

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2022

№ 2 (117)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 8 від 23 червня 2022 р.)*

Дніпро
2022

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедімінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Євген Письменський, Роман Мовчан

Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм:
окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства 8

Володимир Шаблистий, Володимир Уваров

Про нерецидивний кримінальний проступок в умовах воєнного стану 16

Ігор Шинкаренко, Тетяна Подзолкова

Правові та методологічні проблеми щодо виявлення членів
російських диверсійно-розвідувальних груп під час воєнного вторгнення 21

Костянтин Бахчев

Особливості діяльності підрозділів
дозвільної системи в умовах воєнного стану 28

Ірина Тищенко

Особливості забезпечення адміністративних послуг
в умовах воєнного стану в Україні 33

Олександр Чудновський

Взаємодія між національною поліцією та територіальною обороною
в питаннях забезпечення громадського порядку: нормативно-правовий аспект 41

Марина Логінова

Правове регулювання компенсації шкоди, заподіяної воєнними діями 46

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Юрій Козар, Максим Гаріфуллін

Парламентський контроль у системі державного управління в Україні 51

Валерій Петков

Сутність, функції і види стратегічного планування в організації 58

Наталія Обушенко, Володимир Киян

Систематизація міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці 63

Кристина Резворович, Катерина Кравчик

Принцип свободи договору 69

Андрій Андрєєв

Вищий антикорупційний суд України у механізмі
протидії корупції: адміністративно-правові аспекти 74

Олег Журавель

Сучасні практичні проблеми неправильного
укладення цивільно-правових договорів 79

Володимир Ковбаса, Руслана Кусько, Тетяна Дрозд Правові акти суб'єктів владних повноважень як об'єкти оскарження в порядку адміністративного судочинства	85
Світлана Ніколайчук Проблематика розмежування юрисдикції у господарському та адміністративному судочинстві	90
Цагик Оганісян Система підготовки медіаторів в Україні: сучасний стан та перспективи	95
Каміль Примаков, Наталія Братішко Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення	101
Марина Сасенко, Тетяна Настич, Альона Полоз Порівняльний аналіз відповідності законодавства України законодавству Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних	108
Марина Юніна Інститут комерційної концесії: закордонна практика правових реалій застосування	113
Ігор Кріцак Поняття, сутність та особливості правового регулювання медіації як способу досудового врегулювання адміністративно-правових спорів	118
Влада Лігошко Генеza адміністративно-правового регулювання ключових реформ в органах Національної поліції України за останні роки	125
Маргарита Максимова Норми міжнародного права як джерела адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя	131
Каріне Мкртчян Напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в умовах децентралізації влади в Україні	137
Каріна Пісоцька Метод примусу в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України	141
Світлана Рижкова До сутності поняття протидії адміністративним правопорушенням іноземців в діяльності ДМС України	146
Віталій Шевчук Поняття, зміст та форми громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів	150
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	
Олександр Висоцький Інтерактивна та конституціоналістська теорії легітимності міжнародного права	157

Юрій Кириченко, Наталія Рєзанова Право людини на вільний розвиток своєї особистості: порівняльно-правовий аналіз норм Конституції України та європейських держав	165
Анатолій Поповський В «якості» чи «як»?	169
Вікторія Савіщенко Розвиток професійної деонтології в умовах техногенного, цифрового суспільства	174
Елеонора Скиба Проблема гендерних відмінностей	187
Вадим Бабанін Вплив римської ідеї загального блага на сучасну систему правових цінностей	194
Андрій Коренев, Володимир Горбалінський Міжнародні стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя: адміністративно-правовий аспект	201
Олег Левін, Олег Поплавський Україна як форпост демократичних перетворень на пострадянському просторі	207
Олена Лейба Презумпція невинуватості в контексті національної судової практики та практики Європейського Суду з прав людини	214
Каміль Примаков, Дмитро Задаля Принцип доступу до правосуддя та проблеми його реалізації в адміністративному судочинстві в умовах карантинних обмежень	221
Андрій Рибалкін, Уляна Шемет Проблемні питання забезпечення доступу до публічної інформації	227
Марина Сасенко, Наталія Григор'єва, Олексій Бондаренко Проблематика виконання та дотримання рішень Європейського Суду з прав людини у практиці чинного законодавства України	233
Лілія Сердюк Притулок в Україні: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості	238
Ольга Ядловська Чинники становлення національно-політичної ментальності: український вимір	244

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Вадим Бабакін Оперативно-розшуковий моніторинг оперативної обстановки у протидії злочинам, що вчиняються молоддю	253
Інна Берднік, Михайло Пузирьов Кримінально-правова охорона права інтелектуальної власності за законодавством окремих європейських країн	259

Ігор Пиріг, Сергій Прокопов Використання елементів криміналістичної характеристики на початковому етапі розслідування перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом	266
Сергій Івашко, Людмила Олефір Інститут понять у кримінальному провадженні: проблемні питання, які виникають під час досудового розслідування та судового розгляду	273
Роман Каторкін Відмежування ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу від суміжних адміністративних правопорушень	278
Наталія Комих Гомофобія як підґрунтя для злочинної поведінки в українському суспільстві	284
Олексій Крижановський Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції	290
Дарія Лазарева, Андрій Мельниченко Поняття агресії в міжнародному праві: історичний і правовий аналіз	295
Анатолій Черненко, Анатолій Шиян Про функцію потерпілого у кримінальному провадженні	301
Каріна Алієва Законодавче врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу	308
Гліб Барабаш Правоохоронна система Німеччини та нормативно-правова база її діяльності	314
Світлана Корогод Закордонний досвід окремих країн щодо правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством	322
Олександр Неклеса, Денис Юр'єв Актуальна характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України	330
Дмитро Цуркаленко, Микола Репан Профілактика домашнього насильства в Україні: поняття та зміст	336
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА	
Наталія Протопопова, Євгенія Коваленко-Марченкова, Біджай Кумар Кандел Основи запобігання економічним злочинам під час форензик-аудиту	344
Володимир Вишня, Едуард Рижков, Олександр Махницький Система управління приготуванням закладальної суміші	349
Ольга Станіна Випуск продукту в умовах невизначеності: стратегія та методи	356

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юлія Короткова

Особливості професійного спілкування поліцейського з дітьми 363

Інна Шинкаренко

Агресивність та конфліктність як джерело підліткової делінквентності 369

Дмитро Бодирєв, Ольга Намлинська

Вплив COVID-19 на особисту безпеку поліцейських
в Україні під час воєнного стану 377

Олександр Журавель, Микола Пожидаєв

Підготовка курсантів закладів вищої освіти зі специфічними
умовами навчання МВС України з фізичного виховання 383

Дмитро Анісімов, Анастасія Буряк, Валерія Лактіонова

Фізична підготовка як фактор професійної орієнтації довузівської молоді 387

Олена Лопасва

Основні напрямки удосконалення вогневої підготовки у працівників поліції 391

Анатолій Наточій, Володимир Тимофєєв

Окремі питання щодо дотримання гендерної рівності
працівниками Національної поліції України 396

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи 400

Конкурси 429

Персоналії 436

Нові видання 439

Пам'яті вчених 442

Довідка про авторів 443

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

УДК 343.32(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-8-16

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ[©]
доктор юридичних наук, професор
(Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна)

Роман МОВЧАН[©]
доктор юридичних наук, професор
(Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна)

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Розглянуто деякі (найбільш контроверсійні) проблеми тлумачення ч. 1, 3 та 6 ст. 111-1 КК України про ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм як окрему форму колабораційної діяльності. Здійснене тлумачення дало змогу виявити найбільш складні у плані правозастосування проблеми, які потребують вирішення, та на цьому тлі сформулювати відповідні рекомендації щодо кваліфікації розгляданого кримінального правопорушення. Водночас констатовано, що більш ефективному застосуванню відповідної кримінально-правової норми сприятиме внесення змін до КК.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, співпраця, публічні заклики, публічні заперечення, пропаганда.

Постановка проблеми. Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03 березня 2022 р. КК України (далі – КК) був доповнений статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Загалом такий крок законодавця можна вважати довгоочікуваним (цілком імовірно, що запізнілим), беручи до уваги існування явища колабораціонізму на території України, починаючи з 2014 р. – часу початку агресії російської федерації, у результаті якої частина території нашої держави виявилася окупованою. Водночас привертає увагу поспішність, з якою ухвалювався цей та інші закони у сфері кримінально-правового регулювання в умовах воєнного часу. Оцінюючи в сукупності обставини їх ухвалення, на думку відразу спадає вислів професора Дугласа Гусака про те, що крім рішення про початок війни, жодне інше рішення, що ухвалюється державою, не є більш важливим за її присуд про те, яка поведінка повинна бути забороненою і наскільки суворим має бути покарання за неї. Лейтмотив наведеного судження полягає в тому, що рішення про зміну кола кримінально протиправних діянь та визначення їх караності має бути не менш відповідальним і виваженим, аніж рішення про початок війни.

З огляду на суспільну значущість ухваленого 03 березня 2022 р. рішення про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, потребує

© Є. Письменський, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>
ye.pysmensky@gmail.com

© Р. Мовчан, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>
romanmov1984@gmail.com

особливої уваги аналіз підстав такої відповідальності, адже відповідний закон уже почав «працювати» на повну потужність: щодня офіційно оприлюднюється нова інформація про розпочаті кримінальні провадження за ст. 111-1 КК. Установлення точного змісту цієї норми має сприяти забезпеченню плідної діяльності правозастосовувачів із належного кримінально-правового реагування на поведінку осіб, які співпрацюють з державою-агресором на шкоду інтересам України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поява кримінально-правової заборони колабораційної діяльності зумовила сплеск наукової активності в середовищі українських юристів. На аналіз відповідної норми, дослідження проблем кваліфікації колабораційної діяльності та вдосконалення ст. 111-1 КК відразу спрямували свої зусилля такі автори, як І. Бердник, М. Бондаренко, О. Кравчук, А. Орлеан, Н. Стефанів, М. Хавронюк та деякі інші. Водночас кримінально-правова проблематика кожної з форм колабораційної діяльності, з огляду на низку законодавчих вад, що виникли внаслідок низької якості нормотворчої роботи, потребує більш глибокого наукового пізнання з тим, щоб забезпечити на поточному етапі максимально ефективне застосування КК, а в перспективі – його належне вдосконалення. Окремо треба враховувати відсутність єдності думок правників з низки питань кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності, яку можна простежити, ознайомившись з новітніми публікаціями відповідної тематики.

Метою статті є здійснення тлумачення ч. 1, ч. 3, ч. 6 ст. 111-1 КК, що передбачають відповідальність за ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм, вирішення при цьому питань, що можуть викликати найбільші складнощі у правозастосуванні, на основі чого формулювання пропозицій із вдосконалення кримінального закону.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ст. 111-1 КК показує, що ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм можна вважати однією з форм колабораційної діяльності, відповідальність за який передбачена в ч. 1, 3 та 6. Із об'єктивної сторони ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм у формі здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо, характеризується альтернативним вчиненням таких видів дій: 1) публічне заперечення: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; 2) публічні заклики: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (*частина 1 статті 111-1*); 3) здійснення пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності; 4) вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (*частина 3 статті 111-1*); 5) організація та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України; 6) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України; 7) активна участь у зазначених заходах політичного характеру (*частина 6 статті 111-1*).

Заперечення (публічне) здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України становить таку поведінку, що полягає у відкритому вираженні думки про те, що зазначені факти є такими, які реально не встановлені або відсутні, а так само відкритому спростуванню цих фактів. Видається однак не зовсім точним вважати, що заперечення, крім зазначеного, має також охоплювати виправдання або ввічливе зменшення здійснення збройної агресії проти України тощо, як про це пише М. Хавронюк [8]. Відповідні вчинки за наявності для того підстав можуть утворювати інший склад кримінального правопорушення – передбаченого ст. 436-2 КК.

Заклики (публічні), про які йдеться у ч. 1 ст. 111-1 КК, передбачають відкрите звернення до певного кола осіб, що містить ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те,

щоб схилити цих та інших осіб до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Варто наголосити на тому, що за ч. 1 ст. 111-1 КК караються лише відповідні «заклики». Конкретні ж «дії», спрямовані на підтримку рішень та/або дій держави-агресора, визнаються не колабораційними, а відмінним від них пособництвом держави-агресору (ст. 111-2 КК), суб'єктами якого, до речі, визначені не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, за винятком громадян держави-агресора.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони для розгляданих видів дій у межах ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму є обстановка злочину, що проявляється у їх вчиненні публічно. Публічне вчинення зазначених дій характеризує їх як такі, що мають підвищену суспільну небезпеку¹.

Установлюючи ознаку публічності, треба виходити із сукупності обставин, що характеризують час, місце, обстановку здійснення відповідних закликів тощо. Кількість (коло) осіб, яка може характеризувати публічність, хоч і вважається невизначеною, але мінімально має становити не менше двох осіб. Верхньої кількісної межі визначення публічності немає. Заклики, які спрямовані щодо однієї конкретної особи, можуть оцінюватися як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення [4, с. 100].

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК, треба відмежовувати від кримінального правопорушення, склад якого містить ст. 436-2 КК. Ці кримінальні правопорушення мають кілька спільних об'єктивних ознак, що зумовлює виникнення проблем їх правильної кваліфікації. Зокрема, ч. 1 ст. 111-1 КК установлює відповідальність за *публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України*, а згідно з ч. 1 ст. 436-2 кримінально караним вважається *заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році*.

Насамперед відмежування здійснюється за ознакою суб'єкта, яким є громадянин України (спеціальний суб'єкт) у разі вчинення колабораційної діяльності. Натомість суб'єкт виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників – загальний, тобто це може бути як громадянин України, так і громадянин іноземної держави, особа без громадянства.

Друга ознака, за якої можна здійснити відмежування, – це обстановка. Якщо для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК, зазначена ознака не є обов'язковою для об'єктивної сторони (заперечення збройної агресії російської федерації проти України може здійснюватися навіть в індивідуальній бесіді), то для кримінального правопорушення, ознаки якого містить ч. 1 ст. 111-1 КК, потрібно встановити публічність вчинення відповідних актів поведінки. Разом з тим передбачена ч. 3 ст. 436-2 КК кваліфікуюча ознака у виді використання засобів масової інформації так само може означати публічність вчинення відповідних дій, що в такому випадку ускладнює відмежування розгляданих складів кримінального правопорушення.

Якщо *громадянин України* з використанням засобів масової інформації (тобто *публічно*) заперечує збройну агресію російської федерації проти України, розпочату у 2014 році, то вчинене варто кваліфікувати за ч. 3 ст. 436-2 КК. Викладена позиція ґрунтується на тому, що у відповідній частині між ч. 1 ст. 111-1 КК та ч. 3 ст. 436-2 КК утворилась колізія², долати яку можна спираючись на принцип верховенства права. Кваліфікація зазначених дій за ч. 1 ст. 111-1 КК, з огляду на видимо припущені законодавчі помилки, свідчила б про порушення справедливості, інших загальнолюдських принципів і цінностей. За однакових умов вчинення з використанням засобів масової інформації виправдовування або визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України оцінюватиметься за ч. 3 ст. 436-2 КК (з можливістю застосування значно більш суворого покарання), а ці діяння є однорівневими із

¹ Згідно з ч. 1 примітки ст. 111-1 КК публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі «Інтернет» або за допомогою засобів масової інформації. Найбільш типовими прикладами публічності є виступи на зборах, мітингах, демонстраціях, інших масових заходах.

² Реагувати на цю ситуацію є можливим під час правозастосування, що не виключає потреби якнайшвидшого її усунення у спосіб коригування кримінального закону.

запереченням такої агресії, що має виключати їх різну правову оцінку¹.

У зв'язку з викладеним слід підтримати позицію юристів, які пропонують надавати кваліфікацію вчиненню громадянином України з використанням засобів масової інформації заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, за ст. 436-2 КК [7]. Щоправда аргументація викладеного підходу викликає сумніви, адже він зумовлюється наявністю конкуренції між відповідними кримінально-правовими нормами, одна з яких визнається загальною (ст. 111-1 КК), а інша – спеціальною (ст. 436-2 КК). Системний аналіз показує, що законодавець не мав на меті сконструювати норми, які б конкурували між собою, а виявлена суперечність – це законодавчий дефект з притаманною йому неузгодженістю розглянутих кримінально-правових норм, що не ґрунтується на припущенні розумності законодавства. Як правильно зауважують В. Кузнецов та А. Савченко, внаслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства виникає колізія кримінально-правових норм. Проте конкуренція є наслідком розвитку кримінального законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виокремлення конкретизованих норм із загальних [3, с. 173, 175].

Загалом не зрозумілий задум законодавця, за якого однотипна поведінка розглядається з позиції різнородових кримінальних правопорушень, де будь-яке виправдовування збройної агресії російської федерації, чомусь звуженої до дій, розпочатих у 2014 р., визнається злочином проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Водночас публічне заперечення такої агресії, але без конкретизації суб'єкта та часу початку її здійснення, що охоплює агресію будь-яких періодів (не лише наявну наразі), уже утворює склад кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України. Логічні пояснення такого рішення відсутні, що в сукупності з іншими обставинами свідчить про помилку законодавця, яку треба якнайшвидше усунути. Про один з варіантів виправлення цієї помилки йтиметься далі.

Якщо вважати норму про колабораційну діяльність спеціальною щодо державної зради (хай навіть на противагу решті ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК не містять відповідних текстуальних зазначень про громадянина України як суб'єкта колабораційної діяльності), ураховуючи, що саме така позиція відповідає соціальній та правовій природі відповідного типу поведінки², то чинна редакція ч. 1 ст. 111-1 КК, з одного боку, свідчить про часткову неузгодженість із загальною нормою про державну зраду (ст. 111 КК), а з іншого – її зміст суперечить специфічній суті колабораційної діяльності як суспільно-політичного явища.

Здійснивши буквально тлумачення ч. 1 ст. 111-1 КК, можна констатувати, що дії, караність яких визначає ч. 1 ст. 111-1 КК, не обов'язково становлять надання іноземній державі (іноземній організації) або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України – натомість інші види колабораційної діяльності (чч. 2 – 7 ст. 111-1 КК) можуть вважатися проявом державної зради, а отже, різновидом такої допомоги.

Суть колабораціонізму, що є усталеною в правовій та історичній доктрині³, завжди віддзеркалює відповідну поведінку як елемент взаємодії (співпраці) з ворогом

¹ Навряд чи з цього питання можна очікувати єдності думок правників, одна з яких є зворотною до зазначеної: якщо громадянин України в умовах окупації, у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, то діяння слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 111-1 КК, яка передбачає набагато більш м'яке покарання, ніж ст. 436-2 КК [8].

² Додатково про колабораційну діяльність як окрему (здебільшого привілейовану) форму державної зради свідчить місце розміщення відповідної норми у структурі КК України, а також у цьому плані було б не зайвим спиратися на підхід Литовської Республіки, КК якої містить (аналогічну) норму про колабораціонізм, що утворює самостійний привілейований вид злочинної зради [5, с. 102 – 103]. Застереження, зроблене в ч. 6 ст. 111-1 КК про відсутність ознак державної зради (негативна ознака об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення), треба розуміти так, що мається на увазі лише зрада у формі шпигунства. Адже тут ідеться про підставу кримінальної відповідальності за дії, пов'язані зі створенням, збиранням, одержанням, зберіганням, використанням та поширенням відповідної інформації.

³ У сучасному кримінальному праві поняття колабораційної діяльності обґрунтовано пов'язують з такою поведінкою, яка полягає у співпраці або взаємодії з ворогом (державою-агресором), що вчиняється з метою спричинити шкоду державним інтересам (окремий різновид зради своєї держави). Трактують такої діяльності як усвідомленого, добровільного й умисного співробітництва з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі є загальноприйнятим і з позиції міжнародного права.

(окупантом). Поза таких відносин колабораціонізм не може існувати, що звісно не виключає потребу криміналізації подібних дій в іншому форматі. Про це, до речі, свідчить й позиція законодавця щодо обґрунтування змін до КК про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Парламентарі-розробники цих змін наголошували на необхідності передбачити у ст. 111-1 КК відповідальність саме за *співпрацю* (курсив наш) з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах [6].

Водночас описані у ч. 1 ст. 111-1 КК публічні заперечення та заклики можуть здійснюватися і не через зазначену співпрацю, маючи в основі особисті переконання та погляди того чи іншого громадянина України, викликані, наприклад, стійкою антиукраїнською позицією оточення, впливом відповідних пропагандистських джерел, тривалим проживанням на території держави-агресора тощо. Тобто йдеться про те, що замість характерної для колабораціонізму усвідомлюваної співпраці з окупантом, вчиняються такі дії, які перебувають поза межами колабораційної діяльності як поведінки, що завжди характеризується певним рівнем взаємодії з державою-агресором.

Зважаючи на викладене, а так само встановлену колізію зі ст. 436-2 КК, наполягаємо на виключенні ч. 1 зі ст. 111-1 КК. Очевидно, що законодавець виявив максималістський підхід, конструюючи нормативну модель складу кримінального правопорушення про колабораційну діяльність. Це зумовлюється намаганням забезпечити широку конкретизацію відповідного типу поведінки з прагненням диференціювати відповідальність за окремі її прояви. Однак вітчизняні правові реалії показують, що робити щось з добрими намірами, та робити щось добре – це зовсім не одне й те саме. Зокрема, можна висловити гіпотезу про невиправданість віднесення окремих видів діянь до категорії колабораційних, принаймні, якщо спиратися на той нормативний підхід, який відбитий у первинній редакції ст. 111-1 КК.

Таку ж саме неоднозначність можна простежити стосовно здійсненої диференціації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зокрема, вчинення політичного (адміністративного) колабораціонізму у формі зайняття керівних посад та організації виборів до незаконних органів (ч. 5 ст. 111-1 КК) передбачає основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, тоді як основне покарання за ідеологічний колабораціонізм у формі здійснення відповідних політичних та інформаційних заходів (ч. 6 ст. 111-1 КК) становить позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років. З-поміж іншого виникає питання, чи є підстави вважати, що організація, скажімо, круглого столу, спрямованого на підтримку держави-агресора, є бодай трохи небезпечнішою за організацію незаконних виборів або зайняття посади керівника «адміністрації» міста? Видається, що все геть навпаки – більш небезпечними є саме останні з таких діянь¹.

До внесення відповідних змін ч. 1 ст. 111-1 КК треба тлумачити таким чином, що зазначені в ній заперечення та заклики не є колабораційною діяльністю, якщо вони вчинені поза співпрацю з державою-агресором (окупантом) та не становлять надання допомоги в підривній діяльності проти України². Наприклад, не можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, які вчинені з власної ініціативи такого громадянина та відбивають його внутрішні переконання безвідносно до співпраці з державою-агресором. Відсутність відповідної співпраці може розглядатися як додаткова ознака, за якою рекомендується відмежовувати кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1

¹ Аналогічне питання виникає і стосовно доцільності диференціації відповідальності, скажімо, за передбачене ч. 2 зайняття у незаконних органах посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої) та згадану у ч. 4 економічну співпрацю з окупантами (покарання – штраф до десяти тис. НМДГ або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна).

² Як слушно зауважує у цьому зв'язку М. Хавронюк, попри те, що про співпрацю (взаємодію) згадано лише в ч. 4 і ч. 6 ст. 111-1 КК, у всіх інших частинах цієї статті обов'язковою ознакою діяння також є відверта чи прихована співпраця з державою-агресором, зокрема здійснювана через незаконні органи, які створюються на окупованій території [8].

КК, від заперечення збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК).

На жаль, але український правозастосовець, який часто вдається до невинувато тлумачення закону, чим спотворює правильність (ефективність) його застосування, уже почав рух у напрямку утворення неоднозначної практики застосування ч. 1 ст. 111-1 КК. Принаймні перші повідомлення про підозру за вчинення публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України демонструють, що відповідне діяння установлюють навіть у випадках відсутності співпраці з державою-агресором. Як приклад, згідно з повідомленням СБУ діяльність громадянина України, який стверджував, що обстріляли українських міст та сіл російськими окупантами – то фейк, вивчений українською владою, одержали правову оцінку за ч. 1 ст. 111-1 КК. Водночас про те, що відповідна діяльність є результатом колаборації (співпраці) з ворогом, не йдеться [9]. Вчинене за викладених обставин потребувало кваліфікації відповідно до ч. 1 ст. 436-2 КК.

Поняття пропаганди, здійснення якої в закладах освіти тягне відповідальність згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК, потрібно тлумачити в негативному (деструктивному) значенні. Це форма комунікації з учасниками освітнього процесу, яка передбачає маніпулювання їхньою свідомістю з метою формування та роз'яснення у них таких уявлень і позицій, що обґрунтовують сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановлення та утворення тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Відповідні уявлення та позиції замість засудження отримують схвальну оцінку, а їх втілення видається за поведінку, яку можна наслідувати та поширювати.

Здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти треба відмежовувати від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК, оскільки виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників може бути елементом такої пропаганди. Відмежування зазначених складів кримінального правопорушення у такому разі здійснюється за ознакою суб'єкта, ураховуючи, що суб'єктом колабораційної діяльності є лише громадянин України. Якщо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників здійснює громадянин України в межах пропаганди в закладах освіти (один із складників такої пропаганди), то кваліфікація вчиненого має відбуватися за ч. 3 ст. 111-1 КК згідно з правилами кваліфікації кримінального правопорушення у разі конкуренції частини та цілого, відповідно до яких перевага надається кримінальному правопорушенню у цілому. Водночас, ураховуючи, що норма про «частину» становить більш небезпечне діяння, то вчинене потребує кваліфікації за сукупністю ч. 3 ст. 111-1 КК та відповідної частини ст. 436-2 КК.

Дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, можуть полягати у вчиненні будь-яких актів поведінки з виконання та втілення вимог до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти того чи іншого рівня, що розроблені державою-агресором. Тобто йдеться про забезпечення відповідності певного рівня освіти стандартам освіти держави-агресора через участь в розробленні навчального плану або/та освітньої програми (відповідних складників цих документів), їх затвердження, надання вказівок щодо реалізації.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони для зазначених видів дій у межах ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму є місце злочину, яким визначено заклади освіти.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. *закладом освіти* визнається юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є *освітня діяльність*, яка відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 зазначеного закону спрямовується на організацію, забезпечення та реалізацію *освітнього процесу* у формальній та/або неформальній освіті. Своєю чергою, *освітній процес* – це система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей (п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р.). Тип (школа, ліцей, гімназія, коледж, університет тощо) та форма власності (комунальна, приватна, державна) закладу освіти на кваліфікацію не впливають.

Якщо йдеться про тимчасово окуповану територію, то освітнім закладом треба вважати будь-яку установу, утворену для здійснення освітньої діяльності.

Під організацією та проведенням заходів політичного характеру розуміється така діяльність, що полягає в її впорядкуванні, ініціюванні та підготовці зазначених заходів, залученні до них визначеного або невизначеного кола осіб, керуванні та модеруванні подальшим процесом. Поняття заходів політичного характеру містить ч. 2 примітки ст. 111-1 КК, відповідно до якої цими заходами є з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо.

На погляд М. Хавронюка, використане в ч. 6 ст. 111-1 КК слово «та» – єднальний сполучник, що означає необхідність участі особи і в організації, і в проведенні зазначених заходів. Тому він вважає, що участь лише в їх організації, або лише в їх проведенні не створює складу цього злочину. Проте за наявності підстав може кваліфікуватися відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК за ознаками «здійснення інформаційної діяльності» або «активна участь у заході» [8].

Переконані, будучи єднальним сполучником, «та» використаний у ч. 6 ст. 111-1 КК не виправдано, що може зумовлювати помилкове її застосування. Пропонується у перспективі вжити тут розділовий сполучник «або» та таким чином забезпечити правильну кваліфікацію відповідних актів поведінки. Наразі ж треба виходити з того, що законодавець ставиться до використання єднальних сполучників традиційно недбало, часто застосовуючи їх у кримінально-правових нормах як розділові. У контексті викладеного резонно зауважує З. Загинею-Заболотенко, що для тлумачення кримінально-правових норм особливо важливого значення набуває не лише лінгвістичний аналіз нормативних речень, а й логічний аналіз змісту кримінально-правових понять [1, с. 107-108]. Пропонований М. Хавронюком підхід до тлумачення ч. 6 ст. 111-1 КК навряд чи відповідає нормативному змісту цієї кримінально-правової заборони, а отже, зазначений склад злочину слід констатувати в тому випадку, коли здійснюється або організація, або проведення заходів політичного характеру.

Під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації (ч. 3 примітки ст. 111-1 КК), тобто такої, що містить підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, обґрунтовує уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Активна участь у заходах політичного характеру полягає в точному та повному виконанні вказівок організаторів таких заходів, виступах та закликах до учасників заходів підтримувати державу-агресора, її окупаційні адміністрації чи збройні формування, виключення відповідальності держави-агресора за збройну агресію проти України. Погоджуємось з думкою про те, що лише безпосередня присутність особи на заході політичного характеру (наприклад, з певним плакатом) не може вважатися активною участю [2].

Якщо, наприклад, громадянин України здійснює публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, під час активної участі в заході політичного характеру, що проводиться у співпраці з окупаційною адміністрацією держави-агресора, то вчинене утворює ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 і ч. 6 ст. 111-1 КК.

Висновки. Здійснене тлумачення ч. 1, ч. 3, ч. 6 ст. 111-1 КК про ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм дало змогу виявити найбільш складні у плані правозастосування проблеми, які потребують свого розв'язання, та на цьому тлі сформулювати відповідні рекомендації щодо кваліфікації розгляданого кримінального правопорушення. Водночас констатується, що більш ефективному застосуванню відповідної кримінально-правової норми сприятиме внесення запропонованих змін до КК.

Список використаних джерел

1. Загинею З. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.
2. Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». *Вектор прав людини*. URL: hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo.
3. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2013. 320 с.
4. Маслова О. О. Вчинення злочину в обстановці публічності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017. № 27. С. 98–100.
5. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Северодонецьк, 2020. 121 с.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих

актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). *Верховна Рада України*. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220.

7. Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Бердник І. В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. *Тренінговий центр прокурорів України*. URL : drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFUwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Ki7bPToVzIHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM.

8. Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс*. 2022. URL: racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html.

9. Чергового «іхздєсьнета» викрила СБУ на Житомирщині. *Пресцентр СБ України в Житомирській області – сторінка у Facebook*. URL : facebook.com/ssu.zhytomyr/posts/306413664945102.

Надійшла до редакції 28.04.2022

References

1. Zahynei, Z. (2015) Kryminalno-pravova hermenevtyka [Criminal legal hermeneutics] : monohrafiia. Kyiv : Vydavnychiy dim «ArtEk»,. 380 p. [in Ukr.].

2. Kravchuk, O., Bondarenko, M. Stattia «Kolaboratsiina diialnist: analiz novoi statti 111-1 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy» [Article «Collaborative activity: analysis of the new Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine»]. *Vektor prav liudyny*. URL: hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo [in Ukr.].

3. Kuznetsov, V. V., Savchenko, A. V. (2013) Teoriia kvalifikatsii zlochiniv [The theory of qualification of crimes] : pidruchnyk / za red. V. I. Shakuna. Kyiv : Alerta, 320 p. [in Ukr.].

4. Maslova, O. O. (2017) Vchynennia zlochynu v obstanovtsi publichnosti [Committing a crime in public]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia*. № 27, pp. 98–100. [in Ukr.].

5. Pysmenskyi, Ye. O. (2020) Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal and legal aspects)] : nauk. narys. Sievierodonetsk, 121 p. [in Ukr.].

6. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist) [Explanatory note to the draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts (Regarding Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities)]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220. [in Ukr.].

7. Stefaniv, N. S., Orlean, A. M., Berdnyk, I. V. Komentar shchodo rozmezhuвання складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України [Commentary on the delineation of criminal offenses provided for in Part 1 of Art. 111-1 and Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine]. *Treninhoviy tsentr prokuroriv Ukrainy*. URL : drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFUwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Ki7bPToVzIHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM. [in Ukr.].

8. Khavroniuk, M. Kolaboranty z tochyky zoru Kryminalnogo kodeksu [Collaborators from the point of view of the Criminal Code]. *Rakurs*. 2022. URL: racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html. [in Ukr.].

9. Cherhovoho «ikhzdesnieta» vykryla SBU na Zhytomyrshchyni [The SBU in Zhytomyr Region exposed another «Ikhzdesnieta»]. *Prestrsentr SB Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti – storinka u Facebook*. URL : facebook.com/ssu.zhytomyr/posts/306413664945102. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Pysmenskyi, Roman Movchan. Ideological and cultural and educational collaborationism: some issues of interpretation and improvement of legislation. The article considers some (most controversial) issues of interpretation of parts 1, 3 and 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine about ideological and cultural and educational collaborationism as a separate form of collaborative activity, based on which conclusions are made on the need to improve relevant regulations.

Particular attention is paid to the following points: 1) the content of the concept of public denial of armed aggression against Ukraine, the establishment and approval of the temporary occupation of part of the territory of Ukraine; 2) delimitation between a criminal offense under Part 1 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, and a criminal offense, the signs of which are contained in Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine; 3) the unjustified classification of certain types of acts in the category of collaborative in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine; 4) the existence of a conflict between Part 1 of Art. 111-1 and Part 3 of Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine, which among other reasons necessitates the exclusion of Part 1 from Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine; 5) approach to the interpretation of Part 1 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, according to which the objections and appeals mentioned in it are not collaborative activity, if one commits such acts beyond of cooperation with the aggressor state (occupier) and does not assist in subversive activities against Ukraine; 6) delimitation between the implementation of propaganda by a citizen of Ukraine in educational institutions and a criminal offense under Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine; 7) the need to use in Part 6 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine about the organization and conduct of measures of a political nature of the separating conjunction «or», that will ensure the unmistakable qualification of the

relevant acts of conduct; 8) approach to the interpretation of Part 6 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, according to which the organization and conducting of measures of a political nature are stated in the case when the organization or holding of political events is carried out.

Keywords: *collaborationism, collaborative activity, cooperation, public appeals, public objections, propaganda.*

УДК 343.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-16-21

**Володимир
ШАБЛИСТИЙ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Володимир
УВАРОВ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРО НЕРЕЦИДИВНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Обґрунтовано доцільність врахування вчинення повторного кримінального проступку, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 111¹ КК України як обставини, що обтяжує покарання, та спростування того, що тільки вчинення тільки злочинів в умовах особливого періоду може обтяжувати покарання.

Зокрема стверджується про те, що у листопаді 2018 року важко було собі уявити, що вчинення кримінального проступку із використанням воєнного стану може бути взагалі, а впливати на призначення більш суворого покарання й поготів. Але з 15 березня 2022 року криміналізовано колабораційну діяльність, найпоширеніші види якої є кримінальними проступками. По суті зараз суд, розглядаючи кримінальне провадження щодо колаборанта, який добровільно очолив певний тимчасово окупований рашистами населений пункт, не може врахувати воєнний стан, вчергове продовжений до 23 серпня 2022 року, як обставину, що обтяжує покарання.

Ставиться риторичне запитання: а неже будь-яке кримінальне правопорушення, чи то кримінальний проступок, чи то злочин, вчинене з використанням умов воєнного стану, не свідчить про підвищений рівень небезпеки такої людини та вжиття до неї більш суворих заходів кримінально-правового впливу?

Констатовано, що законодавець умисно (оскільки у п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України вже йдеться про групові кримінальні правопорушення, а не злочини) створив ситуацію, що суди, призначаючи покарання, можуть врахувати як обставину, що її обтяжує, лише повторність та рецидив злочинів, а кримінальні проступки можуть утворювати рецидив та повторність кримінальних проступків, кримінальних проступків та злочинів, але суд позбавлений правових підстав їх врахування під час призначення покарання.

Запропоновано внести зміни до п. 1 та п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України та доповнити її п. 14 – вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, множинність, повторність, рецидив, колабораційна діяльність, воєнний стан.*

© В. Шаблістий, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>

Scopus Author ID: 57210807196

Web of Science ResearcherID AAI-6473-2020

shablysty@dduvs.in.ua

© В. Уваров, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5582-7465>

k_kpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. 01 липня 2020 року з великими потугами набула чинності по суті нова редакція Кримінального кодексу (далі – КК) України, в якій відсутнє поняття злочину, поняття «злочинне» у всіх відмінках замінено словосполученням «кримінально протиправне», а кримінальне правопорушення стало родовим поняттям та містить у собі злочин та кримінальний проступок, після відбуття покарання за який особа вважається такою, що не має судимості (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень») [1].

Упродовж цього часу та до підступного нападу рашистів на Україну 24 лютого 2022 року вчені-криміналісти намагалися досягнути нову редакцію КК України. З початком війни Верховна Рада України здійснила декілька непоганих спроб за допомогою внесення змін та доповнень до кримінального закону забезпечити обороноздатність країни. Така законотворчість розпочалася 03 березня 2020 року і триває досі. Предметом нашого дослідження є Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [2], яким КК України було доповнено новою ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» (до того ж, ч. 1 та ч. 2 цієї статті є кримінальними проступками). Про недоліки такого рішення та шляхи їх усунення буде окреслено в наступних публікаціях, оскільки **метою** цієї статті є обґрунтування доцільності врахування вчинення повторного кримінального проступку, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 111¹ КК України як обставини, що обтяжує покарання, та спрощування того, що тільки вчинення тільки злочинів в умовах особливого періоду може обтяжувати покарання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Особливості кримінально-правової оцінки поведінки осіб, що перебувають на окупованій території, у їхніх взаємовідносинах з окупантом самостійно та акцентовано в юридичній науці не розглядалися. Тож коли Україна зіткнулася з відповідною проблемою, стан наукової розробленості зазначеного явища виявився на достатньо низькому рівні. До 2014 р. проблеми колабораціонізму вивчалися здебільшого в історичній фаховій літературі [3, с. 126]. Фактично колабораціонізм як кримінально-правову проблему дослідив Є. Письменський [4], іноді йдеться навіть про європейські регіональні політики [5], тоді як проблемі множинності кримінальних правопорушень та призначення покарання приділено достатньо уваги, зокрема і множинність кримінальних проступків – О. Євдокимова [6]. Саме тому у цій статті буде доведена доцільність врахування вчинення повторного кримінального проступку, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 111¹ КК України як обставини, що обтяжує покарання, та спрощування того, що тільки вчинення тільки злочинів в умовах особливого періоду може обтяжувати покарання.

Виклад основного матеріалу. Спочатку треба спробувати окреслити випадкову помилку чи спеціальні дії законодавця по створенню ситуації неможливості врахувати рецидив та повторність кримінальних проступків під час призначення покарань та шляхи їх виправлення.

Згідно з ч. 2¹ ст. 89 КК України особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання вважаються такими, що не мають судимості (наприклад, за вчинення крадіжки зі збитками у 2022 році до 124 тис. 50 грн, за яку було призначено штраф як основне покарання, після звернення вироку до виконання засуджена особа сплачує мінімум 17 тис. грн і вважається такою, що не має судимості). Це повністю кореспондується з ч. 4 ст. 32 КК України, в якій зазначено, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку. Знову ж таки з 7 березня 2022 року будь-яка крадіжка кваліфікується за ч. 4 ст. 185 КК України як вчинена в умовах воєнного стану на підставі Закону України від 03.03.2022 р. № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [7]. Тепер будь-яка крадіжка розслідується слідчим, а не дізнавачем, а суди вимушені застосовувати або ст. 69, або ст. 75 КК України – ефективність діяльності органів кримінального судочинства в умовах воєнного стану буде предметом окремого дослідження.

Нагадаємо, згідно з ч. 1 ст. 32 КК України, повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу.

Стаття 34 КК України сьогодні вказує нам на те, що рецидивом кримінальних

правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення.

Шляхом буквального тлумачення робимо висновок, що рецидив та повторність кримінальних правопорушень можуть утворювати нові умисні:

- 1) злочин та злочин;
- 2) злочин та кримінальний проступок;
- 3) кримінальний проступок та кримінальний проступок.

Для розуміння суті проблеми змушені процитувати ст. 35 «Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень» КК України, в якій вказано, що повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень враховуються під час кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання, під час вирішення питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених цим Кодексом.

Отже, під час саме кваліфікації повторних кримінальних правопорушень орган досудового розслідування може врахувати повторність кримінальних проступків, якщо це прямо передбачено частиною відповідної статті Особливої частини КК України, або непогашену судимість за раніше вчинену крадіжку як кримінальний проступок при кваліфікації за ч. 2 ст. 185 КК України як повторність.

Зовсім інша ситуація прихована у неможливості повторного або рецидивного кримінального проступку стати обставиною, що обтяжує покарання. Зокрема, ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» у ч. 1 проголошує, що під час призначення покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів.

Думається, законодавець умисно (оскільки у п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України вже йдеться про групові кримінальні правопорушення, а не злочини) створив ситуацію, що суди, призначаючи покарання, можуть врахувати як обставину, що її обтяжує, лише повторність та рецидив злочинів, а кримінальні проступки можуть утворювати рецидив та повторність кримінальних проступків, кримінальних проступків та злочинів, але суд позбавлений правових підстав їх врахування під час призначення покарання.

Зокрема, О. Євдокимова також звертає на це увагу. Вона вважає, що вчинення декількох кримінальних проступків може містити ознаки повторності або рецидиву кримінальних правопорушень. Ці форми множинності кримінальних проступків у деяких статтях Особливої частини КК України передбачаються як кваліфікуюча ознака, яка впливає не тільки на кваліфікацію вчиненого, а й призводить до посилення кримінальної відповідальності. Водночас у законі повторність і рецидив кримінальних проступків не визнаються обставиною, яка обтяжує покарання. Зазначається, що такий зміст п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України може стати причиною несправедливого пом'якшення покарання особам, у поведінці яких будуть встановлені ці форми множинності кримінальних правопорушень. Ст. 69-1 КК України містить імперативну вимогу щодо обов'язкового пом'якшення покарання у разі дійового каяття винного, якщо воно здійснюється за відсутності обставин, що обтяжують покарання. У зв'язку з тим, що повторність і рецидив кримінальних проступків не є обставиною, що обтяжує покарання, суд змушений буде застосовувати правила обов'язкового пом'якшення покарання, передбачені у ст. 69-1 КК України, й до осіб, у поведінці яких є ці форми множинності. З метою забезпечення належного посилення покарання за вчинення повторності або рецидиву кримінальних проступків і попередження необґрунтованого пом'якшення покарання за ці форми множинності кримінальних правопорушень вона пропонує внести відповідні зміни до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України [6, с. 155].

Принагідно нагадаємо, що такі форми колабораційної діяльності в Україні, як публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, є *кримінальними*

проступками, які, згідно зі ст. 216 КПК України, мають розслідувати слідчі Служби безпеки України, тоді як цей же КПК передбачає, що спрощене досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання проводять виключно дізнавачі.

Окремі автори навіть говорять про нові види множинності кримінальних правопорушень. Наприклад, О. Євдокимова стверджує, що оскільки судимість за вчинення кримінального проступку погашається самим фактом відбуття покарання, то закріплення виправного ефекту призначеного покарання та утримання від повторного вчинення кримінальних проступків породжує необхідність у розробці та впровадженні нових дієвих превентивних кримінально-правових заходів. Таким заходом, на думку законодавця, мала би стати кваліфікуюча ознака, передбачена у ч. 2 ст. 309 КК, у виді «вчинення того ж самого діяння протягом року з моменту засудження». Однак аналіз цієї кваліфікуючої ознаки крізь призму інших кримінально-правових норм свідчить, що внаслідок цієї реформи у кримінальному законодавстві з'явився новий вид множинності кримінальних правопорушень, зміст якого не повною мірою узгоджується з традиційним для кримінального права розумінням правового значення множинності та її формами: повторністю та рецидивом. Саме тому, перед тим як впроваджувати цю ознаку до ч. 2 ст. 309 КК України, доцільно було врахувати насамперед особливості конструкції санкції ч. 1 ст. 309 КК України, а також те, що у ст. 309 КК передбачена кримінальна відповідальність не тільки за вчинення кримінальних проступків (ч. 1 ст. 309 КК України), а й злочинів (ч. 2, 3 ст. 309 КК України). Також, зважаючи на те, що «вчинення того ж самого діяння протягом року з моменту засудження» являє собою певний прояв множинності кримінальних проступків у поведінці особи, доцільно було спочатку узгодити зміст цієї ознаки з традиційними формами множинності кримінальних правопорушень шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Розділу VII Загальної частини КК України [9, с. 231]. Зауважимо, що в умовах воєнного стану чи не єдиним кримінальним проступком для розслідування дізнавачів Національної поліції залишилась ч. 1 ст. 309 КК України, повторність якого також має свої проблеми.

Вже згаданим Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» ст. 67 КК України змінено досить нетипово, на думку його авторів, наприклад, тільки злочин може тягти тяжкі наслідки та вчинятися з особливою жорстокістю, що може обтяжувати покарання, з чим варто погодитися. Водночас із вчиненням виключено злочину, а не кримінального правопорушення, з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, як обставини, що обтяжує покарання (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України), вийшла явна помилка, що потребує свого вирішення.

Можливо, у листопаді 2018 року важко було собі уявити, що вчинення кримінального проступку із використанням воєнного стану взагалі може бути, а впливати на призначення більш суворого покарання й поготів. Але з 15 березня 2022 року криміналізовано колабораційну діяльність, найпоширеніші види якої є кримінальними проступками. По суті зараз суд, розглядаючи кримінальне провадження щодо колаборанта, який добровільно очолив певний тимчасово окупований рашистами населений пункт, не може врахувати воєнний стан, вчергове продовжений до 23 серпня 2022 року, як обставину, що обтяжує покарання. А невже будь-яке кримінальне правопорушення, чи то кримінальний проступок, чи то злочин, вчинене з використанням умов воєнного стану, не свідчить про підвищений рівень небезпеки такої людини та життя до неї більш суворих заходів кримінально-правового впливу?

Висновки. Отже, є нагальна доцільність врахування вчинення повторного кримінального проступку, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 111¹ КК України як обставини, що обтяжує покарання, та очевидна помилка законодавця щодо того, що тільки вчинення тільки злочинів в умовах особливого періоду може обтяжувати покарання.

Тож пропонуємо внести зміни до п. 1 та п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України та доповнити її п. 14:

Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання

1. Під час призначення покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1) вчинення кримінального правопорушення особою повторно та рецидив кримінальних правопорушень;

11) вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

14) вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 20.04.2018. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.
3. Письменський Є. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*. 2020. № 12. С. 116–128.
4. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Севєродонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.
5. Adashys L. Concepts And Preconditions of European Regional Policy. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1. 2021. S. 139–145.
6. Євдокимова О. В. Проблеми правової регламентації обставин, які обтяжують покарання, у зв'язку з впровадженням кримінального проступку. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 154–160.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n7>.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n508>.
9. Євдокимова О. В. Кримінальна відповідальність за повторність кримінальних проступків. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 227–231.

Надійшла до редакції 28.05.2022

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukrainy vid 20.04.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928. [in Ukr.].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>. [in Ukr.].
3. Pysmenskyi, Ye. (2020) Kolaboratsionizm u suchasni Ukraini yak kryminalno-pravova problema [Collaborationism in modern Ukraine as a criminal legal problem]. *Pravo Ukrainy*. № 12, pp. 116–128. [in Ukr.].
4. Pysmenskyi, Ye. O. (2020) Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal and legal aspects)] : nauk. narys. Sievierodonetsk : Rumiantseva H. V. 120 p. [in Ukr.].
5. Adashys, L. (2021) Concepts And Preconditions Of European Regional Policy. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, pp. 139–145.
6. Yevdokymova, O. V. (2020) Problemy pravovoi rehlmentatsii obstavyn, yaki obtiazhuiut pokarannia, u zviazku z vprovadzhenniam kryminalnoho prostupku [Problems of legal regulation of circumstances that aggravate punishment in connection with the introduction of a criminal misdemeanor]. *Pravo i suspilstvo*. № 5, pp. 154–160. [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za maroderstvo [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for looting] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n7>. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n508>. [in Ukr.].
9. Yevdokymova, O. V. (2020) Kryminalna vidpovidalnist za povtornist kryminalnykh prostupkiv [Criminal responsibility for repeated criminal offenses]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, pp. 227–231. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Shablusty, Volodymyr Uvarov. On non-repetitive criminal offense under martial law. The article deals with substantiating the expediency of taking into account the commission of a repeated criminal offense under Art. 1 and 2 st. 1111 of the Criminal Code of Ukraine as an aggravating circumstance and refutation of the fact that only the commission of crimes in a special period can aggravate the punishment.

In particular, the author has argued that in November 2018, it was difficult to imagine that committing a criminal offense using martial law could take place at all, and even more so, affect the imposition of more severe punishment. But since March 15, 2022, collaborative activities have been criminalized, the most common types of which are criminal offenses. In fact, the court cannot consider the martial law, which was extended until August 23, 2022, as an aggravating circumstance when

considering the criminal proceedings against a collaborator who voluntarily headed a certain settlement temporarily occupied by the racists.

A rhetorical question arises: does not any criminal offense, whether a criminal offense or a crime committed under martial law, indicate an increased level of danger of such a person and the adoption of more severe measures of criminal law?

The author has stated that the legislator deliberately (since paragraph 2, part 1 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine already deals with group criminal offenses, not crimes) created a situation that courts, when sentencing, can take into account as an aggravating circumstance only recidivism and recidivism, and criminal offenses may constitute recidivism and recidivism of criminal offenses, criminal misdemeanors and crimes, but the court is deprived of legal grounds to take them into account when sentencing.

It has been proposed to amend paragraph 1 and paragraph 11 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine and to supplement it with item 14 – commission of a criminal offense in the conditions of martial law.

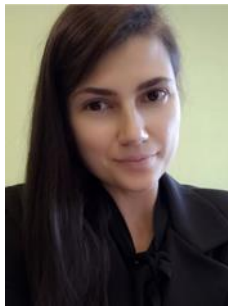
Keywords: *criminal offense, crime, criminal delict, plurality, recurrence, recidivism, collaborative activity, martial law.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-21-28

Ігор ШИНКАРЕНКО[©]
кандидат
юридичних наук,
професор

Тетяна ПОДЗОЛКОВА[©]
здобувач вищої
освіти ступеня
доктора філософії
(PhD)

*(Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут ім. М. Є. Жуковського», м. Харків, Україна)*

ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РОСІЙСЬКИХ ДИВЕРСІЙНО-РОЗВІДУВАЛЬНИХ ГРУП ПІД ЧАС ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ

Приблизно о 5:00 24.03.2022 р. державний кордон України на ділянці з російською федерацією та Республікою Білорусь піддався атаці з боку російських військ, що підтримуються Білоруссю. Атаки на прикордонні підрозділи, прикордонні наряди та пункти пропуску відбуваються з застосуванням артилерії, важкої техніки та стрілецької зброї. Це відбувається в межах Луганської, Сумської, Харківської, Чернігівської та Житомирської областей. Крім того, атака відбувається з ТОТ АР Крим. Також фіксується робота диверсійно-розвідувальних груп противника. Залежно від ситуацій на ділянках кордону прикордонники разом зі Збройними Силами України та Національною гвардією України ведуть вогонь по ворогу.

*(Державна прикордонна служба України –
<https://dpsu.gov.ua/ua/news/derzhavniy-kordon-kraini-piddavnya-ataci-rosiyskih-viysk-zi-storoni-rf-ta-rb/>)*

© І. Шинкаренко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5524-2259>
sir2009@ukr.net

© Т. Подзолкова, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0096-3678>
t.podzolkova@khai.edu

Особливої актуальності в умовах відсічі військового нападу набуває впровадження моніторингових методів отримання інформації про диверсійно-розвідувальні групи (ДРГ) загарбників, одним з яких є профайлінг. Визначено, що є низка правових та методологічних проблем щодо використання профайлінга для розробки методики участі цивільного суспільства у протидії ДРГ супротивника. Метою статті є визначення правового, психологічного та організаційного аспекту протидії ДРГ РФ на ґрунті розробки її групового та індивідуального профілю з використанням цивільного населення. Визначено, що сьогодні постає проблема розгляду діяльності ДРГ не тільки з боку правової науки, а ще й з позицій юридичних наук, прикладної, військової та етнопсихології. Це буде сприяти формуванню методики документування злочинної діяльності та розробки профілів різних учасників ДРГ. Надані загально-теоретичні рекомендації щодо формування ознак особистості членів ДРГ на ґрунті вербальних та невербальних ознак, на ґрунті системного та історичного аналізу використання профайлінга на різних етапах розвитку. Визначено індикатори виокремлення диверсантів та їх груп. Виокремлено типові завдання та методи інфільтрації ДРГ, а також ознаки, за якими можна розпізнати членів російських ДРГ. Розроблено рекомендації щодо алгоритму дій цивільного населення в разі виявлення диверсантів за типовими ознаками їх діяльності. Запропоновано розробити криміналістичні рекомендації щодо фіксування протиправних подій та визначення типів психологічних профілей росіян та мешканців різних регіонів України, які є членами ДРГ, з метою їх встановлення та інформування органів СБУ.

Ключові слова: *розвідувально-диверсійна група, воєнний період, правове регулювання, профайлінг, профілювання диверсантів, вербальні ознаки, невербальні жертви міжнародних збройних конфліктів, цивільні об'єкти, репресалії.*

Постановка проблеми. Людство еволюціонує вже багато тисяч років. Протягом цього часу відбувається розвиток військового мистецтва, за допомогою якого люди вбивають один одного на полях битв. Найбільший прорив у сфері військової майстерності припав на ХХ століття. Дві світові війни суттєво вплинули на сприйняття і сам вид конфліктів між державами. Людство тоді зрозуміло, що Третью світовою війни просто не пережити. Людство вважало, що більше в Європі конфлікти не будуть вирішуватися воєнним шляхом.

В умовах сьогодення всі міжнародні розбіжності було ухвалено вирішувати шляхом переговорів, однак локальні конфлікти все-таки траплялися [1]. Проте те, що відбувається сьогодні в Україні, аж ніяк не можна назвати локальним конфліктом, це повномасштабна війна з порушенням всіх вимог Женевських конвенцій 1949 р., навіть більше, це геноцид українського народу.

Відповідно до КК України геноцид — це діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [2, ч. 1, ст. 442].

Тож ми розуміємо, що український народ переживає зараз справжній геноцид. І в цьому злочині велику роль відіграє діяльність диверсійно-розвідувальних груп ворога (ДРГ).

З початком російської агресії у наукову та повсякденну термінологію ввійшло поняття ДРГ РФ. У військовій науці диверсійно-розвідувальна група (ДРГ) — це підрозділ спеціального призначення, що використовується для розвідки і диверсій у тилу противника у воєнний і передвоєнний час з метою дезорганізації тилкових установ, знищення або тимчасового виведення з ладу найважливіших промислових підприємств, військових об'єктів, транспорту, зв'язку, а також збору інформації про супротивника [3].

Тож постає проблема розгляду діяльності ДРГ не тільки з боку правової науки, а ще й з позицій юридичних наук, прикладної, військової та етнопсихології. Це буде сприяти формуванню методики документування злочинної діяльності та розробки профілів різних учасників ДРГ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом вивченням проблем протидії актам терористичної загрози займалися С. Москаленко, Р. Калюжний, В. Камінський, І. Сопілко, Г. Спіцина, І. Шинкаренко тощо. Проблема профайлінга злочинців у різні часи займалися О. Бандурка, В. Берназ, О. Діденко, М. Дідковська-Бідюк, А. Зелінський, А. Іщенко, В. Казміренко, Л. Казміренко, К. Калюга, В. Коновалова, М. Костицький, В. Кузьмічов, С. Лук'янчиков, О. Тихоненко, В. Шепітько, С. Яковенк [4–6].

Після початку військової агресії Росії проти України в інтернет-виданнях, телебаченні, інших засобах масової інформації, соціальних мережах виникла велика кількість матеріалів щодо ознак діяльності ДРГ та типових дій населення щодо протидії їх діяльності та сучасних кримінально-правових засобів боротьби з диверсіями: Є. Марченко, І. Ролін, Д. Снегірьов, Г. Спіцина, І. Шинкаренко [7, с. 7–9; 8; 9, с. 16–18].

Однак в означених публікаціях лише фрагментарно надані правові та психологічні аспекти протидії ДРГ та особливості діяльності цивільного населення щодо їх виявлення та нейтралізації.

Найбільш складним завданням стабілізаційних (режимних) дій у воєнний період є боротьба з диверсійними групами противника, яка, як правило, може проводитися у формі спеціальних операцій відповідного масштабу – об’єктового, місцевого, регіонального чи державного рівнів [7, с. 9].

Досвід збройних конфліктів за останні десятиліття свідчить, що підрозділи ДРГ є найбільш маневреними і можуть впливати на воєнно-політичну ситуацію на рівні міста, території, регіону, загалом України. Вони мають специфічну організацію і функції. Для забезпечення мобілізації не тільки ЗСУ, тероборони, правоохоронних органів, а й цивільного населення щодо виявлення та нейтралізації ДРГ необхідно розробити та довести до широкого кола осіб ознаки їх діяльності та надати алгоритм дій для кожного.

Метою статті є визначення правового, психологічного та організаційного аспекту протидії ДРГ РФ на ґрунті розробки її групового та індивідуального профілю з використанням цивільного населення.

Виклад основного матеріалу. З початку війни росія активно використовує ДРГ для вирішення тактичних завдань, поширення паніки серед населення внаслідок здійснення актів знищення цивільної інфраструктури, поширення «фейків» тощо.

У сучасному розумінні ДРГ – це високомобільні підрозділи спеціального призначення. Як правило, ці групи використовують для розвідки і диверсій у глибокому тилу України.

Для розробки профілю ДРГ, окремих її членів та відповідної методики ідентифікації членів ДРГ необхідно виокремлення індикаторів ідентифікації ДРГ [10, с. 194].

Проведений аналіз наукових публікацій та досвід війни з російськими загарбниками дозволяє поділити індикатори виокремлення диверсантів та їх груп на:

- зовнішні ознаки особи (стать, тип обличчя, окрас шкіри – походження, зовнішність (фізична стать, її будова тіла) належать:
- профілі окремих осіб та груп та функціональні ознаки конкретних типів членів ДРГ (керівники, виконавці, прикриття);
- документи та ознаки їх підробки, що використовуються ДРГ (відповідність особі, наявність штампів та віз країн, де ведуться бойові дії тощо);
- зовнішній одяг (наявність ознак використання зброї, спортивна статура, військовий вишкіл, спортивний стиль одягу та взуття з необтяжливим верхнім одягом, невідповідність одягу ситуації, використання природних та штучних засобів маскуванню обличчя тощо);
- супутні речі (багаж, документи, радіосигнальні прилади, засоби роботи з інформацією, фотографії, підозрілі предмети);
- одорологічні ознаки (різкі, домінуючі, незвичні запахи тощо);
- маршрут та напрям переміщення, особливості маршруту (нелогічність маршруту, незвичний склад групи);
- психолого-фізіологічні ознаки (поведінка: незвична безпричинна поведінка, стурбованість, фальшива поведінка);
- невербальні ознаки обману, агресії і готовності до нападу [11, с. 157];
- погана орієнтація у населеному пункті чи іншій місцевості тощо).

Аналіз публікацій після 24 лютого 2022 р. дозволяє визначити, що **основним призначенням російських ДРГ** на неокупованій території є:

- виявлення блокпостів, місць дислокації і переміщення ЗСУ, тероборони та представників правоохоронних органів;
- виявлення органів управління військових та цивільних адміністрацій;
- виявлення місць розташування об’єктів критичної інфраструктури;
- формування панічних настроїв серед цивільного населення;
- маркування та встановлення радіоприладів на відповідних об’єктах

інфраструктури цивільного та військового призначення з метою їх знищення;

– проведення диверсій на відповідних об'єктах критичної інфраструктури подвійного призначення;

– виявлення шляхів можливого обходу позицій ЗСУ та територіальної оборони;

– коректування вогню;

– створення умов для подальшого просування регулярних підрозділів країни-окупанта [9, с. 19].

Досвід та оцінка суспільно-військової ситуації за результатами публікацій ЗМІ визначає, що важливим у виявленні та запобіганні вчиненню диверсійних актів на неокупованій території, є виявлення можливих шляхів інфільтрації ДРГ. На сьогодні це можуть бути маскування щодо:

- евакуйованих мешканців з тимчасово окупованих територій;
- представників гуманітарних місій;
- представників засобів масової інформації тощо [12, с. 4].

Отже, за якими ознаками можна розпізнати членів російських ДРГ:

1. Пересуваються пішки або на вилучених транспортних засобах.
2. Як правило, пересуваються 2–4 особи.
3. Мають наплічники.
4. Наявність акценту, не характерного для відповідних регіонів України.
5. Вони можуть мати відповідний акцент російських місцевостей (акання, окання) відповідні особливості мови та мовлення (побудова фраз відмінна від української мови).
6. Особливо треба звертати на знання місцевого діалекту та сленгових висловів, а також знання специфічної назви окремих об'єктів та місцевості.
7. Як правило, російські ДРГ не орієнтуються на місцевості.
8. На цей час є інформація, що окупантам вдалося захопити склади ЗСУ. Диверсантів перевдягають у форму Збройних Сил України. Але звертайте увагу на берці. Вони в них чорного кольору. Це – нехарактерний колір для ЗСУ і Нацгвардії. Якщо члени ДРГ вбрані у цивільне, одяг може бути брудним.
9. Крім того, за інформацією Генштабу ЗСУ, зараз окупанти використовують маркування «свій-чужий». Тобто наклеюють жовті стрічки, як у вояків ЗСУ. Але на відміну від ЗСУ, у російських окупантів стрічка також є на носі [8].
10. Можуть здійснювати фото-, відеофіксацію результатів своєї діяльності.

Методи роботи ДРГ. Під час виконання свого завдання ДРГ діє приховано, здатні в гранично стислі терміни долати великі відстані. Невелика, як правило, чисельність групи підвищує її прихованість, маневреність і мобільність, що ускладнює заходи щодо її пошуку та ліквідації.

В основному підрозділ до останнього залишається в тіні. Збиток від атак диверсійно-розвідувальних груп може бути не менше, ніж від атак бойових з'єднань армії і флоту. Коли подібну групу розкривають, то найчастіше командування не робить жодних дій щодо її звільнення або порятунку, внаслідок ризику вербування подібних бійців армією супротивника. Тож діяльність ДРГ є досить ризикованою.

Завдання ДРГ:

- виведення з ладу тилових установ, військових об'єктів України;
- дезорганізація роботи транспорту та зв'язку;
- поширення паніки серед військових і мирного населення;
- збір розвідданих про пересування, дислокацію, озброєння і кількість військ ЗСУ, військово-економічний потенціал, промислові об'єкти військового значення, транспортні комунікації і комунікації зв'язку [13];
- коректування вогню.

Правові аспекти діяльності ДРГ. Диверсійно-розвідувальна група в загальному розумінні діє в межах загальноприйнятих норм міжнародного і військового права. Згідно з міжнародними угодами і законами ведення війни диверсійні заходи допускаються лише у воєнний час щодо об'єктів армії, флоту, військово-промислового комплексу, засобів зв'язку і транспортних комунікацій держави-противника, яка офіційно перебуває у стані війни. Порушення цих правил розцінюється як військовий злочин і тягне кримінальну відповідальність за військові злочини як членів таких груп, так і політичних лідерів, які віддали злочинний наказ.

ДРГ діють у суворих межах міжнародного права ведення воєних дій. Діяльність цих підрозділів допускається виключно у воєнний час. У разі порушення цих правил, діяльність подібних груп дійсно буде вважатися військовим злочином. Згідно з нормами Міжнародного Гуманітарного Права ДРГ дозволено завдавати шкоди щодо таких об'єктів:

- особовий склад ворожої армії;
- споруди стратегічного призначення;
- техніка військова;
- ДРГ противника;
- об'єкти військово-промислового комплексу.

Цей перелік є вичерпним. Нанесення шкоди будь-яким іншим об'єктам буде вважатися військовим злочином у воєнний час.

Відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або примусових заходів.

Окрім того, заборонено піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів, ніби з метою викликати голод серед цивільних осіб, примусити їх до виїзду або з якої-небудь іншої причини [14].

Забороняється здійснювати диверсійні заходи щодо:

- мирного населення;
- медичних установ і транспорту (у тому числі військових), установ Червоного Хреста;
- об'єктів цивільного та гуманітарного призначення.

Є вимоги про те, щоб під час виконання бойових завдань члени ДРГ носили форму з відмінними знаками своєї держави. В іншому випадку їх діяльність буде мати протизаконний характер. Саме завдяки обов'язку носити форму, диверсійно-розвідувальні групи відрізняються від терористичних та інших незаконних формувань.

Одним з напрямів діяльності ДРГ є поширення панічних чуток, особливо в тилу – на Волині, Львівщині, Франківщині, Закарпатті – ворог удвічі сильніше поширює фейки, щоб розколоти нас, залякати, викликати у нас паніку, щоб ми жили в страху.

Вороги поширюють фейки за допомогою соціальних мереж. Тож будьте уважні, перевіряйте будь-яку інформацію, яку ви отримуєте із соціальних мереж чи сайтів [15].

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що метод профайлінгу дає змогу отримувати інформацію про об'єкти уваги вербальними та невербальними засобами отримання інформації.

1. Отже, для виявлення членів ДРГ та протидії їх діяльності в нашій державі можна запропонувати рекомендації, як діяти цивільному населенню в разі виявлення диверсантів.

Треба звертати увагу на ознаки особи:

- мають чітко виражений характерний російський акцент;
- не орієнтуються в місцевості;
- здійснюють фото- або відеофіксацію місцевості;
- ставлять мітки;
- просять мобільний телефон, щоб зателефонувати.

Що робити:

- зафіксуйте їх прикмети (одяг, зовнішність тощо);
- не показуйте їм документи і не підказуйте дорогу;
- не давайте телефон для здійснення телефонного дзвінка. Якщо ж дали, то зафіксуйте номер, на який був здійснений дзвінок;
- всіма доступними способами передайте цю інформацію СБУ, із зазначенням часу і місця, де були виявлені підозрілі особи. Також вкажіть кількість передбачуваних диверсантів, зміст їх розмов, номери, колір і марку автомобілів, напрямок руху,

прикмети.

Фіксуйте переміщення, характер групи, кількісний склад, маршрути та передайте означену інформацію до СБУ, поліції, ЗСУ, тероборони.

2. В умовах сьогодення постає низка проблем, пов'язаних з правовою обізнаністю населення та розробкою методичних рекомендацій та коментарів щодо використання положень Кримінального кодексу та інших законодавчих актів в умовах особливого та воєнного періодів, бойових дій.

3. Виникає потреба розробки криміналістичних рекомендацій щодо фіксування протиправних подій та визначення типів психологічних профілей росіян та мешканців різних регіонів України.

Список використаних джерел

1. Організація, тактика дій і озброєння ДРГ. 2022. URL : <https://uk.infoaboutlawyers.com/4341098-what-is-drg-organization-tactics-and-armament-of-the-drg>.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2108-IX від 03.03.2022, № 2110-IX від 03.03.2022, № 2113-IX від 03.03.2022, № 2114-IX від 03.03.2022, № 2117-IX від 03.03.2022, № 2124-IX від 15.03.2022).
3. Методичний матеріал з розвідувальної підготовки для навчання військовослужбовців, призваних за мобілізацією (загальновійськова підготовка у навчальних центрах, військових частинах, навчальних підрозділах). URL: <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozviduvalna-pidhotovka-metodychnu-material.pdf>.
4. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держав. ун-т внутр. справ. Дніпро : Дніпро, 2021. 474 с.
5. Тихоненко О. О. Механізми профайлінгу в сфері виявлення загроз в державній безпеці : дис. ... канд. наук з державного управління : 25.00.05 / Нац. ун-т цивільного захисту України. Харків, 2021. 287 с.
6. Дідковська-Бідюк М. В. Психолого-правові засади використання профайлінгу в діяльності Національної поліції : дис. ... д-ра філософії : 053 – Психологія / Нац. академія внутр. справ. Київ : 2021. 189 с.
7. Ролін І. Ф. Роль і місце Національної гвардії України в Операції Сил Оборони : матеріали VIII науково-практ. конф. Національної академії Національної гвардії України. Харків, 2017. С. 9–11.
8. Снегірьов Д. Як розпізнати і знешкодити російську ДРГ: ключові ознаки диверсантів та що робити у разі зустрічі з ними. Детальна інструкція для цивільних осіб. 2022. URL : <https://chas.news/current/yak-rozpoznati-i-zneshkoditi-rosiysku-drg-klyuchovi-oznaki-diversantiv-ta-schobobiti-u-razi-zustrichi-z-nimi>.
9. Шинкаренко І. Р., Сліщина Г. О. Склади окремих кримінальних правопорушень відповідно умов особливого та воєнного періодів, бойових дій. Харків : Нац. аерокосмічний ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» ; Факт, 2022. 41 с.
10. Мисик А., Андрушко О. Модель ідентифікації диверсійно-розвідувальної групи при спробі перетину державного кордону : *зб. наукових пр. Нац. академії прикордонної служби України. Серія : Військові та технічні науки*. 2020. № 2983. С. 190–203.
11. Калюга М. В. Профайлінг як сучасний засіб встановлення особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). Т. 2. С. 156–159.
12. Шинкаренко І. Р. Як розпізнати членів російських ДРГ: пам'ятка для цивільного населення. Харків : НАУ ім. М. Є. Жуковського (ХАІ), 2022. 9 с. URL : https://mentor.khai.edu/pluginfile.php?file=%2F240771%2Fmod_resource%2Fcontent%D0%93%20%281%29.pdf.
13. Марченко К. Як розпізнати диверсанта або ворожі ДРГ і що робити: інструкція до дії від СБУ. 2022. URL: <https://clutch.net.ua/uk/zdorove/81132-kak-raspoznat-diversanta-ili-vrazheskie-drg-i-chto-delat-instrukciya-k-deystviyu-ot-sbu>.
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU77003?an=454006>.
15. Інформаційне агенство Конкурент. Інформація про списки членів ворожих ДРГ в Україні може бути фейком. 2022. URL : <https://konkurent.ua/publication/90305/informatsiya-pro-spiski-chleniv-vorozhiv-drg-v-ukraini-mozhe-buti-feykom-video/>.

Надійшла до редакції 31.03.2022

References

1. Orhanizatsiia, taktyka dii i ozbroiennia DRH [Organization, tactics and armament of the DRG]. 2022. URL: <https://uk.infoaboutlawyers.com/4341098-what-is-drg-organization-tactics-and-armament-of-the-drg> [in Ukr.].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131 (Iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonamy № 2108-IX vid 03.03.2022, № 2110-IX vid 03.03.2022, № 2113-IX vid 03.03.2022, № 2114-IX vid 03.03.2022, № 2117-IX vid 03.03.2022, № 2124-IX vid 15.03.2022). [in Ukr.].
3. Metodychnyi material z rozvidualnoi pidhotovky dlia navchannia viiskovosluzhbovtziv, pryzvanykh za mobilizatsiieiu (zahalnoviiskova pidhotovka u navchalnykh tsentrakh, viiskovykh chastynakh, navchalnykh pidrozdilakh) [Methodical material on intelligence training for the training of servicemen called up for mobilization (general military training in training centers, military units, training units)]. URL : <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozvidualna-pidhotovka-metodychnyy-material.pdf> [in Ukr.].
4. Kaliuha, K. V. (2021) Osoba zlochyntsia yak ob'iekt kryminalistychnoho doslidzhennia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The person of the criminal as an object of forensic research: current state and prospects for development] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 474 p. [in Ukr.].
5. Tykhonenko, O. O. (2021) Mekhanizmy profailinhu v sferi vyjavlennia zahroz v derzhavnii bezpetsi [Mechanisms of profiling in the field of detection of threats in state security] : dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kand. nauk z derzhavnoho upravlinnia : 25.00.05 / Nats. un-t tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Kharkiv, 287 p. [in Ukr.].
6. Didkovska-Bidiuk, M. V. (2021) Psykholoho-pravovi zasady vykorystannia profailinhu v diialnosti Natsionalnoi politsii [Psychological and legal principles of the use of profiling in the activities of the National Police] : dys. ... d-ra filosofii : 053 – Psykholohiia / Nats. akademiia vnutr. sprav. Kyiv, 189 p. [in Ukr.].
7. Rolin, I. F. (2017) Rol i mistse Natsionalnoi hvardii Ukrainy v Operatsii Syl Oborony [The role and place of the National Guard of Ukraine in the Operation of the Defense Forces] : materialy VIII naukovo-prakt. konf. Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy. Kharkiv, pp. 9–11. [in Ukr.].
8. Snehirov, D. (2022) Yak rozpoznavaty i zneshkodyty rosiisku DRH: kluchovi oznaky dyversantiv ta shcho robyty u razi zustrichi z nymy. Detalna instruktsiia dlia tsyvilnykh osib [How to recognize and neutralize the Russian DRG: key signs of saboteurs and what to do if you meet them. Detailed instructions for civilians]. URL : <https://chas.news/current/yak-rozpiznati-i-zneshkoditi-rosiisku-drg-klyuchovi-oznaki-diversantiv-ta-scho-robiti-u-razi-zustrichi-z-nimi>. [in Ukr.].
9. Shynkarenko, I. R., Spitsyna, H. O. (2022) Sklady okremykh kryminalnykh pravoporushen vidpovidno umov osoblyvoho ta voiennoho periodiv, boiovykh dii [Compositions of separate criminal offenses according to the conditions of special and wartime periods, hostilities]. Kharkiv : Nats. aerokosmichnyi un-t im. M. Ye. Zhukovskoho «Kharkivskiy aviatsiyniy instytut» ; Fakt, 41 p. [in Ukr.].
10. Mysyk, A., Andrushko, O. (2020) Model identyfikatsii dyversiino-rozvidualnoi hrupy pry sprobi peretynu derzhavnoho kordonu [Model of identification of a subversive and reconnaissance group when attempting to cross the state border] : *zb. naukovykh pr. Nats. akademii prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Viiskovi ta tekhnichni nauky.* № 2983, pp. 190–203. [in Ukr.].
11. Kaliuha, M. V. (2019) Profailinh yak suchasnyi zasib vstanovlennia osoby zlochyntsia [Profiling as a modern means of establishing the identity of a criminal]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk.* Issue 1(26). Vol. 2, pp. 156–159. [in Ukr.].
12. Shynkarenko, I. R. (2022) Yak rozpoznavaty chleniv rosiiskyykh DRH: pamiatka dlia tsyvilnoho naselennia [How to recognize members of the Russian DRG: a reminder for the civilian population]. Kharkiv : NAU im. M. Ye. Zhukovskoho (KhAI), 9 p. URL : https://mentor.khai.edu/pluginfile.php?file=%2F240771%2Fmod_resource%2Fcontent%D0%93%20%281%29.pdf. [in Ukr.].
13. Marchenko, K. (2022) Yak rozpoznavaty dyversanta abo vorozhi DRH i shcho robyty: instruktsiia do dii vid SBU [How to recognize a saboteur or enemy DRG and what to do: instructions for action from the SBU]. URL : <https://clutch.net.ua/uk/zdorove/81132-kak-raspoznat-diversanta-ili-vrazheskie-drg-i-chto-delat-instrukciya-k-deystviyu-ot-sbu> [in Ukr.].
14. Dodatkovyi protokol do Zhenevskyykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of June 8, 1977]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77003?an=454006>. [in Ukr.].
15. Informatsiine ahenstvo Konkurent. Informatsiia pro spysky chleniv vorozhykh DRH v Ukraini mozhe buty feikom [Information agency Competitor. Information about the lists of members of enemy DRGs in Ukraine may be fake]. 2022. URL : <https://konkurent.ua/publication/90305/informatsiya-pro-spiski-chleniv-vorozhih-drg-v-ukraini-mozhe-buti-feikom-video/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Shynkarenko, Tetiana Podzolkova. Legal and methodological problems regarding the identification of members of russian diversion and intelligence groups during the military invasion. The introduction of monitoring methods to obtain information about the DRG of the invaders, one of which is profiling, is becoming especially important in the context of repelling the repulse of a military attack. It is determined that there are a number of legal and methodological problems regarding the use of

profiling to develop a methodology for the participation of civil society in counteracting the enemy's DIG. The aim of the article is to determine the legal, psychological and organizational aspects of the DIG of the russian federation on the basis of the development of its group and individual profile with the use of civilians. It is determined that today there is a problem of consideration of the DRG not only from the point of view of legal science, but also from the standpoint of legal sciences, applied, military and ethnopsychology. This will contribute to the formation of methods for documenting criminal activity and the development of profiles of various participants in the DIG. General theoretical recommendations for the formation of personal characteristics are given. Based on a systematic and historical analysis of the use of profiling at different stages of development of the DIG members on the basis of verbal and nonverbal characteristics. Indicators of separation of saboteurs and their groups have been determined. Typical tasks and methods of DIG infiltration are singled out, as well as signs by which it is possible to recognize members of russian DIGs. Recommendations on the algorithm of actions of the civilian population in case of detection of saboteurs on typical grounds of their activity are developed. It is proposed to develop forensic recommendations for recording illegal events and determining the types of psychological profiles of Russians and residents of different regions of Ukraine who are members of the DIG in order to establish them and inform the Security Service of Ukraine.

Keywords: *reconnaissance and sabotage group, war period, legal regulation, profiling, profiling of saboteurs, verbal signs, non-verbal victims of international armed conflicts, civilian objects, reprisals.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-28-33

Костянтин БАХЧЕВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена особливостям функціонування дозвільної системи в Україні в умовах воєнного стану. Зокрема, висвітлену дискусійну проблему надання громадянам права на володіння вогнепальною зброєю. Проаналізовано міжнародний досвід надання права володіння вогнепальною зброєю та чинне законодавство України. Детальне вивчення особливостей функціонування дозвільної системи з урахуванням сучасних ризиків, дозволили запропонувати конкретні шляхи підвищення ефективності запобіжних заходів, з метою зменшення негативних наслідків, пов'язаних з розширенням кола осіб, яким буде надано право на володіння вогнепальною зброєю. Запропоновано шляхи оптимізації діяльності підрозділів дозвільної системи Національної поліції щодо попередження вчинення правопорушень у сфері обігу вогнепальної зброї під час воєнного стану та у післявоєнний період.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, дозвільна система, право володіння зброєю, воєнний стан, цивільний обіг зброї, Національна поліція.*

Постановка проблеми. Умови воєнного стану в Україні в 2022 році спонукали до розповсюдження думки серед громадськості про підтримання позиції надання громадянам права на володіння вогнепальною зброєю. Дискусія з цього приводу точилася не один рік в українській спільноті серед правників, науковців, громадських активістів, нормотворців та пересічних громадян, однак рішучі кроки відбулися тільки після введення воєнного стану та мають продовжуватися і розвиватися надалі з метою відповідності норм законодавства потребам суспільства. Однозначним аргументом на користь доступу цивільних осіб до права власності на короткоствольну вогнепальну зброю, пістолети в Україні стало проведення у травні 2022 року опитування з використанням застосунку «Дія», за результатами якого більшість респондентів (майже 59 %) підтримали таку законодавчу ініціативу [7].

© К. Бахчев, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0934-6628>

fpfpd@dduvs.in.ua

Подібна дилема стоїть не тільки перед Україною, а й перед усіма державами світу, які самостійно обирають найбільш оптимальний для себе варіант володіння вогнепальною зброєю цивільним населенням. Традиційно виділяють три варіанти законодавчого врегулювання права громадян на володіння вогнепальною зброєю: повна легалізація вогнепальної зброї та вільний доступ громадян до володіння зброєю (США); легалізація вогнепальної зброї та доступ громадян до отримання права на володіння зброєю після проходження конкретно визначеної законодавством процедури (Чехія); не легалізовано обіг зброї або легалізований на окремі види зброї (Україна, Японія) [8].

Водночас, введення в Україні воєнного стану стало причиною збільшення кількості вогнепальної зброї, яка перебуває на руках у громадян. Також воєнний стан стимулює прагнення цивільних осіб в Україні щодо вільного доступу до вогнепальної зброї як для власної безпеки так і з метою відсічі російській агресії. Формування нормативного підґрунтя для доступу громадян України до права на володіння вогнепальною зброєю спонукає до зміни компетенції відповідних підрозділів Національної поліції, що контролюють обіг зброї в державі, адже фактична кількість зброї у населення України сьогодні, вже вказує на необхідність перегляду існуючих правил дозвільної системи для забезпечення публічної безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання обігу вогнепальної зброї в Україні в цілому та роль Національної поліції у запобіганні правопорушенням у даній сфері, можна виділити таких: О. Бокій, А. Благів, В. Гуменюк, С. Діденко, А. Долгополов, Д. Корецький, А. Корнієць, А. Кофанов, В. Кузнецов, І. Кузнецова, О. Піджаренко, Б. Ринажевський, М. Свірін, М. Сийпюкі, М. Федоров, О. Фролов, Е. Шелковникова та ін.

Водночас події 2022 року спонукають до перегляду концептуальних засад діяльності підрозділів дозвільної системи Національної поліції, зважаючи на реальні кроки законодавця у напрямку легалізації вогнепальної зброї, а також враховуючи великий масив вогнепальної зброї, виданий цивільним особам, залучених до підрозділів територіальної оборони держави та військовослужбовцям, кількість яких збільшилася приблизно у п'ять разів у період війни.

Зазначене підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження. Саме тому, **метою** статті є на підставі норм чинного законодавства та практики його застосування визначити особливості діяльності підрозділів дозвільної системи в умовах воєнного стану.

Вклад основного матеріалу. Підрозділи дозвільної системи Національної поліції у період дії режиму воєнного стану продовжують здійснювати службові завдання відповідно до покладених на них нормативно-правовими актами завдань. Водночас варто відзначити окремі особливості, які відрізняють дозвільну систему в період воєнного стану від тієї самої діяльності у мирний час.

Отже, порядок отримання дозволу на вогнепальну зброю регулюється дотепер двома основними наказами МВС України: наказ МВС № 622 від 21.08.1998 [1] та наказ МВС № 379 від 13.06.2000 [2]. 01.03.2022 був прийнятий новий Наказ МВС № 170 [3], який спростив процедури ліцензування купівлі, зберігання та носіння мисливської зброї та боєприпасів під час воєнного стану. Норми наказу стосуються лише порядку отримання дозволу на мисливську зброю і діють тимчасово, на період введення воєнного стану в Україні.

Можливість законного володіння зброєю передбачає кілька етапів: отримання дозволу на придбання зброї, фактичне придбання зброї та отримання дозволу на носіння та зберігання зброї. Дозволи на придбання, зберігання та носіння, реєстрацію та перереєстрацію зброї видають відповідні підрозділи Національної поліції. Контактні дані регіональних органів Національної поліції, зокрема контролю за обігом зброї в зоні дії дозвільної системи, можна знайти на офіційному сайті. Під час війни тривалість виданих дозволів відповідає строкам довоєнного стану, тобто конкретних строків дозволів на мисливську зброю під час дії воєнного стану не визначено. Даний факт може змінитися. Крім того, наказом МВС України від 18.03.2022 № 195 продовжено термін дії всіх посвідчень на зброю до 10 днів після припинення або скасування воєнного стану в Україні [4]. Тому варто слідкувати за нормотворчим процесом у даній сфері. На наш погляд, за таких умов виникає потреба вироблення та запровадження ефективного контролю за видачею дозволів на вогнепальну зброю з превентивною метою для недопущення вчинення правопорушень у даній сфері в перспективі.

Відповідно до чинного законодавства [3] дозвіл на придбання, зберігання та носіння мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної зброї (мисливської зброї) та набоїв необхідно подати на ім'я керівника органу поліції за місцем проживання (перебування) заявника:

– письмову заяву про видачу дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї;

– копію документа, що посвідчує особу;

– за наявності – копію військового квитка, посвідчення пенсіонера або ветерана військової служби чи іншого правоохоронного органу, або посвідчення члена громадського формування з охорони громадського порядку, або дозволу на зброю [3].

Процедура отримання дозволу стає спрощеною, проте залишилася процедура отримання двох дозволів: на придбання та на зберігання та носіння зброї. Тобто слід зауважити, що значно скорочено перелік необхідних документів та термін отримання дозволу на зброю. Також варто наголосити на зниженні якості перевірок осіб, які бажають мати таку зброю, наприклад, відсутність медичної довідки у переліку документів для отримання дозволів.

Однак після скасування/припинення дії воєнного стану власники зброї, придбані за спрощеним шляхом, повинні подати повний пакет документів та отримати дозвіл за загальним порядком терміном на 3 роки згідно наказу МВС № 622 [1]. Порушення даного нормативного положення є підставою для застосування норм адміністративної або кримінальної відповідальності до винних осіб.

Під час війни дозволи на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї оформляються за відсутності таких обставин:

– притягнення двічі чи більше разів протягом року до адміністративної відповідальності за ст.ст. 173, 174, 190, 191, 193, 194, 195 КУпАП;

– притягнення протягом року до адміністративної відповідальності за ч.ч. 2, 3 ст. 130, ст.ст. 44, 1732 КУпАП;

– наявність інформації про повідомлення такій особі про підозру;

– наявність непогашеної або незнятої судимості за тяжкий або особливо тяжкий злочин;

– протягом року з дня набрання законної сили рішенням суду про конфіскацію чи оплатне вилучення зброї.

Тобто основним, в умовах сьогодення, є перевірка особи на факт вчинення правопорушень, які можуть вчинятися за допомогою зброї, для унеможливлення їх повторення. Водночас зброю тепер можуть отримати також люди з судимістю за злочини невеликої або середньої тяжкості.

Основною метою послаблення законодавчого регулювання та процедур видання дозволів є можливість здійснення особою самооборони, відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації проти України під час воєнного стану.

Процедуру застосування громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, вогнепальної зброї і боєприпасів до неї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» визначено окремо на рівні Кабінету Міністрів України [5].

Крім видавання дозволів на зброю, підрозділи дозвільної системи продовжують у період війни здійснювати заходи щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу зброї. Для цього в умовах, що склалися, поліцейським дозвільної системи варто звернути увагу на застосування заходів протидії розкраданню вогнепальної зброї військового призначення або незаконному обігу вогнепальної зброї, яка надходить з фронту.

Одним із загальновідомих заходів запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї є проведення профілактичних операцій поліцейськими щодо добровільної здачі зброї. Однак аналітики відмічають низьку ефективність таких операцій. Результативність таких операцій є замалою, щоб відчутно вплинути на рівень незаконного обігу зброї, а статистика правопорушень у цій сфері давно не відповідає реальному стану речей та є пережитком радянського способу оцінки ефективності правоохоронних органів у формі «палочної системи».

Актуальною на сьогодні вважаємо практику, запропоновану військовими управліннями для визначення осіб, які мають відношення до диверсійних груп, –

запровадження винагороди за інформацію, яка була корисна вітчизняним силовикам. На наш погляд, саме матеріальне заохочення здавання зброї, яка перебуває у незаконному обігу, надасть можливість реально, а не на папері знизити кількість правопорушень у цій сфері. Визначення на місцевому або на державному рівні розміру винагороди за конкретний вид вогнепальної зброї або боєприпасів до неї – шлях до заохочення правомірної поведінки громадян України як під час війни, так і в повоєнний період.

Джерелами інформації про правопорушення у сфері обігу вогнепальної зброї можуть бути: звернення, що надійшли від фізичних осіб (у тому числі від посадових осіб, представників громадськості); негласні повідомлення; інформація, опублікована в ЗМІ (і тому числі в мережі Інтернет); результати аналізу оперативної обстановки; результати аналізу статистичної інформації.

Припинення саме таких правопорушень, пов'язаних з обігом зброї, а також попередження їх рецидивів – ще одна особливість діяльності працівників дозвільної системи в умовах війни. Саме тому у прифронтових територіях або місцях відпочинку (ротації) військових варто організовувати патрулі з метою профілактики та вчасного реагування на правопорушення з використанням вогнепальної зброї. До складу таких патрулів можуть входити як військові, так і поліцейські, які уповноважені застосовувати відповідні заходи до винних осіб.

Особливе місце в діяльності щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї займає індивідуальна профілактика. Окрему увагу з боку поліції в теперішній час, а також впродовж декількох років після війни, на наш погляд, заслуговують особи, які демобілізовані та схильні до вчинення правопорушень. Труднощі адаптації до мирного життя можуть спровокувати до вчинення протиправних дій саме цю категорію осіб. Також особливу увагу поліцейським варто звертати на волонтерів, які на громадських засадах закуповують зброю та боєприпаси до неї. Традиційними для застосування профілактичних заходів залишаються особи, звільнені з місць позбавлення волі, особливо за насильницькі злочини та злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї.

Ще одним напрямом діяльності підрозділів дозвільної системи Національної поліції є облік вогнепальної зброї. Розвиток даного напрямку логічно вбачається у інтерактивних базах даних МВС України. Одним із перших прогресивних нововведень стало запровадження на початку лютого 2022 року функціональної підсистеми «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ [6]. І хоча повноцінний запуск Реєстру ще триває, а удосконалення його функціональних можливостей відбуватиметься і далі, така підсистема надасть можливість МВС України підвищити ефективність реалізації контрольної функції за використанням зброї в Україні, принципу відкритості та прозорості в діяльності поліції (зокрема під час отримання дозволів на зброю, її придбання, здійснення перевірок дотримання умов зберігання зброї, тощо). Крім того, автоматизований інформаційний процес у сфері обігу зброї має на меті унеможливити факти вчинення корупційних дій у цій сфері.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що триває удосконалення дозвільного провадження, об'єктом якого є вогнепальна зброя, але темпи нормотворчої роботи є недостатніми для того, щоб говорити про кардинальні зміни законодавства на сьогодні. Потреба діджиталізації дозвільних процедур в Україні вимагає від урядовців не тільки правового підґрунтя, а й технологічних можливостей та платформ, що потребує людських, майнових та часових затрат.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.98 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

2. Про затвердження Тимчасової інструкції про порядок придбання, зберігання, обліку, використання та застосування пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів працівниками суду, правоохоронних органів та їх близькими родичами, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві, народними депутатами України, членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцями, крім тих, які проходять строкову військову

службу, державними службовцями та журналістами : наказ МВС України від 13.06.2000 № 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0696-00#Text>.

3. Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану : наказ МВС України від 01.03.2022 № 170. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0273-22#Text>.

4. Про продовження строку дії дозволів у сфері обігу зброї, пристроїв та вибухових матеріалів під час дії воєнного стану в Україні : наказ МВС України від 18.03.2022 № 195. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-22#Text>.

5. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 448. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text>.

6. Баконіна О. Контроль обігу зброї: відбулась презентація Єдиного реєстру зброї ЄІС МВС. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/209535_kontrol-obgu-zbro-vdbulas-prezentatsiya-dinogo-restru-zbro-s-mvs.

7. За вільну зброю виступає 58,75% українців – опитування в «Дії». URL : <https://suspilne.media/245619-za-vilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/#:~:text=>

8. Балик Д. Легалізація зброї в Україні: за і проти. URL: <http://iac.org.ua/legalizatsiya-zbroyi-v-ukrayini-za-i-proti/>.

Надійшла до редакції 02.06.2022

References

1. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poryadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatychnoyi, kholodnoyi i okholoshchenoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoymy vlastyovostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boyeprypasyv do zbroyi, osnovnykh chastyn zbroyi ta vybukhovyykh materialiv [On the approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or similar in their properties metal projectiles of non-lethal action, and cartridges for them , as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials] : nakaz MVS Ukrayiny vid 21.08.98 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>. [in Ukr.].

2. Pro zatverdzhennya Tymchasovoyi instruksiyi pro poryadok prydbannya, zberihannya, obliku, vykorystannya ta zastosuvannya prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoymy vlastyovostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta oznachennykh patroniv pratsivnykamy sudu, pravookhoronnykh orhaniv ta yikh blyz'kymy rodychamy, a takozh osobamy, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochynstvi, narodnymy deputatamy Ukrayiny, chlenamy hromads'kykh formuvan' z okhorony hromads'koho poryadku i derzhavnoho kordonu, viys'kovosluzhbovtsyamy, krim tykh, yaki prokhodyat' strokovu viys'kovu sluzhbu, derzhavnymy sluzhbovtsyamy ta zhurnalistamy [On the approval of the Temporary Instructions on the procedure for the purchase, storage, accounting, use and application of devices of domestic production for shooting cartridges equipped with rubber or metal projectiles of similar properties of non-lethal action, and the specified cartridges by employees of the court, law enforcement agencies and their close relatives, and also by persons who participate in criminal proceedings, people's deputies of Ukraine, members of public formations for the protection of public order and the state border, military personnel, except for those who are undergoing fixed-term military service, civil servants and journalists] : nakaz MVS Ukrayiny vid 13.06.2000 № 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0696-00#Text>. [in Ukr.].

3. Pro osoblyvosti vydachi hromadyanam Ukrayiny dozvolu na prydbannya, zberihannya ta nosynnya myslyvs'koyi zbroyi ta naboyiv do neyi pid chas diyi voyennoho stanu [On the specifics of issuing permits to citizens of Ukraine to purchase, store and carry hunting weapons and cartridges for them during martial law] : nakaz MVS Ukrayiny vid 01.03.2022 № 170. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0273-22#Text>. [in Ukr.].

4. Pro prodovzhennya stroku diyi dozvoliv u sferi obihu zbroyi, prystroyiv ta vybukhovyykh materialiv pid chas diyi voyennoho stanu v Ukrayini [On the extension of the validity period of permits in the field of circulation of weapons, devices and explosive materials during martial law in Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny vid 18.03.2022 № 195. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-22#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Poryadku zastosuvannya tsyvil'nymy osobamy vohnepal'noyi zbroyi pid chas uchasti u vidsichi ta strymuvanni zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi ta/abo inshykh derzhav proty Ukrayiny u period diyi voyennoho stanu [On the approval of the Procedure for the use of firearms by civilians during participation in repelling and deterring armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine during the period of martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15.04.2022 № 448. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

6. Bakonina, O. Kontrol' obihu zbroyi: vidbulas' prezentatsiya Yedynoho reyestru zbroyi YeIS MVS [Control of weapons circulation: the presentation of the Unified Weapons Register of the UIS of the Ministry of Internal Affairs took place]. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/209535_kontrol-obgu

zbro-vdubulas-prezentatsya-dinogo-restru-zbro-s-mvs. [in Ukr.].

7. Za vil'nu zbroju vystupaye 58,75% ukrayintsv — opytuvannya v «Diyi» [58.75% of Ukrainians are in favor of free weapons – survey in «Diyi»]. URL : [https://suspilne.media/245619-zavilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/#:~:text=\[in Ukr.\]](https://suspilne.media/245619-zavilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/#:~:text=[in Ukr.]).

8. Balyk, D. Lehalizatsiya zbroyi v Ukraini: za i proty [Legalization of weapons in Ukraine: pro and con]. URL: <http://iac.org.ua/legalizatsiya-zbroyi-v-ukrayini-za-i-proti/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostyantyn Bakhchev. Peculiarities of the activity of units of the permit system under martial law. The article deals with peculiarities of the functioning of the permit system in Ukraine under martial law. In particular, the controversial problem of granting citizens the right to own firearms is highlighted. The international experience of granting the right to own firearms and the current legislation of Ukraine were analyzed.

The introduction of martial law in Ukraine caused an increase in the number of firearms in the hands of citizens. Martial law also stimulates the aspirations of civilians in Ukraine for free access to firearms both for their own security and for the purpose of repelling russian aggression.

The events of 2022 prompt a review of the conceptual framework for the operation of units of the National Police permit system, given the large array of firearms issued to civilians involved in the territorial defense units of the state and military personnel, the number of which increased approximately fivefold during the war.

A detailed study of the functioning of the permit system, taking into account modern risks, made it possible to propose specific ways of increasing the effectiveness of preventive measures, with the aim of reducing the negative consequences associated with expanding the range of persons who will be granted the right to own firearms. Ways to optimize the activity of units of the permit system of the National Police regarding the prevention of offenses in the field of firearms circulation during martial law and in the post-war period are proposed.

In particular, we consider the practice proposed by the military to identify persons related to subversive groups to be relevant today – the introduction of a reward for information that was useful to domestic security forces. In our opinion, it is the material encouragement of handing in weapons that are in illegal circulation that will provide an opportunity to really reduce the number of offenses in this area. Determining at the local or state level the size of the reward for a specific type of firearm or ammunition for it is a way to encourage the lawful behavior of Ukrainian citizens both during the war and in the post-war period.

Keywords: *firearms, permit system, the right to own weapons, martial law, civilian circulation of weapons, National Police.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-33-40

Ірина ТИЩЕНКОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 2022 р.

Важлива роль у розбудові України як соціальної, правової, демократичної держави належить запровадженню реформи з децентралізації влади, яка зумовлює відповідні процеси розвитку інституту об'єднаної територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Створення об'єднаних територіальних громад стало основою для формування необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації та захисту прав.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, об'єднана територіальна громада, електронні публічні послуги.*

Постановка проблеми. Актуальним та практично необхідним є дослідження правових основ цифрової діяльності суб'єктів інформаційних правовідносин загалом та адміністративно-правового забезпечення надання ними електронних публічних послуг, зокрема.

© І. Тищенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>

ismartsdn3315@gmail.com

З огляду на наукову цінність досліджень, які присвячені проблемам адміністративно-правового забезпечення надання публічних послуг владними інституціями, недостатньої уваги науковців залишилися питання цифровізації під час надання публічних послуг в умовах сьогодення. Враховуючи воєнний стан на території України, це питання є надзвичайно актуальним і складним у реалізації для громадян, які на сьогодні в складних умовах потребують низки послуг. Окупація деяких регіонів України загарбницькою російською федерацією спричинила трагічні події в Україні, в умовах яких громадяни України повинні гуманітарними коридорами переміщуватися на підконтрольні території України для врятування життя. Саме тому робота державних органів по наданню адміністративних послуг пов'язана з великою кількістю проблем у зв'язку з переміщенням з окупованих територій громадянам є необхідність встановлення, відновлення різних документів, що пов'язані з виїздом за кордон, поновлення свідоцтв про шлюб, смерть та безлічі інших правових дій з отримання тих чи інших документів.

Сучасні європейські та світові тенденції переосмислення природи державного управління, передусім, у бік розширення прав та можливостей місцевого самоврядування, а також демократизоване суспільство, яке стає більш вимогливим до посадових осіб органів публічної влади, стимулюють публічно-владний сектор України спрямовувати свою діяльність на максимальне задоволення потреб, запитів та інтересів фізичних та юридичних осіб через надання якісних публічних послуг.

При цьому практика надання публічних послуг як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування в Україні потребує вдосконалення. Наявні недоліки сучасної системи надання публічних послуг призводять не лише до незадоволеності окремих громадян (зокрема, через проблеми суто технічного характеру, як наприклад, недосконалість та/або відсутність уніфікованості програмного забезпечення, відсутність Інтернету на достатньому рівні в сільській місцевості та деяких регіонах. Проблема постає в складності користування системами особами похилого віку. Оскільки оформити заявку та отримати довідку про склад сім'ї чи змінити місце реєстрації через систему надання адміністративних послуг за допомогою Єдиного державного порталу адміністративних послуг, чи Центрів надання адміністративних послуг не є зрозумілими для категорії осіб похилого віку. Оскільки для входу в систему є необхідність прикріпити електронний цифровий підпис, наявність якого майже неможлива для таких категорій осіб, оскільки у сільській місцевості може не бути наявних відділень банківської установи взагалі, де можна отримати цифровий електронний підпис, а отримати його в електронному форматі є надзвичайно складним невіршеним питанням. Тож в разі наявності дієвого механізму системи надання адміністративних послуг постає питання про необхідність наявності консультантів, концентрів у структурі ЦНАП, які б спрощували б та були б тим елементом системи, яка забезпечить запит громадянина в швидкому та зручному для нього форматі.

Крім того, відсутність налагодженої взаємодії органів публічної влади і суб'єктів господарювання у зазначеній сфері, а часто й юридична і фактична неможливість брати активну участь у процесі забезпечення надання публічних послуг з боку останніх не сприяє поліпшенню стану справ. Дійсно, цілком можливо, що звуження кола осіб, відповідальних за ухвалення рішень створить умови для конкуренції, що мотивуватиме органи місцевого самоврядування залучати (заохочувати) до громади ініціативних осіб, їх підтримувати (стимулювати їх залишитися і працювати на громаду). Інакше матимемо поглиблення корпоратизації інтересів, клановості, а також зростанню рівня корупції тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо надання публічних (адміністративних) послуг сьогодні є предметом наукового пошуку багатьох спеціалістів в різних галузях права. Серед них можна виділити праці таких учених, як О. Буханевич, Я. Михайлюк, О. Ольшанський, В. Романова, В. Сороко, В. Тимошук та ін. При цьому треба звернути увагу на той факт, що вивчення цього питання, як правило, відбувається в межах теорії адміністративного права і управління, з погляду співвідношення владного суб'єкта і суб'єктів, на яких поширюється владний вплив відповідних органів.

Проте найменш вивченим і систематизованим є достатньо добре вивчений і поширений у закордонних державах підхід, за якого три основні суб'єкти (держава, місцеве самоврядування, приватний сектор) діють узгоджено, у підсумку досягаючи

спільного корисного результату. Актуальність та нагальність пошуку шляхів вирішення означених вище проблем підтверджується, зокрема, зростанням наукового інтересу до проблем розвитку та реформування системи публічної влади загалом, а також збільшенням уваги як теоретиків, так і практиків до питання перегляду і внесення змін до чинного законодавства, спрямованих на створення відкритої, прозорої, дієвої та ефективної системи органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Підгрунтям таких перетворень сьогодні і повинна стати реформа децентралізації публічної влади, яка передбачає перерозподіл повноважень і функцій між різними гілками і рівнями, а також і підсистемами публічної влади, зокрема, з урахуванням закордонного досвіду децентралізованих європейських країн.

Мета. Попередні проблемні питання безпосередньо зумовлюють наступні, а саме призводять до невизначеності щодо встановлення особливостей правового регулювання надання відповідних послуг, зокрема, можливості їх врегулювання виключно законом та підзаконними нормативно-правовими актами.

Виклад основного матеріалу. Проблеми, які постають в період воєнного стану, стосуються таких питань: строків надання адміністративних послуг; деяких питань ліцензування; надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану; особливостей призначення та використання грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» на період введення воєнного стану; надання адміністративних послуг соціального характеру; деяких питань пенсійного забезпечення; деяких питань перетину державного кордону; реєстрації нерухомості, щодо державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень; допуску водіїв до керування транспортними засобами; реєстрації та продажу транспортних засобів; застосування «Документа»; надання одноразової матеріальної допомоги в межах Програми «ЄПідтримка»; заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан.

Щодо строків надання адміністративних послуг зазначимо, що відповідно до статті 64 Конституції України, статей 12-1, 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 165 «Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» зупинено строки надання адміністративних послуг суб'єктами їх надання та строки видачі дозвільними органами документів дозвільного характеру на час воєнного стану в Україні.

Щодо надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 04 березня 2022 року № 407 «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» [8] на період дії воєнного стану на території України підставою для забезпечення реєстрації народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану є Медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о), затверджене наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 серпня 2006 року № 545 «Про впорядкування ведення медичної документації, яка засвідчує випадки народження і смерті», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 року за № 1150/13024.

Правила ж державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 18 жовтня 2000 року за № 719/49340, у разі введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» державна реєстрація актів цивільного стану проводиться будь-яким органом державної реєстрації актів цивільного стану за зверненням заявника.

За тимчасової відсутності доступу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян заява про державну реєстрацію акту цивільного стану подається, а актовий запис цивільного стану складається в паперовій формі без використання програмних засобів ведення цього реєстру з подальшим обов'язковим внесенням відомостей цього актового запису до Державного реєстру актів цивільного стану громадян протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу.

Водночас зазначимо, що Кабінетом Міністрів України ухвалено Постанову від 7 березня 2022 року № 213 «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах

воєнного стану» [9]. Відповідно до зазначеної постанови на період воєнного стану державна реєстрація шлюбу проводиться з урахуванням таких особливостей:

1) державна реєстрація шлюбу, якщо один із наречених є військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Національної гвардії, іншого утвореного відповідно до законів України військового формування, поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби, особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки або працівником закладу охорони здоров'я, може проводитися відділами державної реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності такого нареченого (нареченої);

2) факт реєстрації шлюбу, якщо один із наречених є військовослужбовцем, поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби або особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро чи Бюро економічної безпеки, також може засвідчуватись актом про укладення шлюбу (далі – акт), який складається безпосереднім командиром (керівником) військовослужбовця, поліцейського, особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби або особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро чи Бюро економічної безпеки, та скріплюється гербовою печаткою відповідного органу (військового формування).

Акт може складатися без особистої присутності одного чи обох наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з тим із наречених, хто відсутній, або з обома відсутніми нареченими;

3) факт реєстрації шлюбу також може засвідчуватись актом, який складається керівником закладу охорони здоров'я, в якому перебувають або працюють один чи обое наречених, та скріплюється печаткою (за наявності) цього закладу.

Акт може складатися в присутності обох чи одного з наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з тим із них, хто відсутній, за участю двох свідків. Приклади укладення таких форм шлюбів ми спостерігаємо в ЗМІ, певну статистику в цьому напрямі складно надати, однак відмітимо, що молодь має велику силу духу і сподівання на майбутнє, що підтверджується укладенням шлюбів в такий складний для України воєнний стан.

Щодо надання адміністративних послуг соціального характеру, то постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» встановлено особливості надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування [10].

Структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад міст обласного значення, районних у містах (у разі їх утворення) рад після припинення чи скасування воєнного стану інформують одержувачів, яким виплату державної соціальної допомоги було продовжено відповідно до зазначеної постанови, про необхідність протягом одного місяця оновлення документів, необхідних для продовження отримання допомоги.

До того ж Постановою Кабінетом Міністрів України від 07 березня 2022 року № 215 «Про особливості нарахування та виплати грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану» встановлено механізм здійснення нарахування та виплат грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану на території адміністративно-територіальних одиниць, де структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад не мають змоги забезпечити підготовку виплатних документів та проведення фінансування [11].

Щодо деяких питань перетину державного кордону. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 170 «Деякі питання внесення інформації до паспорта громадянина України для виїзду за кордон» затверджено Тимчасовий порядок внесення інформації до паспорта громадянина України для виїзду за кордон та встановлено, що перетин державного кордону може здійснюватися громадянами

України в пунктах пропуску через державний кордон та пунктах контролю на підставі паспорта громадянина України для виїзду за кордон, строк дії якого продовжено, а також дітьми на підставі паспорта громадянина України для виїзду за кордон їх законних представників, до якого внесено інформацію про дитину [12].

Крім того, у разі закінчення строку дії паспорта для виїзду за кордон такий строк може бути продовжено до п'яти років на підставі заяви особи або її законного представника.

Заява про внесення до паспорта для виїзду за кордон інформації про продовження строку його дії подається разом з паспортом для виїзду за кордон до територіального органу/територіального підрозділу ДМС, посольства або консульської установи України, за місцем звернення.

Внесення до паспорта для виїзду за кордон інформації про продовження строку його дії здійснюється безоплатно в день звернення особи, на чие ім'я оформлено паспорт, чи її законного представника (пункт 18 зазначеного Тимчасового порядку).

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 264 «Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України» визначені особливості перетину державного кордону та доручено обласним військовим адміністраціям забезпечити організацію виїзду дітей, в тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове перебування, за межі України, у разі коли вжито вичерпних заходів щодо розміщення їх на безпечній території України [13].

Щодо допуску водіїв до керування транспортними засобами. Кабінетом Міністрів України ухвалено Постанову від 03 березня 2022 року № 184 «Деякі питання допуску водіїв до керування транспортними засобами» та встановлено, що у період дії воєнного стану та протягом року з дня припинення або скасування дії воєнного стану: особа допускається до керування транспортними засобами за наявності у неї національного посвідчення водія України, виданого їй вперше на право керування транспортними засобами відповідної категорії, строк дії якого закінчився; строк дії посвідчення водія, що належить особі, яка переїжджає на постійне місце проживання в Україну, у разі його закінчення у період дії воєнного стану, продовжується на рік і після цього підлягає заміні; зазначені у свідоцтвах про реєстрацію транспортних засобів строки тимчасового везення на територію України транспортних засобів, що належать дипломатичним представництвам та консульським установам, які закінчилися у період дії воєнного стану, продовжуються на рік [14].

Щодо застосування е-документа. Кабінетом Міністрів України ухвалено Постанову від 10 березня 2022 року № 248 «Деякі питання застосування е-документа в період дії воєнного стану» та передбачено, що е-документ – документ, що посвідчує особу в період дії воєнного стану, у формі відображення в електронній формі інформації, що ідентифікує особу та міститься в паспорті громадянина України та/або в паспорті громадянина України для виїзду за кордон, та/або в посвідченні водія [16].

Тож відповідно до підпункту 2 пункту 3 зазначеної Постанови на період дії воєнного стану суб'єкти, які здійснюють надання послуг, що потребують відповідно до вимог законодавства пред'явлення особою документа, що посвідчує особу, за умови наявності технічних засобів забезпечують перевірку еДокумента відповідно до вимог законодавства з урахуванням вимог Порядку, затвердженого цією Постановою.

Щодо заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан. Постановою КМУ від 29 грудня 2021 року № 1450 «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан» затверджено порядок встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан [18].

Згідно з пунктами 3–4 зазначеного Порядку запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб здійснюється військовим командуванням на підставі указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та полягає у забороні декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, зняття із задекларованого (zareєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, крім зняття із задекларованого

(зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб у разі одночасного декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій воєнний стан не введено.

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладений матеріал, у статті було досліджено та проаналізовано особливості надання адміністративних послуг в період воєнного стану, його сутність, нормативну базу з подальшим визначенням позитивних та негативних факторів.

Підсумовуючи матеріал, головним змістом можна вважати те, що вона є ефективним інструментом збільшення якості надання послуг та поліпшення статусу уповноважених на це осіб та органів в особі органів місцевого самоврядування. Також співпрацю міжнародних органів, органів державного апарату з надання адміністративних послуг можна розуміти як перехідну стадію в процесі реформування місцевого самоврядування в Україні на шляху до кращого життя.

Список використаних джерел

1. Тимошук В. П. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі : навч. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування. *Асоціація міст України*. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 124 с.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
5. Загальні рекомендації щодо створення ЦНАП. URL : <https://despro.org.ua/upload/medialibrary/Piitannya-vidpovidi-schodo-CNAP-v-OTG.pdf>.
6. Роз'яснення щодо функціонування деяких особливостей надання адміністративних послуг на період дії воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення чи скасування. URL : <https://mkrada.gov.ua/news/16162.html>.
7. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18.05.2005 № 362 : постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2022 № 241. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/241-2022-%D0%BF#Text>.
8. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану : наказ Міністерства охорони здоров'я від 04.03.2022 № 407. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text>.
9. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 213. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestraciyi-shlyubu-v-umovah-voennogo-stanu-213>.
10. Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>.
11. Про особливості нарахування та виплати грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 215. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-osoblivosti-narakhuvannya-ta-viplati-groshovih-dopomog-pilg-ta-zhitlovih-subsidij-na-period-diyi-voennogo-stanu-215>.
12. Деякі питання внесення інформації до паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 170. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-2022-%D0%BF#Text>.
13. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України : постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 № 264. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2022-%D0%BF#Text>.
14. Деякі питання допуску водіїв до керування транспортними засобами : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 № 184. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2022-%D0%BF#Text>.
15. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1388 і від 11 листопада 2009 р. № 1200 : постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2022 № 190. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2022-%D0%BF#Text>.
16. Деякі питання застосування еДокумента в період дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2022 № 248. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2022-%D0%BF#Text>.
17. Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні :

постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2022 № 199. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-nadannya-u-2022-roci-zastrahovanim-osobam-odnorazovoyi-materialnoyi-dopomogi-u-zv'yazku-iz-vtratoyu-chastini-zarobitnoyi-plati-dohodu-robota-ekonomichna-diyalnist-yakih-timchasovo-199>.

18. Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1450. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#Text>.

Надійшла до редакції 11.05.2022

References

1. Tymoshchuk, V. P. (2015) Nadannia administratyvnykh posluh u munitsypalnomu sektori : navch. posib. dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Provision of administrative services in the municipal sector: training. manual for local self-government officials]. *Asotsiatsiia mist Ukrainy*. Kyiv : TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI», 124 p. [in Ukr.].

2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlyady [On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power] : Zakon Ukrainy vid 01.04.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

3. Pro administratyvni posluhy [On Administrative Services] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 32. Art. 409. [in Ukr.].

4. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpryiemstv ta hromadskykh formuvan [On state registration of legal entities, natural persons – entrepreneurs and public formations] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 r. № 755-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 31–32. Art. 263. [in Ukr.].

5. Zahalni rekomendatsii shchodo stvorennia TsNAP [General recommendations for the creation of the National Center for National Development and Rehabilitation]. URL : <https://despro.org.ua/upload/medialibrary/Piitannya-vidpovidi-schodo-CNAP-v-OTG.pdf>. [in Ukr.].

6. Roziasnennia shchodo funktsionuvannia deiakykh osoblyvosti nadannia administratyvnykh posluh na period dii voiennoho stanu ta protiahom odnogo misiatsia pislia yoho prypynennia chy skasuvannia [Clarification regarding the functioning of some features of the provision of administrative services during the period of martial law and within one month after its termination or cancellation]. URL : <https://mkrada.gov.ua/news/16162.html>. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.05.2005 № 362 [On amendment to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 18, 2005 No. 362]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/241-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

8. Pro zabezpechennia reiestratsii novonarodzhenoj dytyny v umovakh voiennoho stanu [On ensuring the registration of a newborn child under martial law] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia vid 04.03.2022 № 407. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text>. [in Ukr.].

9. Deiaki pytannia derzhavnoi reiestratsii shliubu v umovakh voiennoho stanu [Some issues of state registration of marriage under martial law] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.03.2022 № 213. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestratsiyi-shlyubu-v-umovah-voyennogo-stanu-213>. [in Ukr.].

10. Deiaki pytannia nadannia derzhavnoi sotsialnoi dopomohy na period vvedennia voiennoho stanu [Some issues of entering information into the passport of a citizen of Ukraine for travel abroad] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.03.2022 № 214. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

11. Pro osoblyvosti narakhuvannia ta vyplaty hroshovykh dopomoh, pilh ta zhytlovykh subsydii na period dii voiennoho stanu [On the peculiarities of calculation and payment of cash benefits, benefits and housing subsidies for the period of martial law] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.03.2022 r. № 215. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-osoblivosti-narahuvannya-ta-viplati-groshovykh-dopomog-pilg-ta-zhitlovykh-subsydij-na-period-diyi-voyennogo-stanu-215>. [in Ukr.].

12. Deiaki pytannia vnesennia informatsii do pasporta hromadianyna Ukrainy dlia vyizdu za kordon [Some issues of entering information into the passport of a citizen of Ukraine for travel abroad] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2022 № 170. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Pravyl peretynannia derzhavnogo kordonu hromadianamy Ukrainy [On making changes to the Rules for crossing the state border by citizens of Ukraine] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.03.2022 r. № 264. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

14. Deiaki pytannia dopusku vodiiv do keruvannia transportnyimi zasobamy [Some issues of drivers' admission to driving vehicles] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 184. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

15. Pro vnesennia zmin do poriadkiv, zatverdzhennykh postanovamy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 veresnia 1998 r. № 1388 i vid 11 lystopada 2009 r. № 1200 [On making changes to the procedures approved by the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 7, 1998 No. 1388 and

dated November 11, 2009 No. 1200] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.03.2022 № 190. URL : [in Ukr.].

16. Deiaki pytannia zastosuvannya yeDokumenta v period dii voiennoho stanu [Some issues of application of the document during the period of martial law] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.03.2022 № 248. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

17. Pytannia nadannia u 2022 rotsi zastrakhovanim osobam odnorazovoi materialnoi dopomohy u zviazku iz vtratoiu chastyny zarobitnoi platy (dokhodu), robota (ekonomichna diialnist) yakykh tymchasovo zupynena vnaslidok provedennia boiovykh dii pid chas voiennoho stanu v Ukraini [The issue of providing one-time financial assistance in 2022 to insured persons in connection with the loss of a part of their salary (income), whose work (economic activity) has been temporarily stopped due to hostilities during martial law in Ukraine] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.03.2022 № 199. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-nadannya-u-2022-roci-zastrahovanim-osobam-odnorazovoyi-materialnoyi-dopomogi-u-zvyazku-iz-vtratoiu-chastini-zarobitnoyi-plati-dohodu-robota-ekonomichna-diialnist-yakih-timchasovo-199>. [in Ukr.].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia zaborony abo obmezhenia na vybir mistsia prebuvannia chy mistsia prozhyvannia osib na terytorii, na yakii diie voiennyi stan [On the approval of the Procedure for establishing a ban or restriction on the choice of the place of stay or the place of residence of persons in the territory where martial law is in force] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 № 1450. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tyshchenkova. Features of providing administrative services under the conditions of marital law in Ukraine of 2022. An important role in building Ukraine as a social, legal, democratic state belongs to the introduction of decentralization reform, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government. The creation of united territorial communities became the basis for the formation of a favorable living environment necessary for the full development of man, his self-realization and protection of rights.

Decentralization of the service delivery system is one of the urgent directions of reforms in modern Ukraine. With the emergence of such an institution as a united territorial community, favorable living conditions are created, important areas for the comprehensive development of society and the realization of man as a person, etc. are formed. In other words, the introduction of the reform of decentralization of power, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government has a positive impact.

Today, united territorial communities are endowed with sufficient rights and have all the necessary powers to provide citizens with certain administrative services. But there are such ambiguous and individual cases when it is impossible to fully collect all the necessary documents at the place of providing such a service, or to take action without the involvement of additional sources. In this case, the communities' own cooperation in the field of administrative services is manifested.

The introduction of cooperation in the activities of united territorial communities is relevant, as it provides an opportunity to focus on the needs of citizens and improve the conditions for ensuring proper, and most importantly – rapid realization of citizens' rights and interests protected by law.

The urgency of the issue of providing administrative services in the context of decentralization is currently quite relevant and discussed among both scholars and practitioners. It is very important to study the institution of cooperation during the mechanism of providing administrative services, its adjustment, improvement, simplification and acceleration.

Keywords: *decentralization, administrative services, community cooperation.*

УДК 342.9+351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-41-46

Олександр ЧУДНОВСЬКИЙ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ОБОРОНОЮ В ПИТАННЯХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У дослідженні розглянуто актуальні питання щодо нормативно-правових аспектів взаємодії і можливостей посилення Національної поліції України щодо забезпечення громадської безпеки в екстремальних умовах, наприклад, воєнного стану, представниками добровольчих формувань територіальних громад, які є військово-цивільною складовою територіальної оборони України. Наголошено, що на територіях, де немає активних бойових дій, можуть залучатися до забезпечення громадського порядку добровольці, однак їх участь у забезпеченні порядку повинна перебувати під контролем Національної поліції України, оскільки така діяльність передбачає можливість застосування примусу, навіть вогнепальної зброї, а в представників добровольчих формувань здебільшого відсутній досвід поведіння в умовах забезпечення громадського порядку на відміну від професіоналів-поліцейських, які мають досвід. Висвітлено норми Закону «Про основи національного спротиву», «Положення про добровольчі формування територіальних громад» щодо завдань із забезпечення громадської безпеки силами територіальної оборони, добровольчими формуваннями територіальних громад, розглянуто нормативні акти щодо порядку взаємодії Національної поліції та, наприклад, Національної гвардії України. Констатовано наявність такого недоліку у нормативно-правому забезпеченні, як відсутність актів, які визначають порядок взаємодії між Національною поліцією та територіальною обороною, її військово-цивільною складовою. Запропоновано розробити і затвердити Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та добровольчих формувань територіальних громад під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку в мирний час і в умовах воєнного стану, де обов'язково зазначити перебування представників добровольчих формувань в оперативному підпорядкуванні представників поліції під час виконання завдань із забезпечення громадського порядку.

Ключові слова: добровольчі формування територіальної громади, публічна безпека, воєнний стан, патрульна поліція, військово-цивільна складова територіальної оборони.

Постановка проблеми. На жаль, на сьогодні Україна зі стану гібридної війни з російською федерацією, яка тривала з 2014 р., перейшла зараз у період повномасштабної агресії та війни. В таких умовах увесь силовий та правоохоронний блок переведено у максимальну боєготовність та спрямовано тому числі на захист громадської безпеки і порядку. Поліцейські поруч із воїнами ЗСУ, Національною гвардією та територіальною обороною беруть участь в активних бойових діях, поліцейські одними з перших прийняли бій проти окупантів по багатьох містах України. Звісно, в умовах активних бойових дій, коли вулиці міст та сіл стали театром бойових дій, про безпеку і порядок говорити не можна. Однак, на значній території України, населені пункти яких є прифронтовими і де відносно спокійно, в умовах воєнного стану, потребують у посиленій охороні громадського порядку та безпеки, де до, наприклад, патрулювання вулиць співробітниками Національної поліції, можуть залучатися представники добровольчих формувань територіальних громад або громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону.

Десятки, може й сотні тисяч українців звернулися добровольцями до саме формувань територіальних громад як військово-цивільної складової сил територіальної оборони й охоче виявляють бажання залучатися до охорони громадського порядку і безпеки. У зв'язку із цим виникає низка питань щодо ролі та рівня залучення, підконтрольності в таких справах представників добровольчих формувань

© О. Чудновський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3444-350X>

k_zpd@dduvs.in.ua

територіальних громад, оскільки співробітники національної поліції є професіоналами в питаннях поведінки у різних ситуаціях, що можуть відбуватися в процесі охорони громадського порядку, на відміну від звичайних цивільних, які до 24 лютого 2022 р. були вчителями, програмістами або інженерами без військової підготовки, або в кращому випадку з досвідом строкової служби, до якої також багато питань щодо ефективності, водночас, навіть така служба, де навчають хоча б поводитися правильно зі зброєю, не передбачає специфіки поведінки в умовах охорони громадської безпеки і порядку, взаємодії з громадянами, що є порушниками порядку тощо.

Таким чином, обрана проблематика має значну актуальність для регулювання сучасних суспільних відносин в Україні щодо забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану та масштабних воєнних дій на більшій території України, для теорії та практики науки адміністративного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В науковому доробку питання правового регулювання взаємодії Національної поліції та представників добровольчих формувань територіальних громад в питаннях охорони громадського порядку і безпеки є тематикою новою, оскільки добровольчі формування територіальних громад, як і загалом територіальна оборона, є новим явищем, створення такої системи почалось лише в 2022 р. Водночас стосовно питань діяльності правоохоронних органів, Національної поліції в умовах воєнного стану здійснили внесок такі дослідники: В. Грибан, В. Іваха, Д. Казначеев, М. Ковалів, Т. Мінка, А. Фоменко та ін.

Метою статті є розглянути основні положення нормативно-правових актів, які регулюють питання взаємодії Національної поліції та представників добровольчих формувань територіальних громад в питаннях забезпечення громадського порядку і безпеки й встановити основні недоліки та шляхи покращення нормативного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Тематика участі добровольчих формувань територіальних громад разом з поліцією в забезпеченні громадського порядку і безпеки, особливо за умов воєнного стану, є, як вже зазначалося, новою та актуальною в сучасних умовах та реаліях, в яких опинилася Україна. Тому варто зупинитися на деяких положеннях понятійно-категоріального апарату. Варто звернутися до визначення таких понять, як «територіальна оборона», «Сили територіальної оборони», «добровольчі формування територіальних громад» тощо.

16 липня 2021 було ухвалено Закон «Про основи національного спротиву», який передбачає якраз врегулювання на законодавчому рівні участі військово-цивільної складової територіальної оборони в обороні держави та забезпеченні національної безпеки, в тому числі й у питаннях забезпечення громадського порядку та безпеки. Згідно із Законом, виник в Україні принципово новий рід військ – територіальна оборона. Територіальна оборона містить три складові: військову (органи військового управління та частини Сил територіальної оборони); цивільну (органи державної влади та місцевого самоврядування, що залучені до територіальної оборони), та, власне, військово-цивільну складову (штаби зон тероборони та добровольчі формування територіальних громад) [8].

Відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону «Про основи національного спротиву»: «Територіальна оборона – система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій» [8]. Тобто територіальна оборона розглядається як комплекс заходів для забезпечення безпеки і оборони України. Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону «Сили територіальної оборони Збройних Сил України – окремий рід сил Збройних Сил України, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони», а «доброволець Сил територіальної оборони Збройних Сил України – громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, який перебуває в Україні на законних підставах впродовж останніх п'яти років та на добровільній основі зарахований до проходження служби у складі добровольчого формування Сил територіальної оборони Збройних Сил України» (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону). Відповідно, «добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони в межах території відповідної територіальної

громади» (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону) [8].

Отже, якщо відштовхуватися від наведених термінів, то добровольці Сил територіальної оборони та добровольці формувань територіальної громади відрізняються за ценою громадянства (хоча незрозумілим є така позиція законодавця, чому іноземець, що проживає в громаді, може піти в регулярну армію чи Сили територіальної оборони, однак не може до добровольчого формування громади). Таким чином, військові частини Сил територіальної оборони комплектуються військовослужбовцями за контрактом та офіцерами, територіальним резервом, однак добровольчі формування територіальних громад комплектуються добровольцями, що є цивільними особами без відриву від основного місця зайнятості (програмісти, вчителі, інженери та представники інших професій) [1].

Не можна оминати увагою ще один важливий аспект в питанні підпорядкування добровольчих формувань територіальних громад. Абз. 2 п. 3 Положення про добровольчі формування територіальних громад, затверджене Кабінетом Міністрів України 29 грудня 2021 р., передбачає, що діяльність такого формування територіальної громади проводиться під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ за територіальним принципом, тобто військовим керівництвом [2].

Варто також розглянути завдання, які поставлені перед складовими територіальної оборони. У п. 9 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву» зазначається про участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах [8]. Основна увага в Законі приділяється завданням, що стосуються завдань військового характеру. Однак цей пункт передбачає взаємодію та допомогу у підтриманні громадського порядку і безпеки Національній поліції України, для якої це є одним із основних завдань. Натомість в п. 2 Положення про добровольчі формування територіальних громад деталізується у межах завдань територіальної оборони, визначених зазначеним Законом, яку діяльність можуть провадити добровольчі формування, серед яких вказано, що вони беруть участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією [2]. Таке уточнення в Положенні, на відміну від Закону, є достатньо важливим, оскільки саме у взаємодії виключно з Національною поліцією України, оскільки, наприклад, Національна Гвардія України займається охороною громадської безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян (п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України» [6], однак також лише бере участь у забезпеченні громадської безпеки та охорони громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян (п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону). У Законі України «Про Національну поліцію України» серед основних завдань є забезпечення публічної безпеки і порядку, а також охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави [7].

Головну роль у забезпеченні громадського порядку відіграє патрульна поліція, яка є структурним підрозділом Національної поліції і забезпечує безперервне та цілодобове виконання правоохоронних завдань, її діяльність спрямована на надання поліцейських послуг у сфері охорони прав і свобод громадян від протиправних посягань, забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії і профілактики правопорушень на вулицях, площах, в парках, на транспортних магістралях, портах, аеропортах та інших публічних місцях, а також під час проведення масових заходів, надання допомоги (у тому числі екстреної медичної і домедичної допомоги) особам, які постраждали від правопорушень, наслідків аварій, катастроф, стихійних лих [10, с. 11].

Варто зауважити, що, на жаль, на цей час в Україні немає окремого положення, що визначало б завдання, повноваження, функції тощо саме патрульної поліції, хоча чинним є Положення про патрульну службу МВС від 02.07.2015 р. [3], яке керується Законом України «Про міліцію» в деяких частинах, а також Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, що було затверджене ще постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29 липня 1991 р. № 114 [4]. Отже, необхідно визнати таким, що втратило чинність, положення про патрульну службу та ухвалити нову постанову, що регулювала б відносини діяльності патрульної поліції України.

Водночас варто звернути увагу, що чинним є важливий нормативно-правовий

акт від 10.08.2016 р. «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» р. [5]. В нагоді цей акт використати для напрацювання нових актів, що визначали би порядок взаємодії поліцейських та добровольців з числа добровольчих формувань територіальних громад, оскільки зазначений Порядок визначає механізм організації взаємодії між Національною гвардією та Національною поліцією у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки. Варто зауважити, що Порядок врегульовує суспільні відносини в лише в мирний час або у період надзвичайного стану. Серед шляхів взаємодії передбачені спільні патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць; забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона; проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [5].

В Україні також діє Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [9], де відповідно до ст. 3 такі формування створюються і діють у взаємодії з правоохоронними органами, а також повсякденна (оперативна) діяльність таких формувань організовується, спрямовується і контролюється відповідними органами Національної поліції (щодо питань публічного або громадського порядку) [9]. У Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку також зазначається, що під час виконання завдань щодо забезпечення громадського порядку нацгвардійці перебувають в оперативному підпорядкуванні органу поліції або особи, яка виконує його обов'язки [5]. У Положенні про добровольчі формування територіальних громад (п. 3) вказано, що діяльність добровольчого формування провадиться під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил за територіальним принципом [5].

Висновки. На основі здійсненого наукового дослідження та висвітлення наведених у статті нормативно-правових актів зроблено низку висновків:

– до основних актів, що регулюють суспільні питання у сфері взаємодії Національної поліції України та добровольчих формувань територіальних громад, належать такі закони України: «Про Національну поліцію України», «Про основи національного спротиву»; серед підзаконних актів основним є «Положення про добровольчі формування територіальних громад». Водночас констатуємо наявність такого недоліку у нормативно-правому забезпеченні, як відсутність актів, які б визначали порядок взаємодії між Національною поліцією та територіальною обороною, її військово-цивільною складовою;

– як спосіб поліпшення нормативно-правового забезпечення взаємодії Національної поліції та представників добровольчих формувань територіальних громад в питаннях забезпечення громадського порядку і безпеки наголошуємо на необхідності розробки та затвердження підзаконного акта у вигляді Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та добровольчих формувань територіальних громад під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку в мирний час і в умовах воєнного стану;

– у запропонованому Порядку необхідно зазначити норму, що представники добровольчих формувань територіальних громад під час виконання завдань щодо забезпечення заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією перебувають в оперативному підпорядкуванні представників поліції щодо питань організації, спрямування та контролю за такою діяльністю.

Список використаних джерел

1. Коваленко Н. Сили ТрО та добровольчі формування: у чому різниця? *Закон і бізнес*. URL : <https://zib.com.ua/ua/print/150996.html>.

2. Положення про добровольчі формування територіальних громад : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>.

3. Положення про патрульну службу МВС : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15#Text>.
4. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#n10>.
5. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>.
6. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015І. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>.
8. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>.
10. Сердюк А. М. Щодо визначення поняття і змісту основних завдань та функцій патрульної поліції України в сучасних умовах: адміністративно-правові аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 45–49.

Надійшла до редакції 14.06.2022

References

1. Kovalenko, N. Syly TrO ta dobrovolchi formuvannia: u chomu riznytsia [TrO forces and voluntary formations: what is the difference]? *Zakon i biznes*. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150996.html> [in Ukr.].
2. Polozhennia pro dobrovolchi formuvannia terytorialnykh hromad [Regulations on voluntary formation of territorial communities] : zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
3. Polozhennia pro patrolnu sluzhbu MVS [Regulations on the patrol service of the Ministry of Internal Affairs] : zatv. nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15#Text>. [in Ukr.].
4. Polozhennia pro prokhodzhennia sluzhby riadovym i nachalnytskym skladom orhaniv vnutrishnikh sprav [Provisions on the completion of service by rank-and-file and senior staff of internal affairs bodies] : Postanova Kabinetu Ministriv URSR vid 29.07.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#n10>. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii vzaemodii Natsionalnoi hvardii Ukrainy ta Natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas zabezpechennia (okhorony) publichnoi (hromadskoi) bezpeky i poriadku [On the approval of the Procedure for organizing the interaction of the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision (protection) of public (public) safety and order] : zatv. nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 10.08.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>. [in Ukr.].
6. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy [On the National Guard of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>. [in Ukr.].
7. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>. [in Ukr.].
8. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu [On the foundations of national resistance] : Zakon Ukrainy vid 16.07.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
9. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnogo kordonu [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border] : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>. [in Ukr.].
10. Serdiuk, A. M. (2016) Shchodo vyznachennia poniattia i zmistu osnovnykh zavdan ta funktsii patrolnoi politsii Ukrainy v suchasnykh umovakh: administratyvno-pravovi aspekty [Regarding the definition of the concept and content of the main tasks and functions of the patrol police of Ukraine in modern conditions: administrative and legal aspects]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 3, pp. 45–49. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Chudnovskyy. Interaction between National police and Territorial defense in public order: normative aspect. The study examines current issues regarding the legal aspects of cooperation and opportunities to strengthen the National Police of Ukraine to ensure public safety in extreme conditions, such as martial law, representatives of voluntary formations of territorial communities that are military-civil component of territorial defense of Ukraine.

It is emphasized that in areas where there is no active hostilities, volunteers may be involved in maintaining public order, but their participation in maintaining order should be under the control of the National Police of Ukraine, as such activities involve coercion, even firearms. For the most part, there is

no experience of dealing with public order in contrast to professional police officers who have experience. The norms of the Law «On Fundamentals of National Resistance», «Regulations on Voluntary Formation of Territorial Communities» on tasks of ensuring public safety by territorial defense forces, voluntary formations of territorial communities are covered. It is stated that there is such a shortcoming in the legal framework as the lack of acts that determine the order of interaction between the National Police and the Territorial Defense, its military-civilian component.

It is proposed to develop and approve the Procedure for organizing the interaction of the National Guard of Ukraine and voluntary formations of territorial communities in ensuring (protection) of public (public) security and order in peacetime and martial law, where it is mandatory to indicate the presence of representatives of voluntary police in the performance of public order tasks.

Keywords: *voluntary formations of territorial community, public security, martial law, patrol police, military-civilian component of territorial defense.*

УДК 347.513

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-46-50

Марина ЛОГІНОВА[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

Досліджено особливості відшкодування шкоди, отриманої через пошкодження житла внаслідок воєнних дій на території України. Розглянуто причини, чому використання судово-правового алгоритму відшкодування збитків є малоефективним способом захисту прав цієї категорії жертв воєнних дій. Мета зазначеного у статті аналізу законодавчих актів – виявити особливості та труднощі використання такого дієвого способу захисту прав населення, якому завдано матеріальних збитків внаслідок пошкодження чи руйнації житла як результат обстрілу. Війна на території нашої країни призвела до надзвичайної ситуації особливого роду, яка досягла державного рівня. Основною особливістю надзвичайної ситуації в районі бойових дій є те, що вона є результатом діяльності, у тому числі терористичної, невстановлених осіб. Це передбачає відсутність вини винного як елемента суб'єктивної сторони злочину та однієї з умов його юридичної відповідальності. Більш того, відсутність обвинувального акта в кримінальному провадженні ускладнює доведення причинно-наслідкового зв'язку між злочинним діянням – вчинення терористичного акту та шкодою, заподіяною цим терористичним актом. При цьому на місцеву виконавчу та місцеву владу покладається обов'язок на забезпечення житлом постраждалих, чий будинки були пошкоджені або зруйновані внаслідок воєнних дій чи надзвичайної ситуації. У статті наголошено, що з огляду на особливості надзвичайного стану в Україні необхідно ухвалити спеціальний закон, який регулює соціальний захист постраждалих, чие житло пошкоджено або повністю зруйноване внаслідок бойових дій. Також розглянуто питання необхідності ухвалення закону про соціальний захист разом з порядком та механізмом відшкодування шкоди громадян, житло яких повністю зруйноване або пошкоджене внаслідок збройного вторгнення.

Ключові слова: *відшкодування шкоди, воєнний стан, надзвичайна ситуація, соціальний захист, постраждала особа, матеріальні збитки, житло, майно, матеріальна шкода.*

Постановка проблеми. З початком російської агресії на східних територіях України набуло особливої актуальності питання застосування цивільно-правового механізму відшкодування шкоди, завданої злочинами проти безпеки громадян, зокрема, терористичними актами. З моменту початкової стадії збройного конфлікту внаслідок бойових дій було пошкоджено та зруйновано численну кількість будинків, водночас компенсація залишається однією з найбільш часто згадуваних тем серед населення, яке постраждало від рук загарбників. З метою захисту свого майна постраждалі звернулися з

© М. Логінова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5608-9911>

marinaloginova.dduvs@gmail.com

позовом до держави в особі Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) про відшкодування шкоди, що спричинена пошкодженням або зруйнуванням їхнього житла внаслідок терористичного акту під час військової агресії проти України [1, с. 14].

Зрештою, за фактами пошкодження чи руйнування житла, як правило, відкривають кримінальні провадження за ст. 258 КК України (далі – КК України), яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення злочину як терористичного акту. На жаль, обраний спосіб захисту порушених майнових прав виявився неідеальним, в зв'язку з цим дослідження відшкодування збитків чи знищення житла внаслідок обстрілів є досить нагальним, тим паче в цей непростий для населення України час. Водночас відсутність чинного адміністративного механізму соціального захисту постраждалих, які втратили своє житло внаслідок збройного конфлікту, ще більше наголошує на необхідності дослідження цього питання [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наголошуючи на недостатності наукової роботи з цієї тематики, наголосимо, що питання відшкодування шкоди, завданої населенню внаслідок терористичних актів, надзвичайних ситуацій та воєнних конфліктів порушувалося в працях або наукових працях Є. Карманного, А. Мамушкіної, В. Крутов, В. Смірнова, В. Гордієнко, А. Муль та ін.

Метою статті є дослідження правового регулювання відшкодування шкоди чи знищення житла внаслідок воєнних дій, а також вивчення наслідків та підстав неефективності цивільного захисту осіб, житло яких пошкоджено або знищено внаслідок обстрілів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Будь-який громадянин має право на звернення до суду за захистом свого порушеного права власності [3]. Компенсація як міра цивільно-правової відповідальності є одним із судових варіантів захисту порушених прав, який має виконувати відновлювальну роль.

Відповідно до законодавства України, можна зробити висновок, що відшкодування шкоди, завданої громадянам воєнними діями, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України, але з подальшим стягненням суми компенсації від осіб у порядку, встановленому законом [4]. Це не викликає суперечностей з загальними положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) щодо відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, у тому числі з рахунку Державного бюджету України. Проте в положенні ст. 1177 ЦК України йдеться про спеціальний закон, яким встановлено підстави та порядок такого відшкодування.

Необхідно зазначити, що заподіяння шкоди воєнними діями характеризується особливостями цивільних відносин з урахуванням деяких характеристик [5, с. 87]. Загальними умовами цивільно-правової відповідальності, крім самої шкоди, є протиправна дія (дія чи бездіяльність) винного, причинний зв'язок між такою дією та шкодою, а також вина особи, яка заподіяла шкоду. Однією з найбільш суперечливих умов відповідальності за шкоду, заподіяну воєнними діями, особливо в умовах збройного нападу, є вина винного. Вина, як елемент суб'єктивної сторони будь-якого злочину, міцно пов'язана з особою, яка його вчинила.

Як зазначено у ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до діяння та його наслідків [2]. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено та встановлено вироком суду (ст. 62 Конституції України) [6]. Отже, тільки за наявності вини особи за вчинене нею діяння можна говорити про наявність злочину, у тому числі такого, як терористичний акт. Безсумнівно, що відсутність обвинувального вироку суду у кримінальному провадженні ускладнює доведення причинно-наслідкового зв'язку між злочинним діянням (терористичними актами) та пошкодженням (псуванням чи знищенням житла). Відповіді на питання, чи вчинялися такі дії взагалі та чи були вони вчинені конкретною особою, будуть як результат кримінального провадження (вирок суду чи постановою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності) та мають бути обов'язковими для суду, що здійснюватиме судовий розгляд справи. [7]. Водночас збитки, завдані злочинно, можуть бути відшкодовані в судовому порядку за результатами розгляду цивільної справи у кримінальному провадженні [8]. Але й на цій стадії кримінального провадження потерпілий має право подати цивільний позов проти підозрюваного чи обвинуваченого. У період воєнних дій, коли важко визначити навіть країну, з якої був здійснений постріл, дуже важко покладатися на можливість повідомлення про підозру чи затримання особи, підозрюваної у скоєнні терористичного

акту, який спричинив майнову шкоду.

Вивчення положень ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» дає підстави вважати, що держава зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану терористичним актом, за рахунок державного бюджету України незалежно від вини, незважаючи на факт встановлення особи, яка вчинила такий злочин. Поряд з цим треба зазначити, що в практиці застосування права судами підхід до цього питання є різним.

Відповідно до загальних положень Цивільного кодексу України, зокрема, ч. 2 ст. 1177, збитки, завдані потерпілому внаслідок злочину, відшкодовуються за рахунок державного бюджету України, у випадках, передбачених законом [3]. Раніше, до внесення змін до цієї статті ЦК України (ЦК України від 2013 року) [9] майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовувалась державою у разі не встановлення особи винного або його неплатоспроможності.

На цей час є тільки кілька прикладів, коли законом передбачено відшкодування за відсутності вини особи, яка заподіяла шкоду. «Наприклад, шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовує особа, яка на відповідних правових підставах (майнові, інші майнові права, договори, лізинг тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим предметом, користується, зберігає чи утримує яких становить підвищений ризик (ч. 2 ст. 1187 ЦК України). Збитки, заподіяні фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовуються державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ч. 1 ст. 1176 ЦК України)» [3].

«Організацію заходів щодо соціального захисту постраждалого населення є одним із основних завдань єдиної державної системи цивільного захисту (ч. 3 ст. 8 КПК України). Заходами соціального захисту тих, хто постраждав від надзвичайних ситуацій, є надання матеріальної допомоги, житла або виплата грошової допомоги потерпілим (ч. 2 ст. 84 КПК України)» [10].

Проаналізувавши законодавства про цивільний захист, можемо робити висновки, що надзвичайні ситуації можуть бути пов'язані з діями чи бездіяльністю осіб та спричинені форс-мажорними обставинами, такими як урагани, землетруси, шторми. До таких форс-мажорних обставин чинне законодавство України (ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати України») включає збройні конфлікти, військові дії, що також призводять до надзвичайних ситуацій [11]. І це можна пояснити, хоча збройний конфлікт завжди пов'язаний із діяльністю, у тому числі тероризмом, окремих осіб, але основним питанням залишається можливість встановлення особи, чиїми діями заподіяно майнову шкоду, зокрема пошкодження чи знищення житла. Як зазначалося вище, у будь-якому збройному протистоянні дуже важко визначити навіть країну конфлікту, з якої відбулася стрілянина, не кажучи вже про можливість встановлення особи або осіб, які були застрелені, що призвело до конкретного майнового збитку. Тому всі кримінальні провадження, порушені за фактом вчинення такого злочину, як терористичний акт, в реальних умовах бойових дій з великою ймовірністю будуть закінчені за відсутності складу злочину, особливо суб'єкта такого кримінального правопорушення (встановленого винного). Однак не можна однозначно сказати, що такі поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які завдали майнової шкоди потерпілим, не можуть мати місце навіть в умовах воєнних дій.

«Дійсно, заподіяння терористичним актом матеріальної шкоди передбачає можливість застосування Кримінально-процесуального кодексу України у випадках визнання наслідків такого терористичного акту надзвичайною ситуацією та за умови, що наслідки терористичного акту відповідають критеріям кваліфікації надзвичайних ситуацій» [12].

«Після введення надзвичайного стану на всіх рівнях українське законодавство про цивільний захист стало нормою загального характеру щодо антитерористичного законодавства. Важливо також зазначити, що як законодавство про цивільний захист, так і законодавство про боротьбу з тероризмом зобов'язує органи державної влади надавати житло жертвам, чії будинки були пошкоджені або зруйновані внаслідок надзвичайної ситуації чи терористичного акту» [13].

Тож відповідно до законодавства України житло потерпілим, житло яких стало

непридатним для проживання у зв'язку з надзвичайною ситуацією, надають місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. [10]. Водночас антитерористичні закони також зобов'язують місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечувати житлом постраждалих від терористичних актів, житло яких було пошкоджено або знищено. Це підтверджується положеннями пункту 10 Порядку соціальної реабілітації постраждалих від терористичного акту, затвердженого постановою КМУ від 28 липня 2004 р. № 982, згідно з яким такі постраждалі забезпечуються тимчасовим житлом за рахунок місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, надання житла цим особам для постійного проживання здійснюють місцеві органи виконавчої влади [14].

Висновки. Отже, дослідження щодо відшкодування шкоди, заподіяної населенню пошкодженням або знищенням житла під час збройного конфлікту, свідчить про необхідність спеціального закону про соціальний захист та особливості відшкодування шкоди населенню, чие житло пошкоджено або повністю знищено внаслідок збройного конфлікту. При розробці та прийнятті такого законодавства необхідно враховувати всі особливості збройного конфлікту, які призводять до великої кількості жертв матеріальних збитків у результаті пошкодження їхніх будинків, різного ступеня таких пошкоджень та необхідності забезпечення житлом великих втрат, в тому числі серед внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел

1. Огляд гуманітарних потреб в Україні (2020). URL : <https://www.humanitarianresponse.info/sites/>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.
5. Мамушкіна А. І. Щодо питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 50. С. 83–88.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України : Закон України від 16.05.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-18#Text>.
10. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 89. Ст. 3589.
11. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>.
12. Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій : наказ МВС України від 06.08.2018 № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text>.
13. Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 № 47-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-р#>.
14. Про затвердження Порядку проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту : постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/982-2004-п#Text>.

Надійшла до редакції 31.05.2022

References

1. Ohlyad humanitarnykh potreb v Ukraini (2020) [Overview of humanitarian needs in Ukraine (2020)]. URL : <https://www.humanitarianresponse.info/sites/>. [in Ukr.].
2. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
3. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2003. № 11. Art. 461. [in Ukr.].
4. Pro borot'bu z teroryzmozom [On the fight against terrorism] : Zakon Ukrainy vid 20 bereznya 2003 r. № 638-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 25. Art. 180. [in Ukr.].

5. Mamushkina, A. I. (2018) Shchodo pytannya pro umovy vynyknennya tsyvil'no-pravovoyi vidpovidal'nosti za zapodiyannya shkody terorystychnym aktom [Regarding the issue of the conditions for the emergence of civil liability for damage caused by a terrorist act]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*. Issue 50, pp. 83–88. [in Ukr.].
6. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141.
7. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznya 2004 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukr.].
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13 kvitnya 2012 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
9. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennya zakonodavstva u vidpovidnist' z Kryminal'nym protsesual'nym kodeksom Ukrainy [On amending some legislative acts of Ukraine on bringing the legislation into line with the Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.05.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-18#Text>. [in Ukr.].
10. Kodeks tsyvil'noho zakhystu Ukrainy vid 02.10.2012 [Civil Protection Code of Ukraine dated October 2, 2012]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2012. № 89. Art. 3589. [in Ukr.].
11. Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini [About Chambers of Commerce and Industry in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.12.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр>. [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennya Klasyfikatsiynykh oznak nadzvychaynykh sytuatsiy : nakaz MVS Ukrainy vid 06.08.2018 № 658 [On the approval of the Classification Signs of Emergency Situations: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 6, 2018 No. 658]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text>. [in Ukr.].
13. Pro vstanovlennya rezhymiv pidvyshchenoyi hotovnosti ta nadzvychaynoyi sytuatsiyi [On the establishment of modes of heightened alertness and emergency situations] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.01.2015 № 47-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-p#>. [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya sotsial'noyi rehabilitatsiyi osib, yaki postrazhdaly vid terorystychnoho aktu [On approval of the Procedure for Social Rehabilitation of Persons Victims of a Terrorist Act] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.07.2004 № 982. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/982-2004-п#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Marina Loginova. Legal regulation of compensation for damages caused by military action. The article deals with peculiarities of compensation for losses caused by damage or destruction of housing as a result of the armed conflict in eastern Ukraine. The article analyzes the reasons why the application of the civil-law mechanism of compensation for losses is an ineffective way to protect the rights of this category of affected population. The analysis of regulatory frameworks and judicial practice is aimed at revealing the peculiarities and difficulties in the application of the civil law mechanism to protect the rights of the population that has suffered property loss due to damage or destruction of their housing as a result of hostilities. The article concludes that the armed conflict in eastern Ukraine has led to a special type of emergency, which has reached the state level. The main feature of the emergency situation in Donetsk and Luhansk oblasts is that it is the result of activities, including terrorist ones, which are being conducted by some unidentified individuals. This determines the absence of guilt of a perpetrator as an element of the subjective aspect of any crime and one of the conditions of his civil liability. In addition, the absence of a court verdict in criminal proceedings makes it difficult to prove a causal link between a criminal act in the form of a terrorist act and the damage caused by that act of terrorism. At the same time, it is the responsibility of local executive authorities and local governments to provide housing for the affected population whose housing has been damaged or destroyed as a result of terrorist act or emergency situation.

The article emphasizes that taking into account the peculiarities of the emergency situation in eastern Ukraine, there is a need to adopt a special law regulating the issue of social protection of those affected whose housing was damaged or completely destroyed as a result of hostilities. Thus, it is proposed to adopt a law on social protection and particularities of compensation for damage to the population whose housing was damaged or completely destroyed as a result of the armed conflict.

Keywords: *emergency situation, social protection, anti-terrorist operation, affected person, property loss, compensation, monetary assistance, provision of housing.*

**ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-51-57

Юрій КОЗАР[©]

доктор юридичних наук, професор
(Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна)

Максим ГАРІФУЛЛІН[©]

аспірант
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

**ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ**

Досліджено законодавство, наукові розробки для розкриття основних елементів парламентського контролю у сфері публічного управління в Україні, визначено основні проблеми та тенденції розвитку цього питання. Зазначено, що основною метою цього виду контролю є здійснення регулювання діяльності органів управління, визначення основних недоліків та перешкод на шляху до реалізації ефективного виконання органами публічного управління своїх функцій та усунення цих перешкод. Акцентовано на тому, що парламентський контроль у сфері публічного управління є недостатньо вивченим та здійснено спробу його подальшого вдосконалення.

***Ключові слова:** контроль, парламентський контроль, публічне управління, види контролю, принципи контролю, законність у сфері державного управління.*

Постановка проблеми. Питання парламентського контролю у сфері публічного управління в Україні є дуже важливим та актуальним на цей час. Основна проблема парламентського контролю як суспільного явища існує і повинна мати шляхи вирішення. Парламент під час ухвалення законів повинен здійснювати контрольну функцію за органами публічного управління щодо питання виконання ними законів, також парламент повинен виявляти недоліки та перешкоди у виконанні органами публічного управління законів. Парламентський контроль покликаний створити умови, які будуть належними для реалізації законів управлінськими органами, також покликаний створити умови функціонування всієї системи виконавчих органів, її структур та членів органів управління. Парламентський контроль за публічним управлінням повинен бути здійснений у межах принципу законності та поділу влади. Тому, відповідно до принципу законності та поділу влади, парламент має отримувати всю належну інформацію про дійсний стан роботи органів публічного управління, про стан виконання ними своїх повноважень, а в разі виникнення проблем у діяльності цих органів, забезпечити належні умови та здійснювати вплив на їх діяльність. А це означає, що парламентський контроль у сфері публічного управління має мати певні методи і засоби впливу, прийоми, за допомогою яких він зможе здійснювати свою контрольну функцію у цій сфері та забезпечувати реалізацію прав громадян. Дослідження питання

© Ю. Козар, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

kozar.yurij@ukr.net

© М. Гаріфуллін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6469-4924>

mgaspire20@gmail.com

парламентського контролю є важливим і актуальним як в теоретичному, так і в практичному значенні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. О. Андрійко, І. Берназюк, О. Майданник, У. Олексій, Б. Пережнюк, Л. Полякова та багато інших вітчизняних науковців присвятили свої наукові праці вищезазначеній темі, однак вона все ще потребує деталізації та уточнення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити законодавство, наукові бачення для розкриття основних елементів парламентського контролю у сфері публічного управління в Україні, визначення основних проблем та тенденції розвитку цього питання.

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття та сутність «парламентського контролю»

Досліджуючи цю тему про поняття та сутність «парламентського контролю», необхідно з'ясувати поняття «контроль». У словнику української мови це поняття розуміють в таких аспектах, як: перевірка, обліждіяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимсь, чимсь; установа або орган, що здійснює перевірку, нагляд за ким-, чим-небудь та ін. [1, с. 826].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що «контроль» можна розуміти і як установу, що здійснює контроль, та також як безпосередню діяльність установ та органів щодо здійснення контролю.

Також необхідно виділити і підходи вчених до поняття «контролю»: розуміють це поняття у вигляді елементу управлінської діяльності (діяльності суб'єктів управління) у формі спостереження та перевірки щодо об'єкта контролю для виправлення недоліків та координації роботи у відповідному напрямі; розуміють це поняття у вигляді функції управління, напрям відповідного органу (суб'єкта) для забезпеченості реалізації рішення [2, с. 154].

Визначивши безпосередньо поняття «контроль» та підходи до нього, необхідно з'ясувати поняття «парламентського контролю», його мету, значення. Парламентський контроль – це окремий вид державного контролю, що здійснюється відповідно до Конституції і законів України, Парламентом України – Верховною Радою України для отримання відповідної інформації про діяльність інших органів влади та їх посадових осіб та реагувати у випадках порушень з боку цих органів положень, законів та Конституції України для забезпечення та виконання принципу законності у всіх сферах державного управління. Поняття парламентського контролю насамперед вказує на оцінку щодо діяльності та роботи уряду та його членів з боку Парламенту (Верховної Ради України).

Спеціальними є й форми парламентського контролю, способи, методи і порядок його здійснення та реагування на отримані результати. Контроль має бути спрямований на визначення методів та способів, з якими діяльність уряду може здійснюватись ефективно та результативно, також діяльність повинна бути відкритою та прозорою і визначати різні політичні підходи [3].

Можна виділити такі підходи щодо тлумачення сутності парламентського контролю: контроль як функція управління; контроль як елемент управління; контроль як система спостереження та перевірки [4, с. 16].

Також можна звернутись до Висновку № 1-в/2001 від 14 березня 2001 року Конституційного Суду України, який щодо поставленого питання зауважив, що парламентський контроль – це контроль, що здійснюється через орган державної влади для забезпечення конституційних прав. Парламентський контроль є важливою складовою демократії. Відповідно до Основного закону держави парламентський контроль – це діяльність Верховної Ради України, яка основним завданням якої є контроль за діяльністю органів публічного управління, контроль за бюджетом та інші дії. Тому можна сказати, що парламентський контроль – це право Верховної Ради України, що може здійснюватись нею як безпосередньо, так і опосередковано [5].

Після визначення поняття «контроль» та «парламентський контроль» необхідно з'ясувати поняття «державного (публічного) управління», але найбільш вживаного поняття «публічного управління» в наукових джерелах немає. Найбільш поширеною ознакою джерел щодо терміну є – розбіжність роз'яснення цього поняття, зміст визначення щоразу набуває нового інтерпретування та конкретизації. Можна навести кілька підходів:

– перший підхід – як «управління, яке зосереджене на виконання публічного інтересу і містить у собі такі ключові елементи: державне, тобто здійснюється відповідним державним органом, та громадське управління, яке здійснюється інституціями». Зазначений підхід є справедливим, аргументований та найбільш прийнятний. Науковець А. Мельник вперше приділив увагу та виокремив поняття «публічне управління». Він також схилився до думки, що його елементами є державне та громадське управління, які внаслідок взаємодії доповнюють одне одного, посилюють дію та реалізують публічний інтерес;

– другий підхід – як «інтегральний системний механізм». Увага зосереджена на його частинах, інститутах, системах, тобто на внутрішній структурі, ними можуть бути політичні програми, орієнтири, процедурні питання, регулювання, управлінські структури та їх склад, які фінансувались з місцевого чи державного бюджету, також повинні ці структури відповідати за управлінську діяльність на рівні національному чи місцевому;

– третій підхід – як вплив суб'єкта, який наділений відповідною публічною владою безпосередньо на предмет, який становить великий суспільний інтерес. Публічне управління – це діяльність щодо здійснення управлінських дій з метою досягнення відповідної мети шляхом організації перенаправлення різних ресурсів, включно з людськими та матеріальними;

– четвертий підхід – як взаємозв'язок органів державної влади із суспільством. Важливим є те, що в цьому разі наявна певна мета, а саме реалізація державної політики у всіх сферах суспільного життя, яке здійснюється завдяки ефективній діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, фізичних осіб та інших суб'єктів;

– п'ятий підхід – як галузь практики та теорії. Публічне управління – це галузь практики та теорії, яка є головною для публічного адміністрування, що спрямоване для досягнення бажаного результату та можливості публічного управління забезпечити такий результат, тому увага має приділятися внутрішній побудові державних установ, а саме проведенню контролю, організаційного забезпечення, плануванню, управлінню щодо персоналу, інформаційного та технологічного забезпечення;

– шостий підхід – як об'єкт наукового пізнання. Тобто цей підхід наголошує на тому, що це питання потребує наукового дослідження.

Отже, під публічним управлінням важливо розуміти таку участь народу в управлінні державою, що гарантує взаємодію між політичною системою, державним сектором, співвідношення державних, муніципальних та народних інтересів, також залучає суспільство до контролю всіх органів державної влади [6].

2. Основоположні принципи парламентського контролю

Парламентський контроль за сферою публічного управління має реалізовуватись із дотриманням принципу законності. Наявна проблема дотримання та забезпечення цього принципу і ця проблема має комплексний характер. Для її подолання необхідна підтримка всього суспільства у боротьбі за право. Законність – це система юридичних правил, норм, засобів та гарантій з відповідними їм державними структурами, що мають завдання – забезпечення практичного виконання законів та інших актів. Відповідний принцип законності має відповідати та складатись із таких обов'язків, як реалізація виконання законів та з передумовою, що всі суб'єкти мають діяти у спосіб, що передбачений законами України. Система органів державної влади для забезпечення принципу законності поділена по горизонталі та вертикалі. По горизонталі наявний поділ на – законодавчий, виконавчі та судові органи. По вертикалі поділ наявний на центральні та місцеві органи. Також необхідно формувати між підсистемами взаємного контролю систему стримувань і противаг. Принцип законності реалізовується також і тоді, коли ні одна гілка влади не має права діяти на противагу закону, всі гілки влади мають бути підкорені йому. Повинні бути засоби збереження законності, цей обов'язок покладається на відповідні органи та вони наділяються певними державно-владними повноваженнями. Кожен з цих органів (засобів) повинен мати специфічні риси, що властиві тільки йому. Також варто зазначити, що ці засоби мають єдину мету – забезпечення законності в державному управлінні. Одним із таких засобів є парламентський контроль. Можна виділити такі його риси:

1) для досягнення завдання контрольні функції мають:

– встановити виконання виконавчими органами своїх завдань;

– надати відповідну та правильну оцінку діяльності органів виконавчої влади;

- забезпечити ухвалення рішень для вдосконалення діяльності виконавчих органів влади;
- у випадку порушення парламент має вжити заходів щодо відновлення законної діяльності, здійснення превентивних заходів тощо;
- 2) парламентський контроль містить у собі низку повноважень:
 - здійснення контролю за діями органів виконавчої влади;
 - контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України;
- 3) особливості наявні і в змісті результатів, що отримуються.

Принципи парламентського контролю за публічним управлінням – це керівна ідея, основні засади здійснення контролю для забезпечення інтересів суспільства. Основні принципи парламентського контролю це: законності – забезпечення дотримання норм закону; відповідальності контролюючого органу перед суспільством і державою; професійності; неупередженості – відсутність будь-яких упереджень (і зовнішніх, і внутрішніх) у вирішенні питань; об'єктивності – діяти, спираючись на факти, які є або можуть бути доведені; гласності – дії мають бути гласними та відкритими, всі рішення мають бути опубліковані; систематичності, регулярності та інших [7, с. 17].

Як відомо, парламентський контроль здійснюється парламентом України, а саме Верховною Радою України. Основні, конституційні повноваження парламенту визначені статтею 85 Конституції України. Зі всіх наведених повноважень щодо безпосередньо парламентського контролю за системою державного управління можна виділити такі повноваження: визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; розгляд і ухвалення рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, міністра оборони України, міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра інших членів Кабінету Міністрів України, голови Антимонопольного комітету України, голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та закону; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання та інші повноваження [8, с. 46].

Також важливе дослідження і закордонної літератури для повного вивчення цього питання. У закордонній літературі є погляд, згідно з яким категорія «парламентський контроль» виокремлюється у важливу функцію парламенту, поміж законотворення та представницькою функцією. Значення парламентського контролю є вищим, має більший пріоритет, порівняно з іншими його функціями. Також можна помітити, що думки закордонних науковців є суперечливими щодо цього питання. Розбіжність та суперечність полягає в тому, що одні науковці не виділяють контрольну функцію в основні функції парламенту, а зазначають її як допоміжну, або взагалі не виділяють цю функцію, пояснюючи це тим, що немає потреби в наявності контрольних повноважень парламенту. Інші автори навпаки зазначають необхідність та важливість цієї функції парламенту, як важливого елемента поділу влади, що робить діяльність органів виконавчої влади більш ефективною та діє як превентивний захід забезпечення законності. Ефективність дії парламентського контролю залежить від форми та устрою державного правління. Отже, контрольна функція парламентського контролю слугує попередженням порушення законності та захистом від негативних наслідків такого порушення [9, с. 167].

Можна окреслити таку класифікацію парламентського контролю: юридичний контроль – це контроль, який здійснюється парламентом і містить у собі депутатські звернення та інтерпеляції; інформаційний – вид контролю, до форм якого можна віднести заслуховування звітів та доповідей органів публічного управління, проведення «Днів уряду»; політичний контроль – до якого можна зазначити такі форми, як звільнення посадових осіб з посад, резолюцію недовіри уряду.

Інша класифікація, яку можна зазначити, це його поділ на попередній, поточний та наступний. До попереднього можна віднести такі дії, які слугують для виконання профілактичних дій, а саме щорічне ухвалення Закону України «Про бюджет». До

поточного належать дії, пов'язані з наглядом, а саме діяльність Рахункової палати з перевірки витрачення фінансів. Наступний містить у собі постановлення недовіри уряду, перевірку дотримання законності [7, с. 18].

3. Система суб'єктів парламентського контролю

Також важливим питанням є визначення системи суб'єктів, яка складається з двох рівнів. Перший рівень – це безпосередньо парламент, що ухвалює рішення у сфері управління та може притягати до відповідальності осіб. До другого рівня входить комісії та комітети. Також виділити окремих суб'єктів щодо здійснення контролю, а саме Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та Рахункову палату.

До функцій комітетів щодо здійснення контролю у сфері публічного управління належить здійснення аналізу практики застосування органами управління законодавчих актів.

Рахункова палата здійснює контроль за дотриманням законності у фінансовій сфері діяльності органів управління. Уповноважений Верховної Ради з прав людини слідкує за дотриманням конституційних прав людини та громадянина в галузі управління [3].

Відповідно до конституційного права на практиці і в теорії притягнення уряду до відповідальності перед парламентом повинен відбуватись після здійснення парламентського контролю за його діяльністю. Одна з таких форм контролю – інтерпеляція. Поняття інтерпеляції можна визначити так: це відповідний інструмент для реалізації парламентського контролю щодо результатів діяльності уряду, що здійснюється Верховною Радою України. Ця форма парламентського контролю полягає в тому, що є можливість звернення з колективним письмовим запитом до уряду України, його члена. Орган або особа, до якої звернулись із запитом, повинна надати письмову відповідь на запит. Право подавати колективне звернення до уряду має певна частина депутатського корпусу, опозиція. Результатом такого звернення може бути висловлення недовіри уряду. За своїм змістом інтерпеляція може адресуватись як члену уряду, так і цілому уряду. Тому в Основному законі має бути передбачена така можливість. Інтерпеляція полягає в тому, що її наслідки мають бути оприлюднені, має забезпечуватись гласність роботи законодавчої та виконавчої гілки влади, наслідки урядової діяльності та підконтрольності уряду парламентам. Значення процедури інтерпеляції виростає у випадку політичної нестабільності, коли за результатами процедури парламент може висловити вотум недовіри як члену, так і уряду в цілому. Його ефективність також пов'язана з підтримкою уряду парламентом.

Щодо контролю з боку комітетів Верховної Ради України, то вони повинні здійснювати функції контролю щодо окремих міністерств і відомств. Їхній контроль не має здійснювати кардинальні зміни у міністерствах, а це має бути у вигляді нагляду, тобто перевіряючи діяльність міністерства чи відомства, або їхніх членів, комітет не повинен ухвалювати рішення щодо кадрових змін [10, с. 42].

Ще одним видом парламентського контролю є контроль за реалізацією стратегічних актів Кабінетом Міністрів України. Є такі форми цього виду: 1) схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Ця форма є дуже важливою, оскільки документ є основним в роботі уряду для забезпечення реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, яка визначена парламентом. Відповідно до законодавства України Програма діяльності уряду перед її схваленням підлягає направленню Головою Верховної Ради України для обговорення в комітети та депутатські фракції (депутатські групи). Певних вимог щодо Програми діяльності уряду законодавство не визначає, крім того, що вона має ґрунтуватися на узгоджених політичних позиціях коаліції; 2) заслуховування звітів та доповідей уряду. Ця форма контролю покликана виявити такі нюанси, як: по-перше, не своєчасність реалізації урядом заходів, визначених у Програмі діяльності; по-друге, те, що спрямованість діяльності уряду не відповідає визначеним у Програмі або інших стратегічних актах, напрямом; по-третє, невідповідність отриманих у процесі реалізації Програми діяльності уряду або інших стратегічних актів запланованим у таких актах результатам. Якщо будуть виявлені такі обставини, то виникне необхідність у коригуванні діяльності уряду або ж це може стати підставою для винесення резолюції недовіри Кабінету Міністрів України; 3) проведення «години запитань до уряду». Вона дозволяє отримувати відповідну інформацію щодо діяльності Кабінету Міністрів України, заходи що вживаються ним у відповідній сфері та інші запитання; 4) розгляд Верховною Радою України питання про відповідальність Кабінету

Міністрів України, що може бути внесене на розгляд Верховної Ради за пропозицією не менше ніж однієї третини народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, підтриманою їхніми підписами.

Парламентський контроль може бути визнано ефективним за наявності критеріїв оцінки якості виконання урядом повноважень, що віднесені до його компетенції.

Звертаючись до аналізу відповідного питання оцінки ефективності закордонними вченими, то можна виділити такі аспекти, які потрібно проаналізувати: наявність перешкод для реалізації програми; стан реалізації програмних заходів, які визначені в певному документі; у випадку наявності перешкод необхідно зазначити дії, які потрібно вжити для реалізації програми; визначення міри очікування бажаних результатів; визначення міри задоволення інтересів та потреб суспільства у випадку реалізації програми; визначення часових меж [5].

Висновки. Отже, з вищесказаного можна зробити такий висновок, що парламентський контроль – це окремий вид державного контролю, що здійснюється відповідно до Конституції і законів України Парламентом України – Верховною Радою України для отримання відповідної інформації про діяльність інших органів влади та їх посадових осіб, та реагувати у випадках порушень з боку цих органів положень, законів та Конституції України для забезпечення та виконання принципу законності у всіх сферах державного управління. У сфері публічного управління парламентський контроль повинен реалізовуватись із дотриманням принципу законності та забезпечення поділу влади. Основні принципи діяльності можна навести такі: законності; відповідальності контролюючого органу перед суспільством і державою; професійності; неупередженості; об'єктивності; гласності; систематичності, регулярності тощо. Основними видами є такі: інформаційний контроль, політичний та юридичний, також він поділяється на попередній, поточний та наступний. До основних форм можна віднести годину запитань до уряду, контроль за стратегічними актами, інтерпеляція та інші. Тому це питання є актуальним для сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Словник української мови. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015–2021. Т. 1–11. 1385 с.
2. Берназюк І. Парламентський контроль за реалізацією стратегічних актів. *Підприємництво, господарство і право. Конституційне право*. 2017. № 6. С.153–156.
3. Парламентський контроль. Навчальний онлайн-курс 2021. URL : <https://eduhub.in.ua/files/161297160034789.pdf>.
4. Єдинак Т. С. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : Державне управління. 2011. № 1. С. 12–18.
5. Висновок Конституційного Суду від 14 березня 2001 р. № 1-в. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-01#Text>.
6. Сучасна парадигма публічного управління : матеріали I Міжнародної науково-практ. конф. / за наук. ред. канд. екон. наук, доц. Стасишина А. В. ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2019. 629 с. URL: <http://eurasian-institute.org/images/conference/17.10.2019/print.pdf>.
7. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2002. 20 с.
8. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 93 с.
9. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Парламентський контроль у системі державного контролю. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 1. 2017. С. 159–171.
10. Журавльова Г. С. Форми та механізм парламентського контролю. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 41–43.

Надійшла до редакції 14.04.2022

References

1. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, 2015–2021. Vol. 1–11. 1385 p. [in Ukr.].
2. Bernaziuk, I. (2017) Parlamentskyi kontrol za realizatsiieiu stratehichnykh aktiv [Parliamentary control over the implementation of strategic acts]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Konstytutsiine pravo*. № 6, pp.153–156. [in Ukr.].
3. Parlamentskyi kontrol. Navchalnyi onlain-kurs 2021 [Parliamentary control. Online training course 2021]. URL: <https://eduhub.in.ua/files/161297160034789.pdf>. [in Ukr.].
4. Yedynak, T. S. (2011) Kontrol yak funktsiia derzhavnoho upravlinnia: sutnist ta klasyfikatsiia [Control as a function of public administration: essence and classification]. *Visnyk Akademii mytoi*

sluzhby Ukrainy. Seriya : Derzhavne upravlinnia. № 1, pp. 12–18. [in Ukr.].

5. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu vid 14 bereznia 2001 r. № 1-v [Opinion of the Constitutional Court dated March 14, 2001 No. 1-v]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-01#Text>. [in Ukr.].

6. Suchasna paradyhma publichnoho upravlinnia [Modern paradigm of public administration] : materialy I Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf. / za nauk. red. kand. ekon. nauk, dots. Stasyshyna A. V. LNU imeni Ivana Franka. Lviv, 2019. 629 p. URL: <http://eurasian-institute.org/images/conference/17.10.2019/print.pdf>. [in Ukr.].

7. Zaliubovska, I. K. (2002) Parlamentskyi kontrol za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady yak zasib zabezpechennia zakonnosti u sferi derzhavnoho upravlinnia [Parliamentary control over the activities of executive bodies as a means of ensuring legality in the sphere of public administration] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. Un-t «Odeska yurydycha academiia». Odesa, 20 p. [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy: ofits. Tekst [Constitution of Ukraine: officer. text]. Kyiv : KM, 2013. 93 p. [in Ukr.].

9. Bondarenko, V. A., Pustova, N. O. (2017) Parlamentskyi kontrol u systemi derzhavnoho kontroliu [Parliamentary control in the state control system]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 1, pp. 159–169. [in Ukr.].

10. Zhuravlova, H. S. (2009) Formy ta mekhanizm parlamentskoho kontroliu [Parliamentary control in the state control system]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 2, pp. 41–43. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuri Kozar, Maxim Garifullin. Parliamentary control in the system of public administration in Ukraine. The question of the parliamentary control in the sphere of public administration in Ukraine is very important and actual today. The main problem of the parliamentary control as the social phenomenon exists and must have the ways of the solution. During the adoption of laws, the parliament must exercise the control function for the authority of public administration as for the question of the implementation of laws, and the parliament must reveal the shortcomings and the obstacles in the implementation of laws by the authority of public administration. The parliamentary control it is designed to create the conditions that will be appropriate for the realization of laws by management bodies, and is also designed to create the conditions of the functioning of all system of executive bodies, its structures and the members of governing bodies. The parliamentary control for the public administration must be exercised within the principle of legality and the division of powers. So, in accordance with the principle of legality and the division of powers, parliament must receive all proper information about the real state of the work of the authority of public administration, about the state of the implementation of their powers, and in case of the appearance of the problems in the activity of these bodies, it must provide the appropriate conditions and it must influence their activities. This means that the parliamentary control in the sphere of public administration must have the certain methods and the ways of the influence, by means of which it will be able to carry out its control function in this sphere and it will provide the realization of citizens' rights. The research of the parliamentary control is important and actual in both theoretical and practical meanings.

The purpose of the research is to explore the legislation, the scientific visions for disclosure of the main elements of the parliamentary control in the sphere of public administration in Ukraine, the definition of the main problems and the tendency of the development of this question.

Keywords: *control, parliamentary control, public administration, types of control, principles of control, legality in the sphere of public administration.*

УДК 658; 351

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-58-63

Валерій ПЕТКОВ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля,
м. Дніпро, Україна)

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ І ВИДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто зміст та поняття стратегічного планування, його цілі та види. Стратегічне планування є динамічним процесом, що забезпечує міцну основу для подальших менеджерських рішень, таке планування є сукупністю управлінських менеджерських рішень задля формулювання стратегічних цілей, що призначені допомогти в організації досягнення поставлених завдань і цілей. Існують чотири основні види управлінської діяльності щодо процесу стратегічного планування: розподіл ресурсів; адаптація до зовнішнього середовища; внутрішня координація; усвідомлення організаційних процесів.

Ключові слова: план, стратегія, управлінські рішення, менеджмент, координація, цілі та завдання.

Постановка проблеми. Для успішної реалізації покладених на певну організацію завдань та виконання своїх функцій важливу ріль відіграє планування, а особливе значення відіграє стратегічне планування (виступає змістом усіх менеджерських функцій). Стратегічне планування допомагає намітити основні напрями роботи та визначити далекосяжні цілі, виконання яких забезпечить успішність певної організації. В Україні часто менеджери, управлінці різних сфер суспільних відносин, керуються сьогоденними цілями та завданнями, не приділяючи уваги стратегічним планам та цілям, що може призводити до негативних в далекосяжній перспективі наслідків. Тому тема визначення сутності, функцій та видів стратегічного планування є на часі та достатньо актуальною проблематикою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку щодо видів та функцій стратегічного планування в організації, їх сутності здійснили внесок такі автори: О. Бандурка, В. Авер'янов, В. Жигалов, Р. Калюжний, А. Ковальов, Н. Чумаченко, Л. Шимановська.

Метою статті є визначення сутності, основних видів та функцій стратегічного планування в організації

Виклад основного матеріалу. Концепція менеджменту як процесу взаємозалежних функцій допомогла синтезувати різні підходи школи наукового керування, адміністративної та біхевіористської шкіл в єдину модель. Модифіковане й уточнене за допомогою теоретичних систем і ситуаційного підходу уявлення про менеджмент як процес є найбільш прийнятною моделлю керування. Тому необхідним є більш глибоке розуміння функцій менеджменту – планування, організації, мотивації і контролю.

Однак, якими б вдалими не були плани менеджерів, структура організації і зусилля співробітників, не реально задалегідь сподіватися на неминучий успіх. Контроль являє собою процес, в якому менеджери встановлюють, чи досягає організація своїх цілей, вивчають проблеми і вживають коригуючих заходів раніше, ніж буде завдано серйозних збитків. Контроль також дає їм можливість визначити, чи варто переглядати плани, оскільки вони або нездійсненні, або вже виконані. Такий зв'язок між плануванням і контролем завершує цикл, що і робить менеджмент процесом взаємозалежних функцій [2, с. 65].

Динамічний процес стратегічного планування є суттю всіх менеджерських

© В. Петков, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4310-5876>

pravo.kaf@duan.edu.ua

функцій. Не використовуючи переваг стратегічного планування, організації в цілому та окремі особи, будуть позбавлені можливості оцінки цілей або напрямів. Процес стратегічного планування забезпечує стійку основу для менеджменту. Стратегічне планування – це сукупність дій і рішень, прийнятих менеджерами з метою розробки специфічних стратегій, призначених для того, щоб допомогти організації досягти своїх цілей [8, с. 367].

Процес стратегічного планування є інструментом, що допомагає у прийнятті управлінських рішень. Його завдання – забезпечити нововведення і зміни в організації на достатньому рівні. Є чотири основні види управлінської діяльності в межах процесу стратегічного планування. До них належать розподіл ресурсів, адаптація до зовнішнього середовища, внутрішня координація та організаційне стратегічне передбачення.

Розподіл ресурсів. Цей процес включає розподіл обмежених організаційних ресурсів, таких як: фонди, керівні кадри і великий досвід.

Адаптація до зовнішнього середовища покращує зв'язок організації з її оточенням. Організаціям необхідно адаптуватися до зовнішніх як сприятливих умов, так і небезпек, виявити відповідні варіанти і забезпечити ефективне пристосування стратегії до зовнішнього середовища. Стратегічне планування успішних організацій пов'язане зі створенням нових сприятливих умов за допомогою розробки більш вдалих систем шляхом взаємодії з урядом і суспільством у цілому.

Внутрішня координація включає координацію стратегічної діяльності для відображення сильних і слабких сторін організації з метою досягнення ефективної інтеграції внутрішніх операцій. Забезпечення ефективних внутрішніх операцій в організаціях, великих або малих, є невід'ємною частиною керівної діяльності [10].

Усвідомлення організаційних процесів передбачає діяльність менеджерів щодо формування організації шляхом усвідомлення попередніх стратегічних рішень. Здатність вчитися на досвіді дає можливість організації правильно скоригувати свій стратегічний напрям і підвищити професіоналізм у галузі керування.

Перш, ніж розпочати вивчення різних елементів процесу стратегічного планування, необхідно розглянути модель цього процесу. Не дивно, що динамічна природа організацій ускладнює існування однієї специфічної моделі процесу планування.

Стратегія становить детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей.

Кілька основних тез, що належать до стратегії, повинні бути зрозумілі і, що більш важливо, прийняті менеджерами. Насамперед, стратегія здебільшого формулюється і розробляється менеджерами, але її реалізація передбачає участь усіх рівнів менеджменту.

Стратегічний план повинен розроблятися, скоріше, з погляду перспективи всієї організації, а не конкретного індивіда.

Стратегічний план повинен обґрунтовуватися ретельними дослідженнями і фактичними даними. Щоб ефективно конкурувати в сучасному світі, організація повинна постійно займатися збором і аналізом великої кількості інформації про галузь, конкуренцію та інші фактори [7, с. 43].

Стратегічний план додає організації визначеності, індивідуальності, дозволяє залучати персонал.

Нарешті, стратегічні плани повинні бути досить гнучкими, щоб при необхідності можна було здійснити їхню модифікацію і переорієнтацію. Загальний стратегічний план варто розглядати як програму, яка спрямовує діяльність організації протягом тривалого часу та вимагає корегування у зв'язку зі зміною внутрішнього і зовнішнього середовища організації.

Деякі організації можуть досягти певного рівня успіху, не приділяючи значної уваги формальному плануванню. Більше того, стратегічне планування саме по собі не гарантує успіху. Наприклад, автомобіль з чудовою конструкцією двигуна не зможе рухатися, якщо він заправлений бензином низької якості. Такі організація, яка розробляє стратегічні плани, може зазнати невдачі через помилки в організації, мотивації та контролі. Однак формальне планування може створити важливі й досить істотні сприятливі умови для організації [7, с. 77].

Стратегічне планування на сьогодні може бути єдиним способом формального прогнозування майбутніх рішень і можливостей організації. Воно забезпечує менеджером засіб створення довгострокового плану. Стратегічне планування дає також

основу для ухвалення рішень. Знання того, що хоче досягти організація, допомагає уточнити найбільш сприятливі шляхи її розвитку. Формальне планування сприяє зниженню ризику при ухваленні рішень. Приймаючи обґрунтовані і систематизовані планові рішення, керівництво знижує ризик ухвалення неправильного рішення через помилкову або недостовірну інформацію про можливості організації або про зовнішню ситуацію. Планування, оскільки воно служить для формулювання встановлених цілей, допомагає визначити спільну мету організації.

Сьогодні стратегічне планування стає скоріше правилом, ніж винятком.

Багато науковців доводять, що планування є корисним. Вони відзначають сильний позитивний зв'язок між плануванням і успіхом організації. Встановлено, що менеджери, які складають план своєї роботи, можуть досягти більшого успіху. Дослідниками на основі аналізу діяльності організацій зроблено висновок, що організації, які застосовують формальне планування, мають найвищі темпи зростання. У таких організаціях показники праці набагато вищі, ніж в організаціях, де планування відсутнє взагалі.

Описані вище дослідження стосувалися, в основному, планування на рівні вищого керівництва. Крім цього, проводилися дослідження, які вказували на кореляцію між плануванням і підвищенням ефективності на нижчих рівнях організації.

Формування стратегічного плану передбачає ретельну, систематичну підготовку до майбутнього і є, в першу чергу, обов'язком вищого керівництва. Керівники середньої і нижчої ланки, як правило, беруть участь у цій роботі, надаючи відповідну інформацію і забезпечуючи зворотний зв'язок.

Основна спільна мета організації – чітко виражена причина її існування – визначається як її місія. Цілі встановлюються для здійснення цієї місії.

Значення відповідної місії, що формально виражена і доведена до персоналу організації, неможливо перебільшити. Визначені на її основі цілі є критеріями для всього наступного процесу прийняття керівних рішень. Незнання менеджерами основної мети їхньої організації призводить до відсутності логіки при виборі найкращої альтернативи.

Без визначення місії, як орієнтира, менеджери б використовували для прийняття рішень тільки свої індивідуальні цінності. Результатом може бути розпорошення зусиль персоналу, а не єдність цілі, що має істотне значення для успіху організації. Місія деталізує статус організації і забезпечує напрямок та орієнтири для визначення цілей і стратегій на різних організаційних рівнях.

Формулювання місії організації включають такі аспекти:

- завдання організації з погляду її основних послуг і основних методів;
- зовнішнє середовище стосовно організації, що визначає робочі принципи організації;
- культура організації (визначає тип робочого клімату всередині організації) [1, с. 65].

Деякі менеджери ніколи не піклуються про вибір і формулювання місії своєї організації. Часто ця місія здається для них очевидною.

Оскільки організація є відкритою системою, вона може вижити в кінцевому випадку тільки тоді, коли буде задовольняти певну потребу, що знаходиться поза її межами. Тому саме менеджери шукають загальну ціль організації. Щоб вибрати відповідну місію, менеджери повинні відповісти на два запитання: «Хто наші клієнти?» і «Які потреби наших клієнтів ми можемо задовольнити?». Клієнтом у цьому контексті буде кожен, хто використовує результати діяльності організації.

Необхідність вибору місії була визнана видатними менеджерами задовго до розробки теорії систем.

Подані вище трактування стосуються великих організацій, але невеликі організації також мають потребу у відповідній сформульованій місії. Небезпека для малої організації полягає у виборі занадто складної місії. У той час як гігант може і повинен визначати свою місію як задоволення інформаційних потреб, новачок у цій галузі може обмежити свою ціль спочатку наданням програмного забезпечення або устаткування для обробки текстів.

Місія, безсумнівно, має надзвичайно важливе значення для організації, однак не можна недооцінювати те, що накладається на організацію цінностями і цілями менеджерів. Цінності формуються досвідом. Вони направляють і орієнтують менеджерів при виникненні необхідності прийняття критичних рішень. Стратегічна поведінка

перебуває під впливом цінностей. Загальні спостереження і соціологічні дослідження підтверджують, що вона не є вільною від впливу ціннісних орієнтацій. Як індивіди, такі організації віддають перевагу певним типам стратегічної поведінки. Американськими вченими встановлено шість ціннісних орієнтацій, що впливають на прийняття керівних рішень. Їх пов'язали зі специфічними типами цільових переваг [3, с. 218].

Керівники дотримуються певних цінностей з метою організації колективу, що виявляються у виборі типу керування. Цілі формулюються і встановлюються на основі загальної місії організації і певних цінностей і цілей, на які орієнтуються менеджери. Щоб зробити певний внесок в усіх організаціях, цілі повинні мати конкретні характеристики.

Цілі повинні бути конкретними і вимірними. Виражаючи свої цілі в конкретних вимірних формах, менеджери створюють чітку базу відліку для подальших рішень і оцінки ходу роботи. Також буде легше визначити, наскільки добре організація працює в напрямку здійснення своїх цілей. Як ми довідаємося згодом, це стає важливим при виконанні контрольної функції [5, с. 53].

Конкретна межа прогнозування являє собою іншу характеристику ефективних цілей. Необхідно точно визначити не лише завдання, які організація хоче здійснити, але й час, коли буде досягнуто результат. Цілі, зазвичай, встановлюються на тривалі або короткі тимчасові проміжки часу. Довгострокова ціль має межу і планування, яка сягає п'яти років, іноді більше – для передових організацій. Короткострокова ціль у більшості випадків представляє один із планів організації, який треба завершити в межах року. Середньострокові цілі плануються на строк від одного до п'яти років [6, с. 106].

Довгострокові цілі мають досить широкі межі, які організація формулює в першу чергу. Потім виробляються середньо- і короткострокові цілі для забезпечення довгострокових цілей. Звичайно, чим ближчою є межа планування цілі, тим вужчими стають її рамки.

Ціль повинна бути досяжною, щоб сприяти підвищенню ефективності організації. Визначення цілі, що перевищує можливості організації або через недостатність ресурсів, або через зовнішні фактори, може призвести до катастрофічних наслідків. Крім того, цілі являють собою важливі мотиви поведінки людей в організаціях, оскільки вони бажають досягти цілей, поставлених перед організацією. Якщо цілі недосяжні, прагнення персоналу до успіху буде заблоковано і їхня мотивація значно знизиться.

Для того, щоб бути ефективними, множинні цілі організації повинні бути взаємопідтримуваними – тобто дії і рішення, необхідні для досягнення однієї мети, не повинні заважати досягненню інших цілей. Неможливість зробити цілі взаємопідтримуваними призведе до виникнення конфлікту між підрозділами організації, що відповідають за досягнення встановлених цілей.

Важко чітко виділити сфери, в яких менеджерам необхідно визначити цілі. Майже кожен автор має власний перелік. Професор А. Райа описав, як можуть виражатися загальні цілі всієї організації. Вважаємо, що цей перелік не є повним, оскільки в будь-якій конкретній організації необхідним буде формулювання загальних цілей і в інших сферах. Цілі повинні бути встановлені для кожного виду діяльності, які, на думку організації, є важливими. Цілі будуть вагомою частиною процесу стратегічного менеджменту тільки в тому випадку, коли керівництво правильно їх сформулює, потім ефективно їх інституціоналізує, інформує про них і стимулює здійснення в усій організації.

Процес стратегічного менеджменту буде успішним у двох випадках, по перше, вище керівництво братиме участь у формулюванні цілей і, по-друге, якою мірою відображатимуть цінності менеджера і реалії організації [4, с. 32].

Висновки. Таким чином, процес стратегічного планування має ряд завдань, серед яких забезпечення нововведень та змін в організації на високому рівні, а серед основних видів управлінської діяльності є чотири основні елементи: розподіл ресурсів; адаптація до зовнішнього середовища; внутрішня координація та усвідомлення організаційних процесів. Зазнається, що стратегія має становити системний комплексний план, створений для досягнення певної мети, що поставлена перед організацією, а основні положення стратегії мають бути чіткі та зрозумілі для менеджерів, які, власне, займатимуться її реалізацією. Цілі стратегічного планування та менеджменту можуть бути успішними лише у поєднанні трьох аспектів, а саме безпосередньої участі вищих управлінців у розробці стратегії, формулюванні її цілей, а також вони мають враховувати реальний стан і можливості організації та реальні якості наявного менеджменту.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків: Основа, 1996. 440 с.
3. Державне управління: теорія і практика ; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юрінком інтер, 1998. 431 с.
4. Джімі Грехем Скотт. Конфлікти: шляхи подолання. Київ : Зовнішторгвидав, 1991. 185 с.
5. Жигалов В. Т., Шимановська Л. М. Основи менеджменту і управлінської діяльності. Київ : Вища школа, 1994. 471 с.
6. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монограф. / Калужний Р. А., Шамрай В. О., Швець М. Я. та ін. ; за ред. Р. А. Калужного та В. О. Шамрая. Київ : Акад. ДПС України, 2002. 296 с.
7. Карпіщенко О. І., Ілляшенко К. В., Карпіщенко О. О. Стратегічне планування : навч. посібник. Суми : Сум. держ. ун-т, 2013. 445 с.
8. Моріна Г. В. Сутність та функції товарного стратегічного планування розвитку підприємства. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2011. № 55(1). С. 244-245.
9. Чумаченко О. В. Особливості планування управлінського персоналу. URL : <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/14034/1/2.%20%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%9D%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%28%D0%94%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%29.pdf>.

Надійшла до редакції 08.06.2022

References

1. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Complete course] : pidruchnyk / Halun'ko V., Dikhtyevs'kyu P., Kuz'menko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLYuS, 2018. 446 p. [in Ukr.].
2. Bandurka, O. M. (1996) *Osnovy upravlinnya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny: teoriya, dosvid, shlyakhy udoskonalennya* [Fundamentals of management in internal affairs bodies of Ukraine: theory, experience, ways of improvement]. Kharkiv : Osnova, 440 p. [in Ukr.].
3. *Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktyka* [Public administration: theory and practice] ; za zah. red. V. B. Aver'yanova. Kyiv : Yurinkom inter, 1998. 431 p. [in Ukr.].
4. Skott J. G. (1991) *Konflikty: shlyakhy podolannya* [Conflicts: ways of overcoming]. Kyiv : Zovnishtorhvydav, 185 p. [in Ukr.].
5. Zhyhalov, V. T., Shymanovs'ka, L. M. (1994) *Osnovy menedzhmentu i upravlins'koyi diyal'nosti* [Fundamentals of management and managerial activity]. Kyiv : Vyshcha shkola, 471 p. [in Ukr.].
6. *Informatsiyne zabezpechennya upravlins'koyi diyal'nosti v umovakh informatyzatsiyi: orhanizatsiyino-pravovi pytannya teoriyi i praktyky* [Information provision of management activities in the conditions of informatization: organizational and legal issues of theory and practice] : monohraf. / Kalyuzhnyy R. A., Shamray V. O., Shvets' M. YA. Ta in. ; za red. R. A. Kalyuzhnoho ta V. O. Shamraya. Kyiv : Akad. DPS Ukrayiny, 2002. 296 p. [in Ukr.].
7. Karpishchenko, O. I., Ilyashenko, K. V., Karpishchenko, O. O. (2013) *Stratehichne planuvannya* [Strategic planning] : navch. posibnyk. Sumy : Sum. derzh. un-t, 445 p. [in Ukr.].
8. Morina, H. V. (2011) *Sutnist' ta funktsiyi tovarnoho stratehichnoho planuvannya rozvytku pidpryyemstva* [The essence and functions of commodity strategic planning of enterprise development]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky.* № 55(1), pp. 244-245. [in Ukr.].
9. Chumachenko, O. V. *Osoblyvosti planuvannya upravlins'koho personalu* [Peculiarities of management personnel planning]. URL : <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/14034/1/2.%20%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%9D%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%28%D0%94%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%29.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valeriy Petkov. Essence, functions and types of strategic planning in the organization. The study considers the content and concept of strategic planning, considers the goals, types of such planning. It is noted that strategic planning is a dynamic process that provides a solid foundation for further managerial decisions, such planning is a set of managerial management decisions to formulate strategic goals designed to help the organization achieve its goals and objectives. It is indicated that there are four main types of management activities for the strategic planning process, namely the allocation of resources (funds, management and useful experience); adaptation to the external environment (organizations adapt to the existing favorable or negative conditions, ensuring effective adaptation of the strategy to the external environment); internal coordination (identification of strengths and weaknesses of the organization in order

to increase efficiency); awareness of organizational processes (formation of the organization as a result of analysis of previous strategic decisions). It is noted that the strategic plan should be developed taking into account the prospects of the whole organization and not a specific employee. Emphasis is placed on that. That all the goals set in the conditions of strategic planning should be marked by clarity and specific direction. The goal must be realistic to achieve, ie achievable in order to promote the effectiveness of management decisions and activities of the organization as a whole. It is emphasized that the goals of strategic planning and management can be successful only in a combination of three aspects, namely the direct participation of senior management in strategy development, formulation of its goals, and they must take into account the real state and capabilities of organization and real qualities of existing management.

Keywords: *plan, strategy, management decisions, management, coordination, goals and objectives.*

УДК 349.22 : 331.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-63-69

**Наталія
ОБУШЕНКО[©]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Володимир
КИЯН[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ПРАЦІ

Авторами з'ясовано, що, досліджуючи проблему систематизації трудового законодавства, обов'язково слід приділити окрему увагу міжнародним нормативно-правовим актам. Міжнародне право не встановлює якихось пріоритетів інтересів однієї держави над інтересами інших. Предметом міжнародно-правового регулювання є лише така діяльність, яка є соціально значущою на міжнародній арені, тобто становить інтерес для інших держав і для функціонування міжнародної системи загалом. З огляду на фундаментальність трудових відносин у всіх країнах світу міжнародно-правове регулювання праці має велику практичну значущість і широке застосування, оскільки право впливає на суспільні відносини насамперед через процес правового регулювання, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя та є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації. В статті досліджено і з'ясовано, що міжнародними нормативно-правовими актами у сфері праці слід розуміти такі акти, які були розроблені й ухвалені спеціальними міжнародними організаціями у відповідності до норм міжнародного законодавства та які після їх ратифікації стають частиною вітчизняного трудового законодавства. Стаття висвітлює, що найбільш важливі універсальні нормативні акти ухвалюються такими суб'єктами, як ООН та Рада Європи. ООН – це універсальна міжнародна організація, створена для підтримання міжнародного миру, спільної безпеки та для сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами.

Ключові слова: *систематизація трудового законодавства, міжнародні нормативно-правові актам, формування законодавства, міжнародно-правове регулювання, угода, конвенція, протокол, міжнародно-правова позиція, зовнішньоекономічна сфера, міжнародна нормотворчість, міжнародними організаціями.*

© Н. Обушенко, 2022
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5559-6118>
380958856077@ukr.net

© В. Киян, 2022
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-8517-9876>
kiyan130869@gmail.com

Постановка проблеми. Досліджуючи проблему систематизації трудового законодавства, обов'язково слід приділити окрему увагу міжнародним нормативно-правовим актам. Протягом останніх ста років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку міжнародних документів, покликаних захистити та забезпечити належну реалізацію прав працівників у всьому світі. У свою чергу, Україна, отримавши статус незалежної держави, ратифікувала цілу низку із них, що в результаті призвело до об'єктивної необхідності їх систематизації в межах вітчизняного законодавства. Узагалі під міжнародними нормативно-правовими актами слід розуміти офіційний документ, який було ухвалено на міжнародному рівні у відповідності до норм міжнародного законодавства, спрямований на врегулювання найбільш важливих правовідносин. Договірні норми складають основу міжнародного права, на підставі якої будується структура правовідносин в усіх сферах цієї галузі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням міжнародно-правових актів у сфері праці присвячено публікації такх авторів, як О. Черноус, В. Костюк, Л. Летнянчин, Д. Сіроха та ін. Втім проблема систематизації таких актів вирішена ще недостатньо.

Мета статті – з'ясувати природу та сутність міжнародно-правових актів у сфері праці та окреслити можливі шляхи їх систематизації.

Виклад основного матеріалу. Слід указати, що міжнародне право не встановлює якихось пріоритетів інтересів однієї держави над інтересами інших. Предметом міжнародно-правового регулювання є лише така діяльність, яка є соціально значущою на міжнародній арені, тобто становить інтерес для інших держав і для функціонування міжнародної системи загалом. З огляду на фундаментальність трудових відносин у всіх країнах світу міжнародно-правове регулювання праці має велику практичну значущість і широке застосування, оскільки право впливає на суспільні відносини насамперед через процес правового регулювання, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя та є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації [1, с. 222].

У міжнародному праві «законодавець» є колективним: його норми є результатом діяльності багатьох суб'єктів, кожен із яких самостійно оцінює об'єктивну реальність. Наявність спільного інтересу (щонайменше двох держав) є необхідною передумовою створення норми міжнародного права. На цій основі формується міжнародно-правова позиція, яка є практичним показником рівня пізнання закономірностей суспільного розвитку. Формування міжнародно-правової позиції свідчить про те, що пізнання дійсності знайшло нормативну форму, після чого ухвалюється рішення про перехід від пізнання до діяльності. Розроблена державна позиція, яка зазвичай закріплюється у відповідних документах, стає спонукальною силою зовнішніх вольових актів, які зумовлюють нормотворчу ініціативу, та/або призводить до контактів з іншими державами.

Формування законодавства здійснюється через міжнародну нормотворчість. У цілому міжнародну правотворчість можна розуміти як у вузькому, так і в широкому сенсі. Результатом міжнародної правотворчості у вузькому сенсі, на нашу думку, є утворення нової міжнародно-правової норми, а саме надання певному правилу поведінки у міжнародних відносинах юридичної обов'язковості шляхом вираження того самого *opinio juris*. Якщо розглядати етапи утворення норми міжнародного права спрощено та зводити їх до двох головних – узгодження воль суб'єктів міжнародного права щодо правила поведінки та надання суб'єктами міжнародного права згоди на юридичну обов'язковість узгоджених правил поведінки, то міжнародна правотворчість проявляється саме на другому етапі. У цьому разі, коло її суб'єктів різко скорочується. Можна навіть стверджувати за такого погляду на етапи утворення міжнародно-правових норм, що на першому етапі відбувається нормотворчість, а на другому – саме правотворчість, адже сформована норма набуває статусу саме юридично обов'язкової. У широкому розумінні, під міжнародною правотворчістю можна розуміти весь процес розроблення норм міжнародного права, який охоплює обидва названі етапи. У цьому разі суб'єктами міжнародної правотворчості можна вважати доволі широке коло суб'єктів: від традиційних (держава, міжнародні міжурядові організації) до тих, чия міжнародна правосуб'єктність є дискусійною (міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо).

Як і будь-яка інша нормотворча діяльність, міжнародна нормотворчість закінчується ухваленням відповідного акта. Найчастіше міжнародні нормативно-правові акти створюються у вигляді договорів (угод, конвенцій, протоколів тощо). Міжнародний нормативно-правовий договір – добровільно узгоджені декількома міжнародними суб'єктами, які мають владні повноваження, суспільно-правові відносини, загальні правила поведінки, що укладаються у письмовій формі та регулюються нормами міжнародного права незалежно від того, містяться вони в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і від їх конкретного найменування (договір, угода, конвенція, протокол тощо).

Міжнародні договори є основним джерелом правового регулювання відносин, що виникають у зовнішньоекономічній сфері. У них закріплюються норми та принципи, що регулюють міжнародні відносини в зовнішньоекономічній сфері; у конкретній формі фіксуються домовленості сторін про створення обов'язкових для них правил поведінки, регламентуються встановлення, зміна чи припинення взаємних прав та обов'язків.

Таким чином, під міжнародними нормативно-правовими актами у сфері праці слід розуміти такі акти, які були розроблені й ухвалені спеціальними міжнародними організаціями у відповідності до норм міжнародного законодавства та які після їх ратифікації стають частиною вітчизняного трудового законодавства.

Переходячи безпосередньо до розгляду проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів, слід зауважити, що вона, на нашу думку, повинна мати комплексний характер, а отже, у підґрунтя систематизації має бути покладено декілька критеріїв. *По-перше*, міжнародні нормативно-правові акти треба систематизувати у відповідності до сфери їх дії, зокрема, поділяючи на такі: а) універсальні, тобто акти, в яких визначаються загальні права та свободи людини, серед іншого й у сфері праці; б) нормативні акти, спрямовані безпосередньо на сферу праці. *По-друге*, подальша систематизація передбачає поділ цих актів залежно від суб'єктів їх видання. Зокрема, універсальні міжнародні акти в переважній більшості видаються такими суб'єктами, як ООН, Рада Європи, ЄС тощо. У свою чергу, ключовим спеціальним суб'єктом у цій сфері є Міжнародна організація праці (далі – МОП). *По-третьє*, наступний критерій систематизації передбачає поділ міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці на обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні). Розглянемо запропоновану нами систематизацію більш детально.

На нашу думку, найбільш важливі універсальні нормативні акти ухвалюються такими суб'єктами, як ООН та Рада Європи. ООН – це універсальна міжнародна організація, створена для підтримання міжнародного миру, спільної безпеки та для сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. на Конференції в Сан-Франциско та набув чинності 24 жовтня того ж року. Цілі, принципи і структура ООН є такими. Цілі ООН викладено у статті 1 Статуту Організації, їх сформульовано так:

1) підтримувати міжнародний мир і безпеку та з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання або усунення загрози миру, а також придушення актів агресії чи інших порушень миру, здійснювати мирними засобами, згідно з принципами справедливості й міжнародного права, владнання або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру;

2) розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги до принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3) здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні й розвитку поваги до прав людини й основних свобод, незважаючи на раси, статі, мови і релігії;

4) бути центром для узгодження націй у досягненні цих спільних цілей.

Тож, сьогодні ООН – найбільш впливова міжнародна інституція, учасником якої є Україна. Характеризуючи ООН та її місце у міжнародно-правовому регулюванні суспільних відносин, слід підкреслити, що в межах цієї інституції ухвалюються декларації, пакти й конвенції, головною метою яких є впровадження загальнолюдських цінностей і пріоритетів у міжнародному та міждержавному спілкуванні, зокрема через забезпечення ефективного міжнародно-правового регулювання. Визначаючи важливість діяльності ООН як інституції, що забезпечує ефективну взаємодію та налагодження співпраці між державами, забезпечення миру та суспільної злагоди, можна констатувати,

що нормативно-правові акти ООН за суттю і правовою природою визначають загальні концептуальні основи правосуб'єктності учасників правових відносин [2, с. 152].

Серед найбільш важливих актів ООН перш за все слід указати Загальну декларацію прав людини від 1948 р., що увійшла в історію як міжнародний політико-правовий документ, який уперше системно сформулював основи сучасного демократичного правового статусу людини, втіливши при цьому, по-перше, ідею єдності прав та обов'язків людини і громадянина, по-друге, закріпивши загальну можливість лише правомірних обмежень прав людини і, по-третє, визначивши критерії або вимоги, яким повинні відповідати обов'язки людини й інші обмеження прав і свобод під час їх формулювання національними конституціями і законодавствами [3, с. 113]. Указаним нормативно-правовим актом було проголошено цілу низку основних трудових прав, як-то: а) кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях (ст. 21); б) кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (п. 1 ст. 22); в) кожна людина без будь-якої дискримінації має право на рівну оплату за однакову працю (п. 2 ст. 23); г) кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (п. 3 ст. 23); ґ) кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів (п. 4 ст. 23); д) кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включно з правом на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24); е) кожна людина має право на такий життєвий рівень, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та необхідним соціальним обслуговуванням, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (п. 1, ст. 25) [4, с. 251].

Крім того, Організацією Об'єднаних Націй було ухвалено низку інших важливих нормативних актів, спрямованих на забезпечення та гарантування трудових прав особи, зокрема:

1) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), в якому зазначено, що держави-учасниці зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини; у статті 6 зазначеного Пакту закріплено визнання його учасниками права на працю, що охоплює право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і держави-учасниці зроблять належні кроки до забезпечення цього права;

– Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), якою було обґрунтовано, що будь-яка теорія переваги, що ґрунтується на расовій відмінності, в науковому розумінні є хибною, в моральному – недозволеною і в соціальному – несправедливою та небезпечною, і що не може бути виправдання для расової дискримінації, де б то не було, ні в теорії, ні на практиці; також Конвенцією було проголошено, що існування расових бар'єрів суперечить ідеалам будь-якого людського суспільства;

– Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), відповідно до якої держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості з тим, щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: а) право на працю як невід'ємне право всіх людей; б) право на однакові можливості під час наймання на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв відбору під час наймання; в) право на вільний вибір професії чи роду роботи, на просування на посаді та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами та умовами роботи, на здобуття професійної підготовки і перепідготовки, включно з учнівством, професійною підготовкою підвищеного рівня і регулярною перепідготовкою; г) право на рівну винагороду, включно з одержанням пільг, на рівні умови щодо праці рівної цінності, а також на рівний підхід до оцінювання якості роботи; е) право на соціальне забезпечення, зокрема в разі виходу на пенсію, безробіття, хвороби, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; ф) право на охорону здоров'я і

безпечні умови праці, в тому числі щодо збереження функції продовження роду.

Як ми зауважили вище, важливим суб'єктом ухвалення міжнародних нормативно-правових актів є Рада Європи, яка ухвалила більше 150 конвенцій із прав людини. Її роль у загальноєвропейському процесі співпраці визначають кілька факторів, серед яких можна виокремити компетенцію Організації та форми і методи її реалізації. Основні завдання й ціль Ради Європи згідно зі статтею 1 Статуту Ради Європи – «досягнення більшої єдності її членів для захисту і втілення ідеалів та принципів, які є їх спільним надбанням, і сприяння їх економічному та соціальному прогресу». Таким чином, компетенцію Ради Європи можна охарактеризувати як універсальну. Вона передбачає діяльність в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та інших сферах. Особлива увага звертається на захист прав людини й основних свобод та утвердження принципів верховенства права. Згідно з цією статтею Статуту лише питання національної оборони не належать до компетенції Організації.

Що ж стосується спеціальних міжнародних нормативно-правових актів, то ключовим суб'єктом їх ухвалення є Міжнародна організація праці. МОП є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій. У 1946 р. вона стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для працівників з метою забезпечення гідної зайнятості й отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу [5]. У свою чергу, конвенції МОП – це міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами. Рекомендації не є обов'язковими документами, часто вони регламентують ті ж само питання, що й конвенції, та закріплюють керівні принципи й орієнтири національної політики і діяльності. Конвенції та рекомендації мають за мету впливати на конкретні умови праці та практику в кожній країні. Із початку своєї діяльності МОП ухвалила з різних аспектів регулювання трудових, соціально-економічних відносин 182 конвенції та 190 рекомендацій, які є основою міжнародного трудового права.

Варто вказати, що співпраця Міжнародної організації праці з Україною за роки її незалежності стала системною та динамічною. Її спрямовано на: а) ратифікацію та практичне впровадження конвенцій МОП та сприяння гармонізації національного законодавства з міжнародними трудовими нормами МОП та європейськими стандартами; Україною ратифіковано більше шістдесят конвенцій (за роки незалежності – двадцять), у тому числі вісім фундаментальних; б) реформування трудового законодавства і підтримка реформ у сфері соціального страхування та соціального забезпечення; в) розроблення та реалізація програм забезпечення зайнятості, в тому числі молоді, людей з інвалідністю, осіб, що постраждали від торгівлі людьми; г) реформування статистики праці; г) сприяння формуванню і підвищенню ефективності адміністрації праці та її складових, у тому числі таких інституцій, як Державна інспекція України з питань праці, органи державного нагляду у сфері охорони праці, служба посередництва і примирення. Також результатом діяльності Міжнародної організації праці в Україні за роки її незалежності стало впровадження понад двадцяти проектів технічного співробітництва, об'єднаних у три широкомасштабні програми, найбільшими за обсягом серед яких стали програми гідної праці, що є частиною UNDAF (Рамкова програма допомоги ООН) та Цілі розвитку тисячоліття.

Розглядаючи нормативно-правові акти МОП, варто зауважити, що їх, у свою чергу, слід також систематизувати за певними критеріями. Зокрема, перш за все, їх слід поділити залежно від обов'язковості виконання на такі: а) обов'язкові (зокрема, конвенції); б) необов'язкові (рекомендації МОП). В юридичній літературі під конвенцією розуміють багатосторонню угоду з питань міжнародного життя, яка потребує спеціального розгляду з установами відповідних процедур [6, с. 211].

Висновки. Завершуючи розгляд проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, слід зауважити, що протягом багатьох років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку таких документів, які, беззаперечно, якісно та ефективно вплинули на формування трудового законодавства багатьох країн

світу, і Україна в цьому контексті не є винятком. Що ж стосується особливостей систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, то до них, на нашу думку, слід віднести такі:

- наявну міжнародну нормативно-правову базу спрямовано на врегулювання досить широкого кола відносин у сфері праці;
- їх систематизація українським законодавцем може здійснюватися виключно в спосіб обліку;
- відсутність дієвого міжнародного та вітчизняного механізму систематизації таких актів;
- вільний вибір і досить широке коло критеріїв для систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці.

Список використаних джерел

1. Сіроха Д. І. Сутність міжнародної нормотворчості у сфері праці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. Т. 6. 2015. С. 87–89.
2. Костюк В. Роль Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці у міжнародно-правовому регулюванні трудової правосуб'єктності. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 151–157.
3. Летнянчин Л. Загальна декларація прав людини та проблеми юридичних обов'язків людини і громадянина. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 113–123.
4. Черноус О. В. Джерела міжнародно-правового регулювання праці та їх вплив на національне законодавство. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 251.
5. Міжнародна організація праці // Постійне представництво в країні при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві : офіц. веб-сайт. URL : <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>.
6. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 211.

Надійшла до редакції 24.05.2022

References

1. Sirokha, D. I. (2015) *Sutnist' mizhnarodnoyi normotvorchosti u sferi pratsi* [The essence of international norm-making in the sphere of labor]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*. Vol. 6., pp. 221–224. [in Ukr.].
2. Kostyuk, V. (2012) *Rol' Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy ta Mizhnarodnoyi orhanizatsiyi pratsi u mizhnarodno-pravovomu rehulyuvanni trudovoyi pravosub'yektnosti* [The role of the United Nations and the International Labor Organization in the international legal regulation of labor legal personality]. *Publichne pravo*. № 4. S. 151–157. [in Ukr.].
3. Letnyanchyn, L. (2009) *Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny ta problemy yurydychnykh обов'язків lyudyny i hromadyanyna* [Universal Declaration of Human Rights and problems of legal duties of the man and the citizen]. *Visnyk Akademiyyi pravovykh nauk Ukrayiny*. № 1 (56), pp. 113–123. [in Ukr.].
4. Chornous, O. V. (2012) *Dzherela mizhnarodno-pravovoho rehulyuvannya pratsi ta yikh vplyv na natsional'ne zakonodavstvo* [Sources of international labor regulation and their impact on national legislation]. *Pravo i bezpeka*. № 4, pp. 251. [in Ukr.].
5. *Mizhnarodna orhanizatsiya pratsi* [International Labor Organization] // *Postiyne predstavnytstvo v krayiny pry viddilenni OON ta inshykh mizhnarodnykh orhanizatsiyakh v Zhenevi* : ofits. veb-sayt. URL : <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>. [in Ukr.].
6. *Populyarna yurydychna entsyklopediya* [Popular legal encyclopedia] / V. K. Hizhevs'kyy, V. V. Holovchenko, V. S. Koval's'kyy (ker.) ta in. Kyiv : Yurinkom Inter, 2002, pp. 211. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliya Obushenko, Volodymyr Kyuan. Systematization of international legislative legal acts. The article clarifies that when studying the problem of systematization of labor legislation, it is necessary to pay special attention to international regulations. International law does not set any priorities for the interests of one state over the interests of others. The subject of international legal regulation is only such activities that are socially significant in the international arena, ie of interest to other states and to the functioning of the international system as a whole. Given the fundamental nature of labor relations in all countries of the world, international labor law is of great practical importance and wide application, as law affects public relations primarily through the process of legal regulation, ensuring the true impact of international law on public life and is possible only conditions for the manifestation of the real content of the regulatory properties of the relevant rules through the process of their implementation. The article examines and clarifies that international regulations in the field of labor should be understood as such acts that have been developed and adopted by special international organizations in accordance with international law and which after ratification become part of domestic labor law. The article highlights that the most important universal regulations are adopted by such entities as the UN and the Council of Europe. The United Nations is a universal international organization created to maintain international

peace, common security and to promote comprehensive cooperation between states. The article proves that the Council of Europe, which has adopted more than 150 human rights conventions, is an important subject of adoption of international legal acts. its role in the pan-European process of cooperation is determined by several factors, among which are the competence of the Organization and the forms and methods of its implementation. The main objectives and goal of the Council of Europe, according to Article 1 of the Statute of the Council of Europe, are «to achieve greater unity between its members for the protection and implementation of the ideals and principles common to them and for their economic and social progress». With regard to special international regulations, the key subject of their adoption is the International Labor Organization. The ILO is one of the oldest international intergovernmental organizations. In 1946, it became the first specialized agency of the United Nations. The ILO develops international labor standards in the form of conventions and recommendations that set minimum standards for fundamental labor rights: freedom of association, the right to organize, collective bargaining, the prohibition of forced labor, gender equality, and so on.

Keywords: *systematization of labor legislation, international regulations, lawmaking, international law regulation, agreement, convention, protocol, international law position, foreign economic sphere, international rulemaking, international organizations.*

УДК 347.44

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-69-74

**Кристина
РЕЗВОРОВИЧ[©]**
доктор юридичних
наук

**Катерина
КРАВЧИК**
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ

Висвітлено зміст і сутність принципу свободи договору. Досліджено його законодавче закріплення та практичне використання. Аналізується поняття «свобода» як правова та філософська категорія. Усебічно розглядається зміст принципу свободи договору. Доведено, що зміст даного принципу проявляється, зокрема, у свободі особи: вільно вступати у договірні відносини; самостійно обирати контрагента; самостійно визначати структуру та вид договірної зв'язку. Аргументовано, що принцип свободи договору нині є не просто відокремленою засадою цивільного права – це вже щось більш об'ємне за своїм змістом, це складова такого принципу здійснення суб'єктивних цивільних прав, як автономія волі та свобода договору.

Ключові слова: *свобода договору, принцип, сторони, цивільне право.*

Постановка проблеми. Загальновізнано, що невід'ємною складовою поняття свобода є необмеженість волі. Разом із поняттями справедливості, добросовісності та розумності це є найвищою цінністю права, а право на свободу є одним із неосновних прав особистості, що забезпечує природне існування фізичної особи. Наявність свободи в діях суб'єктів цивільних відносин є особливою ознакою того, що слід розуміти під приватними відносинами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нині у роботах, що стосуються цивільно-правових проблем, зокрема, тих, які стосуються договірних відносин, часто згадується свобода договору. Проте, зазвичай, розкриття механізму дії самого принципу згадується у зв'язку з аналізом його змісту. До свободи

© К. Резворович, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>
goldkristina@gmail.com

© К. Кравчик, 2022

katerina.kravchik2000@gmail.com

договору неодноразово зверталися С. Бервено, О. Беляєвич, М. Белкін, А. Беляєва, Т. Боднар, Н. Голубєва, В. Горензо, Д. Горбачов та Дж. Спенсер, Горєєв, Д. Євдокименко, А. Климова, Ю. Ломжець, А. Луць, В. Луць, О. Мережко, С. Погребний, І. Покровський, З. Ромовська, Д. Славецький, А. Танага, М. Федорко. Особливо хочеться відзначити творчість таких вчених як В. Горієва, Ю. Єршова, К. Забєєва, А. Луцька та М. Щетінкіна.

Свобода договору виникла, коли було підписано власне сам договір. Тому що основним елементом договору є угода про вільне волевиявлення його сторін. Без свободи сторони не можуть висловити свою волю. На різних етапах суспільного розвитку свобода суб'єктів договірних відносин була різною. Її визначали по-різному й це визначення залежало від ступеню соціальної свободи, якою користувалися суб'єкти цивільних відносин. Принцип свободи договору є одним із загальних принципів цивільного законодавства, закріпленим статтею 3 ЦК України, і є однією із засад реалізації суб'єктивних цивільних прав. У юридичній літературі його визначено як загальний принцип, що надає сторонам свободу укладання договору, свободу вибору предмета договору, свободу вибору партнера за договором і свободу визначення умов договору.

Метою статті є роз'яснення змісту та сутності принципу свободи договору, дослідження його правового закріплення та практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід звернутися до самого поняття «свобода». Категорію «свобода» було закріплено в конституційно-правових актах у XVIII столітті з Декларацією незалежності 1776 року (США) та Декларацією свободи. (США) і в Декларації прав людини та громадянина 1789 р. (Франція). У другому з цих документів стверджується, що свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншим.

Таким чином, здійснення природних прав кожної людини підпорядковується лише таким обмеженням, які гарантують, що інші члени суспільства користуються тими ж правилами. Ці межі можуть бути визначені лише законом, що може забороняти тільки дії, які не є небезпечними для суспільства. Дозволено все, що не заборонено законом. І нікого не можна примушувати робити те, чого не вимагає закон.

Термін «свобода», як і багато інших правових категорій, є неоднозначним. Із огляду на цей принцип Ю. Єршов пише, що свобода юридично визначається як нормативно закріплена здатність особи здійснювати дії на власний розсуд, не порушуючи свободи інших суб'єктів. Іншими словами, це специфічний правовий статус особи.

Зміст свободи договору загалом роз'яснюється у статті 627 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ), що з посиланням на статтю 6 Цивільного кодексу України встановлює взаємозв'язок між актами цивільного законодавства та договорами та визначає елементи принципу свободи договору, коли Сторони є вільними. Сутність цього принципу особливо яскраво проявляється у свободі особи вступати в договірні відносини, вільно обирати іншу сторону та вільно визначати структуру та характер договірних відносин.

Сторони самостійно обирають вид договору, що регулює їх взаємовідносини. Це породжує диспозитивні принципи цивільного права. Тож вони можуть використовувати договір, передбачений законом (так звані договори, які прямо передбачені ЦК України чи іншим нормативно-правовим актом, наприклад, договір купівлі-продажу, шлюбу, поставки). Іноді можна задекларувати договір, прямо не зазначений у законодавстві. Наприклад, статтею 11 ЦК України регламентується, що права та обов'язки, передбачені цивільним законодавством, виникають із дій осіб, які не встановлені цивільним кодексом, але за аналогією створюють цивільно-правові права та обов'язки. Укладення таких договорів є результатом автономного законодавства сторін, що здійснюється на основі правової аналогії.

У цьому випадку є обов'язковим дотримання загальних умов договору та щоб не було порушено суспільну мораль.

Сторони також можуть укласти договір, що поєднує ознаки кількох видів договору (змішаний договір). Прикладом останнього є інвестиційні угоди в будівельній сфері, які містять елементи закупівлі, робіт та позитивних контрактів. На основі аналізу змісту ч.2 ст. 628 ЦК України можна зробити висновок про те, що на комбінований договір поширюється дія деяких обмежень, встановлених цивільним законодавством для договорів, елементів, що в ньому містяться, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті договору чи комбінованого договору. На думку деяких фахівців, інша

норма, що регулює відносини, пов'язані з укладенням та виконанням змішаного договору, може бути встановлена договором лише за умови дотримання сторонами обов'язкового правила, що міститься у статті 6 ЦК України про співіснування договору. дотримуватись актів цивільного законодавства та договору. Наприклад, договір, за яким одна сторона (продавець) передає майно у власність другій стороні (покупцеві), а друга сторона задоволена орендою квартири продавцю, є змішаним договором, елементи договору купівлі-продажу та договору оренди квартири. Якщо продавець (наймач) у такому договорі є юридичною особою, сторони не мають права включати в договір положення, згідно з яким квартира має використовуватися не для проживання фізичних осіб. Зміст частини 2 статті 628 ЦК України означає, що це положення ЦК України є обов'язковим для виконання сторонами договору оренди. Тому вони не можуть відступити від нього в договорі на підставі ч.3 ст.6 ЦК України. 3 ст.6 ЦК України.

Першим критерієм, за яким здійснюється вибір виду майбутнього договору, є правові наміри сторін, тобто, їх спільна воля – досягнення певних договірних наслідків. Ця воля сторін, а отже, і юридична цінність договору є специфічною спільною цінністю, яка виникає внаслідок інтеграції першочергових інтересів сторін¹¹. Таким чином, набуття права власності може бути представлене на законних підставах у договорах купівлі-продажу чи оренди. До того ж, законодавець не диктує сторонам, який механізм такого набуття (тобто який вид договору) використовувати в конкретному випадку. Рішення залишається за самими сторонами.

Сторони цивільно-правових відносин мають вирішувати, чи воліють вони укласти договір чи ні та з ким із партнерів вони бажають вступити в договірні відносини. Тому вибір контрагента та рішення про вступ у договірні відносини приймаються сторонами договору. Як виняток із цього правила, законодавством можуть бути встановлені деякі обмеження щодо вибору контрагентів.

Отже, якщо власник майна, що належить йому на праві спільної власності з кількома особами (співвласниками), бажає продати частину прав співвласності, на яку він має право, його право на вільний вибір договірний партнер зменшується чинним законодавством про купівлю-продаж, що мають інші співвласники, обмежено (ст. 362 ЦК України). 362 ЦК України). У разі порушення цього права кодекс передбачає певні захисні механізми. Тож можна звернутися до суду з позовом про передачу прав та обов'язків покупця з договору, за яким особа мала на себе основне право купівлі-продажу. Однак порушення цього права не є підставою ставити під сумнів недійсність усього договору. Якщо особа, яка має право першої відмови, не скористалася цим правом протягом певного часу, строк дії цього права призупиняється, а обмеження щодо вільного вибору іншої сторони знімаються.

Слід зазначити, що термін «закон пільгової купівлі-продажу» є досить умовним, оскільки це право поширюється не лише на договори купівлі-продажу, а й на договори оренди (гл. 58 ЦК України) та договори комерційної концесії (гл. 76 ЦК України).

Укладення *договору* з примусу допускається як виняток і лише у випадках, що прямо передбачені законом у суспільних інтересах або добровільно на підставі зобов'язань сторін.

Принцип свободи договору також ґрунтується на тому, що сторони самі визначають умови (зміст) договору. Відповідно до статті 628 ЦК України це означає, що сторони мають право на волевиявлення. Відповідно до вищезгаданої статті договірні положення (договори) поділяються на такі, що укладаються на розсуд сторін і узгоджені ними, і такі, що є обов'язковими згідно із законодавством цивільного законодавства. Умови, які сторони можуть поставити для особистої юрисдикції, включають такі, що стосуються відносин, не врегульованих законом, а також такі, що викладені в законі, від яких сторони можуть, однак, відступити та регулювати ці відносини для особистої юрисдикції.

Обов'язкові стандарти можуть забороняти включення певних умов до договору або вимагати включення певних умов до договору. Закріплюючи обов'язкові норми в правових актах, законодавець не втручається в договірну свободу, а встановлює її, визначаючи певні рамки та регулюючи договірні відносини. Установлення імперативних норм служить для захисту слабшої сторони.

Також слід дотримуватись принципу свободи способу укладання договору. Договір, як правило, не потребує спеціальної форми та може бути укладений в односторонньому порядку, у тому числі шляхом остаточної дії чи переговорів (ст. 205 ЦК України). Крім того, відповідно до статті 639 ЦК України договір може бути

укладений у довільній формі, якщо вимоги до форми договору не встановлені законом. Сторони взаємної угоди також можуть домовитися про будь-яку форму, в тому числі письмову, навіть якщо це не передбачено законом. Однак, якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, договір вважається укладеним у цій формі, навіть якщо ця форма не передбачена законом для цього виду договору.

Вираженням (втіленням) принципу свободи договору є також можливість сторонами визначити спосіб забезпечення договірних зобов'язань та форми (заходи) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо. Слід зазначити, що сторони можуть визначати не лише форму (заходи) цивільно-правової відповідальності, а й розмір (обсяг) накладених санкцій на власний розсуд.

Наведені вище положення щодо принципів поняття свободи (із відповідними характеристиками) також застосовуються до односторонніх правопорушень.

Отже, можна зробити висновок, що положення статті 627 ЦК України визначають лише загальні елементи принципу свободи договору. Елементи цього принципу також закріплені в інших законодавчих актах. Оскільки вони втілюють єдину систему правового регулювання принципу свободи договору, то, на думку С. Погрібного, немає потреби зводити всі законодавчі положення про свободу договору до однієї статті ЦК України. Вважаємо, що для системного розуміння сутності принципу свободи договору слід не поділяти його на різні статті Кодексу, а об'єднувати в одну статтю. Зокрема, це допоможе прояснити формулювання та практичну імплементацію Директиви та зменшити частину спорів щодо її кордонів.

Природа свободи договору в юридичній літературі досі викликає суперечки. Деякі автори, які займалися питанням свободи договору в українському цивільному праві, називають його принципом цивільного права (наприклад, А. Лутц). Інші посилаються на статтю 627 ЦК України і беззастережно визнають свободу договору принципом договірного права (наприклад, С. Бервено). Існує також третя група вчених, які не наголошують на цьому принципі окремо, а натомість включають його до складу принципу розпорядження та включеності учасників цивільно-правових відносин¹⁷. Малоімовірно, що останній підхід можна вважати реалізованим. На нашу думку, у цьому випадку слід застосувати пряму правову норму, а саме статтю 3 ЦК України. Дотримуємось позицій першої групи авторів, які вказують на те, що стаття 3 ЦК України встановлює свободу договору як загальну норму цивільного права. Це положення в сукупності зі статтею 627 ЦК України має загальний характер і конкретизується в договірній частині.

Висновок. Таким чином, принцип свободи договору є вже не просто ізольованою основою цивільного права, а чимось, що йде далі за змістом, основою такого принципу реалізації суб'єктивних цивільних прав, таких як автономія волі та свобода договору. Загалом цей принцип має суто приватно-правовий характер. Вважаємо, що індивідуальна воля, основа свободи договору, є залежною категорією. Тому що особа живе в суспільстві. Відповідно, вона має підкорятися його законам. Свобода одного не може заважати свободі іншого.

Незалежність кожної людини чи юридичної особи, її індивідуальність має свою межу, за якою перебуває сфера свободи іншого суб'єкта. Ця межа свободи встановлюється законом, а не обмежується ним. Як зазначає Р. Циппеліус, свобода формувати правовідносини на основі приватної автономії має мати відповідні межі.

Список використаних джерел

1. Шевченко В. В. Сутність принципу свободи договору та його значення у земельному праві України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 26 (65). №2-1. Ч. 1. С. 445–451.
2. Цивільне право України. Загальна частина : Підруч. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
3. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. 166 с.
4. Батанов О. В. Свобода. *Великий енциклопедичний словник*. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 805.
5. Шиндировський І. М. Комерційне забезпечення функціонування посередників у каналах просування продукції. *Торгівля, комерція, підприємництво: збірник наукових праць*. Львів: Львівська комерційна академія, 2015. Вип. 18. С. 67–70.
6. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України. Київ : Правова єдність. 2009. URL : <https://www.yakaboo.ua/ua/mehanizm-ta-principi-reguljuvannja-dogovirnih-vidnosin-u-civil-nomu-pravi-ukraini.html>.

7. Цвайгерт Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Москва : Междунар. отношения. 2000. URL: <https://nashol.biz/searchdoc/108857>.
8. Про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та накладення штрафу : рішення Антимонопольного комітету України від 29.09.2016 № 448-р. URL : <https://amcu.gov.ua/npas/rishennya-448-r-vid-29092016>.
9. Про надання дозволу на узгоджені дії : рішення Антимонопольного комітету України від 04.04.2019 № 192-р. URL : https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d690f053dc9f.pdf.

Надійшла до редакції 23.11.2021

References

1. Shevchenko, V .V. (2013) Sutnist' pryntsyphu svobody dohovoru ta yoho znachennya u zemel'nomu pravi Ukrainy [The essence of the principle of freedom of contract and its importance in the land law of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu im. V. I. Vernad'skoho. Seriya «Yurydychni nauky»*. Vol. 26 (65). № 2-1. Part 1, pp. 445–451. [in Ukr.].
2. Tsyvil'ne pravo Ukrainy. Zahal'na chastyna [Civil law of Ukraine. General part] : Pidruch. 3-tye vyd., pererob. i dop. Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. 976 p. [in Ukr.].
3. Luts', A. V. (2015) Svoboda dohovoru v tsyvil'nomu pravi Ukrainy [Freedom of contract in the civil law of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / L'viv's'kyy natsional'nyy un-t im. Ivana Franka. L'viv, 166 p. [in Ukr.].
4. Batanov, O. V. (2007) Svoboda [Freedom]. *Velykyy entsyklopedychnyy slovnyk*. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», p. 805. [in Ukr.].
5. Shyndyrov's'kyy, I. M. (2015) Komertsiyne zabezpechennya funktsionuvannya poserednykiv u kanalakh prosuvannya produktsiyi [Commercial support for the functioning of intermediaries in product promotion channels]. *Torhivlya, komertsiya, pidpryyemnytstvo: zbirnyk naukovykh prats'*. L'viv: L'viv's'ka komertsiyna akademiya, issue 18, pp. 67–70. [in Ukr.].
6. Pohribnyy, S. O. (2009) Mekhanizm ta pryntsyphu rehulyuvannya dohovirnykh vidnosyn u tsyvil'nomu pravi Ukrainy [Mechanism and principles of regulation of contractual relations in the civil law of Ukraine]. Kyiv : Pravova yednist'. URL : <https://www.yakaboo.ua/ua/mehanizm-ta-principi-reguljuvannja-dogovirnih-vidnosin-u-civil-nomu-pravi-ukraini.html>. [in Ukr.].
7. Tsvaygert, Kh. (2000) Vvedeniye v sravnytel'noye pravovedeniye v sfere chastogo prava [Introduction to comparative jurisprudence in the sphere of common law]. Moscow : Mezhdunar. otnozeniya. URL : <https://nashol.biz/searchdoc/108857>. [in Russ.].
8. Pro porushennya zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoyi konkurentsiyi ta nakladennya shtrafu [On the violation of the legislation on the protection of economic competition and the imposition of a fine] : rishennya Antymonopol'noho komitetu Ukrainy vid 29.09.2016 № 448-r. URL : <https://amcu.gov.ua/npas/rishennya-448-r-vid-29092016>. [in Ukr.].
9. Pro nadannya dozvolu na uzgodzheni diyi [On permission for concerted actions] : rishennya Antymonopol'noho komitetu Ukrainy vid 04.04.2019 № 192-r. URL : https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d690f053dc9f.pdf. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych, Kateryna Kravchyk. Principle of freedom of contract. The article deals with content and essence of principle of freedom of contract. The authors have studied its legislative fixing and practical use. We analyze the notion of «freedom» as a legal and philosophical category. Comprehensively examining the content of the principle of freedom of contract. It is shown that the content of this principle is manifested, in particular, individual liberty: free to enter into contractual relations, to choose the counterparty, to determine the structure and type of contractual relation. Argued that the principle of freedom of contract is now not just separate principles of civil law – it is something more voluminous in its content, this is part of the implementation of the principle of subjective civil rights as autonomy and freedom of contract.

The article explores the content of the concept of “principle” as a philosophical and legal category, which contributed to an in-depth study of the content of the principle of freedom of contract in civil law. The latter is characterized by the following elements: independent, free choice of participants (parties) to the contract, which does not provide for the necessity or facts of coercion to conclude contracts with other entities beyond their own will; the absence of an obligation to choose a specific type of contract stipulated by law, it is important that the actions of the subjects, the document itself and the procedure for its conclusion do not contradict the current legal norms; the possibility of providing for various conditions in the contract, which together determine its content; the ability to change the terms of the contract at any time before its immediate execution. It has been established that the principle of freedom of contract has a limited effect in the field of contract law, in particular when concluding public contracts: firstly, there is no opportunity to choose the side of the contract on your own, because the party (entrepreneur) is obligated to provide goods or services under this contract to everyone who she will turn; secondly, one of the parties to the contract – the entrepreneur cannot, at his discretion, change the terms of the contract, since they must be the same for all consumers of goods or services; thirdly, the very fact of depriving one of the parties of the opportunity to refuse to conclude a contract partially contradicts the substantial essence of the principle of freedom of contract and its purpose. It is concluded that the

provisions of civil law that reveal the essence of the principle of freedom of contract do not correspond to modern realities in the field of concluding a number of contracts, in particular a public contract, as it provides for the unconditional implementation of this principle in conjunction with the recommendation to take into account the norms of civil law and generally accepted rules. That is, a person is not obliged to comply with the rules and regulations, since they are advisory in nature, which is unreasonable, because compliance with the rule of law is an obligation, not a right. According to the identified problem in order to solve it, the author proposed to amend the current civil law.

Keywords: *freedom of contract, principle, parties, civil law.*

УДК 3.075.2:3

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-74-79

Andriy ANDREEV[©]
PhD in Law
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

THE HIGH ANTI-CORRUPTION COURT OF UKRAINE IN THE MECHANISM OF ANTI-CORRUPTION: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

Андрій Андреев. ВИЩИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ. У статті розкрито місце Вищого антикорупційного суду України у протидії корупції з метою розробки пропозицій щодо його діяльності.

Головним кроком для проведення антикорупційної політики було створення ефективної системи антикорупційного правосуддя, зокрема, створення відповідної інституції – антикорупційного суду. Антикорупційні суди як інститут зарекомендували себе з позитивного боку по всьому світі. Закордонний досвід свідчить, що така інституція переважно є одним з найефективніших засобів у боротьбі з корупційними правопорушеннями.

Практика функціонування ВАКС має позитивну динаміку розгляду антикорупційних справ, що підтверджується низьким рівнем порушень процесуальних норм у професійній діяльності суддів під час розгляду справ та ухвалення відповідних рішень. Водночас ефективність роботи ВАКС у контексті запобігання корупції в органах публічної влади залежить від зовнішніх чинників, тому одним з основних завдань громадянського суспільства сьогодні є підтримка незалежності Суду та унеможливлення спроб тиску на суддів з боку осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні корупційних правопорушень.

Без наукової уваги досі залишається цілий пласт питань, які розкривають соціальне призначення ВАКС поза межами судової гілки влади, насамперед, в антикорупційному механізмі, невід'ємним елементом якого на сьогодні він є. В цьому ми вбачаємо потенційні напрями подальших досліджень.

Ключові слова: *корупція, антикорупційна діяльність, Вищий антикорупційний суд України, верховенство права, суб'єкти протидії корупції.*

Relevance of the study. Corruption as a social phenomenon is a significant threat to the rule of law, and democratic development of the state increases instability in society, levels social justice, and hinders the implementation of necessary reforms in the country. Corruption destroys good governance and is a nationwide problem.

One of the complex problems that prevented Ukraine from overcoming corruption was the low institutional capacity and the lack of a system of particular institutions in anti-corruption. After the Revolution of Dignity, such a system was created, but creating a unique anti-corruption judiciary was problematic and complicated.

Recent publications review. The issue of the creation and functioning of anti-corruption institutions and, in particular, the High Anti-Corruption Court of Ukraine was comprehended in the works of domestic scholars- administrators. Among them: D. Aminov, O. Bezpalova, Y. Busol, V. Gapotiy, O. Kosytsia, O. Lemak, D. Maletov, M. Melnyk,

© А. Андреев, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3137-975X>

didandrey1981@gmail.com

O. Menyailov, I. Miroshnikov, J. Nikityuk, T. Podorozhna, B. Prokopiv, K. Rostovska, P. Rudyk, V. Trepak, V. Tymoshenko, M. Khavronyuk, A. Khudyk, N. Shaptala, J. Yurchyshyn and others. But the administrative and legal status of this important anti-corruption institution needs constant scientific attention due to the active development of anti-corruption policy. In addition, the post-war reconstruction of Ukraine and the implementation of the course of European integration require a greater concentration of efforts to eradicate corruption as a social phenomenon in Ukraine. In this context, the role of the High Anti-Corruption Court of Ukraine is growing.

The research paper's objective is to reveal the place of the High Anti-Corruption Court of Ukraine in combating corruption in public authorities to develop proposals for its activities.

Discussion. One of the main factors in the spread of corruption in Ukraine is the lack of a clear and coherent process of reforming the law enforcement and judicial systems; merger of power and business; undemocratic conditions for the functioning of the party system; non-compliance with anti-corruption legislation, low level of efficiency of institutions in preventing and combating corruption, as well as the lack of established cooperation between public authorities and civil society institutions. After 2014, Ukraine was covered by numerous reforms, but one of the priority problems as corruption, so most efforts have been made to overcome it.

A characteristic feature of the next stage of anti-corruption reform, which began in 2014, was strengthening administrative and criminal liability for corruption offences and expanding the system of bodies entrusted with specific tasks and functions in combating corruption [1]. However, despite all the measures taken and resources involved, no significant improvement in the fight against corruption has occurred. The public and the international community have never seen objective verdicts in the most high-profile corruption cases.

The growing public attention to corruption causes Yurchyshyn's critical attitude toward Ukrainians to anti-corruption reform and indicates the need to strengthen the reform. He noted that due to the establishment of anti-corruption institutions and new tools to prevent corruption, information about corruption has become available to the general public. As a rule, the only consequence of a corruption crime for an official is public condemnation and a negative impact on reputation [2]. Given the above, the primary step in conducting an anti-corruption policy was to create an effective system of anti-corruption justice, in particular, the creation of an appropriate institution – anti-corruption judges.

Anti-corruption courts as an institution have established themselves on the positive side worldwide. Foreign experience shows that such an institution is mainly one of the most effective tools in the fight against corruption. For example, for the judicial systems of Slovakia, Bulgaria, the Philippines, etc., anti-corruption courts are not a novelty.

To better understand the functioning of anti-corruption courts in foreign countries, it is advisable to divide them into specific categories conditionally. Thus, A. Slyusar proposed the following models of specialised anti-corruption courts, namely: individual specialised judges – individual judges are appointed or appointed by technical anti-corruption judges in courts of general jurisdiction, while the appeal procedure remains unchanged (Bangladesh, Kenya); courts of the first instance – a specialised anti-corruption court enjoys exclusive jurisdiction over cases of corruption crimes with the possibility of appealing its decisions to the Supreme Court (Slovakia, Croatia); hybrid courts – the anti-corruption court can act as a court of the first instance for some (more complex) corruption cases, and also serves as an appellate court for other corruption cases that are heard in courts of general jurisdiction. Appeals against anti-corruption court decisions are filed with the Supreme Court (Philippines); parallel courts – the system of anti-corruption courts includes both courts of the first instance and courts of appeal (Bulgaria, Indonesia) [3]. In most of these countries, judges of the relevant specialised courts are equated with judges of general jurisdiction of the appropriate level and undergo similar stages of selection.

The idea of creating anti-corruption courts in Ukraine first appeared in the recommendations of the Organization for Economic Cooperation and Development as one of the components of anti-corruption reform in Ukraine as a whole. The proposals indicate that the creation of specialised judges will isolate the National Anti-Corruption Bureau and its cases from ordinary judges, given the high level of corruption [4, p. 84-85]. Ukraine's international partners and domestic anti-corruption NGOs in establishing the HACC were primarily due to the desire to build an independent, impartial and objective judicial institution that would play a vital role in the domestic anti-corruption mechanism [5]. The most innovative feature of HACC is the role of international experts in the selection process.

According to the Law of Ukraine «About the High Anti-Corruption Court» of 07.06.2018, the task of the national model of the highest level of anti-corruption court is to administer justice by statutory principles and procedures to protect individuals' society and the state from corruption and corruption. Crimes and judicial control over the pre-trial investigation of these crimes, respect for the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings, and resolve the issue of unfounded assets and their recovery into state revenue in cases provided by law in civil proceedings [6].

HACC cannot be considered solely as part of the judiciary. First of all, it is a critical element of the domestic anti-corruption mechanism [7, p. 42]. The primary purpose of the HACC and other aspects of the anti-corruption mechanism is to achieve a state of protection of the state, public and private interests from such a negative social phenomenon as corruption [8, p. 36]. The allocation of anti-corruption jurisdiction in Ukraine is natural, conditioned by the realities of the country's social development and a well-considered decision to establish an effective democracy. It is important to understand that the logic of HACC reproduces, in fact, the logic of creating specialised courts in Ukraine; the idea of the need for their existence in continental Europe was based on recognising the low potential capacity of courts of general jurisdiction to effectively deal with corruption offences [9; 10, p. 47; 17]. These ideas and principles are the basis of the Law of Ukraine «About the High Anti-Corruption Court», which incorporates internationally recognised trends in the legal status of such a judicial institution.

The Law of Ukraine «About the High Anti-Corruption Court» is a long-awaited and necessary step in eradicating corruption. This court is hoping for proper consideration of corruption cases by high-ranking officials. The law is the final mechanism for creating an effective anti-corruption system. It is an element of the NABU triangle – Anti-Corruption Prosecutor's Office – Anti-Corruption Court. The Law regulates the most problematic issues: the procedure for selecting judges (unrealistic requirements for candidates for judges have been removed) and the participation of international experts who play a vital role in the selection process. The court's jurisdiction is limited to the top corruption cases under investigation by NABU. Judges will be guaranteed financial independence and personal security [11]. However, not everyone positively assesses the implementation process of this instance; in particular, it emphasises the lack of a separate procedural law in this area and others.

The anti-corruption orientation of the HACC and the specific nature of the cases to be attributed to it were the basis for formulating the official name of the newly established court. The key role is played by the adjective «anti-corruption», i.e., «aimed at combating corruption». As we have found, this adjective today has a fairly wide scope. In particular, it is used in the names of several newly created bodies (for example, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office), in the names of some policy documents (anti-corruption strategy, anti-corruption policy, anti-corruption program) and events (anti-corruption initiative, anti-corruption summit). concepts to denote a set of state institutions (anti-corruption bodies), regulations (anti-corruption legislation), certain areas, forms and methods of activity (anti-corruption reform, anti-corruption expertise, anti-corruption supervision, anti-corruption restrictions), etc. [12]. In all cases, without exception, the use of the prefix «anti-corruption» is due to the specific legal nature of the object (object, phenomenon, etc.) and its focus on certain tasks in the field of anti-corruption.

The advantages of creating specialised anti-corruption courts in the scientific literature are 1) efficiency (consideration of criminal proceedings for high-level corruption in non-specialized courts is usually significantly delayed; specialised anti-corruption courts, as a rule, do not have this disadvantage); 2) integrity (ensuring that corruption cases are heard by an independent and impartial tribunal, free from corruption and the influence of politicians or other influential figures, as far as possible); 3) jurisdiction (many corruption cases, especially those involving complex financial transactions or well-thought-out schemes, may be more complex than other cases pending before many non-specialized court judges) [9; 10, p. 45; 16]. At the same time, the Ukrainian model of the High Anti-Corruption Court is characterised by issues in its activities, organisation and institutional capacity.

Experts note the main problems in the work of HACC. Yes, the success of HACC depends on the quality of work performed by NABU and SAP. HACC can pass a conviction only if investigators find and prosecutors provide sufficient evidence of guilt that will be beyond «reasonable doubt.» The parties may appeal the decision of the High Administrative Court to the High Court of Cassation of the High Court because the judges of the High Court did not go through such an examination process as the judges of the HACC. The number of

cases may be excessive relative to the number of HACC judges. The situation is complicated by the fact that HACC judges hold meetings collectively. There are also unrealistic expectations from the HACC regarding the speedy sentencing of officials. Unrealistic expectations can lead to justified dissatisfaction if the HACC does not have an immediate transformational impact [13, p. 9; 15]. Another issue that deserves attention is the harmonisation of public control over the activities of the Court.

According to V. Solovyov, the most critical problem in achieving positive results in combating corruption is the improper organisation of anti-corruption institutions, government agencies and NGOs [14, p. 311]. Developing the scientist's opinion, we note that it is essential not only the proper organisation of these institutions but also their proper coordination and interaction, especially in the exchange of the public and public authorities.

Analysing the activities of the High Anti-Corruption Court of Ukraine, most scholars focus on characterising its place in the domestic judicial system, researching its tasks, clarifying the legal nature of its external and internal systemic relations, identifying the legal nature of its external and internal systemic links ways to improve efficiency. It's functioning, etc. At the same time, a whole range of issues that reveal the social purpose of the HACC outside the judiciary remains out of focus, primarily in the anti-corruption mechanism, an integral element of which it is currently. In this, we see potential areas for further research.

Conclusions. Anti-corruption courts as an institution have established themselves on the positive side worldwide. Foreign experience shows that such an institution is primarily one of the most effective tools in the fight against corruption. For example, for the judicial systems of Slovakia, Bulgaria, the Philippines, etc., anti-corruption courts are not a novelty. The Ukrainian model of the High Anti-Corruption Court is also characterised by problems in its activities, organisation and institutional capacity.

The practice of functioning of the HACC has positive dynamics in anti-corruption cases, which is confirmed by the low level of violations of procedural norms in the professional activities of judges during the consideration of issues and the adoption of appropriate decisions. At the same time, the effectiveness of HACC in preventing corruption in public authorities depends on external factors, so one of the main tasks of civil society today is to support the independence of the Court and to avoid pressure on judges suspected or accused of corruption.

Список використаних джерел

1. Курінний С. Про конституційність Вищого антикорупційного суду – аналіз подання в КСУ. *Transparency International Ukraine*. URL : <https://ti-ukraine.org/news/pro-konstytutsijnist-vyshhogo-antykoryptsijnogo-sudu-analiz-podannya-v-ksu>.
2. Кожен третій українець готовий відмовитися платити хабар: результати дослідження «Барометр світової корупції». URL : http://ti-ukraine.org/_publications/kozhen-tretijukrajinetsh-hotovuj-vidmovytysya-platyty-habar/.
3. Слюсар А. Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності. URL : <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/15/7135474/>.
4. Anti-Corruption Reforms in Ukraine. Round 3 Monitoring Anti-Corruption Action Plan. URL : <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.
5. Никитюк Я. І. Роль громадської ради міжнародних експертів у процедурі добору кандидатів на посаду судді Вищого антикорупційного суду. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : Міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 15-16 верес. 2020 р.). Київ, 2020. С. 60-63.
6. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.
7. Никитюк Я. І. Соціальне призначення вищого антикорупційного суду та його місце в національному антикорупційному механізмі. *Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 40-43.
8. Никитюк Я. І. Причини створення Вищого антикорупційного суду України. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (м. Запоріжжя, 24-25 липня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 34-37.
9. Спільний висновок AMICUS CURIAE. URL : https://tpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-finalstyle_01_102.pdf.
10. Подорожна Т., Худик А. Вищий Антикорупційний Суд як вищий спеціалізований суд в Україні: проблема конституційно-правового статусу. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 2. С. 42-54.
11. Закон про Вищий Антикорупційний суд отримав найвищу оцінку. URL : http://imorevox.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/05/IMoRe-report2018_07_03_UKR.pdf

12. Лосихін О. Антикорупційні суди: крок уперед чи імітація боротьби? *ЛІГА. Блоги*. URL : <https://blog.liga.net/user/olosihin/article/28747>.
13. Вищий антикорупційний суд України. Інновації для безстороннього правосуддя / Іванна Яна Кузь, Метью К. Стівенсон. U4 BRIEF 2020:5. 2020, 19 с. URL : <https://www.u4.no/publications/ukraines-high-anti-corruption-court-ukranian.pdf>.
14. Соловійов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2012. 508 с.
15. Nalyvaiko L., Chanysheva G., Kozin S. Remuneration Of Public Servants In The Federal Republic of Germany. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. №4 (5). P. 228-232.
16. Nalyvaiko L., Marchenko O., Ilkov V. Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. 2018. № 172 (7-8). P. 32-37.
17. Kondratiuk O., Fedchak I., Lepekha O., Senyk S., Marets B. War on crime: From passive behaviour of an undercover agent to active forms of covert influence on accomplices of criminal activities. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. №. 2. P. 150-172.

Надійшла до редакції 13.06.2022

References

1. Kurinnyy, S. Pro konstytutsiynist' Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu – analiz podannya v KSU [On the constitutionality of the High Anti-Corruption Court – analysis of the submission to the CCU]. *Transparency International Ukraine*. URL : <https://ti-ukraine.org/news/pro-konstytutsiynist-vyshhogo-antikoruptsiynogo-sudu-analiz-podannya-v-ksu>. [in Ukr.].
2. Kozhen tretiy ukraïnets' hotovyy vidmovytsya platyty khabar: rezul'taty doslidzhennya «Barometr svitovoyi koruptsiyi» [Every third Ukrainian is ready to refuse to pay a bribe: the results of the «Barometer of World Corruption» study]. URL : http://ti-ukraine.org/_publications/kozhen-tretijukraïnets-hotovyyj-vidmovytsya-platyty-habar/. [in Ukr.].
3. Slyusar, A. Antykoruptsiynyy sud v Ukraini: peredumovy utvorenniya ta harantiyi efektyvnosti [Anti-corruption court in Ukraine: prerequisites for its formation and guarantees of effectiveness]. URL : <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/15/7135474/>. [in Ukr.].
4. Anti-Corruption Reforms in Ukraine. Round 3 Monitoring Anti-Corruption Action Plan. URL : <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.
5. Nykytyuk, Ya. I. (2020) Rol' hromads'koyi rady mizhnarodnykh ekspertiv u protseduri doboru kandydativ na posadu suddi Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu [The role of the public council of international experts in the procedure for selecting candidates for the post of judge of the High Anti-Corruption Court]. *Suchasni pravovi systemy svitu v umovakh hlobalizatsiyi: realiyi ta perspektyvy : Mizhnar. nauk. prakt. konf. (m. Kyiv, 15-16 veres. 2020 r.)*. Kyiv, pp. 60-63. [in Ukr.].
6. Pro Vyshchyy antykoruptsiynyy sud [On the High Anti-Corruption Court] : Zakon Ukrainy vid 07.06.2018. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018. № 24, art. 212. [in Ukr.].
7. Nykytyuk, Ya. I. (2021) Sotsial'ne pryznachennya vyshchoho antykoruptsiynoho sudu ta yoho mistse v natsional'nomu antykoruptsiynomu mekhanizmi [The social purpose of the higher anti-corruption court and its place in the national anti-corruption mechanism]. *Aktual'ni pytannya nauky i praktyky ta shlyakhy yikh vyrishennya : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 21-22 kvitnya 2021 r.)*. Kyiv, pp. 40-43. [in Ukr.].
8. Nykytyuk, Ya. I. (2020) Prychyny stvorenniya Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu Ukrainy [Reasons for the creation of the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine]. *Pravove rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn: aktual'ni problemy ta vymohy s'ohodennya : materialy Mizhnar. nauk. prakt. konf. (m. Zaporizhzhya, 24-25 lypnya 2020 r.)*. Zaporizhzhya, pp. 34-37. [in Ukr.].
9. Spil'nyy vysnovok AMICUS CURIAE [Joint Opinion of AMICUS CURIAE]. URL : https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-finalstyle_01_102.pdf. [in Ukr.].
10. Podorozhna, T., Khudyk, A. (2021) Vyshchyy Antykoruptsiynyy Sud yak vyshchyy spetsializovany sud v Ukraini: problema konstytutsiyno-pravovoho statusu [The Supreme Anti-Corruption Court as the highest specialized court in Ukraine: the problem of constitutional and legal status]. *Ukrayins'kyi chasopys konstytutsiynoho prava*. № 2, pp. 42-54. [in Ukr.].
11. Zakon pro Vyshchyy Antykoruptsiynyy sud otrymav nayvyshchu otsinku [The Law on the High Anti-Corruption Court received the highest rating]. URL : http://imorevox.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/05/IMoRe-report2018_07_03_UKR.pdf. [in Ukr.].
12. Losykhin, O. Antykoruptsiyni sudy: krok upered chy imitatsiya borot'by? [Anti-corruption courts: a step forward or an imitation of struggle?]. *LIHA. Blohy*. URL : <https://blog.liga.net/user/olosihin/article/28747>. [in Ukr.].
13. Vyshchyy antykoruptsiynyy sud Ukrainy. Innovatsiyi dlya bezstoronn'oho pravosudivy [The Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine. Innovations for impartial justice] / Іванна Яна Кузь, Метью К. Стівенсон. U4 BRIEF 2020:5. 2020, 19 с. URL : <https://www.u4.no/publications/ukraines-high-anti-corruption-court-ukranian.pdf>. [in Ukr.].
14. Solovyov, V. M. (2012) Zapobihannya i protydiya koruptsiyi v derzhavnomu upravlinni Ukrainy [Prevention and counteraction of corruption in the state administration of Ukraine] : monohrafiya. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 508 p. [in Ukr.].

15. Nalyvaiko, L., Chanysheva, G., Kozin, S. (2018) Remuneration Of Public Servants In The Federal Republic of Germany. *Baltic Journal of Economic Studies*. №4 (5), pp. 228-232.

16. Nalyvaiko, L., Marchenko, O., Ilkov, V. (2018) Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. № 172 (7-8), pp. 32-37.

17. Kondratiuk, O., Fedchak, I., Lepekha, O., Senyk, S., Marets, B. (2021) War on crime: From passive behaviour of an undercover agent to active forms of covert influence on accomplices of criminal activities. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1. №. 2, pp. 150-172.

ABSTRACT

The article reveals the place of the High Anti-Corruption Court of Ukraine in combating corruption to developing proposals for its activities.

The primary step in conducting an anti-corruption policy was to create an effective system of anti-corruption justice, in particular, the creation of an appropriate institution – the anti-corruption court. Anti-corruption courts as an institution have established themselves on the positive side worldwide. Foreign experience shows that such an institution is mainly one of the most effective tools in the fight against corruption.

The practice of functioning of the HACC has positive dynamics in anti-corruption cases, which is confirmed by the low level of violations of procedural norms in the professional activities of judges during the consideration of circumstances and the adoption of appropriate decisions. At the same time, the effectiveness of HACC in preventing corruption in public authorities depends on external factors, so one of the main tasks of civil society today is to support the independence of the Court and avoid pressure on judges suspected or accused of corruption.

A whole range of issues that reveal the social purpose of the HACC outside the judiciary is still without scientific attention, primarily in the anti-corruption mechanism, of which it is now an integral element. In this, we see potential areas for further research.

Keywords: *corruption, anti-corruption activity, High Anti-Corruption Court of Ukraine, the rule of law, anti-corruption entities.*

УДК 347.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-79-84

Олег ЖУРАВЕЛЬ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНІ ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НЕПРАВИЛЬНОГО УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Досліджено та проаналізовано сучасні практичні проблеми неправильного укладення цивільно-правових договорів. Зазначено, що розвиток Української держави сприяє розвитку рівноправних правових договорів зобов'язань, їх удосконаленню та узгодженню з європейськими стандартами, враховуючи євроінтеграційний напрям розвитку нашої країни. Договір є універсальним юридичним інструментом, правова природа якого полягає в процесі волевиявлення сторін та закріпленні її в умовах договору як консенсусу. Досліджено, що поняття договір знайшло своє закріплення у національному законодавстві не так давно, проте загалом воно виникло ще до часів римського права, а з його розвитком удосконалювалось.

Наголошено на значенні та ролі цивільно-правових договорів у сьогоденні, що полягає в тому, що вони застосовуються у більшості сфер суспільного життя та допомагають вирішувати питання та задовольняти потреби. Проте зауважено на тому, що незважаючи на розуміння значущості цивільно-правових договорів та наявності детальної регламентації головних питань щодо них, на сьогодні контрагенти все одно допускають низку помилок, що потім мають негативні правові наслідки.

Проаналізувавши низку можливих проблем, які загалом поділено на технічні та правові, узагальнено, що технічні проблеми (до яких належать: посилення на неактуальну нормативну

© О. Журавель, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6213-1343>

olzhuravel@urk.net

базу, друкарська помилка, неповне або неправильне зазначення імен, адрес, реквізитів сторін тощо) найчастіше не мають негативних юридичних наслідків, їх вирішення є швидким та не завжди потребує залучення третіх осіб. Щодо правових проблем, то найчастіше вони мають негативні правові наслідки, їх вирішення потребує часу й найчастіше залучення третіх осіб (наприклад, державних органів). До основних проблем укладення цивільних договорів віднесли: невідповідність назви договору предмету, нечіткість істотних умов договору, двоякі формулювання, суперечності між пунктами або розділами договору тощо.

Ключові слова: *цивільно-правовий договір, укладення, практичні проблеми укладення договорів.*

Постановка проблеми. На сьогодні кожна особа хоча б один раз у своєму житті мала справу з договірними зобов'язаннями, а у середньому це щонайменше десятки разів. Іноді ми навіть не замислюємося, що виникли певні договірні зобов'язання та по факту був укладений усний договір, який має повну юридичну силу. Договірне право є одним із найпоширеніших та найуживаніших правових інститутів, а договір є основним способом вираження, закріплення та гарантій відносин між особами.

Проте сучасні реалії диктують зміни й для договірного права. Воно завжди не було й не є константою, а трансформується відповідно до вимог суспільства.

Після здобуття Україною незалежності, у нашій країні розпочалась розбудова власної правової системи, де основоположними принципами є законність та верховенство права. Влада весь час удосконалює наявне законодавство, враховуючи потреби держави та громадян. Беручи євроінтеграційний напрям розвитку та підписавши Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом, наша держава взяла на себе низку зобов'язань, серед яких й удосконалення укладення цивільно-правових договорів відповідно до законодавства Європейського Союзу (резолуцій Європейської Комісії з договірного права, Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Принципів Європейського контрактного права, Правил Інкотермс тощо).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Цивільно-правові договори були й є предметом дослідження багатьох науковців та юристів-практиків, серед яких В. Луць, С. Резніченко, О. Дзера, І. Бенько, В. Клочков та інші, проте деякі питання, що з ними пов'язані, не втрачають своєї актуальності та виникають нові.

Метою статті є дослідження сучасних практичних проблем неправильного укладення цивільно-правових договорів.

Виклад основного матеріалу. З виникненням власності виникла потреба й у договірних відносинах. Саме тому договір вважається однією з найдавніших правових форм. Проте на початкових етапах це було щось умовним та не мало жодного правового захисту, а з розвитком римського права, а згодом й цивільного, значення договору зросло. Договори застосовувались не лише в національному, цивільному обігах, а й у міжнародних відносинах.

Конструкція договору стала одним із найвизначніших здобутків світової правової культури [1, с. 25]. Договір став підставою виникнення зобов'язань та вирішення дискусійних питань. А розвиток та зміна суспільних відносин вимагали від договірного права трансформації, що відбувається й досі.

У Цивільному кодексі незалежної України 2003 року було вперше закріплене визначення поняття «договір». У Цивільних кодексах УРСР 1922 року та 1963 року таке визначення було відсутнє. Саме завдяки цьому було наголошено на значущості цивільних договорів та розпочалась більш детальна їх регламентація правовими нормами.

На сьогодні найчастіше під цивільно-правовим договором розуміють договір, за допомогою якого оформлюються трудові відносини, проте в межах нашої статті під цивільно-правовим договором ми розуміємо будь-які договори цивільного характеру.

Загалом роль цивільно-правового договору важко переоцінити у цивільно-правових, господарських, конституційних та інших відносинах. Шляхом укладання та виконання договорів товаровиробники самостійно на власний розсуд здійснюють виробництво продукції (товарів, робіт, послуг) та її відчуження (реалізацію). За допомогою договору задовольняють свої потреби у товарах, послугах і споживачі (фізичні та юридичні особи), що, зі свого боку, забезпечує розвиток виробничої сфери. Роль цивільно-правового договору підсилюється ще й тим, що законодавець

дозволяє під час укладання договору врегульовувати не лише відносини, які не передбачені актами цивільного законодавства, а також і відступати від положень норм Цивільного кодексу України і врегульовувати свої відносини на власний розсуд [2, с. 240].

Сьогодні підвищення ролі договору у житті суспільства зумовлено зовнішніми факторами, головним чином процесами правової та економічної інтеграції, що відбуваються у Західній Європі. Зокрема, формування єдиного європейського економічного простору неможливе без розробки правових норм та інститутів, адекватних характеру і природі відносин, що при цьому укладаються, серед яких, з огляду на панування в європейській свідомості ліберальних цінностей, головну роль повинен відігравати саме договір [3, с. 11].

Для більш повного розуміння цивільно-правового договору можна навести його основні властивості: персоніфікований характер, добровільність укладення, спільність інтересів, рівність сторін, згода сторін по всіх аспектах договору, взаємна відповідальність сторін за невиконання чи неналежне виконання взятих на себе зобов'язань, правове забезпечення [4, с. 138].

В. Й. Кісель робить висновок, що вся історія становлення та розвитку уявлень про сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість встановлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомленні обов'язковості виконання умов договору [5, с. 56].

Поняття договору є багатодослідженим у наукових колах, проте для практичного застосування має значення лише те, що закріплене законодавцем.

Посилення інтересу до теоретичного осмислення договірної проблематики пов'язане передусім із динамічним суспільним розвитком, ускладненням характеру і структури суспільних взаємозв'язків, стрімким розширенням сфери договірних відносин та остаточним набуттям договором значення універсального регулятора. Щодо звернення до нормативної договірної конструкції в науково-юридичних дослідженнях, то воно зумовлене переходом від формально-примусового розуміння права до волепогоджувального, коли зобов'язальні юридичні норми поступаються місцем договірному регулюванню, оптимізації диспозитивних засобів правового регулювання взаємовідносин між різними суб'єктами права, пошуку найбільш гармонійного балансу між приватними й загальносуспільними інтересами, тенденціям демократичного поєднання централізації й децентралізації у сфері управління тощо [6, с. 42].

Влучною є думка, що наявний ще в римському праві погляд на договори дозволяв розглядати їх з трьох позицій: як підстава виникнення правовідношення, як саме правовідношення, що виникає з цієї підстави, і, зрештою, як форма, яку відповідне правовідношення отримує [4, с. 133]. Відображення цього ми бачимо й в сучасних правових нормах.

У юридичній літературі договір розглядається в таких значеннях: 1) у функціональному – як угода двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків (характеризує договір як нормативну угоду сторін і відображає його зміст); 2) у формальному – як документ, в якому висловлюється зміст договору (відображає форму фіксації угоди); 3) в онтологічному – договір як один із найважливіших юридичних фактів (визначає динаміку правовідносин). Водночас договір можна розглядати в різних аспектах: у приватноправовому – як двосторонній юридичний правочин, у публічно-правовому – як джерело права, у філософсько-правовому – як універсальний, природний саморегулятор суспільства [6, с. 42].

Так згідно з Цивільним кодексом України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [7].

Незважаючи на здавалося б детальну регламентацію головних позицій щодо договорів, а саме укладення, зміну, розірвання, істотних умов, недійсність тощо, на сьогодні все одно виникає низка проблем у різних сферах їх застосування. Й ці проблеми можуть розпочатися як з моменту укладення договору та тривати навіть після моменту закінчення дії договору або ж розірвання.

Ми хочемо звернути увагу саме на проблеми укладення цивільних договорів, бо припустивши помилку саме на цьому етапі, потім можна мати низку негативних наслідків. Бо насамперед договір як домовленість складається із взаємних волевиявлень сторін, яка передбачає правильну реалізацію та отримання бажаного для кожної зі сторін у майбутньому. Тому правова природа укладення договору полягає у визнанні його процесом формування волі та її фіксацію в умовах договору як домовленості.

Кожен із суб'єктів, маючи справу з договірними зобов'язаннями, розуміє цю значущість та намагається уникнути можливих помилок, проте не всім це вдається.

Бенько І. суто практично помилки в договорах з контрагентами розділяє на дві категорії: *технічні та правові*.

Якщо говорити про *технічні помилки*, то такими є: описки, помилки в назвах підприємств, ідентифікаційних кодах, адресах, банківських реквізитах, місцях укладення правочину, площах, об'ємах, обсягах величин тощо. Зазвичай допущення технічної помилки, описки у договорі або в будь-яких додаткових угодах, додатках до нього не є підставою для невиконання контрагентом своїх зобов'язань за договором. На практиці такі ситуації вирішуються шляхом виправлень та внесення змін за взаємною згодою контрагентів, про що говориться у рішеннях Верховного Суду у постановках від 14.03.2018 у справі № 302/27/17, від 21.01.2021 у справі № 747/839/18.

Основний масив проблем виникає саме щодо *правових помилок* у договорах, прикладами таких помилок є: неправильно вписані істотні умови договору, дефекти юридичних конструкцій, загальноживані вислови, які позбавлені практичного значення, взаємовиключні формулювання, двоякі формулювання, суперечність розділів чи статей між собою, наявність «мертвих норм» тощо [8].

Насамперед треба звернути увагу на назву договору. Вона повинна відповідати предмету договору та бути чіткою, що допоможе у майбутньому уникнути не правильних трактувань іншими особами.

Наступним важливим елементом на етапі укладення цивільно-правового договору є узгодження істотних умов договору, бо основною помилкою є відсутність чіткості щодо істотних умов договору. Істотними умовами договору є ті положення, що визначені нормами законодавства істотними, а також усі ті положення, згода щодо яких не досягнута хоча б однією з сторін.

При цьому недосягнення згоди щодо них тягне за собою правовий наслідок у вигляді того, що такий договір буде вважатися неукладеним. Проте щодо цього є різні судові позиції, так у постанові Верховного Суду від 10.02.2009 року зазначено, що якщо буде доведено, що спірний договір його сторонами виконується, то це не дає підстав вважати цей договір неукладеним. Відповідно до такої позиції договір буде дійсним і без наявності усіх істотних обставин [9]. Але хочемо наголосити, що така практика є індивідуальною.

Серед найбільш поширених помилок, яких припускаються під час укладення договорів, можна визначити такі:

– неповне відображення в договорах всіх деталей співпраці. Це може бути і відсутність чітких строків виконання зобов'язань, і не чітке формулювання всіх прав та обов'язків учасників договору тощо;

– відсутність деталізації зобов'язань сторін під час розірвання договору (наприклад, під час розірвання договору поставки відсутній чіткий порядок, як сторони повинні розрахуватись за зобов'язаннями. Зокрема, договором передбачено оплату товару протягом періоду від дати реалізації. На момент розірвання договору товар не реалізовано і зобов'язань по оплаті не виникло, а коли буде реалізація товару і виникнення зобов'язань по оплаті – не відомо. Відповідно необхідно обов'язково передбачати такі умови, як, наприклад, що за фактом розірвання договору покупець зобов'язаний протягом певного періоду повністю оплатити товар та повернути нереалізований товар або сплатити його вартість);

– відсутність деталізації порядку розірвання договору та зручності для сторін щодо строків та моменту розірвання договору;

– відсутність чіткого порядку приймання-передачі наданих послуг в договорах про надання послуг та інше [10].

Кількість можливих помилок щодо укладення цивільно-правових договорів є значною, кожна з них має індивідуальний характер, вирішується відповідно до інших умов та рішень сторін, у межах чинного законодавства.

Висновки. Отже, не втрачають своєї актуальності питання щодо договорів. Проте для розгляду будь-якого з них потрібно розуміти саме визначення поняття «договір». Воно є дослідженим у наукових кругах та має декілька підходів щодо визначення, а також закріплене законодавцем. Договором є дво- або багатостороння угода осіб щодо визначення, закріплення та гарантій взаємних прав та обов'язків.

Цивільно-правові договори є важливим та невід'ємним інститутом нашого суспільства. Влада держави розуміє це та намагається мінімізувати будь-які недоліки та проблеми шляхом правової регламентації. Проте через динамічність суспільства, проблеми залишаються й виникають нові. Загалом їх можна поділити на технічні та правові. І якщо технічні вирішуються швидко та без правових наслідків, то правові можуть мати негативні правові наслідки, на їх вирішення іноді потрібен тривалий час та в цілому вони можуть призвести до незадоволення волевиявлення сторін. З метою уникнення помилок та проблем особам треба звертатися за юридичною допомогою або ж вивчати усі особливості до укладення цивільно-правових договорів.

Список використаних джерел

1. Луць В. Інститут договору в цивільному праві. *Право України*. 2014. № 2. С. 25–33.
2. Резніченко С. В. Еволюція договору: деякі аспекти. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : (до 150-річчя від дня його народження) : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 20–21 трав. 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 239–244.*
3. Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнєцов Н. С. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. ; за ред. О. В. Дзери. Київ : Юріком Інтер, 2008. 174 с.
4. Шишка Р. Б. Цивільне право в Україні : у 2-х ч. Вид. 2-е. Київ : Ліга-К, 2018. Ч. 2: Особлива частина. 996 с.
5. Кісель В. Й. Сутність цивільно-правового договору: основні підходи. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали VIII Міжнародної науково-практ. конф. (м. Одеса, 25 березня 2016 р.)* Одеса : ОДУВС, 2016. С. 55–56.
6. Рагуліна К. А. Поняття й сутність договору як правового явища загалом і джерела права зокрема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 41–46.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3112>.
8. Бенько І. Помилки в договорах із контрагентами: аналіз судової практики. URL : https://biz.ligazakon.net/aktualno/8977_pomilki-v-dogovorakh-z-kontragentami.
9. Про визнання недійсними договорів : Постанова Верховного Суду України від 10.02.2009. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0613V2028F>.
10. Ключков В. Договірні відносини: актуальні проблеми. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009488.

Надійшла до редакції 05.05.2022

References

1. Luts, V. (2014) Instytut dohovoru v tsyvilnomu pravi [The institution of the contract in civil law]. *Pravo Ukrainy*. № 2, pp. 25–33. [in Ukr.].
2. Reznichenko, S. V. (2016) Evoliutsiia dohovoru: deiaki aspekty. Shosti yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava, prysviacheni pam'iaty Ye. V. Vaskovskoho: (do 150-richchia vid dnia yoho narodzhennia) [The evolution of the contract: some aspects. Sixth legal disputes on topical issues of private law, dedicated to the memory of EV Vaskovsky: (to the 150th anniversary of his birth)] : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (Odesa, 20–21 travnia 2016 r.) / uporiad. i vidpovid. red. I. S. Kanzafarova ; Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa : Astroprynt, pp. 239–244. [in Ukr.].
3. Bodnar, T. V., Dzera, O. V., Kuznietsov, N. S. (2008) Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Contract law of Ukraine. The general part] : navch. posib. / za red. O. V. Dzery. Kyiv : Yurikom Inter, 174 p. [in Ukr.].
4. Shyshka, R. B. (2018) Tsyvilne pravo v Ukraini [Civil law in Ukraine] : u 2 ch. Vyd. 2-e. Kyiv : Liha-K., Ch. 2: Osoblyva chastyna. 996 p. [in Ukr.].
5. Kisel, V. Yo. (2016) Sutnist tsyvilno-pravovoho dohovoru: osnovni pidkhody. Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy [The essence of a civil contract: basic approaches. The role and place of law enforcement agencies in building a democratic state governed by the rule of law] : materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Odesa, 25 berez. 2016 r.). Odesa : ODUVS, pp. 55–56. [in Ukr.].
6. Rahulina, K. A. (2017) Poniattia y sutnist dohovoru yak pravovoho yavishcha zahalom i dzherela prava zokrema [The concept and essence of the contract as a legal phenomenon in general and the source of law in particular]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Issue 47,

pp. 41–46. [in Ukr.].

7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3112>. [in Ukr.].

8. Benko, I. Pomylyky v dohovorakh iz kontrahentamy: analiz sudovoi praktyky [Errors in contracts with contractors: analysis of case law]. URL : https://biz.ligazakon.net/aktualno/8977_pomilki-v-dohovorakh-z-kontrahentami. [in Ukr.].

9. Pro vyznannia nedisnymy dohovoriv [On invalidation of agreements] : Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 10.02.2009. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=06I3V2028F>. [in Ukr.].

10. Klochkov, V. Dohovirni vidnosyny: aktualni problem [Contractual relations: current issues]. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EAO09488. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Zhuravel. Modern practical problems of incorrect conclusion of civil legal agreements. The article investigates and analyzes modern practical problems of incorrect conclusion of civil law contracts. It is noted that the development of the Ukrainian state contributes to the development of equal legal contractual obligations, their improvement and bringing into line with European standards, taking into account the European integration direction of our country. The contract is a universal legal instrument, the legal nature of which is the process of expressing the will of the parties and enshrining it in the contract as a consensus. It is studied that the concept of contract was enshrined in national law not so long ago, but in general it originated before Roman law, and with its development has improved.

Emphasis is placed on the importance and role of civil law contracts today, which is that they are applied in most spheres of public life and help to resolve issues and meet needs. However, it was noted that despite the understanding of the importance of civil law contracts and the detailed regulation of the main issues concerning them, today the contractors still make a number of mistakes, which then have negative legal consequences.

After analyzing a number of possible problems, which are generally divided into technical and legal, it is generalized that technical problems (which include: references to outdated regulations, typos, incomplete or incorrect names, addresses, details of the parties, etc.) often do not have negative legal consequences, their resolution is quick and does not always require the involvement of third parties. As for legal problems, they often have negative legal consequences, their solution takes time and often the involvement of third parties (eg government agencies). The main problems of concluding civil contracts included: inconsistency of the name of the contract subject, unclear essential terms of the contract, ambiguous wording, contradictions between clauses or sections of the contract and more.

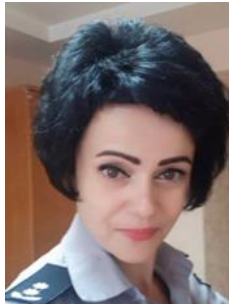
Keywords: *civil law contract, concluding, practical problems.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-85-90

Володимир КОВБАСА®
кандидат юридичних наук,
доцент

Руслана КУСЬКО®
викладач

Тетяна ДРОЗД®
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОВІ АКТИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК ОБ'ЄКТИ ОСКАРЖЕННЯ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Висвітлено сутність правових актів суб'єктів владних повноважень як об'єктів оскарження у порядку адміністративного судочинства. У статті звертається увага на те, що одним із основних інструментів реалізації завдань щодо досягнення верховенства права, законності в діяльності публічної адміністрації є видання правових актів. Без них унеможливлена виконавча діяльність органів публічної адміністрації, дотримання правопорядку та режиму законності, адже правові акти спрямовані на регулювання діяльності самої публічної адміністрації, на основі їх виникають, змінюються та припиняються публічно-правові відносини. Теоретично обґрунтовано важливість діяльності публічної адміністрації з видання правових актів, акцентовано на тому, що інколи виникають спірні питання щодо законності таких актів, відповідності їх Конституції України та іншим законам. З'ясовано, що окремі проблемні питання пов'язані з недосконалістю та (або) порушенням адміністративних процедур ухвалення правових актів, правотворчих помилок, пов'язаних із неналежною кваліфікацією чи несумлінністю публічних суб'єктів їх видання. Тому дуже часто правові акти публічної адміністрації стають об'єктами оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Ключові слова: акти, правові акти, публічна адміністрація, суб'єкти владних повноважень, адміністративне судочинство, оскарження.

Постановка проблеми. У Конституції України зазначається, що в державі має панувати принцип верховенства права, тобто домінування права в суспільстві. В інших статтях Основного закону, розкриваючи ідеї правової, соціальної, демократичної держави, вказується на принципи соціальної рівності, справедливості, забезпечення й гарантування охорони, захисту прав людини та її безпеки тощо. Звертається увага на те, що саме органи державної влади та місцевого самоврядування мають у своїй діяльності гарантувати та забезпечувати ці основоположні конституційні принципи.

За таких умов органи публічної адміністрації у своїй діяльності зобов'язані забезпечувати права, свободи та інтереси осіб, а також публічні інтереси суспільства і

© В. Ковбаса, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4468-4056>
k_zpd@dduvs.in.ua

© Р. Кусько, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8971-6483>
02062001m@gmail.com

© Т. Дрозд, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6124-6969>
drozdt77@gmail.com

держави. Одним із основних інструментів реалізації завдань щодо досягнення цієї мети є видання такими суб'єктами правових актів. Без них унеможливлена виконавча діяльність органів публічної адміністрації, дотримання правопорядку та режиму законності, адже правові акти спрямовані на регулювання діяльності самої публічної адміністрації, на основі їх виникають, змінюються та припиняються публічно-правові відносини.

Зважаючи на важливість діяльності публічної адміністрації з видання правових актів, інколи виникають спірні питання щодо законності таких актів, відповідності їх Конституції України та законам. Окремі проблемні питання пов'язані з недосконалістю та (або) порушенням адміністративних процедур їх ухвалення, правотворчих помилок, пов'язаних із неналежною кваліфікацією чи халатністю публічних суб'єктів їх видання. Тому дуже часто правові акти публічної адміністрації стають об'єктами оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблемним питанням правотворчої діяльності публічної адміністрації з видання правових актів, особливостям їх оскарження приділялася окрема увага з боку таких науковців, як О. Аврамова, В. Бевзенко, С. Верланов, О. Духневич, Х. Кіт, О. Кринець, Д. Лученко, А. Мірошніченко, В. Мухін, І. Патерило, О. Пуцько, М. Семененко, В. Тимошук, О. Цельєв, А. Школик. Водночас у науці адміністративного права все ж залишаються недостатньо висвітлені питання щодо змісту правових актів, які ухвалюються суб'єктами владних повноважень, як об'єктів оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Метою наукової розвідки є з'ясування змісту та сутності правових актів, які ухвалюються суб'єктами владних повноважень, як об'єктів оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Поняття «правовий акт», як відомо, належить до найбільш поширених правових понять у науці, правотворчості, у використанні суб'єктами права різноманітних форм правореалізації, у службових та інших документах, у навчальному процесі тощо. Це зумовлено важливим місцем і особливою роллю правових актів у механізмі правового регулювання, у системі засобів правового впливу на суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток суспільства і держави. Питанням теорії правових актів, практики використання різноманітних їх видів присвячено чимало наукових праць фахівців у сфері загальної теорії права, конституційного, адміністративного й інших галузей правової науки [1].

Під правовим актом у юридичній літературі розуміється належним чином (словесно-документально) оформлене зовнішнє вираження волі уповноваженого суб'єкта, що постає як носій змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правових положень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [1].

У законодавстві та юридичній літературі вживаними є поняття «правовий акт», «нормативно-правовий акт», «акт». Тому дослідження сутності «правових актів», які ухвалюються суб'єктами владних повноважень і є об'єктами оскарження в порядку адміністративного судочинства, є можливим шляхом здійснення їх класифікації. Ухвалення цих актів, з одного боку, є одним із інструментів діяльності органів публічної адміністрації, з іншого боку, вони є інструментом регулювання публічно-правових відносин.

У науці адміністративного права є різні підходи до класифікації правових актів суб'єктів владних повноважень: за юридичною формою вираження; за суб'єктом ухвалення; за способом вираження; за змістом правових наслідків; за сферою застосування; за зовнішнім проявом; за змістом приписів; за функціями правового регулювання; за кількісним складом суб'єкта ухвалення [2].

Наприклад, В. Авер'янов як критерії класифікації виділяє такі ознаки: юридичні наслідки (зобов'язуючі; забороняючі; правоуповноважуючі; такі, що містять відмови); суб'єкт видання чи ухвалення (акти Кабінету Міністрів України; акти центральних органів виконавчої влади; акти місцевих органів виконавчої влади); юридична форма (постанови; розпорядження; накази; інструкції; правила; положення); порядок ухвалення (акти, які ухвалюються одноосібно; акти, які ухвалюються колегіально; акти, що ухвалюються спільно двома або більше суб'єктами; акти, що вимагають погодження); форма волевиявлення (усні (реалізація яких вченим пов'язувалась із здійсненням виробничої діяльності, для забезпечення громадської безпеки, на транспорті, у

військових формуваннях; та письмові (ухвалення яких вимагається для організації процесів проходження державної служби)); момент набуття чинності (акти, дія яких настає негайно; акти, дата набуття чинності яких визначається їх положеннями; акти, чинність яких пов'язується із здійсненням державної реєстрації; акти, дія яких пов'язується з моменту їх оприлюднення); обсяг повноважень суб'єкта видання акта (акти, ухвалені в межах дискреційних повноважень; акти, ухвалені в межах альтернативних повноважень) [2, с. 283].

Наприклад, І. Патерило зазначає, що предметом судового контролю є лише прояв зовнішньої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Акти, які впливають на внутрішню організацію діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, не підлягають оскарженню у судовому порядку [4]. Автори підручника «Адміністративне право», здійснюючи класифікацію нормативних актів, виділяють акти внутрішнього та зовнішнього впливу, при цьому їх оскарження допускається рівною мірою [3, с. 150].

Зазначимо, що міжнародні стандарти щодо встановлення сутності адміністративних актів вперше визначено у Резолюції від 28.09.1977 (77) Комітету міністрів Ради Європи [5]. Зміст адміністративного акта має бути належним чином доведено як до суб'єкта поширення владного впливу, так і до інших учасників публічно-сервісних відносин, що можуть мати зацікавленість в отриманні такої інформації. До ознак адміністративного акта належить також його спрямованість на настання, зміну чи припинення суспільних відносин у сфері реалізації функцій публічного управління, що означає його зовнішнє спрямування впливу [6, с. 155].

З урахуванням викладеного можемо зробити окремі проміжні висновки стосовно класифікації правових актів, що ухвалюються суб'єктами владних повноважень. Отже, наявні в науці підходи є різноманітними, їх класифікація не отримала єдності наукових підходів і не є вичерпною. Водночас, якщо звернутися до питання оскарження правових актів в порядку адміністративного судочинства, то можна звернути увагу на те, що вони завжди будуть об'єктами оскарження, адже є результатом владно-управлінської діяльності публічної адміністрації. Однак процедура їх оскарження буде різною і це залежить від такої властивості правового акта, як наявність у його змісті норм права. У зв'язку з чим Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) поділяє систему правових актів на індивідуальні та нормативно-правові.

Відповідно до п. 18 ст. 4 КАС України, нормативно-правовий акт – це акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, що встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування. У п. 9 ст. 4 КАС України зазначається, що індивідуальний акт – це акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [7].

КАС України регулює й особливості провадження щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. Зокрема, особливості оскарження нормативно-правових актів визначені у ст. 264 КАС України. Згідно з цією статтею оскаржити в порядку адміністративного судочинства можна нормативно-правові акти органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень з питань їх законності.

Правила цієї статті поширюються на розгляд адміністративних справ щодо:

1) законності (крім конституційності) постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (крім рішень Кабінету Міністрів України, визначених ч. 1 ст. 266¹ КАС України), постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень [7].

Тож нормативно-правові акти України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень, що суперечать Конституції або іншим законам України, які мають вищу юридичну силу за законодавчий акт, що оскаржується, або ухвалені з порушенням установленної

процедури чи ухвалені некомпетентними суб'єктами владних повноважень, можуть підлягати оскарженню та скасуванню адміністративним судом.

Отже, ст. 264 КАС України визначає чіткий перелік нормативно-правових актів, які можна оскаржити до адміністративних судів та підстави для їх оскарження, які стосуються питання їх законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили.

Щодо індивідуальних актів, то тут треба звернути увагу на ст. 266 КАС України, яка регулює особливості провадження щодо оскарження актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Правила ст. 266 КАС України поширюються на розгляд адміністративних справ щодо:

- 1) законності (крім конституційності) постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України;
- 2) законності дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 3) законності актів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 4) законності рішень Вищої ради правосуддя, ухвалених за результатами розгляду скарг на рішення її Дисциплінарних палат;
- 5) законності бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою [7].

Особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку регламентуються ст. 266¹ КАС України.

При цьому треба зазначити, що вказані акти, які є об'єктом оскарження, не будуть містити норми права, а належать до індивідуальних актів.

Також треба звернути на форми судочинства щодо оскарження правових актів. Адміністративна справа щодо оскарження нормативно-правових актів буде розглядатися за правилами загального позовного провадження. Щодо інших актів, то такі справи будуть розглядатися за правилами спрощеного провадження.

У будь-якому разі, незважаючи на вид правового акта: нормативно-правового чи індивідуального, адміністративний суд буде перевіряти його законність, тобто:

– видання акта компетентним органом, тобто адміністративним органом, який має на це повноваження відповідно до закону. При цьому має враховуватися як предметна (галузева), так і територіальна компетенція адміністративного органу;

– відповідність законодавству, що діяло на момент видання адміністративного акта, тобто видання адміністративного акта має відповідати Конституції України, законам України, чинним міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Застосування цієї вимоги передбачає також правильне тлумачення законодавства й належне встановлення фактичних обставин справи та їх правильну оцінку;

– відповідність законодавству, що діє на момент розгляду питання про припинення дії адміністративного акта, тобто потрібно з'ясувати, чи виданий раніше адміністративний акт відповідає чинним на момент розгляду справи Конституції України, законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8].

Відповідно неправомірним (протиправним) актом є акт, що не відповідає хоча б одній з наведених вище характеристик, тобто або виданий некомпетентним адміністративним органом, та/або не відповідає до законодавства, що діяло на момент видання акта; та/або не відповідає чинному в той момент законодавству [8].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що під правовим актом як об'єктом оскарження у порядку адміністративного судочинства пропонуємо розуміти волевиявлення (рішення) суб'єкта владних повноважень, яким регулюються публічно-правові відносини за допомогою встановлення, зміни або припинення норм права, або визначаються, змінюються чи припиняються права і обов'язки учасників публічно-

правових відносин. Залежно від наявності норм права у змісті правового акта, що є об'єктом оскарження в порядку адміністративного судочинства, їх можна поділити на нормативно-правові та індивідуальні. На нашу думку, перспективами подальших наукових досліджень правових актів суб'єктів владних повноважень, як об'єктів оскарження в порядку адміністративного судочинства, є з'ясування особливостей відповідних судових проваджень.

Список використаних джерел

1. Мурашин О. Г. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів. *Інформація і право*. 2014. № 2(11). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14mognpa.pdf>.
2. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2008. 412 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
4. Патерило І. В. Інструменти діяльності суб'єктів публічної адміністрації: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 174–178.
5. Резолюція (77)31 Комітету міністрів державам-членам про захист особи відносно актів адміністративних органів від 28.09.1977. Ліга: Закон: комп'ютер. прав. система. *Всеукр. мережа розповсюдження прав. інф. Версія 8.2.3*. Київ, 2012.
6. Буткевич О. Чи є рішення Європейського Суду з прав людини обов'язковими для України, як цього вимагає закон? *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 верес. 2012 р.)*. Одеса : Фенікс, 2012. С. 279–293.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
8. Тимошук В. Адміністративні акти: процедура ухвалення та припинення дії : монограф. Київ : Конус-Ю, 2010. 296 с.

Надійшла до редакції 10.06.2022

References

1. Murashyn, O. H. (2014) Do problemy sutnosti ta pryrody pravovykh (normatyvno-pravovykh) aktiv [To the problem of the essence and nature of legal (normative and legal) acts]. *Informatsiya i pravo*. № 2(11). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14mognpa.pdf>. [Ukr.].
2. Luts', L. A. (2008) Zahal'na teoriya derzhavy ta prava: navchal'no-metodychnyy posibnyk (za kredytno-modul'noyu systemoyu) [General theory of the state and law: educational and methodological manual (according to the credit-module system)]. Kyiv : Atika, 412 p. [Ukr.].
3. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruch. / V. Halun'ko, P. Dikhtyevs'kyu, O. Kuz'menko, S. Stetsenko ta in. Kherson : OLDI-PLYUS, 2018. 446 p. [Ukr.].
4. Paterylo, I. V. (2014) Instrumenty diyal'nosti sub'yektiv publichnoyi administratsiyi: sutnist' ta zmist [Tools of activity of subjects of public administration: essence and content]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: «Pravo»*. Issue 27, vol. 2, pp. 174–178. [Ukr.].
5. Rezolyutsiya (77)31 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam pro zakhyst osoby vidnosno aktiv administratyvnykh orhaniv vid 28.09.1977 [Resolution (77)31 of the Committee of Ministers to the member states on the protection of individuals in relation to acts of administrative bodies dated September 28, 1977]. Liha: Zakon: komp'yuter. prav. systema. Vseukr. merezha rozpovsyudzhennya prav. inf. Versiya 8.2.3. Kyiv, 2012. [Ukr.].
6. Butkevych, O. (2012) Chy ye rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny obov'yazkovy dlya Ukrayiny, yak ts'oho vymahaye zakon? [Are the decisions of the European Court of Human Rights binding on Ukraine, as required by law?]. *Pravove zabezpechennya efektyvnoho vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny : zb. nauk. st. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 veres. 2012 r.)*. Odesa : Feniks, pp. 279–293. [Ukr.].
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [Code of Ukraine of Admonostrative procedure] vid 06.07.2005. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2005. № 35-36, № 37. Art. 446. [Ukr.].
8. Tymoshchuk, V. (2010) Administratyvni akty: protsedura ukhvalennya ta prypynennya diy [Administrative acts: adoption and termination procedure] : monohraf. Kyiv : Konus-Yu, 296 p. [Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Kovbasa, Ruslana Kusko, Tetyana Drozd. Legal acts of authorities as objects of appeals in the procedure of administrative judiciary. The article deals with the essence of legal acts of subjects of power as objects of appeal in administrative proceedings. The article draws attention to the fact that one of the main tools for implementing the tasks of achieving the rule of law, legality in the activities of public administration is the issuance of legal acts. Without them, executive activity of public administration bodies, observance of law and order and rule of law are impossible, because legal acts are

aimed at regulating the activities of public administration itself, on the basis of which public legal relations arise, change and terminate. Attention is drawn to the importance of public administration activities in issuing legal acts, as well as to the fact that sometimes, controversial issues arise regarding the legality of such acts, their compliance with the Constitution of Ukraine and laws.

It was found that some problematic issues are related to imperfection and (or) violation of administrative procedures for the adoption of legal acts, law-making errors related to improper qualification or negligence of public entities of their publication. Therefore, very often legal acts of public administration become objects of appeal in administrative proceedings. termination of the rules of law, or determine the changing or terminating the rights and obligations of participants in public relations. Depending on the existence of legal norms in the content of the legal act, which is the object of appeal in administrative proceedings, they can be divided into normative-legal and individual.

Keywords: *acts, legal acts, public administration, subjects of power, administrative proceedings, appeals.*

УДК 347.97/.99+342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-90-94

Світлана НІКОЛАЙЧУК[©]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ У ГОСПОДАРЬКОМУ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Висвітлено наукові підходи до визначення поняття юрисдикції у господарському та адміністративному судочинстві. Зокрема, розглянуто проблеми розмежування юрисдикції судів в адміністративних, цивільних і господарських справах. Також розглянуто категорії справ, які призводять до юрисдикційних спорів. Здійснено аналіз останніх рішень Верховного Суду з питань розмежування юрисдикції у господарському та адміністративному судочинстві. Зроблено висновок, що розмежування юрисдикції адміністративного та господарського судочинства залишається за судовою практикою, у зв'язку з чим має динамічний характер та може змінюватися. Запропоновано здійснити узагальнення судової практики у вигляді винесення окремої постанови Верховного Суду України або упорядкування цих положень у законодавчому акті.

Ключові слова: *юрисдикція, господарське судочинство, адміністративне судочинство, розмежування юрисдикції, судова практика, Верховний Суд.*

Постановка проблеми. Єдність системи судоустрою забезпечується єдністю судової практики, яка є підґрунтям ефективного здійснення судочинства. Завдяки єдності судової практики реалізується конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом. Саме єдність судової практики найкращим чином відповідає принципам передбачуваності, верховенству права, а також ефективному захисту порушених прав і свобод людини.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [5].

Зі створенням нового Верховного Суду на практиці виникло багато категорій юрисдикційних спорів щодо розгляду справ у порядку адміністративного, цивільного чи господарського судочинства, де сторонами в такій категорії справ є суб'єкти владних повноважень, фізичні та/чи юридичні особи. У процесі захисту порушених прав та інтересів осіб у таких категоріях справ постає питання про те, до юрисдикції якого суду (адміністративного, господарського чи цивільного) належить вирішення того чи іншого спору, який виник між вищезазначеними особами внаслідок подання відповідних позовних

© С. Ніколайчук, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5213-3460>

k_zpd@dduvs.in.ua

заяв. Однак дискусії щодо розмежування юрисдикцій не вщухають і в цьому аспекті треба відзначити певні негативні тенденції, що впливають на правозастосування [6].

Зважаючи на відсутність єдиного законодавчого акта, в якому б чітко вирішувалося питання розмежування юрисдикції господарського та адміністративного судочинства, актуальним є аналіз останніх рішень Верховного Суду, який постійно надає правові позиції щодо цього питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Питанням обмеження юрисдикції адміністративних судів займалися такі вчені, як В. Бевзенко, О. Бринцев, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, В. Колпаков, І. Коліушко, С. Ківалов, А. Комзюк, Р. Мельник, Т. Мінка, О. Миколенко, О. Пасенюк, Ю. Педько, О. Сидневич, І. Спасибо-Фатеева та ін.

Мета статті – розглянути судову практику розмежування юрисдикції у господарському та адміністративному судочинстві. Об'єкт дослідження – юрисдикція суду. Предмет дослідження – розмежування юрисдикції у господарському та адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. До категорій справ, які призводять до юрисдикційних спорів, можна віднести спори з державним реєстратором щодо прав на нерухоме майно, де оскаржуються його реєстраційні дії; земельні спори з органами місцевого самоврядування як суб'єктами владних повноважень чи господарюючими суб'єктами; спори з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб; спори з організації та проведення суб'єктами владних повноважень публічних закупівель тощо. Під час вирішення таких спорів можуть оскаржуватися владні управлінські рішення, дії або бездіяльність відповідного суб'єкта владних повноважень. Однак такі рішення, дії чи бездіяльність у будь-якому випадку можуть стосуватися майнового інтересу або обов'язково впливатимуть на майнові права особи-позивача.

На думку І. Спасибо-Фатеевої, проблема розмежування юрисдикції судів в адміністративних, цивільних і господарських справах існувала й існує з моменту створення судів спеціалізованих юрисдикцій. До недавнього часу для її вирішення використовувався механізм абстрактних роз'яснень судових органів у вигляді постанов пленумів Верховного Суду і вищих спеціалізованих судів, а новою редакцією процесуальних кодексів розв'язання юрисдикційних спорів покладено на ВП ВС шляхом вирішення конкретних справ, а не загальних роз'яснень [6].

Причому аналіз практики Великої Палати Верховного Суду свідчить як про значну кількість справ «юрисдикційної» категорії, так і про складнощі вирішення таких питань по суті, навіть у досить простих, на перший погляд, справах. Досить показовою у цьому питанні є постанова ВП ВС від 1 березня 2018 року у справі № 461/12052/15-ц (далі – Постанова), яка була ухвалена більшістю голосів суддів палати з перевагою в один голос. Вісім суддів, включно із суддею-доповідачем, висловили окрему думку. Предметом аналізу було віднесення до цивільної чи адміністративної юрисдикції позову районної адміністрації до власника квартири про зобов'язання вчинити дії – демонтувати самовільно влаштований металевий каркас з пластиковим покриттям на рівні першого поверху на дворовому фасаді будинку. Незважаючи на ухвалення рішення «на межі фолу», ВС зробив очевидний висновок, що спір є цивільно-правовим за своїм змістом, оскільки стосується речового права відповідача щодо здійснення ним права власника житлового приміщення та виник у зв'язку із запереченням позивачем такого права на проведення змін на стіні житлового будинку.

Під час аналізу повноважень ВС спирався на їх дуалістичний характер, тобто одні повноваження є владними, інші – такими, що спрямовані на реалізацію цими органами повноважень власника, управителя, перебувають поза межами публічно-правової сфери (п. 26 Постанови).

Іншим показовим рішенням суду є постанова Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі № 5023/10655/11 (провадження № 12-160гс18), за якою за правилами цивільного судочинства розглядаються спори про захист приватного права або інтересу. Розгляд публічно-правових спорів віднесено до юрисдикції адміністративних судів, що виключає їх розгляд за правилами іншого судочинства [7].

Таких висновків Велика Палата Верховного Суду дійшла шляхом подальшого розвитку підходу, сформульованого раніше. Держава в особі відповідних органів, які діють у межах їхньої компетенції, встановленої законом, може брати участь у судових процесах, у тому числі як позивач, за правилами цивільного, господарського або

адміністративного судочинства, виходячи передусім із суті правовідносин та з урахуванням, зокрема, суб'єктного складу сторін та інших чинників, які можуть впливати на визначення юрисдикції судів. У випадку, коли держава вступає у цивільні чи господарські правовідносини, вона має на меті задоволення приватного інтересу і цивільну правоздатність на рівні з іншими учасниками цих правовідносин. Метою участі держави в особі відповідних органів в адміністративних правовідносинах є публічний інтерес, тобто, вступаючи у такі відносини, держава захищає інтереси невизначеного кола осіб і діє через органи як суб'єкт владних повноважень. Поведінка органів, через які діє держава у цивільних або адміністративних відносинах, розглядається як поведінка держави у цивільних або адміністративних відносинах. Як у цивільних, так і в адміністративних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних відносинах.

Одеська регіональна служба державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті звернулася до господарського суду з позовом до ТОВ СП «Нібулон» про стягнення заборгованості за надані ветеринарно-санітарні послуги. Вимоги обґрунтовані тим, що позивач здійснив ветеринарно-санітарний огляд вантажу відповідача та за його результатами видав міжнародні ветеринарні сертифікати, але ТОВ СП «Нібулон» від підписання актів виконаних робіт відмовилося та виставлених рахунків не сплатило.

Позивач здійснює контроль та нагляд, зокрема, шляхом видачі міжнародних ветеринарних сертифікатів на товари, що експортуються, які є документами дозвільного характеру. Проведення ветеринарно-санітарного огляду, за який, на думку позивача, має сплатити відповідач, здійснюється до видачі міжнародних ветеринарних сертифікатів та є передумовою такої видачі. ВП ВС вважає, що цей спір – публічно-правовий, має вирішуватися за правилами адміністративного судочинства і не пов'язаний із господарською діяльністю позивача в розумінні ст. 20 Господарського процесуального кодексу України, оскільки здійснення ветеринарно-санітарного огляду вантажу, за результатами якого видаються міжнародні ветеринарні сертифікати, є функцією органу державної влади, а не результатом його господарської діяльності. Регіональна служба державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті може звертатися до адміністративного суду з позовом про стягнення коштів із зазначених підстав [7].

Ще одним рішенням Верховного Суду щодо розмежування юрисдикцій є постанова ВС/ВП № 805/3267/16-а від 24 квітня 2019 року. Відповідно до цієї постанови законність дій/бездіяльності держвиконавців у зведених виконавчих провадженнях за рішеннями судів різних юрисдикцій розглядається у порядку адміністративного судочинства [2].

Зокрема, у зазначеній вище справі стягувач звернувся до окружного адміністративного суду із позовною заявою про визнання протиправною бездіяльність державного виконавця в частині невжиття заходів з примусового виконання рішення суду та зобов'язання виконати вказане судові рішення. При цьому позов мотивовано тим, що на момент звернення до суду з цим позовом відповідач не вжив відповідних заходів щодо примусового виконання зазначеного рішення суду, що є порушенням його законних прав та інтересів. Судом першої інстанції вказані вимоги задоволено частково. Проте в подальшому апеляційним судом провадження у вказаній справі було закрито як таке, що не повинно розглядатись у порядку адміністративного судочинства на підставі п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України [3].

Зазначену ухвалу позивачем було оскаржено у касаційному порядку з тих підстав, що згаданий спір є публічно-правовим і підлягає розгляду за правилами адміністративного судочинства, оскільки виконання виконавчого листа у цивільній справі було об'єднано у зведене виконавче провадження, де виконувались також рішення, постановлені господарськими судами.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 17 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності [3].

При цьому термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України) [3].

Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори фізичних чи

юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності такого суб'єкта, ухвалених або вчинених ним під час здійснення владних управлінських функцій, крім спорів, для яких законом установлений інший порядок судового вирішення.

Водночас норми Цивільного процесуального кодексу України не урегульовують порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця та посадових осіб державної виконавчої служби щодо виконання судових рішень при вчиненні таких дій у зведеному виконавчому провадженні.

Під час виконання судових рішень діє правило існування одного виконавчого провадження про примусове виконання щодо одного боржника незалежно від кількості судових рішень та юрисдикції, в яких вказані рішення, що підлягають примусовому виконанню, були ухвалені, та кількості стягувачів.

Закон не передбачає порядку розгляду скарг на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби під час виконання зведеного виконавчого провадження, в якому об'єднано виконання судових рішень, ухвалених судами за правилами різних юрисдикцій [2].

Таким чином загальне правило оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень до того суду, який ухвалив вказане рішення, якщо таке виконання не обтяжене об'єднанням з виконанням рішень, ухвалених судами за правилами іншої юрисдикції.

Оскільки законодавством, чинним на час виникнення спірних відносин, не врегульовано порядок судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби під час виконання зведеного виконавчого провадження, у якому об'єднано виконання судових рішень, ухвалених судами за правилами різних юрисдикцій, Велика Палата Верховного Суду вважає, що при вирішенні питання про належність справи до юрисдикції адміністративного суду, суд апеляційної інстанції мав розглядати справу за правилами адміністративного судочинства.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зауважити, що розмежування юрисдикції адміністративного та господарського судочинства залишається за судовою практикою, у зв'язку з чим має динамічний характер та може змінюватися. З огляду на це можна запропонувати здійснити узагальнення судової практики у вигляді винесення окремої постанови Верховного Суду України або упорядкування цих положень у законодавчому акті.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
2. Законність дій/бездіяльності держвиконавців у зведених виконавчих провадженнях за рішеннями судів різних юрисдикцій розглядається у порядку адміністративного судочинства: постанова ВСУ від 24.04.2019 р. № 805/3267/16-а. URL : https://protocol.ua/ru/vs_vp_zakonnist.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
4. Монаснко А. На стику юрисдикцій. Забезпечення верховенства права через єдність судової практики ВС. URL : <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/na-stiku-yurisdikciy.html>.
5. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
6. Спасібо-Фатєєва І. Про фантомний біль адміністративної юрисдикції. *Юридичний вісник України*. 2019. № 9. URL : <https://yvu.com.ua/pro-fantomnyj-bil-administrativnoyi-yurydsdyktsiyi>.
7. Спори щодо зобов'язання зареєструвати податкову накладну судами не розглядаються: постанова ВСУ від 05.06.2019 № 908/1568/18. URL : https://protocol.ua/ru/vs_vp_spori_shchodo_1.

Надійшла до редакції 13.06.2022

References

1. Hospodars'kyu protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 06.11.1991 [Economic Procedure Code of Ukraine dated November 6, 1991]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 6. Art. 56. [in Ukr.].
2. Zakonnist' diy/bezdiyaly'nosti derzhvykonavtsiv u zvedenykh vykonavchykh provadzhennyakh za rishennyamy sudiv riznykh yurysdyktsiy roz'hlyadayet'sya u poriyadku

administratyvnoho sudochynstva [The legality of actions/inactions of state executives in consolidated enforcement proceedings based on decisions of courts of various jurisdictions is considered in the order of administrative proceedings] : postanova VSU vid 24.04.2019 r. № 805/3267/16-a. URL : https://protocol.ua/ru/vs_vp_zakonnist. [in Ukr.].

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine dated July 6, 2005]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005. № 35-36. № 37. Art. 446. [in Ukr.].

4. Monayenko, A. Na styku yurysdyktsiy. Zabezpechennya verkhovenstva prava cherez yednist' sudovoyi praktyky VS [At the intersection of jurisdictions. Ensuring the rule of law through the unity of judicial practice of the Supreme Court]. URL : <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/na-stiku-yurisdikciy.html>. [in Ukr.].

5. Pro sudoustruy ta status suddiv [On the Judicial System and the Status of Judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2016. № 31. Art. 545. [in Ukr.].

6. Spasihbo-Fatyeyeva I. (2019) Pro fantomnyy bil' administratyvnoyi yurysdyktsiyi [About the phantom pain of administrative jurisdiction]. *Yurydychnyy visnyk Ukrainy*. № 9. URL : <https://yvu.com.ua/pro-fantomnyj-bil-administratyvnoyi-yurysdyktsiyi>. [in Ukr.].

7. Spory shchodo zobov'yazannya zareystruvaty podatkovu nakladnu sudamy ne roz'hlyadayut'sya [Disputes regarding the obligation to register a tax invoice are not considered by the courts] : postanova VSU vid 05.06.2019 № 908/1568/18. URL : https://protocol.ua/ru/vs_vp_spori_shchodo_1. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Nikolaychuk. Problems of delimitation of jurisdiction in economic and administrative proceedings. Scientific approaches to the definition of jurisdiction in economic and administrative proceedings are highlighted. In particular, concerning the problem of differentiation of jurisdiction of courts in administrative, civil and economic cases. Until recently, the mechanism of abstract explanations of the judiciary in the form of decisions of the plenums of the Supreme Court and the higher specialized courts was used to solve it, and the new version of the procedural codes entrusted the resolution of jurisdictional disputes to the SC by solving specific cases, rather than General explanations. Also considered are the categories of cases that lead to jurisdictional disputes. The analysis of the latest decisions of the Supreme Court on the delimitation of jurisdiction in economic and administrative proceedings. Yes, this decision to refer to the civil or administrative jurisdiction of the claim of the district administration to the owner of the apartment on the obligation to take action; according to the rules commercial litigation deals with disputes on the protection of the private right or interest, consideration of public-law disputes related to the jurisdiction of administrative courts, which excludes their consideration according to the rules of other legal proceedings; the legality of the actions/omissions of state performers in the consolidated enforcement proceedings on court decisions in various jurisdictions is considered in administrative proceedings. It was concluded that the distinction between the jurisdiction of administrative and economic proceedings remains with judicial practice, and therefore has a dynamic nature and can change. With this in mind, it was proposed to generalize judicial practice in the form of a separate decision of the Supreme Court of Ukraine or to streamline these provisions in the legislative act.

Summarizing the above, it can be noted that the distinction between the jurisdiction of administrative and commercial litigation remains a matter of case law, and therefore has a dynamic nature and may change. With this in mind, it is possible to propose to generalize judicial practice in the form of a separate decision of the Supreme Court of Ukraine or to regulate these provisions in the legislative act.

Keywords: *jurisdiction, economic proceedings, administrative proceedings, delimitation of jurisdiction, judicial practice, Supreme Court.*

УДК 347.96

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-95-101

Цагік ОГАНІСЯН[©]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МЕДІАТОРІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Охарактеризовано сучасний стан та перспективи розвитку системи підготовки медіаторів в Україні. Закон України закріпив правовий статус медіаторів, що актуалізувало цей вид професійної діяльності. В Україні є конкуренція між закладами вищої освіти та професійними неурядовими організаціями медіаторів як суб'єктами підготовки та перепідготовки майбутніх медіаторів. Неурядові організації в Україні пропонують широкий спектр освітніх послуг у сфері медіації і фактично монополізують цю сферу.

Зроблено висновки про те, що здатність врегулювати правові спори вимагає від фахівця глибокого знання і розуміння фундаментальних принципів права та відповідного законодавства. Професійно підготовлені та кваліфіковані медіатори з юридичною освітою можуть брати участь у вирішенні правових спорів. Спеціальна підготовка медіаторів з вирішення правових спорів має базуватись на основі вищої юридичної освіти (не нижче магістерського рівня вищої освіти).

Ключові слова: медіація, медіатори, професійна підготовка, кваліфікація медіатора, стандартизація підготовки медіаторів, атестація медіаторів, реєстр медіаторів.

Постановка проблеми. Медіація в Україні набуває розвитку у зв'язку з тенденціями гуманізації, лібералізації та демократизації публічно-правового сектора. Саморегулювання деяких професій і видів діяльності свідчить про свободу і динамізм розвитку суспільних відносин, а також про відкритість держави до нових запитів громадянського суспільства. Якщо громадяни не довіряють класичним державним інституціям, їх «підміняють» нові, прогресивні і гнучкі громадянські інституції, що працюють на договірних умовах і ставлять на найвищий пріоритет справедливість і рівність для сторін спору.

Активний розвиток медіації, як способу вирішення правових спорів, призвів до гострої потреби ухвалення закону про медіацію, який був розроблений представниками неурядових організацій. У 2021 році інститут медіації отримав правове регулювання на рівні закону. Цей довгоочікуваний крок розпочав новий етап розвитку альтернативного вирішення правових спорів в Україні та кардинально змінив попит на цю професію серед українських правників.

Після ухвалення Закону України «Про медіацію» система підготовки медіаторів в Україні отримала нові перспективи. Правове врегулювання інституту медіації закріпило правовий статус медіаторів, чим автоматично зміцнило та актуалізувало цей вид професійної діяльності. Але в Україні досі не сформовано дієвої і надійної системи підготовки медіаторів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти інституту медіації досліджували Х. Алікперова, О. Аллахвердова, А. Арутюнян, А. Біцай, С. Бобровник, Г. Гончарова, С. Демченко, С. Запара, М. Карпенко, О. Карягіна, О. Кармаза, В. Комаров, С. Кузьменко, В. Лісицина, Н. Мазаракі, О. Попаденко, М. Поліщук, Ю. Притика та багато ін. Однак потребує наукового осмислення та обґрунтування системи підготовки медіаторів в Україні у світлі ухвалення законодавства про медіацію.

Метою наукової розвідки є обґрунтування сучасного стану та перспектив розвитку системи підготовки медіаторів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій державі спори повинні

вирішуватися насамперед відповідно до фундаментальних принципів права та у спосіб, який найбільше відповідає потребам сторін спору. Під час реалізації права на справедливий суд людина поновлює порушені права і свободи, при цьому держава повинна забезпечити не тільки ефективну систему правосуддя, але й належним чином забезпечений, доступний та широкий спектр методів вирішення правових спорів [1, с. 9]. Медіація набуває все більшої популярності в Україні як альтернативний спосіб вирішення судових спорів, оскільки їй більшою мірою довіряють особи, які зацікавлені у мирному і чесному вирішенні конфлікту. Отож, справедливою є дискусія щодо змісту та якості підготовки медіаторів, а особливо важливим є осмислення питання – якою має бути базова освіта і підготовка медіатора, який бере участь у вирішенні правових спорів.

У ст. 9 Закону України «Про медіацію» від 2021 р. визначено, що медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа. А відповідно до ст. 10 Закону базова підготовка медіаторів має здійснюватися за програмою обсягом не менше ніж 90 годин навчання, у тому числі не менше ніж 45 годин практичного навчання [2]. Акцент зроблено саме на якості підготовки медіатора, а не на його віці чи досвіді. Важливою є і освітня спеціальність медіатора, зважаючи на специфіку спорів, які він допомагає вирішити. Правові спори вимагають залучення медіатора з вищою юридичною освітою [3, с. 54]. У багатьох країнах медіація може здійснюватися на професійній та непрофесійній основі. В Україні більшість медіаторів, як правило, має вищу освіту (психологічну, педагогічну, юридичну тощо) і додатково до неї пройшли спеціальну підготовку з теоретичного та практичного навчання базовим навичкам медіатора. Позитивним фактом є те, що професія медіатора визнана державою, згідно з класифікатором професій України медіатор – це фахівець з урегулювання конфліктів та медіації в соціально-політичній сфері (код професії 2442.2) [4, с. 267]. Ми поділяємо позицію, що виключно професійно підготовлені та кваліфіковані медіатори з юридичною освітою можуть брати участь у вирішенні правових спорів.

Професійна підготовка медіаторів розглядається як: передумова доступу до професії медіатора та отримання кваліфікації медіатора як рівня професійної майстерності; формування системи знань, навичок та компетентностей медіаторів, у тому числі відповідно до їх майбутньої спеціалізації; формування відповідних морально-етичних якостей медіатора; гарантія дотримання медіаторами принципів медіації та процедурної справедливості; важлива умова шанобливого ставлення суспільства до професії медіатора. Мета професійної підготовки медіаторів – це формування професійного медіаторського корпусу для забезпечення прав та законних інтересів сторін медіації, третіх осіб та суспільства в цілому [1, с. 28]. Спеціальна підготовка медіаторів з правових спорів має базуватись на основі вищої юридичної освіти (не нижче магістерського рівня вищої освіти).

Наявна думка, що психологічна або юридична освіта можуть не тільки не допомагати, а навіть заважати, тому що медіатору дуже важко уникнути безоціночного підходу щодо правильності ухваленого рішення з погляду юриспруденції тощо. І тому обов'язкові вимоги до особи, яка може бути медіатором, не повинні міститися в полі професійних вимог і стажу роботи. Медіатор повинен мати особистісні риси і навички, які відповідають «профілю медіатора», а саме: бути емоційно зрілою людиною, володіти навичками активного слухання, а також мати емпатію [5]. Тож нейтральності та емпатичності медіатора інколи надається вищий пріоритет порівняно з кваліфікованістю та «Hard skills».

Нейтральність медіатора є наріжним каменем медіаційного процесу та гарантує законність і справедливість медіаційної угоди. Водночас зміст поняття нейтральності медіатора не є постійною величиною і залежать від дії багатьох чинників, у тому числі професіоналізму медіатора, обраного стилю медіації, особливостей кожної окремої процедури медіації [1, с. 21]. Принагідно зазначимо, що медіатора не треба ототожнювати з суддею. Медіатор не є у ролі арбітра і не ухвалює жодних рішень у вирішенні правового спору, а лише сприяє пошуку компромісу. Проте здатність врегульовувати правові спори вимагає від фахівця глибокого знання і розуміння фундаментальних принципів права та відповідного законодавства. Саме ця якість медіатора і дозволяє бути об'єктивним, неупередженим та нейтральним, а головне – не позбавити справедливості жодну зі сторін спору.

І. Жарук вважає, що на цей час успіх у соціально-економічній та інших сферах діяльності залежить від сучасних знань, умінь, навичок, компетентностей працівників поряд із розвитком новітніх технологій, а це потребує значних і постійних інвестицій у неперервне навчання, підвищення кваліфікації фахівців. Конкуренція на ринку праці вимагає від випускників ЗВО не лише високий кваліфікаційний рівень, але й достатній рівень розвитку загальної культури. До останньої автор відносить й професійну підготовку у вітчизняних ЗВО майбутніх фахівців із медіації на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності, неупередженості, як того вимагає чинний Закон України «Про медіацію» [6, с. 72]. Отже, комунікабельність та навички активного слухання, емпатичність і проникливість, а також інші особистісні риси медіатора треба віднести виключно до «Soft skills». Вони не можуть вважатися основою професійної підготовки медіатора, а перевага має надаватися саме професійним знанням, вмінням та навичкам.

Іншим дискусійним питанням є визначення пріоритетного і авторитетного суб'єкта підготовки медіаторів.

Феномен західної медіації характеризується передусім організованими спробами інституціоналізувати її і використовувати для цього механізми правового регулювання. Для надання послуг медіації населенню та юридичним особам створюються державні, громадські та комерційні організації. Вони проводять навчання та підготовку медіаторів, займаються маркетингом медіаційних послуг, приймають заявки від населення, організовують проведення і моніторинг процедур медіації, займаються просвітницькою та громадською діяльністю. Держава, зі свого боку, забезпечує законодавчу базу для діяльності професійних медіаторів, визнає легітимність і корисність цієї діяльності, сприяє поширенню практики медіації [7, с. 227]. В Україні наявна логічна конкуренція між закладами вищої освіти та професійними неурядовими організаціями медіаторів як суб'єктами підготовки та перепідготовки майбутніх медіаторів.

Переваги і недоліки кожного з цих суб'єктів зумовлені непослідовним розвитком інституту медіації в Україні, що відбувався понад 25 років без спеціального нормативно-правового акта. ЗВО не демонстрували мотивації у підготовці медіаторів через непевне правове врегулювання цієї професії, а громадські організації, що активно напружували практику медіації в Україні, не мали переконливий авторитет як суб'єкти надання освітніх послуг.

На сьогодні найактивнішими у підготовці медіаторів залишаються ГО «Українська Академія Медіації», ГО «Асоціація Сімейних Медіаторів України», Центр медіації та альтернативного вирішення спорів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Центр досліджень медіації та діалогу Національного університету «Києво-Могилянська академія» та ін. Професійне навчання медіаторів здійснюють ряд організацій, серед яких ГО «Жіночі ініціативи» (м. Пирятин, Полтавська область), Інститут миру і порозуміння (м. Київ), Одеська обласна група медіації (м. Одеса), Подільський центр медіації (м. Вінниця), Український центр медіації при КМБШ (м. Київ), Центр права та посередництва (м. Харків), Школа медіації Академії адвокатури України (м. Київ), ГО «Ла-Страда Україна» (м. Київ) [8]. Організації медіаторів в усьому світі розробляють стандарти професійної підготовки медіаторів, кодекси етики медіаторів, правила проведення медіацій, дисциплінарні процедури, що застосовуються до медіаторів — членів організацій. Організації медіаторів здійснюють професійну підготовку та навчання медіаторів, їх сертифікацію і подальше підвищення кваліфікації. Висока конкуренція на ринку медіаційних послуг, коли у всіх країнах медіаторів більше, ніж бажаючих скористатися їх послугами, призвела до жорсткого відбору тренінгових та сертифікаційних програм, постійного підвищення якості підготовки медіаторів [7, с. 231]. Неурядові організації в Україні пропонують широкий спектр освітніх послуг у сфері медіації і фактично монополізують цю сферу.

Наявне і скептичне ставлення до підготовки професійних медіаторів у закладах вищої освіти. На думку керівниці центру медіації Г. Єрмоєнко, підготовка медіаторів, підвищення їх кваліфікації не може бути прерогативою закладів вищої освіти. Тренінгові програми, в межах яких проходять підготовку медіатори, спрямовані на відпрацювання навичок, а не надання знань про медіацію, що є головним завданням закладів вищої освіти [9]. З цього питання наведемо узагальнення закордонного досвіду.

У Австрії професійним медіатором може бути особа, яка досягла 28 років, має встановлену законом професійну кваліфікацію, заслуговує на довіру та уклала договір страхування цивільної відповідальності. В Албанії – яка має диплом про отримання університетської освіти, досягла 25 років, закінчила курси професійної підготовки, має ліцензію, зареєстрована в реєстрі медіаторів і щодо неї відсутній обвинувальний вирок за вчинення умисного злочину. У Болгарії медіатором може бути будь-яка активна особа, яка не була засуджена за злочин та зарахована до Єдиного реєстру медіаторів [10, с. 27]. Закордонна практика підготовки медіаторів характеризується поліваріативним підходом до визначення суб'єктів підготовки медіаторів, а держава мінімально втручається у цей процес, за винятком питання сертифікації медіаторів. Саморегулювання інституту медіації є гарантією його прозорого і демократичного розвитку в Україні.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про медіацію», підготовка медіаторів може здійснюватися будь-якими суб'єктами освітньої діяльності, тобто фізичними або юридичними особами. Підготовка медіаторів може бути базовою або спеціальною, відповідно до програми навчання.

Основні засади навчання базовим навичкам медіатора розроблені з метою окреслення мінімальних вимог до навчання медіаторів задля забезпечення належної якості надання ними послуг [11] Громадською організацією «Національна асоціація медіаторів України» спільно з провідними організаціями медіаторів України. Їх якість і обґрунтованість не викликають сумнівів, але методичне забезпечення навчання базовим навичкам є рекомендаційним і враховується суб'єктами освітньої діяльності на власний розсуд.

Стандартизація навчання медіаторів в Україні є важливою, оскільки це дасть змогу забезпечити мінімальні вимоги щодо якості підготовки медіаторів в інтересах бенефіціарів. Контроль дотримання та забезпечення стандартів навчання медіаторів є можливим щодо закладів вищої освіти і проблематичним щодо інститутів громадянського суспільства. Це пріоритезує саме університетські освітні програми для медіаторів.

У Стандарті вищої освіти України зі спеціальності 081 «Право» другого магістерського рівня вищої освіти від 17.08.2020 р., серед спеціальних компетентностей юриста, закріплено здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів (СК8). Цей нормативно-правовий акт покладає на заклади вищої освіти, які готують фахівців у сфері права, відповідні завдання та відповідальність щодо формування «Hard skills» з медіації. Отже, основну базову підготовку медіаторів треба передбачити у робочих навчальних планах бакалаврів спеціальності 081 «Право», а спеціальну підготовку – на спеціалізованих сертифікатних магістерських програмах.

Важливим є питання підтвердження права на діяльність як медіатор.

На посвідчення проходження особою навчання, його завершення та рівня набутих компетентностей (у випадку, якщо проводилось підсумкове оцінювання) провайдер освітніх послуг має видати випускникові відповідний сертифікат або інший документ (свідоцтво, диплом тощо) [11]. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про медіацію» суб'єктом освітньої діяльності повинно бути видано сертифікат, що підтверджує проходження базової та/або спеціалізованої підготовки медіатора. До нього додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей. Суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників [2]. Наприклад, ГО «Національна асоціація медіаторів України» веде власний реєстр медіаторів – членів ГО «НАМУ». Але саме останнє положення потребує додаткової аргументації.

Ведення реєстрів підготовлених осіб та належна сертифікація значно підвищить ефективність навчання медіаторів, а також забезпечить їх високу кваліфікацію. Гідним схвалення є ухвалення не лише дипломів державного зразка, а й дипломів, виданих у закордонних країнах [12, с. 212; 14]. Вважаємо, що доступ до професії медіатора має бути аналогічним механізмом отримання права на заняття адвокатською діяльністю. Отож особа повинна скласти єдиний незалежний державний кваліфікаційний іспит медіатора на базі провайдера освітньої послуги, що має ліцензію та отримати свідоцтво про право на заняття медіацією.

Пропонується створити та використовувати єдиний державний реєстр

сертифікованих медіаторів, розпорядником якого будуть або територіальні органи юстиції, або єдина професійна організація, що об'єднуватиме усіх медіаторів України та визначатиме стандарти професії.

З метою удосконалення вказаного інституту дослідники пропонують: 1) забезпечити державне регулювання медіації та підготовки кадрів у цій сфері; 2) виробити єдині державні стандарти підготовки медіаторів; 3) здійснювати обов'язкову акредитацію установ, що здійснюють підготовку кадрів для сфери медіації; 4) забезпечити постійне міжнародне співробітництво та обмін досвідом у сфері досудового примирення та врегулювання спорів; 5) сформувати єдиний державний реєстр кваліфікованих/сертифікованих медіаторів; 6) забезпечити постійний державний та громадський контроль за якістю надання послуг у сфері медіації [13, с. 36]. Пропонується посилити державне регулювання цієї сфери [15] у частині контролю за підготовкою та сертифікацією медіаторів. Вважаємо, що саморегуляція в медіації пріоритетна, але обґрунтованою є потреба гарантувати якість підготовки медіаторів в інтересах споживачів відповідних послуг.

Висновки. На основі виконаного дослідження пропонуємо такі висновки:

1. Медіатор не є арбітром і не ухвалює жодних рішень у вирішенні правового спору, а лише сприяє пошуку компромісу. Проте здатність врегульовувати правові спори вимагає від фахівця глибокого знання і розуміння фундаментальних принципів права та відповідного законодавства. Професійно підготовлені та кваліфіковані медіатори з юридичною освітою можуть брати участь у вирішенні правових спорів. Спеціальна підготовка медіаторів з правових спорів має базуватись на основі вищої юридичної освіти (не нижче магістерського рівня вищої освіти).

2. Механізм доступу до професії медіатора має бути аналогічним механізму отримання права на заняття адвокатською діяльністю. Треба застосовувати єдиний незалежний державний кваліфікаційний іспит медіатора на базі суб'єкта надання освітньої послуги, що має ліцензію. За результатом навчання та успішного складання іспиту особа повинна отримати свідоцтво про право на заняття медіацією. Пропонуємо створити та використовувати єдиний державний реєстр сертифікованих медіаторів, розпорядником якого будуть або територіальні органи юстиції, або єдина професійна організація, що об'єднуватиме всіх медіаторів України та визначатиме стандарти професії.

3. Саморегулювання інституту медіації є гарантією його прозорого і демократичного розвитку в Україні. Але стандартизація навчання медіаторів в Україні дасть змогу забезпечити якість підготовки медіаторів в інтересах бенефіціарів. Контроль дотримання та забезпечення стандартів навчання медіаторів є необхідним.

Список використаних джерел

1. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 42 с.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
3. Наливайко Л. Р. Зарубіжний досвід врегулювання медіації як альтернативного способу вирішення правових конфліктів у світлі прийняття Закону України «Про медіацію». *Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листопада 2021 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 19-22.
4. Кобзева Т. А. Професійна підготовка медіаторів в Україні. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 19–20 трав. 2022 р.)* / редкол.: проф. А. М. Куліш, В. В. Миргород-Карпова, А. В. Стебляк Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 266-268.
5. Єрьоменко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL : <http://www.ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf>.
6. Жарук І. В. Професійна підготовка у вітчизняних ЗВО медіаторів – вимога часу. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23051/Zharuk_Profesiina_pidhotovka_u_vitchyzniansnykh_ZVO_mediatoriv_%20vymoha_chasu.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
7. Кисельова Т. С. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації в зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225-235.
8. Кулінченко О. С. Підготовка майбутніх педагогів до впровадження медіації. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2018. № 6. С. 80-87.
9. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємство*,

10. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора ; за заг. ред. К. Б. Наровської. Київ : Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с.

11. Бондарчук Н., Бугайчук А. Проблеми правового регулювання медіації в Україні. *Підприємництво, господарство і право. 2018. №10. С. 209-213.*

12. Супрун Г. Зарубіжний досвід підготовки медіаторів та можливості його застосування в Україні. *Підприємництво, господарство і право. 2019. №1. С. 34-37.*

13. Nalyvaiko L., Chanysheva G., Kozin S. Remuneration Of Public Servants In The Federal Republic Of Germany. *Baltic Journal of Economic Studies. 2018. №4 (5). P. 228-232.*

14. Наливайко Л.Р., Ільєнко Д.Ю., Ільєнко В.Ю. Інститут медіації як ефективний спосіб вирішення конфліктів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 9. С. 29-32.*

Надійшла до редакції 07.06.2022

References

1. Mazaraki; N. A. (2019) Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennya mediatsiyi v Ukraini [Theoretical and legal foundations of the introduction of mediation in Ukraine] : avtoref. dys. ... d-r yuryd. nauk : 12.00.01 / In-t zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Kyiv, 42 p. [in Ukr.].

2. Pro mediatsiyu (On mediation) : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2022. № 7. Art. 51. [in Ukr.].

3. Nalyvayko, L. R. (2022) Zarubizhnyy dosvid vrehulyuvannya mediatsiyi yak al'ternatyvnoho sposobu vyrishennya pravovykh konfliktiv u svitli pryynyattya Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiyu» [Foreign experience of mediation settlement as an alternative way of resolving legal conflicts in the light of the adoption of the Law of Ukraine «On Mediation»]. *Mediatsiya yak sposib vyrishennya pryvatno- ta publichno-pravovykh sporiv: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 30 lystopada 2021 r.)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 19-22. [in Ukr.].

4. Kobzyeva, T. A. (2022) Profesiyna pidhotovka mediatoriv v Ukraini [Professional training of mediators in Ukraine]. *Reformuvannya pravovoyi systemy v konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv : materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Sumy, 19–20 trav. 2022 r.) / redkol.: prof. A. M. Kulish, V. V. Myrhorod-Karpova, A. V. Steblyanko Sumy : Sums'kyy derzhavnyy universytet, pp. 266-268. [in Ukr.].*

5. Yer'omenko, H. Perspektivy rozvytku mediatsiyi v Ukraini [Prospects for the development of mediation in Ukraine]. URL : <http://www.ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectvy.pdf>. [in Ukr.].

6. Zharuk, I. V. Profesiyna pidhotovka u vitchyznanykh ZVO mediatoriv – vymoha chasu [Professional training of mediators at domestic higher education institutions – the need of the hour]. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23051/Zharuk_Profesiyna_pidhotovka_u_vitchyznanykh_ZVO_mediatoriv_%20vymoha_chasu.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].

7. Kysel'ova, T. S. (2011) Pravove rehulyuvannya vidnosyn iz nadannya posluh mediatsiyi v zarubizhnykh krayinakh [Legal regulation of relations with the provision of mediation services in foreign countries]. *Pravo Ukrainy. № 11-12, pp. 225-235. [in Ukr.].*

8. Kulichenko, O. S. (2018) Pidhotovka maybutnikh pedahohiv do vprovadzhennya mediatsiyi [Training of future teachers for the introduction of mediation]. *Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Seriya: «Pedahohichni nauky»*. № 6, pp. 80-87. [in Ukr.].

9. Karmaza, O. (2017) Instytut mediatsiyi: osnovni kontseptsiyi rozvytku [Institute of mediation: basic concepts of development]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo. №2, pp. 24-28. [in Ukr.].*

10. Osnovni zasady navchannya bazovym navychkam mediatora [Basic principles of teaching the basic skills of a mediator] ; za zah. red. K. B. Narov's'koyi. Kyiv : Vydavets' V. Zakharenko, 2019. 32 p. [in Ukr.].

11. Bondarchuk, N., Buhaychuk, A. (2018) Problemy pravovoho rehulyuvannya mediatsiyi v Ukraini [Problems of legal regulation of mediation in Ukraine]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo. №10, pp. 209-213. [in Ukr.].*

12. Suprun, H. (2019) Zarubizhnyy dosvid pidhotovky mediatoriv ta mozhyvosti yoho zastosuvannya v Ukraini [Foreign experience of training mediators and the possibility of its application in Ukraine]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo. №1, pp. 34-37. [in Ukr.].*

13. Nalyvaiko, L., Chanysheva, G., Kozin, S. (2018) Remuneration Of Public Servants In The Federal Republic Of Germany. *Baltic Journal of Economic Studies. №4 (5), pp. 228-232.*

14. Nalyvayko, L.R., Il'yenko, D.Yu., Il'yenko, V.Yu. (2021) Instytut mediatsiyi yak efektyvnyy sposib vyrishennya konfliktiv v Ukraini [he Institute of Mediation as an effective method of conflict resolution in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. № 9, pp. 29-32. [in Ukr.].*

ABSTRACT

Tsagik Oganisyan. System of training mediators in Ukraine: current status and prospects. The article is devoted to the characteristics of the current state and prospects for developing the mediator training system in Ukraine. The law of Ukraine established the legal status of mediators, which actualised this type of professional activity. In Ukraine, there is competition between higher educational institutions and professional non-governmental mediators as subjects of training and retraining for future mediators.

Non-governmental organisations in Ukraine offer a wide range of educational services in mediation and monopolise this field.

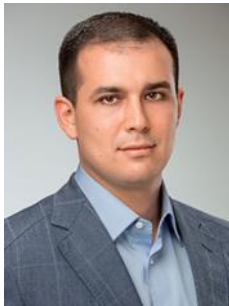
It was concluded that the ability to settle legal disputes requires a specialist to have deep knowledge and understanding of the fundamental principles of law and relevant legislation. Professionally trained and qualified mediators with legal education can participate in the resolution of legal disputes. The unique training of mediators in legal disputes must be based on higher legal education (not lower than a master's level).

It is proposed to ensure access to the mediator profession, similarly to obtaining the right to engage in advocacy. Using a single independent state qualification exam for a mediator is suggested based on a licensed educational service provider. According to the result of training and successful exam passing, a person should receive a certificate of the right to engage in mediation. It is proposed to create and use a single state register of certified mediators, administered either by territorial justice bodies or a single professional organisation that will unite all mediators of Ukraine and determine the profession's standards. Standardisation of training of mediators in Ukraine will provide an opportunity to ensure the quality of training of mediators in the interests of beneficiaries. Monitoring compliance and ensuring mediator training standards are necessary.

Keywords: *mediation, mediators, professional training, mediator qualification, standardisation of mediator training, mediator certification, mediator register.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-101-107

**Каміль
ПРИМАКОВ[©]**
кандидат
юридичних наук

**Наталія
БРАТИШКО[©]**
студентка
Навчально-наукового
інституту права
та інноваційної
освіти

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Досліджено зміст правового регулювання адміністративної відповідальності за проступки в галузі охорони здоров'я населення. Виокремлено специфічні ознаки, які є визначальними для характеристики адміністративної відповідальності за порушення в галузі охорони здоров'я населення і водночас такими, що вирізняють її серед інших різновидів юридичної відповідальності. Розкрито об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону зазначеного правопорушення. Зазначено, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасними і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України і саме тому вони повинні забезпечувати пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, вирішення екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя. Виконано правовий аналіз щодо правопорушень в галузі охорони здоров'я населення і вказано, що складати протоколи про адміністративне правопорушення в цій сфері повинні особи, які зазначені в статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Наведено власні пропозиції щодо перспективи вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, адміністративні правопорушення, охорона здоров'я населення, правове регулювання, Кодекс України про адміністративні правопорушення.*

© К. Примаков, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>

k_zpd@dduvs.in.ua

© Н. Братішко, 2022

jurf@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності та дбає про розвиток фізичної культури та спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [1].

Проте нині в країні загострюються проблеми, пов'язані з погіршенням рівня здоров'я населення, що створює безпосередню загрозу генофонду нації. Аналіз стану здоров'я населення України та діяльності закладів охорони здоров'я свідчить про незадовільну медико-демографічну ситуацію, низьку народжуваність, зростання смертності, скорочення середньої очікуваної тривалості життя, від'ємний природний приріст населення, а також зростання поширеності хвороб. Зростають захворюваність і смертність від раку у зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією та значним постарінням населення. Кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я.

Також треба зазначити, що суспільство впродовж усього періоду свого існування пережило не одну епідемію. Не є винятком і пандемія, що виникла внаслідок стрімкого поширення територією України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. З початку пандемії від COVID-19 у світі померло понад п'ять мільйонів людей, а у 2020 р. році показник смертності в Україні став найвищим за останні п'ять років. Причому смертність зростала не впродовж року, а в кілька місяців осені-зими, коли в країні був найбільший спалах пандемії.

З огляду на зазначені проблеми, на нашу думку, треба вдосконалити правове регулювання адміністративної відповідальності в галузі охорони здоров'я населення, адже національні інтереси потребують ефективних заходів запобігання захворюваності шляхом зміцнення здоров'я людей як найвищої соціальної цінності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед робіт теоретичного спрямування щодо питання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення варто відмітити праці Г. Грянки, В. Колпакова, О. Бандурки, В. Зуй, С. Ківалова, О. Червякової, О. Стрельченко, М. Співак, П. Битяка, Б. Логвиненка, О. Рябченко тощо. Водночас в умовах реформування правоохоронних органів, проблеми здоров'я в діяльності поліцейського набули актуальності та важливості на сьогодні.

Метою статті є дослідження адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративним правопорушенням у галузі охорони здоров'я населення є передбачена главою 5 КУпАП суспільно небезпечна, шкідлива, протиправна, винна (умисна або необережна) дія або бездіяльність, що посягає на здоров'я населення, суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, встановлений порядок проходження медичного огляду чи медичного обстеження, встановлений порядок взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів, встановлений режим радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення, порядок заняття народною медициною (цілительством) тощо, за яку чинним законодавством встановлено адміністративну відповідальність.

Здоров'я – це стан повного фізичного, психічного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Як правова категорія та об'єкт адміністративного права здоров'я треба розуміти як конституційно визначену соціальну цінність, яка відображає стан належного нехворобливого функціонування органів та систем, організму людини загалом та відтворює фактичну можливість особи реалізовувати на практиці свої права.

Охорона здоров'я – це загальний обов'язок та одне з найважливіших завдань держави та суспільства й один із пріоритетних напрямів державної діяльності. Здоров'я населення та його охорона як невід'ємна компонента суспільного й державного життя є реальним і об'єктивним показником соціально-економічного, культурного розвитку та

цивілізованості суспільства й держави [2, с. 20].

Право на здоров'я є інклюзивним правом: воно поширюється не лише на вчасну і відповідну охорону здоров'я, а й на засадничі визначальні для здоров'я чинники (детермінанти), а саме: доступ до здорової питної води, адекватні санітарні умови, адекватне постачання здорової їжі, годування та житлові умови, здорові екологічні умови та здоровий стан робочого місця [3, с. 277].

Захист права на здоров'я населення України є одним із напрямів соціальної політики держави. Зважаючи на прагнення країни стати учасницею Європейського Союзу, необхідність узгодження національних норм у різних сферах, зокрема у сфері права на здоров'я фізичної особи, з європейськими нормами набуває все більшої актуальності. О. В. Сідей відмічає: «Європейський механізм захисту прав людини справедливо визначають єдиним ефективним в цій галузі. Основними суб'єктами європейської системи захисту права на здоров'я є Рада Європи та Європейський Союз. Важливу роль у цій сфері відіграють також Організація з безпеки і співробітництва в Європі та неурядові організації. Відповідно і європейські стандарти захисту права на здоров'я поділяють на стандарти РЄ та ЄС» [4, с. 72]. Треба зазначити, що реалізація на практиці положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права не вимагає членства держави-підписанта у Європейському Союзі, але такий курс варто оцінювати. Сам шлях до такої наддержавної інституції уже приносить позитивні результати, тому що узгодження нормативно-правової бази, організаційно-правових механізмів забезпечення на здоров'я вже можуть бути схвалені.

Щодо характеристики адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я, то в чинному КУпАП відсутній розділ, який присвячено виключно охороні здоров'я. У главі 5 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення», як впливає із назви, зосереджено склади правопорушень законодавства як про працю, так і про охорону здоров'я.

Можна стверджувати, що поєднання 2 термінів – «охорони здоров'я» та «охорони праці» ускладнює праворозуміння в цілому та реалізацію провадження у відповідних категоріях справ. До того ж сфера охорони здоров'я, порівняно із галуззю охорони праці, є ширшою категорією та більш рекомендована для нормального та побутового застосування.

Зокрема, глава 5 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» містить притягнення до адміністративної відповідальності за такі адміністративні правопорушення: порушення санітарних норм (ст. 42); виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації (ст. 42-1); заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42-2); порушення встановленого порядку реалізації (відпуску) лікарських засобів (ст. 42-4); незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44); ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження (ст. 44-1); порушення обмежень, встановлених для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності (ст. 44-2); порушення правил щодо карантину людей (ст. 44-3); ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу (ст. 45); порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45-1); умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою (ст. 46); порушення вимог режиму радіаційної безпеки місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (ст. 46-1); порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством) (ст. 46-2).

Також у сфері охорони здоров'я можуть вчинятися й інші адміністративні проступки, передбачені главою 12 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності» – порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (ст. 166-22), 13 главою КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації»: введення в обіг або реалізації, яка не відповідає вимогам стандартів (ст. 167); виконання робіт, надання послуг громадянам-споживачам, що не відповідають вимогам стандартів, норм і правил (ст. 168-1); випуск у продаж продукції з порушенням вимог щодо

медичних попереджень споживачів тютюнових виробів (ст. 168-2); недодержання стандартів при транспортуванні, зберіганні і використанні продукції (крім харчових продуктів) (ст. 170) та порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (ст. 172-9-2) із глави 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією».

Крім того, КУпАП містить такі адміністративні правопорушення, як: невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів (ст. 188-10); невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби (ст. 188-11) та невиконання законних вимог посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби та державної служби ветеринарної медицини (ст. 188-22) [5].

Усе це – проступки з формальним складом. Тобто обов'язковою ознакою є лише факт вчинення протиправного діяння (крім недодержання стандартів під час транспортування, зберігання і використання продукції (крім харчових продуктів) (ст. 170), коли для притягнення до адміністративної відповідальності обов'язкове настання шкідливих наслідків – зниження якості, псування або наднормативні втрати продукції (крім харчових продуктів)), тому кожне з перелічених діянь буде вважатися адміністративним правопорушенням відразу ж після його вчинення, незважаючи на те, чи настав протиправний результат від вчинення того чи іншого правопорушення і чи мав місце причинний зв'язок між діянням та цими результатами (наслідками) [6, с. 94–95].

Загальним (родовим) об'єктом цих правопорушень є здоров'я людини або групи людей чи навіть усього суспільства.

Наступним важливим елементом складу кожного з вказаних вище адміністративних правопорушень є його суб'єкт, тобто особа, яка здійснила проступок і до якої може бути застосовано адміністративне стягнення. Загальними ознаками суб'єкта аналізованих адміністративних проступків і адміністративної відповідальності за них слугує те, що суб'єктом обов'язково є фізична особа – людина, яка досягла 16-річного віку і яка є осудною на момент вчинення правопорушення, тобто розуміє (усвідомлює) протиправність своїх діянь і може керувати ними. Водночас низка вищезазначених статей КУпАП передбачають наявність і спеціального суб'єкта з притаманними лише йому ознаками [7, с. 257].

Останнім елементом складу розглянутих адміністративних правопорушень є їх суб'єктивна сторона, тобто вина – психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним правопорушення і до шкідливих наслідків, які настали чи могли б настати. Вина є необхідною умовою відповідальності. Якщо в діяннях особи не було встановлено вини, не можна говорити про суб'єктивну сторону, а отже, і про адміністративну відповідальність. Більшість із вказаних вище проступків можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності. Однак у ст. 46 КУпАП «Умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою» чітко вказано на умисний характер такого приховування.

За вчинення цих адміністративних правопорушень чинним кодексом передбачено застосування таких видів заходів адміністративної відповідальності, як: накладання штрафу, громадські роботи, конфіскація недоброякісної продукції та знарядь вчинення правопорушення і адміністративний арешт.

Підвідомчість справ про адміністративні проступки щодо органів внутрішніх справ (Національної поліції України) визначена ст. 222 КУпАП. Національна поліція України розглядає справи про адміністративні правопорушення в галузі охорони здоров'я населення, передбачені ч. 1 ст. 44 КУпАП.

Складати протоколи про адміністративні правопорушення в розглядуваній сфері мають право особи, які зазначені в ст. 255 КУпАП [5].

Як окремий різновид можна виділити провадження у справах про адміністративні правопорушення, які посягають на охорону здоров'я населення. Під ним треба розуміти сукупність норм, що регулюють процесуальні й адміністративно-деліктні відносини у зазначеній сфері та забезпечують вирішення адміністративних справ, а також запобігання правопорушенням і злочинам. Це адміністративне провадження співвідноситься з провадженням у справах про адміністративні правопорушення як особливе й ціле.

Завданнями такого провадження відповідно до ст. 245 КУпАП є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [5].

Фактичною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є вчинення нею адміністративного правопорушення. У цьому аспекті В. Галушко пропонує розуміти під нею «встановлений чинним законодавством порядок втручальної діяльності суб'єктів публічного адміністрування, що полягає в точному неухильному дотриманні порядку розгляду справ щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчинили адміністративні правопорушення» [8, с. 207].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення в галузі охорони здоров'я населення містить такі стадії: порушення справи; підготовка та розгляд справи; ухвалення рішення про справу; оскарження ухваленого рішення та перегляд постанови у справі; виконання ухваленого рішення [9, с. 12].

Також треба виокремити, що великою проблемою в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я є недостатні обсяги штрафних санкцій, які передбачені нормами статей КУпАП. Здебільшого вони не відповідають сучасним реаліям та не здатні бути ефективним інструментом державного примусу щодо правопорушників.

Отже, з вищенаведеного випливає, що КУпАП має низку недоліків. Для їх усунення треба виокремити окрему главу в КУпАП під назвою «Адміністративні правопорушення в галузі охорони здоров'я населення», у якій передбачити норми, що встановлюють відповідальність за правопорушення, об'єктом посягання яких є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Також цей розділ треба доповнити новими нормами. Особливо важливими є норми, що встановлюють відповідальність за заняття медичною практикою, приватною фармацевтичною діяльністю поряд із народною медициною, що вже визначена в КУпАП, та за недостовірну рекламу медичних послуг.

Щодо визначення перспектив вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я, треба зазначити такий факт. На сьогодні важко віднайти перспективні шляхи, тому що багато складників інститутів медичної сфери в країні потребують належного правового регулювання.

Стосовно цього З. Гладун акцентує увагу, що на сучасному етапі розвитку державності України роль і значення адміністративної відповідальності як необхідного інструменту здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я населення суттєво зростає. Адже правові заходи цього виду відповідальності спрямовані на забезпечення законності й правопорядку у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Сфера охорони здоров'я за сучасних умов значно розширилася, відповідно розширилася сфера правового регулювання цих відносин. Свідченням цього є суттєве збільшення кількості актів законодавства, складів злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, а також значне збільшення складів адміністративних правопорушень, включених до чинного КУпАП шляхом внесення відповідних доповнень [10, с. 78].

Треба зауважити, що автор вбачає вихід в ухваленні нового адміністративно-деліктного кодифікованого акта, який би дав змогу поліпшити регулювання у сфері охорони здоров'я, і ми з цим твердженням погоджуємося.

Цікавою є думка І. Сенюти, яка наголошує на доцільності ухвалення Медичного кодексу України, який би містив норми, що врегульовували б суспільні відносини у сфері надання медичної допомоги, а всі інші відносини у сфері охорони здоров'я регламентувалися іншими нормативно-правовими актами. На думку науковця, Кодекс повинен бути спрямований на детальне і всебічне регулювання цих суспільних відносин. Тому необхідно виключити або скоротити до мінімуму ті напрями медичної діяльності, які б не знайшли регулювання в цьому акті. Не є винятком ситуація, коли виникне потреба врегулювати деякі аспекти надання медичної допомоги в окремих законах, оскільки такий Кодекс повинен містити норми, що регулюють найбільш важливі й істотні питання організації та здійснення такої допомоги [11, с. 9].

Справді, концентрація найважливіших медичних норм у межах одного нормативно-правового акта є слушною, але досить складною з огляду на комплексну природу медичного права, яка заслуговує на системний науковий аналіз.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищезазначене, варто зацентувати увагу на кількох моментах. По-перше, до ознак, що характеризують адміністративний проступок за порушення в галузі охорони здоров'я населення як фактичну підставу адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення, треба віднести найбільш характерні й істотні, притаманні будь-якому адміністративному проступку. По-друге, питання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення становлять великий інтерес вчених-адміністративістів, тому що більшість науковців вбачає вдосконалення адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я в ухваленні змін і доповнень до чинного КУпАП. Вважаємо такий напрям найбільш простим для впровадження в дію. Водночас вагомий пласт недоліків, що містить у собі КУпАП, об'єктивно свідчить про необхідність розроблення й ухвалення якісно нового адміністративно-деліктного джерела. Такий шлях є складнішим, проте він повною мірою надасть змогу враховувати сучасні інститути медичного права, представлені самостійним складником щодо адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.
2. Сенюта І. Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монограф. Львів : Астролябія. 2007. 224 с.
3. Головатий С. Про людські права : лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. 2016. 760 с.
4. Сідей О. В. Захист права на здоров'я на Європейському та національному рівнях. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 72–76.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
6. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право). Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
7. Колпаков В. К. Курс адміністративного права України. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
8. Галунько В. В. Адміністративне право України. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС. 2018. 446 с.
9. Співак М. В. Правове регулювання адміністративної відповідальності в галузі охорони здоров'я населення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад внутр. справ. Київ, 2010. 16 с.
10. Гладун З. С. Проблеми адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я та шляхи їх вирішення. *Вісник Львівського університету Серія: «Юридична»*. 2008. № 46. С. 72–80.
11. Любінець О. В., Сенюта І. Я. Медичний кодекс як основа в реформуванні охорони здоров'я України. *Український медичний часопис*. 2006. № 3 (53). V/VI. С. 5–10.

Надійшла до редакції 18.05.2022

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. № 38. Art. 160. [in Ukr.].
2. Seniuta I. Ya. Medychne pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia [Medical law: the human right to health] : monohrafiia. Lviv : Astroliabiia. 2007. 224 s. [in Ukr.].
3. Holovaty, S. (2016) Pro liudski prava [About human rights] : lektsii. Kyiv : DUKh I LITERA. 760 p. [in Ukr.].
4. Sidei, O. V. (2016) Zakhyst prava na zdorovia na Yevropeiskomu ta natsionalnomu rivniakh [Protecting the right to health at European and national levels]. *Publichne pravo*. № 3, pp. 72–76. [in Ukr.].
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR*. 1984. App. to № 51. Art. 1122. [in Ukr.].
6. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative tort law)]. Kyiv : Yurinkom Inter, 256 p. [in Ukr.].
7. Kolpakov, V. K. (2013) Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of administrative law of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter, 872 p. [in Ukr.].
8. Halunko, V. V. (2018) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine].

Kherson : «OLDI-PLIuS». 446 p. [in Ukr.].

9. Spivak, M. V. (2010) *Pravove rehuliuвання administratyvnoi vidpovidalnosti v haluzi okhorony zdorovia naseleння* [Legal regulation of administrative liability in the field of public health] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. akad vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 16 p. [in Ukr.].

10. Hladun, Z. S. (2008) *Problemy administratyvnoi vidpovidalnosti u sferi okhorony zdorovia ta shliakhy yikh vyrishennia* [Problems of administrative responsibility in the field of health care and ways to solve them]. *Visnyk Lvivskoho universytetu Serii: «Iurydychna»*. № 46, pp. 72–80. [in Ukr.].

11. Liubinets, O. V., Seniuta I. Ya. (2006) *Medychnyi kodeks yak osnova v reformuvanni okhorony zdorovia Ukrainy* [Medical Code as a basis for health care reform in Ukraine]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*. № 3 (53). V/VI, pp. 5–10. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov, Nataliya Bratishko. Administrative liability for offense in the field of population healthcare. The article examines the content of legal regulation of administrative liability for misdemeanors in the field of public health. The specific features that is decisive for the characterization of administrative liability for violations in the field of public health and at the same time that distinguish it from other types of legal liability. The object, the objective side, the subject and the subjective side of the specified offence have been revealed.

It has been stated that everyone has a natural inalienable and inviolable right to health care. Society and the state are responsible to present and future generations for the level of health and preservation of the gene pool of the people of Ukraine and that is why they must ensure the priority of health care in the state, improving working conditions, education, life and recreation, solving environmental problems, improving medical care and introducing a healthy lifestyle. Legal analysis on offenses in the field of health care of the population and it is stated that the persons who are referred to in Article 255 of the Code of Ukraine of Administrative Offenses have to draw protocols on administrative offenses in this area. Authors' proposals on the prospects of improving administrative responsibility in the health care have been presented. The authors, like the majority of scientists, see one of the ways to improve administrative responsibility in the field of health care in the adoption of changes and additions to the current Code of Ukraine of Administrative Offenses.

The significant layer of shortcomings contained in the Code of Administrative Offenses objectively indicates the need to develop and adopt a qualitatively new administrative-delict source. Such a path is more difficult, but it will fully allow to take into account the modern institutions of medical law, represented by an independent component regarding administrative offenses in the field of health care.

Keywords: *administrative responsibility, administrative offenses, public health, legal regulation, Code of Ukraine on Administrative Offenses.*

УДК 342.723+351.755+341.171
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-108-112

Марина САЄНКО[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Тетяна НАСТИЧ[©]
слухач магістратури

Альона ПОЛОЗ[©]
слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЗАКОНОДАВСТВУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Розвиток міжнародно-правового, економічного, фінансового, банківського, культурного, правоохоронного та інших форм співробітництва, що передбачає вільний рух інформаційних ресурсів про товари, капітал і послуги за умов використання інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж, збільшення потоку персональних даних і збереження суверенітету держави, визначають об'єктивну необхідність захисту персональних даних.

Закони, основною метою яких є упорядкування інформаційних відносин громадськості щодо невтручання в особисте життя та розрахункових процесів експорту-імпорту персональних даних, ухвалювалися з кінця 1960-х років. У зв'язку з різними рівнями національного захисту персональних даних та з метою уніфікації законодавства Радою Європи було ухвалено Конвенцію № 108 «Про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматичною обробкою» від 28.01.1981 року.

Проаналізовано відповідність українського законодавства європейським стандартам, оскільки це є однією з головних умов вступу України до Європейського Союзу.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, законодавство ЄС у сфері захисту персональних даних, Загальний регламент із захисту персональних даних.

Постановка проблеми. В усьому світі через стрімкий розвиток інформаційних технологій, а також самого суспільства, відповідний доступ та право на користування каналами комунікацій отримали не тільки певні організації, але й окремі особи. В умовах сучасності кожна людина самостійно може створювати певні повідомлення та інформацію стосовно неї та інших осіб, а також відповідним чином здійснювати поширення цієї інформації для вільного користування необмеженої кількості користувачів.

Безпосереднім проблемам захисту особистих даних, на сьогодні, приділяється значна увага, адже вони є значущими як і в теоретичному, так і в практичному плані дослідження. Через це актуальною проблемою є саме здійснення контролю та процесу збору, захисту та обробки персональних даних в усьому світі. Для чіткого та ефективного функціонування певної системи захисту персональних даних необхідним є впровадження змін у чинну законодавчу та нормативно-правову базу всіх країн, адже відповідні дії дозволять інформації, яка збирається, зберегти функції доступності,

© М. Саєнко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1768-2143>
MarinaSaen@i.ua

© Т. Настич, 2022
fpfppd@dduvs.in.ua

© А. Полоз, 2022
k_tidp@dduvs.in.ua

цілісності та конфіденційності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань саме захисту персональних даних в усьому світі, зокрема присвячені безпосередні наукові праці таких вчених, як: С. Єсімов, В. Оніщенко, Ж. Удовенко, М. Бем, І. Городинський, О. Рогова, М. Кравчук, Л. Литвинець, В. Комаров та ін. Щодо впровадження і розробки положення про «Автодорожний страховий фонд» з метою відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю власника транспортного засобу та його майну в результаті їх настання внаслідок порушення норм та стандартів у сфері автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури, а також захист персональних даних суб'єктів автотранспортного страхового фонду присвячено роботи Р. Миронюка та С. Миронюк [11]. Треба зазначити той факт, що під час здійснення безпосереднього аналізу практики та теорії щодо цієї теми, довелося виділити певну низку проблем, які хотілось би розглянути більш детально.

Мета цієї статті полягає у відповідному узагальненні правових основ захисту персональних даних у сучасних умовах, а також розробленні безпосередніх рекомендацій щодо їх удосконалення, порівняльному аналізі законодавства України із законодавством Європейського союзу у сфері захисту персональних даних.

Виклад основного матеріалу. У кожній країні світу є основне та непорушне правило, що всі права, свободи та законні інтереси будь-якої людини є неоспорюваними та основоположними і обмеження відповідних прав допускається лише у випадках, які чітко визначенні в чинному законодавстві будь-якої держави. Захист персональних даних завжди являє собою досить фундаментальне поняття, яке поєднує в своєму змісті прагнення кожної особи певним чином захистити недоторканність свого життя, а вже з іншого боку визначає відповідну інформацію, яка безпосередньо відображає участь особистості в суспільних відносинах, що в подальшому здійснює певну загрозу отримання особистих даних іншими особами. Сам собою інститут відповідного захисту персональних даних є безпосереднім елементом державної системи захисту інформації, що забезпечує особисту безпеку, а також певним чином підтримує баланс інтересів особистості, суспільства та держави загалом у цій сфері обробки інформації.

Зазначимо, що відповідний захист персональних даних є безпосередньою частиною прав, що захищаються статтею 8 Європейської Конвенції з прав людини, яка гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя, а також житла та кореспонденції. Як і у всіх нормативно-правових актах зазначаються відповідні випадки обмеження права, свобод та законних інтересів будь-якої людини, так і Конвенція певним чином визначає умови, за яких дозволяється обмежувати ці права [1].

З безпосередньою метою забезпечення виконання державами їх зобов'язань шляхом відповідного розгляду заяв від будь-яких груп осіб, недержавних організацій чи юридичних осіб, які відповідним чином заявляють про порушення норм та змісту Конвенції, був створений (який і досі функціонує) Європейський Суд з прав людини. За весь час свого існування цей Суд розглянув велику кількість певних ситуацій, коли відповідним чином поставало питання щодо порушення захисту персональних даних, а саме стосовно перехоплення інформації, застосування різних форм спостереження та безпосередній захист від зберігання персональних даних державними органами.

Зробивши певний аналіз практики Європейського Суду з прав людини, а саме стосовно ухвалених рішень щодо України за 2021 рік, ми можемо зробити висновок, що наша країна майже відсторонена від порушення захисту персональних даних. Однак стосовно нашої держави було ухвалено рішення Суду, стосовно порушення процесуального порядку проведення обшуку та незаконного вилучення майна володільця із власного житла [2].

Законодавство України, а саме у сфері захисту персональних даних, постійно розвивається та потребує частіших змін та доповнень до нормативно-правової бази, адже це дозволить призвести її до робочого виду, а також відповідним чином тримати наше законодавство на рівні з іншими країнами. Україна, певним чином, вже поступово інтегрується до законодавства Європейського Союзу, адже має в змісті своїх нормативно-правових актах відповідні базові положення, які безпосередньо спрямовані на створення якісної та ефективної системи правового захисту персональних даних. Як зазначається Конституцією України, а саме статтею 32 «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [3].

Зміст цієї статті надає чітке поняття саме захисту особистого права на приватне

життя, а також на гарантування судового захист права спростувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї, а також певним чином вимагати вилучення будь-якої інформації, що порушує конфіденційність даної інформації. Особи, які зазнали порушення відповідного права на захист персональних даних, мають особисте право на відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, завданої збиранням, використанням чи поширенням недостовірної інформації щодо них.

Треба зазначити, що ухвалення Європейським Союзом Загального Регламенту із захисту персональних даних, цілком вплинуло не тільки на Україну, а на багато інших держав. В умовах сучасності законодавством саме Європейського Союзу захищаються всі персональні дані громадян ЄС і це не залежить від їх географічного перебування. Відповідна норма безпосередньо гарантує безпеку під час обміну персональними даними не тільки між собою, а й під час певного співробітництва поза межами ЄС [4].

Відповідно до змісту Загального Регламенту, зазначається, що діти потребують особливого захисту в питанні персональних даних, адже вони можуть бути не повністю обізнаними про відповідні ризики, наслідки та гарантії, а також права щодо безпосереднього опрацювання персональних даних. Відповідний захист повинен застосовуватися до певного використання персональних даних дітей для безпосередніх цілей маркетингу чи створення профілів особистості чи користувача, а також для збирання персональних даних щодо дітей під час користування послугами, що пропонуються саме дитині. Відповідну згоду особи, що певним чином несе батьківську відповідальність, не можна вимагати в певному контексті надання консультаційних чи профілактичних послуг безпосередньо дитині.

Вищезазначене є дуже актуальним для сучасності, на жаль, в нормативно-правових актах нашої країни немає чіткого визначення норм, які б безпосереднім чином стосувалися захисту персональних даних дитини. На нашу думку, це потрібно виправити та ввести зміни у нижчезазначений закон України.

Щодо України, то доцільним буде зазначити той факт, що безпосередній захист у нас здійснюється відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року. Цей Закон чітко визначає та регулює правові відносини, які певним чином пов'язані із захистом та обробкою персональних даних, а також відповідним чином спрямований на захист основоположних прав, свобод людини та громадянина, зокрема це стосується права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [5].

У нашій країні є закон, який чітко розширює та забезпечує соціально-правові гарантії дітей, а також фізичний, інтелектуальний, культурний розвиток молодого покоління, також певним чином створює соціально-економічні і правові інститути з безпосередньою метою захисту прав, свобод та законних інтересів дитини в Україні. Цей Закон України «Про охорону дитинства» відповідним чином ґрунтується на Конституції України, а також Конвенції ООН про права дитини [6].

У законодавстві Європейського Союзу чітко та ефективного функціонує принцип прозорості, який відповідним чином вимагає, що будь-яке опрацювання персональних даних повинно бути правомірним та законним. Усі фізичні особи повинні бути обізнані про те, що їхні персональні дані збирають, використовують чи іншим чином опрацьовують, а також про те, якою мірою відповідні дії будуть здійснюватися і яка частина персональних даних буде задіяна.

Щодо відповідальності за порушення відповідного законодавства про захист персональних даних в Україні, то необхідним є зазначити, що стаття 28 вищезазначеного Закону безпосереднім чином передбачає той факт, що порушення цього законодавства тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У нашій країні за порушення захисту персональних даних передбачається кримінальна та адміністративна відповідальність.

Згідно зі ст. 182 КК України – незаконне збирання, зберігання, використання, знищення чи поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна цієї інформації, крім безпосередніх випадків, які визначені кримінальним законодавством, караються штрафом, виправними роботами, арештом на строк до 6 місяців чи обмеженням волі на строк до 3 років. Якщо відповідні дії вчинюються повторно, то кримінальна відповідальність буде ще жорсткішою [7].

Згідно зі ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення:

– відповідне неповідомлення чи несвоєчасне повідомлення Уповноваженого ВРУ з прав людини про обробку персональних даних чи зміну відомостей, які

відповідним чином підлягають повідомленню згідно із законом, повідомлення неповних чи недостовірних відомостей;

– безпосереднє невиконання законних вимог Уповноваженого ВРУ з прав людини чи визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо відповідного запобігання чи усунення порушень законодавства про захист персональних даних;

– відповідне недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них чи порушення прав суб'єкта персональних даних [8].

Щодо повторності цих адміністративних правопорушень, законом передбачається більш жорстка відповідальність за вчинення дій повторно. Щодо відповідальності, яка настає в разі порушення захисту персональних даних осіб, то законодавство Європейського Союзу визначає, що: будь-яка особа, яка певним чином зазнала матеріальної чи нематеріальної шкоди в результаті порушення положень Регламенту, то вона має право на отримання відповідної компенсації від контролера чи процесора (суб'єкти, які забезпечують захист персональних даних у законодавстві ЄС) за завдану шкоду. Безпосередня відповідальність за допущені порушення не обов'язково повинна обмежуватися тільки адміністративним штрафом, також це може бути ультиматум, попередження, обмеження чи відповідна заборона діяльності. Однак треба зазначити той факт, що якщо ж все ж таки йдеться про накладання штрафу, то відповідний наглядовий орган у кожному конкретному випадку повинен гарантувати, що безпосередній штраф буде ефективним, співмірним та стримувальним [9].

Зазначимо, що під час вирішення відповідного питання адміністративного штрафу, а також визначення його розміру наглядовий орган у кожному окремому випадку бере до уваги такі чинники:

– характер, тяжкість та тривалість порушення, безпосереднім чином враховуючи характер, обсяг та мету обробки, кількість постраждалих суб'єктів та розмір завданої шкоди;

– навмисний чи ненавмисний характер порушення;

– будь-які дії, які певним чином вжиті контролером чи процесором, враховуючи вжиті ними технічні та організаційні заходи згідно з Регламентом;

– будь-які релевантні попередні порушення з боку контролера чи процесора;

– відповідний ступінь співпраці з наглядовими органами з безпосередньою метою усунення порушення чи пом'якшення можливих негативних наслідків порушення захисту персональних даних осіб;

– певні категорії персональних даних, які відповідним чином постраждали в результаті безпосереднього порушення [10].

На нашу думку, відповідні фактори, які певним чином впливають на обрання покарання та призначення суми штрафу за порушення захисту персональних даних осіб, не є цілком вдалими, адже інформацію, яка належить особисто особі повинна бути розголошена тільки за її згоди і в будь-яких інших випадках ці дії повинні суворо каратися в будь-якій країні.

Висновки. Отже, беручи до уваги вищезазначене, можна зробити висновок, що всі права, свободи та законні інтереси будь-якої особи визнаються основоположними та непорушними. Окреме значення для підтримання безпосереднього захисту осіб має саме захист персональних даних, що забезпечується багатьма нормативно-правовими актами не тільки нашої країни, а також безпосереднім законодавством Європейського Союзу. Здійснивши певне дослідження та аналіз нормативно-правових актів ЄС та нашої країни, ми зробили висновок, що вони мають багато відмінностей та в деяких випадках певні особливості, яких не вистачає одним або іншим. Зазначимо, що для чіткого та ефективного функціонування певної єдиної системи захисту персональних даних необхідним є впровадження змін у чинну законодавчу та нормативно-правову базу всіх європейських країн, адже відповідні дії дозволять інформації, яка збирається, зберегти функції доступності, цілісності та конфіденційності. Україна намагається певним чином досягти стандартів законодавства Європейського Союзу, але цей процес ще триває.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 р., зі змінами внес. Протоколом № 1. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.
2. Відомості про порушення закону Європейського суду з прав людини щодо України за

2021 рік. URL : <https://supreme.court.gov.ua>.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

4. Регламент Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

9. Найбільші штрафи за порушення норм Регламенту Європейського Парламенту і Ради. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vchimosya-na-pomilkah-naybilshi-shtrafi-za-porushennya-norm-gdpr.html>.

10. Myroniuk R., Myroniuk S., Kuntsevych I. Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1 (1). P. 86-97.

Надійшла до редакції 13.06.2022

References

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: vid 4 lystopada 1950 r., zi zminamy vnesh. Protokolom № 1. *Ofitsynny visnyk Ukrayiny*. 2006. № 32. Art. 2371. [in Ukr.].

2. Vidomosti pro porushennya zakonu Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrayiny za 2021 rik [Information on violations of the law of the European Court of Human Rights regarding Ukraine for 2021]. URL : <https://supreme.court.gov.ua>. [in Ukr.].

3. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

4. Rehlament Yevropeys'koho Parlamentu i Rady vid 27 kvitnya 2016 roku [Regulation of the European Parliament and the Council of April 27, 2016]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

5. Pro zakhyst personal'nykh danykh [On the Protection of Personal Data] : Zakon Ukrayiny vid 01.06.2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

6. Pro okhoronu dytynstva [On Childhood Protection] : Zakon Ukrayiny vid 26.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

7. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine dated 04.05.2001]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

8. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrayiny vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>. [in Ukr.].

9. Naybil'shi shtrafy za porushennya norm Rehlamentu Yevropeys'koho Parlamentu i Rady [The largest fines for violations of the Regulations of the European Parliament and the Council]. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vchimosya-na-pomilkah-naybilshi-shtrafi-za-porushennya-norm-gdpr.html>. [in Ukr.].

10. Myroniuk, R., Myroniuk, S., Kuntsevych, I. (2021) Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (1), pp. 86-97.

ABSTRACT

Maryna Saienko, Tetyana Nastych, Alyona Poloz. Comparative analysis of the compliance of Ukrainian legislation with the legislation of the European Union in the field of personal data protection. The article deals with the generalization of the legal basis of personal data protection in modern conditions, as well as the development of direct recommendations for their improvement, a comparative analysis of the legislation of Ukraine and the legislation of the European Union in the field of personal data protection. Development of international legal, economic, financial, banking, cultural, law enforcement and other forms of cooperation, which provides for the free movement of information resources on goods, capital and services under the conditions of using information and computer technologies and telecommunication networks, increasing the flow of personal data and maintaining the sovereignty of the state determine the objective need to protect personal data.

Laws, whose main purpose is to streamline public information relations on non-interference in personal life and settlement processes of export-import of personal data, were adopted since the late 1960s. In connection with different levels of national protection of personal data and in order to unify the law by the Council Europe, the Convention № 108 «On the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing» was adopted personal data from 28.01.1981.

The authors have analyzed and studied the compliance of Ukrainian legislation with European standards, as this is one of the main conditions for Ukraine's accession to the European Union.

Keywords: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, EU legislation in the field of personal data protection, General Regulations on Personal Data Protection.*

УДК 347.45/.47

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-113-117

Марина ЮНІНА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНСТИТУТ КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ: ЗАКОРДОННА ПРАКТИКА ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ ЗАСТОСУВАННЯ

Досліджено важливий закордонний досвід нормативного регулювання договору комерційної концесії (як вказано в українському законодавстві) або франчайзингу, або франшизи (як традиційно у власному законодавстві використовує «західний» законодавець). Розглянуто деякі аспекти визначення понять комерційної концесії, франшизи і франчайзингу і вказується, що серед науковців немає єдиного підходу щодо тотожності або самостійності дефініцій, водночас наголошено на тому, що здебільшого прийнято вважати категорії тотожними. Також вказано, що в питаннях визначення дефініції франчайзингу на цей час не тільки серед дослідників, але й серед законотворців відсутнє єдине загальноприйняте визначення, закордонні країни або міжнародні організації по-своєму трактують це, іноді наведені поняття навіть можуть суперечити один одному. У статті наведено законодавчий досвід Німеччини в питаннях договору франшизи або франчайзингу. Акцентовано на основних особливостях такого регулювання: в національному законодавстві немає визначення франчайзингу або комерційної концесії (ні в кодексах, законах чи підзаконних актах), а німецькі суди у своїй діяльності щодо справ, де фігурує франчайзинг, використовують твердження, наведене у Європейському кодексі етики франчайзингу; у Німеччині немає також і спеціального закону про франчайзинг, водночас суспільні відносини франчайзингу нормативно врегульовано в законах, які передбачають відповідальність за введення в оману; норми про відшкодування; нормах Комерційного кодексу. Наведено досвід регулювання договору франшизи в Латвії та вказано конкретні шляхи його застосування в українському законодавстві про комерційну концесію, переваги латвійського законодавства (ширше прописані зобов'язання франшизодавця, особливо в питаннях навчання франшизоотримувача, надання допомоги технічної, логістичної тощо, про обов'язок франшизоотримувача на дотримання комерційної таємниці навіть після закінчення дії договору франшизи).

Ключові слова: франчайзинг, франшиза, франшизодавець, франшизоотримувач, комерційна концесія.

Постановка проблеми. У Західному світі франшиза або комерційна концесія є поширеною практикою, такий договір позбавляє підприємця багатьох ризиків з часом збанкрутувати, оскільки він передбачає використання усіх переваг певного відомого та популярного бренду (якщо, наприклад, підприємець має бажання відкрити магазин з продажу одягу або кафе, під відомим брендом не потрібно буде витратити значні кошти на рекламу тощо). Наведена перевага є тільки одним із багатьох позитивів від застосування договору комерційної концесії або франчайзингу (франшизи). Звісно, для того, щоб інститут франчайзингу або комерційної концесії розвивався та поширювався в Україні, потрібно насамперед ефективне та зрозуміле для підприємців його правове регулювання. Важливим аспектом побудови ефективної системи правового регулювання договору комерційної концесії є використання закордонного досвіду. Важко посперечатися, що країни Західного світу в питаннях побудови різних найбільш дієвих та успішних практик розвитку ринкових відносин та відповідного правового регулювання мали десятки і навіть сотні років досвіду, розвитку та реформування, тому такий досвід є для України безцінним, оскільки ми лише з 1991 р. де-юре взяли курс на побудову держави за стандартами західних демократій (де-факто це стало відбуватися набагато пізніше). Для впровадження в українські реалії такої практики необхідно висвітлити зміст правового регулювання інституту комерційної концесії закордоном, наприклад, у країнах, що також перебували під впливом Радянського Союзу (Польща,

© М. Юніна, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0311-4591>

marysya2004@ukr.net

Латвія або Литва та ін.), деяких держав Європейського Союзу, які є його «локомотивом» (ФРН та ін.).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку, де висвітлюються питання правового регулювання інституту комерційної концесії, його функціонування закордоном здійснили внесок такі дослідники: О. Гладка, О. Давидюк, О. Карякіна, Ю. Паніна, К. Резворович, В. Чернега та ін.

Мета статті – розкрити особливості правового регулювання інституту комерційної концесії закордоном.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі, вітчизняних та закордонних нормативних актах можна побачити застосування таких термінів, як комерційна концесія, договір комерційної концесії, франшиза, франчайзинг. Варто увагу приділити й категоріальним питанням для подальшого висвітлення обраної проблематики.

С. Сприндис зауважує, що концесія як договір суттєво відрізняється від комерційної концесії, концесія – договір оренди між державою та підприємцем, а комерційна концесія – угода на передачу права на виняткове розповсюдження товарів третіх осіб [6, с. 41]. У Цивільному кодексі розкривається зміст договору комерційної концесії, відповідно до ст. 1115: «1. За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг. Відносини, пов'язані з наданням права користування комплексом прав, регулюються цим Кодексом та іншим законом» [7]. Однак у Господарському кодексі (ст. 366) вказано: «1. За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду. 2. Договір комерційної концесії передбачає використання комплексу наданих користувачеві прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволодільця в певному обсязі, із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності» [1].

Щодо дефініції франчайзингу колектив авторів, серед яких О. Юнін, К. Резворович та інші, слушно зауважують, що на сьогодні серед дослідників та законотворювців відсутнє єдине загальноприйняте визначення, закордонні країни або міжнародні організації по-своєму трактують це, іноді наведені поняття навіть можуть суперечити один одному [5, с. 150]. В Європейському кодексі етики франчайзингу (є одним із найбільш авторитетних в Європі серед недержавних актів у сфері франчайзингу) франчайзинг розглядається як «система продажу товарів, послуг або технологій, основою якого є безперервна співпраця між юридично і фінансово окремими і незалежними підприємствами – франчайзером і франчайзі. Суть цієї системи полягає в тому, що франчайзер надає франчайзі право, а також накладає на нього обов'язок ведення діяльності згідно з його концепцією. Це відбувається в межах і в період дії франчайзингового договору, а також в обмін на певні фінансові оплати за надану можливість використовувати торговельну марку франчайзера, ноу-хау, методи ведення господарської діяльності, технічні знання та інші права інтелектуальної власності та отримувати постійну підтримку і допомогу франчайзера» [2].

У науковій літературі водночас наявна дискусія, чи тотожними є поняття франчайзингу та комерційної концесії. Деякі дослідники вважають комерційну концесію самостійним видом договору, інші вважають, що поняття франчайзингу та комерційної концесії є тотожними. Водночас наявна думка, що поняття франчайзингу або франшизи є набагато ширшим, аніж договір комерційної концесії, як зазначається в українському законодавстві. Ми вважаємо ці поняття тотожними.

Якщо розглядати конкретні приклади правового регулювання в закордонних країнах питання франчайзингу, варто акцентувати на прикладі Німеччини. В ФРН франчайзинг зародився наприкінці 1960-х років із появою торгових мереж Nordsee та Ihr Platz. Успішний приклад цих франшиз призвів до того, що в період з 1975 р. по 1985 р. кількість франчайзингових компаній тут зросла з 40 до 200, а особливо стрімкого розвитку франчайзинг набув після воз'єднання ФРН та НДР. З 2007 р. по 2017 р. кількість франчайзингових компаній зросла з 630 до понад 1000. Специфікою

нормативного регулювання в ФРН франчайзингу є два фактори: в національному законодавстві немає визначення франчайзингу або комерційної концесії (ні в кодексах, законах чи підзаконних актах), а німецькі суди у своїй діяльності щодо справ, де фігурує франчайзинг, використовують твердження, наведене у Європейському кодексі етики франчайзингу (яке вже в дослідженні вказано), оскільки Німеччина входить до Європейської асоціації франчайзингу (який цей кодекс і прийняв). Щодо форми франчайзингу законодавство Німеччини не встановлює якихось обмежень для бізнесу, найбільш поширеною є товариство з обмеженою відповідальністю (оскільки це передбачає мінімальну суму інвестицій – 25 тис. євро). Також серед поширених франчайзингових мереж є акціонерні товариства. Ще одна особливість полягає в тому, що у Німеччини немає також і спеціального закону про франчайзинг, водночас суспільні відносини франчайзингу нормативно врегульовано: в законодавстві Німеччини діє принцип *culpa in Contrahendo* (переддоговірної відповідальності); в законах, які передбачають відповідальність за введення в оману; норми про відшкодування; це передбачено нормами Комерційного кодексу. Наприклад, відповідно до національного німецького законодавства сторони повинні діяти чесно і справедливо під час бізнес-відносин на основі принципу *culpa in Contrahendo*, що закладений в ч. 2 ст. 311 Комерційного кодексу [9, с. 96–98].

Наступною країною для прикладу варто навести Латвію як пострадянську державу, яка змогла побудувати державні інституції за європейськими стандартами і стати членом Європейського Союзу. На відміну від Німеччини, специфіка Латвії полягає в тому, що тут є відсутній окремий спеціальний закон або підзаконний акт, норми якого регулювали б суто відносини франчайзингу, однак у законі «Про комерцію» містяться норми якраз про франчайзинг. 2008 року завдяки змінам до цього закону з'явилися норми, які відображали правове регулювання відносин франчайзингу в Латвії, а саме закон був доповнений новим окремим розділом про комерційні договори франчайзингу (франшизи), про зобов'язання сторін договору франчайзингу, правових наслідків такого договору, а також норми про обмеження конкуренції та виконання законодавства про конкуренцію [4, с. 14]. Частина 7 Розділу XXI закону «Про комерцію» містить згадані норми. Ст. 474 містить визначене поняття договору франшизи, що немає, наприклад, в німецькому законодавстві:

«Договір франшизи – це такий договір, яким комерсант (франшизодавець) виділяє другій стороні (франшизоотримувач) право на використання торгового знака, інші права інтелектуальної власності, знання з продажу чи розповсюдження товарів чи надання послуг у відповідності до розробленої та перевіреної франшизодавцем системи (франшизи), а франшизоотримувач платить визначену винагороду» [3]. Статтею 475 передбачено лише письмову форму укладання договору франшизи. Ст. 476 передбачає обов'язки франшизодавця перед укладенням договору на надання деякої інформації для можливих франшизоотримувачів: загальна характеристика франшизи; докази про наявність прав, що включені у франшизу; строк договору франшизи та про можливість пролонгації договору; розмір винагороди за використання франшизи й процедуру сплати; іншу інформацію, яку франшизодавець вважає важливою та необхідною для укладення договору франшизи. Франшизодавець також має забезпечити, щоб зазначені в договорі франшизи права на інтелектуальну власність були дійсними протягом усього строку дії договору. Також франшизодавець відповідно до правил договору франшизи зобов'язаний співпрацювати з франшизоотримувачем, надавати йому підтримку протягом усього строку дії договору. Особливої уваги в законі надано зобов'язанню франшизодавця здійснювати навчання франшизоотримувача, надавати комерційну і технічну допомогу, навіть бухгалтерські послуги, послуги доставки, логістики, управління [3].

Також франшизодавець має передати усю необхідну документацію для використання франшизи; забезпечувати доставку товару у разі, якщо продукція має купуватися виключно у франшизодавця, попереджати про можливі затримки у поставках товарів; франшизодавець зобов'язаний відповідно до договору здійснювати заходи щодо рекламування та пізнаваності франшизи [3]. Вважаємо за доцільне зауважити на необхідність використання досвіду Латвії щодо норм про зобов'язання франшизодавця, оскільки вони значно детальніше та ширше законодавцем прописані, аніж в українських Цивільному та Господарському кодексах. Варто вказати у нашому вітчизняному законодавстві зобов'язання щодо рекламування брендів (товарів), про

надання загальної інформації про франшизу й реальний стан справ, що відбувається із франшизою. Якщо ст. 1120 Цивільного кодексу України вказано, що праволоділець (як сторона договору комерційної концесії) зобов'язаний надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включно із сприянням у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників, тобто використаний розмитий термін «сприяти» як у консультативних послугах, технічному супроводі і навчанні, в Латвії в Законі, поперше, наголошено як особливе зобов'язання проводити навчання франшизоотримувача і надання (не сприяння тощо) технічної або комерційної допомоги, водночас набагато ширше вказані інші послуги: як бухгалтерські, логістичні тощо. Вважаємо за доцільне замінити в Цивільному кодексі в ст. 1120 щодо зобов'язань праволоділця термін «сприяти» на конкретне зобов'язання навчати тощо.

Достатньо детально прописані в Законі «Про комерцію» й обов'язки франшизоотримувача, серед яких в ст. 477 зазначені: обов'язок перед укладенням договору франшизи надати франшизодавцю актуальну та правдиву інформацію про обставини та умови, що мають суттєве значення під час укладання договору франшизи (істотні умови); франшизоотримувач зобов'язаний використовувати франшизу відповідно до правил договору франшизи, виконувати вказівки франшизодавця, з повагою ставитися до торговельної марки/знака, іншим правам інтелектуальної власності франшизодавця та не завдавати шкоди авторитету франшизодавця; не розповсюджувати комерційну таємницю, навіть протягом п'яти років після завершення договору франшизи (в нашому Цивільному кодексі не прописані норми щодо договору комерційної концесії в питанні необхідності дотримуватися комерційної таємниці навіть після завершення дії договору, ймовірно, доцільно також прописати подібну норму в українському законодавстві про комерційну концесію); також франшизодавець зобов'язаний надавати франшизодавцю інформацію, яка необхідна для виконання зобов'язань франшизодавця, що встановлені в договорі франшизи, дозволяти франшизодавцю перевіряти роботу франшизоотримувача у місцях надання послуг чи продажу товарів [3].

У Литві про франшизу згадується у Цивільному кодексі, однак там детально не прописані норми щодо суто регулювання франшизи і франчайзингу. У Польщі також відносини франшизи та франчайзингу регулюються Цивільним кодексом, однак там взагалі як окремий договір такий не зазначається, хоча й були спроби прийняти спеціальний закон про інститут франшизи, але прийнятий він не був [8].

Висновки. Отже, внаслідок здійсненого дослідження ми можемо зауважити на низці важливих аспектів.

Законодавство європейських держав у питаннях нормативного регулювання інституту договору франшизи або франчайзингу, або комерційної концесії можна поділити на таке, де можуть бути особливі закони про франшизу (спеціальні закони про франчайзинг діють у США (на федеральному рівні – «Зведення правил про франчайзинг», закони про франчайзинг ухвалені в 10 провінціях Канади, у Франції, Іспанії тощо); норми про франчайзинг містяться у цивільному, комерційному кодексах та інших законах, де регулюються відносини, що стосуються розвитку ринкових відносин, без спеціального виокремлення договору франшизи; норми про франчайзинг містяться у Цивільному кодексі або Законі «Про комерцію», де зазначаються окремим розділом або частиною розділу особливості укладання договору франшизи, поняття франшизи тощо.

Запропоновано використати важливий законотворчий досвід Латвії, де значно ширше прописані зобов'язання франшизодавця, особливо в питаннях навчання франшизоотримувача, надання допомоги технічної, логістичної тощо. Також варто в українському законодавстві згадати про обов'язок франшизоотримувача (або обов'язки користувача договору комерційної концесії) щодо дотримання комерційної таємниці протягом певного строку навіть після закінчення дії договору тощо.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Європейський Кодекс Етики Франчайзингу. *Franchising.ua*: веб-сайт. URL : <https://franchising.ua/franchayzing/94/evropeyskiy-kodeks-etiki-franchayzingu/>.
3. Коммерческий закон. Закон принят Сеймом Латвии 13 апреля 2000 года. Государственный президент В. Вике-Фрейберга, Рига, 4 мая 2000 года. URL : <https://www.d->

k.lv/rus/documents/laws/689/691/2271/print/.

4. Отчет исследования привлекательности приграничных регионов Литвы, Латвии и Беларуси для франчайзинга. Вильнюс, 2014. 60 с. URL : http://franchisehub.eu/sites/franchisehub.eu/files/upload/2014%20report_RU.pdf.

5. Реформування зобов'язального права в умовах глобалізаційних викликів : монограф. / Резворович К. Р., Юнін О. С., Круглова О. О. та ін. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 248 с.

6. Сприндис С. І. Співвідношення понять «комерційна концесія» і «франчайзинг». *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 40–45.

7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

8. Akty prawne regulujące umowę franczyzową. Franchising. Pl: веб-сайт. URL : <https://franchising.pl/abc-franczyzy/278/akty-prawne-regulujace-umowe-franczyzowa/>.

9. Kolinko T., Rezvorovych K., Yunina M. Legal Characteristic of the franchise agreement in Germany. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5. P. 96–100.

Надійшла до редакції 30.05.2022

References

1. Hospodars'kyu kodeks Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. [Economic Code of Ukraine of 16 September 2003]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukr.].

2. Yevropeys'kyu Kodeks Etyky Franchayzynu [European Code of Ethics for Franchising]. Franchising.ua: veb-sayt. URL : <https://franchising.ua/franchayzing/94/evropeyskiy-kodeks-etiki-franchayzingu/>. [in Ukr.].

3. Kommercheskiy zakon. Zakon prinyat Seymom Latvii 13 aprelya 2000 goda [Commercial law. The Law was adopted by the Saeima of Latvia on April 13, 2000]. Gosudarstvennyy prezident V. Vike-Freyberga, Riga, 4 maya 2000 goda. URL : <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/691/2271/print/>. [in Russ.].

4. Otchet issledovaniya privilekatel'nosti prigranichnykh regionov Litvy, Latvii i Belarusi dlya franchayzinga [Report on the study of the attractiveness of the border regions of Lithuania, Latvia and Belarus for franchising]. Vil'nyus, 2014. 60 p. URL : http://franchisehub.eu/sites/franchisehub.eu/files/upload/2014%20report_RU.pdf. [in Russ.].

5. Reformuvannya zobov'yazal'noho prava v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv [Reforming the law of obligations under the conditions of globalization challenges] : monograf. / Rezvorovych K. R., Yunin O. S., Kruhlova O. O. ta in. Dnipro : Vydavets' Bila K. O., 2021. 248 p. [in Ukr.].

6. Sprindis, S. Í. (2021) Spivvidnoshennya ponyat' «komertsyina kontsesiya» i «franchayzing» [Correlation between the concepts of «commercial concession» and «franchising»]. *Chasoyis tsyvilistyky*. Issue 40, pp. 40–45. [in Ukr.].

7. Tsivil'niy kodeks Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

8. Akty prawne regulujące umowę franczyzową. Franchising [Legal acts regulating the franchise agreement]. Pl: veb-sayt. URL : <https://franchising.pl/abc-franczyzy/278/akty-prawne-regulujace-umowe-franczyzowa/>. [in Pol.].

9. Kolinko, T., Rezvorovych, K., Yunina, M. (2019) Legal Characteristic of the franchise agreement in Germany. *Baltic Journal of Economic Studies*. № 5, pp. 96–100.

ABSTRACT

Maryna Yunina. Institute of commercial concession: foreign practice of legal realities of application. The study deals with important foreign experience in the regulation of commercial concession agreements (as specified in Ukrainian law) or franchising or franchise (as traditionally used in its own legislation «Western» legislator). Some aspects of the definition of commercial concession, franchise and franchising are considered and it is pointed out that there is no single approach among scholars regarding the identity or independence of definitions, but it is emphasized that it is generally accepted that categories are considered identical. It is also noted that in defining the definition of franchising not only among researchers but also lawmakers there is no single common definition, foreign countries or international organizations interpret it differently, sometimes the concepts may even contradict each other. The article indicates the legislative experience of Germany in matters of franchise or franchising. Emphasis is placed on the main features of such regulation: there is no definition of franchising or commercial concession in national law (neither in codes, laws or regulations), and German courts use the allegations in the European Code in their work on franchised cases. franchise ethics; Germany also does not have a special law on franchising, while the public relations of franchising are regulated by laws that provide for liability for misleading; rules on reimbursement; norms of the Commercial Code. The experience of franchise agreement regulation in Latvia is presented and specific ways of its application in the Ukrainian legislation on commercial concession, advantages of Latvian legislation is more widely defined obligations of the franchisor, especially in training the franchisee, observance of trade secrets even after the expiration of the franchise agreement.

Keywords: *franchising, franchise, franchisor, franchisee, commercial concession.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-118-124

Ігор КРИЦАК[©]

аспірант

(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Визначено поняття, з'ясовано сутність та виокремлено особливості правового регулювання медіації як способу досудового врегулювання адміністративно-правових спорів.

З'ясовано, що медіація є одним із альтернативних (позасудових) способів вирішення публічно-правових спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в межах структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору, тобто є процедурою, яка здійснюється за межами судового розгляду публічно-правового спору в порядку адміністративного судочинства, але є дотичною процедурою судового розгляду та може виникати та здійснюватись в процесі подання адміністративного позову та його судового розгляду, але в порядку процедури примирення, здійснюваної у порядку визначеному Законом України «Про медіацію».

Ключові слова: публічно-правовий спір, адміністративно-правовий спір, досудове врегулювання адміністративно-правових спорів, процедура медіації, правове регулювання.

Постановка проблеми. Для абсолютної більшості держав цивілізованого світу правосуддя, що здійснюється у формі відповідного судового провадження, є основним і найважливішим способом встановлення істини та відновлення справедливості. В Україні з часів набуття незалежності докладаються значні зусилля щодо формування довіри суспільства до судової системи, які, незважаючи на існування окремих негативних факторів, дали свої результати. Тож на цей час у свідомості громадян утвердилися розуміння важливості захисту своїх прав та спосіб цього захисту – звернення до суду. Водночас недосконалість правового регулювання процедур судового розгляду справ, відсутність достатньої кількості суддів для їх розгляду, непоодинокі випадки затягування судового розгляду справ, низький рівень правової свідомості громадян та зловживання процесуальними правами учасниками судового розгляду є факторами, які зумовлюють низький рівень ефективності розгляду різних категорій справ, зокрема адміністративних справ в адміністративних судах. Вжиття численних заходів щодо оптимізації судочинства – скорочення строку розгляду справи та основних процесуальних строків, запровадження спрощених процедур – не завжди досягають своєї мети. Саме тому усвідомлення важливості поширення альтернативних судочинству способів вирішення правових спорів відкриває нові перспективи утвердження засад правової держави в Україні, а їх урізноманітнення є показником зрілості правової системи країни та готовності держави до співпраці, зумовлює зростання рівня правової культури її громадян. Треба зазначити, що формування альтернативних процедур на основі посередництва при вирішенні спорів у приватно-правовій сфері є визнаним напрямом розвитку сучасної юридичної науки і законодавства, тоді як доцільність функціонування інституту досудового (передусім – медіаційного) вирішення публічно-правових спорів піддається сумніву, адже багато вчених, зволікаючи на закордонний досвід вирішення публічно-правових спорів, вказують на їх обов'язкове попереднє вирішення в досудовому порядку. Саме тому важливим є ретельне дослідження специфіки наявних в Україні й інших країнах світу альтернативних процедур вирішення правових спорів та з'ясування умов їх застосування щодо адміністративно-правових спорів у наявних соціальнополітичних і правових реаліях українського суспільства.

© І. Крицак, 2022
uf_rey_@ukr.net

Проблематика альтернативних процедур врегулювання спорів усе частіше стає предметом наукових пошуків вчених-правників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні питання медіації (посередництва) належать до кола наукових інтересів, передусім учених цивільно-правового напрямку. Суттєвим внеском у систематизацію накопиченого ними досвіду та визначення подальших напрямів розвитку позасудових форм вирішення цивільно-правових спорів стало дисертаційне дослідження О. Спектор «Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів». Постановка питання про поширення альтернативних форм врегулювання спорів на публічно-правову сферу та аналіз застосування експериментальної процедури досудового врегулювання спорів, віднесених до юрисдикції адміністративних судів, здійснена лише в окремих публікаціях О. Белінської, В. Кузьмишина, Л. Лічмана, М. Мельника, С. Рсятинського, К. Продіуса, О. Стефанова, Л. Юхненка. Тому на цей час розпочато пошук оптимальної моделі альтернативних адміністративному судочинству способів вирішення адміністративно-правових спорів на основі аналізу світового досвіду та експериментальної діяльності окремих судів в Україні. Сфера поширення медіативного врегулювання адміністративно-правових спорів тільки починає формуватися, що потребує визначення на концептуальному рівні питань, чи буде ця процедура обов'язковою, чи можливе її поширення на всі без винятку адміністративно-правові спори, чи потрібно забезпечувати виконання рішення, ухваленого за наслідками її проведення, примусовими заходами. На монографічному рівні окремі аспекти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів досліджувались у наукових роботах С. Білуги «Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів» (Одеса, 2015), в якій досліджено передусім теоретичні питання та окремі процесуальні аспекти врегулювання таких спорів у системі національних судів [1]; О. Сидельнікова «Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві» (Харків, 2017) [2], Т. І. Шинкар «Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Львів, 2018) [3], Н. Боженко «Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів» (Запоріжжя, 2018) [4], А. Бортнікової «Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів» (Київ, 2019) [5] та С. Корінного «Впровадження медіації в адміністративний процес України» (Ужгород, 2019) [6]. Водночас, незважаючи на багатовекторність наукової думки та пошуку, питання процесуальних особливостей альтернативного (досудового) вирішення публічно-правових спорів не знайшли свого однозначного вирішення, що також наголошує важливість обраної тематики дослідження в межах цієї наукової статті.

Мета. З огляду на викладене вище, на виконання завдань дослідження в межах цієї наукової статті нижче доцільно: визначити поняття, з'ясувати сутність та виокремити особливості правового регулювання медіації як способу досудового врегулювання адміністративно-правових спорів.

Виклад основного матеріалу. Судове вирішення будь-яких публічно-правових спорів в адміністративних судах є останнім етапом врегулювання спірних правовідносин. Однією і сьогодні основною формою досудового або позасудового вирішення публічно-правових спорів є медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора, як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію.

До ухвалення Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-ІХ (далі – Закон) [7] в публіцистичній та науковій правничих сферах не було єдності думки щодо інституту медіації, зокрема щодо функцій медіатора та його правового статусу. Не будемо наводити безліч наукових позицій щодо сутності медіатора у вирішенні адміністративно-правових спорів, звернемо увагу на сучасні науково обґрунтовані положення щодо цього.

Одним із перших монографічних досліджень способів досудового врегулювання адміністративно-правових спорів на теренах сучасної наукової думки є дисертація С. Білуги, в якій автором «запропоновано визначення досудового врегулювання адміністративно-правового спору як особливої примирювальної процедури узгодження позицій сторін адміністративного спору за допомогою судді-посередника (медіатора) шляхом проведення переговорів з метою прийняття компромісного рішення та задоволення інтересів сторін спору» [1, с. 24]. Автор звертає увагу на те, що «досудове

врегулювання адміністративно-правового спору (далі – ДВАС) це добровільна, конфіденційна, безоплатна процедура узгодження позицій сторін адміністративного процесу за допомогою судді-посередника (медіатора), спрямована на досягнення консенсусу між ними та укладання угоди про результати ДВАС, однак така угода має затверджуватись ухвалою суду. Водночас вважає, що ДВАС не є структурною частиною провадження в адміністративному суді (на відміну від попереднього судового засідання), але має безпосередній зв'язок із ним через відкриття провадження та обов'язковість затвердження угоди про результати ДВАС ухвалою суду. Ним встановлено, що за своєю суттю ДВАС має на меті врегулювання спору поза межами адміністративного судочинства, будується на принципах медіативної процедури та відповідає майже усім її ознакам, тому у майбутньому вона потребує повного відокремлення від судочинства та оформлення у специфічний правовий інститут адміністративного процесуального права, що регулюватиметься окремим розділом КАС України» [1, с. 24]. Таку думку висловлюють і багато інших авторів, які досліджували сутність інституту медіації під час вирішення публічно-правових спорів, тобто процедуру досудового їх врегулювання, однак в межах адміністративного судочинства, тобто за участі як медіатора, так і судді.

З плином часу наукова думка щодо сутності інституту медіаторства у вирішенні публічно-правових спорів змінюється в бік відмежування вирішення публічно-правового спору за участі медіатора (як досудової процедури) від судової процедури вирішення таких спорів за участі судді.

Зокрема, Н. Боженко, досліджуючи медіацію як спосіб вирішення адміністративних спорів, робить висновок, що «медіація це добровільний процес, під час якого третя особа, яка має бути безсторонньою, допомагає сторонам вирішити спір; незалежна третя сторона з відповідною кваліфікацією, знаннями та досвідом – медіатор, керує процесом переговорів та допомагає сторонам знайти взаємовигідне рішення; сторони самостійно приймають рішення щодо способу вирішення спору, можуть безпосередньо впливати на її хід та результати, медіатор жодним чином не може нав'язувати їм свою позицію» [8, с. 18]. Дослідницею запропоновано «передбачити обов'язкове проведення медіації за окремими категоріями адміністративних спорів (спори щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; трудові спори про відновлення на роботі і стягнення заробітної плати; про виселення; про визнання права власності на житло внаслідок приватизації; про захист прав споживачів; про захист честі, гідності і ділової репутації; про стягнення податків і зборів; про стягнення заборгованостей по комунальних платежах; про відшкодування збитків від дорожньо-транспортної пригоди; пов'язаних з вихованням дітей» [8, с. 18].

І вже в одній із найновітніших наукових праць, присвячених дослідженню альтернативних способів вирішення публічно-правового спору, дослідниця І. Проскуракова «розмежує медіацію як альтернативний спосіб вирішення публічно-правового спору в досудовому порядку за участі посередника – медіатора і вирішення спору за участю судді як спосіб спрощеного судового порядку вирішення такого спору» [9, с. 3]. Дослідницею у роботі сформульовано поняття альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві у широкому сенсі, як «різновид юридичного захисту особи з конфіденційним вирішенням визначеного кола публічно-правових спорів, який нею вільно та послідовно обирається між кількома еквівалентами, які виключають одночасне застосування одне одного, та у вузькому – врегулювання спору за участі судді, підстави, строки та порядок якого передбачено законодавством про адміністративне судочинство, яке полягає в неодмінній участі судді, інформуванні сторін про юридичний захист у такий спосіб по окремих справах, отриманні згоди сторін до початку розгляду справи, не допустимості повторного проведення, спеціальних формах нарад, розумності строків без можливості їх продовження, а також у специфічному припиненні. До різновидів такого способу вирішення спорів на підставі законодавчого критерію віднесено: послуги посередництва (медіації) під час позасудового врегулювання спору; врегулювання спору за участю судді; примирення сторін; досудовий порядок вирішення спору» [9, с. 3].

До того ж у підготовленому та поданому на розгляд Верховної Ради України законопроекті України «Про медіацію» від 17.12.2015 року № 3665 процедура медіації було визначено як «альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за

допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в межах структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору» [10], тобто винесено її за межі судового розгляду спору.

Зараз можливість врегулювання публічно-правового спору в позасудовому (медіаційному) порядку з'явилась у зв'язку з ухваленням та набуттям чинності Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX (далі – Закон) [7]. Закон визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. Правнича спільнота та сторони адміністративно-правового спору чекають на остаточне запровадження цієї процедури, що значно знизить кількість публічно-правових спорів, спрямованих на судовий їх розгляд.

Тобто цим законом процедуру медіації як одного із досудових (позасудових) способів вирішення публічно-правового спору було винесено за межі адміністративного судочинства, однак прикінцевими та перехідними положеннями цього Закону внесено зміни до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), зокрема щодо врегулювання права сторін скористатись послугами медіатора, що унеможливило судове провадження у разі досягнення мирової угоди в спорі.

Нижче на виконання завдань дослідження в межах цієї статті доцільно звернути увагу на окремі особливості правового регулювання медіації як способу досудового врегулювання адміністративно-правових спорів.

Відповідно до Закону «фізичні та юридичні особи зможуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу» [7]. Відповідно до Закону «медіація має проводитись за взаємною згодою сторін медіації відповідно до принципів добровільності; конфіденційності; незалежності та нейтральності, неупередженості медіатора; самовизначення та рівності прав сторін медіації. Сторони спору матимуть можливість скористатись послугами професійного медіатора для його вирішення. Набути статус медіатора зможе будь-яка фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами. Підготовка у сфері медіації становитиме не менше як 90 годин навчання медіатора, у тому числі 45 годин практичного навчання, та включатиме теоретичні знання та практичні навички щодо принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів та врегулювання конфліктів (спорів). Підготовку у сфері медіації здійснюватимуть заклади освіти, а також організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати послуги у сфері медіації або організовувати їх надання відповідно до законодавства. Реєстри медіаторів зможуть вести об'єднання медіаторів, організації, що забезпечують проведення медіації, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які залучають медіаторів або послугами яких користуються» [7].

Також Законом визначено права та обов'язки медіатора та сторін медіації, порядок проведення медіації, а також вимоги до договору про медіацію та до угоди про врегулювання конфлікту (спору) за результатами медіації.

Крім того, прикінцевими та перехідними положеннями Закону внесено зміни, зокрема до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [11], якими визначено: в пункті 5 статті 47 «Процесуальні права та обов'язки сторін», що «сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі; в частині 1 статті 180 урегульовано, що під час підготовчого засідання суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, право суду оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі якщо сторони прийняли рішення

провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, право суду зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації, строк такого зупинення та можливість зупинити провадження у справі на стадії її розгляду по суті» [11].

Однак окремі положення попередньо розробленого проекту Закону «Про медіацію», на жаль, не були враховані [12]. Зокрема доцільно було б передбачити, що у разі успішного проведення медіації щодо спору, який є предметом розгляду суду, відповідній стороні судового провадження судом буде повернуто 60 % сплаченого судового збору. Також для належного врегулювання процедури врегулювання публічно-правового спору за участі медіатора КАСУ має бути доповнено окремою главою «Глава 4-1. Врегулювання спору за участю медіатора», в якій за прикладом правового регулювання Глави 4 КАСУ «Врегулювання спору за участю судді» може бути врегульовано процедуру вирішення спору за допомогою медіатора. Але в цій главі повинна бути вписана лише процедура участі медіатора в судовому процесі, коли відкрито провадження в суді. Процедура позасудового (досудове) медіаторства має бути вписана не в КАСУ, а в договорі про проведення медіації.

Відповідно до Закону «перед початком медіації медіатор або суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, здійснює підготовчі заходи із сторонами наявного або можливого конфлікту (спору), разом або окремо, для з'ясування можливості проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації» [7]. Тут же зазначено, що «медіація проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора. Медіація припиняється: 1) укладенням сторонами медіації угоди за результатами медіації; 2) із закінченням строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; 3) у разі відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації; 4) у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена; 5) у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; 6) в інших випадках відповідно до договору про проведення медіації та правил проведення медіації. Сторони медіації зобов'язані: дотримуватися вимог цього Закону, договору про проведення медіації та правил проведення медіації; виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені такою угодою; 3) виконувати інші обов'язки, визначені законом» [7]. У договорі про проведення медіації зазначаються: «відомості про медіатора (медіаторів), сторони медіації, а також про суб'єкта, що забезпечує проведення медіації (за наявності); строки та місце проведення медіації; мова (мови) проведення медіації; предмет конфлікту (спору); права та обов'язки учасників медіації; умови та порядок оплати послуг медіатора (медіаторів) та відшкодування витрат на здійснення підготовки до медіації та її проведення; умови конфіденційності інформації та наслідки її розголошення учасниками медіації; відповідальність медіатора (медіаторів) та сторін медіації за порушення умов договору про проведення медіації; порядок та підстави припинення медіації. Сторони медіації та медіатор (медіатори) можуть визначити й інші умови договору про проведення медіації» [7]. В угоді за результатами медіації зазначаються: «дата і місце укладення угоди; відомості про сторони медіації та їх представників; медіатор (медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації (за наявності), реквізити договору про проведення медіації та/або правил проведення медіації; узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання; інші умови, визначені сторонами медіації» [7].

В угоді за результатами медіації сторони медіації можуть вийти за межі предмета конфлікту (спору), зазначеного в договорі про проведення медіації, або за межі предмета позову (заяви), якщо медіація проводиться під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Угода за результатами медіації не повинна містити положень, що порушують права та інтереси інших осіб,

інтереси держави або суспільні інтереси.

Висновки. Отже, за результатами дослідження в межах цієї статті з'ясовано, що медіація є одним із альтернативних (позасудових) способів вирішення публічно-правових спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в межах структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору, тобто є процедурою, яка здійснюється за межами судового розгляду публічно-правового спору в порядку адміністративного судочинства, але є дотичною процедурою судового розгляду та може виникати та здійснюватись у процесі подання адміністративного позову та його судового розгляду, але в порядку процедури примирення, здійснюваної у порядку, визначеному Законом «Про медіацію». Для належного урегулювання процедури досудового (позасудового) вирішення публічно-правового спору в порядку медіації доцільно: розробити та ухвалити Кодекс ділової та професійної етики медіатора, Типові правила проведення процедури медіації; створити Єдиний реєстр медіаторів, організацій та центрів, що надають послуги медіації України з розмежуванням діяльності відповідно до напрямку їх спеціалізації; доповнити КАСУ окремою главою «Глава 4-1. Врегулювання спору за участю медіатора», в якій вписати виключно процедуру участі медіатора в судовому процесі, коли відкрито провадження в суді, розширити повноваження судді адміністративного суду щодо сприяння примиренню сторін на стадії підготовчого провадження; врегулювати процедуру медіаторства в конкретному спорі в договорі про проведення медіації.

Список використаних джерел

1. Білуга С. С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 22 с.
2. Сидельников О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 21 с.
3. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т права ім. князя Володимира Великого МАУП. Київ, 2018. 220 с.
4. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 214 с.
5. Бортнікова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 286 с.
6. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2019. 16 с.
7. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51.
8. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 18 с.
9. Проскурякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві : дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.
10. Законопроект України «Про медіацію» від 17.12.2015 № 3665. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Арт. 446.
12. Проект Закону про медіацію від 19.05.2020 № 3504. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.

Надійшла до редакції 14.06.2022

References

1. Biluha, S. S. (2015) *Dosudove vrehuliuvannia administratyvno-pravovykh sporiv* [Pre-trial settlement of administrative and legal disputes] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 22 p. [in Ukr.].
2. Sydielnikov, O. D. (2017) *Instytut prymyrennia storin v administratyvnomu sudochynstvi* [Institute of conciliation of parties in administrative proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t «Odes'ka yurydychna akademiya». Kharkiv, 21 p. [in Ukr.].
3. Shynkar, T. I. (2018) *Zastosuvannia mediatsii v administratyvnomu sudochynstvi: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid* [Application of mediation in administrative proceedings: domestic and foreign experience] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / In-t prava im. knyazy Volodymyra

Velykoho MAUP. Kyiv, 220 p. [in Ukr.].

4. Bozhenko, N. V. (2018) Administratyvno-pravove zabezpechennia mediatsii yak sposobu vyrishennia administratyvnykh sporiv [Administrative and legal provision of mediation as a way of resolving administrative disputes] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 214 p. [in Ukr.].

5. Bortnikova A. H. Pravovi zasady zastosuvannia mediatsii yak sposobu vyrishennia publichno-pravovykh sporiv [Legal principles of using mediation as a way of resolving public legal disputes] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Kyiv, 2019. 286 p. [in Ukr.].

6. Korinnyi S. O. Vprovadzhennia mediatsii v administratyvnyi protses Ukrainy [Implementation of mediation in the administrative process of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Uzhhorod, 2019. 16 p. [in Ukr.].

7. Pro mediatsiiu [On mediation] : Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2021 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2022. № 7. Art. 51. [in Ukr.].

8. Bozhenko N. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia mediatsii yak sposobu vyrishennia administratyvnykh sporiv [Administrative and legal provision of mediation as a way of resolving administrative disputes] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2018. 18 p. [in Ukr.].

9. Proskuriakova I. M. Protsesualni osoblyvosti alternatyvnoho vyrishennia publichno-pravovoho sporu v administratyvnomu sudochynstvi [Procedural features of alternative resolution of a public legal dispute in administrative proceedings] : dys. ... d-ra filosofii za spets. 081 «Pravo». Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv, 2021. 300 p. [in Ukr.].

10. Zakonoproiekt Ukrainy «Pro mediatsiiu» vid 17.12.2015 № 3665 [Draft Law of Ukraine «On Mediation» dated December 17, 2015 No. 3665]. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku [Code of Ukraine Administrative Procedure of July 6]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, 37. Art. 446. [in Ukr.].

12. Proiekt Zakonu pro mediatsiiu vid 19.05.2020 № 3504 [Draft Law on Mediation dated May 19, 2020 No. 3504]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Kritsak. Concept, essence and features of legal regulation of mediation as a method of pre-judicial settlement of administrative and legal disputes. To fulfill the research tasks within the scope of this scientific article, the concept is defined, the essence is clarified, and the peculiarities of the legal regulation of mediation as a method of pre-trial settlement of administrative-legal disputes are highlighted.

Based on the results of the research within the scope of this article, it was found that mediation is one of the alternative (out-of-court) ways of resolving public-law disputes, with the help of which two or more parties to the dispute try to reach an agreement to resolve their dispute within the framework of a structured process with the participation of a mediator. that is, it is a procedure that is carried out outside the court proceedings of a public-law dispute in the order of administrative proceedings, but is a tangential procedure of court proceedings and may arise and be carried out in the process of filing an administrative lawsuit and its court proceedings, but in the order of a conciliation procedure carried out in accordance with the procedure specified Law «On Mediation». In order to properly regulate the procedure for the pre-trial (out-of-court) resolution of a public-law dispute through mediation, it is advisable to: develop and adopt the Code of Business and Professional Ethics of a Mediator, Standard Rules for Mediation Procedures; to create a Unified register of mediators, organizations and centers that provide mediation services in Ukraine with delineation of activities according to the direction of their specialization; supplement the CASA with a separate chapter «Chapter 4-1. Settlement of the dispute with the participation of a mediator», in which the procedure for the mediator's participation in the court process, when court proceedings are opened, to be written exclusively, to expand the powers of the judge of the administrative court to facilitate the reconciliation of the parties at the stage of preparatory proceedings; regulate the mediation procedure in a specific dispute in the mediation agreement.

Keywords: *public legal dispute, administrative legal dispute, pre-trial settlement of administrative legal disputes, mediation procedure, legal regulation.*

УДК 342.95+351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-125-130

Влада ЛІТОШКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КЛЮЧОВИХ РЕФОРМ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЗА ОСТАННІ РОКИ

Стаття присвячена питанням генези адміністративно-правового регулювання реформ в органах Національної поліції України. Зазначено, що позитивно оцінюючи ці кроки керівництва держави, все ж не можна не звернути увагу на питання реформування усєї правоохоронної галузі як системного правового явища. Це питання стає актуальним також у світлі створення нових інституцій з правоохоронними функціями, наприклад, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, та ті, які плануються створити. Звертається увага на те, що питання про те, як повинні розвиватися правоохоронні органи, які функції повинні бути змінені, збережені або, взагалі, вилучені в майбутньому, в сучасній юридичній науці мають дискусійний характер.

Ключові слова: поліція, Національна поліція, поліцейський, реформи, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. За роки незалежності в Україні не склалося чіткого уявлення як поетапно, системно реформувати правоохоронну систему нашої держави, оптимізувати діяльність правоохоронних органів. Так склалося, що кожне відомство та міністерство самостійно виробляло власне бачення щодо реформування, яке інколи не завжди узгоджувалося із реформуванням інших правоохоронних органів.

Питання про те, як повинні розвиватися правоохоронні органи, які функції повинні бути змінені, збережені або, взагалі, вилучені в майбутньому, в сучасній юридичній науці мають дискусійний характер. Потребує уточнення й система взаємодії системи правоохоронних органів в цілому, визначення, зокрема, місця та призначення системи органів МВС України в правоохоронній сфері. Тому вироблення науково-практичних рекомендацій з окреслених питань сприятиме розробленню новітньої концепції перспективного розвитку Національної поліції України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питаннями удосконалення діяльності Національної поліції України займалися такі провідні вчені, як В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Глуховець, І. Зозуля, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, М. Лошицький, Р. Мельник, Т. Мінка, Р. Миронюк, А. Колодій, Л. Наливайко, О. Негодченко, В. Олефір, В. Тацій, А. Фоменко, В. Шкарупа та ін. Однак проблеми дослідження механізму становлення та розвитку реформ Національної поліції в сучасних умовах правотворення і державотворення залишилися поза увагою цих вчених.

Метою статті є з'ясування змісту становлення та розвитку законодавства, яке обумовило започаткування процесів реформ в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Реформування правоохоронної системи держави, на нашу думку, повинно базуватися на принципах системності, етапності, плановості, містити тактичні та стратегічні цілі. Недотримання цих базових принципів реформування правоохоронної системи, як свідчить попередній досвід неодноразових спроб реформ, призводить у цілому до їх неефективності, оскільки цілі реформування не досягаються. Нинішні реформи правоохоронної сфери є не першими за роки незалежності нашої держави.

Кожна зміна на рівні керівництва держави або відомства неодмінно супроводжувалася подібною ініціативою (реформування, модернізація). Анонсування чергової реформи, як правило, відбувалося після зміни влади або напередодні чергових

© В. Літошко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5712-6841>

k_zpd@dduvs.in.ua

виборів. При цьому попередні концепції, стратегії, плани реформування значною мірою схожі із сучасними, особливо в частині обґрунтування необхідності реформи та її цілей. Тому не випадково, що жодна з попередніх спроб не була завершена якісними результатами. Процес реформування шоразу переводився в режим «ручного керування» і спрямовувався на реалізацію тактичних цілей [1, с. 4].

Питання реформування правоохоронної системи неодноразово привертало увагу керівництва не тільки нашої держави, але й європейської спільноти.

Серед основних документів, що були ухвалені в ті часи і спрямовані на реформування правоохоронної системи, варто виділити такі: 1) Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні; 2) Концепція реформування кримінальної юстиції; 3) Концепція реформування Служби безпеки України; 4) Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України; 6) Концепція розвитку Державної прикордонної служби України.

Окремо своїм указом Президент України поставив завдання розробити проєкт Концепції реформування системи органів внутрішніх справ [2].

За результатами проведеної роботи підготовлено проєкт Концепції реформування системи МВС України. Крім того, отримано напрацювання, що були використані під час підготовки Державної програми реформування системи МВС на період до 2012 року [3].

Причинами цього, ми тут погоджуємося із І. Зозулюю, можуть бути: загальна надзвичайна складність проблеми і неможливість її безсистемного вирішення; невідповідність окремих положень затверджених концепцій реформування правоохоронних органів держави принципам національної безпеки України; принцип схвалення концепцій рішеннями тільки Ради національної безпеки і оборони України; спроби завуальованого вирішення окремих питань реформування, наприклад, тієї ж системи МВС України в непрофільних концепціях тощо [4].

Важливими складовими реформи правоохоронної системи, як випливає зі змісту Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» є зміна, по-перше, принципів діяльності, що мають ґрунтуватися на законності, децентралізації, прозорості, у тісній взаємодії з громадянським суспільством. По-друге, це корегування завдань та функцій, зміна процедур проходження служби та впровадження нових критеріїв оцінки діяльності. По-третє, важливе місце Президент України в реформуванні правоохоронної системи відводить МВС України й наголошує на необхідності функціональних та організаційних перетворень, впровадження нових підходів до організації управління міністерством, що має ґрунтуватися на політичному управлінні та професіональному керівництві.

На виконання цього стратегічного документа та з метою подальшого реформування правоохоронної системи було ухвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, Стратегію національної безпеки України, Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України, Національну стратегію розвитку громадянського суспільства.

На виконання Стратегії розвитку України-2020 та в межах Коаліційної угоди було створено робочу групу, якій керівництвом держави було поставлено завдання розробити програмні документи реформування МВС України.

Результатом такої роботи стало ухвалення Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [5] і Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України [6], схвалених розпорядженням Уряду від 22.10.2014 р. № 1118-р [7].

Метою Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ є визначення пріоритетів, основних напрямів, очікуваних результатів та засобів перетворення МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка.

Першочерговими завданнями реалізації Концепції, спрямованими на досягнення її мети, є:

- демілітаризація Міністерства внутрішніх справ;
- скорочення значної кількості органів, підрозділів і служб зі спорідненими завданнями та функціями;
- забезпечення ефективної координації діяльності та злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної, міграційної служб, а також служби з надзвичайних ситуацій під політичним керівництвом МВС.

Стратегією розвитку передбачено перетворення МВС на орган європейського

зразка та формування поряд з цим центрального органу виконавчої влади, діяльність якого координується через міністра внутрішніх справ України – Національної поліції як головного органу із забезпечення громадської безпеки. МВС повинно мати таку структуру, щоб жодним чином не асоціюватися з «міністерством поліції», виконуючи при цьому роль цивільного та відкритого «Home office», в якому Національна поліція відносно самостійний орган, діяльність якого координується через міністра Міністерства внутрішніх справ України [6].

МВС має бути органом загального ефективного управління низкою окремих служб, до яких можуть належати Національна поліція, Національна гвардія, прикордонна, міграційна, пожежно-рятувальна та інші служби (у разі їх утворення). Головною умовою побудови управлінських взаємовідносин між МВС та службами буде фінансова та організаційно-управлінська самостійність кожної зі служб (як окремого центрального органу виконавчої влади), отримана внаслідок реформування та розроблення власної стратегії розвитку [6].

З ухваленням 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» фактично розпочалася реформа правоохоронної системи загалом та Міністерства внутрішніх справ України зокрема. Це призвело до створення Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Новий Закон містить багато новацій, які раніше не були притаманні Закону України «Про міліцію», і потребують роз'яснень щодо їх практичного застосування [9, с. 4].

Наступний крок реформ у Національній поліції варто пов'язувати не тільки з намаганням поліпшити якість діяльності поліції, але й тими реформами, які відбуваються у державі. Зокрема, у своєму виступі голова Національної поліції І. Клименко зазначав, що «в Україні успішно пройшла адміністративно-територіальна реформа: 490 районів ліквідовано, натомість створено 119 і 17 на тимчасово окупованих територіях. Щоб максимально охопити населення поліцейським захистом було створено 132 районні підрозділи поліції, у їх складі ми створили відділи, відділення та сектори поліцейської діяльності. При цьому він додав, що одна з основних ідей зміни моделі управління – створення на базі кожного району єдиного безпекового простору» [11].

Отже, основна мета – це постійна взаємодія поліції з населенням та створення безпекового простору, в якому кожна людина почуватиме себе захищеною. У цьому контексті активно впроваджується в діяльність поліції філософія «community policing». І одним із найуспішніших проєктів 2019 року став поліцейський офіцер громади, який реалізується у співпраці з міжнародними партнерами. Якщо коротко, то поліцейський офіцер громади – це поліцейський, який несе службу в об'єднаних територіальних громадах – у сільській місцевості та невеликих містах, він відкритий для людей, особисто знає жителів та їх проблеми, надає якісні поліцейські послуги для створення спільного безпечного середовища [12]. Стратегічна мета поліції – у кожній громаді має бути як мінімум один місцевий поліцейський. А у великих за територією та населенням ОТГ – по 2 або 3. Процес підготовки поліцейських офіцерів громади триває. Крок за кроком поліція оптимізує роботу та поліпшує якість надання поліцейських послуг. Одним із перших кроків стало створення у підрозділах поліції фронт-офісів. Це не просто ремонт вестибюлю та облаштування рецепцій, а кардинально інший підхід до відвідувачів. Кожен відвідувач матиме змогу швидко отримати консультацію чи залишити звернення. Усіх реєструватимуть у спеціальній електронній базі, перебування громадян в поліції буде фіксуватися на відеокамери. У цьому ж контексті втілюється в життя масштабний проєкт CUSTODY RECORDS. Він потрібний для гарантування дотримання прав людини в поліції. Водночас система відеонагляду зможе захистити правоохоронців від можливих провокацій [13].

Також треба зазначити, що в основі процесу формування Національної поліції повинен бути критерій професійності її кадрового складу, оскільки саме людські ресурси є тим основоположним чинником, який дозволить вибудувати поліцію якісного нового сервісного типу, що забезпечить захист прав, свобод та законних інтересів людини та надання широкого спектру поліцейських послуг [14]. Тому дуже важливим в цьому сенсі стають питання професіоналізму поліцейських, постійного удосконалення їх навчання та професійної підготовки. З огляду на це сьогодні необхідно врахувати як помилки у її реалізації, так і сучасні потреби територіальних підрозділів Національної

поліції для поліпшення стану відомчої освіти. Все це повинно сприяти поступовій трансформації системи підготовки поліцейських для її узгодження із сучасними європейськими стандартами. Причому підготовка поліцейських за спеціальністю 081 «Право» у «відомчих» закладах вищої освіти є важливою з огляду на те, що завдяки цьому МВС України може гарантувати населенню України якісну підготовку фахівців з юридичного фаху, а отже, і забезпечити ефективну роботу правоохоронної системи та належне виконання поставлених перед Національною поліцією завдань [15].

Важливо забезпечити майбутнім поліцейським умови для отримання стійких навичок автоматичного виконання маніпуляцій з надання домедичної допомоги та розуміння тих процесів, які будуть при цьому відбуватися в організмі постраждалого. При цьому ці знання та навички обов'язково повинні спиратись на усвідомлення ризику опинитись в екстремальних умовах, зокрема так званого «вогневого» контакту з правопорушником. Для розвитку базових практичних навичок з домедичної підготовки курсантів, необхідних для майбутньої професійної діяльності, а також створення передумов психологічної готовності до впровадження в реальну практику освоєних умінь і навичок викладачам треба цілеспрямовано впроваджувати активні та інтерактивні форми і технології проведення занять: ігри, тренінги, сценарії, креативні техніки тощо [16].

Перспективним питанням є удосконалення кадрової політики Національної поліції. У цьому аспекті є потреба у створенні ефективної системи моніторингу потреб суспільства, держави, практичних органів та підрозділів Національної поліції України у фахівців із відповідним рівнем підготовки. На основі моніторингу варто формувати державне замовлення для закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, центрів початкової підготовки, тощо. У цьому разі відбувається робота на перспективу. Крім того, необхідно створити та забезпечити належний соціальний захист поліцейських, підвищити рівень професійної підготовки, моральних та вольових якостей самих поліцейських [17].

Висновки. На сьогодні керівництвом держави вжиті необхідні заходи щодо проведення реформи Національної поліції. Позитивно оцінюючи ці кроки керівництва держави, все ж не можна не звернути увагу на питання реформування всієї правоохоронної галузі як системного правового явища. Це питання стає актуальним також у світлі створення нових інституцій з правоохоронними функціями, наприклад, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, та ті, які плануються створити. Потребують також подальшого вирішення питання розвитку системи органів Національної поліції в умовах процесів децентралізації влади, укомплектування її професійними поліцейськими, поліпшення системи відомчої освіти, удосконалення механізмів реалізації покладених на поліцейських завдань та функцій.

Список використаних джерел

1. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України. *Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ* : інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 16 квітня 2015 року (проект «Правоохоронна система України: стан, проблеми, перспективи реформування», підготовлений за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів (Програма MATRA). Київ, 2015.
2. Про заходи щодо реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ України : Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 245/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 8. Ст. 405.
3. Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів України: інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень від 12.09.2005 URL: http://www.icps.com.ua/doc/nl_ukr_20050912_0289.pdf.
4. Зозуля І. В. Щодо відповідності концепцій реформування правоохоронної системи держави принципам національної безпеки України. *Форум права*. 2008. № 2. С. 131–151.
5. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1221414>.
6. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. URL: http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategya_rozvitku.html.
7. Питання реформування органів внутрішніх справ : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 1118-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>.
8. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. URL : <http://zib.com.ua/ua/print/101834>.
9. Мінка Т. П., Миронюк Р. В., Глуховець В. А. Науково-практичний коментар розділу IV

«Повноваження поліції» та розділу V «Поліцейські заходи» Закону України «Про Національну поліцію» / за заг. ред. Т. П. Мінки. Харків, 2016.

10. Правоохоронна система України: стан, проблеми, перспективи реформування. 2015. № 2–3. URL : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/zhml_Melnyk_militsiya_2015_A4.compressed.pdf.

11. Ігор Клименко презентував нову модель організації діяльності Національної поліції України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/igor-klimenko-prezentuvav-novu-model-organizaciyi-diyalnosti-nacionalnoyi-politsiyi-ukrayini>.

12. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf.

13. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf>.

14. Нестеренко К. О., Троцай Ю. В. Напрямки реформування Національної поліції як елемента публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/40.pdf>.

15. Логвиненко Б., Ігнатів С. Окремі особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/06/21_1_ua_n/3.pdf.

16. Myslyva O., Nykyforova O., Kuntsevych Iu. The modern methods of first aid (premedical care) teaching in the police institutions. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. URL : <https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/2nd/Oksana%20Myslyva,%20Olena%20Nykyforova,%20Iuliia%20Kuntsevych.pdf>.

17. Дрок І. С. Формування кадрової політики в Національній поліції України. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали Регіон. науково-практ. конф., м. Дніпро, 22 квітня 2021 р., ДДУВС, 2021. 142 с.

Надійшла до редакції 14.06.2022

References

1. Kontseptualni pidkhody do reformuvannya orhaniv vnutrishnikh sprav yak skladovoi pravookhoronnoi systemy ta sektoru bezpeky i oborony Ukrainy. Kontseptualni pidkhody do reformuvannya MVS u konteksti zahalnonatsionalnogo planu reform [Conceptual approaches to the reform of internal affairs bodies as a component of the law enforcement system and the security and defense sector of Ukraine. Conceptual approaches to reforming the Ministry of Internal Affairs in the context of the national reform plan] : informatsiino-analitychni materialy do Kruhloho stolu 16 kvitnia 2015 roku (proiekt «Pravookhoronna systemy Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy reformuvannya», pidhotovlenyi za pidtrymky Ministerstva zakordonnykh sprav Korolivstva Niderlandiv (Prohrama MATRA). Kyiv, 2015. [in Ukr.].

2. Pro zakhody shchodo reformuvannya systemy orhaniv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On measures to reform the system of bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.03.2008 r. № 245/2008. *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. 2008. № 8. Art. 405. [in Ukr.].

3. Kontseptualni zasady reformuvannya systemy pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: informatsiyni biuleten Mizhnarodnoho tsentru perspektyvnykh doslidzhen vid 12.09.2005 r. [Conceptual principles of reforming the system of law enforcement agencies of Ukraine: information bulletin of the International Center for Prospective Studies dated September 12, 2005]. URL: http://www.icps.com.ua/doc/nl_ukr_20050912_0289.pdf [in Ukr.].

4. Zozulia, I. V. (2008) Shchodo vidpovidnosti kontseptsii reformuvannya pravookhoronnoi systemy derzhavy pryntsyvam natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Regarding the compliance of the concepts of reforming the law enforcement system of the state with the principles of national security of Ukraine]. *Forum prava*. № 2. pp. 131–151. [in Ukr.].

5. Kontseptsiiia pershocherhovykh zakhodiv reformuvannya systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav [The concept of priority measures for reforming the system of the Ministry of Internal Affairs]. URL : <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1221414>. [in Ukr.].

6. Stratehiia rozvytku orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Development strategy of internal affairs bodies of Ukraine]. URL : http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku.html. [in Ukr.].

7. Pytannia reformuvannya orhaniv vnutrishnikh sprav. [The issue of reforming internal affairs bodies] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.10.2014 № 1118-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

8. Stratehiia rozvytku orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Development strategy of internal affairs bodies of Ukraine]. URL: <http://zib.com.ua/ua/print/101834>. [in Ukr.].

9. Minka T. P., Myroniuk R. V., Hlukhoveria V. A. Naukovo-praktychnyi komentar rozdiliv IV «Povnovazhennia politzii» ta rozdiliv V «Politseiski zakhody» Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politziiu» [Scientific and practical commentary on Section IV «Powers of the Police» and Section V «Police Measures» of the Law of Ukraine «On the National Police»] / za zah. red. T. P. Minky. Kharkiv, 2016. [in Ukr.].

10. Pravookhoronna systema Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy reformuvannya [Law enforcement system of Ukraine: state, problems, prospects for reform]. 2015. № 2–3. URL : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/zhml_Melnyk_militsiya_2015_A4.compressed.pdf. [in Ukr.].

11. Ihor Klymenko prezentuvav novu model orhanizatsii diialnosti Natsionalnoi politzii Ukrainy [Ihor Klymenko presented a new model of the organization of the National Police of Ukraine]. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/news/igor-klimenko-prezentuvav-novu-model-organizaciyi-diyalnosti-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini>. [in Ukr.].

12. Zvit Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty vidomstva u 2019 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department's work in 2019]. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf. [in Ukr.].

13. Zvit Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2020 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of work in 2020]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf>. [in Ukr.].

14. Nesterenko, K. O., Trotsai, Yu. V. (2021) Napriamky reformuvannya Natsionalnoi politsii yak elementa publichnoi administratsii [Directions for reforming the National Police as an element of public administration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/40.pdf> [in Ukr.].

15. Lohvynenko, B. Ihnatov, S. (2021) Okremi osoblyvosti pidhotovky politseiskykh u zakladakh vyshchoi osvity MVS Ukrainy [Specific features of training of police officers in institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/06/21_1_ua_n/3.pdf [in Ukr.].

16. Myslyva, O., Nykyforova, O., Kuntsevych, Iu. The modern methods of first aid (premedical care) teaching in the police institutions. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. URL : <https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/2nd/Oksana%20Mysliva,%20Olena%20Nykyforova,%20Iuliia%20Kuntsevych.pdf>.

17. Drok, I. S. (2021) Formuvannya kadrovoy polityky v Natsionalnii politsii Ukrainy [Formation of personnel policy in the National Police of Ukraine]. *Aktualni problemy preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii* : materialy Rehion. naukovo-prakt. konf., m. Dnipro, 22 kvitnia 2021 r., DDUVS, 142 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vlada Litoshko. Genesis of administrative and legal regulation of key reforms in the bodies of the National Police of Ukraine in recent years. The article is devoted to the genesis of administrative and legal regulation of reforms in the bodies of the National Police of Ukraine. It is noted that while positively assessing these steps of the state leadership, it is impossible not to pay attention to the issue of reforming the entire law enforcement sector as a systemic legal phenomenon. This issue is also relevant in the light of the creation of new institutions with law enforcement functions, such as the National Anti-Corruption Bureau, the State Bureau of Investigation, and those planned to be established. They also need to further address the development of the National Police system, in the context of decentralization of power, staffing it with professional police officers, improving the departmental education system, improving the mechanisms for implementing police tasks and functions. Attention is drawn to the fact that the question of how law enforcement agencies should develop, what functions should be changed, maintained or, in general, removed in the future, in modern legal science are debatable. The system of interaction between the law enforcement system in general and the determination, in particular, of the place and purpose of the system of bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the law enforcement sphere also need to be clarified. That is, today it is important to develop scientific and practical recommendations on these issues will contribute to the development of the latest concept of long-term development of the National Police of Ukraine.

They also need to further address the development of the National Police system in the context of decentralization of power, staffing it with professional police officers, improving the departmental education system, improving the mechanisms for implementing police tasks and functions.

Keywords: *police, National Police, police officer, reforms, administrative regulation.*

УДК 349.6: 504.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-131-136

Маргарита МАКСИМОВА©

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ

У статті наголошено на необхідності вивчення норм міжнародного права як важливих регуляторів правовідносин у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, а також визначення шляхів гармонізації національного законодавства до європейських та світових стандартів. На підставі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, розглянуто сучасний стан формування та реалізації міжнародних норм, що регулюють ювенальні правовідносини.

Ключові слова: дитина, безпека дитини, інтереси дитини, загрози безпеці дитини, адміністративно-правовий захист прав дитини, суб'єкти забезпечення безпеки дитини, адміністративно-правове забезпечення, безпечне інформаційне середовище, інформаційна безпека дитини, міжнародні норми.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток міжнародних відносин свідчить про потребу удосконалення системи існуючих у вітчизняному законодавстві гарантій захисту дитини та реалізації нею права на безпечні умови життя. Це можливо шляхом імплементації у національне законодавство України міжнародних і європейських стандартів у цій галузі та створення відповідного дієвого юридичного механізму захисту.

Поступове імплементування Україною у національне законодавство міжнародних гарантій захисту прав і свобод дитини, водночас вимагає належного функціонування механізму їх реалізації, посилення організаційних та правових заходів щодо безумовного виконання взятих міжнародних зобов'язань з прав дітей, активного залучення громадянського суспільства до проблем захисту прав і свобод дитини, посилення громадського контролю за виконанням державою зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, інших міжнародних та регіональних конвенційних органів.

Оптимальним для сучасного стану громадянського суспільства та врахування демократичних засад світового розвитку видається побудова такої держави, яка спроможна забезпечити повноцінну реалізацію дитиною права на безпечні умови життя. Тому, розробляючи способи впровадження ефективної системи протидії загрозам, які здатні негативно вплинути на фізичне, емоційне та психологічне благополуччя дитини, а також можуть призводити до порушення її прав, потрібно не лише враховувати надбання вітчизняної практики, а й передусім вивчати світовий досвід та міжнародні стандарти дотримання права дитини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливі аспекти адміністративно-правового забезпечення безпекового середовища дитини досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними вітчизняні наукові дослідження, в цьому аспекті треба віддати належне науковим працям таких вчених, як: Я. Бордіян, Ю. Ващенко, М. Грушко, А. Гришук, О. Губанова, К. Демиденко, Н. Єрмілова, В. Закриницька, Т. Кагановська, О. Кудрявцева, В. Крижановська, Л. Красицька, Н. Конончук, Е. Костіна, Я. Квітка, Л. Кривачук, Н. Крестовська, Л. Кожура, О. Мовчан, К. Левченко, Н. Логвінова, М. Легецький, О. Навроцький, В. Нагорна, Л. Наливайко, Р. Опацький, О. Озель, Н. Опольська, А. Пасічник, Н. Плахотнюк, О. Паньчук, А. Пшенична, С. Поволоцька, О. Реус, Г. Толкачова,

© М. Максимова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4405-2502>

maksymovarita@gmail.com

Н. Філіпова, Н. Хуторянська, О. Юхта. Водночас регулювання правовідносин у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя через призму міжнародного права розглядалося фрагментарно, стосуючись лише окремих аспектів і не аналізуючи проблему комплексно.

Тому **мета** статті полягає у необхідності вивчення норм міжнародного права як важливих регуляторів правовідносин у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, а також визначення шляхів гармонізації національного законодавства до європейських та світових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Зовнішнім проявом неоднорідного, комплексного характеру регулювання суспільних відносин у сфері реалізації дитиною права на безпечні умови життя є наявність різних джерел, що його формують. Джерело регулювання являє собою зовнішню форму вираження та закріплення норм і правил, нормативної субстанції.

У нинішніх умовах формування основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки дитини набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, є саме ознака високої правової врегульованості суспільних відносин. Регулюючий вплив позитивного права на суспільні відносини полягає у тому, що воно у своїх нормах, насамперед нормах права, конструє модель різних суб'єктів цих відносин [1, с. 117–118].

Від регулювання інших сфер правове регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя відрізняється за суб'єктами та набором своєрідних правових регуляторів. На рівні міжнародного права ця сфера представлена великою кількістю нормативно-правових актів.

На виконання міжнародних зобов'язань залучається широке коло державних органів, організацій, фізичних осіб, оскільки переважна більшість міжнародно-правових норм реалізується через національний організаційно-правовий механізм. Ця діяльність регулюється внутрішньодержавним правом, у якому зростає кількість актів, присвячених виконанню міжнародних зобов'язань.

Відносини у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя опосередковуються нормами як міжнародних документів загального характеру, так і спеціальних, присвячених безпосередньо реалізації ювенальної політики держави.

Основа регулювання міжнародних відносин, що виникають у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, становлять норми загального міжнародного права, які містяться у статутах Організації Об'єднаних Націй, деклараціях та резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, документах інших міжнародних організацій з найбільш загальних та глобальних питань міжнародного правопорядку, багатосторонніх договорах (конвенціях), рішеннях міжнародних судових інстанцій із захисту прав дитини.

Проблема прав дитини та їх захисту завжди була актуальною. Однак протягом усієї історії права дітей порушувалися і лише 1917 рік вперше Генеральна асамблея ООН проголосила Міжнародним роком дитини, що стало початком дій на захист прав дітей та формування навколо них безпечного середовища.

Помилково вважати початком активного формування міжнародних норм, правил і стандартів захисту дітей ухвалення Конвенції про права дитини, оскільки ще у 1902 році на 3-й сесії Гаазької Конференції з міжнародного права було підготовлено Конвенцію, що регулювала опіку над неповнолітніми, від 12 червня 1902 р. [2]. Зазначена Конвенція втратила чинність майже через 100 років – на підставі статті 51 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. (набрала чинності 1 січня 2002 р.) [3].

Першим із документів у зазначеній сфері фактично стала Женевська декларація прав дитини, ухвалена Генеральною Асамблеєю Ліги Націй у 1924 р., в якій наголошувалося на необхідності забезпечення фізичного та психологічного благополуччя неповнолітніх осіб, незважаючи на місце проживання, расу, мову, релігію тощо. У 1934 р. Генеральна Асамблея Ліги Націй повторно затвердила Декларацію 1924 р., а країни – члени Ліги Націй пообіцяли інкорпорувати норми Декларації у своє національне законодавство, однак без прийняття юридичних зобов'язань зробити це напевно [4].

Однак це був не остаточний варіант цього важливого міжнародного документа, адже 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції 1386 (XIV) було одностайно ухвалено Декларацію прав дитини [5]. Згідно з преамбулою, Декларація прав дитини 1959 р. проголошена з метою забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства [5]. Вона є більш досконалим і більш широким за обсягом документом, адже торкається не лише життєвих потреб дитини, але й потреби дитини у любові та розумінні; наголошує на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері і дитині, проголошує право на ім'я і національність дитини [6].

Здається, що саме Декларація прав дитини 1959 р. стала повноцінним міжнародно-правовим актом, в якому особливу увагу звернено на базові принципи реалізації дитиною права на безпечні умови життя. Зокрема, наголошено, що «дитина за будь-яких обставин повинна бути серед перших, хто отримує захист і допомогу; дитина повинна бути захищена від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації» [5].

Після ухвалення Загальної декларації прав людини в 1948 р. та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в 1966 р., де в ст. 24 вказано, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, з боку її сім'ї, суспільства та держави, міжнародна правова охорона дитинства набуває конкретних обрисів у системі загальнолюдських прав і свобод.

Одне з провідних місць у міжнародному механізмі забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя займає Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., у межах якої держави-учасниці ООН зобов'язалися також забезпечити неповнолітній особі такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки батьків чи інших осіб, які відповідають за дитину за законом, й із цією метою вживають усіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Також треба зазначити, що до Конвенції 1989 р. було прийнято три факультативні протоколи (Optional Protocols):

1) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р. [7];

2) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р. [8];

3) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/66/138 від 19 грудня 2011 р. [9].

До названих вище треба також додати Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, підписаний 15 листопада 2000 р. Однак, на жаль, незважаючи на підписання та ратифікацію цих важливих документів багатьма країнами світу (більше 120), досі є сексуальне насильство та сексуальна експлуатація дітей, яка проявляється в формах: проституції, порнографії, торгівлі (внутрішня, зовнішня), дитячого секс-туризму, ранніх шлюбів тощо [10].

Отже, саме міжнародні стандарти є базовими орієнтирами формування демократичних цінностей будь-якого суспільства. На основі них вживаються необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні заходи, які включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм із метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у разі необхідності для порушення початку судового розгляду [11].

У міжнародному праві передбачено необхідність захисту прав дитини від таких форм загроз та посягань:

а) довільне або незаконне втручання у здійснення її права на особисте життя, або зазіхання на честь і гідність;

б) усі форми фізичного або психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності турботи чи недбалого поводження, грубого поводження або експлуатації;

в) економічна експлуатація та виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для її здоров'я або бути перешкодою в отриманні нею освіти, або завдавати шкоди її здоров'ю та фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку;

г) незаконне споживання наркотичних засобів та психотропних речовин;

д) усі форми сексуальної експлуатації та сексуального розбещення;

е) нелюдські або принижуючі гідність види звернення чи покарання;

ж) всі інші форми експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини (ст. 16, 19, 32, 34, 37 Конвенції про права дитини).

Заходи захисту дитини від вказаних вище загроз і посягань можуть включати як розробку соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині та особам, які дбають про неї, а також здійснення інших форм попередження та виявлення випадків жорстокого поводження з дитиною, законодавчі, адміністративні, освітні та інші заходи (ст. 4, 19, 33 Конвенції про права дитини).

Міжнародний принцип заборони усіх видів жорстокого поводження з людиною став одним з основних принципів національного законодавства України. Ратифікувавши основні міжнародні документи з прав дитини, Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до ч. 1 ст. 19 Конвенції про права дитини вжити всіх заходів (законодавчих, адміністративних і просвітницьких) щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, недбалого піклування, чи депривації. Україна вперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування (ст. 52) [12, с. 50].

У нормах міжнародного права окрему увагу приділено захисту дітей в цифровому середовищі. Зокрема, треба віддати належне Конвенції про права дитини, яка містить декілька статей про захист права дітей та підлітків на інформацію. Зокрема, у статті 13(1) право дитини вільно висловлювати свої думки містить свободу шукати, одержувати і передавати будь-які інформацію та ідеї незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

Важливу роль у захисті права дітей та підлітків на інформацію мають також Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. (ETS No. 185), Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. (ETS No. 189), Доповідь Комітету з прав дитини «Digital media and children's rights» («Цифрові медіа і права дітей»), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2014)6 від 16 квітня 2014 р. «Guide to human rights for Internet users» («Керівництво з прав людини для інтернет-користувачів»), а також Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років. У 2018 році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендації CM/Rec (2018) про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі.

Отже, приєднавшись до низки міжнародно-правових угод, які конкретизують правові засади та визначають практичні заходи щодо забезпечення дітей та повноцінної реалізації ними права на безпечні умови життя, Україна взяла на себе правові зобов'язання, а саме договори, які після набрання ними чинності стали частиною вітчизняного національного законодавства. До таких документів треба віднести:

1) універсальні міжнародно-правові договори про захист прав дітей та підлітків, що включають: міжнародні договори ООН про захист прав людини; конвенції Міжнародної організації праці; конвенції Гаазької конференції з міжнародного приватного права;

2) міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків;

3) міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру, що не мають статусу міжнародних договорів, – декларацій і резолюцій міжнародних організацій, підсумкових документів, спільних заяв-платформ тощо, яких не слід недооцінювати, оскільки в них висловлена певна позиція значної кількості держав, що засвідчує їх ставлення до відповідних ювенальних проблем. Відсутність правового (юридично обов'язкового) характеру у таких документах дає змогу широкого їх використання з метою висвітлення

та підтримки позитивного досвіду забезпечення дитини, її захисту у складних життєвих обставинах, для формування певного стандарту реалізації дитиною права на безпечні умови життя, що може призвести до змін у суспільстві, а також для пропонування певних моделей змін у законодавстві.

Висновки. Отже, очевидним є те, що виконання державою прийнятих міжнародно-правових зобов'язань неможливе без створення постійно діючих незалежних механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів дитини. Водночас недосконалість чинного законодавства у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя переконує в необхідності узгодження його відповідно з вимогами міжнародних норм, правил і стандартів, насамперед в частині:

– забезпечення виконання вимог Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги в частині реалізації обов'язку платформ спільного доступу до відео захищати дітей від шкідливої для їх фізичного, ментального та морального розвитку аудіовізуальної інформації, реклами та користувацького контенту;

– створення дієвого правового механізму гарантування процесуального статусу дитини, як самостійного учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення;

– врахування загальновизнаних міжнародних стандартів гарантування поваги прав дитини та їх ефективного забезпечення з урахуванням принципів та елементів дружнього до дитини правосуддя (системи ювенальної юстиції), мету якої у вигляді реабілітації та соціальної реінтеграції дитини задекларовано в усіх відповідних міжнародних положеннях щодо її захисту;

– доцільності приєднання до Третього Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини, який дасть право дітям на подання скарг в індивідуальному порядку до Комітету ООН з прав дитини.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави та права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1997. 320 с.
2. Convention du 12 Juin 1902 pour Régler la Tutelle des Mineurs. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/the-old-conventions/1902-guardianship-convention/>.
3. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. Done at The Hague, on the 19th day of October 1996. Entry into force: 1-I-2002. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70>.
4. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. About the Declaration. URL: <https://www.humanium.org/en/genevadeclaration/>.
5. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf>.
6. Левченко Катерина. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини. 23.11.2009. URL: <http://khp.org/index.php?id=1258983351>.
7. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000, entry into force 12 February 2002. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opaccrc.aspx>.
8. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000 entered into force on 18 January 2002. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opscrc.aspx>.
9. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/66/138 of 19 December 2011, entered into force on 14 April 2014. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPICCR.aspx>.
10. Швед О. В. Документи ООН у сфері захисту прав дітей від сексуального насильства та експлуатації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96 (Ч. I). С. 110–112.
11. Дрозд О., Хуторянська Т. Міжнародні стандарти забезпечення прав і законних інтересів дитини та їх імплементація в законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 255–261.
12. Ніколайчук А. І. Нормативно-правова база захисту дитини від насильства. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 49–55.

Надійшла до редакції 01.02.2022

References

1. Zahalna teoriia derzhavy ta prava [General theory of the state and law] / za red. V. V. Kopieichykova. Kyiv, 1997. 320 p. [in Ukr.].
2. Convention du 12 Juin 1902 pour Régler la Tutelle des Mineurs. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/the-old-conventions/1902-guardianship-convention/>. [in Ukr.].
3. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. Done at The Hague, on the 19th day of October 1996. Entry into force: 1-I-2002. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70>.
4. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. About the Declaration. URL : <https://www.humanium.org/en/genevadeclaration/>.
5. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf>.
6. Levchenko Kateryna. Dvadsiat rokiv Konventsii OON pro prava dytyny [Twenty years of the UN Convention on the Rights of the Child]. 23.11.2009. URL : <http://khpg.org/index.php?id=1258983351> [in Ukr.].
7. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000, entry into force 12 February 2002. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opaccrc.aspx>.
8. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000 entered into force on 18 January 2002. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opscrc.aspx>.
9. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/66/138 of 19 December 2011, entered into force on 14 April 2014. URL : <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPICCRC.aspx>.
10. Shved O. V. (2011) Dokumenty OON u sferi zakhystu prav ditei vid seksualnoho nasylstva ta ekspluatatsii [UN documents in the field of protection of children's rights from sexual violence and exploitation]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Issue 96 (Part I), pp. 110–112. [in Ukr.].
11. Drozd O., Khutorianska T. (2015) Mizhnarodni standarty zabezpechennia prav i zakonnykh interesiv dytyny ta yikh implementatsiia v zakonodavstvo Ukrainy [International standards for ensuring the rights and legitimate interests of the child and their implementation in the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Issue 75, pp. 255–261. [in Ukr.].
12. Nikolaichuk A. I. (2014) Normatyvno-pravova baza zakhystu dytyny vid nasylstva [Regulatory framework for child protection against violence]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 4, pp. 49–55. [in Ukr.].

ABSTRACT

Marharyta Maksymova. Standards of international law as a source of administrative and legal ensuring the implementation of the child's right to safe living conditions. The article emphasizes the need to uphold the norms of international law as important regulators of legal norms in the sphere of ensuring the realization of a child's right to a safe life, as well as the designation of a path in the harmonization of national legislation to European and world standards. On the basis of the analysis of civil legislation, scientific, journalistic and methodical source, the current state of the formation and implementation of international norms that regulate juvenile legal blueprints is considered.

The list of the main forms of threats to the safety of children, designated by international law, has been determined.

The significance of the Convention on the Rights of the Child was confirmed on the 20th leaf fall, 1989, and three main protocols for the international mechanism for ensuring the implementation of a child's right to a safe life.

Three groups of international legal acts have been christened, which concretize legal ambush and designate practical ways to ensure the safety of children and the full realization of their right to a safe life, among them:

- 1) universal international legal agreements on the protection of children's rights and rights;
- 2) international legal agreements for the sake of Europe on the protection of children's rights and rights;
- 3) international legal acts of a recommendatory nature, which do not detract from the status of international treaties, declarations and resolutions of international organizations, sub-bag documents, joint application platforms, etc.

It has been pointed out that there is a lack of formal legislation in the sphere of ensuring the implementation of the child's right to a safe mind of life, and in connection with this, a complex of approaches has been vibrated, directing to the totality of bringing it to the forefront of international norms, rules and standards.

Keywords: *children, child safety, children's interests, threats to child safety, administrative and legal defense of children's rights, subjects of child safety, administrative and legal security, safe information environment, information security of children, international norm.*

УДК 342.95+351.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-137-141

Каріне МКРТЧЯН[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено окремі проблемні питання, пов'язані з адміністративно-правовим забезпеченням державної соціальної політики в умовах децентралізації влади. Визначено, що децентралізація у сферах соціального захисту та соціального забезпечення виявила такі актуальні проблеми: по-перше, це розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; по-друге, спроможність місцевого самоврядування виконувати свої повноваження у соціальній сфері. З'ясовано, що сучасна державна соціальна політика в умовах децентралізації влади побудована на індивідуальному підході до розвитку соціальної сфери на місцевому рівні та відбувається за активної участі у цьому місцевої влади та територіальних громад.

Ключові слова: державна соціальна політика, децентралізація, адміністративно-правове забезпечення, розподіл повноважень, публічна адміністрація, соціальна сфера.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики зумовлена двома напрямками розвитку нашої держави. Це євроінтеграція та децентралізація.

Як свідчить досвід, надмірно централізована державна соціальна політика вичерпала свої ресурси і не дозволяє ефективно вирішувати конкретні проблеми в соціальній сфері. З одного боку, запущені процеси децентралізації поставили на порядок денний низку важливих питань щодо адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, розподілу повноважень між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у соціальній сфері та багато інших проблем, які потребують вирішення.

З іншого боку, актуальним питанням для нашої держави є створення гідних умов життя. Гідні умови життя – це інтегроване поняття, яке охоплює багато різних і таких, які не піддаються кількісній оцінці, факторів. Це поняття охоплює сукупність усіх форм людської діяльності й уособлює собою синтез матеріального (достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування, поліпшення умов життя, безпека, електропостачання, водопостачання, транспорт, комунікації тощо) і духовно-творчого боку життя (рівень реалізації внутрішнього потенціалу людини, її інтелекту, творчого сенсу життя тощо). Розвиток суспільства загалом визначається рівнем людських знань і здібностей [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У науці адміністративного права питання удосконалення діяльності публічної адміністрації, у тому числі розподілу повноважень, взаємодії тощо, привертало увагу багатьох вчених, як-от: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Дрозд, А. Комзюк, В. Колпаков, О. Кузьменко, Р. Мельник, Т. Мінка та ін. Однак варто зазначити, що складність процесів децентралізації влади потребує нових пошуків та вивчення перспектив розвитку діяльності публічної адміністрації в адміністративно-правовому забезпеченні соціальної сфери.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів діяльності публічної адміністрації з питань адміністративно-правового забезпечення реалізації державної соціальної політики в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Основи децентралізації влади у соціальній сфері

заклала Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (далі – Концепція). Відповідно до положень Концепції, розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою повинно відбуватися за принципами субсидіарності та децентралізації влади. У Концепції визначено, що основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня є забезпечення: надання соціальної допомоги через територіальні центри, надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг [2].

Як показує вітчизняна практика, перерозподіл повноважень у сфері управління соціальною сферою є складним процесом, який супроводжується пошуком шляхів уникнення можливих ризиків та дисбалансів. Рішення, які реалізуються державою в напрямі децентралізації управління у соціальній сфері, не мають однозначної позитивної оцінки. Передача повноважень на місця, закріплення джерел ресурсів для їх виконання потребує належного законодавчого, організаційного та методичного забезпечення. Важливою ознакою сучасних реформ є їх швидке розгортання, тому це подекуди ускладнює процес децентралізації, який покликаний сприяти підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів територіальних громад та забезпеченню високої якості освітніх, медичних та інших видів послуг соціальної сфери, що надаються населенню. З іншого боку, оскільки реформа децентралізації має комплексний характер і стала основним пріоритетом урядової політики, то нівелювання негативних впливів та усунення суперечностей відбувається в умовах оперативного реагування [3, с. 7].

Суттєві зміни, пов'язані з процесами децентралізації влади, зумовлюють наділення органів місцевого самоврядування великими владними повноваженнями з питань створення та утримання закладів соціальної інфраструктури, надання соціальних послуг, забезпечення їх якості та інші.

Тож залишається проблема спроможності органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад якісно та ефективно реалізовувати державну політику у соціальній сфері. Такі зміни також зумовлюють виникнення ризику неотримання жителями територіальної громади окремих видів соціальних послуг через фінансову та іншу неспроможність їх надання територіальною громадою.

Згідно з чинним законодавством у кожній громаді, якщо є потреба, повинні надаватися послуги, які умовно можна поділити на такі групи:

- превентивні/профілактичні: консультування, інформування, соціальна профілактика;
- для осіб/сімей, що потрапили у складні життєві обставини: соціальний супровід, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, натуральна допомога, представництво інтересів, посередництво (медіація);
- для осіб з інвалідністю та людей похилого віку: проживання, догляд вдома, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають: порушення опорно-рухового апарату та пересуваються у колісних кріслах, порушення зору; переклад жестовою мовою;
- для дітей з інвалідністю: супровід під час інклюзивного навчання, денний догляд;
- кризові послуги: екстрене (кризове) втручання; надання притулку;
- для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних. Усі ці послуги мають надаватися у громаді максимально наближено до проживання людини, що їх потребує [4].

Водночас під час реалізації вищенаведених напрямів об'єднані територіальні громади зіткнулися із численними проблемами, однією з яких є фінансування соціальної сфери. На думку експертів, одним із шляхів поліпшення стану фінансування соціальної сфери є залучення до цієї участі приватних інвестицій, яке може відбуватися у договірній формі шляхом укладання договорів про співробітництво.

Також треба звернути увагу на проблеми правового та методичного забезпечення організації співробітництва територіальних громад в Україні та їх спроможності реалізовувати делеговані повноваження. Йдеться про відсутність реальних механізмів та організаційних інструментів втілення нової системи діяльності органів місцевого самоврядування в питаннях реалізації багатьох напрямів соціальної політики Це, насамперед, пов'язано із відсутністю належного правового регулювання. Саме тому одним із практичних шляхів вирішення цієї проблеми може стати покращення поточного планування діяльності територіальних громад та поширення

договірної форми співробітництва.

Конституція України (далі – КУ) визначає, що: «Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів, або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій та установ, створювати для цього відповідні органи і служби» (ч. 2 ст. 142 КУ) [5]. Частина 1 статті 10 Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Україною, містить наступну норму: «Місцеві влади мають право, здійснюючи свої повноваження, співробітничати та, у межах закону, створювати консорціуми з іншими місцевими владами для виконання завдань, що становлять спільний інтерес» [6]. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [7] регламентує процедури спільної діяльності органів місцевого самоврядування в інтересах своїх громад, визначає принципи, на яких таке співробітництво ґрунтується – законність, добровільність, взаємна вигода, прозорість і відкритість, рівноправність учасників, взаємна відповідальність суб'єктів співробітництва за його результати [8].

Покращення поточного планування у соціальній сфері має починатися на етапі розробки та прийняття місцевих бюджетів, визначення потреб мешканців громади у соціальних послугах та фінансової, технічної та організаційної спроможності їх надання. Під час планування місцевих бюджетів слід враховувати потреби громади у фінансових ресурсах для утримання закладів соціальної інфраструктури, соціальних працівників, видів соціальних послуг.

У разі виявлення неспроможності територіальної громади задовольняти потреби мешканців в соціальних послугах, утриманні закладів соціальної інфраструктури тощо, шляхами вирішення цих проблем є залучення державних та місцевих суб'єктів соціальної політики, а також недержавний сектор. У зв'язку з чим у територіальних громадах має бути налагоджена ефективна організація взаємодії та співпраці з місцевими державними адміністраціями, центрами зайнятості, закладами охорони здоров'я, освіти, культури та іншими закладами, що дає можливість забезпечити надання соціальних послуг різним групам населення, з урахуванням місць, де вони вже отримують інші послуги/допомогу.

Безперервність у наданні соціальних послуг, соціального захисту та соціального забезпечення, утриманні закладів соціальної інфраструктури на місцевому рівні має забезпечуватися шляхом: обґрунтованого та виваженого планування програм розвитку соціальної сфери та місцевих видатків на соціальну сферу зі спільною участю територіальних громад та місцевих державних адміністрацій; поширення залучення приватних інвестицій у соціальну сферу та участі бізнесу у проектах публічно-приватного партнерства; поширення договірної форми співпраці територіальних громад з недержавним сектором з питань фінансування та розвитку соціальної сфери; поширення договірної форми співпраці територіальних громад між собою; співпраці з територіальними органами Національної сервісної служби, Державної служби зайнятості з питань здійснення координаційної, методичної, навчальної та інформаційної підтримки у проведенні соціальної роботи, наданні соціальних послуг, навчанні фахівців із соціальної роботи тощо.

Висновки. Сучасна державна соціальна політика в умовах децентралізації влади побудована на індивідуальному підході до розвитку соціальної сфери на місцевому рівні та відбувається завдяки активній участі у цьому місцевої влади та територіальних громад. Децентралізація у сферах соціального захисту та соціального забезпечення виявила такі актуальні проблеми: розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; спроможність місцевого самоврядування виконувати свої повноваження у соціальній сфері.

Проведення подальших реформ у сфері реалізації державної соціальної політики в умовах децентралізації влади потребують: досягнення балансу централізації та децентралізації влади з питань соціального забезпечення, зайнятості населення, надання соціальних послуг, захисту прав дітей тощо через механізми збалансованості загальнодержавної та регіональної соціальної політики; впровадження уніфікованої методики розробки регіональних та місцевих програм розвитку соціальної сфери та її фінансування; створення Дорожньої карти з визначенням алгоритму виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень у соціальній сфері; створення правових та економічних механізмів публічно-приватного партнерства

в соціальній сфері шляхом стимулювання та залучення недержавного сектора до вирішення соціальних проблем на місцевому рівні, пошуку нових джерел фінансування соціальної сфери на місцевому рівні; врегулювання на законодавчому рівні всіх форм публічно-приватного партнерства у соціальній сфері.

Список використаних джерел

1. Onyshchuk I. Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. №. 2. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/2nd/Ihor_Onyshchuk.pdf.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80.
3. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.
4. Посібник із визначенням потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах. Практичні рекомендації. Київ, 2019. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file>.
5. Конституція України від 28.06.1991 р. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL : <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>.
7. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 24.07.2014 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text.
8. Співробітництво територіальних громад. URL : <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1362>.

Надійшла до редакції 14.06.2022

References

1. Onyshchuk, I. (2021) Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. №. 2. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/2nd/Ihor_Onyshchuk.pdf.
2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlyady v Ukraini [On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. № 333-r. URL: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80. [in Ukr.].
3. Rozvytok sotsialnoi sfery terytorialnykh hromad v umovakh administratyvno-finsanovoi detsentralizatsii [Development of the social sphere of territorial communities in conditions of administrative and financial decentralization] / DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy»; za red. S. L. Shults. Lviv, 2018. 140 p. [in Ukr.].
4. Posibnyk iz vyznachenniam potreb naselennia obiednanoi terytorialnoi hromady u sotsialnykh posluhakh. Praktychni rekomendatsii [Guide to determining the needs of the population of the united territorial community in social services. Practical recommendations]. Kyiv, 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file>. [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1991 r. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1991]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. [in Ukr.].
6. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government]. URL : <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>. [in Ukr.].
7. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad [About the cooperation of territorial communities] : Zakon Ukrainy vid 24.07.2014 r. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text. [in Ukr.].
8. Spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad [Cooperation of territorial communities]. URL : <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1362>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Karine Mkrtchian. Directions of improvement of administrative and legal support of state social policy in the conditions of decentralization of power in Ukraine. The article highlights some problematic issues related to the administrative and legal support of state social policy in the context of decentralization of power. It is determined that Decentralization in the spheres of social protection and social security has revealed the following topical problems, first, the division of powers between local governments and executive authorities; second, the ability of local governments to exercise their powers in the social sphere. It was found that the modern state social policy in the context of decentralization of power is based on an individual approach to the development of the social sphere at the local level and with the active participation of local authorities and local communities. It is determined that today the issue of distribution of powers in the field of social services, use of budget funds needs to be resolved. At

the local level, it is also about the ability of the community as a whole to ensure the normal development of social infrastructure. It is stated that the solution of such complex issues requires improvement of legal regulation of administrative and legal status and activities of all subjects of state social policy, unification of legislation governing the provision of social services, public authorities and local governments in this area. It is theoretically justified that success in these areas will depend on the ability of state institutions to make a clear, complete and comprehensive division of powers between central executive bodies and local governments in matters of social protection, social services and financing of social sectors.

Further reforms in the implementation of state social policy in the context of decentralization of power require: achieving a balance of centralization and decentralization of power on social security, employment, social services, protection of children's rights, etc. through mechanisms for balancing national and regional social policy; introduction of a unified methodology for the development of regional and local programs for the development of the social sphere and its financing; creation of the Roadmap with definition of algorithm of performance by local governments of own and delegated powers in the social sphere.

Keywords: *state social policy, decentralization, administrative and legal support, division of powers, public administration, social sphere.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-141-146

Каріна ПІСОЦЬКА®

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

МЕТОД ПРИМУСУ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто метод примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Здійснено аналіз наукових позицій вчених щодо визначення поняття адміністративного примусу та запропоновано власне визначення. Охарактеризовано специфічні ознаки адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Ключові слова: *адміністративний примус, заходи примусу, ювенальна превенція, підрозділи, поліція, класифікація.*

Постановка проблеми. На сьогодні кожна правова держава світу використовує примус як один із невід'ємних елементів у системі заходів управління, в тому числі і щодо неповнолітніх. Але це не відмінняє того, що в науковому середовищі є проблематика застосування адміністративного примусу в діяльності ювенального поліцейського у сфері забезпечення прав і свобод дитини. Частина науковців вважають цей метод недопустимим, адже здебільшого суб'єктом впливу є дитина, що буде характеризуватися як юридичне насильство щодо неповнолітнього. Інша частина наукової спільноти переконана – примус є допустимим і необхідним правовим знаряддям в забезпеченні правового порядку та захисті прав та інтересів громадян та дітей зокрема. В адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції метод адміністративного примусу також є одним із важливих методів діяльності. Та водночас серед усіх методів у діяльності ювенального поліцейського примус є правовим інструментом, що належить до найбільш жорстких засобів впливу. Тому вивчення та аналіз методу примусу в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України є актуальним дослідницьким завданням, яке ми спробуємо вирішити в межах цієї наукової статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню застосування адміністративного примусу, зокрема і підрозділами Національної

© К. Пісоцька, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9108-264>

pesoczkarayarina77@ukr.net

поліції, присвятили свої праці такі вітчизняні науковці: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Є. Безсмертний, Ю. Битяк, О. Ф. Кобзар, С. Ківалов, А. Комзюк, Т. Коломоєць, Р. В. МIRONЮК, Р. М. Опацький, М. І. Пелех, В. Шкарупа та ін. На сьогодні таке поняття, як «адміністративний примус» не зустрічається в жодному нормативно-правовому акті. Однак, як свідчить аналіз наукової літератури, незважаючи на велику кількість наукового доробку у сфері адміністративного примусу, з питання здійснення адміністративного примусу в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України зараз практично відсутні будь-які дослідження.

Мета статті полягає у визначенні поняття методу примусу в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний примус займає важливе місце в правозастосовній системі України, за допомогою його застосування реалізуються найважливіші правоохоронні функції органів поліції. Адміністративний примус є насамперед самостійним різновидом державного (правового) примусу. Правовий примус виявляється насамперед у різних формах відповідальності: кримінальній, адміністративній, дисциплінарній і майновій, які несуть громадяни, посадові і юридичні особи, що допустили правопорушення, а також у застосуванні уповноваженими державними органами та посадовими особами інших заходів примусового впливу щодо осіб, які добровільно не виконують вимоги правових норм [1, с. 34].

Слушно у своєму дослідженні зазначає А. М. Іваницький про те, що державна влада, а також уповноваженні суб'єкти органів державної влади здійснюють примус через норми права і вказаний примус є невід'ємною рисою права, головна умова права в будь-якій державі – це легітимне вчинення примусу з боку особи, спеціально уповноваженої на його застосування. Є цілком логічним висновок про те, що норми права є неможливим виконувати без спеціально уповноважених органів, які уповноваженні захищати дотримання таких норм права, в тому числі і шляхом застосування заходів примусу [2, с. 58].

За своєю соціально-правовою природою адміністративний примус є органічною складовою державного примусу [3, с. 338].

Найчастіше під примусом розуміють психологічний або фізичний вплив на певних осіб з метою спонукання, примушення їх виконувати правові норми [4, с. 193]. Звичайно ж, державний примус має бути заходом, як крайньої необхідності, що використовується уповноваженою особою в межах визначених законом.

Питанню класифікації заходів адміністративного примусу присвячено багато праць.

Пропонуємо надати визначення поняттю адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, що спочатку потребує вивчення вже наявних наукових позицій на предмет визначення поняття адміністративного примусу.

Наприклад, А. Поліщук зазначає, що адміністративний примус – це різновид державного примусу (окремий інститут адміністративного права), який за своєю суттю є втручанням у сферу правових інтересів правопорушника, інших суб'єктів права. Йому, як і державному примусу загалом, властиві характерні риси, сутність яких зводиться до використання державними органами способів примусового характеру з метою забезпечення належного поведіння людей [5, с. 55].

М. Пелех вважає що адміністративний примус – це система засобів впливу (психологічного або фізичного) на поведінку та свідомість учасників суспільних відносин, який здійснюється уповноваженими особами органів державної влади на підставі правових норм з метою превенції вчинення адміністративних правопорушень, а також прискання їх вчинення та спонукання таких учасників суспільних відносин до правомірної поведінки [6, с. 75].

Погоджуємося з цією науковою позицією авторів, адже встановлюючи співвідношення між поняттям адміністративного та державного примусу, варто зазначити, що адміністративний примус є одним із видів державного примусу.

Цікавою є думка А. Комзюка, який вважає, що примус (вимушене насильство) є контрнасильством, право на яке державі делегувало суспільство, і тому зазначене явище має моральне і правове обґрунтування [7, с. 27–28].

На нашу думку, досить нестандартна позиція автора щодо визначення поняття, з

якою ми частково погоджуємося, та все ж таки науковцем не досить всебічно розкрито сутність адміністративного примусу, зокрема науковець не вказав об'єктів та суб'єктів адміністративного примусу, систему засобів або ж яким шляхом буде досягнуто це поняття.

С. Ківалов та Л. Біла зазначають, що адміністративний примус – це владне, здійснюване в односторонньому порядку і в передбачених правовими нормами випадках застосування від імені держави до суб'єктів правопорушень, по-перше, заходів попередження правопорушень, по-друге, запобіжних заходів щодо правопорушень, по-третє, заходів відповідальності за порушення нормативно-правових положень. [8, с. 27–28].

Частково погоджуємось з визначенням авторів, зокрема науковці вперше зазначають таку характерну особливість адміністративного примусу, як застосування в односторонньому порядку.

Питанням визначення поняття адміністративного примусу займалися багато інших вчених.

На думку О. Дручек, поняття адміністративного примусу треба визначити як застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних суспільних відносин шляхом попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [9, с. 414].

Адміністративний примус – це застосування органами виконавчої влади та їх посадовими особами, а у випадках, зазначених у законі, – судами (суддями) або представниками громадськості, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою запобігання і припинення правопорушень, притягнення винних до відповідальності [10, с. 135].

Існує позиція, яка прагне об'єднати вищезазначені наукові позиції.

Зокрема, Т. Коломоєць вважає, що адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного або психологічного впливу уповноважених державних органів, а у деяких випадках і громадських організацій, на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин в межах окремого адміністративного провадження задля запобігання та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, запобігання та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [11, с. 160].

Хочемо також зазначити, що безпосередньою метою застосування адміністративного примусу є превенція адміністративних правопорушень та припинення протиправної поведінки в момент її вчинення та опосередкованою метою – захист суспільних прав та інтересів всіх членів суспільства.

Що ж до визначення поняття адміністративного примусу у діяльності Національної поліції, зокрема в діяльності підрозділів ювенальної превенції серед наукових досліджень не багато вчених, які б займалися вивченням цього питання.

Б. Марченко, зазначає, що адміністративний примус (у діяльності правоохоронних органів) – це визначений нормами публічного права спосіб офіційного фізичного чи психологічного впливу посадових осіб правоохоронних органів на свідомість та поведінку фізичних і юридичних осіб, навіть усупереч їх волі та бажанню, у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів, що здійснюється з метою охорони суспільних відносин, шляхом попередження і припинення правопорушень та притягнення винних до юридичної відповідальності [12, с. 12].

М. Пелех розуміє адміністративний примус у діяльності Національної поліції України як застосування уповноваженими особами підрозділів Національної поліції України до учасників суспільних правовідносин, які порушують адміністративно-правові приписи, заходів адміністративного впливу, що мають на меті забезпечення публічної безпеки та порядку в суспільних відносинах, охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, шляхом превенції та припинення правопорушень.

Щодо методу примусу в діяльності поліції щодо неповнолітнього, то О. Дручек зазначає, що метод примусу у діяльності НП України як суб'єкта забезпечення прав і

свобод дитини – це застосування передбачених законодавством заходів впливу на правопорушника з метою охорони суспільних відносин у зазначеній сфері [9, с. 146].

Важливим є розуміння того, що адміністративний примус, який застосовують підрозділи ювенальної превенції, здебільшого визначається тим, що основним об'єктом адміністративної діяльності підрозділу є неповнолітні, адже заходи примусу можуть застосовуватись як до дитини, що скоїла правопорушення, так і до інших, які вчинили правопорушення щодо дитини.

Як вже зазначалося раніше у дослідженнях, адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції здійснюється за допомогою прямих та непрямих засобів впливу на волю об'єкта своєї діяльності в межах компетенції, що визначена законодавством. Такі засоби та прийоми впливу на об'єкта діяльності називають методами. Хочемо зазначити, що використання методів адміністративної діяльності підрозділами ювенальної превенції порівняно з іншими підрозділами, що здійснюють превентивну діяльність, є специфічною, адже об'єктом такого впливу є неповнолітня особа та її оточення [14, с. 126].

Отже, на основі аналізу наукових позицій можемо зробити висновок, що *метод адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України – це застосування уповноваженими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, передбачених законодавством, заходів адміністративного впливу на правопорушника, з метою захисту прав та інтересів дитини, а також захисту суспільних інтересів та інтересів інших осіб від протиправних дій неповнолітніх осіб, шляхом превенції та припинення правопорушень.*

Для більш глибокого розуміння сутності адміністративного примусу розглянемо його ознаки.

Аналіз правових джерел та праць вчених дає нам підстави щодо виокремлення (визначення) таких ознак адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: 1. Заходи адміністративного примусу застосовуються тільки уповноваженими посадовими особами, які визначенні законодавством. 2. Застосовуючи заходи примусу, уповноважена посадова особа має переконати громадянина до виконання ним загальнообов'язкових правил поведінки або ж припинення чи покарання за вчинення протиправних дій. 3. Види, порядок застосування, строки застосування заходів адміністративного примусу визначаються нормативно-правовими актами [6]. 4. Однією з визначальних ознак адміністративного примусу є те, що заходи впливу застосовуються саме в примусовому порядку [13].

Висновки. На основі виконаного наукового дослідження розглянуто визначення поняття методу примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Дослідивши праці вчених, можемо зробити висновок, що метод адміністративного примусу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України – це застосування уповноваженими особами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, передбачених законодавством, заходів адміністративного впливу на правопорушника з метою захисту прав та інтересів дитини, а також захисту суспільних інтересів та інтересів інших осіб від протиправних дій неповнолітніх осіб шляхом превенції та припинення правопорушень.

Список використаних джерел

1. Безпалова О. І., Джафарова О. В., Князев С. М. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
2. Весельська Т. А. Адміністративне затримання за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій: особливості оскарження в адміністративному судочинстві. *Вибори і демократія*. 2009. № 2 (20). С. 34–39.
3. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 457 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. 2-е вид. Київ : Юрінком-Інтер, 2000. 752 с.
5. Поліщук А. О. Забезпечення прав людини при застосуванні заходів адміністративного примусу поліцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ Публічного права. Київ, 2017. 178 с.
6. Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2021. 229 с.

7. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монограф. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 345 с.
8. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. 3-є вид., перероб. і допов. Одеса, 2008. 394 с.
9. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції країни як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / ОДУВС. Одеса, 2018. 254 с.
10. Ракша Н. С., Червоненко Г. О. Адміністративний примус у системі забезпечення права громадян на освіту як запорука національної безпеки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 2 (1). 2012. С. 134–141.
11. Адміністративне право України : підручник. Вид. 2-е, змін. і допов. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2012. 528 с.
12. Максименко О. В. Окремі функції державних органів та установ з реалізації ювенальної політики в Україні. *Бюлетень з обміну досвідом роботи Управління видавничо-поліграфічної діяльності ГШ МВС України*. 2010. № 183. С. 67–72.
13. Джафарова О. В., Іванцов В. О. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 1 (31). С. 59–67.
14. Пісоцька К. О. Методи адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 8(44). С. 14–18.

Надійшла до редакції 13.06.2022

References

1. Bezpalova, O. I., Dzhafarova, O. V., Knyazyev, S. M. (2017) Administratyvna diyal'nist' politsiyi u pytanniyakh ta vidpovidyakh [Administrative activity of the police in questions and answers] : navch. posib. / za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv : KhNUVS, 242 p. [in Ukr.].
2. Vesel's'ka, T. A. (2009) Administratyvne zatrymannya za porushennya porядku orhanizatsiyi i provedennya zboriv, mitynhiv, vulychnykh pokhodiv i demonstratsiy: osoblyvosti oskarzhennya v administratyvnomu sudochynstvi [Administrative detention for violation of the order of organizing and holding meetings, rallies, street marches and demonstrations: peculiarities of appeal in administrative proceedings]. *Vybory i demokratiya*. № 2 (20), pp. 34–39. [in Ukr.].
3. Opats'kyy, R. M. (2020) Yuvenal'na polityka v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi [Juvenile policy in Ukraine: administrative and legal principles of formation and implementation] : monohrafiya / za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, profesora B. O. Lohvynenka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 457p. [in Ukr.].
4. Kolpakov, V. K. (2000) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. 2-e vyd. Kyiv : Yurinkom-Inter, 752 p. [in Ukr.].
5. Polishchuk, A. O. (2017) Zabezpechennya prav lyudyny pry zastosuvanni zakhodiv administratyvnoho prymusu politsiyeyu [Ensuring human rights during the application of measures of administrative coercion by the police] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / NDI Publichnoho prava. Kyiv, 178 p. [in Ukr.].
6. Pelekh, M. I. (2021) Administratyvno-pravovi zasady zdiysnennya administratyvnoho prymusu orhanamy Natsional'noyi politsiyi Ukrainy [Administrative and legal principles of implementation of administrative coercion by the bodies of the National Police of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.07 / NDI publichnoho prava. Kyiv, 229 p. [in Ukr.].
7. Komzyuk, A. T. (2002) Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronniy diyal'nosti militsiyi: ponyattya, vdy ta orhanizatsiyno-pravovi pytannya realizatsiyi [Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the militia: concepts, types and organizational and legal issues of implementation] : monohraf. / za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-t vnutr. sprav, 345 p. [in Ukr.].
8. Kivalov, S. V., Bila, L. R. (2008) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : navch.-metod. posib. 3-ye vyd., pererob. i dopov. Odessa, 394 p. [in Ukr.].
9. Druchek, O. M. (2018) Administratyvno-pravovyy status Natsional'noyi politsiyi krayiny yak sub'yekta zabezpechennya prav i svobod dytyny [Administrative and legal status of the National Police of the country as a subject of ensuring the rights and freedoms of the child] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / ODUVS. Odessa, 254 p. [in Ukr.].
10. Raksha, N. S., Chervonenko, H. O. (2012) Administratyvnyy prymus u systemi zabezpechennya prava hromadyan na osvitu yak zaporuka natsional'noyi bezpeky Ukrainy [Administrative coercion in the system of ensuring citizens' right to education as a guarantee of national security of Ukraine]. *Naukovyy visnyk L'vivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 2(1), pp. 134–141. [in Ukr.].
11. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk. Vyd. 2-e, zmin. i dopov. / za zah. red. T. O. Kolomoets'. Kyiv : Istyna, 2012. 528 p. [in Ukr.].
12. Maksymenko, O. V. (2010) Okremi funktsiyi derzhavnykh orhaniv ta ustanov z realizatsiyi yuvenal'noyi polityky v Ukraini. *Byuleten' z obminu dosvidom roboty Upravlinnya vydavnycho-polihrafichnoyi diyal'nosti HSH MVS Ukrainy*. № 183, pp. 67–72.

13. Dzhafarova, O. V., Ivantsov, V. O. (2007) Problemy klasyfikatsiyi zakhodiv administratyvnoho prymusu. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*. № 1(31), pp. 59–67. [in Ukr.].

14. Pisots'ka, K. O. (2021) Metody administratyvnoyi diyal'nosti pidrozdiliv yuvenal'noyi preventsiyi Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 8(44), pp. 14–18. [in Ukr.].

ABSTRACT

Karina Pisotska. Method of forces in the administrative activity of juvenial prevention divisions of the National Police of Ukraine. The article considers the method of coercion in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine.

The analysis of legal sources and works of scientists on the definition of administrative coercion and the author's definition of the method of administrative coercion in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine as the use of authorized units of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine. the rights and interests of the child, as well as the protection of public interests and the interests of others from the wrongful acts of minors, through the prevention and cessation of offenses.

The peculiarities of the method of coercion in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine are revealed, such as: measures of administrative coercion are applied only by authorized officials, which are determined by law; by applying coercive measures, the authorized official must persuade the citizen to comply with the universally binding rules of conduct or to suspend or punish him for committing illegal acts; types, procedure of application, terms of application of measures of administrative coercion are determined by normative legal acts; one of the defining features of administrative coercion is that measures of influence are applied compulsorily.

It is emphasized that the immediate purpose of administrative coercion is the prevention of administrative offenses and the cessation of illegal behavior at the time of its commission and the indirect purpose – the protection of public rights and interests of all members of society.

It is determined that the administrative coercion used by juvenile prevention units is mostly determined by the fact that the main object of the unit's administrative activities are minors, as coercive measures can be applied to children who have committed offenses and to others who have committed offenses against children.

Keywords: *administrative coercion, coercive measures, juvenile prevention, units, police, classification.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-146-150

Світлана РИЖКОВА®

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ПРОТИДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ІНОЗЕМЦІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДМС УКРАЇНИ

У статті розглянуто необхідність належного регулювання суспільних відносин у сфері міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Найбільш вагомого значення тут набуває високоефективна діяльність Державної міграційної служби України (далі – ДМС) щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців в Україні, в тому числі в прикордонних регіонах, які є традиційно «привабливими» для іноземців.

Наголошено, що ДМС України є головним суб'єктом протидії адміністративним правопорушенням саме іноземців, як особливої категорії суб'єктів в Україні. В подоланні відповідних негативних явищ йому сприяють інші органи публічної адміністрації (державні органи, органи місцевого самоврядування та представницькі органи).

Надано увагу питанням визначення сутності протидії адміністративним правопорушенням іноземців в діяльності ДМС України.

© С. Рижкова, 2022

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7549-7654>

revord@gmail.com

Вказано, що сутність протидії адміністративним правопорушенням іноземців в діяльності Державної міграційної служби України полягає у сукупності взаємопов'язаних цілеспрямованих дій ДМС України (її посадових з осіб), спрямованих на розробку і реалізацію заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням, обмеженням та усуненням явищ і процесів, детермінуючих адміністративні міграційні правопорушення іноземців в Україні.

Ключові слова: державна міграційна служба, нелегальна міграція, протидія, іноземець, адміністративні правопорушення.

Постановка проблеми. Виконання зобов'язань, передбачених міжнародними угодами та розбудова власних демократичних традицій зумовлюють необхідність удосконалення як вітчизняного правового масиву, так і функціонування суб'єктів публічної адміністрації в Україні.

З огляду на вищевказане актуальності набуває необхідність належного регулювання суспільних відносин у сфері міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших, визначених законодавством, категорій мігрантів. Найбільш вагомим значенням тут набуває високоєфективна діяльність державної міграційної служби України (далі – ДМС) щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців в Україні, в тому числі в інших прикордонних регіонах, що є традиційно «привабливими» для іноземців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблем протидії міграційним правопорушенням іноземців приділяли значної уваги такі українські науковці, як: Н. Бортник, Ю. Василик, Д. Голобородько, В. Колпаков, Ю. Курилюк, С. Мосьондз, Т. Мінка, О. Малиновська, В. Олефір, В. Палько, О. Піскун, В. Половников, Ю. Римаренко, О. Савченко, С. Чехович та ін.

Метою статті є визначення сутності протидії адміністративним правопорушенням іноземців в діяльності ДМС України, а також визначення поняття протидії адміністративним правопорушенням в діяльності Державної міграційної служби України.

Виклад основного матеріалу. Втілення положень чинного законодавства забезпечується новітніми підходами до адміністрування міграційними процесами з боку держави через державні інституції – ДМС України.

Загалом міжнародна міграція надзвичайно багатогранний процес, адже є низка причин, що змушують людей переїжджати до іншої країни – примусове переміщення (депортація), вимушене переміщення через загрозу свободі, життю чи здоров'ю внаслідок військових конфліктів, політичних репресій чи екологічних катастроф (біженці), об'єднання сімей, що внаслідок тих чи інших обставин опинилися у різних країнах, репатріація (або повернення емігрантів на батьківщину) і, нарешті, міграція з метою пошуку кращих умов життя і праці, тобто зумовлена соціально-економічними факторами. Переміщення з метою пошуку кращих умов життя і праці є найбільш поширеними. Часто інші види міграції є прихованими формами економічної, що дають змогу обійти правові перешкоди на шляху економічних мігрантів [1, с. 26].

За великим тлумачним словником сучасної української мови «протидія» визначається як дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [2, с. 1173].

Зважаючи на це, ДМС України як суб'єкт протидії адміністративним правопорушенням іноземців, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює заходи щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції, іншим порушенням міграційного законодавства, виконує в межах повноважень, передбачених законом, правозастосовні і правоохоронні функції [3, с. 123].

У дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. Кузьменко дійшла висновку про те, що адміністративно-правова протидія нелегальній міграції на загальнодержавному рівні реалізується завдяки функціонуванню особливого механізму, основними компонентами якого є організаційно-структурні утворення, адміністративно-правові заходи, нормативне забезпечення. Цей механізм є системною складовою частиною загальнодержавного механізму впливу щодо соціально негативних явищ [4, с. 17].

Стосовно доцільності вживання термінів «протидія» та «боротьба» щодо проблеми нелегальної міграції, ми приєднуємось до думки І. Серової, Ю. Римаренка та В. Новик, які надають перевагу терміну «протидія» у зв'язку із тим, що поняття «боротьба» більшою мірою стосується активних дій репресивного характеру, а «протидія» – дій, що, передусім, є превентивними, запобіжними, профілактичними.

Позиція зазначених фахівців підтверджується тим, що протидія, яка засновується

на превентивних засобах, не виключає застосування адміністративного примусу, притягнення нелегальних мігрантів до відповідальності. Однак саме під час протидії звертається увага на актуальний останнім часом принцип забезпечення захисту прав людини – нелегального мігранта. Уряди повинні пам'ятати про цей принцип у тих випадках, коли вони вживають заходів у боротьбі із нелегальним переправленням мігрантів, а також тоді, коли вони можуть у такий спосіб викликати упереджене ставлення до мігрантів. Термін «боротьба» треба застосовувати під час розгляду проблеми транснаціональної організованої злочинності, що має прямий зв'язок із нелегальним переправленням мігрантів через кордон [5].

В цьому аспекті С. Лисенко слушно відмічає, що термін «протидія» стосується дій, які передусім є превентивними, запобіжними, профілактичними. Однак протидія, що заснована на превентивних засобах, не виключає застосування адміністративного примусу [6].

У висновках до дисертаційного дослідження О. Л. Гамалій зазначає, що протидія правопорушенням, які вчиняються іноземцями в Україні, визначається як система різноманітних видів діяльності та комплексних заходів, які здійснюються системою суб'єктів протидії, спрямованих на попередження, усунення, нейтралізацію і обмеження (ослаблення) факторів, детермінуючих правопорушення іноземців в Україні. Зазначається, що термін «протидія» як засадничий в адміністративному праві та кримінології отримав у законодавстві України як позитивні, так і протилежні, негативні контекстні ознаки. Складовими структури протидії правопорушенням, які вчиняються іноземцями в Україні, є тільки та діяльність, що безпосередньо стосується іноземців [7].

Принагідно зазначимо, що в цьому визначенні протидії центральним є її розуміння як системи різноманітних видів діяльності та комплексних заходів, які здійснюються системою суб'єктів протидії адміністративним правопорушенням іноземців в Україні, що, однак, утворює певну риторичну тавтологію.

Загалом система являє собою сукупність взаємопов'язаних і розташованих у певному порядку елементів, що формують цілісне утворення [8, с. 27].

Цілком очевидним є те, що ДМС України є головним суб'єктом протидії адміністративним правопорушенням саме іноземців, як особливої категорії суб'єктів в Україні. В подоланні відповідних негативних явищ йому сприяють інші органи публічної адміністрації (державні органи, органи місцевого самоврядування та представницькі органи, на кшталт «Меджлісу кримськотатарського народу»).

У спільному дослідженні В. Колпаков та О. Кузьменко зазначають, що в адміністративному праві під суб'єктом протидії розуміють власника прав і обов'язків у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, здатного надати права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати. Також суб'єктів, які здійснюють протидію нелегальній міграції, фахівці пропонують класифікувати на: 1) державні органи; 2) органи сфери місцевого самоврядування; 3) громадські організації; 4) міжнародні представництва. За іншим критерієм такі суб'єкти поділяють на: 1) спеціально створені; 2) суб'єкти, для яких цей вид діяльності є основним, поряд з іншими основними, тобто одним з основних; 3) суб'єкти, для яких цей вид діяльності є другорядним [9, с. 238].

Щодо суб'єктів протидії та запобігання злочинності, доцільно підтримати позицію О. Кальмана, який відносить до таких суб'єктів: державні органи, службові особи, громадські організації, соціальні групи, окремі громадяни, наділені відповідною компетенцією, правами і обов'язками, діяльність яких відповідно до чинного законодавства спрямована на розробку і реалізацію заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням, обмеженням та усуненням криміногенних явищ і процесів, що породжують злочинність [10, с. 30].

Висновки. Отже, сутність протидії адміністративним правопорушенням іноземців в діяльності Державної міграційної служби України полягає у сукупності взаємопов'язаних цілеспрямованих дій ДМС України (її посадових з осіб), спрямованих на розробку і реалізацію заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням, обмеженням та усуненням явищ і процесів, що детермінують адміністративні міграційні правопорушення іноземців в Україні.

Список використаних джерел

1. Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Ярослава Пилинського. Київ : Стилюс, 2007. 191 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел.

Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Ryzhkova S. A. State Migration Service of Ukraine as an actor of anti-illegal migration. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 122-127.

4. Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Українська Академія державного управління при Президентові України. Київ, 2000. 20 с.

5. Серова І. Теоретико-концептуальні проблеми міжнародно-правового визначення нелегальної міграції та механізмів протидії даному явищу. *Юридичний журнал*. 2006. № 3. URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2193>.

6. Лисенко С. О. Адміністративно-правова діяльність ОВС щодо протидії правопорушенням, пов'язаним з незаконним обігом наркотичних засобів серед дітей. URL: <http://crimeconsult.info/uk/publikatsiji.html>.

7. Гамалій О. Л. Адміністративно-правова протидія правопорушенням, які вчиняються іноземцями в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харків нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 21 с.

8. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

9. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Нелегальна міграція генезис і механізм протидії : монографія. Київ ; Дніпропетровськ, 2002. 372 с.

10. Кальман О. Г., Козьяков І. М., Кут В. М. Проблеми протидії злочинності : підруч. ; за ред. О. Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 352 с.

Надійшла до редакції 08.06.2022

References

1. Migrants and tolerance in Ukraine [Migration and tolerance in Ukraine] : zb. st. / za red. Yaroslava Pylynsko. Kyiv : Stylos, 2007. 191 p. [in Ukr.].

2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad i holov. red. V. T. Busel. Kyiv : Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukr.].

3. Ryzhkova, S. A. (2019) State Migration Service of Ukraine as an actor of anti-illegal migration. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 122-127.

4. Kuzmenko, O. V. (2000) Administratyvno-pravova protydiia nelegalnii mihratsii v Ukraini [Administrative and legal countermeasures against illegal migration in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Ukrainska Akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

5. Sierova, I. (2006) Teoretyko-kontseptualni problemy mizhnarodno-pravovoho vyznachennia nelegalnoi mihratsii ta mekhanizmiv protydiu danomu yavysshchu [Theoretical and conceptual problems of the international legal definition of illegal migration and mechanisms for countering this phenomenon]. *Yurydychnyi zhurnal*. № 3. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2193>. [in Ukr.].

6. Lysenko, S. O. Administratyvno-pravova diialnist OVS shchodo protydiu pravoporushenniam, poviazanyim z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv sered ditei [Administrative and legal activities of the Ukrainian Security Service in combating offenses related to the illegal circulation of narcotic drugs among children]. URL: <http://crimeconsult.info/uk/publikatsiji.html> [in Ukr.].

7. Hamalii, O. L. (2012) Administratyvno-pravova protydiia pravoporushenniam, yakii vchyniautisia inozemtsiamy v Ukraini [Administrative and legal response to offenses committed by foreigners in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.08. Kharkiv nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 21 p. [in Ukr.].

8. Nyzhnyk, N. R., Mashkov, O. A. (1998) Systemnyi pidkhid v orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia [A systematic approach in the organization of public administration] : navch. posib. Kyiv : Vyd-vo UADU, 160 p. [in Ukr.].

9. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2002) Nelegalna mihratsiia henezys i mekhanizm protydiu [Illegal migration genesis and mechanism of countermeasures] : monohrafiia. Kyiv; Dnipropetrovsk, 372 p. [in Ukr.].

10. Kalman, O. H., Koziakov, I. M., Kuts, V. M. (2010) Problemy protydiu zlochynnosti [Problems of combating crime] : pidruch. ; za red. O. H. Kalmana. Kharkiv : Novasoft, 352 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Ryzhkova. On the essence of the concept of combating administrative offenses by foreigners in the activities of the State Migration Service of Ukraine. The article considers the need for proper regulation of social relations in the areas of migration, including counteraction to illegal migration, citizenship, registration of individuals, refugees and other categories of migrants defined by law. The most significant importance here is the highly effective activities of the State Migration Service of Ukraine to counteract the administrative offenses of foreigners in Ukraine, including in other border regions, which are traditionally «attractive» for foreigners.

It has been noted that the State Migration Service of Ukraine is the main subject of counteraction to administrative offenses of foreigners, as a special category of subjects in Ukraine. Other public administration bodies (state bodies, local self-government bodies and representative bodies) contribute to overcoming the relevant negative phenomena.

Attention has been paid to the issues of determining the essence of counteraction to administrative offenses of foreigners in the activities of the State Migration Service of Ukraine. It is indicated that the essence of counteraction to administrative offenses of foreigners in the activities of the State Migration Service of Ukraine is a set of interrelated purposeful actions of the State Migration Service of Ukraine (its officials from persons) aimed at the development and implementation of measures related to the prevention, detection, restriction and elimination of phenomena and processes determining administrative migration offenses of foreigners in Ukraine.

Keywords: *state migration service, illegal migration, counteraction, foreigner, administrative offenses.*

УДК 342.95+351.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-150-156

Віталій ШЕВЧУК

аспірант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті наведено поняття громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні, розкрито його зміст. Встановлено, що під ним треба розуміти визначену законом діяльність представників громадськості, спрямовану на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю виконання завдань правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Виокремлено найбільш дієві форми та способи громадського контролю (засоби та способи його реалізації) за діяльністю правоохоронних органів в Україні, а саме: представництво громадськості в колегіальних органах при центральних та територіальних підрозділах правоохоронних органів, зокрема: діяльності громадських рад в системі правоохоронних органів; участь громадськості в обговоренні та підготовці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів; безпосереднє звернення громадян та ЗМІ до правоохоронних органів з метою отримання інформації про їх діяльність; участь представників громадськості у відборі кадрів до правоохоронних органів та проходження атестації кадрів; участь представників громадськості під час службової перевірки щодо скарг на дії чи бездіяльність правоохоронців та ін.

Ключові слова: *громадський контроль, діяльність правоохоронних органів, форми та способи громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні.*

Постановка проблеми. Система правоохоронних органів України є тією невід'ємною складовою державних інституцій, рівень довіри до якої повинен бути досить високим, а тому їх діяльність повинна здійснюватись виключно в межах закону, на його виконання для належного забезпечення і захисту прав та свобод громадян та на засадах демократичних принципів діяльності органів публічної влади однією, із форм реалізації яких є можливість здійснення громадського контролю за їх діяльністю. З одного боку, значні повноваження цих органів, які в тому числі реалізуються шляхом застосування у разі необхідності примусових заходів впливу, з іншого – певна закритість інформації про діяльність цих органів ускладнює реалізацію громадського контролю за їх діяльністю, що викликає необхідність розроблення та впровадження дієвих та функціональних форм громадського контролю за їх діяльністю, які дозволять, по-перше, не перешкоджати діяльності правоохоронних органів; по-друге, дадуть змогу ефективно оцінювати їх діяльність з боку громадськості та забезпечувати належну їх взаємодію з громадськістю. Виконання цього завдання є можливим в першу чергу через усвідомлення сутності громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, розробку нових та удосконалення існуючих правових механізмів урегулювання ефективних способів його здійснення, що має бути досягнуто шляхом здійснення наукових пошуків у цьому напрямі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Треба зауважити, що проблематика громадського контролю за діяльністю органів публічної адміністрації та правоохоронних органів не є новою, в різні часи її досліджували такі вчені, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Барабаш, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Братель, М. Вітрук, В. Гаращук, І. Голосніченко, С. Гончарук, В. Горшен'єв, Є. Додін, С. Денисюк, І. Залюбовська, І. Ільїнський, Р. Калюжний, С. Ківалов, В. Колпаков, О. Кузьменко, Б. Лазарев, В. Лімонов, А. Лун'єв, Д. Лученко, А. Малишев, О. Машков, М. Мескон, О. Музичук, Н. Нижник, В. Опришко, О. Полінець, А. Селіванов, М. Селівон, В. Семчик, В. Сіренко, М. Снітчук, В. Сорокін, М. Студенікіна, В. Цветков, В. Чіркiна, І. Шахов, Ю. Шемшученко, В. Шестак, Є. Шорiна та інші.

Незважаючи на багатоманітність наукових джерел, в яких досліджувались різні аспекти громадського контролю у сфері публічної служби, комплексного дослідження сучасних проблем громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів України не проводилось. Отже, необхідність визначення дієвих форм, методів та процедур громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів України, їх впровадження є актуальним дослідницьким завданням, яке потребує реалізації.

Мета. У зв'язку з цим з'ясування поняття, розкриття змісту та форм громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів є досить актуальним дослідницьким завданням в межах наукового дослідження, що й зумовлює доцільність його реалізації в межах цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. В Україні забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом світового співтовариства спрямоване на зміщення напрямів діяльності правоохоронних органів, зокрема з метою першочергового забезпечення ними національних конституційних норм та світових стандартів до отримання прав і свобод людини.

Основною метою діяльності правоохоронних органів є служіння суспільству шляхом надання публічних правоохоронних послуг, забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, захисту державних кордонів та національної безпеки. Основоположними засадами (принципами) діяльності правоохоронних органів з-поміж інших визначено відкритість та прозорість, а також взаємодію з населенням на засадах партнерства, що закладає основи для повернення довіри до правоохоронного органу та його законної діяльності, спрямованої насамперед на обслуговування громадян у правоохоронній сфері.

Зважаючи на нову «обслуговуючу» функцію правоохоронних органів, основним замовником правоохоронних послуг є народ України, її громадяни, які за рахунок сплати податків їх утримують, а тому повинні мати законодавчо визначені гарантії контролю за її діяльністю. Сучасне новітнє законодавство України, яке регулює систему прав громадян в цілому і дотримання і захисту їх правоохоронними органами надає певні можливості для громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, але форми такого виду громадського контролю, технології та методи його здійснення потребують свого впровадження та вдосконалення.

Перш ніж з'ясувати поняття та зміст громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні, необхідно з'ясувати сутність громадського контролю за діяльністю органів публічної адміністрації. На початку треба відмітити, що поняття громадського контролю не знайшло законодавчого закріплення, хоча в правовій науці були непоодинокі спроби обґрунтувати необхідність його законодавчого закріплення. Наприклад, С. Ф. Денисюк свого часу пропонував «розробити законопроект «Про громадський контроль в Україні», де на законодавчому рівні закріпити напрямки контрольної діяльності, перелік суб'єктів громадського контролю, принципи та правила здійснення такого контролю, його юридичне оформлення, механізм відповідальності державних і недержавних (діяльність фізичних та юридичних осіб як державного, так і недержавного секторів) структур та їх посадових осіб за невиконання або неякісне чи несвоєчасне виконання законних вимог громадськості та ін.» [1, с. 6–7]. Сучасний стан законодавчого закріплення поняття громадського контролю слід охарактеризувати так. Попри відсутність спеціального закону про громадський контроль його нормативну базу складають окремі норми Конституції та інших законів. Згідно зі статтями 5 і 38 Конституції, «народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні, яку він

здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами» [2]. Закон України «Про об'єднання громадян» (ч. 1 ст. 20) «до прав зареєстрованих об'єднань громадян відносить і право отримувати від органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань» [3]. Згідно із Законом України «Про звернення громадян», «громадяни України мають право звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ та організацій незалежно від форм власності, до підприємств, до засобів масової інформації, до посадових осіб згідно з їх функціональними обов'язками із зауваженнями, скаргами та пропозиціями щодо їх статутної діяльності, заявою чи клопотанням стосовно реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення» (ч. 1 ст. 1). Вказані суб'єкти мають розглянути ці звернення та сповістити їхніх авторів про результати розгляду (ст. 14). Причому ці права поширюються і на осіб, які не є громадянами України (ч. 3 ст. 1) [4]. Лише у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» наведено поняття демократичного цивільного контролю, який визначено «як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни» [5].

Незважаючи на відсутність законодавчого визначення громадського контролю, неоднозначним є розуміння його змісту серед науковців. Не вдаючись до поглибленого аналізу сутності громадського контролю, що виходить за межі дослідження в межах цієї статті, зупинимось лише на окремих визначеннях сутності громадського контролю, які стосуються до діяльності правоохоронних органів.

Зокрема, Л. Наливайко і А. Орешкова з урахуванням наукового аналізу поняття громадського контролю «запропонували його авторське тлумачення, як одного із видів соціального контролю у формі публічної перевірки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів з боку громадян та їх об'єднань в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави» [6, с. 51]. Однак автори, на нашу думку, звужують розуміння громадського контролю лише до публічної перевірки діяльності суб'єктів владних повноважень, ми ж схильні відносити до форми громадського контролю також аспект взаємодії громадськості та суб'єктів владних повноважень. С. Шестак трактує громадський контроль «як контроль громадян та їх добровільних об'єднань, спрямований на забезпечення законності та прозорості функціонування державного механізму, на розвиток постійних й ефективних взаємозв'язків держави і населення» [7, с. 41]. Зі свого боку, І. Сквірський «під громадським контролем розуміє діяльність громадськості, яка має на меті перевірку або спостереження з метою перевірки для протидії, попередження або припинення протиправних дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічного управління» [8, с. 42–43]. На думку автора, характерною рисою громадського контролю є те, що він здійснюється як окремими приватними особами, так і громадськими об'єднаннями, які незалежні від об'єктів контролю.

Найбільш широке дослідження громадського контролю через призму діяльності правоохоронних органів було здійснено С. Денисюком, який під громадським контролем розуміє «систему відносин громадянського суспільства з державою, яка базується на підзвітності органів державної виконавчої влади (правоохоронних органів) органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам (громадськості)» [9, с. 59, 517].

Як правильно зазначає В. М. Кравчук, «відсутність у чинному законодавстві України єдності змісту та поняття громадського контролю, закріплення належного організаційно-процедурного регулювання його реалізації, зокрема чітких правил здійснення такого контролю, створює штучні бар'єри для контрольної функції громадянського суспільства». Для вирішення вказаних проблем важливим є не лише розробка та ухвалення спеціального закону про громадський контроль, проекти якого в різні часи розроблялися та навіть вносились на розгляд Верховної Ради України [10, 11], а

й формування якісно нового типу особистості, свідомої своїх прав і обов'язків громадянина, розвиток сильного громадянського суспільства та народовладдя у державі [12, с. 59]. Незважаючи на неодноразові спроби внести на розгляд Парламенту законопроекти «Про громадський контроль» найбільш прагматичною, на нашу думку, є Проект Закону України від 13.05.2015 р. № 2737-1 «Про громадський контроль», яким запропоновано досить широке розуміння громадського контролю над органами державної влади та органами місцевого самоврядування, як здійснення правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування положень Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів з метою сприяння їхній ефективній діяльності й виконання покладених на них функцій захисту прав, свобод, інтересів громадян [13].

Водночас основи нормативно-правового регулювання реалізації різних форм громадського контролю вже закладені в окремих законодавчих актах, якими регулюється правовий статус окремих правоохоронних органів. Зокрема в Законі України «Про Національну поліцію» в Розділі VIII «Громадський контроль за діяльністю поліції» нормативно визначені такі форми громадського контролю за діяльністю поліції: отримання та оприлюднення звіту про поліцейську діяльність; контроль за діяльністю керівника поліції та прийняття резолюції недовіри йому; шляхом взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; шляхом залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [14].

Аналіз законодавчих засад та наукових підходів до розуміння поняття «громадського контролю» дає змогу визначити його як діяльність громадян чи їх об'єднань щодо контролю за виконанням органами державної влади або їх посадовими особами положень законодавчих актів, належного виконання ними своїх повноважень та дотримання прав і свобод людини. Тобто ми є прибічниками вузького розуміння «громадського контролю», який може здійснюватися організованою і не організованою громадськістю безпосередньо, а не через представницькі органи, що в подальшому зумовить розкриття його змісту стосовно діяльності суддів в Україні.

З огляду на вище зазначене та з урахуванням завдань, які покладаються на правоохоронні органи України, можна визначити, що громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів – це визначена законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних, так і колективних суб'єктів), спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю виконання завдань правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Р. Миронюк, здійснивши дослідження змісту громадського контролю за діяльністю поліції на монографічному рівні, зробив такі висновки: «Мета громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів полягає у тому, щоб не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а у разі появи цих відхилень усунути їх негативні наслідки. Завданнями громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів є: 1) отримання точної і повної інформації щодо діяльності правоохоронних органів; 2) сприяння підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів; 3) поширення серед громадськості соціально значущої функції правоохоронних органів; 4) підтримання іміджу правоохоронних органів та престижу роботи правоохоронця; 5) забезпечення прозорого відбору кадрів для правоохоронних органів, їх переміщення та іншого просування по службі; 6) підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян в діяльності правоохоронних органів; 7) покращення умов та порядку надання правоохоронних послуг. Зміст громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів проявляється у його процедурних формах та інституційних елементах. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів є: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедура його здійснення. Суб'єктами такого громадського контролю є громадянин та громадські об'єднання – неорганізована та організована громадськість. Об'єктами громадського контролю є підрозділи правоохоронних органів, їх науково-дослідні установи та установи забезпечення, а також конкретні правоохоронці або претенденти на службу в правоохоронні органи. Предметом громадського контролю є діяльність вказаних

об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів» [14, с. 56–58].

На виконання завдань дослідження нижче доцільно з'ясувати форми громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, зміст яких буде розкрито в наступних наукових публікаціях. Для виокремлення форм громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів доцільно здійснити аналіз нормативних актів, які регулюють правовий статус цих органів, а саме: суду, прокуратури, Національної поліції, органів служби безпеки, антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, Нацагентство з повернення активів), Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Служби зовнішньої розвідки України, органів митного контролю, органів охорони державного кордону, органів і установ виконання покарань.

З-поміж цих законодавчих актів тільки Закон України «Про Національну поліцію» містить розділ VIII «Громадський контроль за діяльністю поліції», в якому нормативно визначені такі форми громадського контролю за діяльністю поліції: отримання та оприлюднення звіту про поліцейську діяльність; контроль за діяльністю керівника поліції та прийняття резолюції недовіри йому; шляхом взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; шляхом залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [15].

Аналіз законодавчих актів, які тим чи іншим чином регламентують порядок здійснення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, а також зважаючи на сутність заходів, спрямованих на забезпечення такого контролю, можна виділити такі форми цього контролю (засоби та способи його реалізації):

1) представництво громадськості в колегіальних органах при центральних та територіальних підрозділах правоохоронних органів, зокрема: діяльності громадських рад в системі правоохоронних органів, наприклад діяльність Ради громадського контролю при Національному бюро (Стаття 31) [16], яка діє на підставі Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро [17]; діяльності громадської ради доброчесності при Вищій кваліфікаційній комісії суддів, яка утворюється з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання (стаття 87 Закону «Про судоустрій та правовий статус суддів») [18];

2) участь громадськості в обговоренні та підготовці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів;

3) безпосереднє звернення громадян та ЗМІ до правоохоронних органів з метою отримання інформації про їх діяльність;

4) участь представників громадськості у відборі кадрів до правоохоронних органів та проходження атестації кадрів;

5) участь представників громадськості під час проведення службової перевірки щодо скарг на дії чи бездіяльність правоохоронців;

6) організації опитування громадської думки про діяльність правоохоронних органів;

7) зобов'язання звітування керівництва підрозділів правоохоронних органів про результати своєї діяльності перед громадськістю;

8) участь правозахисних громадських організацій у розробці програм діяльності правоохоронних органів.

Висновки. У підсумку треба зазначити, що в межах однієї наукової статті не можна розкрити зміст всіх засобів та способів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, а тим більше визначити вади організації його здійснення та запропонувати шляхи їх подолання, що звісно буде здійснено нами в межах наступних наукових публікацій. Тож треба констатувати, що вище зазначено лише частину тих проблемних питань, які потребують вирішення як в законодавчому полі, так і в правозастосовчій практиці реалізації громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, який звісно повинен бути, але він повинен бути повною мірою нормативно-урегульованим, прозорим, цілепокладальним та таким, що не здійснюється всупереч діяльності правоохоронних органів, інтересів суспільства та порушує права і свободи громадян в особі тих же правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Денисюк С. Ф. Сутність громадського контролю: співвідношення понять у теорії та законодавстві. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/5/07.pdf>.9.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про об'єднання громадян : Закон України від 16.12.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504.
4. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.
6. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 47–55.
7. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / ХНУВС. Харків, 2009. 199 с.
8. Сківський І. О. Громадський контроль у публічному управлінні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / ЗНУ. Запоріжжя, 2013. 413 с.
9. Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2010. 368 с.
10. Про громадський контроль : Проект Закону України від 11.10.2004. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5
11. Про громадський контроль : Проект Закону України від 14.04.2014. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646.
12. Кравчук В. М. Громадський контроль у функціонуванні судової влади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 53–60.
13. Про громадський контроль : Проект Закону України від 13.05.2015. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA>.
14. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монограф. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 136 с.
15. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Голос України*. 2015. № 141–142.
16. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. 2472.
17. Про затвердження Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро : постановва Кабінету Міністрів України від 16.02.2022 № 132. *Офіційний вісник України*. 2022. № 18. Ст. 981.
18. Про судоустрій та правовий статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

Надійшла до редакції 21.04.2022

References

1. Denysiuk, S. F. Sutnist hromadskoho kontroliu: spivvidnoshennia poniat u teorii ta zakonodavstvi [The essence of public control: the relationship between concepts in theory and legislation]. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/5/07.pdf>.9. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy i dopov.) [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (amended and supplemented)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
3. Pro obiednannia hromadian [On unification of citizens] : Zakon Ukrainy vid 16.12.1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 34. Art. 504. [in Ukr.].
4. Pro zvernennia hromadian [About the appeal of citizens] : Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnia 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 47. Art. 256. [in Ukr.].
5. Pro demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad Voiennoiu orhanizatsiieiu i pravookhoronnymy orhanamy [On democratic civilian control over the military organization and law enforcement agencies] : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 975-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 46. Art. 366. [in Ukr.].
6. Nalyvaiko, L. R., Orieshkova, A. F. (2015) Hromadskyi kontrol v umovakh suchasnykh yevrointehratsiinykh protsesiv [Public control in the conditions of modern European integration processes]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 47–55. [in Ukr.].
7. Shestak, S. V. (2009) Nederzhavnyi kontrol za diialnistiu militsii: teoretyko-pravovyi aspekt [Non-state control over police activities: theoretical and legal aspect] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / KhNUVS. Kharkiv, 199 p. [in Ukr.].
8. Skvirskyi, I. O. (2013) Hromadskyi kontrol u publichnomu upravlinni: teoretyko-pravovi ta prakseolohichni aspekty [Public control in public administration] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 /

ZNU. Zaporizhzhia, 413 p. [in Ukr.].

9. Denysiuk, S. F. (2010) Hromadskyi kontrol yak harantiia zakonnosti u administratyvni diialnosti pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini [Public control as a guarantee of legality in the administrative activity of law enforcement agencies in Ukraine] : monohraf. Kharkiv : Zolota mylia, 368 p. [in Ukr.].

10. Pro hromadskyi kontrol [On public control] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 11.10.2004. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5 [in Ukr.].

11. Pro hromadskyi kontrol [On public control] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 14.04.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646. [in Ukr.].

12. Kravchuk, V. M. (2016) Hromadskyi kontrol u funktsionuvanni sudovoi vlady [Public control in the functioning of the judiciary]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3(45), pp. 53–60. [in Ukr.].

13. Pro hromadskyi kontrol [On public control] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 13.05.2015. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA> [in Ukr.].

14. Myroniuk, R. V. (2020) Hromadskyi kontrol za diialnistiu politsii [Public control over police activities] : monohraf. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 136 p. [in Ukr.].

15. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Holos Ukrainy*. 2015. № 141–142. [in Ukr.].

16. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2014. № 87. Art. 2472. [in Ukr.].

17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Radu hromadskoho kontroliu pry Natsionalnomu antykoruptsiinomu biuro [On the approval of the Regulations on the Council of Public Control under the National Anti-Corruption Bureau] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.02.2022 № 132. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2022. № 18. Art. 981. [in Ukr.].

18. Pro sudoustrii ta pravovyi status suddiv [On the judiciary and the legal status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 31, art. 545. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vitalii Shevchuk. The concept of content and forms of public control over the activities of law enforcement agencies. The article presents the concept of public control over the activities of law enforcement agencies in Ukraine, reveals its content. It is established that it should be understood as statutory activities of public representatives aimed at checking (monitoring, supervision) the legality of law enforcement tasks to ensure public safety and order, protection of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state, combating crime, providing within the limits determined by law, services for assistance to persons who need such assistance for personal, economic, social reasons or as a result of emergencies.

It was found that the tasks of public control over the activities of law enforcement agencies are: 1) obtaining accurate and complete information on the activities of law enforcement agencies; 2) assistance in improving the efficiency of law enforcement agencies; 3) dissemination among the public of socially significant functions of law enforcement agencies; 4) maintaining the image of law enforcement agencies and the prestige of the work of law enforcement officers; 5) ensuring transparent selection of personnel for law enforcement agencies, their transfer and other promotion; 6) increasing the level of legality of ensuring the rights and freedoms of citizens in the activities of law enforcement agencies; 7) improving the conditions and procedure for providing law enforcement services.

The most effective forms and methods of public control (means and methods of its implementation) over the activities of law enforcement agencies in Ukraine are identified, namely: 1) public representation in collegial bodies at central and territorial units of law enforcement agencies, in particular: public councils in law enforcement for example, the activities of public councils at the Ministry of Internal Affairs, SES, SBGS, Public Control Council at the National Bureau, public integrity council at the High Qualifications Commission of Judges); 2) public participation in the discussion and preparation of regulations governing the activities of law enforcement agencies; 3) direct appeal of citizens and the media to law enforcement agencies in order to obtain information about their activities; 4) participation of public representatives in the selection of personnel for law enforcement agencies and the certification of personnel; 5) participation of public representatives in the official inspection of complaints about the actions or inaction of law enforcement officers; 6) organization of public opinion polls on the activities of law enforcement agencies; 7) the obligation to report to the public on the results of their activities to the management of law enforcement agencies; 8) participation of human rights public organizations in the development of law enforcement programs.

Keywords: *public control, activity of law enforcement bodies, forms and methods of public control over activity of law enforcement bodies in Ukraine.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.
ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 341.01

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-157-165

Олександр ВИСОЦЬКИЙ[©]

доктор політичних наук, професор
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

**ІНТЕРАКТИВНА ТА КОНСТИТУЦІОНАЛІСТСЬКА
ТЕОРІЯ ЛЕГІТИМНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Метою статті є визначення особливостей інтерактивної та конституціоналістської теорій легітимності міжнародного права. Автор стверджує, що легітимність міжнародного права є важливою суспільною, правовою та науковою проблемою. Її розв'язання вимагає аналізу різноманітних теорій легітимності міжнародного права. Це дозволяє намітити теоретико-концептуальні контури осмислення природи міжнародно-правової легітимності. Дослідницькі зусилля автора доводять, що інтерактивна та конституціоналістська теорії легітимності міжнародного права поглиблюють розуміння сутності та ролі міжнародно-правової легітимності в сучасних глобальних суспільних відносинах. Інтерактивна теорія легітимності міжнародного права визначає необхідною вимогою для досягнення будь-якою діяльністю на міжнародній арені правової легітимності відповідність таким п'яти критеріям: 1) узгодженість між діями більшості міжнародних суб'єктів; 2) взаємне виконання обов'язків усіма суб'єктами права; 3) верховенство права в його інтерпретації спільнотою практиків; 4) усталена практика правозастосування; 5) згода держав, що заснована на інтерактивному розумінні права. Конституціоналістська теорія легітимності міжнародного права ґрунтується на ідеї, що міжнародному праву можна підкорятися лише тоді, коли воно є легітимним. Ця теорія обґрунтовує принципи верховенства права, субсидіарності, адекватної участі та підзвітності як критерії легітимності міжнародного права. Інтерактивна та конституціоналістська теорії легітимності міжнародного права взаємодоповнюють одна одну, проте не є достатніми для розв'язання проблеми легітимності міжнародного права, оскільки фактично ігнорують факторний та технологічний вимір такої легітимності.

Ключові слова: *легітимність, теорія, інтерактивність, конституціоналізм, міжнародне право, норми, міжнародне співтовариство, міжнародні відносини.*

Постановка проблеми. Легітимність міжнародного права є важливою суспільною, правовою та науковою проблемою. Її значущість як суспільної проблеми визначається її надзвичайним впливом на генезу глобального суспільства. Як правова проблема, вона обумовлює можливості функціонування системи справедливого регулювання міжнародних відносин. Як наукова проблема, легітимність міжнародного права полягає у необхідності з'ясування її сутності та ролі в міжнародно-правових та суспільно-регулюючих відносинах глобального світу. На розв'язання зазначеної наукової проблеми спрямований, зокрема, аналіз різноманітних теорій легітимності міжнародного права, що дозволяє намітити теоретико-концептуальні контури осмислення природи міжнародно-правової легітимності. Особливе значення у даному контексті набувають інтерактивна та конституціоналістська теорії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, варто почати з теорії Т. Франка. Саме з його ім'ям пов'язаний початок дослідження

© О. Висоцький, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-8499>

vysalek@gmail.com

легітимності міжнародного права. Теорія легітимності міжнародного права Т.Франка розглядалася нами в окремій публікації [3]. Цей вчений розкрив сутність своєї наукової концепції у працях «Влада легітимності серед націй» та «Справедливість у міжнародному праві та інститутах». Вказані роботи справили вагомий вплив на розуміння легітимності в міжнародному праві у більш пізніх працях вчених, що досліджували міжнародно-правову легітимність. Серед останніх найбільш помітними є Д. Боданьски [5], К. Бьола [4], А. Бьюкенен [7], Р. Волфрум [15], І. Кларк [8], І. Міяока [12] та К. Томас [14]. Розгляд концепцій легітимності значної частини з цих авторів був здійснений нами у попередніх статтях, присвячених даній проблематиці [1;2]. Аналіз наукового доробку вказаних вчених дозволяє стверджувати про наявність у світі майже сформованої традиції дослідження проблеми легітимності міжнародного права.

Мета статті – визначення особливостей інтерактивної та конституціоналістської теорій легітимності міжнародного права.

Методологічною основою вивчення вказаних теорій легітимності міжнародного права виступає герменевтичний підхід, який уможливує осмислення міжнародно-правової легітимності в розмаїтті теоретичного знання та дискурсивної поліаспектності.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес для розуміння сутності та ролі міжнародно-правової легітимності в сучасних суспільних відносинах в глобальному вимірі має інтерактивна теорія міжнародного права Ютти Брюнне та Стівена Тупе, що викладена у праці «Легітимність та законність у міжнародному праві: інтерактивне осмислення» [6].

У дусі Т. Франка Ю. Брюнне та С. Тупе висунули свою інтерактивну теорію міжнародного права. Вони запропонували багатопланове та складне дослідження, що поєднує міжнародні відносини і міжнародне право. Їх позиція будується на протиставленні реалістичним і матеріалістичним уявленням, які трактують міжнародне право або як епіфеноменальне, або як чисто інструментальне. На думку Ю.Брюнне та С. Тупе, міжнародне право має чіткий і незалежний вплив на поведінку суб'єктів і глибоко впливає на те, як відбуваються міжнародні відносини. Міжнародне право може бути важливою силою в соціалізації суб'єктів і формуванні їх інтересів і можливостей вибору [6, с. 12].

Щоб обґрунтувати своє твердження, вони починають розповідь з пояснення того, як виникає міжнародне право як «інтерсуб'єктивна структура». Для цього вони роблять крок назад і спочатку зосереджуються на питанні про те, як суб'єкти міжнародного права розвиваються соціально і створюють структури. Ю. Брюнне та С.Тупе розглядають «взаємодію» як ключ до розуміння людської поведінки. Вони вважають, що ідентичності суб'єктів формуються через взаємодію, яка так само впливає на те, як формуються інтереси. Зокрема, вони припускають, що цілі соціальної взаємодії не заздалегідь визначені, але можуть бути виявлені та вивчені [6, с. 13]. Крім того, за допомогою взаємодії та комунікації суб'єкти генерують загальні знання та загальне розуміння, які стають фоном для подальших взаємодій. Під час цього процесу можуть виникнути соціальні норми, які допомагають сформуванню те, як суб'єкти бачать себе, свій світ і свої інтереси [6, с. 13]. Аналогічним чином, за допомогою соціальних взаємодій суб'єкти створюють міцні інтерсуб'єктивні структури, які можуть бути нормами, ідентичностями, культурою або знаннями і які завжди залишаються модифікованими. Отже, можна розглядати суб'єктів і структури як взаємно конституційні і соціальні за своєю природою [6, с. 14]. Завдяки інтерсуб'єктивним структурам виникає спільне розуміння, і це спільне розуміння має важливе значення для виникнення міжнародного права. Зокрема, Ю. Брюнне та С. Тупе вважають, що загальне розуміння розвивається у межах так званих «практик спільнот». Основна ідея, що лежить в основі цього поняття, полягає в тому, що, беручи участь у певних спільнотах, суб'єкти генерують і продукують певні колективні уявлення. Ці колективні домовленості постійно обговорюються у межах внутрішньої практики спільноти. Відносини між членами можуть бути як консенсуальними, так і конфліктними, і, відповідно, практики можуть носити як позитивний, так і негативний характер. Незалежно від того, яку саме форму приймають відносини і практики, важливо те, що члени, що належать до спільноти, пов'язані між собою через них [6, с. 62–64].

Ю. Брюнне та С. Тупе не наводять приклад того, що таке спільне розуміння, але можна розглядати принцип територіальної цілісності в міжнародному праві як загальне розуміння міжнародного співтовариства. Встановивши загальні методологічні рамки,

Ю. Брюнне та С. Тупе переходять до теорії права Л. Фуллера та її взаємозв'язку з міжнародним правом. Л. Фуллер – один з найбільш визнаних теоретиків права минулого століття, особливо в англо-американському академічному світі. Він відомий тим, що висунув тезу про те, що право має відмінну, хоча і слабку, мораль – так звану «внутрішню мораль права» [10, р. 39, 46–90]. Точніше, Л. Фуллер стверджує, що право володіє певними притаманними йому моральними якостями, що відрізняють його від інших типів нормативних кодексів. Крім цієї диференціації, для Л. Фуллера і, відповідно, для Ю. Брюнне та С. Тупе, як тільки ці якості, властиві праву, будуть задоволені, це буде стимулювати почуття «вірності» праву у тих, хто діє відповідно до нього [9, р.630]. Л. Фуллер виділяє вісім критеріїв, що складають внутрішню мораль права: 1) правові норми повинні носити загальний характер; 2) вони повинні публічно пропагуватися; 3) закони не можуть мати зворотної сили, але повинні бути перспективними; 4) закони повинні чітко визначати, що очікується від громадян; 5) закони не можуть бути суперечливими; 6) закони повинні бути реалістичними; вони не можуть вимагати виняткового або неможливого; 7) закони повинні бути постійними, щоб забезпечити стабільні очікування; і нарешті 8) має бути відповідність між правовими нормами і вчинками посадових осіб, що діють в рамках закону. Ці критерії, на думку Л. Фуллера, допускають можливість організації соціального життя між індивідами і, в той же час, обмежують можливості зловживання владою, встановлюючи деякі норми, що обмежують довільне здійснення влади [6, р. 29–30].

Хоча Л. Фуллер прямо заявляє про те, що його трактування права є моральним, він відкидає той факт, що воно вимагає істотної згоди щодо цілей права. Замість цього Л. Фуллер наполягає на тому, що його уявлення про право носить процесуальний характер. Отже, йдеться не про змістовні цілі правових норм, а про те, яким чином повинна будуватися і управлятися система правил, що регулюють людську поведінку, щоб вона була ефективною і в той же час залишалася тим, чим вона претендує бути [10, с. 96–97].

Як відзначають Ю. Брюнне та С. Тупе, версія права Л. Фуллера може розглядатися як «слабка», оскільки необхідні зобов'язання мають обмежений діапазон. Вирішальне значення має те, що ці мінімальні вимоги допускають два найбільш важливих елементи аналізу Л. Фуллера – людську автономію і комунікацію або взаємодію [6, с. 20].

Більш детально Л. Фуллер аналізує ідею автономії громадян. Для нього автономія є соціальною, оскільки вона залежить від соціальних відносин і має оцінюватися у цьому відношенні. Право служить для управління цими соціальними відносинами і тим самим дозволяє індивідам зберігати свою автономію. Отже, право можна розглядати як цілеспрямовану діяльність, що сприяє автономії індивіда. Зокрема, вона необхідна для керівництва людськими діями і для організації життя з відносно стабільними очікуваннями. Що стосується комунікації і взаємодії, то Л. Фуллер стверджує, що головна мета людського життя – не виживання, а підтримка комунікації з нашими товаришами [10, с. 185]. Дотримуючись аристотелівської традиції риторики, Л. Фуллер вважає, як зазначають Ю. Брюнне та С. Тупе, що однією з цілей права є полегшення комунікації, щоб можна було досягти людської координації і процвітання. Ця традиція передбачає, що риторична діяльність служить засобом розрізнення і оцінки цілей, доступних певному співтовариству. Як відзначають Ю. Брюнне та С. Тупе, дослідження Л. Фуллера було в основному спрямоване на внутрішньодержавне право. Він майже не обговорює свою теорію у зв'язку з міжнародним правом, і в тих рідкісних випадках, коли він це робить, Л. Фуллер ставить під сумнів, що його твердження можуть бути поширені на міжнародне право. Ю. Брюнне та С. Тупе стверджують, що Л. Фуллер помилявся і що, хоча існують відмінності між внутрішньодержавним і міжнародним правом, можна розширити його висновки на міжнародне право. Зокрема, вони стверджують, що сприйняття Л. Фуллером права як сукупності неієрархічних практик, що структурують людські взаємодії, перегується з аналогічними ідеями теоретиків міжнародного права, які насамперед розуміють міжнародне право як горизонтальний правовий порядок [6, с. 33–34].

Є п'ять аспектів теорії Л. Фуллера, які можуть сприяти розумінню міжнародного права. Перший аспект полягає в згаданому вище допущенні горизонтальної природи права. Ідея полягає в тому, що право не залежить від примусу для його існування, а тим більше від застосування фізичної сили, хоча влада і сила

мають відношення до розуміння людської взаємодії у праві [6, с. 34]. Відповідно до Ю. Брюнне та С. Тупе, ця ідея може бути поширена і на міжнародне право, оскільки вона дозволяє пояснити «почуття зобов'язання» по відношенню до міжнародного права, коли міжнародні норми не підкріплюються санкцією. Це не означає, що примус зайвий. Ю. Брюнне та С. Тупе усвідомлюють, що якщо право не діє, то немає жодних шансів на «вірність». Це приводить їх до твердження, що має існувати узгодженість «між діями більшості суб'єктів міжнародного права». В іншому випадку вірності не буде [6, с. 35].

Другий аспект теорії Л. Фуллера – взаємність і зобов'язання. Виступаючи проти раціональних підходів до міжнародно-правового зобов'язання, відповідно до яких норм міжнародного права дотримується через прості матеріальні інтереси, Ю. Брюнне та С. Тупе вважають, що вірність праву глибоко пов'язана з взаємним виконанням обов'язків. Тобто законодавці повинні дотримуватися вимог, встановлених Л. Фуллером, щоб громадяни могли приймати рішення і планувати свої дії з урахуванням правил. І навпаки, якщо законодавці не будуть діяти відповідним чином, громадяни не будуть дотримуватися законів. Взаємності не буде.

Що стосується міжнародного права, то поняття взаємності пов'язане з ідеєю про те, що провали міжнародного права – це проблеми, пов'язані з тим, як було створено право. Ю. Брюнне та С. Тупе пропонують гіпотетичний приклад договору, який був складений або з великою нерівністю між різними сторонами, що підписали його, або через дисбаланс сил, відсутність переговорів, або через відсутність почуття взаємного обов'язку. Як результат, стверджують Ю. Брюнне та С. Тупе, угода буде мати форму договору, але не може вважатися фактичним договором. Відповідно, договір не буде додержуватися через відсутність дотримання умов законності. У більш загальному плані вони стверджують, що «тільки коли умови законності дотримані і прийняті спільнотою практиків, ми можемо уявити собі агентів, які відчувають себе зобов'язаними формувати свою поведінку у світлі проголошених правил» [6, с. 37–42].

Третій аспект, який виділяють Ю. Брюнне та С. Тупе і який вони пов'язують з питанням про те, як управляти різноманітністю в глобальному масштабі, – це важливість тонкої концепції Л. Фуллера верховенства права. Вони стверджують, що інтерактивне трактування права Л. Фуллером, що тягне за собою повільне формування загального розуміння і відсутність необхідності узгоджувати конкретні істотні результати, дозволяє підтримувати протоспівтовариство, незважаючи на можливість існування широкого кола суб'єктів, які не мають спільного розуміння або ще не належать до спільноти практиків. Очевидно, що ця важлива особливість теорії Ю. Брюнне та С. Тупе, яка виходить з теорії Л. Фуллера та крайньої різноманітності думок серед дійових осіб на міжнародній арені, враховує той факт, що спільнота практиків ще не ідентифікована. Структура Фуллера передбачає спосіб формування такої спільноти через взаємодію і внутрішні практики [6, с. 42–45].

Четвертий аспект теорії Л. Фуллера у рецепції Ю. Брюнне та С. Тупе передбачає необхідність відійти від формальних уявлень про міжнародне право. Відмова від формалізму необхідна для того, щоб дати більш точне пояснення правових зобов'язань і відрізнити правові норми від інших видів норм. Тут Ю. Брюнне та С. Тупе явно відходять від теорії Л. Фуллера, який не був зацікавлений у розрізненні різноманітних типів нормативних кодексів. Хоча Ю. Брюнне та С. Тупе не відкидають формальні критерії визначення права, вони вважають їх недостатніми для формування почуття вірності. Для них правова норма виникає через «практику законності», яка і собі відображає якесь загальне розуміння, що виходить з критеріїв законності і конгруентне, практиці. Згідно з цією ідеєю, м'яке право, що корениться в загальних поняттях, може вважатися правом і насправді може мати більш обов'язкову силу, ніж формальні норми.

Щодо п'ятого аспекту теорії Л. Фуллера, то Ю. Брюнне та С. Тупе вказують на критерії, розроблені Л. Фуллером щодо легітимності і тривалих дискусій про дотримання норм міжнародного права. У зв'язку зі своєю критикою формальних поглядів на право, Ю. Брюнне та С. Тупе стверджують, що згода держав у кращому випадку може розглядатися як «необхідна, але не достатня умова міжнародної правової легітимності» [6, с. 52]. Подібно до цього вони вважають, що будь-яка норма в міжнародному правовому порядку може вважатися легітимною тільки в тому випадку, якщо вона виходить з їх інтерактивного розуміння права. Зокрема, вони приділяють велику увагу ідеї про те, що «правові норми засновані на базових соціальних нормах і, в свою чергу, що соціальна практика конгруентна існуючим правовим нормам [6, с. 53].

Отже, для того, щоб правова легітимність була досягнута, необхідною вимогою є не тільки соціальна легітимність, як у загальноприйнятому розумінні, а й критерії права Л. Фуллера. Ю. Брюнне та С. Тупе підкреслюють, що дотримання легітимності потрібно розуміти в термінах вірності і зобов'язання. Отже, держави дотримуються міжнародного права, оскільки воно є частиною їх ідентичності; вони вірні міжнародній правовій системі та її нормам, поки ці норми виходять з критеріїв Л. Фуллера. Нарешті, Ю. Брюнне та С. Тупе оцінюють свою концепцію, визнаючи, що слідування їй не обов'язково призводить до згоди. Свою теорію вони протиставляють теоріям, які спираються тільки на інтереси і владу [6, с. 92].

Значної уваги в контексті осмислення проблеми легітимності в міжнародному праві заслуговує конституціоналістська теорія Магтіаса Кумма, що була викладена у його праці «Легітимність міжнародного права: конституціоналістська структура аналізу» [11].

Конституціоналізація міжнародного права стала однією з «гарячих тем» міжнародно-правових досліджень. Хоча конституційна мова не була чужа міжнародному праву, лише недавно вона стала помітною в міжнародно-правовій літературі. Важливість проекту міжнародних конституціоналістів ґрунтується на здатності осмислити, як аналітично, так і нормативно, трансформацію міжнародного права, що відбувається. Конституціоналізм має на увазі щось більше, ніж просто робочий порядок; вона пов'язана зі встановленням нормативної бази, регулюванням того, як здійснюється влада між політичними інститутами, контролем над цими інститутами і встановленням низки основних прав для захисту громадян. Отже, конституціоналізм націлений на розгляд політичної влади, її обмеження і регулювання.

М. Кумм починає свою статтю з зауваження про те, що дискусії про легітимність міжнародного права пов'язані з питаннями підпорядкування. Погоджуючись із Дж. Разом [13], він стверджує, що людина морально зобов'язана підкорятися міжнародному праву тоді і тільки тоді, коли міжнародне право є легітимним. Для того, щоб дати нормативні рекомендації щодо того, коли та чи потрібно підкорятися міжнародному праву, М. Кумм представляє конституційний аналіз, що містить нормативні міркування, які мають відношення до легітимності. Він недвозначно стверджує, що його теорія орієнтована на громадян ліберальних конституційних демократій. Запропонована ним система містить чотири відмінних принципи, кожен з яких є особливою нормативною проблемою. Вказані принципи включають міжнародну законність, субсидіарність, адекватну участь та підзвітність [11, с. 909].

Що стосується принципу законності, то М. Кумм стверджує, що міжнародне право в принципі має дотримуватися і поважатися тими, до кого воно відноситься. Існує презумпція, що міжнародне право є легітимним, оскільки воно є правом міжнародного співтовариства. Точніше, на думку М. Кумма, міжнародне право заслуговує на презумпцію легітимності, оскільки воно втілює в собі встановлення справедливих рамок співпраці на арені з глибокими розбіжностями щодо того, як має здійснюватися співпраця. Для М. Кумма наявність міжнародного правового порядку має певні переваги. Він розглядає міжнародну правову систему як актив міжнародного співтовариства загалом, який сприяє спільним зусиллям різних суб'єктів з підвищення добробуту. Право може допомогти знизити трансакційні витрати при створенні транскордонних кооперативних схем. Це інструмент, який допомагає зміцнювати довіру між міжнародними суб'єктами і тим самим полегшує участь у взаємовигідних спільних зусиллях, тим самим підвищуючи глобальний добробут. Право може стати інструментом, що сприяє розвитку транснаціональних спільнот, запобіганню неправильного розподілу ресурсів, підвищенню ефективності [11, с. 918].

Крім того, М. Кумм стверджує, що ми також зобов'язані дотримуватися міжнародного права, оскільки воно допомагає контролювати і зрівноважувати повноваження, що становлять конституційну систему ліберальних демократій. Він стверджує, що міжнародне право допускає обмеження можливостей виконавчої влади претендувати на прерогативи в галузі закондонних справ. Тим самим міжнародне право обмежує можливість дестабілізації балансу демократії на внутрішньому рівні. Більше того, М. Кумм постулює той факт, що існує міжнародна система верховенства права, яка забезпечує передбачуваність і тим самим «посилює свободу окремих суб'єктів» [11, с. 919]. Нарешті, для М. Кумма наявність міжнародної законності обмежує можливості для зловживання владою. Зокрема, він стверджує, що міжнародне верховенство права може захистити слабші держави від сильніших держав [11, с. 919].

Принцип субсидіарності, за М. Куммом, означає демаркацію належного юрисдикційного простору між національною та міжнародною сферами замість того, щоб покладатися на принцип суверенітету. Спочатку ця концепція виникла в контексті розвитку ЄС як засіб розмежування сфери компетенцій між різними рівнями управління. Цей принцип носить структурний характер і передбачає, що будь-які «порушення автономії місцевого рівня за допомогою попереджувальних норм, прийнятих на більш високому рівні, повинні бути обґрунтовані вагомими причинами» [11, с. 921]. Субсидіарність служить юрисдикційною межею, при якій необхідно не тільки висувати суттєві причини для обґрунтування того, чому певні інститути можуть регулювати певні питання, а й додатково обґрунтовувати те, що було б втрачено, якби оцінка відповідних політичних проблем була залишена на більш низьких рівнях [11, с. 921].

М. Кумм стверджує, що принцип субсидіарності повинен бути підкріплений двоетапним аналізом. Перший етап – з'ясувати, коли і де виникають проблеми колективних дій. На другому етапі необхідно зіставити причини, що спонукають до створення органу більш високого рівня, з конкретними місцевими проблемами, що стосуються питання, яке цікавить. Отже, М. Кумм бачить необхідність застосування свого роду аналізу «витрати-вигоди» або критерію «пропорційності». Він висуває такі підстави для опори на принцип субсидіарності. За його словами, цей принцип допускає «чутливість до місцевих варіантів уподобань, можливості для значущої участі, захисту та зміцнення місцевої ідентичності» [11, с. 921–922]. Цей момент особливо важливий на міжнародному рівні, оскільки інструменти притягнення влади до відповідальності ще недостатньо розвинені. Нарешті М. Кумм стверджує, що будуть випадки, коли принцип субсидіарності буде зміцнювати, а не послаблювати міжнародне право. Це відбудеться саме тоді, коли будуть вагомі підстави для вирішення того чи іншого питання на міжнародному рівні [11, р.922].

Останні два принципи – це адекватна участь і підзвітність, які можна віднести до процесуальної легітимності. М. Кумм починає з зауваження, що дискусії про легітимність міжнародного права, як правило, вказують на те, що національне право має більшу легітимність, ніж міжнародне право, оскільки національне право має належний набір інститутів, які роблять його більш підзвітним. Однак М. Кумм стверджує, що представницькі демократії – з парламентом як представництвом керіваних – більше не діють подібним чином. Перша причина цього полягає в тому, що у зв'язку із зростанням адміністративної держави багато рішень і дій приймаються нерепрезентативними органами. Далі М. Кумм підкреслює зростання конституційних судів у ліберальних демократіях. Конституційні суди – це контрмажоритарні інститути, покликані скасовувати або підтримувати закони і норми в світлі конституції. Крім того, розширення виконавчої влади, відповідно до М. Кумма, є зростанням важливості неподільних інститутів у ліберальних демократіях. Враховуючи це, М.Кумм стверджує, що необхідно дотримуватися прагматичного і більш реалістичного підходу до національного парламенту і визнати, що за певних обставин краще покладатися на непарламентські процедури. Так само він стверджує, що аргумент проти міжнародного права, заснований на відсутності в його структурі «підзвітних виборам інститутів», недостатній для відмови від міжнародного права при нівелюванні процесуальних підстав. Проте М. Кумм вважає, що міжнародне право має відповідати певним процедурним принципам. Отже, чи можна вважати міжнародний правовий порядок легітимним чи ні, залежить від того, чи досить прозорими і заснованими на широкій участі є процедури і чи існують механізми підзвітності для забезпечення того, щоб особи, які приймають рішення, фактично реагували на запити суб'єктів [11, с. 926].

Нарешті М. Кумм розглядає проблему результатів. Зокрема, він стверджує, що питання правосуддя можуть вплинути на легітимність і авторитет влади. Проте М. Кумм вважає, що питання результату відіграють обмежену роль для оцінки легітимності тієї чи іншої норми, оскільки, на його думку, результати мають бути наслідком авторитетно прийнятих юридичних рішень на основі визначених процедур. Відповідно, «завдання адресатів норм не полягає в тому, щоб переоцінювати вже встановлені і юридично обов'язкові для них рішення» [11, с. 926]. Проте М. Кумм визнає, що є випадки, коли можна відмовитися від певних норм, тому що вони надзвичайно несправедливі. Він стверджує, що погані результати впливають на легітимність рішення і, як правило, підривають авторитет особи, яка приймає рішення. Принципи, пов'язані з кінцевими результатами, відіграють лише обмежену роль, оскільки розбіжності з приводу

предметної політики – це саме те, що правове прийняття рішень має авторитетно вирішувати. Як правило, в завдання адресатів норм не входить переоцінка вже прийнятих і юридично обов'язкових для них рішень. Ось чому легітимність правового акта ніколи не може бути винятковою функцією досягнення справедливого результату, оцінюваного адресатом. В іншому випадку запанувала б анархія. Але це не виключає можливості того, що міжнародні правила, які перетинають високий поріг несправедливості або мають надзвичайну неефективність, будуть ігноруватися національним співтовариством саме на тій підставі, що вони глибоко несправедливі або надзвичайно дорогі і неефективні. Однак необхідно чітко розуміти, що будь-який принцип істотної розумності застосовується з належною повагою, беручи до уваги глибину і масштаб розумних розбіжностей, які, ймовірно, існують в міжнародному співтоваристві. Зокрема, там, де юрисдикційна легітимність має вагу на користь міжнародного права і міжнародні процедури були адекватними, існує сильна презумпція того, що оцінка національним співтовариством матеріального результату є невідповідною підставою для сумніву в легітимності міжнародного права [11, с. 927]. Тому що, на думку М. Кумма, міжнародне право може бути легітимним, оскільки результат, який воно породжує, швидше за все, буде справедливим [11, с. 930].

Висновки. Отже, інтерактивна та конституціоналістська теорії легітимності міжнародного права поглиблюють розуміння сутності та ролі міжнародно-правової легітимності в сучасних глобальних суспільних відносинах. Інтерактивна теорія легітимності міжнародного права Ю. Брюнне та С. Тупе є подальшим розвитком теорій легітимності права Т. Франка та Л. Фуллера. Інтерактивна теорія легітимності міжнародного права визначає необхідною вимогою для досягнення будь-якою діяльністю на міжнародній арені правової легітимності відповідність таким п'яти критеріям, як: 1) узгодженість між діями більшості міжнародних суб'єктів; 2) взаємне виконання обов'язків усіма суб'єктами права; 3) верховенство права в його інтерпретації спільнотою практиків; 4) усталена практика правозастосування; 5) згода держав, що заснована на інтерактивному розумінні права.

Конституціоналістська теорія легітимності міжнародного права ґрунтується на ідеї, що міжнародному праву можна підкорятися лише тоді, коли воно є легітимним. У якості критеріїв легітимності міжнародного права обґрунтовуються принципи верховенства права, субсидіарності, адекватної участі та підзвітності.

Інтерактивна та конституціоналістська теорії легітимності міжнародного права взаємодоповнюють одна одну, проте не є достатніми для розв'язання проблеми легітимності міжнародного права, оскільки фактично ігнорують факторний та технологічний вимір такої легітимності.

Список використаних джерел

1. Висоцький О. Міжнародно-правова легітимність: поняття та сутність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2022. № 1 (117). С. 137–145.
2. Висоцький О. Комунікативний вимір легітимності міжнародного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2021. Спеціальний випуск № 2 (116). С. 81–92.
3. Висоцький О. Ю. Теорія легітимності міжнародного права Томаса Франка. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. №7. С. 129–140.
4. Bjola C. Legitimacy and the use of force: bridging the analytical/normative divide. *Review of International Studies*. 2008. Vol. 34. Issue 04. P. 627-644.
5. Bodansky D. The Concept of Legitimacy in International Law. *Rudiger Wolfrum and Volker Rothen (eds), Legitimacy in International Law*. Berlin; New York: Springer, 2008. P. 309-317.
6. Brunnée J. & Toope S.J. Legitimacy and legality in international law: an interactional account. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2010. XVIII, 411 p.
7. Buchanan A. Human rights, legitimacy, and the use of force. Oxford; New York: Oxford University Press, 2010. 332 p.
8. Clark I. Legitimacy in international society. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. VIII, 278 p.
9. Fuller L.L. Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart / Lon L. Fuller. *Harvard Law Review*. 1958. Vol. 71. Issue 4. P. 630-672.
10. Fuller L.L. The morality of law / by Lon L. Fuller. New Haven: Yale University Press, 1977. XI, 262 p.
11. Kumm M. The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis. *European Journal of International Law*. 2004. Vol.15. Issue 5. P. 907-931.

12. Miyaoka I. Legitimacy in international society Japan's reaction to global wildlife preservation. New York: Palgrave Macmillan, 2003. IX, 214 p.
13. Raz J. The authority of law: essays on law and morality / by Joseph Raz. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. XIII, 340 p.
14. Thomas C.A. The Uses and Abuses of Legitimacy in International Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2014. – P.1–30.
15. Wolfrum R. Legitimacy in International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. *Rudiger Wolfrum and Volker Roben (eds), Legitimacy in International Law*. Berlin; New York: Springer, 2008. P.1-24.

Надійшла до редакції 31.05.2022

References

1. Vysotskyi, O. (2022) Mizhnarodno-pravova lehitymnist: poniattia ta sutnist [The legitimacy of international law: concept and essence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal*. № 1 (117), pp.137–145. [in Ukr.].
2. Vysotskyi, O. (2021) Komunikatyvnyi vymir lehitymnosti mizhnarodnoho prava [Communicative dimension of the legitimacy of international law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal*. Special issue № 2 (116), pp. 81–92. [in Ukr.].
3. Vysotskyi, O. Yu. (2021) Teoriia lehitymnosti mizhnarodnoho prava Tomasa Franka [Thomas Frank's theory of the legitimacy of international law]. *International Relations: Theory and Practical Aspects*. №7, pp. 129–140.[in Ukr.].
4. Bjola, C. (2008) Legitimacy and the use of force: bridging the analytical/normative divide. *Review of International Studies*. Vol. 34. Issue 04. pp. 627–644.
5. Bodansky, D. (2008) The Concept of Legitimacy in International Law. *Rudiger Wolfrum and Volker Roben (eds), Legitimacy in International Law*. Berlin; New York: Springer, pp.309-317.
6. Brunnée, J. & Toope, S.J. (2010) Legitimacy and legality in international law: an interactional account. Cambridge; New York: Cambridge University Press. XVIII, 411 p.
7. Buchanan, A. (2010) Human rights, legitimacy, and the use of force. Oxford; New York: Oxford University Press. 332 p.
8. Clark, I. (2005). Legitimacy in international society. Oxford; New York: Oxford University Press. VIII, 278 p.
9. Fuller, L.L. (1958) Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart / Lon L. Fuller. *Harvard Law Review*. Vol. 71. Issue 4. pp. 630–672.
10. Fuller, L.L. (1977) The morality of law / by Lon L. Fuller. New Haven: Yale University Press. XI, 262 p.
11. Kumm, M. (2004) The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis. *European Journal of International Law*. Vol.15. Issue 5, pp. 907-931.
12. Miyaoka, I. (2003) Legitimacy in international society Japan's reaction to global wildlife preservation. New York: Palgrave Macmillan. IX, 214 p.
13. Raz, J. (2009) The authority of law: essays on law and morality / by Joseph Raz. 2nd ed. Oxford; New York : Oxford University Press. XIII, 340 p.
14. Thomas, C.A. (2014) The Uses and Abuses of Legitimacy in International Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, pp. 1–30.
15. Wolfrum, R. (2008) Legitimacy in International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. *Rudiger Wolfrum and Volker Roben (eds), Legitimacy in International Law*. Berlin; New York: Springer. pp. 1–24.

ABSTRACT

Oleksandr Vysotskyi. Interactive and constitutionalist theories of the legitimacy of international law. The purpose of the article is to determine the features of interactive and constitutionalist theories of the legitimacy of international law. The author argues that the legitimacy of international law is an important social, legal and scientific problem. Its solution requires the analysis of various theories of the legitimacy of international law. This allows to outline the theoretical and conceptual contours of understanding the nature of legitimacy of international law. The author's research efforts prove that interactive and constitutionalist theories of the legitimacy of international law deepen the understanding of the essence and role of legitimacy of international law in contemporary global social relations. The interactive theory of the legitimacy of international law defines compliance with the following five criteria as a necessary requirement for any activity in the international arena to achieve legitimacy of law: 1) consistency between the actions of the majority of international actors; 2) mutual performance of duties by all subjects of law; 3) the rule of law in its interpretation by the community of practitioners; 4) established practice of law enforcement; 5) state consent based on an interactive understanding of law. The constitutionalist theory of the legitimacy of international law is based on the idea that international law can only be obeyed when it is legitimate. This theory justifies the principles of the rule of law, subsidiarity, adequate participation and accountability as criteria for the legitimacy of international law. Interactive and constitutionalist theories of the legitimacy of international law

complement each other, but are not sufficient to solve the problem of the legitimacy of international law, since they actually ignore the factor and technological dimension of such legitimacy.

Keywords: *legitimacy, theory, interactivity, constitutionalism, international law, norms, international community, international relations.*

УДК 329 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-165-168

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Наталія
РЕЗАНОВА**
кандидат
філософських наук,
доцент

*(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)*

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК СВОЄЇ ОСОБИСТОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМ КОНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

У статті досліджено конституційну практику нормативного регулювання права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, закріпленого у ст. 23 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтована необхідність викладення зазначеної норми в новій редакції.

Ключові слова: *конституція, права людини, право людини на вільний розвиток своєї особистості, розвиток особистості.*

Постановка проблеми. Право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості є невід’ємним правом людини, що комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини. Володіючи цим правом, людина має право брати участь у соціальному, економічному, культурному і політичному розвитку, де можуть бути повністю здійснені всі інші конституційні права і свободи людини, а також сприяти йому та користуватись його благами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вчених з обраної проблематики.

Варто наголосити, що сьогодні в Україні не проведено серйозних наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України з відповідними положеннями норм конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблематики та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм

© Ю. Кириченко, 2022

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Н. Резанова, 2022

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3094-4881>

reznat120@gmail.com

конституцій України та держав континентальної Європи, в яких закріплено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 23 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що більшість вітчизняних науковців, здійснюючи дослідження громадянських прав і свобод людини, розпочинають його з аналізу ст. 27 Конституції України, в якій закріплено право кожної людини на життя. Але при цьому необхідно наголосити, що перше з конкретних прав людини, яке закріплено в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, є саме право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), яке, згідно з п. 3 ст. 1 Конституції Румунії, «...являє собою найвищі цінності...» [1]. Водночас, як відзначають І. Нежинська і С. Нежинський, людина як соціальна істота, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного, є особистістю [2, с. 23]. І тому, за висловлюванням О. Кушніренко і Т. Слінько, не право на життя, а саме право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості відкриває перелік особистих прав громадян. І далі вони стверджують, що забезпечення цього права людини повинно бути особливим предметом турботи держави і відповідних її органів [3, с. 60].

На думку авторів науково-практичного коментаря Конституції України, право на вільний розвиток особистості потрібно розуміти як здатність використання індивідом гарантованих Конституцією правових можливостей для здійснення своїх інтересів задля реалізації внутрішнього потенціалу особи, її творчої самореалізації. І далі науковці звертають увагу на те, що це право хоча й є конкретним конституційним правом, проте має складний інтегральний характер: як універсальний вираз свободи, воно комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини [4, с. 164]. Крім того, право на вільний розвиток особистості поєднує в собі властивості як позитивних прав, тобто вимагає створення економічних, соціальних, політичних, культурних та інших необхідних умов своєї реалізації, так і негативних прав, що передбачає невтручання держави і суспільства у реалізацію життєвого шляху індивіда [4, с. 164].

Необхідно наголосити, що зміст досліджуваного права розкривається в Декларації про право на розвиток, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1986 р., у п. 1 ст. 1 якої проголошується, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, володіючи яким кожна людина та всі народи мають право брати участь в економічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, де можуть бути повністю здійснені всі права людини і основні свободи, а також сприяти йому та користуватись його благами [5]. При цьому, як зауважує П. Рабінович, принципово важливим є положення цього документа про те, що «людина є основним суб'єктом процесу розвитку та має бути активним учасником і бенефіціарієм права на розвиток» (п. 1 ст. 2). На думку вченого, людський розвиток – це процес розширення вибору для людини, який складається насамперед з трьох важливих речей: вести здоровий спосіб життя і жити довго, набувати знань, мати ресурси, аби підтримувати належний життєвий рівень. Сюди ж належать політична, економічна і соціальна свободи, можливість займатися творчою та виробничою діяльністю, гарантії прав людини [6, с. 111].

Порівняльно-правовий аналіз положень норм конституцій європейських держав засвідчив, що право на вільний розвиток особистості людини в різних формулюваннях закріплено в основних законах Білорусі, Болгарії, Греції, Грузії, Естонії, Італії, Німеччини, Румунії, Сербії, Туреччини та Франції. Але в жодній із них, на відміну від України, на конституційному рівні не було здійснено об'єднання в одну норму положення про те, що «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості» [7]. Крім того, аналізоване право у Франції закріплено в преамбулі її Конституції 1946 р., а в Білорусі, Болгарії, Італії, Румунії і Туреччині – у першому розділі (частині) їх конституцій, і лише в Греції, Грузії, Естонії, Німеччині, Сербії – у розділі конституцій, де розташовані права і свободи людини. Положення ст. 23 Конституції України є аналогічним положенням ст. 16 Конституції Грузії, п. 1 ст. 5 Конституції Греції, п. 1 ст. 2 Основного Закону Німеччини і ч. 2 ст. 23 Конституції Сербії. Наприклад, у ст. 16 Конституції Грузії зафіксовано, що «кожен має право на вільний розвиток своєї особистості» [8, с. 168]. У той же час в юридичній науці існує думка про те, що справедливою може бути названа лише та конституція, яка гарантує кожній людині право на розвиток, яке в міждержавній системі набуло особистісний характер, набуло

статусу суб'єктивного права, воно визнається за кожною окремою особистістю.

Варто зазначити, що в досліджуваній нормі разом з формулюванням права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості визначається й межа використання цього права, яка також охарактеризована і в ч. 1 ст. 68 Конституції України у вигляді обов'язку кожного не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Такий підхід застосували й законодавці Греції, Німеччини, Сербії. Наприклад, у ч. 2 ст. 23 Конституції Сербії встановлено, що «кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права інших осіб, які гарантовані Конституцією» [9]. Враховуючи те, що ця межа властива людині не тільки як використання права на розвиток, а й усіх інших прав, а також те, що запровадження розглядуваного обмеження на практиці може викликати неабиякі труднощі [6, с. 112], ми вважаємо, що цей припис необхідно вилучити з тексту ст. 23 Конституції України, залишивши в ній тільки саме право. Водночас цю норму необхідно доповнити самостійною частиною про обов'язок держави щодо створення належних умов для повного забезпечення вільного та всебічного розвитку особистості людини в усіх сферах суспільного життя, як це зробили законодавці деяких європейських держав, зокрема Білорусі, Болгарії, Італії, Туреччини і Франції. Наприклад, у ч. 3 ст. 19 Конституції Латвії закріплено, що «засуджений не може бути позбавлений прав на ... розвиток особистості» [10, с. 546].

Висновки. Отже, враховуючи європейський досвід конституційно-правового регулювання права на вільний розвиток особистості людини, пропонуємо ст. 23 Конституції України викласти в новій редакції:

«Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості.

Держава створює умови для матеріального та духовного розвитку особистості».

Список використаних джерел

1. The Constitution of Romania. URL : <https://www.presidentcy.ro/en/the-constitution-of-romania>.
2. Нежинська І. С., Нежинський С. С. Поняття і зміст права людини на компенсацію моральної шкоди. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С. 22–25.
3. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Харків : Факт, 2001. 440 с.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (гол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
5. Декларація про право на розвиток від 04.12.1986. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_301.
6. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
7. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р. : відповідає офіц. тексту. Київ : Алерта, 2017. 80 с.
8. The Constitution of Georgia. URL : <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>.
9. The Constitution of The Republic of Serbia. URL : <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119555/F838981147/SRB74694%20Eng.pdf>.
10. Latvia's Constitution of 1922, Reinstated in 1991, with Amendments through 2016. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en.

Надійшла до редакції 16.04.2022

References

1. The Constitution of Romania. URL : <https://www.presidentcy.ro/en/the-constitution-of-romania>.
2. Nezhyn'ska, I. S., Nezhyn'skyi, S. S. (2012) Ponyattya i zmist prava lyudyny na kompensatsiyu moral'noyi shkody [The concept and content of the human right to compensation for moral damage]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava*. №4, pp. 22–25. [in Ukr.].
3. Kushnirenko, O. H., Slin'ko, T. M. (2001) Prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna [Rights and freedoms of the man and the citizen] : navch. posibnyk. Kharkiv : Fakt, 440 p. [in Ukr.].
4. Konstytutsiya Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary] / redkol.: V. Ya. Tatsiy (hol.), O. V. Petryshyn, Yu. H. Barabash ta in. 2-he vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 p. [in Ukr.].
5. Deklaratsiya pro pravo na rozvytok vid 04.12.1986 [Declaration on the right to development of 04.12.1986]. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_301. [in Ukr.].
6. Rabinovych, P. M., Khavronyuk, M. I. (2004) Prava lyudyny i hromadyanyna [Rights of the man and the citizen] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika, 464 p. [in Ukr.].

7. Konstytutsiya Ukrainy: stanom na 4 trav. 2017 r. [Constitution of Ukraine: as of May 4 2017] : vidpovidaye ofits. tekstu. Kyiv : Alerta, 2017. 80 p. [in Ukr.].

8. The Constitution of Georgia. URL : <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>.

9. The Constitution of The Republic of Serbia. URL : <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119555/F838981147/SRB74694%20Eng.pdf>.

10. Latvia's Constitution of 1922, Reinstated in 1991, with Amendments through 2016. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en.

ABSTRACT

Yuriy Kyrychenko, Nataliya Ryezanova. The right of a person to free development of his personality: comparative legal analysis of the constitutions of Ukraine and European states. The article examines the constitutional practice of normative regulation of the right of every person to free development of his personality, enshrined in Art. 23 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of the constitutions of European states. The necessity of stating the specified norm in the new edition is substantiated.

The right of everyone to the free development of his or her personality is an inalienable human right that comprehensively expresses the essence of all other constitutional rights and freedoms and at the same time is realized through other constitutional human rights and freedoms. With this right, a person has the right to participate in social, economic, cultural and political development, where all other constitutional human rights and freedoms can be fully exercised, and to promote and enjoy his or her benefits.

Attention is drawn to the fact that the first of the specific human rights enshrined in Chapter II «Rights, Freedoms and Duties of Man and Citizen» of the Constitution of Ukraine is the right of everyone to freely develop their personality, but most domestic scientists civil rights and freedoms, begin it with an analysis of Art. 27, which enshrines the inalienable right of everyone to life.

Analysis of the scientific literature on the research shows that the right of every person to freely develop their personality should be understood as the ability of individuals to use the constitutionally guaranteed legal opportunities to pursue their interests to realize the inner potential of the individual, his creative self-realization. This right comprehensively expresses the essence of all other constitutional rights and freedoms and at the same time is realized through other constitutional human rights and freedoms.

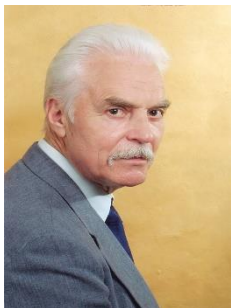
Comparative legal analysis of the provisions of the constitutions of European countries showed that the right to free development of the individual in various formulations is enshrined in the basic laws of Belarus, Bulgaria, Greece, Georgia, Estonia, Italy, Germany, Romania, Serbia, Turkey and France. At the same time, in none of them, unlike in Ukraine, at the constitutional level, the provision that «everyone has the right to the free development of his or her personality» and the provision that «everyone has responsibilities to society». That is, the domestic legislator proposed the formula of Art. 23 of the Constitution of Ukraine, which regulates various matters.

It is proposed to remove the provision defining the limit of use of this right from the text of Art. 23 of the Constitution of Ukraine, leaving in it only the right, as well as taking into account European experience to supplement this rule with an independent part, which enshrines the duty of the state to create appropriate conditions for full free and comprehensive development of human personality in all spheres of public life.

Keywords: *Constitution, human rights, human right to free development of one's personality, development of personality.*

УДК 81'373,45

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-169-173

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ®

доктор філологічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

«В ЯКОСТІ» ЧИ «ЯК»?

У статті висвітлюється структурно-семантичний і функціонально-мотиваційний опис широко вживаного в сучасних засобах масової інформації – радіо, телебаченні, пресі, діловодстві та побутовому мовленні деградаційного калькуваного елемента *в якості* різнофактовими представниками українського суспільства: радіо- і телеведучими, науковцями, нардепами, письменниками, музикантами, спортсменами, який укорінився внаслідок тривалих асиміляційних процесів, коли Україна перебувала під владою царської Росії, а потім СРСР. Цей мовний набуток через такі умови успадкувався в мовлення мешканців суверенної України і потенційно продовжує функціонувати в найбільш впливових на формування культури мови засобах масової інформації. Такий затяжний процес від асиміляційного очищення і відновлення історично усталених українською мовою загальнолітературних норм усного й писемного мовлення зумовлений переорієнтацією російськомовного населення на державну мову незалежної України в умовах воєнного стану з російською федерацією і бракові високоінтелектуальних працівників радіо й телеканалів.

Ключові слова: мовна політика, калькування, культура мови, мовно-літературна норма, суржик, засоби масової інформації, словники.

Постановка проблеми. Русифікація українського народу, впроваджувана ретельними офіційними і неофіційними заборонними циркулярами царської Росії, а потім марксистсько-ленінськими ідеологами СРСР не здає своїх позицій і в державотворчому процесі суверенної України у боротьбі з живучим суржиком, породженим у «колісці братніх слов'янських народів» під покровом «старшого брата» – північного сусіда, який суто питомі українські слова, що за змістом і граматичною формою не були близькими до російських, або вилучалися з ужитку, або оголошувалися буржуазно-націоналістичними елементами і т.п. Внаслідок такої мовної політики в мовленні українців укорінилося легкодумне калькування, яке впродовж тривалих років дало свої рясні сходи як у побутовому, діловому мовленні, так й інших сферах суспільного життя.

У «Передньому слові» до книги «Як ми говоримо», що вийшла в світ ще до розпаду Радянського Союзу (1970), Борис Антоненко-Давидович писав: *«Боротьба за чистоту й високу мовну культуру – це боротьба за культуру взагалі. Дбати за очищення мови від усякого засмічення й за дальше піднесення її культурного рівня – це обов'язок усього українського суспільства, не кажучи вже про тих людей, що безпосередньо працюють над мовою – вчених – мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництв, викладачів рідної мови. Адже від мови наших підручників, газет, науково-популярної й художньої літератури багато залежить, чи мова мільйонів читачів удосконалюватиметься й збагачуватиметься, чи, – як іноді, на жаль, трапляється, – засмічуватиметься.*

Мова – тонкий інструмент. В одних устах вона звучить із такою силою, що кажучи словами І. Франка, «мов трубою, мільйони зве з собою, в інших – тільки ріже слух, вона – мов те лушпиння без животворного зерна» [1, с. 9].

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання боротьби за високу культуру української мови, порушені Борисом Антоненком-Давидовичем, підхопили й продовжили представники мовознавчої науки – Олександр

© А. Поповський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7815-1891>

popovski@i.ua

Пономарів «Культура слова: мовностилістичні поради» (1999), Ярослав Радевич-Винницький «Етикет і культура спілкування» (2001), Микола Зубков «Сучасна українська ділова мова» (2003), Надія Бабич «Культура фахового мовлення» (2005), Світлана Шевчук «Українське ділове мовлення» (2005), Любов Мацько, Лариса Кравець «Культура української фахової мови» (2007), Геннадій Вознюк «Українська мова за професійним спрямуванням» (2010), Лариса Масенко «Суржик. Між мовою і язиком» (2011), Іван Вихованець «Розмовляймо українською» (2012), Катерина Городенська «Українське слово у вимірах сьогодення» (2014), Олександра Сербенська «Антисуржик» (2017), Зиновій Бичко «Буття зарубини» (2021) та ряд інших науковців, культурних і громадських діячів.

Метою статті є лінгвокультурний аналіз деградаційного калькованого словосполучення *в якості* в українських ЗМІ і відновлення його традиційно усталених мовно-літературних норм у сучасному писемному й усному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Здавалось би, що при такій наявності цілеспрямованих публікацій, адресованих широкому загалу українського суспільства, які витримали велику кількість перевидань, цілком достатньо для того, щоб поглибити свій культурно-мовний рівень щодо викорінення калькованих мовних огріхів і зокрема словосполучення – *в якості*. Проте цьому раду дають лише високоінтелектуальні шанувальники рідної мови, а більшість дипломованої братії продовжує грішити, бо лінь заглянути в словники, щоб утямити в розмежуванні понять цього слова залежно від контексту. Адже в «Словнику української мови» обґрунтовано подається його тлумачення:

ЯКІСТЬ, якості, ж. 1. *філос.* Внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших.

2. Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням. *Довго він перегортав дрібно списані аркуші, ніби перевіряв якість перекладу* (Кол., Терен., 1959, 351);

3. Та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь. *Цінні якості ялівцю давно привертала увагу людини: його деревина є найкращим матеріалом для виготовлення олівців.*

4. *шах.* Різниця в цінності між важкою фігурою (турою) і легкою (слоном, конем). *Пожертвувати якість* [7, XI, с. 638].

У «Русско-украинском словаре» ця лексема теж має достатньо переконливі тлумачення: **качество** якість, -кості; **в качестве кого-чого** як хто-що, за кого-що; **в качестве друга** як друг [8, I, с. 659], а в «Українсько-російському словнику» – 2) **як** (*союз сравнительный*) как; будто; (*после сравнительной степени*) чем; як х т о, щ о как кто, что; наподобие кого, чего, подобно кому, чему, (*в какой роли*) **в качестве кого, чего** [9, с. 933].

Тривалі спостереження над цим мовним явищем свідчать про те, що байдуже ставлення до засвоєння мовно-літературних норм породжує їх деградацію внаслідок недотримання усталених фонетичних, граматичних, стилістичних, лексичних мовленнєво-правописних правил рідної мови, що, безсумнівно, розхитує основоположні принципи граматичної системи мови, сформованої впродовж багатьох століть. Найбільш впливовими в культивуванні мовних огріхів, іншомовних запозичень різного ґатунку, сміттеносних мовних «прикольностей» і огидної нецензурщини є засоби масової інформації – радіо, телебачення, інтернет, преса, де, на жаль, не всі працівники відзначаються високим рівнем освіти, етикету, риторичних здібностей і почуттям відповідальності за високу культуру виховання загальнолюдських духовних цінностей сучасного суверенного українського суспільства.

То ж і впроваджуються такі мовні погіршеності працівниками етеру, як-от:

– *І все лишається в якості благаго побажання*» (радіокоментатор «Укр. радіо» Віталій Науменко, 18.12.2019) зам. *«І все лишається як благі побажання»;*

– *«Українській еліті нема чого запропонувати Україні, крім себе в якості тієї, що годується від України ім'ям України»* (Леонід Швець, політичний оглядач «Політика» 24.09.2021 18.46) зам. *«Українській еліті нема чого запропонувати Україні, крім себе як тієї, що годується від України ім'ям України»;*

– *«здійснити в якості конфіскації»* (радіоведуча Наталя Соколенко, 08.05.2020) зам. *«здійснити конфіскацію».*

– Або таке: *«...адвокати просять у якості запобіжного заходу пропонувати*

(радіокоментатори 18.07.2017») зам. «...адвокати просять **як** запобіжний захід запропонувати»; «...запрошували **в якості** почесних гостей» (Укр. радіо, 6.01.2017) зам. «...запрошували **як** почесних гостей»; «... **у якості** доказів» (Укр. радіо, 20.04.2017) зам. «... **як** докази»; «До того ж, у 2015 році Демченко брав участь у Мінських переговорах **у якості** радника Порошенка» (Укр. радіо, 5.03.2020) зам. «До того ж, у 2015 році Демченко брав участь у Мінських переговорах **як** радник Порошенка»; «...до Харкова прибули з Куби боксери **в якості** приборкувачів» (Укр. радіо, 29.02.2016) зам. «...до Харкова прибули з Куби боксери **як** приборкувачі»; «... звільнення наших політв'язнів Криму – проблема виникає **в якості** домовленості» (19.08.2021) зам. ... «звільнення наших політв'язнів Криму – проблема, зумовлена двосторонніми домовленостями» або «звільнення наших політв'язнів Криму – проблема, що відповідає домовленостям»; «... людину сприймали **в якості** посла» (Дніпр. обл. радіо, 26.07.2021) зам. «... людину сприймали **як** посла»; «... вони повернулися в Британію, щоб дебютувати **в якості** моделей» (Укр. радіо, 21.08.2021) зам. «... вони повернулися в Британію, щоб дебютувати **як** моделі»; «До поразки під Дебальцевим ми рухалися **в якості** домовлення» (Укр. радіо, 18.02.2021) зам. «До поразки під Дебальцевим ми рухалися **відповідно до** домовлення/за домовленням»; «уряд закупив **у якості** викупу цього історичного документа» (Радіо культура, 18.07.2021) зам. «уряд викупив цей історичний документ»;

– «Народний депутат з фракції «Слуга народу» декілька днів тому задекларував 1 939 868 гривень **у якості** лотерейного виграшу» (Укр. радіо, 4.02.2021) зам. «Народний депутат з фракції «Слуга народу» декілька днів тому задекларував 1 939 868 гривень **як** лотерейний виграш»;

– «Повітряний коридор тепер маємо сприймати **у якості** справедливості дотримання авіаційного простору» (Укр. радіо, 17.02.2022) зам. «Повітряний коридор тепер маємо сприймати **як** чинне дотримання домовленостей авіаційного простору»;

– «Цей корпус російських військ ввійшов до Ростова **в якості** миротворців» (Укр. радіо, 19.02.2022) зам. «Цей корпус російських військ ввійшов до Ростова **як** миротворець». «Мешканці Закарпаття долучаються **в якості** добровольців» (Укр. радіо, 25.02.2022) зам. «Мешканці Закарпаття долучаються **як** добровольці». «... Все це буде повернуто **в якості** референції» (Укр. радіо, 16.03.2022) зам. «... Все це буде повернуто **як** референції» і т.п.

Більше того, такі похибки трапляються й у мовленні науковців, громадських і культурних діячів, зокрема Юрія Шаповала, українського історика, доктора історичних наук, який тривалий час веде вельми цікаву радіо- рубрику «Не вигадані історії»: «...відвідав **у якості** президента..» (Укр., радіо, 1.12. 2017) зам. «відвідав **як** президент»;

– **майстрів художнього слова:** «Я був **у якості** письменника» зам. «Я був **як** письменник» (письменник, поет Сергій Габор, Укр. радіо 13.12.2019); «Тоді я працювала **в якості** санітарки» (волонтер, письменниця, перекладач Тамара Горіхазерня. Укр. радіо: Радіо культура, 10. 09.2021);

– **високопосадових державних діячів:** Валерія Володимирівна Лутківська, член гуманітарної комісії 3-х сторонньої підгрупи в Мінську: «Коли в Мінську приєдналась **в якості** експерта»; «... коли я працювала **в якості** уповноваженої в Мінську» (3.01.2020) зам. «**як** експерт / **як** уповноважена» і тут же: **як** переговорник, я знала проект беркутівців»; «...зарекомендував мене Кабмін **в якості** менеджмента» (3 промови нардепа Юрія Вітренка на засіданні ВР України, 18.12.2020) зам. «...мене рекомендував Кабмін **як** менеджмента»; «Мені подобалася моя робота **у якості** голови Верховної Ради» зам. «Мені подобалася моя робота, **яку** виконував, будучи головою Верховної Ради» або «Мені подобалася моя робота **на посаді** голови Верховної Ради. Мені подобається те, чим я сьогодні займаюся. Це не подобається багатьом моїм колишнім колегам, але це вже їхня справа», – пояснив нардеп (Разумков – А.П.). І доречно: «Партія завжди повинна будуватися на принципах та цінностях. Важливі і лідери, які з нею йдуть, і важливі люди, які до неї приходять, важливі їхні знання, компетентність, професіоналізм, **моральні якості**, але завжди ти об'єднуєшся навколо ідеї», – зазначив экс-спікер [6];

– **науковців:** Науковці ж звернули увагу на цілющі властивості рослини після Другої світової війни, коли з'ясувалося, що солдати Канади і США, які у воєнні роки перебували на Філіппінах, вживали листя катарантусу **в якості** заміника інсуліну,

навчившись цьому в місцевих жителів» [5, с. 5] зам. «... вживали листя катарантусу як замітник інсуліну»;

– «Капуста помічна в разі захворювання печінки, діабету, розладів травлення, геморою та корисна в якості стимулятора виділення жовчі» [4, с. 6] зам. «... корисна як стимулятор...»;

– «Кориця здатна не лише маскувати непрємний запах з рота. Вона також може знищувати бактерії у роті, перешкоджаючи розвитку карієсу. Склад з декількох паличок кориці, настояних на гарячій воді, можна використовувати у якості натурального ополіскувача для рота, причому він буде діяти саме як антибактеріальний засіб» [10] зам. «...використовувати як натуральний ополіскувач»;

– «Медики вважають, що в якості першого прийому їжі банани не підходять, так як при вживанні натщесерце вони можуть викликати проблеми з кишечником» зам. «Медики вважають, що для першого прийому їжі банани не підходять, так як при вживанні натщесерце вони можуть викликати проблеми з кишечником. Крім того, через велику кількість цукру цей фрукт спочатку зарядить енергією, а через кілька годин викличе відчуття виснаження. Тому їсти банани рекомендується вранці: або в поєднанні з іншими продуктами, або на другий сніданок» [11];

– «Необхідно провести такий захід, що діє в якості збільшення донорів (Укр. радіо, 27.11.2021)» зам. «Необхідно провести такий захід, який би сприяв збільшенню донорів»;

– «...використовувати в якості електроліта» (Укр. радіо, 23.07.2021) зам. «...використовувати як електроліт»;

– **музикантів:** «Я була в якості акомпаніатора Ліни Колісарової, – говорить піаністка Уляна Костович. (Радіо культура, 27.03.2020) зам. «Я брала участь як акомпаніатор Ліни Колісарової» або «Я була акомпаніатором Ліни Колісарової». «П'єса подарована в якості твору...», – говорить музикант Євген Громов (Радіо культура, 22.06.2020) зам. «П'єса подарована як твір»;

– **спортсменів:** «Андрій Ткачук біг на чемпіонаті України у якості володаря національного рекорду з 48-годинного бігу. У 2019 році за цей час він подолав дистанцію у 370 кілометрів» зам. «Андрій Ткачук біг на чемпіонаті України як володар національного рекорду з 48-годинного бігу. У 2019 році за цей час він подолав дистанцію у 370 кілометрів» [12].

Достатньо таких мовних покручів і в діловому мовленні навіть на бланках вишів «Положення про визначення наукового рейтингу науково-педагогічних працівників»:

– «Участь у якості організаторів / членів журі / комісії наукових конкурсів (МОН, МВС, МАН тощо)» зам. «Участь як організатора...»;

– Участь у якості експерта з грантової діяльності (проведення експертної оцінки, тренінгів і т.п.) зам. «Участь як експерта...», але «Участь в атестації наукових працівників як офіційного опонента дисертаційного дослідження» (2), а також у різноманітних галузевих інструкціях: «Рослинно-вітамінний комплекс «Геровітал ДР. Тайс Плюс» ідеально підходить в якості додаткового джерела вітамінів і мінеральних речовин» (інструкція до ліків 10.04.2020) зам. «...підходить як додаткове джерело вітамінів і мінеральних речовин» [2] і т.п.

Висновки. Аналіз мовних огріхів калькованого типу свідчить, що, незважаючи на широку доступність лексикографічних і довідкових джерел, у сучасному мовленні суверенної України продовжує функціонувати деградоване калькування й запозичення іншомовних слів при наявності в українській мові достатньої кількості мовно-літературних відповідників. Тому постає нагальна проблема очищення від успадкованого словесного мотлоху і дбайливого ставлення до виховних чинників культури мови в усіх сферах суспільного життя українства. І першість у цьому плані, безсумнівно, має належати високоморальним і високоінтелектуальним працівникам освітніх закладів, засобів масової інформації та всіх адміністративних підрозділів державного управління, адже культура мови – це обличчя нашої нації, її духовна сила.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / уклад. Я. Б. Тимошенко. Київ: Либідь, 1991. 256 с.
2. Авторський архів.
3. Бичко Зиновій. Як ми говоримо. За вільну Україну, 1992, серпень. С. 4.
4. Газета «Здоров'я і довголіття». 2020, № 9, 03–05.03.

5. Наталя Земна. Квітка надії. *Зелена планета*. 2018, № 1.
6. Прищепя Ярослав. «З кабінетів або вийдеш сам, або винесуть». Разумков про «Слугу народу» і політичні амбіції. *Ексклюзивно*. 10 листопада, 2021, 19:06. УНІАН.
7. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971–1980.
8. Русско-украинский словарь, в 3-х т. Издание второе, исправл. Т. И. Киев, 1980.
9. Українсько-російський словник. Видання п'яте. Київ, 1985.
10. URL : <https://u-news.com.ua/118517-scho-mozhe-vidbuvatysia-z-organizmom-akshcho-shchodnia-zidaty-shchipku-koryci.html> 13.10.2021.
11. URL : <https://newsyou.info/nazvanij-optimalnij-chas-vzhivannya-korisnix-produktiv.19.12.2021>.
12. URL : https://pnk.tv/news/evrosport/ukrainets_probih_ponad_400_km_za_48_hodyn_i_uviishov_v_istoriiu_1010728.

Надійшла до редакції 21.03.2022

References

1. Antonenko-Davydovych, B. D. (1991) *Yak my hovorymo [How we speak] / uklad. Ya. B. Tymoshenko. Kyiv : Lybid', 256 p. [in Ukr.]*.
2. *Avtors'kyu arkhiv [Author's archive]. [in Ukr.]*.
3. Bychko, Zynoviy (1992) *Yak my hovorymo [How we speak]. Za vil'nu Ukrainu, serpen'. P. 4. [in Ukr.]*.
4. *Hazeta «Zdorov'ya i dovolittya» [Newspaper «Health and Longevity»]. 2020, № 9, 03–05.03. [in Ukr.]*.
5. Zemna, Natalya (2018). *Kvitka nadiyi. Zelena planeta, № 1. [in Ukr.]*.
6. Pryshchepa, Yaroslav (2021) «Z kabinetiv abo vyydesh sam, abo vynesut'». Razumkov pro «Sluhu narodu» i politychni ambitsiyi [«Either you leave the offices yourself, or they will take you out.» Razumkov about the «Servant of the People» and political ambitions]. *Eksklyuzyvno*. 10 lystopada, 19:06. UNIAN. [in Ukr.]
7. *Slovyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1971–1980. [in Ukr.]*.
8. *Russko-ukraynys'ky slovar' [Russian-Ukrainian dictionary], v 3-kh t. Yzdanye vtoroe, yspravl. T. I. Kyev, 1980. [in Russ.]*.
9. *Ukrayins'ko-rosiys'ky slovyk [Ukrainian-Russian dictionary]. Vydannya p'yate. Kyiv, 1985. [in Ukr.]*.
10. URL : <https://u-news.com.ua/118517-scho-mozhe-vidbuvatysia-z-organizmom-akshcho-shchodnia-zidaty-shchipku-koryci.html> 13.10.2021.
11. URL : <https://newsyou.info/nazvanij-optimalnij-chas-vzhivannya-korisnix-produktiv.19.12.2021>.
12. URL : https://pnk.tv/news/evrosport/ukrainets_probih_ponad_400_km_za_48_hodyn_i_uviishov_v_istoriiu_1010728.

ABSTRACT

Anatoliy Popovskiy. «In quality» or «as»? The article highlights the structural-semantic and functional-motivational description of the degradation of the calque element widely used in modern mass media – radio, television, press, office work and everyday speech as diverse representatives of Ukrainian society: radio and TV presenters, scientists, people's deputies, writers, musicians, athletes, which took root as a result of long assimilation processes, when Ukraine was under the rule of Tsarist Russia, and then the USSR. This linguistic acquisition, due to such conditions, was inherited in the broadcasting of residents of sovereign Ukraine and potentially continues to function in the most influential mass media for the formation of speech culture. Such protracted process of assimilation purification and restoration of the historically established Ukrainian language general literary norms of oral and written speech is due to the reorientation of the russian-speaking population to the state language of independent Ukraine under martial law with the Russian Federation and the lack of highly intelligent employees of radio and TV channels.

And although linguists have prepared and published enough educational and reference literature for the educational process of secondary and higher educational institutions, however, insufficient attention was paid to the issue of clearing assimilative calque elements of the russian language, especially those that in the context could clearly distinguish semantic concepts about quality, since this word is polysemous.

Moreover, mastering the native language in the professional direction with the annual reduction in the number of hours can not give the full and harmonious knowledge of the language culture that every member of the modern spiritually renewed society should receive and improve during their life in order to get rid of those Surzhik twists that have become the chronic speech disease of Ukrainianness, which has won independence and defends it by the power of its freedom-loving word.

Keywords: *language policy, calque, speech culture, language and literary norm, surzhik, mass media, dictionaries.*

УДК 378

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-174-187

Вікторія САВИЩЕНКО©

доктор юридичних наук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОГО, ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкриваються особливості техногенного, цифрового суспільства та фактори, які змінюють феномен професії та розвиток професійної деонтології. В означеній площині розглядаються медична деонтологія, юридична деонтологія, педагогічна деонтологія, психологічна деонтологія, деонтологія державної служби та деонтологія наукової діяльності. Розкриваються чинники розвитку системи видів професійної деонтології. Аналізуються різні підходи до класифікації професій. Обґрунтовується деонтологічно орієнтована класифікація професій, правові засоби розвитку професійної деонтології. Акцент робиться на посилення деонтологічного змісту правових норм. У зв'язку з чим пропонуються зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та Закону України «Про освіту». Особливу увагу приділено розробці тексту професійної присяги педагога України.

Ключові слова: техногенне, цифрове суспільство, професійна деонтологія, професії з високим ступенем відповідальності, медична деонтологія, юридична деонтологія, педагогічна деонтологія, психологічна деонтологія, деонтологія державної служби, деонтологія наукової діяльності, класифікація професій, професійні цінності, професійний обов'язок, професійна присяга.

Постановка проблеми. В умовах техногенного, цифрового суспільства змінюється наукова картина світу. На перший план виходить «Цифра» (від араб. Sifr – порожнє місце, нуль [1, с. 820]) і «Техніка» (від гр. *technikos* – вправний з *techné* – мистецтво, майстерність, позначає сукупність машин, механізмів, пристроїв [1, с. 749]) – небіологічне, неживе, неприродне. Етимологічний аналіз слів «цифра» і «техно» дає змогу трактувати сенс контексту «техногенне, цифрове суспільство» як спустошення, обнуління існуючої моделі світу «Природа – Людина – Суспільство» і набуття штучним інтелектом ознак суб'єктності. У новому техногенному, цифровому суспільстві немає емпатії, чуйності, милосердя, людяності. Техногізація і цифровізація вже призводить до проблеми непотрібності людини, соціально-економічної кризи, створення віртуальної дійсності без моральних цінностей, виникнення ігрової і комп'ютерної залежності, дефіциту «живого» спілкування, формування фрагментарного мислення у дітей.

Світова економіка змінюється під впливом розвитку надвисоких технологій, порушення принципів рівномірності розподілу фінансів і концентрації їх у мегабагатіїв. Нові реалії її функціонування зумовлюють потребу в підвищенні уваги до професії як соціокультурного, психологічного, деонтологічного і правового феномену. У професії виявляється соціальна сутність людини, її роль як особистості. Гострота проблеми поглинання духовності людини особливо небезпечна для професій, покликаним яких є одвічні цінності і функції: захищати справедливість, свободу, мир, виховувати дітей, лікувати, будувати державу. Наразі ці професії втрачають свою одну із основних – деонтологічну складову. Саме тому сьогодні ми часто стикаємося із байдужістю лікаря і педагога, меркантильністю юриста і державного службовця, проявами корупції, демагогії, навіть із державною зрадою.

Відтак, якщо ми прагнемо суспільства, орієнтованого на людину і загальнолюдські цінності, у методологічному аспекті вирішення цієї проблеми полягає в посиленні деонтологічного складника професій типу «Людина – Людина» завдяки інтеграції наукових підходів, розвитку трансдисциплінарних зв'язків права, педагогіки, психології, аксіології, акмеології та деонтології.

© В. Савіщенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6278-4774>

v-savishenko@ukr.net

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наукові дослідження унаочнюють широке коло питань, пов'язаних із цивілізаційним поступом людства загалом та деонтологізацією професійної діяльності зокрема. Так, у соціологічно-філософській площині визначають різні моделі соціумів: постіндустріальну (Д. Белл), інформаційну (технотронну) (З. Бжезинський), нову індустріальну (Д. Гелбрейт), посткапіталістичну (П. Друкер), мережеву (М. Кастельс), електронну (М. Маклюен), електронно-цифрову (Д. Тапскотт), «хвильову» модель розвитку суспільства (Е. Тоффлер), програмовану (А. Турен) та ін. Наукові розвідки вчених присвячені й осмисленню концептуальних засад професійної деонтології: аналізу деонтологічних проблем юридичної діяльності (С. Алексєєв, М. Айзенберг, О. Бандурка, І. Бенедик, О. Богатирьова, А. Богатирьов, В. Власюк, Є. Гіда, В. Горшенєв, С. Гусарєв, В. Комаров, О. Скакун, С. Сливка, В. Сокурєнко, О. Тихомиров, В. Черней, Є. Шмоткін та ін.); вивченню парадигм формування правової культури та компетентності майбутніх правоохоронців (В. Ільїна, М. Підберезький, В. Рижиков, О. Федорєнко, Г. Яворська та ін.); обґрунтуванню етико-деонтологічних основ педагогічної діяльності (Й. Гербарт, А. Дістервег, Я. Коменський, Д. Локк, Й. Песталоцці, Ф. Рабле та ін.). Джерельною базою педагогічної етики і деонтології є теоретичні та практичні розробки Г. Васяновича, І. Зязюна, М. Васильєвої, Г. Караханової, К. Левітана, В. Малахова, І. Синиці, Л. Хоружи та ін. Значний внесок у розробку питань деонтологічної підготовки лікарів зробили А. Білібін, С. Боткін, Е. Вагнер, О. Грандо, В. Ехалов, А. Кемпбелл, О. Клігунєнко, С. Левенець, Л. Лещинський, О. Мурзіна, М. Петров, Б. Петровський, Я. Попович, Н. Сокольський та ін.; психологів – І. Бєх, О. Весєлова, С. Максимєнко; офіцерів-прикордонників – В. Гашук, державних службовців – К. Вигуру, О. Клименко, працівників митних органів – О. Корольова та ін. Обґрунтування сутності професійної діяльності людини як соціально-культурного явища, феномену суб'єктивного самовизначення, професійної придатності, процесу підвищення продуктивності праці, класифікацій професій стає можливим завдяки теоретичним здобуткам І. Баклицького, Ф. Баумгартона, Дж. Голланда, К. Гурєвича, Л. Йовайши, Є. Клімова, К. Корнілова, О. Леонтєєва, В. Лооса, Г. Мюнстенберга, Б. Теплова, І. Сєченова, С. Струмиліна, Дж. Холланда, В. Шадрікова та ін.

Аналіз наукових праць і дослідження практики професійної діяльності в юридичній, педагогічній, медичній, психологічній, управлінській та науковій сферах дає змогу виокремити такі істотні протиріччя:

– між негативними проявами становлення техногенного, цифрового суспільства і потребою його гуманізації, збереження деонтологічного змісту професій з високим ступенем відповідальності;

– між активною репрезентацією деонтологічних теорій і концепцій та відсутністю узагальненої системи галузей та видів професійної деонтології, деонтологічно зорієнтованої класифікації професій;

– між гострою соціальною потребою суспільства в деонтологічно підготовлених професіоналах і нестачею таких кадрів, розпливчастим уявленням про шляхи вирішення цієї проблеми на рівні трудового та адміністративного законодавства.

Такі розбіжності визначають актуальність розвитку професійної деонтології, розробки нової класифікації професій в умовах техногенного, цифрового суспільства, коли осмислення трансформаційних змін феномену професії з урахуванням збереження її деонтологічного змісту є перспективним способом попередження ціннісної деградації людини.

Метою статті є визначення факторів впливу техногенного, цифрового суспільства на розвиток деонтології та феномен професії; дослідження галузей та видів професійної деонтології; розробка деонтологічно зорієнтованої класифікації професій; обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення освітнього законодавства з погляду деонтології.

Виклад основного матеріалу. Становлення деонтології (від грец. δέον (δέοντος) – потрібне, необхідне, λόγος – наука) як науки відбувалося впродовж століть. Її витоком є філософія, етика. У 1834 році засновник утилітаризму Ієремія Бентам у праці «Деонтологія, або наука про мораль» [2] увів до наукового обігу термін «деонтологія» для позначення теорії моральності загалом. Шукаючи відповідь на головне питання утилітаризму, що необхідно зробити для щастя найбільшої кількості людей, І. Бентам сформулював основний принцип деонтології – принцип користі, який дозволяє оцінити

вчинок з точки зору його добрих наслідків, впливу на збільшення чи зменшення «суми суспільного щастя». Визначений І. Бентамом взаємозв'язок між категоріями «інтерес» і «обов'язок», «добродієність» і «гріх», «задоволення» і «страждання», «добро» і «зло», «щастя» став підґрунтям розробки теорії професійної деонтології. Учений уважав, що завдання деонтології полягає в наданні соціальним мотивам всієї сили особистих мотивів, у переконанні, що особисті інтереси й обов'язки збігаються із суспільними, а егоїстичне бажання власного щастя необхідне як мотив забезпечення існування людства, який у сполученні з розумом може забезпечити суспільне щастя [3]. Здійснений І. Бентамом аналіз дозволив надалі сформулювати методологічні засади сучасної професійної деонтології.

У Філософському енциклопедичному словнику визначено, що деонтологія є розділом етики, у якому розглядаються проблеми обов'язку і належного [4, с. 148]. Її методологічною основою є дві парадигми філософії моралі – це деонтологічна етика обов'язку і блага та телеологічна етика справедливості, турботи та піклування [4, с. 149]. У широкому розумінні, деонтологія, виділившись у структурі етики, вивчає проблеми обов'язку та належного в усіх сферах життєдіяльності людини: професійній, громадянській, сімейній, державній та ін.

На даному етапі розвитку деонтології найбільш науково сформованою є професійна деонтологія. Професія як вид діяльності орієнтована на задоволення потреб людини, суспільства, держави. Її суспільна значущість, роль у житті кожної людини обумовлює визначення предмету професійної деонтології – професійний морально-етичний обов'язок. Виходячи із такого розуміння предмета, професійна деонтологія є галуззю знань про професійний обов'язок і відповідальність, сутність і соціальне призначення професії, її етичні стандарти.

Професійна деонтологія є складним утворенням, що містить різні галузі знань про морально-етичний обов'язок у професіях з високим ступенем відповідальності: лікар, вчитель, психолог, учений, юрист, військовий, державний службовець та ін. Такі професії орієнтовані на забезпечення основоположних цінностей: життя, здоров'я, миру, безпеки, справедливості, свободи, гідності, добра, майбутнього. Спільний предмет дослідження професійної деонтології пов'язує різні її галузі: медичну, юридичну, педагогічну, психологічну, деонтологію державної служби, деонтологію наукової діяльності. Водночас кожна галузь деонтології має свій власний предмет дослідження та орієнтована на вивчення:

- 1) морально-етичного змісту професійного обов'язку і відповідальності;
- 2) зовнішньо-професійних етичних стандартів поведінки – норм взаємодії з людьми, які потребують професійних послуг, їх рідними та ін.;
- 3) корпоративних етичних стандартів поведінки – норм взаємодії у професійному середовищі;
- 4) професійних обмежень і заборон, норм поведінки за межами виконання професійних функцій.

Такий підхід є універсальним і дає змогу сформулювати визначення понять різних галузей професійної деонтології:

– медична деонтологія – вчення про професійний обов'язок медичних працівників, моральну сутність і відповідальність професії, її соціальне призначення, етичні стандарти взаємодії з пацієнтом, його рідними; корпоративні норми професійного середовища; позапрофесійні морально-етичні правила життєдіяльності;

– юридична деонтологія – вчення про професійний обов'язок юристів, моральну сутність і відповідальність професії, її соціальне призначення, етичні стандарти взаємодії з учасниками судового процесу, клієнтами, їхніми рідними; корпоративні норми професійного середовища; позаслужбові морально-етичні правила;

– педагогічна деонтологія – вчення про професійний обов'язок педагогів, моральну сутність і відповідальність професії, її соціальне призначення, етичні стандарти взаємодії педагога з учасниками освітнього процесу, стейкхолдерами; корпоративні норми професійного середовища; позапрофесійні морально-етичні правила життєдіяльності педагога;

– деонтологія державної служби – вчення про професійний обов'язок державних службовців, моральну сутність і відповідальність професії, її соціальне призначення, етичні стандарти взаємодії з людьми у сфері виконання завдань і функцій держави;

корпоративні норми професійного середовища; позаслужбові морально-етичні канони життєдіяльності державного службовця;

– психологічна деонтологія – вчення про професійний обов'язок психологів, моральну сутність і відповідальність професії, її соціальне призначення, етичні стандарти взаємодії з клієнтами, їхніми рідними; корпоративні норми професійного середовища; позапрофесійні морально-етичні канони життєдіяльності психолога;

– деонтологія наукової діяльності – галузь деонтології про професійний обов'язок ученого, моральну сутність проведення фундаментальних (прикладних) наукових досліджень, соціальну значущість наукової діяльності, етичні стандарти проведення досліджень (експериментів); корпоративні норми професійного середовища; позапрофесійні морально-етичні канони життєдіяльності вченого.

Одним із показників розвитку професійної деонтології вважаємо наявність внутрішньої системи її видів, яка в процесі формування набуває ознак моно- чи полівидової. З цієї точки зору найрозвинутішою полівидовою є медична деонтологія, оскільки ця галузь має розгалужену систему видів: деонтологію медичної сестри, терапевтів, хірургів, акушерів, онкологів та ін. Юридична деонтологія, узагальнюючи суддівську, адвокатську, прокурорську, нотаріальну, виконавчу, слідчу, є також полівидовою. Педагогічна деонтологія, перебуваючи у стадії становлення, характеризується виокремленням деонтології вихователя, вчителя, педагога вищої школи, поступово набуває ознак полівидової деонтології. Деонтологія державної служби орієнтована на широкий спектр державних службовців Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, військового управління, дипломатичної служби, інших державних органів. На даному етапі формування цієї полівидової галузі професійної деонтології можна виділити: військову деонтологію, парламентарську деонтологію, деонтологію посадових осіб місцевого самоврядування, поліцейську деонтологію, деонтологію посадових осіб виконавчої влади, деонтологію дипломатії. До моновидових належить психологічна деонтологія та деонтологія наукової діяльності, що обумовлено відсутністю на даному етапі сформованості деонтологічних основ за спеціалізаціями цих професій.

Отже, розвиток системи видів професійної деонтології залежить від сформованості внутрішньої професійної спеціалізації, її етичних особливостей.

Для визначення перспектив розвитку професійної деонтології в умовах техногенного, цифрового суспільства проаналізуємо класифікації професій з погляду психології, педагогіки та права.

У царині психологічних знань можна виділити класифікації професій, розроблені відомими вченими Ф. Баумгартемом, Дж. Голландом, К. Гуревичем, Л.Йовайшею, Є. Клімовим, О. Ліпманом, О. Леонтєвим, В. Лоосом, С. Струмиліним, Л. Тайлер та ін.

Л. Тайлер узагальнила професії у такі групи: найвищі інтелектуальні; управлінські; працівники розумової праці; кваліфіковані робітники; напівкваліфіковані робітники і праця, яка не потребує кваліфікації [5]. Класифікація професій Дж. Голланда передбачає відповідність типів особистості (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприємливий, артистичний) професійному середовищу, типу професії [6]. С. Струмилін класифікував професії за ступенем самостійності людини в праці: автоматична рефлекторна праця; напівавтоматична звична праця; шаблонно-виконавська праця; самостійна праця в межах завдання; вільна творча праця [7].

О. Ліпман розмежував професії на три блоки: ті, що передбачають справи з людьми, впливають на людей; ті, що мають відношення до неживої природи; ті, для яких властиве спілкування з живою природою [8]. В основу класифікації професій Ф. Баумгартен поклав критерій відповідності основним типам нахилів й емоційних імпульсів людини [9]. Л. Йовайша диференціював професії за професійними цінностями: цінності спілкування; інтелектуальної активності; практико-технічної активності; художньої активності; соматичної активності; матеріальної (економічної) активності [10]. О. Леонтєв виділив за предметом праці п'ять типів професій: біономічні (природа), техномічні (техніка), сигномічні (знаки), артономічні (художні образи), соціономічні (взаємодія людей) [11].

Є. Клімов розробив багаторівневу класифікацію професій [12]. Перший рівень, за предметом праці, складають п'ять типів професій: «людина – техніка» – професії, які

пов'язані з виробництвом, обслуговуванням та проєктуванням техніки; «людина – людина» – зміст праці передбачає ефективну взаємодію між людьми; «людина – природа» – дослідження, вивчення і використання природних ресурсів; «людина – знак» – професії, які пов'язані з використанням усного чи писемного мовлення, роботою з документами та цифрами; «людина – образ» – професії, предметом праці яких є художні образи, професійна діяльність орієнтована на певний вид мистецтва. Другий рівень, за метою праці, утворюють три класи професій: гностичні (пізнавальні) професії; перетворюючі професії; пошукові професії. Третій рівень, за знаряддями праці, узагальнює професії у відділи: професії речовинних знарядь праці; професії механічних знарядь праці; професії автоматизованих систем, робототехніки; професії функціональних (невидимих) знарядь праці. На четвертому рівні, за критерієм «умови праці», професії класифіковано в чотири групи: професії у звичайному мікрокліматі; на відкритому повітрі; професії у незвичайних умовах; професії з високим ступенем моральної відповідальності за здоров'я і життя людини, матеріальні цінності.

Багаторівнева класифікація Є. Клімова засвідчує складність, різноаспектність професійної діяльності людини, дає змогу упорядкувати професії в єдину систему та розробити професіограми, враховуючи критерії «предмет», «мета», «умови», «знаряддя праці».

На сучасному етапі розвитку суспільства під впливом наукового прогресу відбувається трансформація професій, зникають чіткі межі між визначеними О. Леонтьєвим п'ятьма типами професій. В умовах техногенного, цифрового суспільства посилюється роль техніки, що зумовлює комбінованість типів професій: «людина – техніка – знаки – природа», «людина – техніка – знаки – людина», «людина – техніка – знаки – художній образ». Однак, при змінюваності умов, знарядь та засобів праці, комп'ютеризації та цифровізації кожного типу професій, константною залишається їх деонтологічна складова – категорії професійного морально-етичного обов'язку та відповідальності. Для лікарів – це обов'язок рятувати життя і здоров'я людини, лікувати її тіло; для вчителів – готувати молодше покоління до дорослого життя, виховуючи всебічно розвинуті особистості; для юристів – захищати справедливість, встановлювати правопорядок, «лікувати» суспільство; для психологів – забезпечувати психічне здоров'я, «лікувати» душу; для державних службовців – виконувати завдання і функції правової, демократичної держави при дотриманні принципів верховенства права, законності, доброчесності, толерантності, гуманізму; для вчених – відкривати нові знання про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини задля збереження і покращення життя на планеті.

В основу класифікації К. Гуревича покладено критерій «професійної придатності», а професії сформовано у три групи:

- 1) професії, у яких будь-яка людина може досягнути суспільно прийнятної ефективності діяльності;
- 2) професії, у яких не кожна людина може досягнути необхідної ефективності;
- 3) професії, які за своєю сутністю вимагають досягнення вищого ступеню майстерності, абсолютної професійної придатності [13].

Класифікація професій К. Гуревича відображає зв'язок між рівнем складності професійних функцій і здатністю людини їх виконувати. Згідно із таким підходом професії можна поділити за ступенем складності на прості, складні і найскладніші. Прості робітничі професії можуть опанувати абсолютна більшість людей. Найскладніші професії вимагають найвищої кваліфікації, досвіду, професійної відданості, таланту, особливих здібностей, постійного професійного самовдосконалення. Найскладніші професії, до яких можна уналежити юридичні, педагогічні, військові, медичні, управлінські професії, мають найвищий ступінь деонтологічного потенціалу, що обумовлює наявність моральних вимог навіть до приватного життя та позаслужбової поведінки їх представників. Отже, визначений К. Гуревичем критерій складності професій та відповідна класифікація, з педагогічної точки зору, має бути орієнтиром для проведення профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти, вступних кампаній закладів фахової передвищої та вищої освіти, професійного відбору на ринку праці. З деонтологічного погляду, доступ до професій, які вимагають особливого способу життя, поведінки в суспільстві, професійної відданості і покликання, має

здійснюватися через нормативно закріплену процедуру прийняття професійної присяги, обітниць, клятви.

Цікавий підхід до класифікації професій використав В. Лоос. Учений розділив професії на вісім груп: діловодство; література та мистецтво; природа; робота з людьми; робочі професії; романтичні професії; техніка [14].

Аналізуючи класифікацію В. Лооса, можна визначити низку її недоліків. Так, перша група професій «діловодство» поступово втрачає свої функціональні необхідності. Якщо ще в минулому столітті професія «друкарка» була затребуваною, то нині вміння готувати документи є невід'ємною частиною професійної компетентності сучасного керівника. Також із розвитком технологій зникає паперовий документообіг, поширення набуває електронна система організації праці. Цифровізація суспільства зумовила зникнення низки професій і переформатування більшості з них. Крім цього, п'ята група професій «робота з людьми» за своїм змістом узагальнює всі професії, окрім тих, що автор відніс до четвертої групи «природа». Дискусійним залишається критерій «романтизм», за яким узагальнені професії сьомої групи, адже романтичні переживання є індивідуальними для кожної людини і такий емоційний стан можуть відчувати представники професій віднесені вченим до інших груп.

Класифікації професій Ф. Баумгартена, Дж. Голланда, К. Гуревича, Л. Йовайши, Є. Клімова, О. Ліпмана, О. Леонт'єва, В. Лооса, С. Струмиліна, Л. Тайлер розроблені в умовах індустріального і постіндустріального суспільства, орієнтовані на відповідну економіку і класичну картину світу. Розглянуті класифікації систематизують професії за критеріями: складності праці, відповідності типу особистості типу професії, самостійності людини в професії, професійними цінностями, предметом праці.

З погляду юриспруденції класифікація професій здійснюється шляхом прийняття нормативних актів. На міжнародному рівні прийнято Міжнародну стандартну класифікацію професій (ISCO 88: International Standard Classification of Occupations/ILO, Geneva), яка стала основою для розробки Національного класифікатора професій ДК 003:2010, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України 28.07.2010 № 327. Національний класифікатор професій призначений для застосування центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України, всіма суб'єктами господарювання під час запису про роботу у трудові книжки працівників. Професійні назви робіт, які наведені в ньому, рекомендовано застосовувати під час утворення нових назв професій та посад у зв'язку з розвитком нових видів економічної діяльності та технологій [15]. За 12 років цей документ мав всього 11 редакцій, які повною мірою не відображають тих динамічних змін, які відбуваються у світі професій. Крім того, він не відповідає переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, ні Європейській доктрині трудового права, ні фактичному стану речей на ринку праці. Отже, документ, який юридично класифікує професії, потребує вдосконалення і узгодження з погляду психології праці, деонтології, освітнього та трудового законодавства.

Аналіз розвитку професій у сучасних умовах дає змогу констатувати стійку тенденцію їх ускладнення, оскільки вони набули ознак комбінованості, міждисциплінарності. Учитель, юрист, лікар, психолог, державний службовець, вчений XXI століття має володіти комп'ютерними, інформаційними та цифровими технологіями. Організація праці нині потребує не тільки гуманітарної, а й технічної, сигномічної компетентності. Тенденція ускладнення спостерігається і в організації праці простих, робітничих професіях, причому частина з них зникає зовсім, оскільки машина (техніка) замінює людину.

У XXI столітті, в епоху нанотехнологій, стрімкого розвитку науково-технічної сфери, глобальних суспільно-політичних перетворень змінилася людина, її соціальні, культурні, економічні та інші потреби. Увесь світ, зіткнувшись із пандемією, змінив своє буття. У кожній професії з'явилося поняття «дистанційної роботи». Тому соціономічні, артономічні професії набули елементи сигномічних та техномічних професій, оскільки засобом комунікації стали комп'ютерні, електронні, цифрові технології, а знаряддям – високотехнологічні механізми, роботи. Розроблені в минулому столітті відомими вченими класифікації професій були актуальними в умовах індустріального і постіндустріального суспільства. В умовах техногенного, цифрового суспільства ці класифікації втрачають свою практичну значущість, оскільки зникають чіткі межі між

людською і технічною працею, відбувається синергія штучного і природного інтелекту. Сфер, де техніка повністю замінила людину, стає все більше. І це стосується не тільки складних умов праці (під водою, у повітрі, у космосі, виробництві, високі та низькі температури). Техніка, механізми, роботи та штучний інтелект стрімко впроваджується не тільки в промисловість, побут людини, а й у гуманітарну сферу. Так, сучасний хірург має майстерно володіти робото-технічними операційними механізмами. Це наближує лікарську професію до технічної. В умовах пандемії освітній процес здійснюється дистанційно, тому сучасний вчитель, викладач має володіти освітніми комп'ютерними технологіями. У сфері правосуддя широко обговорюється проблематика електронного суду, поступово відбувається діджиталізація публічної влади. Штучний інтелект «входить» у людські стосунки, змінюючи саму Людину, її психіку, свідомість, мислення, почуття, спосіб життя.

Тенденція заміни людини в гуманітарній сфері є небезпечною, оскільки техніка, комп'ютер, робот, не маючи душі, не може розв'язати складні духовні, морально-етичні, психологічні людські проблеми. Численні ситуації морально-професійного вибору, які виникають в юридичній, медичній, педагогічній, психологічній практиці, здатна вирішити лише духовнозбагачена людина із гуманістичним світоглядом.

Отже, Світ зіткнувся з новою загрозою – втрати «людського» в Людині. Однак те, що штучний інтелект надалі буде використовуватися в гуманітарних сферах є неодмінною ознакою сучасного техногенного, цифрового суспільства. Це назавжди змінить роль людини у професіях учителя, психолога, лікаря, судді, державного службовця та ін. І головне завдання, яке вже постало перед професійними спільнотами, – зберегти в умовах цифрового суспільства професійні цінності добра, милосердя, справедливості, чуйності. Тому на порядок денний виходить питання збереження деонтологічного коду професій з високим ступенем моральної відповідальності – сукупності цінностей, які обумовлюють призначення професії в суспільстві та професійне покликання людини [16].

Чим складніше професія, тим більшої значущості набувають такі деонтологічні категорії, як відповідальність, обов'язок, покликання, служіння. Реалізуватися і досягти професійного «акме» (греч. *акме* найвища точка, вершина) у найскладніших професіях може людина з абсолютною професійною придатністю, усвідомленням професійного обов'язку, здатністю до професійного служіння.

Виходячи з цього, в основу розробки нової класифікації професій в умовах техногенного, цифрового суспільства, з погляду деонтології, ми поклали критерій «високий рівень деонтологічного потенціалу професії», який виявляється у показниках: обов'язок складати професійну обітницю (обов'язок професійного служіння), професійні цінності та принципи, імператив професійного обов'язку, імператив професійної відповідальності, високий рівень насиченості професійної діяльності ситуаціями морального вибору. За зазначеними критерієм та показниками вдається узагальнити професії з найвищим рівнем деонтологічного потенціалу у відкриту систему (таблиця 1), яка може бути доповнена й іншими професіями.

Імператив професійного обов'язку та відповідальності набуває не тільки морального змісту, закріплюючись у текстах присяг, обітниць, правилах і кодексах професійної етики, а й юридичного значення. Тексти професійних присяг, обов'язок їх дотримуватися та відповідальність за порушення присяги закріплено в нормативних документах: для народних депутатів та Президента України – в Конституції України; для юристів та правоохоронців – у Законах України «Про Національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про прокуратуру», «Про нотаріат»; для державних службовців – у Законах України «Про державну службу», «Про запобігання корупції»; для військових – у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Постанові Верховної Ради України «Про текст Військової присяги»; для працівників органів місцевого самоврядування – в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», для лікарів – в Указі Президента України «Про Клятву лікаря». Однак в таких професіях з високим ступенем відповідальності, як вчений, педагог, психолог, деонтологічні норми досі не набули нормативного закріплення, що негативно впливає на розвиток цих галузей професійної деонтології.

Так, в ст. 20 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [17], зазначається про одну із функцій Національної ради України з питань розвитку науки і

технологій – надання пропозицій щодо принципів наукової етики та механізмів контролю за їх дотриманням. У цьому ж документі в п.4. ст. 50 серед основних принципів та засад діяльності Національного фонду досліджень України зазначається «повага і дотримання авторських та суміжних прав, а також принципів наукової етики». Проте Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» не передбачений ані перелік цих принципів і норм, ані тексту професійної присяги, ані відповідальності за їх порушення. Позитивним є лише те, що в межах професійного середовища загальні принципи закріплені в Етичному кодексі ученого України, схваленому постановою загальних зборів НАН України 15.04.2009 № 2 [18]. Отже, з метою посилення деонтологічного складника професійної діяльності вченого вважаємо за необхідним доповнити Розділ I «Загальні положення» Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» новою статтею, зміст якої закріплює: 1) перелік принципів професійної етики: пріоритет морального виміру науки, впевненість вченого у надійності наукових результатів, чесність, свобода наукової думки, об'єктивність викладення висновків, прозорість наукового дослідження, істинність, принципи біоетики; 2) текст професійної присяги вченого, обов'язок і порядок її складання; 3) обов'язок і відповідальність за порушення норм Етичного кодексу ученого України та присяги.

Аналізуючи освітнє законодавство з точки зору деонтології, можна зробити висновок: по-перше, що лише один із принципів педагогічної етики «академічна доброчесність» знайшли в ньому відображення; по-друге, відсутнє тлумачення терміну «педагогічна етика», не визначено його зміст. Разом з цим, ст. 54 Закону України «Про освіту» [19] нормативно закріплює обов'язок педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників дотримуватися педагогічної етики. Наукова платформа педагогічної етики давно сформульована фундаторами освітньої справи, вченими світового рівня: Анрі Валлоном, Хуан Луїс Вівесом, Левом Виготським, Йоганом Фрідріхом Гербартом, Вільгельмом фон Гумбольдом, Жан-Овідієм Декролі, Фрідріхом Адольфом Вільгельмом Дістервегом, Яном Амосом Коменським, Янушем Корчаком, Джоном Локком, Антоном Макаренком, Марією Монтессорі, Йоганном Генріхом Песталоцці, Жаном Піаже, Софією Русовою, Жан-Жаком Руссо, Василем Сухомлинським, Костянтином Ушинським, Селестеном Френе, Рудольфом Штайнером та ін. Педагогічною наукою визначені предмет, об'єкт, категорії та принципи педагогічної етики. Проте ці науки здобутки не враховані в освітньому законодавстві, більше того, вчитель може бути притягнутий до відповідальності за порушення педагогічної етики, норми якої не мають юридичного визначення. Таким чином, базовий Закон України «Про освіту» необхідно доповнити нормами, які б чітко визначали зміст педагогічної етики, текст професійної присяги та порядок її складання.

Висновки. З метою розвитку деонтологічної культури педагогів, посилення значущості та ефективності їх етичної підготовки доцільно доповнити п. 3 ст. 58 «Педагогічну та науково-педагогічну діяльність у закладах освіти здійснює особа, яка склала присягу педагога України» Закону України «Про освіту» положенням такого змісту:

«Я, (ім'я та прізвище), урочисто присягаю у своїй педагогічній діяльності дотримуватися принципів педагогічного гуманізму, доброчесності, особистісної орієнтації, громадянськості й патріотизму, усі знання і сили віддавати педагогічній справі, дотримуватися правил педагогічної етики, не вчиняти дій, що порочать звання педагога, гідно продовжувати найкращі традиції світової і вітчизняної педагогіки, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене педагогічні обов'язки, постійно вдосконалювати педагогічну майстерність, власним прикладом утверджувати високі ідеали добра, краси, творчості, свободи і гідності, бути вірним присязі».

Нормативне закріплення тексту присяги педагога та обов'язку її складати змінить траєкторію підготовки майбутніх педагогів, посилюючи її деонтологічну складову, глибину усвідомлення принципів педагогічного гуманізму, доброчесності, особистісної орієнтації, громадянськості й патріотизму. Процес підготовки майбутніх педагогів до складання професійної присяги має передбачати формування таких цінностей, якостей, мотивів і принципів, як любов до дітей, доброзичливість, чуйність, делікатність, милосердя (емпатія), щирість, справедливість, добро.

Враховуючи, що на посади педагогічних та науково-педагогічних працівників можуть бути призначені особи як з педагогічною освітою, так і без неї, пропонуємо

вдосконалити освітнє законодавство, по-перше, стосовно осіб з педагогічною освітою таким чином: до ст. 58 Закону України «Про освіту» додати зобов'язальні норми наступного змісту:

1) Присягу педагога України повинні скласти усі випускники закладів вищої освіти, які здобули вперше вищу, фахову передвищу чи професійну (професійно-технічну) освіту за педагогічною спеціальністю (педагогічну освіту);

2) Присягу педагога України складається в урочисто в присутності науково-педагогічного складу закладу вищої освіти (факультету) і представників громадськості;

3) Текст Присяги педагога України зачитується і повторюється випускниками колективно. Після цього виконується Державний гімн України;

4) Підписаний випускником текст Присяги педагога України зберігається в його особовій справі. У дипломі робиться позначка про складання Присяги педагога України, текст якої вкладається в диплом.

По-друге, стосовно осіб без педагогічної освіти пропонуємо вдосконалити освітнє законодавство, додавши до ст. 58 Закону України «Про освіту» норму наступного змісту: «Особи, які отримали дозвіл продовжити працювати на відповідних посадах педагогічних, науково-педагогічних працівників після їх успішної атестації повинні урочисто скласти Присягу педагога України на засіданнях педагогічних (вчених) рад закладу освіти. Текст присяги педагога України підписується педагогічним, науково-педагогічним працівником і зберігається в його особовій справі, а її копія видається педагогічному, науково-педагогічному працівнику».

У запропонованому тексті Присяги педагога України, як і в чинному Законі України «Про освіту», передбачається обов'язок і відповідальність за дотримання правил педагогічної етики. Тому пропонуємо затвердити текст правил педагогічної етики Всеукраїнським з'їздом учасників освітнього процесу та їх об'єднань, попередньо розглянувши його на всіх рівнях органів громадського самоврядування у сфері освіти.

Отже, спроби посилити деонтологічну складову професій з високим ступенем відповідальності на правовому рівні позитивно відобразяться на організації процесу підготовки таких професіоналів, що забезпечить поповнення професійних спільнот педагогів, вчених, психологів, юристів та державних службовців професіоналами, здатними присвятити себе професії, суспільству, Державі, віддано працювати на користь людям.

У сучасних умовах трансформації цілісної картини світу у форму «людина – техногенне, цифрове суспільство» деонтологічні ідеї мають бути дороговказом для всіх професій з високим ступенем відповідальності. Це також дає змогу визначити критерії і показники для розроблення класифікації, провідною ідеєю якої є виокремлення професій з високим рівнем деонтологічного потенціалу типу «людина – техніка – знаки – людина»: вчитель, психолог, лікар, юрист, державний службовець, вчений. Для таких професій в епоху цифровізації суспільства постає деонтологічне завдання збереження і відтворення професійних цінностей:

– для юристів – справедливості, істинності, законності, верховенства права, гуманності, доброчесності;

– для лікарів – життя і здоров'я людини, не заподіяння шкоди, гуманності, милосердя, любові, безкорисливості, чуйності, правди, піклування, конфіденційності;

– для педагогів – гуманності, любові, доброти, чуйності, педагогічного такту і витримки, толерантності, академічної свободи;

– для психологів – внутрішнього світу особистості; гуманності, милосердя, любові, безкорисливості, чуйності, додержання пріоритету інтересів людини;

– для вчених – пріоритету морального виміру науки, впевненості у надійності наукових результатів, чесності, свободи наукової думки, об'єктивності викладення висновків, прозорості наукового дослідження, істинності, принципів біоетики;

– для державних службовців – верховенства права, законності, патріотизму, гуманності, доброчесності.

Важливо, щоб техногенне, цифрове суспільство стало гуманізованим і не відмовилось від загальнолюдських цінностей і норм моралі. А це передусім вимагає посилення деонтологічної підготовки, складання професійних присяг як основи духовно-культурологічного світогляду, і визначає гуманістичну функцію сучасного юриста, педагога, психолога, вченого та державного службовця. Величезну роль у реалізації людини як особистості, носія загальнолюдських цінностей, творця власної

держави відіграє професія. Розвиток професійної деонтології в умовах техногенного, цифрового суспільства, під впливом факторів розвитку штучного інтелекту, змін в економіці, аксіологічній та психологічній сферах, характеризується трансформацією феномену професії. У процесі його еволюції від простого типу «людина – людина» до комбінованого типу «людина–техніка–знаки–людина», існує загроза втрати морально-етичної основи професій з високим ступенем відповідальності, що може призвести до духовного спустошення змісту педагогічної, юридичної, наукової, психологічної діяльності. Нова класифікація професій з найвищим рівнем деонтологічного потенціалу є відкритою системою, яка дозволяє за визначеними критеріями розвивати деонтологічну складову професій XXI століття.

Актуальною проблемою подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні деонтологічного потенціалу інших професій та спеціалізацій, що сприятиме розвитку галузевості професійної деонтології; розширення розробленої деонтологічно зорієнтованої класифікації професій; узгодження норм трудового, адміністративного законодавства в частині посилення деонтологічної складової професій, вдосконалення механізму притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення норм професійної етики, присяги.

Деонтологічно орієнтована класифікація професій

Назва професії, яка передбачає служіння (складання присяги, клятви)	Критерій класифікації – високий рівень деонтологічного потенціалу професії типу «людина–техніка–знаки–людина»			
	показники			
	Професійні цінності та принципи	Імператив професійного обов'язку	Імператив професійної відповідальності	Високий рівень виникнення ситуацій морального вибору
Юрист (суддя, прокурор, адвокат, нотаріус, слідчий та ін.)	Справедливість; істинність, законність, верховенство права, гуманність, доброчесність	Захист права і свобод людини, встановлення правопорядку в суспільстві	Відповідальність за долю людини, стан правової культури в суспільстві	Недосконалість (колізії) законодавства; відставання нормативного регулювання суспільних відносин від темпів змін реалій життя; неузгодженість норм права і моралі; відсутність правових норм щодо регулювання життєвої ситуації; юридична помилка; збереження професійної таємниці, професійні обмеження та ін.
Педагог (вихователь, вчитель, викладач, тренер та ін.)	Гуманність, любов, доброта, чуйність, педагогічний такт і витримка, толерантність, академічна свобода	Формування всебічно розвинутої, гармонійної особистості	Відповідальність за реалізацію дитини (вихованця, учня, студента) в дорослому житті як особистості	Вибір методів навчання і виховання обумовлюється унікальністю кожної особистості, традиціями сімейного виховання, рівнем культурного середовища дитини (вихованця, учня, студента); педагогічна помилка; взаємодія з батьками різного соціального,

Назва професії, яка передбачає служіння (складання присяги, клятви)	Критерій класифікації – високий рівень деонтологічного потенціалу професії типу «людина–техніка–знаки–людина»			
	показники			
	Професійні цінності та принципи	Імператив професійного обов'язку	Імператив професійної відповідальності	Високий рівень виникнення ситуацій морального вибору
				культурного рівня, збереження професійної таємниці; проведення педагогічних експериментів та ін.
Державний службовець (Президент, депутати, працівники державних органів та органів місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства)	Верховенство права, законність, патріотизм, гуманність, доброчесність	Забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави, суспільства і людини	Відповідальність за формування та розвиток правової, соціальної, демократичної, незалежної держави; розвиток людиноцентрированої держави	Визначення стратегій розвитку держави (регіону, громади); розподіл коштів бюджету, конфлікт інтересів під час проходження державної служби; збереження державної таємниці; політична неупередженість та ін.
Лікар (медична сестра, лікарі всіх спеціалізацій)	Життя і здоров'я людини, не заподіяння шкоди, гуманність, милосердя, любов, безкорисливість, чуйність, правда, піклування, конфіденційність	Охорона і поліпшення здоров'я людини, лікування і запобігання захворюванням, надання медичної допомоги всім, хто її потребує	Відповідальність за життя і здоров'я людини	Субординація лікаря і пацієнта; реалізація принципів «інформованої згоди» і «співробітництва»; моральні дії лікаря в умовах залежності від нього життя і здоров'я пацієнта; право на ризик – медична помилка; збереження професійної таємниці; професійна незалежність лікаря – колегіальність лікарів; проблема цілі і засобу її досягнення; проведення клінічних експериментів та ін.
Психолог (психолог в закладі освіти, психолог у галузі охорони здоров'я, військовий психолог, психолог на підприємстві, психолог у сфері)	Внутрішній світ особистості; гуманність, милосердя, любов, безкорисливість, чуйність, додержання пріоритету інтересів людини	Надання психологічної допомоги всім, хто її потребує; психологічна реабілітація; підвищення ефективності навчання, праці, управління	Відповідальність за психічне здоров'я людини	Розв'язання завдань, які відповідають рівню компетенції; використання в практичній діяльності не апробованих методик; маніпуляція іншими людьми; збереження професійної таємниці;

Назва професії, яка передбачає служіння (складання присяги, клятви)	Критерій класифікації – високий рівень деонтологічного потенціалу професії типу «людина–техніка–знаки–людина»			
	показники			
	Професійні цінності та принципи	Імператив професійного обов'язку	Імператив професійної відповідальності	Високий рівень виникнення ситуацій морального вибору
державного управління, психолог у відділі кадрового забезпечення)				проведення психологічних експериментів та ін.
Вчений	Пріоритет морального виміру науки, впевненість у надійності наукових результатів, чесність, свобода наукової думки, об'єктивність викладення висновків, прозорість наукового дослідження, істинність, принципи біоетики	Отримання нового знання	Відповідальність за розвиток людства і природи; застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найекономічнішого використання природних ресурсів	Протидія отриманню результатів наукових досліджень, що суперечать принципам гуманізму; попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку; протидія конформізму в професійному середовищі; викривання фактів порушення академічної доброчесності; протидія поширенню псевдонаукових концепцій, теорій, знань.

Список використаних джерел

1. Універсальний словник української мови / уклад. З. Й. Куньч. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 848 с.
2. Jeremy Bentham. Deontology or The Science of Morality, v. 1–2, 1834. URL : https://openlibrary.org/books/OL7046034M/Deontology_or_The_science_of_morality.pdf.
3. Избранные труды Иеремия Бентама / пер. А. Н. Цапина и А. Н. Неведомского. СПб. : Рус. кн. торговля, 1867. Т. 1. 678 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI, 742 с.
5. Tyler L.E. Work and Individual differences. Man in a World of Work. Boston, 1964. 780 p.
6. Holland J. A. Theory of Vocational Choice. *J. Counsel Psychol.* 1979. № 6. P. 35–45.
7. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда : монограф. Москва : Наука, 1982. 470 с.
8. Липман О. Психология профессий / пер. с нем. ; под. ред. проф. Л. Г. Оршанского. Петроград : Akademia, 1923. 106 с.
9. Баумгартен Ф. Психотехника: исследование пригодности к профессиональному труду. 2-е изд. Москва : Гос. тех. изд-во, 1926. 154 с.
10. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников. Москва : Педагогика, 1983. 130 с.
11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
12. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 512 с.
13. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. Москва : Наука, 1970. 271 с.
14. Лоос В. Г. Психологическая классификация профессий с целью профессиональной

орієнтації школярів. *Вопросы психологии*. 1974. № 5. С. 121–129.

15. Національний класифікатор України: «Класифікатор професій» ДК 003:2010 : наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>.

16. Савищенко В. М. Діахронія деонтологічно-зорієнтованої моделі професійної компетентності юриста. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 2. С. 147–155.

17. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

18. Етичний кодекс ученого України : Постанова загальних зборів НАН України від 15.04.2009 № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>.

19. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39, ст.380.

20. Bohatyrova O., Bohatyrov A. Legal basis for preventing deformation of personnel of custodial settings. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 1, 2021. P. 117–124.

Надійшла до редакції 04.05.2022

References

1. Universal'nyy slovnyk ukrayins'koyi movy [dictionary of the Ukrainian language] / uklad. Z. Y. Kun'ch. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 2007. 848 p. [in Ukr.].

2. Jeremy Bentham (1834). Deontology or The Science of Morality, v. 1–2. URL : https://openlibrary.org/books/OL7046034M/Deontology_or_The_science_of_morality.pdf.

3. Izbrannyye trudy Iyeremiya Bentama [Selected works of Jeremiah Bentham] / per. A. N. Tsapina i A. N. Nevedomskogo. SPb. : Rus. kn. trgovlya, 1867. T. 1. 678 p. [in Russ.].

4. Filozofsk'kyu entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] / redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv : Abrys, 2002. VI, 742 p. [in Ukr.].

5. Tyler L.E. Work and Individual Differences. Man in a World of Work. Boston, 1964. 780 p.

6. Holland J. A. Theory of Vocational Choice. J. Counsel Psychol. 1979. № 6. 35–45 p.

7. Strumilin, S. G. (1982) Problemy ekonomiki truda [Problems of labor economics] : monograf. Moscow : Nauka, 470 p. [in Russ.].

8. Lipman, O. (1923) Psikhologiya professiy [Psychology of professions] / per. s nem. ; pod. red. prof. L. G. Orshanskogo. Petrograd : Akademia, 106 p. [in Russ.].

9. Baumgarten, F. (1926) Psikhotehnika: issledovaniye prigodnosti k professional'nomu trudu [Psychotechnics: a study of fitness for professional work]. 2-ye izd. Moskva : Gos. tekhn. izd-vo, 154 p. [in Russ.].

10. Yovaysha, L. A. (1983) Problemy professional'noy oriyentatsii shkol'nikov [Problems of professional orientation of schoolchildren]. Moscow : Pedagogika, 130 p. [in Russ.].

11. Leont'yev, A. N. (1975) Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]. Moscow : Politizdat, 304 p. [in Russ.].

12. Klimov, Ye. A. (1996) Psikhologiya professional'nogo samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination] : ucheb. posobiye. Rostov-on-Don: Feniks, 512 p. [in Russ.].

13. Gurevich, K. M. (1970) Professional'naya prigodnost' i osnovnyye svoystva nervnoy sistemy [Professional suitability and basic properties of the nervous system]. Moscow : Nauka, 271 p. [in Russ.].

14. Loos, V. G. (1974) Psikhologicheskaya klassifikatsiya professiy s tsel'yu professional'noy oriyentatsii shkol'nikov [Psychological classification of professions for the purpose of professional orientation of schoolchildren]. *Voprosy psikhologii*. № 5, pp. 121–29. [in Russ.].

15. Natsional'nyy klasyfikator Ukrayiny: «Klasyfikator profesiy» DK 003:2010 : Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrayiny vid 28.07.2010 № 327 [National Classifier of Ukraine: «Profession Classifier» DK 003:2010: Order of the Derzhspozhyvstandard of Ukraine dated 07/28/2010 No. 327. «Legislation of Ukraine» database]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>. [in Ukr.].

16. Savishchenko, V. M. (2019) Diakhroniya deontolohichno-zoriyentovanoi modeli profesiynoi kompetentnosti yurysta [Diachrony of the deontologically-oriented model of professional competence of a lawyer]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh*. № 63. Vol. 2, pp. 147–155. [in Ukr.].

17. Pro naukovu i naukovu-tekhnichnu diyal'nist' [On scientific and scientific and technical activity] : Zakon Ukrayiny vid 26.11.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № 3. Art. 25. [in Ukr.].

18. Etychnyy kodeks uchenoho Ukrayiny [Code of ethics of a scientist of Ukraine] : Postanova zahal'nykh zboriv NAN Ukrayiny vid 15.04.2009 № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>. [in Ukr.].

19. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2017. № 38-39. Art. 380. [in Ukr.].

20. Bohatyrova, O., Bohatyrov, A. (2021) Legal basis for preventing deformation of personnel of custodial settings. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 117–124.

ABSTRACT

Victoria Savishchenko. Development of professional deontology in the conditions of technogenic, digital society. The article reveals the features of technogenic, digital society and the factors that alter the phenomenon of the profession and the development of professional deontology. Medical deontology, legal deontology, pedagogical deontology, psychological deontology, civil service deontology and scientific deontology are considered in the specified plane. The factors of development of the professional deontology types system are expanded. Different approaches to the classification of professions are analyzed. The foundation is introduced to legal means of development of professional deontology and the deontologically oriented classification of professions. Emphasis is being placed on strengthening the deontological content of legal norms. In this regard, amendments to the Law of Ukraine «On Scientific and Scientific-Technical Activity» and the Law of Ukraine «On Education» are proposed. Special attention is drawn to the development of the text of the professional oath of a teacher of Ukraine.

In the author's opinion attempts to strengthen the deontological component of professions with a high degree of responsibility at the legal level will have a positive effect on the organization of the process of training such professionals, which will ensure the replenishment of the professional communities of teachers, scientists, psychologists, lawyers and civil servants with professionals capable of devoting themselves to the profession, society, and the State, dedicated to working for the benefit of people.

Keywords: *technogenic, digital society, professional deontology, high responsibility degree professions, medical deontology, juridical deontology, pedagogical deontology, psychological deontology, governmental service deontology, scientific activity deontology, professional classification, professional values, professional duty, professional oath.*

УДК 141.78:305

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-187-194

Елеонора СКИБА®

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

У статті стверджується, що постмодерна філософія та гендерні дослідження – це дуже широкі поняття, які описують різноманітні сфери діяльності та предмети дослідження. У дослідженні вказується про складність проблеми «сумісності» методологій філософії постмодернізму та методологій гендерної теорії. Проведений аналіз приводить до висновку, що філософи-феміністки займаються проблемами, які є частиною широкого дисциплінарного поля досліджень, яке на Заході зазвичай називають «жіночими дослідженнями» (women's studies). Ці розвідки свідчать про те, що гендерні дослідження в українській науці приводять нас до висновку, що будь-які спроби встановити тверді критерії аналізу чи жорсткі межі використовуваної методології зашкодять самому духу наукових досліджень у феміністичній філософії.

Ключові слова: *феміністичний виклик, гендерна теорія, постмодерністська філософія, жіночі дослідження, гендер.*

Постановка проблеми. Вчені стверджують, що сучасна західна культура, переживаючи нині фундаментальні трансформації, генерує проблеми, яким певні філософські напрями та школи протистоять краще за інших. Як стверджується, зараз існують три форми мислення, які найкраще репрезентують наш час та сигніфікують себе у критичному мисленні, а саме: психоаналіз, гендерна теорія та постмодернізм [1, с. 39–62]. Кожен із цих способів мислення робить об'єктом своїх досліджень принаймні одну грань того, що стало найбільш проблематичним у сучасності, а саме: як розуміти та конституювати своє «я»; яким чином наше «я» існує у якості гендерного прояву; які

© Е. Скиба, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3357-0830>

k_fp@dduvs.in.ua

межі пізнання нашої сутності; що є серцевиною соціальних відносин та взаємодії культур. Отже, сьогодні вже вибудовується нова парадигма мислення, яка опікується проблемою подолання лінійного, телеологічного, ієрархічного або бінарного філософського мислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Оскільки ця робота присвячена місцю та функції гендерної теорії як наукового знання, то необхідно зазначити, що за останні чверть століття вчені багато розмірковували та дискутували про цілі, логіку та проблематику феміністичного та гендерного теоретизування, включаючи його в загальний філософський контекст того, що називають сучасністю. Наукові досліджень підійшли до бачення ідентичності з точки зору її мінливості, що допомогло визнати здатність гендерної ідентичності до змін в якості внутрішньої властивості цього явища. Вивчення гендерної ідентичності з точки зору аналізу формування та конституювання забезпечило нове розуміння процесу відтворення гендерних відмінностей та гендерної нерівності. Серед наукових розробок, де піднімаються ці питання у сучасних умовах є такі як роботи Бордо С. «Фемінізм, постмодернізм та гендерний скептицизм», Бем С. «Теорія гендерних схем», Коннелл Р. «Маскуліність», Велбі С. «Теорія патріархату», Бакчі С. «Подібні відмінності: фемінізм та сексуальність», Сйзенштейн «Радикальне майбутнє ліберального фемінізму», Еллен П. «Концепція жінки», Маккоби Е., Джеклін К. «Психологія сексуальних відмінностей», Перез К. «Непомітна жінка», Макарамі Х. «Чоловіки без жінок». У процесі численних досліджень проаналізовано процес дестабілізації гендерної ідентичності в результаті змін умов матеріального, соціального існування в межах досвіду окремого індивідуума та виявлено, що гендерна ідентичність і гендерна відмінність та тлі постійних відтворювань може бути вивчена за допомогою аналізу епістемологічного і політичного дискурсу, який здійснюється на принципах плюралізму.

Метою дослідження є аналіз гендерної ідентичності у рамках фемінізму та гендерної теорії на тлі подолання гендерних проблем сучасного суспільства. Методологічною основою виступає єдність загально-філософських із застосуванням різних прийомів, що базуються на принципах методологічного плюралізму, який найбільш всебічно та об'єктивно враховує виникнення гендерних викликів сучасності.

Виклад основного матеріалу. В основі гендерних досліджень лежить, як відомо, поняття «гендер», яке досі викликає безліч суперечок та трактується по-різному різними концепціями феміністської теорії, якою він завдячує своєю появою. Причому ставлення фемінізму до гендерних концепцій, до самого поняття «гендер» дуже неоднозначне. Більше того, сам фемінізм як наукова теорія та практика і зараз викликає гострі дискусії та неоднозначні оцінки.

Сучасні дослідники, як правило, дотримуються різних видів та течій фемінізму, більше прихильників теорії, яка має назву «фемінізм справедливості». Проте деякі вчені виступають проти фемінізму як такого та визнають хіба що тільки напрям «соціальний фемінізм». Вони вважають, що у XIX ст. застосування принципу ріності прав чоловіків і жінок може шкідливо вплинути у тих питаннях, коли жінки намагаються обирати як шлях особистої реалізації в якості домашнього господарства. У такому разі ідеться мова про захист традиційних цінностей сімейного життя для жінок.

З іншого боку, більшість сучасних феміністів (як чоловіків, так і жінок), особливо в академічному та політичному середовищі, є прихильниками так званого «гендерного фемінізму», що базується, в основному, на тій формі марксистської теорії, де гендер замінюється категорією класу з деякою часткою категорії раси [2]. Фаррел вважає, що цей вид теорії, що об'єднує расу, клас і гендер, є небезпечною формою політичного моралізму з тими самими тоталітарними характеристиками, які виявляють інші форми марксизму. Як наслідок – критика здебільшого спрямована проти «класових ворогів». Звідси також виходить зручний для гендерної теорії привід розглядати західну філософію (загалом, культуру) як продукт «давно померлих білих чоловіків», хоча, як зауважує Фаррел, для гендерного фемінізму дуже незручним залишається той факт, що близькосхідна (та інші) цивілізація тоді повинна розглядатися як продукт концепту «давно померлих небілих чоловіків».

Для «гендерного напрямку» такі автори, як Фаррел – це «вороги фемінізму», отже, і «вороги жінок», але, як зауважує Гралья, переживши значну фазу феміністичної революції, ми маємо пам'ятати те, що закони неспроможні бути різними для різних статей, і оскільки гендерний фемінізм – це справді тоталітарний проект, – продовжує

вона, – необхідно шукати основу для примирення консерваторів та лібералів [3, с. 341].

У той же час появу гендерних досліджень як «конкуруючої школи» по відношенню до фемінізму можна пояснити і загальним загасанням феміністичного руху в 70-х роках, і «відходом» теорії фемінізму в академічні «жіночі дослідження» (Women's studies), де їх локацією були університети та коледжі.

Як зазначається, феміністська філософія, особливо у своїй академічній формі, корінням сягає традиційної філософії. Незважаючи на те, що традиційна філософія створена чоловіками, які вважали свій досвід, цінності та світогляд нормативними для всіх людей, академічні філософи-феміністи здобули свою філософську освіту саме в рамках цієї традиції. І, як підкреслюють вчені, навіть сьогодні філософська методологія та методи дослідження загалом і загалом не є феміністськими: це традиційно «чоловічі» методи, розділи та теми філософії [4, с. 21].

Дослідники звертають нашу увагу на наступне фундаментальне питання: чи сумісні взагалі феміністські теоретичні методи, що сягають корінням у феміністську ідею пробудження свідомості (про яку говорилося вище), з традиційною філософією? Вона стверджує, що обидві методології цілком сумісні, але за умови значних зусиль з обох сторін [5].

Багато робіт у гендерній науці стосуються феміністської реакції на постмодернізм. Існуюча полеміка між філософією та феміністською теорією щодо постмодернізму дуже складна, оскільки, крім знання традиційної філософії та її постмодерної критики, вона виключає також попередні ідеї феміністської філософії. Одна з небезпек традиційної методології, про яку часто йдеться в гендерних дослідженнях, – це використання дихотомій. Дихотомічне мислення насильно поділяє ідеї, ролі, дисципліни та людей на жорсткі протилежності. Поділ на опозиції – найважливіший елемент структури патріархату. Тим більше немає необхідності робити висновок про якусь протилежність філософської методології та методології гендерних досліджень, феміністської філософії загалом.

І гендерно-постфеміністська теорія, і постмодернізм запропонували глибоку та далекосяжну критику інституції філософії, розробивши критичні перспективи ставлення філософії до «великої культури»; і перший, і другий прагнули розробити нові парадигми соціальної критики, що не спираються на традиційний філософський фундамент. З іншого боку, як підкреслюють дослідники, обидві тенденції розвивалися, з протилежних напрямів. Постмодерністи розпочали з розробки антифундаціоналістської, метафілософської перспективи, перейшовши до висновків про форму та характер соціальної критики. У гендерних дослідженнях філософські питання завжди займали підлегле місце стосовно соціальної критики. Як показує практика, постмодерністська рефлексія феміністичної теорії викриває сліди есенціалізму, тоді як феміністична рефлексія постмодернізму викриває андроцентризм та політичну наївність.

Як вважають дослідники, відносини між постмодернізмом і гендерною думкою мають, безсумнівно, базуватися на компромісі критики, на використанні тих цінних ресурсів, які кожен із них може запропонувати для виправлення недоліків та помилок іншого. Саме в цьому полягає майбутнє того, що називають гендерними дослідженнями, гендерним фемінізмом або постмодерністським фемінізмом.

Вчені-феміністи, як і постмодерністи, увійшли до II половини ХХ ст. потужною критикою сучасної фундаціоналістської епістемології, моральних та політичних теорій, викриваючи випадковий, умовний та історично обумовлений характер того, що розглядалося в головному напрямі культури як необхідна, універсальна та позаісторична істина.

Феміністська критика традиційної філософії ілюструє те, яким чином феміністські філософи вербалізують та аналізують тенденційність певних традицій, філософів чи областей філософії. Автори багатьох книг останніх років детально розкривають, як саме традиційні філософи руйнували жіночі цінності, роблячи невидимим життя жінок, тим самим послаблюючи філософію як науку.

Практичні імперативи, тим не менш, призвели до постфемінізму до прийняття модусів теоретизування, що нагадують філософський метанаратив, що критикується постмодернізмом. Правда, як зазначається, не можна говорити в даному випадку про чисті метанаративи, оскільки це не позаісторичні нормативні теорії про транскультурну природу раціональності чи справедливості. Швидше, це великі соціальні теорії – теорії історії, суспільства, культури та філософії, які претендують на ідентифікування причин і

конституювання тих рис сексизму, що діють крос-культурно.

Саме тому, зауважують дослідники, ці теорії у своєму значенні є скоріше емпіричними, а не чисто філософськими. Але, як наполягають критики, це справді квазі-метанаративи. Вони імпліцитно припускають, що існують деякі спільні, що розділяються суспільством, але есенціалістські припущення про природу людських істот та умови соціального життя. Більше того, вони припускають методи та концепти, не змодульовані темпорально чи історично, а тому що функціонують *de facto* як постійні, нейтральні матриці дослідження. Отже, такі теорії поділяють деякі есенціалістські та позаісторичні властивості метанаративів: вони помилково універсалізують риси епохи теоретика, його суспільства, культури, класу, соціальної орієнтації, етносу та раси [6-7].

Наприклад, коли С. Файерстоун пояснює біологічні відмінності між статями для пояснення сексизмів, вона стверджує тим самим, що гендерний конфлікт є базовою формою людського конфлікту і джерелом інших його форм, включаючи класовий конфлікт. Останнє вельми проблематичне з погляду постмодернізму, оскільки таке апелювання до біології для пояснення соціальних феноменів є есенціалістським та монокаузальним, проєктуючи на всіх чоловіків та жінок якості, що розвиваються в історично специфічних соціальних умовах. Вчені, як правило, не заперечують твердження про те, що гендерна теорія належить постмодернізму, і як вид постмодерної філософії гендерна теорія виявляє властиву постмодернізму невизначеність щодо відповідної основи та методів пояснення та інтерпретування людського досвіду. При цьому сучасні теоретики гендеру приєднуються до постмодерних філософів, порушуючи важливі метатеоретичні питання про можливу природу та статус самого теоретизування [5, p. 298].

Х. Лонгіно порушує питання: «Чи має взагалі сенс говорити про феміністську науку?». Досліджуючи можливість існування науки, вільної від ціннісних параметрів, Х. Лонгіно вивчає не зміст наукового знання, а сам процес наукової діяльності, його прийоми та процедури. Вона вважає, що у принципі фемініст може займатися наукою, але тоді, коли зміняться самі умови наукової діяльності [8, p. 51–64].

Як стверджується критиками, всі постмодерні дискурси деконструктивні, оскільки вони дистанціюють нас від понять істини, знання, влади, «єго», мови і вселяють скепсис у те, що належить «всередині людини», що і є зрозумілим. Ставлення феміністичного теоретизації до постмодерного проєкту деконструкції дуже амбівалентне і все ж таки дослідники підкреслюють: гендерна теорія належить простору постмодерної філософії. Гендерні «єго», знання та істина надто суперечать цим поняттям у Просвітництві, щоб розглядатися в полі його концепцій, і образи гендерного/феміністичного майбутнього не можуть бути пов'язані з адаптацією до освітнянських концептів індивіда чи знання. Те, що стосується метатеорії, як правило, розбіжностей серед феміністів не викликає. Проблеми виникають у зв'язку з фундаментальною метою гендерної теорії, починаючи з головного її предмета – гендера.

І зараз серед теоретиків немає згоди з таких, здавалося б, елементарних питань, як-от: що є гендер? Як він співвідноситься з анатомічними статевими відмінностями? Як гендерні відносини конститууються та підтримуються протягом життя людини як соціальна практика та досвід? Чи існують лише два гендери? Які стосунки між гендером, сексуальністю та індивідуальною ідентичністю? Які відносини між формами чоловічого домінування та гендерними відносинами? Чи підуть гендерні відносини в егалітарному суспільстві? Чи є щось чітко чоловіче чи жіноче? Якщо це так, то ці відмінності внутрішньо властиві індивіду чи соціально конституєваними?». Але, незважаючи на ці (і багато інших) проблематичні питання, не можна знехтувати тим фактом – тим більше, проігнорувати його, – що фундаментальна трансформація у філософській та соціальній теорії відбулася: саме існування гендерних відносин проблематизується вже понад чверть століття [9].

Багато в чому «труднощі гендерного мислення» пов'язані, як зазначається, про те, що гендер – і як аналітична категорія, і як соціальний процес – відносний і складається з внутрішньо взаємопов'язаних компонентів. Ці компоненти взаємозалежні і мають значення – чи існування – без інших таких компонентів. Тобто гендерні відносини – це диференційований та асиметричний поділ та приписування характеристик та здібностей людини, за допомогою чого конструюються два типи людей: чоловік та жінка. Чоловік і жінка позиціонуються як категорії, що виключають один одного: індивід може представляти тільки один гендер, але, як було зазначено

антропологами ще в першій половині ХХ століття (М. Мід та ін.), дійсний зміст того, що означає бути чоловіком чи жінкою, і жорсткість цих категорій високо варіабельні у культурах та часі. Проте гендерні відносини розглядаються майже всіма дослідниками як відносини домінування, тобто гендерні відносини визначаються та контролюються чоловіком (К. Міллетт, Ж. Ллойд, Л. Ніколсон, Е. Кіс та ін.). Вчені стверджують, що це відносини домінування, та саме існування гендерних відносин ховається і маскується безліччю різноманітних способів, включаючи саму можливість слова «жінка», визначення її в термінах «статі» або «іншого» (Л. Ірігаре, М. Віттіг, Ю. Крістева), а чоловіка – як універсальної чи безгендерної істоти, виключаючи таким чином чоловіка з визначень гендерних відносин. Але, як наголошується, з перспективи соціальних відносин і чоловіки, і жінки є «в'язнями гендера» диференційованим, але взаємопов'язаним чином.

У цьому ключі, як підкреслюється, необхідна переоцінка цінностей – переосмислення того, що є чудовим, високоморальним і гідним похвали. І в такій «перехресній» оцінці дуже важливо не затвердити просто перевагу протилежності. Наприклад, у дискусії про материнство є тенденція уникати обговорення жіночого гніву та агресії – того, як жінки інтерналізують та виражають їх, можливо, стосовно дітей чи інтернального «я».

З іншого боку, сім'я розглядається лише як майданчик гендерної боротьби та репродукції – мініатюрна ілюстрація до політичної економії. У той же час у потоці постмодерну, що трансформується, наші життя з необхідністю окреслені децентралізуючим імпульсом, і гендерна теорія, як і інші форми постмодернізму, повинна навчити нас терпляче інтерпретувати амбівалентність, двозначність, множинність і вдумливо викривати прагнення до структур [10].

Усе вищевикладене змушує автора, як на вихідну методологію, спиратися на принцип системного аналізу філософського процесу, розглядаючи сучасну гендерну теорію як складний конструкт різноманітних елементів – інтелектуальних та соціальних. Виникаючи не з монолітного концепту, але з взаємозв'язку різних факторів і сил, гендерні концепти найкраще досягаються не як дискретні позиції, але як узгодженість різних течій, що іноді частково збігаються, іноді зовсім відмінні.

Звернення до культурного континіуму епохи постмодерну дозволяє нам досліджувати результати феміністської критики як однієї з методологій постмодернізму, обгрунтовуючи останню теоріями К. Міллетт, Х. Сіксу, Л. Ірігаре, Ю. Крістевої, Т. Мойї, Л. Хатчеон та ін., доводячи, що, загалом, історико-філософське осмислення теоретичної репрезентації гендерних категорій стало можливим завдяки методології феміністської критики культури.

Адекватне відображення гендерних компонентів культури у філософії передбачає не лише інтерпретацію текстів, а й розгляд культурних контекстів, у яких утворився та функціонує певний концепт. Феміністські філософи заперечують те, що філософська методологія неспроможна існувати абсолютно незалежно від ідеології. Більше того, доводиться, що сама наша мова – сексистська, що втілює у собі поняття та концептуальні схеми домінуючої чоловічої ідеології. Отже, філософський аналіз, який не ставить питання про втілену в мові чоловічий суб'єктивний погляд на світ, не може бути об'єктивним.

Тому наступна методологічна лінія, яка використовується в даному дослідженні, ґрунтується на постмодерністській парадигмі мови: і в аналітичній філософії, і в сучасній герменевтиці, і у французькому структуралізмі парадигма мови, як відомо, замінила у постмодерні парадигму свідомості (Ф. де Соссюр, Ч. Пірс, Л. Вітгенштейн). «Лінгвістичний поворот», що означало, що у фокусі уваги знаходиться не епістемний суб'єкт, не його особиста свідомість, але публічне, що означає діяльність зборів суб'єктів, дозволяє користуватися при аналізі, наприклад, гендерної ідентичності, методами інтерпретацій, що розглядають жінок як соціальну спільність «дійсних користувачів мови». Загальнонаукові та філософські методи, особливо, герменевтика дозволяють автору доводити, що зрушення у сучасній філософії від свідомості до мови, від денотації до перформансу не веде однозначно до політеїзму цінностей, незважаючи на відомий вислів Л. Вітгенштейна: «Філософія залишає все, як є» [12, р. 124].

Методологія постструктуралізму завдяки деконструкції та дискурсивному аналізу дозволила автору даного дисертаційного дослідження переосмислити традиційні засади патріархального аналізу культури, доводячи взаємовплив та взаємозв'язок

гендерних та «постмодерністських» філософських та культурних текстів у широкому науковому розумінні цього терміна. Ця лінія критичного аналізу бере, як відомо, свій початок у працях Ф. Ніцше, М. Хайдеггера, у «Діалектиці Просвітництва» Т. Адорно та М. Хокхаймера.

Відштовхуючись від тверджень учених-постмодерністів, що саме «концепт», сама єдність думки в західній традиції модерну нав'язує гомогеність і однаковість гетерогенності матеріалу, ми приєднуємося до ствердження М. Фуко, Ф. Гваттарі, Ж. Делеза та інших філософів постмодерну, що епістема модерну – це епістема домінування, і знання модерну поділяє світ область видимості, з одного боку, і область сутності, з іншого. Це дуалістичне бачення, як стверджується, інтерналізується суб'єктом знання, який таким же чином неначе розділений на «тіло» та «розум», на «почуття» та «раціональність». Як відомо, деконструктивізм глибоко вплинув на певні феміністські підходи до гендеру як системи прочитання культури. Таке прочитання, як стверджується в постструктуралізмі, лише відтворює дуалістичну логіку західної філософської традиції. Використання конструктивістської методології, яка стверджує, що різницю між статями є не так природним, скільки, що виникає в результаті маргіналізації жінки в культурі, дозволило вченим (у тому числі і автору даної роботи) стверджувати, що превалювання чоловічого початку в культурі зумовлює пріоритет влади «речового» над чуттєвим, суверенним і незалежним над консенсусним, взаємозалежним, амбїтним і демонстративним над людським і оберігаючим.

Феміністська критика зазвичай спирається на методологію соціального конструювання. Зіткнувшись з думкою прихильників есенціалістського підходу, що наполягають на ідеї біологічного детермінізму, що представляють усі прояви гендерної нерівності як природні та немінучі наслідки спадкової біологічної природи чоловіків та жінок, ми схилиємося до думки, що ці біологічні явища не мають фіксованого незалежного значення. Значення, яке їм надається, залежить від того, як вони пояснюються та використовуються культурою, а їхній соціальний сенс залежить від історичного та сучасного контексту. Отже, не виключаючи повністю впливу есенціалістського підходу, ми намагаємось проаналізувати та зрозуміти вплив культурних, історичних, соціальних чинників формування тих чи інших гендерних концептів.

Спираючись на ідеї постмодернізму як у філософському, так і в соціальному, політичному планах, на теорії соціальних систем, мультикультуралізму, технопрактичних моделей розвитку, на концепції постіндустріального суспільства, а також ідею громадянського соціуму як суспільства паритетної демократії, ми вважаємо, що розуміння сенсу, шляхів та перспектив розвитку гендерного дискурсу в постмодерній філософії неможливо, якщо історико-філософський матеріал буде представлений як проста констатація специфіки формування гендерних категорій поза взаємодією об'єктивних факторів, що визначають їх характер.

Описуючи гендер як «створене і створюване», ми, безумовно, використовуємо теоретичну базу герменевтики, оскільки гендер створено тією мірою, якою він утворений і конституїований культурою та історичною ситуацією.

Поділяючи думку, поширену у феміністичному середовищі, у тому, що теоретик може бути активно залучений у соціальну дійсність, ми упевнені, що теоретичні заяви про прихильність до фемінізму повинні відповідати загальним феміністським цінностям. Використання методології гендерної теорії дозволило дослідити ідеологію та соціальні наслідки системи гендер у суспільстві постмодерну, та показати, як змінюються парадигми дослідження природи гендера як категорія аналізу.

Вважаємо важливим у цій роботі твердження те, що феміністська філософія – більше, ніж перманентна критика та аналіз помилкових інтерпретацій. Намагаючись перебудувати філософію, дослідники гендеру дають нові визначення предмета і методів філософії, які б жінкам перейти з положення об'єкта в положення суб'єкта, що пізнає, і агента дослідження. Незважаючи на те, що феміністські філософи по-різному уявляють, який спосіб вирішення цих проблем є найкращим, загальним є розгляд підпорядкованого становища жінок як системного та структурного.

Висновки. У результаті дослідження було встановлено, що мислення у термінах гендера є процесом постійного нагадування про вплив цього соціально-культурного концепту як такого, що вибудовує наше життя і наші суспільні нарративи, засоби та методи самопрезентації та реалізації у тексти, і теоретизування з приводу гендера неможливе без виявлення зв'язку з провідними критичними течіями постмодернізму та

насамперед постструктуралізмом, що визначається в даній роботі як загальнометодологічна основа дослідження [4]. Філософи, що досліджують гендер, теоретики-феміністи задають фундаментальні філософські питання про життя, сенс, цінності та буття. Однак, важливо те, що відповіді на ці питання стосуються не абстрактного «сенсу життя», а сенсу життя конкретних людей, з конкретним життєвим досвідом, у конкретній історичній та культурній ситуації. Ця життєва спрямованість має поєднуватися з повагою до різноманіття концепту «жінка». Проведене дослідження дозволило дійти до висновку, що теорико-практична спроба встановити або визначити жорсткі критерії чи сталі межі гендерного дискурсу суперечать самому духу філософського гуманістичного пошуку і, за своєю функцією, непродуктивною.

Список використаних джерел

1. Flax J. Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge, 1990. P. 41-42.
2. Farrel W. The Myth of Male Power. New York: Berkley Trade, 2001. 488 p.
3. Graglia F. C. Domestic Tranquility. A Brief Against Feminism. Dallas: Spencer Publishing, 1998. 480 p.
4. Skyba E., Tkachenko K. Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. V. 1, no. 2. P. 18-24.
5. Glover D., Kaplan C. *Genders*. Routledge, 2009. 224 p.
6. Perez C. *Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed for Men: A Book for All*. New York: Abrams Press. 2019.
7. Yarhouse M., Sadusky J. *Emerging Gender Identities: Understanding the Diverse Experiences of Today's Youth*. Brazos Press. 2020.
8. Longino H. Is the feminist science possible? *Hypatia*. 1987. Vol. 2, № 3. P. 51-64.
9. Skyba E. Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*. 2020, Vol. 38. P. 294-303.
10. Комих Н. Г. Гендероване місто: спроба соціологічної інтерпретації // Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монограф: в 2-х т. / В. В. Кривошеїн, О. Ю. Висоцький, В. В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Кривошеїна. Т. 1. Дніпро: Видавництво «Лізунов-Прес», 2018. С. 256-272.
11. Scheele J., Barker M.-J. *Gender*. Icon Books, 2019. 176 p.
12. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*. New York: MacMillan, 1965. 176 p.

Надійшла до редакції 26.05.2022

References

1. Flax, J. (1990). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge, pp. 41-42.
2. Farrel, W. (2001). The Myth of Male Power. New York: Berkley Trade. 488 p.
3. Graglia, F. C. (1998). Domestic Tranquility. A Brief Against Feminism. Dallas: Spencer Publishing. 480 p.
4. Skyba E., Tkachenko K. (2021) Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics And Law Review*. V. 1, no. 2, pp. 18-24.
5. Glover, D., Kaplan C. (2009). *Genders*. Routledge. 224 p.
6. Perez, C. (2019). *Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed for Men: A Book for All*. New York: Abrams Press.
7. Yarhouse, M., Sadusky, J. (2020) *Emerging Gender Identities: Understanding the Diverse Experiences of Today's Youth*. Brazos Press.
8. Longino, H. (1987) Is the feminist science possible? *Hypatia*. 1987. Vol. 2, № 3. pp. 51-64.
9. Skyba, E. (2020) Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*. Vol. 38, pp. 294-303.
10. Komykh, N. H. (2018) Henderovane misto: sproba sotsiologichnoi interpretatsii [Gendered city: an attempt at sociological interpretation] // Osobystist i sotsialni instytuty v urbanizovanomu suspilstvi: misto Dnipro: monohraf.: v 2-kh t. / V. V. Kryvoshein, O. Yu. Vysotskyi, V. V. Nikolenko ta in.; za zah. red. profesora V. V. Kryvosheina. Vol. 1. Dnipro: Vydavnytstvo "LizunovPres", pp. 256-272. [in Ukr].
11. Scheele, J., Barker, M.-J. (2019) *Gender*. Icon Books. 176 p.
12. Wittgenstein, L. (1965) *Philosophical Investigations*. New York: MacMillan, 176 p.

ABSTRACT

Eleonora Skyba. The problem of gender differences. The article shows that postmodern philosophy and gender studies are very broad terms that describe diverse fields of activity and subjects of research. The study indicates that the complexity of the problem of «compatibility» of the methodologies of the philosophy of postmodernism and the methodologies of gender theory arises. The analysis carried out leads to the conclusion that feminist philosophers are engaged in problems that are part of a wide disciplinary field of research, usually called as women's studies in the West. These studies indicate that

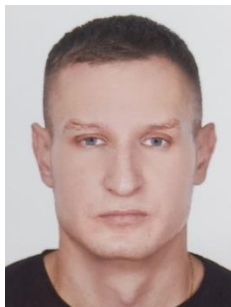
gender studies in Ukrainian science lead us to the conclusion that any attempt to establish firm criteria for analysis or rigid boundaries of the methodology used will harm the very spirit of scientific research in feminist philosophy. As the results of the analysis show, gender theory shares with postmodernism many methods of philosophical research characteristic of the Western European scientific tradition, while at the same time questioning such a style of philosophizing that insists on the objectivity and universality of modern epistemology. The above analysis allows us to conclude that gender theory, in its attempts to trace the relationship between the social and sexual in culture, relies mainly on the methodology of the social construction of gender.

The article points out that when scientists consider gender as a natural barrier in social relations they note certain difficulties in the analysis of sex and gender. Although the main attention focused on the denaturalization of gender, feminists face great problems when thinking about the meanings of the concept natural / unnatural by E Keller. The natural more and more ceases to exist as opposed to the social or cultural; while the feminist challenge inevitably reaches the very foundation of the modern epistemological system due to the omnipresence of gender. The author points out that theorists emphasize that the problem of gender differences remains very relevant for both feminist thought and postmodernism in general, while gender itself requires further analysis, since it is understood that gender functions as a difference that creates differences; alternatives concepts outside of woman are general humanism, materialized femininity or postmodern pluralism.

Keywords: *feminist challenge, gender theory, postmodern philosophy, women's studies, gender.*

УДК 340.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-194-200

Вадим БАБАНИН[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВПЛИВ РИМСЬКОЇ ІДЕЇ ЗАГАЛЬНОГО БЛАГА НА СУЧАСНУ СИСТЕМУ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Розглянуто наявні розбіжності вчених щодо питання про сутність римського права і його дуалізм у цілому і про визначення римського «індивідуалізму». Досліджено, що пануючий в сучасній юридичній науці погляд на приватне право як виняткову сферу індивіда, де він «прихований» від держави, не сягає своїм корінням у давньоримський світогляд. Визначено, що таке розуміння дуалізму приватного та публічного не було у римському суспільстві. Акцентовано, що неможливо різко розмежувати публічне та приватне римське право. Встановлено, що саме публічне як відзеркалення причетності до громадських справ, де громадянин діє як повноправний суб'єкт римського права, впливає на розвиток індивідуума як вільну особистість, на яку покладалася уся відповідальність за долю держави у республіканському Римі.

Ключові слова: *приватний аспект римського права, особисте благо у римському праві, публічний аспект римського права, світогляд часів республіканського Риму, правові цінності республіканського Риму, приватний інтерес і загальне благо у республіканському Римі.*

Постановка проблеми. Проблема розмежування публічного і приватного права виходить за межі суто правових досліджень і найтіснішим чином пов'язана з питаннями взаємин особистості і держави. Зважаючи на необхідність подальшого вдосконалення законодавства в цій площині, постає актуальність аналізу з погляду вирішення найважливішої філософсько-етичної та соціально-правової проблеми підпорядкованості особистості і держави. Розрізнення приватного і публічного для римського права не мало того концептуального значення, яке надала цьому, протиставивши їх, юридична наука більш пізнього часу. Публічне було сферою розвитку індивіда, бо тільки у громадських справах, у своїй причетності до історії свого великого міста громадянин – повноправний суб'єкт римського права – розвивав себе як вільну особистість, на яку покладалася уся відповідальність за долю держави.

© В. Бабанін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6604-0879>

k_fp@dduvs.in.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Основні питання зазначеної проблеми вивчало чимало учених. З погляду юридичного аналізу, теоретичну розробку питання римського права здійснили такі вчені, як: С. Алексєєв, С. Гусарєв, А. Дембінські, В. Лемак, О. Мережко, В. Нерсєсянц, І. Новицький, І. Перетерський, С. Рабінович, Ю. Тихомиров. Філософсько-правові аспекти розбудови римського права розглядали В. Бачинін, В. Бігун, М. Гуренко-Вайцман, Г. Данильян, А. Козловський, М. Костицький, О. Литвинова, С. Максимов та інші. Зважаючи на важливість досвіду щодо розбудови сучасної системи правових цінностей, необхідність виконання дослідження є актуальною.

Мета статті: розкрити ціннісний вимір публічного аспекту римського права часів республіки, висвітлити роль і значення постаті М. Т. Ціцерона у становленні республіканських цінностей Стародавнього Риму; проаналізувати, ґрунтуючись на вивченні спадщини М. Т. Ціцерона, онтологічну складову відносин людина-держава у його філософсько-правових поглядах; проаналізувати державницький характер політико-правових поглядів М. Т. Ціцерона та визначити значущість накопиченого в античній (римській) період досвіду для зміцнення держави, збереження суспільної злагоди та миру, громадянського порядку, морально-етичних цінностей сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах Україна проходить процес європеїзації. Сучасне становище правової реальності життя вимагає від нашої країни швидких кроків щодо узгодженості з європейськими нормами права. Ми розуміємо, що, з одного боку, норми права не можуть бути лише нормами повинності, примусу або веління з боку держави і зводитися до виконання суб'єктом «волі держави», але, з іншого боку, правовідносини ґрунтуються на понятті обов'язку, тобто виходять із діалектичного поєднання у життєдіяльності особи-громадянина його прав і обов'язків. Усі сторони життя римлян регулювалися нормами права. У приватному житті громадян того часу практично не було незалежної від суспільства сфери. Оскільки римська юриспруденція була зосереджена на розробці практичного аспекту права і не прагнула до формулювання теоретичних положень і дефініцій, виокремлення у праві публічно-правової та приватноправової сфери було зумовлено практичною та педагогічною цілями. З практичного погляду категорії *ius privatum* і *ius publicum* мали в римському праві значення у процесуальному аспекті. Приватно-правові відносини захищалися в порядку цивільного судочинства, публічно-правові відносини охоронялися у кримінальному чи адміністративному порядку. З цієї причини, наприклад, римське кримінальне право спочатку не містило у собі делікти (крадіжка, грабїж, образа, сексуальне домагання та ін.), оскільки тільки стосовно *crimen* (злочинів), на відміну від *delictum*, застосовувався порядок публічного судочинства (*iudicia publica*), при цьому звинувачення (*accusatio*) міг висунути будь-який римський громадянин: публічне (суспільне) судочинство (*iudicium publicum*) називається так тому, що будь-який громадянин із римського народу (*civis ex populo*) може почати кримінальне переслідування.

Від великої спадщини республіканського періоду збереглося небагато автентичних джерел, до того ж у вигляді уривків. Водночас відомо, що Тіт Лівій (59–17 рр.) писав про Закони XII таблиць, що вони – «джерело усього публічного і приватного права» («*fons omnis publici privatique iuris*»). Зважаючи на це, можна припустити, що на той момент вже існував поділ права на публічне та приватне. Треба акцентувати, що поділ римського права на публічне і приватне є дуже важливим з огляду на його «ціннісну складову», оскільки римські суспільні цінності не залишилися незмінними до кінця бурхливої історії «*urbis perpetuae*» («вічного міста»).

Відомо, що у римському праві республіканського періоду є класифікація злочинних діянь на злочини (*crimen*) і делікти (*delictum*).

Crimen – це злочин, неправомірне діяння проти державного і суспільного устрою, переслідуване, на відміну від *delictum*, публічним звинуваченням. Наприклад, образа народу, порушення його прерогатив кваліфікується як «образ величності» (*crimen laesae maiestatis*). Ця категорія злочинів розглядається як публічні злочини, тобто злочини проти народу, проти суспільства (латинський прикметник «*publicus*» походить від іменника «*populus*» [1, с. 351]. Крім того, в законах Августа про приватне і публічне судочинство (17 р. до н. е.), є регламентація обох галузей. Знову можна припустити, що йдеться про публічне та приватне судочинство.

Хоча в окремих дослідників зустрічається думка про те, що римляни розрізняли

ius publicum і *ius privatum* вже в царський період («час царів»).

Отже, спираючись на наведені судження і досліджуваний історичний матеріал, видається цілком обґрунтованим говорити про «республіканську сутність» римського права в період його поділу на публічне і приватне та стверджувати, що саме соціальні ціннісні принципи, які втілюють ідеали Римської республіки, лежать в основі римського права і визначають його ідейно-змістовний центр.

Треба також зазначити, що під час вивчення проблеми публічного та приватного в римському праві можна зіткнутися з певними труднощами, насамперед, джерелознавчого характеру. Зважаючи на те, що не можна, як уже було зазначено, зводити усі правові явища до текстів джерел права, відомості про правові ідеї, що базуються на ціннісних уявленнях римлян, можна почерпнути не тільки із Законів XII таблиць або Дигест Юстиніана, але також із різних античних джерел. На жаль, нормативні джерела, історичні пам'ятники і наукові трактати в галузі права тієї епохи майже не збереглися, що ускладнює сучасний аналіз римського, переважно публічного права і оцінку його норм у світлі соціально-етичних цінностей та ідеалів республіканського періоду.

Зазначимо в цьому зв'язку, що об'єктивному аналізу цінностей римської цивілізації, незважаючи на їх привабливість, перешкоджають, на нашу думку, по-перше, християнська традиція, яка не має підстав для доброї пам'яті про Рим (наприклад, про імператора Траяна, одного з кращих, за визнанням самих римлян, імператорів, під час правління якого були жорстокі гоніння християн); по-друге, рабовласницький характер Римської держави. Крім того, епоху «божевілля імператорів» глибоко і яскраво висвітлено у працях Тацита, «Життєписах 12 цезарів» Светонія і творах інших римських «скрипторів», тоді як час правління династії Флавіїв, що відродили ідеали та цінності республіканського Риму, описано тільки у Светонія і в неповному обсязі, оскільки зі смертю історика оповідь обривається. Було також написано (грецькою) «Загальну історію» Кассія Діона, але багато книг збереглося лише у фрагментах творів візантійських авторів.

Тому важливе значення має, на нашу думку, так зване «право юридичних висловів», яке ще Л. Петражицький відносив до числа найважливіших джерел, вважаючи його близьким до «прецедентного і загальнонародного права». Філософію цінностей представлено також у працях римських мислителів – Саллюстія, Плінія молодшого, Сенеки, Марка Аврелія, і, насамперед, М. Т. Ціцерона, який є однією з ключових фігур римської культури (за образним висловом Г. Кнабе, «центру і втілення духовної культури давньоримського народу»). Зазначимо, що для більш точного відтворення філософських поглядів римських мислителів, важливих для осягнення «духу часу» – цінностей римської епохи, а також суджень авторитетних романістів з цих питань, ми умисно не уникали численного їх цитування.

Ідеї, що дозволяють говорити про систему суспільних цінностей Риму, проявляються і в міфах, етимології, символіці. Адже загальноновизнано, що життя народу, його установи, його вірування і мистецтва суть тільки видимі продукти його невидимої душі народу. Саме тому вагаємо за доцільне звернення в цьому дослідженні до римської міфології.

Для пізнання істинності тексту необхідно досліджувати історичний контекст його написання, тому розуміння біографічного та історико-культурного фону, на якому створювався текст, сприяє розумінню його значення. Прикладом помилкового тлумачення тексту є поширена думка про те, що римське право виправдовувало свавілля імператорів, яке зроблено на основі відомих тверджень Ульпіана: «Принцепс вільний від дотримання законів», «Що бажано принцепсу, то має силу закону». Однак ці твердження не означали визнання права принцепса на свавілля, оскільки висловлені Ульпіаном не в ролі загального положення, а в конкретному контексті стосовно двох законів про спадкові права патрона після смерті відпущеника, так що малося на увазі, що принцепс є вільним від дотримання саме цих законів, тому що може змінити коло або права спадкоємців.

Отже, для осягнення «духу римського права», для розуміння і тлумачення його норм і юридичних явищ у тому ж смислі, в якому їх сприймали давньоримські юристи, крім застосування таких наук, як філософія, історія, культурологія, необхідний і історико-лінгвістичний аналіз, який вимагає дослідження «як на мікрорівні слів, пропозицій і параграфів, так і на макрорівні тексту в рамках відповідного дискурсу

сміслового горизонту тієї чи іншої культури, її коду» [2, с. 128–129]. По суті, кожна категорія римського права передбачає і вимагає розшифровки, розкриття її смислу.

При цьому необхідно наголосити, що наявні погляди щодо значення тексту не завжди зводяться до єдиної думки, а отже, треба визнати можливість різних інтерпретацій одного і того самого тексту (хоча, звичайно, його тлумачення не є повністю суб'єктивним, оскільки сам текст створює межі свого розуміння). Пояснюється це, на нашу думку, тим, що проєктоване значення зумовлене упередженням інтерпретатора, тимчасом як текст може надавати відмінний від цього історико-культурний аспект. А те, що античність – «інший горизонт», зауважувало багато її дослідників. Наведемо лише кілька цитат із праць великих учених: «Ось сумлінна омана, яку ми повинні, нарешті, подолати, а саме, що античність є близькою нам внутрішньо, тому що ми нібито її учні та нащадки, між тим як на ділі ми – її обожнювачі...». «При всьому великому впливі Риму на романо-германські держави, які утворилися на його руїнах хіба історія Європи є подальшим розвитком початків зниклого римського світу?» [3, с. 85]. «Історики вчинили би правильно, якби постаралися зрозуміти душу людей античної епохи, а не приписувати їм своє власне...».

Про те, як легко допустити помилку, перенісши сучасні уявлення про державу і право у часи Стародавнього Риму, громадяни якого поєднували з цими уявленнями зовсім інші ідеї, писав і Р. Єрінг: «Римляни, вживаючи латинські слова *ius, lex, res publica* тощо, тлумачили собі ці поняття в іншому розумінні, ніж ми у відповідних виразах нашої мови, до яких пристають усі політичні погляди нашого століття, і ми несвідомо вносимо з кожним словом що-небудь помилкове в римську державу».

О. Шпенглер, вказуючи на особливість античного світосприйняття («Цезар сприймав своє походження від Венери як, принаймні, таке, що не суперечить здоровому глузду»), розмірковував про те, що сучасній західній людині майже неможливо заново пережити такі душевні стани, наголошував, що «ми не маємо права просто ігнорувати цей факт у контексті проблеми історії».

Додатковою складністю є мова оригіналу – латинська, «мертва» мова, що не має її носіїв, які могли б пояснити ті чи інші нюанси значень і смислу. Треба особливо виокремити питання термінології. У романістиці є базові поняття, зміст яких у різних учених відображає суперечливу інформацію. Одне з таких концептуальних понять – «індивідуалізм», що є, по суті, вісью, навколо якої зосереджені судження про римське право. У сучасній юридичній літературі поняття «індивідуалізм», застосовуване до римського права, однозначно трактується як «вільний і самостійний в господарському та громадянському розумінні стан індивіда», який протиставляється «соціальній уніфікації й тоталітарному згуртуванню».

Інше розуміння індивідуалізму римлян ми знаходимо у Ф. Зелінського, який стверджував, що античність і індивідуалізм – поняття споріднені, але при цьому наголошував, що розвинений індивідуалізм античності можна розуміти як «пробудження особистої совісті та особистої вільної творчості», пояснюючи це на прикладі римських сенаторів, серед яких були найрізноманітніші характери і які, як вказував історик, на відміну від сучасних парламентаріїв, не віддавали свою свободу вибору і особисту совість у кабалу партії, осередку, напряду, і тому їх політичні рішення були справою тільки їх особистих переконань.

Вказуючи на індивідуалізм римлян, Р. Єрінг ототожнював його з принципом суб'єктивної волі, який, на думку вченого, є основою створення римського права взагалі, проте був переконаний в тому, що «римлянин ... підпорядковує нижче вищому, окреме загальному» [9, с. 278–279]. Інші дослідники, зокрема С. Муромцев, також наголошував на «індивідуалізмі господарського, політичного, розумового та морального життя римського народу», і вказував, що «для правильного розуміння культурної ролі індивідуалізму треба правильно уявляти собі його ставлення до громадськості». Розвиток індивідуалізму супроводжується розвитком громадськості, але ніяк не вороже, що передбачається іноді буденними уявленнями про цей предмет.

Отже, як можна переконатися, наявні розбіжності вчених щодо питання про сутність римського права і його дуалізм загалом та про визначення римського «індивідуалізму» зокрема свідчать про те, що ці проблеми в принципі нерозв'язні поза аксіологічним аспектом і нагально вимагають розгляду конкретних історичних і політико-ідеологічних умов та ціннісних орієнтирів римського суспільства.

Ми дотримуємося тієї позиції, що виділення в римському праві публічного та

приватного належить до періоду ранньої республіки, деякі ідеали якої зберігалися в більш-менш незмінній формі в усій історії Риму. Становлення Римської імперії в епоху принципату Августа відбувалося з використанням традиційних римських політичних інститутів (народних зборів, сенату, системи магістратур) і республіканської ідеології, яка була спрямована на відродження чеснот предків, прославлення величі Риму і високої честі бути його громадянином. У системі цінностей першорядне значення так само має *Roma superba* («прекрасний Рим»), а горде «*Civis Romanus sum*» («Я – римський громадянин!») так само містить у собі самоствердження римлянина як носія невід’ємних громадянських прав та обов’язків. В офіційній ідеології домінувала ідея незрозумілої єдності людини та держави, і ця єдність проголошувалася нормою державного і політичного розвитку. Співвідношення «загального блага» (*bonum commune*), яке в Римі розумілося як вище благо держави, і «індивідуального блага», або, за визначенням Ульпіана та інших римських авторів, «користі» (*utilitas*), вирішувалося римською філософією і правом в іншій площині. Пліній молодший так узагальнює роздуми щодо цього: «Треба ставити суспільну користь вище приватної, вічне – вище минушого...».

Розгляду співвідношення категорії «корисне» і поняття «вище благо», що визначається як «морально-прекрасне», до якого треба прагнути «заради нього самого», приділяє увагу М. Т. Ціцерон у своїх трактатах «Про обов’язки», «Про закони». Продовжуючи ідеї греків, М. Т. Ціцерон стверджує, що треба прагнути до цього вищого (загального) блага; а користь, вигода, яка не узгоджується з морально-прекрасним, є лише видимістю користі, що віддаляє людей від морально-прекрасного.

Більше того, ми дослідили, що не тільки ставити те, що видається корисним, вище того, що є прекрасним у моральному відношенні, але навіть порівнювати одне з іншим і при цьому скільки-небудь сумніватися – ганебно.

Вирішуючи питання про співвідношення «загального блага» і користі окремої особи у практичному вимірі, треба намагатися по можливості піклуватися і про «громадян в сукупності, і про окремих осіб, причому про останніх не меншою мірою, але так, щоб це або було на користь державі, або, щонайменше, не шкодило їй». Наступне міркування Ціцерона свідчить про абсолютне панування в римському суспільстві ідеї «загального блага», що допускає можливість пожертвувати заради нього життям людей: «Якби ти заради своєї користі забрав що-небудь у людини в усіх відношеннях непотрібного, то ти вчинив би нелюдяно і в порушення закону природи; але якби ти був такою людиною, що могла би принести велику користь державі і людському суспільству..., то – якби ти саме з цією метою що-небудь забрав у ближнього – це не заслужило б осуду. Тому сам закон природи, що охороняє і оберігає інтереси людей, звичайно, визначить, що засоби, необхідні для життя, від людини бездіяльної і непотрібної, повинні передаватися мудрому і хороброму чоловікові; адже якщо він загине, то його смерть завдасть великої шкоди загальним інтересам...». Не треба вважати, що це тільки абстрактне філософствування: римська історія дає численні приклади практичного втілення в життя цього підходу. Досить згадати події, що супроводжували страту рабів Педанія Секунда і висловлювання одного з римських сенаторів: «Зразкове покарання, поширене на багатьох, містить у собі частку несправедливості, яка, будучи злом для окремих осіб, відшкодовується суспільною користю». Як інший приклад можна навести слова сенатора Касія, який коментував децимацію (страту кожного десятого воїна в покарання за боягузтво або невиконання наказу усім підрозділом): «Коли страчують десятого в загоні, який утік з поля бою, то не буває хіба, що жереб падає і на сміливця? У всякій великій справі відбувається деяка несправедливість; але нещастя деяких із надлишком окупається благополуччям усіх». Так у реальній, конкретній формі виражається головна вихідна теза римського права – «*Salus populi suprema lex*» («Благо народу – найвищий закон»), який постулює верховенство «блага» («інтересу») не окремої особи, а народу.

Таким чином, поняття публічного інтересу набуває конституційно-нормативного характеру і прямо використовується в текстах римських джерел права у формі «суспільної користі», «блага народу». «Держава і народ є рівнозначними..., що належало державі – належало індивідуумам, її інтереси – їхні інтереси...». Прикладів цьому безліч, але наведемо тільки один: коли в республіканському Римі постало питання про законне повернення прав, відібраних Суллою, синам «проскрибованих», то вони з урахуванням політичної ситуації та під впливом палких промов М. Т. Ціцерона, в яких він закликав їх тимчасово не вимагати цього в ім’я вищих державних інтересів,

відмовилися «від своїх природних і насущних претензій в ім'я чого? В ім'я Республіки (res publica)»).

Зрозуміло, громадянська єдність була більшою мірою ідеалом: економічний розвиток призводив до зростання економічної нерівності, до посилення соціальної боротьби. Поступово змінювалася традиційно сформована система соціальних зв'язків. Проте – і це важливо уявляти для правильного розуміння суті процесів – усі ці зміни, хоча і проявлялися в діях окремих людей і соціальних груп, не стали ще усвідомленим компонентом суспільної свідомості. Стосовно держави римлянин раніше відчував глибокий пієтет і поклоніння: в римській свідомості ці традиції були занадто сильними, щоб ними можна було знехтувати. З огляду на цю особливість Р. Срінг називає римський характер «системою дисциплінованого егоїзму», пояснюючи, що «головним, основним початком цієї системи є те, що підпорядковане повинно бути пожертвоване вищому, індивідуум – державі»: «Римлянин знав, що його індивідуальне благо обумовлено благом держави..., що вигоди, які купуються безчестям, боягузством, малодушністю і т. ін., тільки видимі, що тільки ... честю, хоробрістю, правдивістю можна досягти міцних результатів. Але це знання є в той же час обов'язок і воля, тобто національне почуття обов'язку вимагає від римлянина такого способу дій... На найвищій точці римської величі – відданості римській державі... все, до чого він прагне для себе, це принести себе в жертву егоїзму державі». У посткласичну епоху відцентрові сили, що розривають суспільство, усе більше нарастають, особистість починає відокремлюватися від суспільства, усе більше усвідомлюючи свої окремі, приватні інтереси і висуваючи їх на перший план. Науковці вказують на індивідуалізацію римського суспільства, зазначаючи, що її вплив можна побачити в поступово посилюваному намаганні індивіда звільнитися від усього, що в минулому обмежувало його особисту свободу: від правил національної релігії та обов'язків родових зв'язків, а також і сімейних, від забор'язань перед суспільством і державою. У зв'язку з цим вчені роблять надзвичайно важливий висновок. Вони наголошують, що саме така індивідуалізація позитивно вплинула на розвиток приватного права, але мала негативний вплив на існування та життєвість республіканського ладу, можливо, саме завдяки тому, що склалося суспільство, де інтереси приватної особи (або приватне) переважали над інтересами вітчизни і держави (або публічне). Але примітно, що саме в цей період став виявлятися такий характер правління імператорів, який характеризувався жорсткою регламентацією і нівелюванням політичного і громадського життя, що призвело до встановлення своєрідного військово-авторитарного режиму і централізації управління країною. «Єдиний порядок» повинен був, за задумом влади, охопити усе суспільне життя Римської держави, передусім життя міст: центральна влада втручалася в усі деталі внутрішнього життя на місцях, а закони цього періоду демонструють «прагнення держави регулювати усі сторони життя своїх підданих, у тому числі й відносини між господарем і його власністю – рабом» [4, с. 119–122]. Отже, цей період розвитку римського держави характеризується посиленням регулювання державою сфери майнових та інших інтересів індивідів і розширенням публічної сфери права. Одним із найважливіших факторів, що вплинули на цей процес, є територіальне розширення Римської імперії, що докорінно змінило зміст і сам суб'єктний склад римського громадянства (у 212 р. едиктом Каракалли права римського громадянства були надані усьому населенню Римської імперії).

Висновки. Зміни в суспільній структурі не могли не вплинути на соціально-правове становище суспільства, внаслідок чого поступово відбувається втрата ціннісного змісту громадянства, римлянин перестає бути громадянином в ідеологічному плані, зберігаючи лише свій правовий статус. Імперський Рим, що вмістив у собі різноманітні національно-культурні утворення, перестав бути культурно гомогенним, що спричинило кризу всієї системи римських цінностей, ця різноманітність мала негативний вплив. Досліджуючи систему духовних цінностей Давнього Риму з позиції правової онтології, ми дослідили публічний аспект права республіканського Риму. Аналіз допоміг встановити, що моральна сфера у римському праві нероздільна з правовою сферою. У цьому сенсі важливо наголосити, що і сучасне правове середовище також має бути зосередженим на таких питаннях. Одним із державних «інструментів» у цій діяльності є державні служби, які займають одну з основних позицій у діяльності суб'єктів державного управління. Основною доктриною будь-яких державних послуг є концепція служіння держави людині та громадянину [5, с. 198]. Цікаво, що залучення римського

суспільства до системи цінностей, найперше релігійних, здійснювалося через навчання, освіту, виховання молоді. Важливо, що з позиції правової антропології в праворозумінні римлян, по-перше, поняття «res publica» (спільна справа) становило основу публічного аспекту права, по-друге, maiestas (велич) означало могутність держави у республіканську й імперську епохи, по-третє, honor (честь) відображало ступінь величчя громадянина в суспільстві, що слугувало нагородою за virtus (мужність і доблесть). Важливо, як історичне застереження, також вказати, що з позиції правової онтології, занепад духовних цінностей – «традиційних опор» права – призвів до руйнування правових засад Римської держави і занепаду римсько-еллінської цивілізації.

Список використаних джерел

1. Скорина Л. П. Латинська мова для юристів. Київ : Атіка, 2009. 416 с.
2. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: АО БАХВА, 2001. 328 с.
3. Дембінські А. Римське право та правова культура Європи. Люблін, 2008. 150 с.
4. Петков С. Римське право як основа для побудови сучасної ефективної публічно-правової моделі відносин між владою та громадянином: питання юридичної деліктології. *Форум права*. 2011. № 1. С. 756–770.
5. Skyba E., Polishchuk M. Legal Component of the Concept of Provision of public services. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. № 1. S. 194–201.

Надійшла до редакції 26.05.2022

References

1. Skoryna, L. P. (2009) Latynska mova dlia yurystiv [Latin for lawyers]. Kyiv : Atika, 416 p. [in Ukr.].
2. Kharytonov, Ye. O. (2001) Istoriia pryvatnoho prava Yevropy: Zakhidna tradytsiia. Odesa: AO BAKhVA, 328 p. [in Ukr.].
3. Dembinski, A. (2008) Rymске pravo ta pravova kultura Yevropy [Roman law and legal culture of Europe]. Liublin,. 150 p. [in Ukr.].
4. Pietkov, S. (2011) Rymске pravo yak osnova dlia pobudovy suchasnoi efektyvnoi publichno-pravovoi modeli vidnosyn mizh vladoiu ta hromadianynom: pytannia yurydychnoi deliktologii [Roman law as a basis for building a modern effective public law model of relations between government and the citizen: the question of legal tort]. *Forum prava..* № 1, pp. 756–770. [in Ukr.].
5. Skyba, E., Polishchuk, M. (2019) Legal Component of the Concept of Provision of public services. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 5. № 1, pp. 194–201.

ABSTRACT

Vadym Babanin. Impact of the Roman idea of the common good on the modern system of legal values. The research studies the existing differences of scholars on the essence of Roman law and its dualism in general and on the definition of Roman «individualism». The analysis considers that the prevailing view of private law in modern legal science as an exclusive sphere of the individual, where the citizen is «hidden» from the state, does not have its roots in the ancient Roman worldview. The scientific analysis determines that such an understanding of the dualism of private and public did not take place in Roman society. The work emphasizes that it is impossible to distinguish between public and private Roman law in ancient time. We emphasize that public affairs as a disengagement of citizens' involvement in public affairs, where the citizen acts as a full subject of Roman law, influences the development of the individual as a free person, who was responsible for the state's fate in republican Rome. The article explores the system of spiritual values that formed the public aspect of the law of republican Rome from the standpoint of legal ontology. The results of the analysis establish that the moral sphere in Roman law is inseparable from the legal sphere. The work allows us to conclude that the involvement of Roman society in the system of values, especially religious, was carried out through education, education, upbringing of youth. The research came to the conclusion that one of the main properties of the legal system of Roman society is the formation of legal acts of the ethnos from non-legal phenomena, namely: enshrined in the customs of moral, ethical and religious spheres of life, forming legal awareness and behavioral aspect for each individual. The analysis established the axiological substantiation of the legal system as a value ideal of each ethnic group, determining the perception of individuals about the common good. The study substantiates the need to consider legal provisions in a holistic legal system within the ontology, anthropological aspect, axiology of law and values in law, epistemology, which helps to understand the possibility of constructing legal provisions from non-legal acts, praxeology of the legal system.

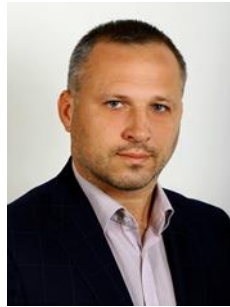
Keywords: private aspect of Roman law, personal good in Roman law, public aspect of Roman law, worldview of the times of republican Rome, legal values of republican Rome, private interest and common good in republican Rome.

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-201-207

**Андрій
КОРЕНЕВ**[©]
кандидат
юридичних наук

**Володимир
ГОРБАЛІНСЬКИЙ**[©]
кандидат юридичних
наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено адміністративно-правову характеристику міжнародних стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя. Запропоновано визначення міжнародних стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя. Визначено, що міжнародним співтовариством до міжнародних стандартів організації забезпечення права на доступ до правосуддя віднесено: систему інформування громадян щодо захисту прав у суді; спрощення процесу судового розгляду; прискорення процесу розгляду справ; усунення економічних перешкод доступу до правосуддя; забезпечення державою суддів та судових органів необхідними матеріальними засобами. Запропоновано віднести до міжнародних правових стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя наступні стандарти: нормативно-правове гарантування права на доступ до правосуддя; регламентація у національній правовій системі механізму доступу особи до необхідних засобів судового захисту; гарантування права на безоплатну правову допомогу для окремих категорій осіб; обов'язок урахувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини; удосконалення правового статусу суддів; заборону дискримінації права особи на доступ до правосуддя; юридичну відповідальність за порушення права особи на доступ до правосуддя. Зроблено висновок про значення реалізації міжнародних стандартів у національній правовій системі України.

Ключові слова: суд, правосуддя, доступ до правосуддя, міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Одним з фундаментальних принципів становлення та розвитку громадянського суспільства та правової держави є забезпечення ефективного, справедливого, неупередженого та доступного правосуддя. Особливого значення розвиток питання набуває в умовах євроінтеграційних процесів, одним з елементів яких є імплементація міжнародних правових норм у національне законодавство. Серед низки проблем правосуддя в Україні провідне місце займає питання доступності правосуддя. Проблема забезпечення права на доступ до правосуддя актуалізується також у зв'язку з тим, що воно є складовим елементом системи прав і свобод людини і громадянина, а охорона і захист цих прав виступають важливим чинником суспільного розвитку.

Забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві пов'язано зі створенням оптимальної моделі адміністративного правосуддя, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів, забезпечує кожній людині право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України. З метою подальшого розвитку права на

© А. Коренев, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8611-8998>
kafedra_zpd@ukr.net

© В. Горбалінський, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6203-6151>
k_zpd@dduvs.in.ua

доступ до правосуддя у нашій державі необхідно дослідити міжнародні стандарти забезпечення цього права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-правові аспекти сучасного розуміння права на доступ до правосуддя закладено у наукових розробках таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Р. Алексі, Е. Арато, Х. Арентс, Ю. Барабаш, Ж.-Л. Бертельс, В. Бернхем, С. Бостан, Е. Бредлі, П. Бурдье, І. Верба, О. Гавриленко, В. Кириченко, А. Колодій, В. Костицький, О. Куйбіда, В. Лемак, А. Лужанський, М. Марченко, А. Монаєнко, Л. Наливайко, Дж. Оберто, Н. Оніщенко, В. Пальченкова, О. Передерій, О. Петришин, В. Погорілко, Д. Притика, П. Рабінович, М. Де Сальвіа, Н. Сібільова, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Годика, Л. Удовика, П. Уокер, Л. Фрідмен, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Шило, В. Шишкін, С. Штогун та ін. Питання доступу до правосуддя в адміністративному процесі досліджували: Н. Гришина, І. Колеснікова, А. Руденко, М. Смокович, М. Підвальна та інші вчені. Практичні засади доступу до правосуддя були предметом аналізу Ю. Грошевого, М. Козюбри, І. Марочкіна, О. Овчаренко, Н. Сакари, В. Сидоренка, В. Яркова та інших науковців. Однак, розвиток глобалізаційних процесів, та їх вплив на національну правову систему України зумовлюють необхідність у дослідженні міжнародних стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя.

Метою статті є здійснення адміністративно-правового дослідження міжнародних стандартів забезпечення права та доступу до правосуддя для їх імплементації у національну практику та ефективної реалізації в умовах сучасного суспільно-політичного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне судочинство спрямоване на посилення правопорядку у сфері публічної діяльності, а також на надання можливості фізичним та юридичним особам реалізувати свої права шляхом оскарження неправомірних рішень органів державної влади, їхніх дій чи бездіяльності. Тобто, метою такої діяльності є забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом реалізації права на справедливий, неупереджений та доступний суд.

В аспекті адміністративних справ «право на суд» полягає в тому, що кожен, хто вважає, що втручання влади у здійснення його права є незаконним, повинен мати можливість подати відповідну заяву до суду [1, с. 195]. Загалом, обов'язок держави полягає у забезпеченні права фізичних та юридичних осіб на доступ до справедливого, неупередженого та доступного правосуддя, яке регламентовано європейським співтовариством та передбачено в основних міжнародних нормативно-правових актах.

На думку П. Рудика, втілення таких стандартів у життя в контексті судової реформи в Україні є актуальним та має важливе значення для забезпечення єдності судової практики, поступального демократичного розвитку нашої країни на шляху впровадження принципів верховенства права, захисту прав людини, утвердження принципу людиноцентризму і побудови правової держави [2, с. 76]. Право на доступ до правосуддя впливає із принципу міжнародного права, який забороняє відмову у правосудді, є одним із найважливіших елементів права на судовий захист [3, с. 151]. Сьогодні можна констатувати, що найбільш проблемними сферами в забезпеченні права на доступ до правосуддя, які з року в рік встановлює Європейський суд з прав людини, в Україні залишаються недодержання розумних строків розгляду справ і невиконання судових рішень.

Міжнародним співтовариством розроблено систему стандартів організації забезпечення права на доступ до правосуддя, метою яких є подолання найбільш розповсюджених у державах проблемних питань, пов'язаних з доступом до органів судової влади. Варто зазначити, що стандартизовані правила є поліфункціональними, тобто розповсюджують свою дію на будь-який вид судочинства. До таких стандартів віднесено наступні: систему інформування громадян щодо захисту прав у суді; спрощення процесу судового розгляду; прискорення процесу розгляду справ; усунення економічних перешкод доступу до правосуддя; забезпечення державою суддів та судових органів необхідними матеріальними засобами тощо.

Загалом, правова категорія «стандарт» – це вихідне положення для розвитку норм, проте воно не породжує при цьому чітких прав і обов'язків [4, с. 107]. Тобто, досліджуючи стандарти, варто говорити про сукупність положень, які містять мінімальний рівень гарантування прав і свобод людини і громадянина, оскільки держави

мають можливість встановлювати у національному законодавстві більш ефективні вимоги до інститутів.

Стандарти адміністративного судочинства можна розглядати як складову частину міжнародних стандартів прав і свобод людини, оскільки вони призначені для забезпечення та підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини під час вирішення спорів із суб'єктами публічного управління [5, с. 386]. Вони виступають системою правових норм, правових звичаїв і принципів, які встановлюють обов'язковий рівень гарантій прав людини в адміністративному судочинстві та спосіб реалізації таких прав. Відповідно, під міжнародно-правовими стандартами забезпечення права та доступу до правосуддя, пропонуємо розуміти внутрішньоузгоджену стандартизовану систему нормативних положень, які встановлюють мінімальний обов'язковий рівень гарантій доступності правосуддя.

Право на доступ до правосуддя регламентовано у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру [6]. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя передбачені також іншими нормативно-правовими актами, що складають єдину розгалужену систему, існування якої обумовлюється логікою суспільного розвитку й глобалізації. Ця система включає в себе стандарти організаційного та правового характеру, необхідні для гарантування, забезпечення й фактичної реалізації права на доступ до правосуддя.

З метою забезпечення становлення в Україні правосуддя як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд, 10.05.2007 Президентом України схвалено «Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [7]. Кодекс адміністративного судочинства України також закріплює та гарантує право, відповідно до якого кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена [8]. Враховуючи зазначені вище нормативні положення, варто наголосити, що доступ до правосуддя знаходиться в основі принципу верховенства права та права на справедливий судовий розгляд.

Загальні міжнародні стандарти правосуддя, на думку С. Брателя та І. Корецького, вимагають: забезпечення кожному, хто намагається в судовому порядку захистити свої права та інтереси, реалізацію цього права шляхом утворення розвиненої мережі судів, наближених до населення й наділених повноваженнями розгляду справи в повному обсязі по суті; забезпечення розгляду справи незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону, у фаховості якого впевнена особа, що звертається до суду за захистом своїх прав та інтересів; реалізації права особи на оскарження рішень і перегляд справи вищим судом тощо [9, с. 114].

Проаналізувавши зазначені нормативно-правові та доктринальні положення, пропонуємо виокремити наступні міжнародно-правові стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя: нормативно-правове гарантування права на доступ до правосуддя; передбачення в національній правовій системі механізму доступу особи до необхідних засобів судового захисту; гарантування права на безоплатну правову допомогу для окремих категорій осіб; обов'язок урахувувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини; удосконалення правового статусу суддів; заборону дискримінації права особи на доступ до правосуддя; юридичну відповідальність за порушення права особи на доступ до правосуддя.

Так, *нормативно-правове гарантування права на доступ до правосуддя* полягає у системі нормативно-правових актів міжнародного, національного та локального рівня, які забезпечують можливість звернення до суду для винесення справедливого, неупередженого та об'єктивного рішення. Для того щоб право на доступ до правосуддя було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну можливість оскаржити діяння, що становить втручання в її права. У справі *»Bellet v. France»* Суд зазначив, що рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному

суспільстві [10]. Однак така фактична можливість особи має спиратись насамперед на створену державою правову основу доступу до правосуддя.

Регламентация у національній правовій системі механізму доступу особи до необхідних засобів судового захисту передбачає встановлену законодавством можливість фізичних та юридичних осіб звернутись до органів судової влади. Загалом, право на доступ до правосуддя, як зазначає Європейський суд із прав людини цілями у рішенні «Перетяка та Шереметьєв проти України», не є абсолютним; воно може бути обмеженим. Ці обмеження повинні мати законну мету й бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими. Особа може оскаржити порушене право на доступ до правосуддя в разі, якщо їй не було гарантовано можливість вичерпати всі національні засоби судового захисту, згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права.

До того ж, у ст. 13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод встановлено додаткові гарантії, що впливають із вимог ефективності способу правового захисту [6]. Наприклад, можна використовувати такий спосіб захисту, як зупинення виконання оскаржуваного рішення або дії адміністративного органу, якщо вони можуть завдати непоправної шкоди, і накладення на відповідний орган обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну порушенням прав, визначених у Конвенції.

Гарантування права на безоплатну правову допомогу для окремих категорій осіб полягає у забезпеченні можливості доступу до правосуддя найбільш вразливих категорій населення. Безоплатна правова допомога посідає важливе місце в здійсненні адміністративного судочинства. Кодекс адміністративного судочинства України визначає, що підстави і порядок надання безоплатної правової допомоги визначаються законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [8].

Обов'язок урахувувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини полягає у застосуванні рішень Європейського суду з прав людини при винесенні рішень національними судами, оскільки практика Суду є одним з джерел права, відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [11].

Удосконалення правового статусу суддів є одним з найбільш важливих стандартів забезпечення доступу до правосуддя. Відповідно до Рекомендації № R (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 року, Уряд держави має вжити всіх необхідних заходів або зробити їх більш ефективними з метою підняти роль як кожного окремого судді, так і всього суддівського корпусу, а також зміцнити їх незалежність і дієвість [12]. Зазначені положення мають рекомендаційний характер, проте з огляду на ключову мету їх прийняття неможливо заперечувати їх виняткову роль у вдосконаленні вітчизняної практики гарантування права на доступ до правосуддя.

Заборона дискримінації права особи на доступ до правосуддя. У міжнародній практиці право на доступ до правосуддя гарантоване всім незалежно від статі, раси, національності, мови, релігії, політичних чи інших переконань, соціального походження й майнового стану, приналежності до національних меншин або за будь-якою іншою ознакою. Право суб'єктів на доступ до правосуддя передбачений опосередковано у ст. 14 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [6], ст. 19 Європейської соціальної хартії від 3 травня 1996 р. [13], ст. 4 Рамкової конвенції про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. [14] та інших міжнародних актах [15; 16; 17].

Юридична відповідальність за порушення права особи на доступ до правосуддя є важливою гарантією забезпечення вказаного права, оскільки нежиття заходів щодо доступу особи до правосуддя шляхом безпідставного затягування чи відмови у розгляді заяви, скарги, провадження знижує ефективність роботи суду, а також рівень довіри до правосуддя. Так, у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» вказується, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження за безпідставне затягування або нежиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

До міжнародно-правових стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя можуть бути віднесені й інші нормативні правила, змістом яких є

гарантування можливості звернення особи до суду з метою винесення справедливого, неупередженого та обґрунтованого рішення.

Висновки. Отже, забезпечення права на доступ до правосуддя є одним найважливіших у системі прав людини, оскільки від якості його реалізації залежить рівень охорони і захисту прав людини і громадянина, а також довіра громадянського суспільства до правосуддя в Україні. Для гарантування реалізації зазначеного права, міжнародним співтовариством розроблено систему стандартів забезпечення доступу до правосуддя.

Під міжнародно-правовими стандартами забезпечення права та доступу до правосуддя пропонуємо розуміти внутрішньоузгоджену стандартизовану систему нормативних положень, які встановлюють мінімальний обов'язковий рівень гарантій доступності правосуддя. До системи міжнародних стандартів доступу до правосуддя віднесено: систему інформування громадян щодо захисту прав у суді; спрощення процесу судового розгляду; прискорення процесу розгляду справ; усунення економічних перешкод доступу до правосуддя; забезпечення державою суддів та судових органів необхідними матеріальними засобами тощо.

Проаналізувавши нормативно-правові акти та наукові розробки у сфері забезпечення права на доступ до правосуддя, пропонуємо виокремити наступні міжнародно-правові стандарти забезпечення досліджуваного права: нормативно-правове гарантування права на доступ до правосуддя; регламентація у національній правовій системі механізму доступу особи до необхідних засобів судового захисту; гарантування права на безоплатну правову допомогу для окремих категорій осіб; обов'язок урахувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини; удосконалення правового статусу суддів; заборону дискримінації права особи на доступ до правосуддя; юридичну відповідальність за порушення права особи на доступ до правосуддя. Запровадження та реалізація зазначених стандартів дасть змогу вдосконалити практику забезпечення права на доступ до правосуддя та реформувати систему національного судочинства.

Список використаних джерел

1. Гнап Д. Доступ до правосуддя в адміністративному процесі за стандартами рішень Європейського суду з прав людини. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (м. Київ, 1 – 2 жовтня 2015 року)* / За заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ: Ваіте, 2015. 448 с.
2. Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74-80.
3. Савранчук Л. Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 150-153.
4. Пастернак В. М. Європейські стандарти адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 106-112.
5. Підвальна М. З. Проблеми забезпечення доступу до адміністративного суду. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3(47). С. 380-395.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.
7. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 19. Ст. 1376.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
9. Братель С., Корецький І. Місце процесуальної практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 114-119.
10. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Міністерство юстиції України*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7474.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 22 березня 2006 року № 3477-IV (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
12. Рекомендація № R(94)12 Комітету Міністрів Ради Європи про незалежність, дієвість та роль суддів від 13 жовтня 1994 р. *Вісник Верховного Суду України*. 1997. № 4(6). С. 10-11.
13. Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №51. Ст. 2096.

14. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 75. Ст. 2804.
15. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148-156.
16. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монограф. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
17. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. 225 с.

Надійшла до редакції 02.06.2022

References

1. Hnap, D. (2015) Dostup do pravosuđdya v administratyvnomu protsesi za standartamy rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Access to justice in the administrative process according to the standards of decisions of the European Court of Human Right]. *Zakhyst prav lyudyny v administratyvnomu sudochynstvi: suchasnyy stan i perspektvyvy rozvytku v Ukraini: Zbirnyk materialiv mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 10-richchyu protsesual'noyi diyal'nosti administratyvnykh sudiv Ukrainy (m. Kyiv, 1 – 2 zhovtnya 2015 roku) / Za zah. red. O. M. Nechytayla*. Kyiv : Vaite, 448 p. [in Ukr.].
2. Rudyk, P. A. (2019) Osnovni mizhnarodno-pravovi ta yevropeys'ki standarty u sferi pravosuđdya ta yikh vplyv na zabezpechennya yednosti sudovoyi praktyky [The main international legal and European standards in the sphere of justice and their impact on ensuring the unity of judicial practice]. *Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava*. № 4, pp. 74-80. [in Ukr.].
3. Savranchuk, L. L. (2019) Problemy zabezpechennya dostupnosti pravosuđdya v administratyvnomu sudochynstvi [Problems of ensuring access to justice in administrative proceedings]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. № 1, pp. 150-153. [in Ukr.].
4. Pasternak, V. M. (2017) Yevropeys'ki standarty administratyvnoho sudochynstva [European standards of administrative justice]. *Pravo i suspil'stvo*. № 2, pp. 106-112. [in Ukr.].
5. Pidval'na, M. Z. (2013) Problemy zabezpechennya dostupu do administratyvnoho sudu [Problems of ensuring access to the administrative court]. *Universytet's'ki naukovy zapysky*. № 3(47), pp. 380-395. [in Ukr.].
6. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovnopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950] *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2006. № 32, art. 2371. [in Ukr.].
7. Pro Kontseptsiyu vdoskonalennya sudivnytstva dlya utverdzhennya spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeys'kykh standartiv [On the concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10.05.2006 r. № 361/2006. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2006. № 19, art. 1376. [in Ukr.].
8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnya 2005 r. (zi zminamy i dopov.) [Code of Administrative Procedure of Ukraine dated July 6, 2005 (with amendments and additions)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37, art. 446. [in Ukr.].
9. Bratel', S., Korets'kyy, I. (2017) Mistse protsesual'noyi praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny v administratyvnomu sudochynstvi [The place of procedural practice of the European Court of Human Rights in administrative proceedings]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 114-119. [in Ukr.].
10. Pravo na spravedlyvy sud: praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrainy [The right to a fair trial: the practice of the European Court of Human Rights regarding Ukraine]. Ministerstvo yustytisyi Ukrainy. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7474. [in Ukr.].
11. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [On the fulfillment of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 22 bereznya 2006 roku № 3477-IV (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2006. № 30, art. 260. [in Ukr.].
12. Rekomendatsiya № R(94)12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy pro nezalezhnist', diyevist' ta rol' suddiv vid 13 zhovtnya 1994 r. [Recommendation No. R(94)12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the independence, effectiveness and role of judges dated October 13, 1994]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 1997. № 4(6), pp. 10-11. [in Ukr.].
13. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya vid 3 travnya 1996 r. [European Social Charter of May 3, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2007. №51, art. 2096. [in Ukr.].
14. Ramkova konventsiya pro zakhyst natsional'nykh menshyn vid 1 lyutoho 1995 r. [Framework Convention on the Protection of National Minorities of February 1, 1995]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2013. № 75, art. 2804. [in Ukr.].
15. Nalyvayko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Transparentnist' publichnoyi vlady: vitchyznyanyy i zarubizhnyy dosvid [Transparency of public authority: domestic and foreign experience]. *Pravo Ukrainy*. № 6, pp. 148-156. [in Ukr.].
16. Korshun, A. O. (2022) Pryntsyp hlasnosti i vidkrytosti diyal'nosti orhaniv sudovoyi vlady [The principle of openness and transparency of the activities of judicial authorities] : monohraf. Kyiv :

Khay-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].

17. Verba I. O. (2016) Pravo na dostup do pravosuddya ta yoho yurydychne zabezpechennya: zahal'nopravova kharakterystyka [The right to access to justice and its legal support: general legal characteristics] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhya, 225 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Korenev, Volodymyr Horbalinskyi. International standards for ensuring the right to access to justice: administrative and legal aspect. The article provides an administrative and legal description of international standards for ensuring the right of access to justice. It is determined that administrative proceedings are aimed at strengthening the rule of law in the field of public activity, as well as providing opportunities for individuals and legal entities to exercise their rights by appealing against illegal decisions of public authorities, their actions or inaction. The definition of international standards for ensuring the right of access to justice is proposed.

It has been determined that the international community includes in the international standards of the organization of ensuring the right to access to justice: the system of informing citizens about the protection of rights in court; simplification of the trial process; speeding up the case review process; removing economic barriers to access to justice; provision by the state of judges and judicial bodies with the necessary material resources.

The authors have proposed to include the following standards in the international legal standards of ensuring the right of access to justice: regulatory and legal guarantee of the right to access to justice; regulation in the national legal system of the mechanism of access of a person to the necessary means of judicial protection; guaranteeing the right to free legal aid for certain categories of persons; the obligation to take into account the case law of the European Court of Human Rights; improving the legal status of judges; prohibition of discrimination of a person's right to access to justice; legal liability for violation of a person's right of access to justice. The conclusion about the importance of realization of international standards in the national legal system of Ukraine is made.

Keywords: court, justice, access to justice, international standards of the right to access to justice.

УДК 316.652

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-207-214

Олег ЛЕВІН[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Олег ПОПЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна)

УКРАЇНА ЯК ФОРПОСТ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглянуто проблеми та здійснено аналіз історичного шляху демократичних трансформацій в Україні, які призвели до перетворення нашої держави на форпост демократичних змін на пострадянському просторі.

Аналіз розвитку політичної системи української держави доби незалежності демонструє наявність суттєвих суб'єктивних та об'єктивних чинників та перешкод, які ускладнюють перехід України до демократії, перешкоджають створенню на теренах нашої держави політично спроможного й економічно розвиненого суспільства. Перехідній політичній системі України притаманні, поряд із демократичними ознаками, риси, що властиві олігархічним та охлократичним режимам.

Ключові слова: Україна, демократія, свобода, політична система.

© О. Левін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3501-3509>
docentagro55@gmail.com

© О. Поплавський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-9992>
poplavich@i.ua

Постановка проблеми. Питання демократичних перетворень на теренах колишнього СРСР вже багато років залишається актуальною темою сучасної політичної науки. У межах пострадянського простору відбувається досить специфічний політичний процес, центральним питанням якого є трансформаційні перетворення, які містять демократизацію політичної системи кожної країни. Однією з головних особливостей цього процесу виступає тоталітарне минуле держав, створених після розпаду СРСР, як стартова позиція трансформаційних процесів. Незважаючи на доволі значний науковий доробок, накопичений у цьому напрямку, спроби вирішити проблему належного теоретичного забезпечення процесів пострадянської демократизації залишаються недостатніми. Тому це питання є відкритим та актуальним для подальших досліджень.

Кардинальні політичні та економічні перетворення на пострадянському просторі спричинили закономірний інтерес дослідників до змісту і характеру демократичних трансформацій як загалом, так і в кожній країні окремо. Україна завжди була й залишається ключовим центром демократичних перетворень на пострадянському просторі. Як влучно наголосив відомий американський дослідник Ф. Фукуяма: «Україна є, мабуть, найважливішою перехідною демократією в цілому світі. Вона стоїть на передовій лінії в глобальній битві за демократію. Особливо після того, як росія вторглася на Донбас і в Крим. Те, що відбувається в Україні, те, чи буде вона успішною на цьому переході, матиме велике значення для всього регіону. Україна дасть відповідь на питання, чи держава може подолати своє комуністичне минуле, чи ні. Це вплине на події в Білорусі і навіть у Росії» [1]. Саме тому особливий інтерес багатьох дослідників протягом трьох останніх десятиліть викликала українська тематика.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти демократичного транзиту саме в нашій країні розглядаються в працях українських дослідників: Т. Бельської, В. Богданова, К. Бондаренка, С. Вонсовича, О. Кіндратець, М. Назарова, А. Пехніка, Є. Полохала, М. Требіна та ін.

Метою статті є аналіз історичного шляху демократичних трансформацій в Україні, які призвели до перетворення нашої держави у форпост демократичних змін на пострадянському просторі.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння складних процесів демократичного транзиту розглянемо процес боротьби демократичних та авторитарних тенденцій в українській політичній системі за добу незалежності України. Еволюція політичної системи України була започаткована прийняттям Декларації про державний суверенітет України у липні 1990 р. Незважаючи на те, що цей документ був прийнятий ще радянською елітою республіки, обраний курс на створення незалежної держави був підтриманий суспільством. Наступного року 24 серпня був прийнятий історичний «Акт проголошення незалежності України», який був підтверджений на всеукраїнському референдумі. Фактично наприкінці 1991 р. розпочинається злам старої політичної системи, перехід до демократичних перетворень. Найважливішим негативним фактором початкового етапу трансформації політичної системи України була несформованість, неструктурованість та неефективність політичних інститутів. Крім того, в Україні не були проведені вибори відразу після здобуття незалежності, внаслідок чого на початку транзиту при владі залишалися представники авторитарної радянської номенклатури.

До 1994 р. в Україні діяла Верховна Рада, яка була обрана ще за часів СРСР. Більшість депутатів парламенту свого часу висувалися від Комуністичної партії України. До 1996 р. новостворена держава існувала по Конституції УРСР 1978 р. Враховуючи все вищезазначене, легко пояснити той інституційний хаос, який виник на початку 1990-х рр. у країні. Радянська номенклатура продовжила слугувати джерелом кадрового резерву для заповнення державних посад, хоча сама загалом не була підготовлена до розриву з радянською спадщиною. Радянські інститути не змогли ефективно взаємодіяти з новими демократичними інститутами, які були створені після 1991 р. Були створені структури Президента України, Кабінету Міністрів України, обласні (районні) державні адміністрації та інші нові органи влади, але розподілу повноважень між ними проведено не було, що призвело до глибокої кризи у виконавчій гілці влади, загострення стосунків між Президентом України та Кабінетом Міністрів країни.

Через невирішення економічних проблем і різке зниження життєвого рівня (обсяги виробництва у 1994 р. скоротилися в 2,5 рази в порівнянні з 1990 р., ВВП країни не перевищував 60% від рівня 1991 р.), початок безстрокового страйку шахтарів, глибоку політичну кризу в Україні, влітку 1994 р. були проведені дострокові президентські вибори, які практично співпали з виборами нового парламенту країни. Внаслідок чого Україна отримала сильний прокомуністичний парламент на чолі зі спікером-соціалістом, а також сильного безпартійного президента Л. Кучму, який був представником «червоних директорів» радянських часів.

Головним завданням новообраного президента стало проведення конституційної реформи, причому такої реформи, яка би суттєво розширила повноваження саме президента та усієї вертикалі виконавчої влади. За Конституцією УРСР 1978 р. парламент мав вирішальне значення в державі, а це ніяк не влаштовувало Л. Кучму. У серпні 1994 р. всі державні адміністрації були підпорядковані президенту. У листопаді 1994 р. президент вніс до Верховної Ради проект «Закону про владу» який встановлював основи організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції держави. Процес прийняття цього закону у 1995 р. і Конституції України у 1996 р. продемонстрував перші авторитарні тенденції політичного режиму країни. Заперечення парламентської легітимності, нехтування думкою опозиції, авторитарний стиль прийняття політичних рішень поза опори на законодавство, порушення парламентських процедур – усе це заклало основу проведення внутрішньої політики з позиції сили. Тим більш, що парламент другого скликання виявився роздробленим, нездатним сформувати стійку коаліцію.

У цей період був закладений неправильний вектор розвитку партійної системи. Замість прийнятого західною політичною практикою поділу партійного спектру на праві, центристські та ліві партії, в українському політикумі переважав регіональний, лінгвістичний та етнічний розподіл партійної системи. Крім цього, постійне зростання кількості політичних партій призводило до зменшення їх впливу на суспільство. Заплутавшись у великій кількості нових непопулярних партій, виборці віддавали перевагу незалежним кандидатам. При виборах всіх рівнів застосовувалася мажоритарна система абсолютної більшості, яка зазнала фіаско в українських умовах. Була підтвержена думка Дж. Сарторі, що мажоритарна система підходить для збереження вже існуючої двопартійної системи, але не зовсім обов'язково здатна створити таку систему з нуля [2]. Незрілість партійної системи не дозволяла громадянам мати адекватну репрезентацію їх інтересів у політиці, що призводило до активізації протестних настроїв, підштовхувало їх до «вуличної», радикальної форми відстоювання своїх інтересів. Більшість партій залишалася практично невідомою на загальнонаціональному рівні і не набула впливу на політичний процес.

Прийняття Конституції 1996 р. призвело до визначеності відносно базового інституційного устрою. Але ж воно заклало основу майбутніх конфліктів передовсім між виконавчою і законодавчою гілками влади. Створення суперпрезидентської республіки з практично відсутніми стримуваннями і противагами влади президента і парламенту, особливо у разі різних політичних орієнтацій, створювало прецедент заведення ситуації у політичний глухий кут. При цьому процедура імпичменту президента або розпуску парламенту не були чітко прописані у законодавчих актах.

Обрання Л. Кучми на другий термін і зростаюча авторитарність його політики стали приводом для об'єднання низки партій в антипрезидентську коаліцію «Україна без Кучми». Під час президентських виборів 2004 р. почалися масові протести проти наступника Л. Кучми – В. Януковича. Тут треба визначити, що політична система України завжди страждала від перманентної політичної кризи, яка, як правило, загострювалася під час чергових або позачергових виборів керівників держави, зміна котрих супроводжувалася масовими акціями протестів.

Президентська кампанія 2004 р. та парламентські компанії 2006 і 2007 рр. в Україні показали великий структурний і ментальний розкол у політичному просторі країни. Образний на фоні всенародних протестів, названих Помаранчевою революцією, В. Ющенко був змушений погодитися в обмін на консенсус між усіма політичними силами на зміну форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, обмеживши можливості президента впливати на прийняття політичних рішень. Були внесені зміни в порядок обрання депутатів всіх рівнів, запроваджена

пропорційна виборча система. Усе це призвело до суттєвого покращення міжнародного іміджу України, зміни показників країни в системі індексування демократичних перетворень.

Усі ці процеси призвели до суттєвих змін в оцінці демократичних перетворень в Україні на основі визнаних цивілізованим світом критеріїв. Як відомо, головними з них виступають найавторитетніші міжнародні доповіді правозахисної організації Freedom House («Дім Свободи») зі США, які щорічно встановлюють глобальні індекси Freedom in the World, Nations in Transit, а також індекс демократії (Democracy Index) [3].

Freedom in the World – це глобальний індекс, який щорічно виводить рівень свободи в різних країнах світу. Як стверджують його автори, «стандарти в галузі політичних прав і громадянських свобод, яких дотримується організація у всіх своїх проєктах, зафіксовані у Загальній декларації прав людини і застосовуються до всіх країн і територій, незалежно від географічного положення, етнічного чи релігійного складу населення та рівня економічного розвитку». Індекс охоплює 192 країни, які утворюються в понад 14 територій.

Проєкт «Nations in Transit» («Країни перехідного періоду») – це поглиблене дослідження демократичних змін та тенденцій у колишніх комуністичних країнах Європи та Євразії. Моніторинг «Nations in Transit» охоплює 29 країн та забезпечує Freedom House найточнішими даними про цей регіон. Дослідження проводиться майже щороку, починаючи з 1995 р. На відміну від загального рейтингу Freedom in the World, де рейтинг базувався на двох ключових категоріях (політичних правах та громадянських свободах), у проєкті «Nations in Transit» звіти по країнах організовано відповідно до таких категорій: 1) демократичність правління на федеральному рівні; 2) виборчий процес; 3) громадянське суспільство; 4) незалежні ЗМІ; 5) демократичність правління на локальному рівні; 6) незалежність судової системи; 7) корупція.

Ще одним глобальним світовим індексом демократичних перетворень в країнах світу виступає Індекс демократії (Democracy Index). Складанням даного індексу займається «Economist Intelligence Unit» – дослідницька компанія, яка є аналітичним підрозділом відомого британського журналу «Economist» та надає послуги з прогнозування, дослідження та аналізу в різних сферах життя у 167 країнах світу. При складанні класифікації за рівнем розвитку демократії враховуються різні показники, згрупованих по п'яти категоріям – виборчий процес і плюралізм функціонування уряду, участь населення в політичному процесі, громадянські права і політична культура.

Надання Україні статусу вільної країни на той час було зумовлене суттєвим зрушенням у сфері громадянських свобод та політичних прав, що відбулося після «помаранчевої революції». Стан громадянських свобод покращився на 2 пункти, електорального процесу – на 1,75, політичних прав – на 1 (за семизначною шкалою, яку використовує «Freedom House»). Стали вільними ЗМІ. Проте тенденція до авторитарної консолідації, яка набувала сили за президентства Л. Кучми, змінилась гострою конфронтацією політичних сил. Причому конфронтація відбувалася не тільки між правлячими партіями та опозицією, а й всередині урядової коаліції. Спроба укласти між провідними політичними силами пактову угоду на ґрунті «Універсалу національної єдності» [4] не вдалася через гострі суперечності щодо зовнішньополітичних орієнтацій та культурного розвитку.

За висновками експертів «Freedom House» стан функціонування державної влади в Україні був визнаний майже вдвічі гірший за стан виборчого процесу, асоціативних і індивідуальних прав, більше ніж у двічі гірший за стан політичного плюралізму, політичної участі, свободи слова і переконань. Україна за часів президентства В. Ющенка перетворилася на країну, у якій свобода набувала контури всездозволеності, а демократія помилково приймалася за безкарність. Політична нестабільність, яку спричиняла необмежена раціональними рамками свобода, створювала загрозу демократичному розвитку та існуванню незалежної Української держави.

Але загалом політичний режим в Україні в 2004-2010 рр. характеризувався більшою демократичністю, ніж режим, що існував за часів Л. Кучми, але однак превалювання неформальних механізмів над формальними збереглося. Президентська каденція В. Ющенка запам'яталася п'ятьма змінами урядів країни та зовнішнього політичного курсу України. Політична еліта того часу не змогла реалізувати необхідні

для держави реформи. Посилилась економічна та політична криза, що призвело до перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича.

З приходом до влади В. Януковича конституційний процес був згорнутий, Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. Україна знову перейшла від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської моделі. Виборча система знову стала змішаною. Правляча еліта підтримала пріоритет інтересів фінансово-промислових угруповань над інтересами суспільства. Посилення корупції призвело до нерационального використання бюджетних коштів. Посилилися авторитарні тенденції в управлінні країною. Характерним для каденції В. Януковича була політика лавірування між ЄС та РФ, результатом якої стала відмова від ратифікації угоди про співробітництво з ЄС у грудні 2013 р. Реакційні тенденції сприяли зростанню протестних настроїв, що стало каталізатором Революції Гідності 2014 р. Це був вже другий епізод зміни влади шляхом масових протестів, причому в обхід формальних інститутів на кшталт виборів, імпідменту тощо.

У червні 2014 р. на посаду Президента України в першому турі було обрано П. Порошенка. Одним з перших кроків новообраного президента стало повернення до моделі парламентсько-президентської республіки. В умовах російської агресії, анексії Криму та захоплення окремих районів Донецької та Луганської областей керівництво держави чітко проголосило курс на подальшу демократизацію всіх сторін суспільного життя, євроінтеграцію України, очищення влади через закон про люстрацію, декомунізацію, боротьбу з корупцією. У вересні 2014 р. Верховною Радою було прийнято Закон України «Про очищення влади», метою якого було відновлення довіри до влади у відповідності до європейських стандартів [5]. Наступним кроком у трансформації політичної системи України стало прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» [6]. Одним з наслідків прийняття цього закону стала заборона діяльності Комуністичної партії України. У січні 2015 р. парламент почав розгляд законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканості народних депутатів і суддів.

Важливою складовою демократичного транзиту стала децентралізація публічної влади в Україні. Стратегічним напрямком реформи став відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної моделі територіальної організації влади в Україні, реалізація положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування. Було влучно проведено розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування, центр прийняття рішень був перенесений на базовий рівень (село, селище, місто).

Але, незважаючи на декларування вкрай необхідних для розвитку України демократичних реформ, незважаючи на деякі успішні кроки в трансформації політичної системи країни, загалом стара система влади залишалася недоторканою та незмінною. Проголошені реформи проводились лише косметично, дії владної верхівки характеризувались популізмом та лобізмом відповідних фінансово-промислових угруповань. Падіння виробництва, втрата частини територій разом зі значною частиною бюджетоутворюючих підприємств Донбасу, різке підвищення цін на комунальні послуги для населення, збільшення соціальної напруги на фоні гальмування проголошених змін викликало стрімке падіння рейтингу діючої влади. У квітні 2019 р. на чергових виборах Президента України перемогу одержав В. Зеленський.

За часи його каденції були зроблені подальші кроки щодо демократичних перетворень в Україні. Україна досягла значного прогресу в розвитку власних демократичних інститутів і є надійним партнером для усіх, хто готовий ставати на захист демократії та свободи у світі. Важливим кроком стало ухвалення закону про деолігархізацію, який дає змогу відновити механізм народовладдя і розбудувати інститути прямої демократії. Було ухвалено багато рішень, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, захисту жінок, дітей, внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю і кожного окремого громадянина.

Виступаючи 9 грудня 2021 р. у віртуальному форматі на Саміті за демократію, ініційованому президентом США Дж. Байденом, Президент України В. Зеленський

заявив, що Україна є лідером демократичних перетворень у регіоні завдяки реалізації низки реформ. На його думку, «Україна, поза сумнівом та без жодної зайвої скромності, є лідером демократичних перетворень у регіоні. Ми створили нову інфраструктуру антикорупційних інституцій, ми втілюємо інноваційні технології для запобігання та виявлення антикорупційних дій для прозорості управління державними фінансами, майном і публічними закупівлями» [7].

Підбиваючи підсумки історичного розвитку незалежної України, треба визначити, що здійснюючи демократичний транзит, перехід до суспільства з соціально орієнтованою економікою та плюралістичною політичною системою, Україна довгий час залишалася в статусі перехідної моделі. Здобувши незалежність, наша держава спізнилася з реформами на старті, що вплинуло на подальшу трансформацію усього суспільного ладу. Політичне, економічне і соціокультурне життя українського суспільства до сьогоднішнього дня містить відбитки тоталітаризму і колишнього напівколоніального статусу України в складі різних держав. Перехід до демократії здійснюється в умовах незавершеності національної консолідації. Довгий час у політичній свідомості більшості населення продовжують панувати принципи егалітаризму й етатизму.

Яскравим показником суперечливості та непослідовності демократичної трансформації України протягом 2015-2020 рр. виступають щорічні дослідження різних неурядових організацій проекту «Nations in Transit» («Країни перехідного періоду») (табл. 1), [8].

Таблиця 1

Динаміка демократичних перетворень в Україні за індексом Nations in Transit (2015-2020 рр.)

№	Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Демократичне управління державою	6,00	5,75	5,75	5,75	2,25	2,5
2	Виборчий процес	3,50	3,50	3,50	3,50	4,5	4,5
3	Громадянське суспільство	2,25	2,25	2,50	2,75	5,0	5,0
4	Незалежні ЗМІ	4,00	4,00	4,00	4,25	3,75	3,75
5	Демократичне місцеве самоврядування	5,50	5,25	5,00	4,75	3,25	3,25
6	Верховенство права та незалежність правосуддя	6,00	6,00	5,75	5,75	2,5	2,5
7	Корупція	6,25	6,00	5,75	5,75	2,25	2,25
8	Загальний індекс	4,75	4,68	4,61	4,64	3,36	3,39

Порівняння показників індексування за методологіями Nations in Transit та Індексу демократії (Democracy Index) в Україні протягом 2015-2020 рр. представлена в табл. 2.

Таблиця 2

Значення інтегральних індексів Nations in Transit та Індексу демократії України за 2015-2020 рр.

№	Рік	Nations in Transit	Індекс демократії
1	2015	3,25	5,70
2	2016	4,68	5,70
3	2017	4,61	5,69
4	2018	4,64	5,69
5	2019	3,36	5,90
6	2020	3,39	5,81

Головною перешкодою для політико-режимного транзиту в Україні за час її незалежного існування стала непослідовність структурних перетворень політичної системи. Демократія була встановлена в більшості випадків лише процедурно. Рациональної бюрократизації політичної сфери життя суспільства не відбулося. Слабкість державних інститутів призводило часто до їх захоплення або використання в інтересах олігархічних угруповань.

Проте, незважаючи на труднощі, непослідовність і нерівномірність реформ, Україна не лише задекларувала намір побудувати демократичне суспільство. Вона взялася до практичного втілення цього наміру в життя, подолавши декілька гострих політичних криз компромісами й взаємною поступливістю супротивних сторін. Уже є досягнення у трансформації економіки та впровадження її ринкових засад, завершено процес приватизації, створено клас великих власників, закладено основи середнього та малого підприємництва, формується ринкова інфраструктура в банківській, фінансовій та інших сферах економіки, впроваджена і протягом останніх років є стабільною національна валюта. У суспільно-політичному житті відбулася демонополізація ідеологічної сфери, формується багатопартійна система, є осередки громадянського суспільства – громадські об'єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та інтернет-видання.

Висновки. Аналіз розвитку політичної системи української держави доби незалежності демонструє наявність суттєвих суб'єктивних та об'єктивних чинників та перешкод, які ускладнюють перехід України до демократії, перешкоджають створенню на теренах нашої держави політично спроможного й економічно розвиненого суспільства. Перехідній політичній системі України притаманні, поряд із демократичними ознаками, риси, що властиві олігархічним та охлократичним режимам (вплив номенклатури, що нерідко об'єднуються в клани, є схильна до корупції і залишається байдужою до суспільних інтересів; збереження командно-адміністративних методів управління; рекрутування частини правлячої еліти з маргінальних прошарків суспільства, які прагнуть швидкого підвищення свого соціального статусу та матеріального добробуту та ін.). З цим пов'язані некомпетентність владних структур, неповага до закону, намагання неадекватними засобами негайно розв'язати проблеми, використати настрої натовпу для реалізації вузькокорисливих інтересів. Нерозвиненими залишаються механізми стримувань і противаг у політичній системі. Але, незважаючи на всі ці слабкі місця, не вирішені проблеми та непослідовні дії, Україна впевнено збільшує темпи демократичного транзиту, залишається форпостом демократичних перетворень на пострадянському просторі.

Список використаних джерел

1. Чого бракує українській демократії? URL : <http://zbruc.eu/node/103251>.
2. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів ; пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 224 с.
3. Nations in Transit Methodology. URL : http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT – 2011 – Methodology.pdf. Democracy Index 2019. URL : <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
4. Універсал національної єдності. *Урядовий кур'єр*. 2006. 5 серпня. С. 5.
5. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.
7. Зеленський на Саміті за демократію: Україна є лідером демократичних перетворень у регіоні. URL : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/785291.html>.
8. Freedom House, Nations in Transit 2018 – Ukraine, 11 April 2018. URL : <https://www.refworld.org/docid/5b3cc262a.html>.

Надійшла до редакції 28.03.2022

References

1. Chogho brakuye ukrayinskiy demokratiyi? [What is missing in Ukrainian democracy?]. URL : <http://zbruc.eu/node/103251>[in Ukr.].
2. Sartori Dzh. (2001) Porivnyalna konstytuciyna inzheneriya. Doslidzhennya struktur, motyviv i rezultativ / Per. z anghl. [Comparative constitutional engineering. Study of structures, motives and results / Trans. from English]. Kyiv : ArtEk. 224 p. [in Ukr.].
3. Nations in Transit Methodology. URL:http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT – 2011 – Methodology.pdf. Democracy Index 2019. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
4. Universal nacionalnoyi yednosti [Universal car of national unity]. *Uryadovyy kuryer*. 2006. 5 serpnya. 5 p. [in Ukr.].
5. Pro ochyshhennya vlydy : Zakon Ukrayiny № 1682-VII vid 16.09.2014 r. [On the purification of power: Law of Ukraine No. 1682-VII dated September 16, 2014] URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>. [in Ukr.].
6. Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-socialistychnoho (natsystskoho)

totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnyoyi symboliky. Zakon Ukrainy № 317-VIII vid 09.04.2015 r. [On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols. Law of Ukraine № 317-VIII of April 9, 2015]. URL : [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19). [in Ukr.].

7. Zelensky na Samiti za demokratiyu: Ukraina ye liderom demokratychnykh peretvoren u rehioni [Zelensky at the Summit for Democracy: Ukraine is the leader of democratic transformations in the region]. URL : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/785291.html>. [in Ukr.].

8. Freedom House, *Nations in Transit 2018 – Ukraine*, 11 April 2018, available at. URL : <https://www.refworld.org/docid/5b3cc262a.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Levin, Oleh Poplavskyy. Ukraine as an outpost of democratic transformations on the post-Soviet space. The article deals with problems of historical path of democratic transformations in Ukraine, which led to the transformation of our state into an outpost of democratic changes in the post-Soviet space.

The main obstacle to political-regime transit in Ukraine during its independent existence was the inconsistency of the structural transformations of the political system. Democracy was established in most cases only procedurally. There was no rational bureaucratization of the political sphere of society. The weakness of state institutions often led to their capture or use in the interests of oligarchic groups.

Despite the difficulties, inconsistency and unevenness of reforms, Ukraine has not only declared its intention to build a democratic society. She undertook the practical implementation of this intention, overcoming several acute political crises through compromises and mutual concessions of the opposing parties.

Carrying out a democratic transit, a transition to a society with a socially oriented economy and a pluralistic political system, Ukraine remained in the status of a transitional model for a long time. Having gained independence, our state was late with reforms at the start, which affected the further transformation of the entire social order.

The analysis of the development of the political system of the Ukrainian state at the time of independence demonstrates the presence of significant subjective and objective factors and obstacles that complicate Ukraine's transition to democracy, hinder the creation of a politically capable and economically developed society on the territory of our state. Along with democratic features, the transitional political system of Ukraine is characterized by features characteristic of oligarchic and ochlocratic regimes.

Keywords: *Ukraine, democracy, freedom, political system.*

УДК 343.131.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-214-220

Олена ЛЕЙБА ©

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна)

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню порушень презумпції невинуватості в межах національної судової практики та практики Європейського суду з прав людини. Зазначається, що порушення однієї із значущих кримінально процесуальних засад, якою є презумпція невинуватості, є доволі поширеними та різноплановими на практиці. У статті досліджуються найбільш поширені в Україні порушення презумпції невинуватості, а саме: оприлюднення інформації щодо кримінального провадження та його учасників; використання у процесуальних документах формулювань, які ставлять під сумнів невинуватість особи; публічне застосування обмежувальних заходів до особи в залі судового засідання.

Ключові слова: *презумпція невинуватості; порушення презумпції невинуватості; кримінальне провадження; незаконне оголошення відомостей щодо кримінального провадження; процесуальні документи, що ставлять під сумнів невинуватість особи.*

© О. Лейба, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9416-9357>

elena008888@gmail.com

Постановка проблеми. Презумпція невинуватості є кримінально процесуальною засадою, значимість якої підкреслюється її закріпленням не лише в галузевому законі, а й на рівні Конституції України. Водночас аналіз як національної судової практики, так і справ у Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ), в яких України була відповідачем, на жаль, демонструє наявність непоодиноких порушень означеної засади. При цьому цікаво зазначити, що серед такого роду порушень, можна віднайти ілюстрації відступу від різних елементів презумпції невинуватості, що свідчить про різноплановість можливих некоректних дій державних органів, а подекуди й приватних осіб. Окрім цього, певні порушення носять системний характер, про що, зокрема, можуть свідчити рішення ЄСПЛ, які, не дивлячись на свою хронологічну віддаленість одне від одного, все ж фіксують однотипні порушення Україною ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у контексті презумпції невинуватості. Дещо в іншій (відносно новій площині) актуальності даній тематиці надало рішення КСУ від 8 червня 2022 року, де, спираючись саме на положення презумпції невинуватості, КСУ визнав неконституційною одну із підстав для закриття кримінального провадження [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання щодо презумпції невинуватості були предметом наукових досліджень таких вчених: Ю. Грошевого, І. Гловюк, О. Варченко, О. Капліної, В. Нора, О. Осауленка, М. Шумила, Г. Юджівської та ін.

Мета. У межах даної публікації спробуємо проілюструвати найбільш поширені в Україні порушення презумпції невинуватості¹.

Виклад основного матеріалу. *Оприлюднення інформації щодо кримінального провадження та його учасників.* Зауважимо, що певним орієнтиром у цьому питанні може служити позиція ЄСПЛ, відповідно до якої сама по собі презумпція невинуватості не забороняє владі повідомляти суспільству інформацію щодо кримінального провадження, проте це потрібно робити виважено та делікатно, як цього потребує повага до презумпції невинуватості [2, п. 38]. Зазначимо, що свого часу це питання вже піднімалося й у практиці Верховного Суду, який дійшов висновку про те, що очевидним порушенням презумпції невинуватості є оприлюднення інформації із зазначенням імені особи до набрання чинності обвинувальним вироком суду стосовно такої особи [3]. Однак в іншому рішенні Верховний Суд уточнив, що повідомлення на сайті Генеральної прокуратури України про стан кримінального провадження без зазначення про винність особи не порушує презумпції невинуватості [4].

Водночас, не дивлячись на приділену як ЄСПЛ, так і ВС увагу даному питанню, порушення цього аспекту презумпції невинуватості в Україні є непоодинокими. Так, із різницею в десять років ЄСПЛ було винесено два досить ілюстративних рішення проти України стосовно порушення презумпції невинуватості в контексті некоректного інформування громадськості про винуватість фігурантів кримінальних проваджень. Перше рішення, яке маємо згадати у цьому контексті, – це рішення «Шагін проти України». Зокрема, ЄСПЛ було встановлено, що «одразу після затримання заявника як підозрюваного у кримінальній справі, прокуратура м. Києва організувала прес-конференцію, яку широко висвітлювали засоби масової інформації. У одній зі статей наводилися слова першого заступника прокурора м. Києва В.Ш.: «Тридцятирічний Ігор Шагін був замовником восьми з дванадцяти встановлених нами епізодів. ... Загалом за виконання «замовлень» кілери одержали від Шагінна близько 100 тисяч доларів...» [5, п. 31, 34]. При цьому дане рішення ЄСПЛ, на жаль, не послужило належним запобіжником від повторення такого роду порушень презумпції невинуватості в Україні. Зокрема, досить схожа ситуація описана й у рішенні по справі «Корбан проти України»: «1 листопада 2015 року заступник Генерального прокурора заявив на прес-конференції: «З вини цих організаторів (вказуючи на екран з фотографією заявника), які створили цю злочинну групу, багато осіб сьогодні можуть стати цілями розслідування або підозрюваними, а пізніше – потрапити до суду. Я вимагаю, щоб усі особи, які розуміють, що тут відбувається, прийшли до Служби безпеки або Генерального прокурора України, поділилися з нами інформацією – і буде застосовано пункт 2 статті 255 Кримінального

¹ Зазначимо, що в схожому контексті вказане питання також досліджувалось окремими українськими науковцями (див.: Варченко О.О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії. Харків, 2022, 284 с.).

кодексу» [6, п. 82]. Відтак, ЄСПЛ встановив, «що твердження, зроблені високопосадовими особами у ЗМІ стосовно кримінальних проваджень проти заявника були далекими від обережних. Його особа була відома громадськості й він був названий лідером кримінальної організації, яка вчинила ряд тяжких кримінальних правопорушень. У результаті ці твердження не могли не сприяти думці громадськості про вину заявника до того, як він був визнаний винним у суді» [6, п. 231–232].

Вивчення судової практики також надає можливість звернути увагу на випадки оприлюднення інформації щодо учасників кримінального провадження не лише представниками державно-владних структур, а й приватними особами, що, з одного боку, порушує таємницю досудового розслідування, а з іншого, – презумпцію невинуватості. Відповідно до ст. 222 КПК, відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. Слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом. Прикладом порушення цих положень КПК України й одночасно порушення презумпції невинуватості може слугувати ситуація, відображена у вироку Луцького міськрайонного суду Волинської області, відповідно до якого ОСОБА_1 визнана винною у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України. Так, «Особа 1, маючи статус потерпілого в кримінальному провадженні, діючи умисно, будучи попередженим у регламентованому законом порядку з приводу зобов'язання не розголошувати відомості досудового розслідування, розголосив їх у відповідному кримінальному провадженні, за відсутності дозволу прокурора та слідчого, в порушення вимог ст. 222 КПК України та п. 3 ч. 1 ст. 57 КПК України, з власного акаунта в загальнодоступній соціальній мережі «Facebook», розмістив постанову про проведення судово-медичної експертизи у кримінальному провадженні, у якій наявна таємниця досудового розслідування, у тому числі: місце, час та спосіб вчинення злочину, анкетні дані неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, речі, що були викрадені під час вчинення злочину, номер кримінального провадження та його кваліфікація» [7].

Використання у процесуальних документах формулювань, які ставлять під сумнів невинуватість особи. Порушення презумпції невинуватості через допущення некоректних формулювань у процесуальних документах також є доволі розповсюдженим явищем, на яке звертали увагу як найвищі національні судові інстанції, так і ЄСПЛ. Зокрема, йдеться про ситуації, коли в офіційних процесуальних документах допускаються висловлювання, які вказують на причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, тоді, як відповідного судового вироку із цього питання не було. Як приклад, свого часу Верховним Судом розглядалась касаційна скарга, у якій прокурор указував на те, що «в ухвалі суду апеляційної інстанції зазначено про вчинення злочину ОСОБА_1 за попередньою змовою з ОСОБА_4, тоді як обвинувальний акт до суду скеровано лише щодо ОСОБА_1, що є порушенням принципу презумпції невинуватості, передбаченого у ст. 17 КПК України» [8]. Верховний Суд погодився із позицією прокурора, зазначивши, що «Загальною засадою кримінального провадження – презумпцією невинуватості та забезпечення доведеності вини, встановленою в ст. 17 ч. 1 КПК України, передбачено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Відповідно до частини 5 зазначеної статті поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Зазначені положення національного законодавства відповідають практиці Європейського суду з прав людини у рішеннях у справі «Аллєне де Рібемон проти Франції» та у справі «Грабчук проти України» [8].

Так само рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України», на яке послався Верховний Суд, на сьогодні, власне, є хрестоматійним у питанні порушення презумпції невинуватості некоректними процесуальними формулюваннями в офіційній документації. Так, справа проти пані Грабчук була закрита слідчим, однак у відповідній постанові слідчий серед іншого вказав, що «у діях Марії Михайлівни Грабчук є склад

злочину, передбачений статтею 167 Кримінального кодексу України, тобто халатність, у вчиненні якого вона визнала себе винною. Враховуючи, що з моменту вчинення нею даного злочину минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, кримінальна справа за статтею 167 Кримінального кодексу України не може бути порушена у зв'язку із закінченням строків давності». Так само, не погоджуючись із таким формулюванням, пані Грабчук подала скаргу на згадуване рішення до суду, у якій стверджувала, що такого роду формулювання порушують її право, передбачене ст. 62 Конституції України, а саме – презумпцію невинуватості. Однак Володимир-Волинський суд відмовив у задоволенні скарги, мотивувавши своє рішення наступним чином: «Як видно з матеріалів кримінальної справи щодо Грабчук М. М. і постанови про закриття кримінального провадження, в діяннях Грабчук М. М. вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 167 Кримінального кодексу України» [9, п. 17–19]. Але із таким підходом не погодився ЄСПЛ, зазначивши у своєму рішенні таке: «Практика Суду встановлює, що презумпція невинуватості порушена, якщо твердження посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що особа винна, коли цього не було встановлено відповідно до закону. Цього достатньо навіть за відсутності жодного формального висновку, що існує деяка підстава припустити, що посадова особа вважає цю особу винною. Питання, чи порушує твердження посадової особи принцип презумпції невинуватості, має бути з'ясоване у контексті тих фактичних обставин, у яких це твердження було зроблене. Межі п. 2 ст. 6 Конвенції не обмежуються порушенням кримінальної справи, а поширюються на судові рішення, прийняті після того, як переслідування було припинено. Дійсно, оголошення підозр стосовно невинуватості обвинуваченого є припустимим, доки в результаті закінчення кримінальних проваджень, не було винесено рішення по суті справи. Суд зазначає, що у цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформульовані у термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що заявниця вчинила злочин. Зокрема, у рішенні від 4 грудня 2000 року слідчий використав слова «у діях [заявниці] є склад злочину» та «моменту, коли [заявниця] вчинила злочин», а Володимир-Волинський суд зазначив, що в діяннях заявниці «вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 167 Кримінального кодексу України». Провадження у Володимир-Волинському суді, результатом якого стало рішення від 26 квітня 2001 року, не було кримінальним за суттю, і йому не вистачало ряду ключових елементів, які зазвичай характеризують судово кримінальне провадження. За цих обставин Суд вважає, що мотиви, використані слідчим та Володимир-Волинським судом, становлять порушення презумпції невинуватості» [9, п. 42, п. 45].

У контексті формулювань, які кидають тінь підозри на особу, чим порушують презумпцію невинуватості, не можна не згадати Рішення Конституційного Суду України № 3-р(П)/2022 від 8 червня 2022 року у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) [1]. У зазначеному рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку, що приписи статей 1, 3, 8, 62 Конституції України у їх взаємозв'язку вказують на позитивний обов'язок держави забезпечувати дотримання презумпції невинуватості особи на всіх стадіях кримінального провадження та після його завершення аж до спростування такої презумпції в законному порядку судом виключно в обвинувальному вироку. Це, зокрема, означає, що особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, після закриття стосовно неї кримінального провадження з будь-яких підстав має сприймати вся публічна влада як таку, що не вчиняла кримінального правопорушення, поведження з нею має відповідати такому сприйняттю та не спричиняти жодного явного осуду чи натяку на нього, не формувати негативного сприйняття суспільством такої особи, не підірвати її репутації тощо [1].

Публічне застосування обмежувальних заходів до особи в залі судового засідання. Вивчення практики ЄСПЛ дозволяє констатувати значну кількість рішень, де порушенням Україною Конвенції було визнано тримання обвинувачених під час судових засідань в загороджувальних металевих конструкціях (клітках) [11-12]. Аналогічний підхід було продемонстровано ЄСПЛ і у відносно новому рішенні «Александровська проти України» (2021 р.), де серед іншого Судом було наголошено на такому: «Суд зазначає, що тримання обвинувачених у металевих клітках під час

судових засідань було стандартною процедурою в Україні (див. рішення у справах «Титаренко проти України» («Titarenko v. Ukraine»), заява № 31720/02, пункт 41, від 20 вересня 2012 року, та «Корбан проти України» («Korban v. Ukraine»), заява № 26744/16, пункти 132, від 04 липня 2019 року). Ця практика також застосовувалася у справі заявниці. Так, хоча один раз (30 червня 2016 року) Київський суд задовольнив клопотання захисників заявниці та звільнив її з металевої клітки, під час інших засідань (у тому числі в тому самому суді) вона перебувала в такій клітці. Справді, як зазначено у матеріалах справи (див. пункти 21-23), заявниця та її захисники не подавали на кожному засіданні клопотань про звільнення її з клітки, в якій вона перебувала. Однак Суд вважає, що у будь-якому випадку подання такого клопотання не мало б жодних шансів на успіх, враховуючи, що згідно з національним законодавством суди були зобов'язані тримати обвинувачених у металевих клітках під час засідань (поки ці клітки не були замінені на скляні кабінки), і жодних альтернатив цьому не було... Суд постановив, що тримання особи у металевій клітці під час судового розгляду само по собі є приниженням людської гідності, що становить порушення статті 3 Конвенції» [10, п. 86-89]. І хоча в цитованому рішенні ЄСПЛ не акцентує на тому, що тримання особи у металевій клітці порушує не лише право на гідність, а й презумпцію невинуватості, однак органічний зв'язок цих двох категорій на сьогодні вже доведено на рівні наукових досліджень [12, с. 51]. Більше того, в практиці ЄСПЛ можна віднайти рішення, де тримання обвинуваченого у металевій клітці під час судового засідання розцінювалось судом не лише як приниження гідності, а й як порушення засади презумпції невинуватості. Зокрема, у цьому контексті доволі ілюстративним є рішення у справі «Ходорковський і Лебедєв проти Російської Федерації», де ЄСПЛ вказав, що «Громадськість спостерігала заявників в залі судових засідань в ... металевій клітці ... Засідання транслиювалося в прямому ефірі ... Такі жорсткі та агресивні атрибути судового розгляду могли змусити звичайного спостерігача зробити висновок про те, що перед судом постали «особливо небезпечні злочинці». На додаток до підриву принципу презумпції невинуватості оспорюване звернення в судовому засіданні принижувало заявників. Суд над заявником висвітлювався багатьма національними та міжнародними засобами масової інформації, тому заявник постійно поставав перед широким загалом в такій обстановці [13, п. 485].

Водночас у даному контексті варто зауважити й на позитивну динаміку у вирішенні описаної проблеми на території України. Як зазначають дослідники, «на подолання цієї негативної практики, вітчизняним законодавцем було зроблено відповідні кроки. Зокрема, КПК 2012 р. передбачив необхідність заміни у судах загальної юрисдикції металевих загороджень, які відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла (п. 21 Перехідних положень). Так само Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26 грудня 2013 р. № 607 «Про затвердження Зміни № 1 ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди» затверджено із наданням чинності з 1 квітня 2014 р. відповідні зміни, якими скориговані вимоги до проєктування зони для утримання обвинувачених (підсудних, засуджених) під час проведення судових процесів у залах судових засідань для розгляду кримінальних справ. При цьому станом на 01 вересня 2020 р. в залах судових засідань для розгляду кримінальних справ замінено 1523 металевих загородження на загородження зі спеціального захисного скла, з них в апеляційних судах – 109, у місцевих загальних судах – 1414. Потребують заміни 12 металевих загороджень у залах судових засідань для розгляду кримінальних справ п'яти місцевих загальних судів трьох областей: Запорізької, Кіровоградської та Хмельницької. Тож на сьогодні можна стверджувати, що проблема приниження людської гідності у зв'язку із поміщенням обвинуваченого в конструкцію з металевих ґрат (клітку) під час розгляду провадження у суді в Україні практично вирішена» [14, с. 77–78].

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеного, варто зазначити, що аналіз як національної судової практики, так і практики ЄСПЛ дає можливість констатувати наявність різнопланових порушень презумпції невинуватості в Україні. Разом із тим, все ж справедливим буде вказати й на певні позитивні тенденції у забезпеченні цієї засади в Україні та наближенні вітчизняних правових реалій до рівня міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України № 3-р(II)/2022 від 8 червня 2022 року у справі за конституційною скаргю Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості). URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_p_2_2022.pdf.
2. Case of *Alenet de Ribemont v. France* (Application no. 15175/89) Judgment, Strasbourg, 10 February 1995. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>.
3. Постанова Верховного Суду від 31.10.2019 року в справі № 760/20787/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85467402>.
4. Постанова Верховного Суду від 20.11.2019 року в справі № 757/34493/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86105325>.
5. Справа «Шагін проти України» (Заява № 20437/05) Страсбург, 10 грудня 2009 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text.
6. Справа «Корбан проти України» (Заява № 26744/16), Страсбург, 4 липня 2019 року. URL : <http://khp.org/1563362231>.
7. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12.07.2017 року в справі № 161/10033/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67743650>.
8. Постанова Верховного Суду від 26.04.2018 року в справі № 357/12424/15-к. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/73727680?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl04&_ga=2.201052907.451122213.1655219216-285735330.1631279104.
9. Справа «Грабчук проти України» (Заява № 8599/02) Страсбург, 21 вересня 2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text.
10. Справа «Маллий проти України» (Заява № 14486/07): Страсбург 11 квітня 2019 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d91.
11. Справа «Александровська проти України» (Заява № 38718/16) Страсбург 25 березня 2021 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f73#Text.
12. Varchenko O. Presumption of innocence and respect for human dignity: problematic issues of the relationship of two principles. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 2. P. 231–235.
13. Case of *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Applications nos. 11082/06 and 13772/05) Judgment, Strasbourg, 25 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.
14. Варченко О. О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії (081 – право) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: 2022, 284 с.

Надійшла до редакції 03.06.2022

References

1. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny № 3-r(II)/2022 vid 8 chervnya 2022 roku u spravi za konstytutsiynoyu skarhoyu Krotiyuka Oleksandra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) punktu 4 chastyny pershoyi statti 284 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny (sprava shchodo prezumptsiyi nevinuvatosti) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 3-p(II)/2022 of June 8, 2022 in the case of the constitutional complaint of Oleksandr Volodymyrovych Krotiyuk regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 4 of part one of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (case regarding the presumption of innocence)]. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_p_2_2022.pdf. [in Ukr.].
2. Case of *Alenet de Ribemont v. France* (Application no. 15175/89) Judgment, Strasbourg, 10 February 1995. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>.
3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31.10.2019 roku v spravi № 760/20787/18 [Resolution of the Supreme Court dated October 31, 2019 in case No. 760/20787/18]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85467402>. [in Ukr.].
4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20.11.2019 roku v spravi № 757/34493/15-ts [Resolution of the Supreme Court of November 20, 2019 in case No. 757/34493/15-ts]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86105325>. [in Ukr.].
5. Sprava «Shahin proty Ukrayiny» (Zayava № 20437/05) [Case «Shagin v. Ukraine» (Application No. 20437/05)] Strasburh, 10 hrudnya 2009 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text. [in Ukr.].
6. Sprava «Korban proty Ukrayiny» (Zayava № 26744/16) [Case «Korban v. Ukraine» (Application No. 26744/16)], Strasburh, 4 lypnya 2019 roku. URL : <http://khp.org/1563362231>. [in Ukr.].
7. Vyroky Luts'koho mis'krayonnoho sudu Volyn'skoyi oblasti vid 12.07.2017 roku v spravi № 161/10033/17 [Verdict of the Lutsk City and District Court of the Volyn Region dated July 12, 2017 in case No. 161/10033/17]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67743650>. [in Ukr.].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26.04.2018 roku v spravi № 357/12424/15-k [Resolution of the Supreme Court of April 26, 2018 in case No. 357/12424/15-k]. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/73727680?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl04&_ga=2.201052907.451122213.1655219216-285735330.1631279104. [in Ukr.].

9. Sprava «Hrabchuk proty Ukrainy» (Zayava № 8599/02) [The case «Hrabchuk v. Ukraine» (Application No. 8599/02)] : Strasburh, 21 veresnya 2006 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text. [in Ukr.].

10. Sprava «Maly proty Ukrainy» (Zayava № 14486/07) [The case «Maly v. Ukraine» (Application No. 14486/07)] : Strasburh 11 kvitnya 2019 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d91. [in Ukr.].

11. Sprava «Aleksandrovs'ka proty Ukrainy» (Zayava № 38718/16) [Case «Aleksandrovska v. Ukraine» (Application No. 38718/16)] : Strasburh 25 bereznya 2021 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f73#Text. [in Ukr.].

12. Varchenko, O. (2021) Presumption of innocence and respect for human dignity: problematic issues of the relationship of two principles [Presumption of innocence and respect for human dignity: problematic issues of the relationship of two principles]. *Visegrad journal on human rights*. № 2, pp. 231–235. [in Ukr.].

13. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (Applications nos. 11082/06 and 13772/05) Judgment, Strasbourg, 25 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.

14. Varchenko, O. O. (2022) Zabezpechennya povahy do lyuds'koyi hidnosti v kryminal'nomu provadzhenni [nsuring respect for human dignity in criminal proceedings] : dys. ... d-ra filosofiyi (081 – pravo) / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 284 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Leiba. Presumption of innocence in the scope of national judicial practice and practice of the European Court of Human Rights. The article deals with research of the delinquency of presumption of innocence within national judicial practice and practice of European Court of Human Rights. It has been noted that delinquency of the one of the significant criminally-remedial basic principles, which is the presumption of innocence, in practice are quite widely spread and diverse. The most common kinds of the delinquency of presumption of innocence in Ukraine in the scope of national judicial practice and practice of European Court of Human Rights are researched in the article. In particular, attention was paid to such a kind of the delinquency of the presumption of innocence as public disclosure of data of a criminal proceeding and its participants. On the ground of the analysis of the judicial practice it is pointed at the cases of disclosure of data concerning the participants of the criminal proceeding not only by officials of the government institution but also by private persons, which on the one hand violates the confidence of prejudicial inquiry, and on the other – the presumption of innocence.

Furthermore it is studied in the article such kind of the delinquency of the presumption of innocence as using of such a definitions in the proceeding documents, which are calling into question the individuals innocence. Specifically, under the analysis were the cases when in the official proceeding documents such definitions are allowed that indicate the involvement of a person in the commission of a criminal offence, while there was no relevant court verdict on this issue.

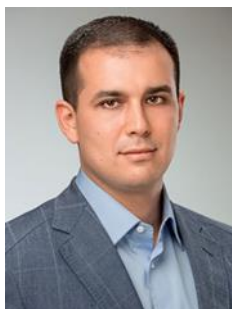
The article also investigates such a delinquency of the presumption of innocence as the public application of restrictive measures against a person in the courtroom. As a result of the analysis a significant number of decisions of the European Court of Human Rights were recorded, where holding defendants in obstructing metallic structures (cages) was recognized as a violation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by Ukraine's side.

The article emphasizes the positive trends in ensuring the presumption of innocence in Ukraine and approximation of domestic legal realities to the level of international standards.

Key words: *presumption of innocence, delinquency of the presumption of innocence, criminal proceeding, illegal disclosure of data of criminal proceedings; proceeding documents, which are calling into question the individuals innocence.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-221-226

**Каміль
ПРИМАКОВ[®]**
кандидат
юридичних наук

Дмитро ЗАДАЛЯ
кандидат
юридичних наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРИНЦИП ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Досліджено принцип доступу до правосуддя та проблеми його реалізації в адміністративному судочинстві в умовах карантинних обмежень, спричинених COVID-19. Визначено, що реалізація принципу доступу до правосуддя має фундаментальне значення не тільки для забезпечення стабільності, уніфікованості, вони здійснюють також міжгалузевий ефект на систему правового захисту людини і громадянина загалом. Проаналізовано поняття та сутність доступу до правосуддя, проаналізовано особливості доступу до адміністративного суду. Виокремлено деякі проблеми забезпечення адміністративними судами доступності до правосуддя під час розв'язання публічно-правових спорів.

Ключові слова: судочинство, суд, доступ до правосуддя, адміністративне судочинство, COVID-19.

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних та суспільно-політичних відносин, наукової думки, права, державних інститутів сприяв виробленню у суспільстві стійкого переконання, що побудова демократичної і правової держави неможлива без забезпечення ефективних механізмів реалізації, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб відповідно до принципу верховенства права.

До того ж, рівень демократії у суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади, його спроможністю об'єктивно й неупереджено прийняти судові рішення виключно на основі норм права та відновити порушені права і свободи людини. У процесі реалізації прав, свобод і законних інтересів, виконання своїх обов'язків жоден суб'єкт права не може уникнути ризику їх обмеження чи порушення органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, і, як наслідок, необхідності їх поновлення, охорони та захисту шляхом звернення до компетентного, незалежного і безстороннього суду, створеного на підставі закону. Але в умовах карантинних обмежень, спричинених COVID-19, можливість такого звернення є дещо ускладненою та зумовлює необхідність побудови такої системи доступу до правосуддя, яка забезпечила б його ефективність у сучасних умовах політико-правового та економічного розвитку суспільства та держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання доступності до правосуддя було предметом дослідження таких науковців, як Д. Віткаускас, І. Верба, М. Гурвич, В. Гусев, Е. Диков, О. Іванов, В. Кампо, О. Лемак,

© К. Примаков, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>
k_zpd@dduvs.in.ua

© Д. Задаля, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3617-0979>
kafedra_zpd@ukr.net

І. Марочкін, О. Овчаренко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Семенов, Н. Сібільова, В. Стефанюк, О. Ткачук, С. Шевчук та ін. Проблемам електронного судочинства у вітчизняній юридичній науці на рівні наукових публікацій приділяють увагу М. Кравчик, Н. Кушакова-Костицька, А. Коршун, І. Камінська, Н. Логінова, І. Каланча, Л. Сердюк, М. Бондаренко, С. Пограничний, В. Білоус, О. Фонова, А. Паскар, І. Ізарова, О. Головченко, Р. Кирилук, І. Боголюбський, О. Присяжнюк та ін.

Метою статті є дослідження права на доступ до правосуддя та проблемних питань його реалізації в адміністративному судочинстві в умовах карантинних обмежень, спричинених COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України. Ця норма спрямована на реалізацію в Україні загально визначених міжнародних норм, оскільки відповідає положенням Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (п. «а» ч. 3 ст. 2) [2] та Європейської конвенції про захист прав людини (ст. 6) [3], відповідно до яких держава зобов'язана надати кожній особі, яка звернулася до судової системи, «ефективний засіб юридичного захисту».

На думку Л. Савранчука, доступність передбачає наявність двох аспектів. По-перше, модель судового адміністративного процесу в аспекті її пізнання повинна бути зрозумілою та доступною. По-друге, це забезпечення можливості реальних дій у межах судового адміністративного процесу (відкритість діяльності судових органів) [4, с. 151]. І. Марочкін визначає доступ до правосуддя як нормативно закріплену та реально забезпечену можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав [5, с. 32]. Досліджувана категорія разом із такими елементами, як остаточність судового рішення та своєчасність виконання остаточних рішень, є невід'ємними складниками права на суд, яке, у свою чергу, посідає одне з основних місць у системі фундаментальних цінностей будь-якого демократичного суспільства.

У свою чергу І. Назаров, аналізуючи принципи побудови судової системи, слушно вказує на те, що принцип доступності правосуддя має у своєму змісті як процесуальні, так і судоустрійні складові. Вчений підкреслює, що серед факторів, які забезпечують доступ громадян до правосуддя, варто виділяти не тільки порядок розгляду й перегляду спорів у суді, виконання судових рішень, але й устрій судової системи [6, с. 116]. Ці положення отримали подальшого розвитку у дослідженні І. Колеснікової, яка зазначає про те, що з того, наскільки оптимально, відповідно до завдань правосуддя, улаштована судова система і визначена компетенція судів цієї системи, наскільки ефективні процедури розгляду справ у всіх судових інстанціях і виконання судових рішень, можна робити висновки про реальність або декларативність права на судовий захист [7, с. 114]. На думку В. Малихіної, доступність до правосуддя – це загальне поняття, яке вживається при реалізації та застосуванні правових норм в правовій системі. Доступність він отожднює із справедливістю [8, с. 159]. Отже, доступ до правосуддя – це гарантована законодавством можливість звернення до адміністративного суду з метою винесення справедливого, неупередженого та об'єктивного рішення у спірних публічно-правових відносинах.

Принцип доступу до правосуддя є специфічним, оскільки наповнений значною кількістю організаційних компонентів. У зв'язку з цим принцип доступності відносять до самостійних процесуальних засад. Змістом цього принципу його зміст у забезпеченій можливості для зацікавлених осіб безперешкодно звернутися до суду за захистом своїх прав і отримати судовий захист [9; 10]. З одного боку, досить обґрунтованим є твердження про те, що доступність адміністративно-юрисдикційного захисту є самостійним процесуальним принципом адміністративного процесу у вузькому та широкому підходах до його розуміння.

І. Марочкін серед основних елементів доступності правосуддя виділяє матеріальні та організаційно-правові [5, с. 33]. Під матеріальними вчений пропонує розуміти розумність судових витрат, часткове чи повне звільнення від їх сплати; фінансування судової діяльності, що забезпечує можливість незалежного правосуддя; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення. Організаційно-правові елементи науковець внутрішньо розділяє наступним чином: а) судоустрій – територіальне наближення судів до населення; створення умов, що сприятимуть зайняттю суддівських посад висококваліфікованими спеціалістами;

належне матеріальне забезпечення судів; раціональна організація роботи апарату суду тощо; б) судочинний – порядок порушення справ у суді; порядок розгляду справ, що забезпечує безперешкодну можливість використовувати процесуальні права; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження судових рішень та їх реальне виконання тощо.

У межах дослідження варто зазначити, що принцип доступності не є абсолютним, тобто має певну межу допустимого обмеження. З огляду на практику ЄСПЛ, критерії обмеження є допустимими з урахуванням таких положень: обмеження не чинять втручання в практичну можливість оскаржити будь-які дії та рішення у сфері публічного права; обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права; обмеження повинні переслідувати «законну мету»; обмеження недопустиме, якщо в механізмі доступності не забезпечується пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою такого обмеження; обмеження не можуть позбавляти особу права використання засобів правового захисту, які мали б бути ефективними, оскільки така умова суперечить ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій задекларовано гарантію ефективного способу юридичного захисту; обмеження доступу не відповідає пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно не переслідує легітимну ціль.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, у міжнародному співтоваристві визначають чотири основні проблемні сфери, яких стосується право на доступ до правосуддя: відсутність або нестача правоздатності з боку заявника для отримання судового рішення (*Ganci v. Italy*); процесуальні перешкоди доступу, такі як обмеження строків (*Hadjianastassiou v. Greece*) і судові витрати (*Kreuz v. Poland*); практичні перешкоди доступу, такі як недостатність правової допомоги (*Airey v. Ireland*) [11, с. 20]. До проблем реалізації принципу доступу до правосуддя вчені також відносять інші проблемні питання. Так, А. Руденко виділяє такий фактор, що негативно впливає на його доступність, – те, що з кожним роком надходження справ у суди збільшується, зростає їхня складність. Причому це відбувається на тлі масової свідомості, в якій переважають негативні оцінки можливості судового захисту, а саме звернення до суду не схвалюється. У такій ситуації зміцнення авторитету суду, підвищення ефективності його роботи може спричинити лише ще більше навантаження на суди [12, с. 145]. Ще однією причиною суттєвого зниження доступності захисту прав у суду є надмірне навантаження органів судової влади [13, с. 107]. Дослідження поняття, особливостей і проблем доступності до правосуддя містить багато аспектів, з якими сьогодні зіткнулися адміністративні суди на практиці, що полягає у відкритті проваджень в адміністративних справах і розв'язанні відповідних спорів.

Сьогодні доступ до правосуддя ускладнений також карантинними обмеженнями, спричиненими COVID-19. Загалом, пандемія стала першочерговим приводом для пошуку ефективних рішень у всіх сферах суспільного життя, особливо тих, які пов'язані із охороною та захистом прав і свобод людини і громадянина. Так, перехід правосуддя у дистанційний режим роботи є прикладом глобального виклику в умовах демократії [14].

У результаті запроваджень карантинних обмежень згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» Вища рада правосуддя рекомендувала судам неухильно дотримуватися рішень Уряду щодо карантину, а також надала рекомендації, серед яких проведення судових засідань в режимі реального часу через Інтернет. Також Вища рада правосуддя ініціювала звернення до Державної судової адміністрації України, яка має невідкладно надати на затвердження ВРП положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС) в частині забезпечення участі осіб у судових засіданнях дистанційно [15]. Дистанційне правосуддя – навіть у мінімальних рамках його запровадження – вимагає як технічної, так і нормативної регламентації та забезпечення, однак у сучасних політико-правових та економічних умовах розвитку суспільства і держави, а також у зв'язку з тим, що проблема є досить новою для нашої держави, реалізація електронного правосуддя ускладнена.

Проте певні нормативно- та організаційно-правові заходи вже запроваджено. Так, в аспекті дистанційного правосуддя у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та

економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» було визначено для учасників цивільних, господарських та адміністративних справ право брати участь у судовому розгляді в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів, перебуваючи за межами приміщення суду; підтвердження особи учасника здійснюється за допомогою електронного цифрового підпису, за його відсутності – у порядку, визначеному законом «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією [16].

Тобто нова для національної правової системи дистанційна форма судового розгляду справи має певні переваги, які полягають у забезпеченні доступу до правосуддя, а також захисту населення від тих чи інших надзвичайних ситуацій, прискорення процесу судової діджиталізації [17]. Так, протягом карантину суди у своїй роботі застосовували Zoom, Skype, Google Meet тощо. Однак, дистанційна форма характеризується також певними недоліками, які полягають у наступному: в умовах такої роботи, коли Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система працює частково, судді можуть по-різному тлумачити зміни до законодавства, а також застосовувати, які стосуються процесуальних строків у період карантинних обмежень, або через технічні чинники не проводити судові засідання у режимі відеоконференції. До того ж, особливої уваги потребують питання захисту персональних даних, встановлення та підтвердження осіб-учасників, технічні можливості подання процесуальних документів тощо.

С. Обрусна, І. Іванова та В. Чубань до проблемних питань подальшого впровадження електронного суду відносять також наступні: відсутність налагодженої взаємодії та дублювання функцій між органами, що забезпечують роботу електронного суду, недосконале програмне забезпечення, технічні й матеріальні можливості судів, корупційні скандали, недостатній досвід впровадження електронного суду на рівні судових адміністрацій, суддів, учасників процесу, необізнаність учасників процесу щодо переваг і можливостей електронного судочинства [18, с. 197]. Тобто, ефективне адміністративно-правове забезпечення електронного суду в Україні в умовах карантинних обмежень передбачає комплекс дій, пов'язаних із удосконаленням законодавства; технічно-інформаційним забезпеченням судів; розробленням заходів і систем забезпечення захисту інформації; життєвих заходів попередження кіберзлочинності в цій сфері; проведення навчальних семінарів серед працівників апарату суду й інших користувачів системи; широку просвітницьку роботу серед населення, систематичний моніторинг ефективності роботи системи та її постійну модернізацію тощо.

Висновки. Отже, доступ до правосуддя є одним із фундаментальних у системі прав та свобод людини і громадянина, який полягає у можливості звернення до адміністративного суду з метою винесення справедливого, неупередженого та об'єктивного рішення у спірних публічно-правових відносинах. Принцип доступу до правосуддя ускладнений низкою нормативно- та організаційно-правових проблем, пов'язаних із надмірним навантаженням на суди та практичними перешкодами доступу, наприклад, недостатність правової допомоги тощо. Однак найбільш актуальною проблемою сьогодні є забезпечення доступу до правосуддя в умовах карантинних обмежень, оскільки актуалізується питання щодо реалізації зазначеного принципу в умовах дистанційної роботи судів.

Загалом, правосуддя у період пандемії трансформувалося, а карантинні обмеження на систему правосуддя мали позитивний вплив, який полягає у тому, що нові карантинні умови життя дали новий поштовх для подальшого розвитку та швидшого запровадження ЄСІТС, комунікація між учасниками процесу та судами стала більш простою та доступною. Але розвиток зазначених елементів характеризується також певними ризиками, пов'язаними із захистом персональних даних, встановленням та підтвердженням осіб-учасників, технічними можливостями подання процесуальних документів тощо. Вирішення зазначених проблем матиме надзвичайно потужний вплив на розвиток суспільства та держави, а також на рівень довіри громадянського суспільства до правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL :

http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.

4. Савранчук Л. Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 150-153.

5. Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи*. Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 31–34.

6. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: монограф. Харків : ФІШ, 2009. 144 с.

7. Колеснікова І. С. Доступність правосуддя в адміністративних судах як правова категорія: визначення сутності. *Право і Безпека*. 2011. № 4. С. 112-116.

8. Малихіна В. В. Проблеми доступності правосуддя в адміністративному судочинстві у період реформування судової системи України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 157-162.

9. Наливайко Л. Р., Верба І. О. Міжнародні стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 13-17.

10. Наливайко Л. Р., Грицай І. О., Дніпров О. С. Неурядові правозахисні організації України: навч. посібник: Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 432 с.

11. Матат Ю. Право на доступ до СЗДУ: європейська традиція та проблеми забезпечення в Україні. *National law journal: theory and practice*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 19-23.

12. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 209 с.

13. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148-156.

14. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19: базовий посібник. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf>.

15. Матат А. Дистанційне правосуддя – виклик для сучасної демократії. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/>.

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст.123.

17. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: моногр. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.

18. Обрусна С. Ю., Іванова І. В., Чубань В. С. Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 196-199.

Надійшла до редакції 01.06.2022

References

1. Pro sudoustruy i status suddiv [On the judicial system and the status of judges] : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukr.].

2. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava vid 16 hrudnya 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966]. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukr.].

3. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi № 475/97-VR [On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to Convention No. 475/97-VR]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 1998. № 13, art. 270. [in Ukr.].

4. Savranchuk, L. L. (2019) Problemy zabezpechennya dostupnosti pravosuddya v administratyvnomu sudochynstvi [Problems of ensuring access to justice in administrative proceedings]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*. № 1, pp. 150-153. [in Ukr.].

5. Marochkin, I. Ye. (2002) Dostupnist' pravosuddya ta harantiyi yoho realizatsiyi [Availability of justice and guarantees of its implementation]. *Sudova reforma v Ukrayini: problemy i perspektyvy*. Kyiv ; Kharkiv : Yurinkom Inter, pp. 31–34. [in Ukr.].

6. Nazarov, I. V. (2009) Pryntsypy pobudovy sudovoyi systemy [Principles of building the judicial system] : monohraf. Kharkiv : FISH, 144 p. [in Ukr.].

7. Kolesnikova, I. S. (2011) Dostupnist' pravosuddya v administratyvnykh sudakh yak pravova katehoriya: vyznachennya sutnosti [Access to justice in administrative courts as a legal category: defining the essenc]. *Pravo i Bezpeka*. № 4, pp. 112-116. [in Ukr.].

8. Malykhina, V. V. (2016) Problemy dostupnosti pravosuddya v administratyvnomu

sudochynstvi u period reformuvannya sudovoyi systemy Ukrainy [Problems of access to justice in administrative proceedings during the reformation of the judicial system of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4, pp. 157-162. [in Ukr.].

9. Nalyvayko, L. R., Verba, I. O. (2018) Mizhnarodni standarty zabezpechennya prava na dostup do pravosuddya [International standards for ensuring the right to access to justice]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* Spets. vyp. № 3 «Prava lyudyny: metodolohichnyy, hnoseolohichnyy ta ontolohichnyy aspekty», pp. 13-17. [in Ukr.].

10. Nalyvayko, L. R., Hrytsay, I. O., Dniprov, O. S. (2014) Neuryadovi pravozakhysni orhanizatsiyi Ukrainy [Non-governmental human rights organizations of Ukraine] : navch. posibnyk: Kyiv : Khay-Tek Pres, 432 p. [in Ukr.].

11. Matat, Yu. (2017) Pravo na dostup do SZDU: yevropeys'ka tradytsiya ta problemy zabezpechennya v Ukraini [The right to access to the general public administration sector: European tradition and problems of provision in Ukraine]. *National law journal: theory and practice.* № 6. Part 2, pp. 19-23. [in Ukr.].

12. Rudenko, A. V. (2006) Administratyvne sudochynstvo: stanovlennya ta zdiysnennya [Administrative justice: formation and implementation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 209 p. [in Ukr.].

13. Nalyvayko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Transparentnist' publichnoyi vlady: vitchyznyany i zarubizhnyy dosvid [Transparency of public authority: domestic and foreign experience]. *Pravo Ukrainy.* № 6, pp. 148-156. [in Ukr.].

14. Osoblyvosti funktsionuvannya sudiv v umovakh pandemiyi COVID-19 [Peculiarities of the functioning of courts in the conditions of the COVID-19 pandemic] : bazovyy posibnyk. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf>. [in Ukr.].

15. Matat, A. Dystantsiyne pravosuddya – vyklyk dlya suchasnoyi demokratsiyi [Distance justice – a challenge for modern democracy]. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spryamovanykh na zabezpechennya dodatkovykh sotsial'nykh ta ekonomichnykh harantiy u zv'yazku z poshyrennyam koronavirusnoyi khvoroby (COVID-19) [On amendments to some legislative acts of Ukraine aimed at providing additional social and economic guarantees in connection with the spread of the coronavirus disease (COVID-19)] : Zakon Ukrainy vid 30.03.2020. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy.* 2020. № 18, art.123. [in Ukr.].

17. Korshun, A. O. (2022) Pryntsyp hlasnosti i vidkrytosti diyal'nosti orhaniv sudovoyi vlady [The principle of transparency and openness of the activities of judicial authorities]: monohr. Kyiv : Khay-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].

18. Obrusna, S. Yu., Ivanova, I. V., Chuban', V. S. (2020) Problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennya elektronnoho sudu v Ukraini v umovakh pandemiyi COVID-19 [The principle of transparency and openness of the activities of judicial authorities]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 4, pp. 196-199. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov, Dmytro Zadalia. Principle of access to justice and problems of its implementation in administrative judiciary in conditions of quarantine restrictions. The article examines the principle of access to justice and the problems of its implementation in administrative proceedings in the conditions of quarantine restrictions caused by COVID-19. It is determined that the implementation of the principle of access to justice is fundamental not only to ensure stability, unification, they also have a cross-sectoral effect on the system of legal protection of man and citizen in general. The concept and essence of access to justice are analyzed, the peculiarities of access to administrative court are analyzed. There are some problems with the provision of administrative courts with access to justice in resolving public law disputes. It is noted that the COVID-19 coronavirus pandemic has challenged the legal community and the judiciary to improve e-justice, as it is important to understand how to exercise the right of every citizen to access justice in quarantine. Some aspects of administrative and legal support of e-court in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic are considered, problematic issues of its implementation and further promising areas of operation in the future are identified. His own vision of solving and eliminating the problems of access to justice in administrative proceedings is proposed. It is concluded that access to justice in the conditions of quarantine restrictions requires the implementation of a set of actions to improve the legislation; technical and information support of courts; development of measures and systems to ensure information protection; legal regulation of liability of persons for violations in this area; taking measures to prevent cybercrime in this area; conducting training seminars among court staff and other users of the system; extensive educational work among the population, systematic monitoring of the effectiveness of the system and its constant modernization, etc.

Keywords: justice, court, access to justice, administrative justice, COVID-19.

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-227-232

**Андрій
РИБАЛКІН**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Уляна
ШЕМЕТ**[©]
студентка

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Досліджено сучасний стан правового регулювання доступу до публічної інформації, виокремлено проблемні питання і найсуттєвіші недоліки забезпечення доступу до публічної інформації в Україні, що свідчить про незавершеність реформаційних процесів, які спрямовані на впровадження в національну систему міжнародних стандартів і принципів. Запропоновано кроки, які необхідно виконати на шляху подолання цих недоліків та які сприятимуть налагодженню конструктивного діалогу між громадянським суспільством і державою, забезпеченню ефективної взаємодії його інститутів з органами публічної влади, подоланню відчуженості між владою і народом.

Ключові слова: публічна інформація, право на доступ до інформації, інформаційна безпека, інформаційні правовідносини.

Постанова проблеми. Питання доступу до публічної інформації перебувають у центрі наукових інтересів у зв'язку з виникненням питань щодо необхідності вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства, а також усунення недоліків практичної реалізації нормативно-правового регулювання інформаційних відносин.

Актуальність даної проблематики диктується не лише необхідністю виконання зовнішньополітичних зобов'язань нашої держави та дотримання традиційного євроінтеграційного вектора зовнішньої політики України, але й суто внутрішніми потребами у зміцненні демократичних процедур, залучення громадянського суспільства та його інститутів до процесів реформування, модернізації, пошуку нових глобальних ініціатив.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні розробки в аспекті визначення поняття та правових основ надання доступу до публічної інформації в Україні належать таким вітчизняним вченим, як: І. Арістова, Б. Гоголь, О. Дніпров, Д. Маріц, А. Марущак, Н. Мужикова, Л. Наливайко, О. Сибіга, О. Скочиляс-Павлів, Т. Слинко, О. Твердохліб, Н. Ткачук, Т. Шинкар.

На дисертаційному рівні означене право досліджували: Г. Блінова, Ю. Богдан, О. Каплій, Т. Перун, Є. Теплюк.

Мета наукової статті полягає в оцінці сучасного стану правового регулювання доступу до публічної інформації, виокремленні проблемних питань і найсуттєвіших недоліків забезпечення доступу до публічної інформації в Україні та окресленні шляхів їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розбудови відкритого інформаційного суспільства тільки починає усвідомлюватися проблема «людина в інформаційному суспільстві», виникає розуміння того, що інтереси особистості в інформаційній сфері полягають у реалізації конституційних прав людини та громадянина на доступ до інформації, на її використання задля фізичного, духовного та

© А. Рибалкін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5183-5698>

kafedra_zpd@ukr.net

© У. Шемет, 2022

jurf@dduvs.in.ua

інтелектуального розвитку, а також здійснення законної діяльності. Як один із стратегічних пріоритетів державної політики України, побудова та розвиток орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства вимагає прозорості і відкритості влади, існування механізмів контролю за її діяльністю з боку громадянського суспільства. Між тим однією з найшкідливіших традицій залишається інформаційна закритість, надмірне втаємничення від суспільства інформації про діяльність влади, що лише руйнує демократичну основу нашої держави.

Підвищені вимоги до відкритості та прозорості влади багато в чому пов'язані з глобальними тенденціями поширення сучасних інформаційних-комунікативних технологій і переходу завдяки їм до інформаційного мережевого суспільства. І лише за умови вільного виробництва, зберігання, поширення, обміну на використання інформації, необхідним складником якого є легітимно гарантований доступ до публічної інформації, можливе повноправне входження України до міжнародного інформаційного простору.

Зростання ролі інформації в житті суспільства актуалізує потребу зміни та переосмислення пов'язаних із нею відносин і понять, що позначається на відповідному правовому регулюванні та нормотворчій діяльності. Широке тлумачення змісту права на інформацію в наукових колах вже частіше здійснюється через призму впровадження в життя «людиноцентристської концепції» адміністративного права та діяльності органів державної влади України, що так само зумовлює нагальність врегулювання змістовної та процедурної сторони інформаційних правовідносин.

На державному рівні право громадян на доступ до інформації забезпечується системою правових гарантій у вигляді відповідних норм, принципів та ефективних механізмів. У цьому аспекті вкрай цінним є досвід країн з усталеною демократією, напрацьованими принципами і високими стандартами забезпечення доступу до публічної інформації.

Закріплені в міжнародно-правових документах та рекомендовані для дотримання при ухваленні відповідного законодавства і практичному застосуванні стандарти та принципи стають орієнтиром для тих країн, які прагнуть модернізувати національне інформаційне законодавство, досягти ефективності та успішності в розбудові правової держави та розвитку публічної політики.

Загальновідомими є такі принципи, що були розроблені Міжнародною неурядовою організацією «Артикль 19» [1].

Принцип 1 встановлює презумпцію відкритості публічної інформації, винятковість характеру її обмеження та обов'язковість обґрунтування відмови у доступі; він тісно взаємодіє з принципом вичерпного переліку винятків. Принцип 2 зобов'язує державні органи опублікувати суспільно важливу інформацію, а відповідно до принципу 3, вони мають допомагати просуванню прозорості й відкритості своєї діяльності. Принцип 4 встановлює необхідність швидкого оброблення та сумлінного розгляду запитів, право оскарження відмови у наданні запитуваної інформації, чим забезпечуються відповідні для доступу процедури. Принцип 5 застерігає від стримуючого для інформаційного запиту чинника, яким може стати надмірна плата за отримання інформації (в Україні надається безкоштовно). Принцип 6: з метою реалізації права громадськості брати участь у процесі обговорення та ухваленні владних рішень, засідання державних органів мають бути відкритими.

Безперечно, додержання цих принципів Україною сприятиме побудові ефективної системи доступу до публічної інформації, стимулюватиме до змін та удосконалення відповідного законодавства.

Закладення основ нормативно-правового забезпечення прозорості та відкритої діяльності органів державної влади розпочалося в 1992 р. у зв'язку з ухваленням Закону України «Про інформацію». Формування законодавчої бази продовжилося в наступні роки з прийняттям низки законів, указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України. А вже початком нового етапу правової інституалізації відкритості й прозорості органів державної влади, після якого, за висловом Ю. Богдан, «активізувалася діяльність української влади» [2, с. 104] у сфері інформаційних відносин, стало запровадження з 2011 р. Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон № 2939-VI) [3] та Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» (далі – Закон № 2938-VI) [4].

Низка нових юридичних новел Закону № 2939-VI [3] наповнює його особливим змістом та значенням. У ньому вперше надається визначення як самого поняття «публічна

інформація», так і критеріїв, яким відповідає обмеження доступу до неї. Серед окреслених видів інформації за режимом доступу (конфіденційна, таємна, службова), кожний з яких має свої ознаки, принципово новим є визначення «конфіденційної інформації». Крім того, визначено чіткий перелік суб'єктів (запитувачі, розпорядники, структурний підрозділ або відповідальна щодо запитів особа) з прописаними відповідним обов'язками.

Як зазначає О. Сковчиляс-Павлів, реалізація права на доступ до публічної інформації багато в чому залежить від способів її отримання [5, с. 77]. До того ж науковиця радить розглядати обидва способи, які надає законодавча практика і наукова література (активний і пасивний), з позицій запитувача та розпорядника. Якщо пасивний аспект доступу дозволяє запитувачеві ознайомитися із вже поширеною інформацією у будь-який зручний для нього спосіб, то для розпорядника він полягає у систематичному та оперативному її оприлюдненні. Під активним аспектом доступу для запитувача мається на увазі надання ним запиту на оприлюднення необхідної інформації, а для розпорядника – обов'язок надати її за інформаційним запитом.

Поруч із юридично сформованою спрощеною процедурою доступу до публічної інформації Закон суттєво розширює функції інститутів громадянського суспільства щодо контролю за її виконанням. За визначенням Л. Наливайко, це є «значною перевагою та здобутком» для створення демократичних засад сучасного інформаційного суспільства, сприяння діалогу між владою і громадянським суспільством [6, с. 31].

Слушною вбачається думка Г. Блінової, яку науковиця висловила у своєму дисертаційному дослідженні, що загальнодержавна система інформаційного забезпечення всіх суб'єктів публічного та приватного права повинна відповідати і засадам вільного доступу до інформації, і засадам інформаційної безпеки держави, інститутів громадянського суспільства, громадян [7, с. 108]. Сьогодні нагальною виявляється проблема переходу до нової правової моделі регулювання інформаційної безпеки, яка б інтегрувала в собі сфери розвитку і безпеки, передбачала б не лише захист від потенційних чи вже поширених загроз, надзвичайних ситуацій, кризових явищ, але й сприяла забезпеченню свобод [8, с. 174].

Безпека асоціюється із захищеністю, тому інформаційну безпеку також можна розглядати як особливий стан захищеності особи, суспільства загалом, держави, який досягається правовими, організаційними, технічними засобами.

Водночас інформаційна безпека є комплексом суспільних відносин, які формуються у процесі захисту від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз для створення безпечового середовища та реалізації законних інтересів особи, забезпечення національних інтересів держави та суспільства.

Інформаційна безпека є динамічною, оскільки залежить від різних потреб учасників інформаційних відносин. Важливим практичним завданням її забезпечення є пошук, досягнення та підтримка необхідного балансу інтересів.

Дослідження державно-правової практики забезпечення доступу громадян до публічної інформації на основі моніторингів, які були проведені багатьма громадськими організаціями, а також представленого науковцями аналізу інформаційного та адміністративного законодавства України, дають змогу оцінити сучасний стан надання доступу до публічної інформації, якими володіють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, виокремити найсуттєвіші недоліки, перепони та найважливіші проблеми реалізації відповідного права.

До таких належать:

1. Безпідставні відмови у наданні інформації з боку державної влади та органів місцевого самоврядування, ігнорування інформаційних запитів, невчасне надання відповідей або ж надання відповідей не в повному обсязі, поширення практики віднесення до службової інформації відомостей, невідповідних за змістом до визначених Законом категорій.

Так, наприклад, до переліку інформації з грифом «Для службового користування» потрапляють відомості з кошторисної документації на будівництво, реконструкцію або ремонт об'єктів; відомості з договорів на придбання обладнання для цих об'єктів; відомості з проєктів землеустрою, відведення земельних ділянок; відомості з локальних нормативно-правових документів у сфері внутрішньої діяльності (інформація про діяльність постійних депутатських комісій, дані з протоколів засідань, відомості із розпоряджень міського голови з кадрових питань та ін.). Варто зазначити, що такі дії суперечать ч. 5 ст. 6 Закону, а відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону, обмеження доступу до

інформації здійснюється при дотриманні сукупності таких вимог (наявність лише однієї підстави унеможливило обмеження доступу до інформації): 1) винятково в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [3]. Ці критерії у науковій літературі отримали назву «трискладового тесту». Такий «уніфікований та універсалізований підхід» до визначення порядку здійснення обмеження, за оцінками фахівців, покликаний забезпечити максимальну відкритість офіційної інформації та сприяти реалізації права кожного на неї [9, с. 64].

Втім, або ми стикаємося з ганебною практикою довільного тлумачення законодавчих норм при формуванні переліку службової інформації, або у кожному конкретному випадку мають бути наведені обґрунтовані підстави віднесення публічної інформації до службової, таємної чи конфіденційної. Відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України обов'язок щодо доказування в адміністративних судах правомірності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень покладається на відповідача [10]. У разі заперечення останнім адміністративного позову, доцільно вимагати від представника суб'єкта владних повноважень обґрунтування правових підстав надання публічній інформації статусу інформації з обмеженим доступом.

2. Невпорядкованість термінології, а також відсутність визначення окремих понять в інформаційному законодавстві створює небезпеку неоднозначного застосування «трискладового тесту» для перевірки наявності чи відсутності умов і вимог щодо обмеження доступу до певних видів інформації.

Так, протиріччя, які виникають у зв'язку з наявністю легітимних підстав обмеження доступу до певної інформації та появою потреби реалізації права громадськості дізнатися про таку інформацію, актуалізують тему суспільної значущості інформації.

Важливість визначення цієї правової конструкції має конкретну практичну необхідність, оскільки доведення у суді факту, що певна інформація з обмеженим доступом є суспільно необхідною, вважається підставою для прийняття рішення про надання такої інформації за запитами, а особа може бути звільнена від відповідальності за її розповсюдження. Тобто, встановлення інформації, яка відповідає суспільним інтересам, є юридичним фактом, який спричиняє відповідні правові наслідки – виникнення інформаційних відносин [11, с. 166]. Попри відсутність визначення терміну «суспільно необхідна інформація» в Законі № 2939-VI, знаходимо роз'яснення щодо поширення суспільно необхідної інформації у Законі № 2938-VI: інформація з обмеженим доступом може бути поширена за умов її належності до предмету суспільного інтересу (тобто містить повідомлення про загрози державному суверенітету, територіальній цілісності країни; сприяє реалізації конституційних прав, свобод, обов'язків; попереджає про можливість порушення прав людини, введення в оману, настання негативних наслідків від діяльності (бездіяльності) будь-яких осіб та завдання відповідної шкоди) та переваги права громадськості знати цю інформацію над потенційною шкодою від її поширення (ст. 29) [4].

3. Поширеним недоліком залишається несвоєчасне оновлення органами виконавчої влади інформації про свою діяльність, розміщення застарілих даних, що певною мірою заважає налагодженню якісного діалогу з громадськістю.

4. Недостатня пристосованість електронних ресурсів до потреб пересічних споживачів адміністративних послуг (наприклад, незручна структура сайтів, недосконалість пошукових баз документів, обмежені можливості для зворотного зв'язку та ін.).

Треба зауважити, що задля подолання таких комунікативних вад, а також з метою формування та дієвого функціонування механізмів встановлення діалогу з громадськістю, забезпечення ефективної взаємодії неурядових організацій, у країні запроваджено систему електронного урядування (е-урядування), в основу якої закладено принципи підзвітності, прозорості, відкритості. Втім, вважаємо за необхідне дослухатися наукової думки відносно того, що е-урядування не є механічним поєднанням інформаційно-комунікативних технологій із публічним адмініструванням, – його ефективне впровадження можливе лише в умовах комплексного реформування всієї системи органів державної влади і органів місцевого самоврядування [12, с. 148].

На нашу думку, важливим кроком Уряду (зокрема, Міністерства цифрової трансформації України та Секретаріату Кабінету Міністрів) до створення сервісної держави є запуск національної платформи е-демократії «ВзаємоДія» – онлайн-майданчику, на якому представлені такі сервіси, як: е-звернення та е-запити, е-консультації, е-петиції, е-конкурси, е-голосування, е-експертиза, е-опитування, доступ до урядової інформації. Як важливий компонент відкритого урядування в Україні, «Платформа «ВзаємоДія» ставить на меті об'єднати інструменти електронної демократії, бути зручною і зрозумілою для користувачів.

5. Гальмівним чинником розвитку збалансованої системи доступу до публічної інформації є нестача у державі ресурсів на її повноцінне забезпечення.

Варто також додати, що людський чинник (і з боку розпорядників інформації, і з боку запитувачів) залишається однією з перепон на шляху до ефективної реалізації інформаційного законодавства, адже усталеною залишається думка, що інформаційна безпека важливіша за свободу інформації, а низький рівень правосвідомості громадян створює багато колізій, які заважають організації роботи (наприклад, вимагання непотрібної для відповідної громадської діяльності інформації; вимагання вже доступної для публічного огляду інформації та ін.).

Висновки. З огляду на вищезазначене, необхідними кроками у подоланні окреслених проблем виокремимо такі: 1) проведення системного аналізу результатів застосування Закону № 2939-VI задля критичного осмислення позитивних досягнень та наявних практичних недоліків; 2) своєчасне внесення змін до всіх нормативно-правових актів з метою узгодження їх з нормами зазначеного Закону України; 3) провести чітке правове врегулювання присвоєння грифу «Для службового користування» задля запобігання приховування суспільно значущої інформації, усунення зловживання у процесі накладення обмежень на окремі види інформації, а також розширення можливостей доступу громадян та організацій громадянського суспільства до інформації; 4) звернути увагу на рівень компетентності та укомплектованості посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які забезпечують виконання Закону та мають нести відповідальність; 5) спрямувати зусилля на подолання загального правового нігілізму та підвищення рівня правової освіти суб'єктів відносин у сфері доступу до публічної інформації; 6) впорядкувати структуру розміщення інформації на різних офіційних інтернет-представництвах за допомогою вироблення єдиних та обов'язково законодавчо закріплених вимог; 7) постійне вдосконалення системи юридичних гарантій здійснення права доступу до публічної інформації.

Список використаних джерел

1. Шевченко Т. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів. Київ : Фенікс, 2008. 224 с.
2. Богдан Ю. В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 228 с.
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
4. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» : Закон України від 13 січня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
5. Сkochияс-Павлів О.В. Способи здійснення права на доступ до публічної інформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 76–80.
6. Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5–2. С. 28–33.
7. Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. / Запорізь. нац. ун-т. Запоріжжя, 2019. 545 с.
8. Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2019. 268 с.
9. Твердохліб О. С. Доступ до публічної інформації в Україні: проблеми застосування «трискладового тесту». *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 1 (16). С. 62–69.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Голос України*. 2005. № 158.
11. Маріц Д. О. Поняття «суспільний інтерес» в інформаційних правовідносинах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 11. С. 165–170.
12. Дніпров О. С. Поняття, суть та передумови впровадження електронного урядування в Україні. *Право і суспільство*. 2018. Вип. 5. С. 144–150.

Надійшла до редакції 18.05.2022

References

1. Shevchenko, T. (2008) Mizhnarodni standarty zabezpechennya svobody vyrazhennya pohlyadiv [International standards for ensuring freedom of expression]. Kyiv : Feniks, 224 p. [Ukr.].
2. Bohdan, Yu. V. (2019) Konstytutsiyno-pravovi osnovy zabezpechennya dostupu do informatsiyi v Ukraini ta krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [Constitutional and legal foundations of ensuring access to information in Ukraine and the countries of the European Union] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv., 228 p. [Ukr.].
3. Pro dostup do publichnoyi informatsiyi [On access to public information] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2011. № 32. Art. 314. [Ukr.].
4. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro informatsiyi» [On amendments to the Law of Ukraine «On Information»] : Zakon Ukrainy vid 13 sichnya 2011 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2011. № 32. Art. 313. [Ukr.].
5. Skochylyas-Pavliv, O. V. (2015) Sposoby zdiysnennya prava na dostup do publichnoyi informatsiyi [Ways of exercising the right to access public information]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnikha». Seriya: Yurydychni nauky*. № 813, pp. 76–80. [Ukr.].
6. Nalyvayko, L. R., Vitvits'kyi, S. S. (2014) Pravo na dostup do publichnoyi informatsiyi v konteksti kontrolyu hromadyan za diyal'nistyu derzhavy [The right to access to public information in the context of citizen control over state activities]. *Pravo i suspil'stvo*. № 5–2, pp. 28–33. [Ukr.].
7. Blinova, H. O. (2019) Administratyvno-pravovi zasady informatsiynoho zabezpechennya orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukraini: aktual'ni pytannya teorii ta praktyky [Administrative and legal principles of information provision of public administration bodies in Ukraine: topical issues of theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. / Zaporiz. nats. un-t. Zaporizhzhya, 545 p. [Ukr.].
8. Perun, T. S. (2019) Administratyvno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky v Ukraini [Administrative and legal mechanism for ensuring information security in Ukraine] : dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t «L'viv. Politekhnikha». L'viv, 268 p. [Ukr.].
9. Tverdokhlib, O. S. (2017) Dostup do publichnoyi Holos Ukrainy. informatsiyi v Ukraini: problemy zastosuvannya «tryskladovoho testu» [Access to public information in Ukraine: problems of applying the «three-fold test»]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya*. № 1 (16), pp. 62–69. [Ukr.].
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 6, 2005]. *Holos Ukrainy*. 2005. № 158. [Ukr.].
11. Marits, D. O. (2018) Ponyattya «suspil'nyy interes» v informatsiynykh pravovidnosynakh [The concept of «public interest» in informational legal relations]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. Vyp. 11, pp. 165–170. [Ukr.].
12. Dniprov, O. S. (2018) Ponyattya, sut' ta peredumovy vprovadzhennya elektronnoho uryaduvannya v Ukraini. *Pravo i suspil'stvo*. Issue 5, pp. 144–150. [Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Rybalkin, Ulyana Shemet. Problem issues ensuring access to public information. The article researches the current condition of legal regulation of access to public information, provided problematic issues and the most significant disadvantages of access to public information in Ukraine, which indicates the incompleteness of reform processes aimed at implementing in international system international standarts and principles. The steps that need to be taken to overcome these disadvantages and which will contribute to the establishment of a constructive dialogue between civil society and the state, ensuring effective interaction of its institutions with public authorities, overcoming substraction between government and the nation.

It is noted that public authorities, in exercising their powers, have a very large amount of information with open and limited access, and only clear legislation will help stakeholders obtain the information they need. On the other hand, the problem of access to public information may lead to a more general problem of information openness and transparency of public relations in the field of government. In addition, the article outlines implementation problems of national legislation on access to public information and the means of its resolution. In particular, it is emphasized that there is insufficient level of legal awareness of citizens as well as there is a problem of legal nihilism which is one of the main reasons of improper execution by governmental authorities of the requirements of the Law of Ukraine “On access to public information”. The means of overcoming these negative phenomena are noted, among which the primary ones are improvement of legal education of the population, mandatory completion of appropriate legal expertise by each new legal act, engagement of scientists and recognized experts in the field of law in lawmaking, enforcement of the access of public to lawmaking.

Key words: public information, right of access to information, information security, information legal relations.

УДК 342.52

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-233-238

Марина САСНКО[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Наталія ГРИГОР'ЄВА[©]
слухач магістратури

Олексій БОНДАРЕНКО[©]
слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОНАННЯ ТА ДОТРИМАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАКТИЦІ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Однією з найефективніших систем захисту прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка також є елементом міжнародного права. Відповідна Конвенція має особливий та унікальний характер, вона діє в безпосередньо незалежному режимі та набуває свого розвитку завдяки практиці Європейського суду з прав людини. Цей міжнародно-правовий акт послужив певною основою чинної Конституції нашої країни, оскільки й сьогодні майже всі законодавчі акти визначаються положеннями міжнародних стандартів.

У цій статті ми досліджуємо процес реалізації гарантій права громадян України на звернення до Європейського суду з прав людини. Проаналізовано особливості виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Процес охоплює реалізація гарантій права громадян нашої держави на звернення до цього органу на підставі Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Розглянуто методи забезпечення їх реалізації, а також конституційні принципи виконавчого провадження в Україні як гарантії захисту прав людини і громадянина, внаслідок чого запропоновано можливі шляхи вирішення проблем у цій сфері.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, Конституція України, кримінально-процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми. У будь-якій державі питання щодо життя і здоров'я, честі і гідності людини, а також права на свободу та особисту недоторканність визнаються найвищою соціальною цінністю та мають відповідне законодавче закріплення в чинних міжнародних договорах, які також ратифікуються і в нашій країні. Усі дії, які направлені на обмеження будь-якого природного права людини, повинні здійснюватися лише в рамках закону, адже в усіх інших випадках за вказані неправомірні дії буде передбачатись конкретна відповідальність.

Однією із найефективніших систем щодо захисту прав людини виступає саме Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, що також становить елемент міжнародного права. Відповідна Конвенція має особливість та унікальну природу в тому, що вона функціонує в безпосередньому незалежному режимі та бере свій розвиток завдяки прецедентному праву Європейського суду з прав людини. Саме даний міжнародно-правовий акт послугував певним базисом для чинної Конституції

© М. Сасенко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1768-2143>
MarinaSaen@i.ua

© Н. Григор'єва, 2022
fpfpd@dduvs.in.ua

© О. Бондаренко, 2022
k_tidp@dduvs.in.ua

нашої країни, адже і на сьогодні майже всі законодавчо-визначені акти несуть в собі положення міжнародних стандартів.

На сьогодні в багатьох країнах можна спостерігати систематичні порушення процесу обмеження права на свободу особи та особистої недоторканності без відповідної законної підстави, вони є основними проблемами, що приводять до того, що Європейський суд з прав людини визнає відповідні країни винними у порушенні норм Конвенції.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань саме застосування практики рішень Європейського суду з прав людини, а також Конвенції захисту прав людини на основоположних свобод стосовно України, зокрема, присвячені відповідні наукові праці таких вчених: С. Васильєв, М. Кучін, А. Султанов, В. Комаров, О. Сердюк, М. Гончарук, Л. Литвинець, А. Селіванов та інші. Зазначимо, що при здійсненні відповідного аналізу практики застосування та здійснення рішень ЄСПЛ виникає певна низка проблем, які на зараз залишаються майже не вирішеними: застосовність рішень Європейського суду з прав людини, ухвалення та обов'язковість їх врахування при вирішенні конкретних спорів.

Мета цієї статті полягає у визначенні проблемних питань застосування практики Європейського суду з прав людини; порівняння кількості рішень відносно України та відповідний аналіз способів їх врахування при вирішенні конкретних спорів; порівняння чинної Конституції України з безпосереднім змістом Європейської Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Права на свободу і особисту недоторканність є одними із найважливіших соціальних благ. На перше місце виходить людина, її здоров'я та життя, честь і гідність, а також недоторканність, та визнається в Україні найвищою соціальною цінністю і це передбачає Основний Закон нашої держави. Зазначимо, що дана найвища цінність зазначається не тільки в нормативно-правових актах нашої країни, а також в міжнародних договорах, згода на обов'язковість виконання яких надана Верховною Радою України і є частиною національного законодавства України [1].

Одна з проблем, яка відповідним чином досліджується в сучасності – відповідні джерела та форми права, що особливо актуально з урахуванням прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», а саме, в частині 1 статті 17 якого висвітлюється те, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику самого Суду як джерела права [2].

У статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначено, що кожна особа володіє правом на свободу та особисту недоторканність, жодну особу не дозволяється позбавити свободи, окрім випадків, які передбачаються даною статтею [3]. Виходячи з цього, треба пам'ятати, що особа має відповідні права, які передбачені законодавством України і особи, уповноваженні на дії, які пов'язані із обмеженням особи її права на свободу, повинні діяти виключно відповідно до закону.

Європейський суд з прав людини за своєю безпосередньою суттю є відповідним юрисдикційним органом у забезпеченні та захисті прав людини (стаття 32 Конвенції). Зміст даної статті цілком висвітлює те, що відповідний суд розглядає всі питання щодо безпосереднього трактування і застосування Конвенції, певних протоколів до неї, а також відповідним чином розглядає індивідуальні спори, які стосуються чи пов'язані із порушенням прав будь-якої людини.

Враховуючи національну судову практику та рішення ЄСПЛ щодо України та інших держав Європейського Союзу, необхідно зазначити, що основними порушеннями, які мають місце при обранні покарання, яке пов'язане з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, право на життя, захист права власності, є: порушення відповідних вимог пропорційності обрання окремого з видів покарання, а також ефективного застосування всіх необхідних та можливих заходів задля припинення протиправних дій особами; формальний підхід законодавства щодо вирішення питання можливості чи неможливості обрання більш м'якого покарання, враховуючи відповідні індивідуальні особливості кожної особи.

Виходячи з вищезазначеного, хотілось би зробити певне порівняння кількості обраних ЄСПЛ рішень відносно України за останні 3 роки:

На кінець 2019 року Європейським судом з прав людини щодо України було виявлено такі порушення: стосовно рішень про порушення безпосередньої обґрунтованості попереднього затримання особи (частина 3 статті 5 Конвенції), за

нашим чинним КПК України застосовується зміст статей 207, 208; також стосовно порушення певної процесуальної перевірки обґрунтованості тримання особи під вартою (частина 4 статті 5 Конвенції). Протягом 2019 року Європейським судом з прав людини прийнято вже 26 рішень щодо України за порушення підпункту «с» частини 1 статті 5, частин 3 та 4 статті 5 Конвенції [4].

На кінець 2020 року за змістом рішення ЄСПЛ стосувалися: 49 рішень стосовно порушення права особи на свободу та особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції); 29 рішень стосовно нелюдського поводження (статті 3 Конвенції); 18 – ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13 Конвенції); 16 – тривалість провадження (стаття 6 Конвенції); по 10 рішень стосовно справедливого суду та захисту власності (стаття 6 Конвенції та стаття 1 Протоколу №1); 8 – щодо неефективного розслідування (стаття 3 Конвенції) [5].

Беручи до уваги рішення Європейського суду з прав людини стосовно України за 2021 рік, можемо зазначити той факт, що прийнято вже 13 рішень за порушення статей 1-3, 5, 6, 34 Конвенції [6].

Цей перелік порушень не є вичерпним, тому влада нашої держави повинна позитивно вплинути на вирішення цих недоліків. Через неухильність деяких працівників поліції порушується найголовніший принцип, за яким повинні здійснюватися всі дії від імені держави – принцип верховенства права.

На нашу думку, законодавці повинні ввести зміни до законів, які б передбачали жорстку відповідальність за недотримання законності при прийнятті рішень, які посягають на права, свободи та законні інтереси осіб. Але при здійсненні аналізу кількості прийнятих рішень відносно України за останні 3 роки, ми можемо дійти висновку, що наша країна все ж таки і на тепер вживає відповідних заходів задля забезпечення дотримання всіх прав людини, які безпосереднім чином регулюються чинною Конституцією України.

Міжнародно-правові акти, що визначають стандарти та порядок обмеження прав осіб, безпосередньо вказують на необхідність забезпечення відповідного контролю за законністю застосування будь-яких дій, органами правопорядку. Так, наприклад, у частині 4 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року зазначено про необхідність встановлення судового контролю за застосуванням і здійснення законних дій щодо обмеження прав людини [7].

Необхідно пам'ятати, що вищезазначена Конвенція та ЄСПЛ у системі захисту прав людини розглядаються та створюють єдиний механізм, а також одночасно здійснюють контроль за забезпеченням дотримання зобов'язань взятих на себе державами, які є учасниками Ради Європи.

Якщо порівнювати випадки, коли особу можуть позбавити свободи, які прописані в КПК України та Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, то наявні деякі відмінності. Їх би нам хотілося висвітлити нижче і порівняти з тими, що прописані в нашому законодавстві.

Наприклад, в Конвенції прописано два випадки, які відсутні в КПК України, це:

1) затримання неповнолітньої особи на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою до провадження його до компетентного органу;

2) законне затримання осіб для уникнення поширення інфекційної хвороби, осіб, які страждають психічними розладами, алкогольною чи наркотичною залежністю, а також осіб без певного місця мешкання.

Визначимо, що КПК України враховує те, що затримання по відношенню до неповнолітньої особи може застосовуватись лише тоді, коли особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення, а більш м'який захід не в змозі забезпечити протидії ризикам, які передбачені цим кодексом.

Щодо другого пункту, то необхідно виділити той факт, що КПК взагалі не прописує дані положення, але, на нашу думку, то це на сьогодні було би дуже актуально для нашої країни, крім питання відносно осіб без певного місця мешкання. Дані особи не повинні бути затримані лише за те, що в них немає місця для проживання, саме тому в нашій країні затвердили Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей», завдяки якому в нашій державі і допомагають таким особам [8]. У цьому і полягає модернізація нашої країни за допомогою міжнародних стандартів і це надає їй більше способів для розвитку та поліпшення ситуації в нашій

незалежній державі.

Як вже зрозуміло, то гарантії і вимоги Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, зазначені і в нашій Конституції, а також ще й кримінально-процесуальному законодавстві України, а саме в статті 8, що передбачає принцип верховенства права. На жаль, зараз в нашій країні все частіше зустрічається проблема недотримання цього принципу, адже уповноважені особи, які мають право обмежувати законні права кожної особи, здійснюють відповідні дії не в рамках закону, що надалі визнається як порушення прав, свобод та законних інтересів будь-яких осіб.

Необхідно пам'ятати, що кримінально-правові заходи в нашій країні безпосереднім чином застосовуються до осіб, щодо яких діє презумпція невинуватості, відповідно до частини 1 статті 17 КПК України [9].

Відповідні заходи не пов'язані з кримінальною відповідальністю, адже вони лише забезпечують досягнення дієвості кримінального провадження. У зв'язку з цим законність їх обрання та дотримання прав особи на свободу та особисту недоторканність вимагає від органів, що виконують процесуальні дії надзвичайної зваженості та обґрунтованості при прийнятті рішень, бо є велика ймовірність притягнення до відповідальності невинну особу.

Необхідно звернути увагу на зміни, які були внесені до Постанови Пленуму Верховного Суду України, а саме на ті, що закликають звернути увагу судів щодо обрання покарання та виду обмеження прав особи, відповідно до вимог статті 62 Конституції України та пункту 2 статті 6 Конвенції, що повинні підкреслювати дотримання принципу невинуватості особи [10].

Щодо одного з видів обмеження прав на свободу та особисту недоторканість в нашій країні, то менш значущим у процесуальному порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначається внесення застави, завдяки якій особа може бути звільнена з-під варти під час досудового розслідування. Європейським судом з прав людини визначено те, що розмір застави повинен бути належним чином вмотивованим у рішенні суду про визначення застави.

Також зазначається, що потрібно враховувати платоспроможність підозрюваного, обвинуваченого. Не подання жодних достатніх підстав, пов'язаних з майнових станом особи, при визначенні застави порушує частину 3 статті 5 Конвенції. Відповідно до частини 4 статті 182 КПК України розмір застави визначається слідчим суддею з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про особу та ризиків, які передбачені цим кодексом.

Зазначимо, що на сьогодні досі існують певні питання щодо безпосереднього розуміння правового статусу практики ЄСПЛ у вітчизняній правовій системі, мають місце й різні підходи щодо відповідного застосування того чи іншого рішення Європейського суду з прав людини. З одного боку, існує певна позиція, що оскільки, як зазначається в частині 1 статті 46 Конвенції, високі Договірні Сторони відповідним чином зобов'язалися виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких випадках, у яких вони певним чином є сторонами, прецедентний характер мають виключно рішення саме де Україна була стороною даного процесу. А також існує ще один підхід, який відповідним чином містить у собі правову позицію, що всі безпосередні рішення ЄСПЛ є джерелом права.[11]

Висновки. З вищезазначеного можна зробити певний висновок, що відповідний захист прав, свобод та законних інтересів кожної людини є основним та неоспорюваним у кожній державі. Існує велика кількість нормативно-правових актів та законів, а також міжнародно-правових актів, до яких необхідно звертатися при обранні будь-якого обмеження права особи. У сучасному суспільстві, на жаль, наявна безпосередня проблематика, яка полягає у неправильному проведенні процесуальних чи будь-яких інших дій, які відповідним чином пов'язані із обмеженням прав особи. Європейський суд з прав людини прийняв немалою кількість рішень стосовно України і це негативно впливає на позитивний розвиток нашої держави і в обов'язковому порядку є необхідність застосування заходів, які б унеможливили вчинення даних помилок.

Актуальною проблемою в Україні зараз виступає неналежне дотримання одного з основних принципів: верховенства права щодо злочинів, які пов'язані з обмеженням волі. На нашу думку, щоб усунути цю проблеми чи хоча б удосконалити процес призначення запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в позитивну сторону,

треба уважно керуватися всіма нормативно-правовими актами, які регламентують саме порядок та підстави за якими потрібно працювати. Також не потрібно забувати про зміну предметів застави, це зміни були би дуже актуальні для нашої країни.

Треба пам'ятати, що не завжди затримана особа є винуватою і тільки удосконалення праці фахівців, які проводять процесуальні дії, може не допустити притягнення до відповідальності невинного.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., зі змінами внес. Протоколом № 1. *Офіційний вісник України*, 2006. № 32. Ст. 2371.
4. Відомості про порушення закону Європейського суду з прав людини щодо України на кінець 2019 року. URL : <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>.
5. Відомості про порушення закону Європейського суду з прав людини щодо України за 2020 рік. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/v-2020-r-ukrayina-prograla-95-sprav-u-espl-zvit-u-rozrizi-statey-konvenciyi.html>.
6. Відомості про порушення закону Європейського суду з прав людини щодо України за 2021 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_ESPL_03_2021.pdf.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
8. Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей : Закон України від 21.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03#Text>.
11. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. С. 55–58.

Надійшла до редакції 13.06.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
2. Pro vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [On the fulfilment of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrayiny vid 23.02.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r., zi zminamy vnes. Protokolom № 1 [The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, as amended. Protocol No. 1]. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny*, 2006. № 32. Art. 2371. [in Ukr.].
4. Vidomosti pro porushennya zakonu Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrayiny na kinets' 2019 roku [Information on violations of the law of the European Court of Human Rights regarding Ukraine at the end of 2019]. URL : <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>. [in Ukr.].
5. Vidomosti pro porushennya zakonu Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrayiny za 2020 rik [Information on violations of the law of the European Court of Human Rights regarding Ukraine for 2020]. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/v-2020-r-ukrayina-prograla-95-sprav-u-espl-zvit-u-rozrizi-statey-konvenciyi.html>. [in Ukr.].
6. Vidomosti pro porushennya zakonu Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrayiny za 2021 rik [Information on violations of the law of the European Court of Human Rights regarding Ukraine for 2021]. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_ESPL_03_2021.pdf. [in Ukr.].
7. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava vid 16 hrudnya 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
8. Pro osnovy sotsial'noho zakhystu bezdomnykh hromadyan ta bezprytul'nykh ditey [On fundamentals of social protection of homeless citizens and homeless children] : Zakon Ukrayiny vid 21.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>. [in Ukr.].
9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].

10. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24 zhovtnya 2003 roku № 8 «Pro zastosuvannya zakonodavstva, yake zabezpechuye pravo na zakhyst u kryminal'nomu sudochynstvi» [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated October 24, 2003 No. 8 «On the application of legislation that ensures the right to defense in criminal proceedings.». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03#Text>. [in Ukr.].

11. Stoyanova, T. (2017) Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny yak dzherelo tsyvil'noho protsesual'noho prava Ukrainy. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, pp. 55–58. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Sayenko, Nataliya Hrygoryeva, Oleksiy Bondarenko. Problems of implementation and observance of decisions of the European Court of Human Rights in the practice of current legislation of Ukraine. One of the most effective systems for the protection of human rights is the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is also an element of international law. The relevant Convention has a special and unique nature, it operates in a directly independent mode and takes its development thanks to the case law of the European Court of Human Rights. This international legal act served as a certain basis for the current Constitution of our country, because even today almost all legislative acts defined by the provisions of international standards.

In this article the authors have researched the process of implementing guarantees the right of citizens of Ukraine to apply to the European Court of Human Rights. We analyzed the features of the implementation of decisions of European Court of Human Rights in Ukraine. The process is covered implementation of guarantees of the right of citizens of our state to appeal to this body on the basis of the Convention on Protection human rights and fundamental freedoms. Methods are considered ensuring their implementation, as well as constitutional principles enforcement proceedings in Ukraine as a guarantee of protection of rights man and citizen, as a result of which the proposed possible ways to solve problems in this area.

Keywords: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, Constitution of Ukraine, Code of Criminal Procedure of Ukraine.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-238-244

Лілія СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРИТУЛОК В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВНОЇ НАПОВНЕНОСТІ

Предметом наукового аналізу стали чинні міжнародні договори, ратифіковані українським парламентом, і закони України, а також проекти законодавчих актів, у яких вживаються терміни «притулок» і «притулок в Україні». На основі цього зроблено висновок про полісемічність та багатоаспектність терміно-поняття «притулок в Україні».

Ключові слова: *притулок, інститут притулку, право притулку, територіальний притулок, притулок в Україні, біженець, особа, що потребує додаткового захисту.*

Постановка проблеми. Важливим завданням науки конституційного права є уточнення її термінологічного ряду та понятійно-категоріального апарату. Однією зі складових цього ряду є терміно-поняття «притулок в Україні», розкриття змісту якого дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуване явище державно-правової дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості поняття притулок безвідносно до конкретної держави та по відношенню до визначеної територіальної організації публічної влади, наділеної суверенітетом, є традиційним предметом

© Л. Сердюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

дослідження доктрин міжнародного та конституційного права. Воно знайшло своє відображення у численних наукових працях і навчальних виданнях, присвячених правовому статусу людини і громадянина. Водночас на особливу увагу в контексті теми цього дослідження заслуговують не доктринальні, а нормативні джерела права, зокрема, чинні міжнародні договори, ратифіковані українським парламентом, і закони України, а також проекти законодавчих актів, у яких вживаються терміни «притулок» і «притулок в Україні» та розкривається їх зміст.

Метою цієї статті є з'ясування смислового навантаження та змістовного наповнення терміно-поняття «притулок в Україні». Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

1) семантичного методу пізнання, що ґрунтується на аналізі мовних одиниць із погляду їх змістовно-смислового значення в мікроконтексті чи в тексті загалом. У межах цього дослідження такою одиницею виступають слово «притулок» та словосполучення «притулок в Україні»;

2) формально-логічних методів аналізу та синтезу, що уможливають виокремлення суттєвих ознак досліджуваного поняття та розкриття його змісту відповідно;

3) герменевтичного та спеціально-юридичного методів пізнання, що ґрунтуються на використанні правил і прийомів тлумачення юридичних текстів, у яких уживано слово «притулок», а також інші юридичні терміни, що знаходяться із ним у граматичному та логічному взаємозв'язках.

Виклад основного матеріалу. Принагідно відзначити, що термін «притулок» походить від латинського слова «*asylum*», і означає «недоторканне місце». Вищенаведене трактування цього слова свідчить про те, що притулок як соціальне явище має територіальний і просторовий виміри. Таке недоторканне місце існує у певний час і має відповідні територіальні межі.

На підтвердження цієї тези звернемося до актуальної інформаційно-довідкової літератури, зокрема, «Великого тлумачного словника сучасної української мови», укладачем і головним редактором якого є В. Бусел. У згаданому джерелі термін «притулок» тлумачиться в таких значеннях:

1. Місце, де можна перебути якийсь час, відпочити; місце, де можна сховатися або сховати когось від кого-, чого-небудь; захисток, укриття; місце, де хто-небудь може постійно жити, де йому забезпечено догляд і т. ін.; житло, оселя; місце розради, втіхи для кого-небудь;

2. Право на проживання, що надається якою-небудь державою іноземним громадянам, які зазнають переслідувань у себе на Батьківщині;

3. Заклад для утримання та виховання сиріт і безпритульних дітей; заклад для утримання німечин або старих людей, переважно одинаків [11, с. 954].

У контексті порушеного питання, яке намагатиметься розв'язати автор, з-поміж трьох вищенаведених значень терміна «притулок» заслуговує на увагу лише друге, адже саме в ньому відображено юридичний аспект досліджуваного соціально-правового явища.

У «Юридичній енциклопедії» наведено два трактування цього слова, причому обидва з погляду саме правничої науки. Зокрема, юридичний термін «притулок» уживається в таких значеннях:

1. Інститут міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права, за змістом якого фізична особа (іноземний громадянин або особа без громадянства) набуває можливості легально і на невизначений строк перебувати на території держави, яка гарантує їй безпеку і забезпеченість основними правами та свободами, з метою уникнути переслідування в іншій країні за політичні чи релігійні переконання, зайняття науковою діяльністю або з подібних причин.

2. Право фізичних осіб звертатися до іншої держави за наданням можливості в'їзду та проживання з метою уникнути переслідування у своїй країні і користування такою можливістю, а також право держави надавати їм відповідну можливість (право притулку) [12, с. 141].

Аналіз вищенаведених трактувань юридичного терміна «притулок» свідчить про можливість його двохаспектного розуміння залежно від конкретного контексту: в аспекті об'єктивного права (позитивного права або права держави), для якого властива риса системності, притулок (а точніше, право притулку – авт. Л. Сердюк) є інститутом

міжнародного та національного права, норми якого визначають підстави, умови та порядок надання міжнародного захисту на території держави, а також коло потенційних учасників правовідносин, у межах яких реалізується суб'єктивне право іноземців та осіб без громадянства на отримання такого захисту в Україні; з погляду юридичного змісту вищезгаданих правовідносин, право притулку є гарантованою Основним Законом держави можливістю іноземців та осіб без громадянства звертатися до Української держави за наданням захисту на її території з метою уникнути переслідування у своїй країні, а також повноваження компетентних державних органів надавати їм відповідну можливість (тобто, право притулку).

Норми цього інституту знайшли своє закріплення як у міжнародних договорах, так і національному законодавстві. Зокрема, у ст. 14 Загальної декларації прав людини закріплені такі нормативні приписи:

«Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй» [2].

У Декларації про територіальний притулок, прийнятій резолюцією 2312 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1967 року, визнано, що «надання державою притулку особам, які мають підстави посилатися на статтю 14 Загальної декларації прав людини, є мирним та гуманним актом і тому не може розглядатися жодною іншою державою як недружній акт; а також рекомендовано, щоб без шкоди для існуючих актів, що стосуються притулку та статусу біженців і апатридів, держави керувалися у своїй практиці щодо територіального притулку такими принципами:

1. Притулок, що надається будь-якою державою для здійснення свого суверенітету особам, які мають підстави посилатися на статтю 14 Загальної декларації прав людини, включаючи осіб, котрі борються проти колоніалізму, має шануватись усіма іншими державами.

2. На право шукати притулок і користуватися притулком не може посилатися жодна особа, стосовно якої існують серйозні підстави вважати, що вона скоїла злочин проти миру, військовий злочин або злочин проти людства за змістом тих міжнародних актів, які були вироблені для того, щоб передбачити норми щодо цих злочинів.

Оцінка підстав для надання притулку лежить на державі, що надає цей притулок (Преамбула та ст. 1 Декларації) [4].

У тексті Конвенції про статус біженців від 28.07.1951р. термін «притулок» уживано двічі. У Преамбулі цього документу Високими Договірними Сторонами констатовано: «беручи до уваги, що надання права притулку може покласти на деякі країни надмірний тягар і що задовільне вирішення проблеми, міжнародний масштаб і характер якої визнані Організацією Об'єднаних Націй, не може через це бути досягнуте без міжнародного співробітництва».

Підрозділ b розділу F ст. 1 аналізованого міжнародного договору містить припис, за яким «Положення цієї Конвенції не поширюються на тих осіб, щодо яких є серйозні підстави вважати, що вони вчинили тяжкий злочин неполітичного характеру за межами країни, яка надала їм притулок, і до того, як вони були допущені до цієї країни як біженці» [3].

У Декларації про територіальний притулок 1977 р. констатовано: Комітетом Міністрів Ради Європи, вивчивши існуючий на той час стан із наданням територіального притулку, а також бажаючи підкреслити практику, загальноприйняту в державах-членах Ради Європи щодо територіального притулку, заявляє:

1. Виконуючи свій гуманний обов'язок, держави-члени Ради Європи знову підтверджують свій намір, як і раніше, дотримуватися, зокрема на основі принципів, викладених у Резолюції 14, ліберального підходу щодо осіб, які шукають притулку на їх території;

2. Держави-члени Ради Європи, учасники Конвенції про статус біженця 1951 року, знову підтверджують своє право надавати притулок будь-якій особі, яка, маючи цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства або політичних переконань, відповідає також іншим умовам, що дають право на отримання переваги, передбачених цією Конвенцією, а

також будь-якій іншій особі, яке, на їхню думку, відповідає відповідним умовам для отримання притулку з гуманних міркувань;

3. Держави-члени Ради Європи знову підтверджують, що надання територіального притулку є мирним та гуманним актом і не вважається недружнім актом стосовно будь-якої іншої держави, і має шануватись усіма державами [5].

Термін «притулок» вживається і в законодавчих актах Української держави, що є джерелами галузі конституційного права. Зокрема, ч. 2 ст. 26 Конституції України містить припис, за яким іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом [1].

Незважаючи на нагальну необхідність законодавчої регламентації такого порядку, дотепер відповідний законодавчий акт Верховною Радою України не ухвалено.

Пункт 26 ч. 1 ст. 106 Основного Закону Української держави наділяє Президента України у тому числі і правом прийняття рішення про надання притулку в Україні [1].

Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, яких визнано біженцями в Україні або яким надано притулок в Україні, вважаються такими, які постійно проживають на території України з моменту визнання біженцем в Україні або надання притулку в Україні. Постійне проживання на території України біженців підтверджується посвідченням біженця [8].

Відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» біженцем визнається особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [6].

Особою, яка потребує додаткового захисту, за вказаним законодавчим актом визнається особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань [6].

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України», що визначає умови прийняття до громадянства України, для осіб, яких визнано біженцями або яким надано притулок в Україні, строк безперервного проживання на законних підставах на території України має становити останні три роки на дату подання заяви про прийняття до громадянства України з моменту визнання біженцем або надання притулку в Україні, а для осіб без громадянства – останні три роки на дату подання такої заяви з моменту в'їзду в Україну або з моменту визнання особою без громадянства [7].

Аналіз змісту норм міжнародного та національного права у їх системному зв'язку дозволяє зробити такі висновки, що мають важливе значення в плані з'ясування смислового навантаження та змістовного наповнення терміно-поняття «притулок в Україні»:

1. Пошук притулку від переслідувань в інших країнах і користування ним є основоположним правом кожної людини, яка не вчинила злочину проти миру, військового злочину або злочину проти людства за змістом тих міжнародних актів, які були вироблені для того, щоб передбачити норми щодо цих злочинів, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй;

2. Хоча надання притулку є суверенним правом кожної держави, яка на законодавчому рівні самостійно визначає підстави і процедури (судова або адміністративна) надання територіального притулку, а також статус осіб, які його

отримали, держави-члени Ради Європи не лише на рівні декларації, але й на практиці підтверджують свій намір дотримуватися ліберального підходу стосовно осіб, які шукають притулку на їх території;

3. Сутність притулку, як впливає зі змісту норм міжнародного права, полягає в наданні захисту особі, яка з високим ступенем вірогідності може стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, або політичних переконань у державі свого походження.

Саме цей сутнісний аспект притулку знайшов своє відображення в проєкті Закону України «Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства» [10]. У згаданому законопроєкті термін «притулок» було запропоновано розуміти як захист, що надається Україною на її території іноземцям та особам без громадянства від застосування юрисдикції держави їх походження за наявності підстав, зазначених у цьому.

Схожий підхід реалізований і в проєкті Закону України «Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства» [9]. Термін «притулок» автори законопроєкту тлумачать як особливу форму захисту, що надається Президентом України іноземцям та особам без громадянства з урахуванням національних інтересів України на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права відповідно до Конституції України і цього Закону [9].

Висновки. Вищевикладене свідчить про те, що терміно-поняття «притулок в Україні» характеризується полісемічністю. З-поміж його значень можна виокремити такі:

1. Притулок як інститут права, норми якого визначають підстави, умови та порядок надання міжнародного захисту на території держави, а також коло потенційних учасників правовідносин, у межах яких реалізується суб'єктивне право іноземців та осіб без громадянства на отримання такого захисту в Україні;

2. Притулок як гарантована Конституцією України можливість іноземців та осіб без громадянства звертатися до Української держави за наданням захисту на її території з метою уникнути переслідування у державі свого походження; а також повноваження Президента України надавати їм притулок (право притулку);

3. Притулок як захист, що надається Україною на її території іноземцям та особам без громадянства від застосування юрисдикції держави їх походження;

4. Притулок як особлива форма захисту, що надається Президентом України іноземцям та особам без громадянства з урахуванням національних інтересів України на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права відповідно до Конституції України;

5. Притулок в Україні – це особливий політико-правовий стан фізичної особи (іноземця чи особи без громадянства), котра на законних підставах перебуває на території України, що характеризується повною відсутністю або ж мінімізацією реальних загроз її життю та здоров'ю, в результаті чого така особа відчуває себе захищеною, тобто такою, що (перебуває) в безпеці. У цьому значенні притулок в Україні необхідно розглядати як юридичний стан, тобто складний юридичний факт, що характеризуються відносною стабільністю та тривалим періодом існування, протягом якого він може неодноразово (в поєднанні з іншими фактами) викликати настання правових наслідків.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

3. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951, ратифікована Законом України від 10.01.2002 № 2942-III (2942-14). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.

4. Декларація про територіальний притулок, прийнята резолюцією 2312 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН 14.12.1967. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_316#Text.

5. Декларація про територіальний притулок, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 01.01.1977. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_806#Text.

6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закону України від 08.07.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.

7. Про громадянство : Закон України від 18.01.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

8. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
9. Проект Закону України «Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства». URL : https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI01924A.html.
10. Проект Закону України «Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства». URL : https://static.rada.gov.ua/osmir/tables/skl_4/perexidni/TABL09920001.html.
11. Бусел В. Т. Притулок. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпін' : ВТФ «Перун», 2005. 954 с.
12. Шаповал В.М. Притулок // Юридична енциклопедія. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5. С. 141.

Надійшла до редакції 24.05.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights], pryynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro status bizhentsiv vid 28.07.1951 [Convention on the Status of Refugees of July 28, 1951], ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 10.01.2002 № 2942-III (2942-14). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text. [in Ukr.].
4. Deklaratsiya pro terytorial'nyy prytulok [Declaration on territorial asylum], pryynyata rezolyutsiyeyu 2312 (XXII) Heneral'noyi Asambleyi OON 14.12.1967. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_316#Text. [in Ukr.].
5. Deklaratsiya pro terytorial'nyy prytulok [Declaration on territorial asylum], pryynyata Komitetom Ministriv Rady Yevropy 01.01.1977. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_806#Text. [in Ukr.].
6. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuyut' dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [On refugees and persons in need of additional or temporary protection] : Zakonu Ukrainy vid 08.07.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>. [in Ukr.].
7. Pro hromadyanstvo [On citizenship] : Zakonu Ukrainy vid 18.01.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>. [in Ukr.].
8. Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva [On the legal status of foreigners and stateless persons] : Zakonu Ukrainy vid 22.09.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>. [in Ukr.].
9. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro nadannya zakhystu inozemtsyam ta osobam bez hromadyanstva» [Draft Law of Ukraine «On providing protection to foreigners and stateless persons»]. URL : https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI01924A.html. [in Ukr.].
10. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro poryadok nadannya prytulku v Ukraini inozemtsyam ta osobam bez hromadyanstva» [Draft Law of Ukraine «On the procedure for granting asylum in Ukraine to foreigners and stateless persons»]. URL : https://static.rada.gov.ua/osmir/tables/skl_4/perexidni/TABL09920001.html. [in Ukr.].
11. Busel, V. T. (2005) Prytulok [Asylum] / Velykyy tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukraïns'koyi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv : Irpin' : VTF «Perun», 954 p. [in Ukr.].
12. Shapoval, V. M. (1998) Prytulok [Asylum] // Yurydychna entsyklopediya. Kyiv : «Ukr. entsykl.», Vol. 5, p. 141. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liliya Serdiuk. Asylum in Ukraine: the issue of terminological certainty and meaningful content. Current international treaties ratified by the Ukrainian Parliament and laws of Ukraine, as well as draft legislative acts that use the terms «asylum» and «asylum in Ukraine» became the subject of scientific analysis. Based on this, a conclusion was made about the polysemic and multifaceted nature of the term «asylum in Ukraine». Among its values, the author singled out the following:

1. Asylum as a legal institution, the norms of which determine the grounds, conditions and procedure for granting international protection on the territory of the state, as well as the circle of potential participants in legal relations within which the subjective right of foreigners and stateless persons to receive such protection in Ukraine is realized;

2. Asylum as an opportunity guaranteed by the Constitution of Ukraine for foreigners and stateless persons to apply to the Ukrainian state for protection on its territory in order to avoid persecution in the state of their origin; as well as the authority of the President of Ukraine to grant them asylum (the right of asylum);

3. Asylum as a protection provided by Ukraine on its territory to foreigners and stateless persons from the application of the jurisdiction of the state of their origin;

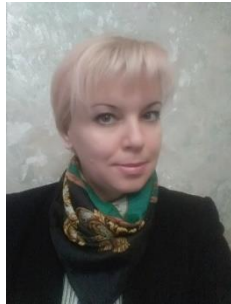
4. Asylum as a special form of protection granted by the President of Ukraine to foreigners and stateless persons taking into account the national interests of Ukraine on the basis of generally recognized principles and norms of international law in accordance with the Constitution of Ukraine;

5. Asylum in Ukraine is a special political and legal status of a natural person (a foreigner or a stateless person) who is legally present on the territory of Ukraine, characterized by the complete absence or minimization of real threats to his life and health, as a result of which such a person feels protected, i.e. safe. In this sense, asylum in Ukraine must be considered as a legal state, that is, a complex legal fact characterized by relative stability and a long period of existence, during which it can repeatedly (in combination with other facts) cause the onset of legal consequences.

Keywords: *asylum, institution of asylum, right of asylum, territorial asylum, asylum in Ukraine, refugee, person in need of additional protection.*

УДК 323.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-244-252

Ольга ЯДЛОВСЬКА®

кандидат історичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У статті досліджується роль менталітету, національного характеру та їх вплив на процеси формування системи ідей, ідеалів, цінностей як окремої людини, так і народу в цілому та подальший вплив ментальності на процес суспільно-політичних трансформацій у контексті державотворення в Україні та становлення української нації. З'ясовано взаємозв'язок понять та суспільних явищ «менталітет нації», «національний характер», «національна ідентичність», «національна психологія», «національна ідея», «національна безпека», «політична ментальність». Підкреслено важливість вироблення національної ідеології та відповідних векторів державотворчої політики в українському політичному просторі задля творення української політичної нації як сконсолідованої та здатної конституювати свою окремішність і унікальність у соціально-політичних зв'язках з іншими народами та націями на сучасному етапі націогенезису. Звернено увагу на особливу важливість функціонування національної (української) мови як фактору самозбереження, ідентифікації та подальшого становлення української нації. Зроблено акцент на необхідності неухильної уваги до питання функціонування української мови як державної, що одночасно впливатиме на формування політичної ментальності та становлення як громадянського суспільства, так і української національної парадигми.

Ключові слова: *нація, мова, національний менталітет, національні ідентичність, політична ментальність, національна ідея.*

Постановка проблеми. Формування нації української держави в умовах глобалізації сучасного світового порядку стає визначальним чинником збереження незалежності та її захисту, а фундаментальною основою для подальшого творення української нації виступає національно-політична ментальність. Феномен національної ментальності на сьогодні фактично виступає багатокомпонентним конструктом, що стає фундаментальною основою формування нації і, водночас, твориться самим національним суспільством, проектуючи подальше існування, захист та розвиток політичної нації та утвердження її у світовому співтоваристві. Поліваріантність поняття «національна ментальність» тлумачиться, на наш погляд, не множинністю розуміння самого визначення, а саме структурними складниками вияву різноманітних факторів формування та життєдіяльності суспільства з усталеною суспільною свідомістю. Іншою площиною досліджень виявляється дискусійність питання щодо проблеми ідентифікації «менталітету» і «національного менталітету» та процесу творення політичної ментальності задля утвердження національної держави, створення політичного іміджу та

© О. Ядловська, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5660-2057>

yadlovskaya54@ukr.net

ін. Окремо слід розглядати національну ментальність стосовного певного етносу, адже такий підхід передбачає дослідження складників ядра ментальності: національного характеру, національної свідомості та етнічної підсвідомості. Натомість говорячи про політичний дискурс поняття «ментальність», йдеться про складну систему творення національної держави і, відповідно, державної політики, а саме збереження національної ідентифікації та становлення громадянського суспільства через реалізацію мовної політики, діяльність освітніх інститутів, формування політичного середовища на демократичних засадах, а також прояву свого «обличчя», сформованого історією та культурою та вияву типовості й своєрідності української нації в політиці, праві та інших важливих галузях суспільного життя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано виділення запропонованої проблеми. У контексті зазначеної теми виокремлюються такі напрями досліджень у працях науковців. Становлення Української держави у сфері пошуку національної ідентичності обговорюється в роботах В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, В. Свуха, В. Кременя, В. Крисаченка, Л. Нагорної, Н. Рогозіна Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської та ін. Висвітлення проблем духовної безпеки в Україні проаналізовано у доробках таких авторів: В. Андрущенко, Г. Горак, В. Кремін, М. Михальченко, М. Попович, Н. Скотна, В. Ткаченко, Г. Шевченко. Проблема національного самовизначення народів була предметом дослідження в працях таких науковців як О. Бочковський, Ю. Габермас, О. Куць, Ю. Куц, Л. Нагорна, Л. Ребет, С. Римаренко, Е. Сміт, Б. Харахаш та ін.

Метою цієї розвідки є спроба розглянути основні чинники національної ментальності у розрізі творення політичної нації та збереження української держави та української нації, а також проаналізувати особливості творення ідентичності української нації з її проблемами й перспективами розвитку; довести, що єдине консолідоване суспільство може творитися лише на ґрунті спільної ментальності, мови через діяльність інститутів освіти, а також у сфері національної безпеки та інформаційної політики.

Виклад основного матеріалу. Національна ментальність виступає одним з основних чинників усталеної суспільної свідомості та джерелом політичної діяльності. Відштовхуючись від національного характеру, що сформувався у процесі етногенезу, українське громадянське суспільство творить національно-політичну ментальність та національну державу, що є відносно складним процесом за сучасних умов.

Поняття ментальності прийшло на зміну уявленням про «психологію епохи» і «психологію нації». Психологізм у розумінні й поясненні далекого минулого і сучасних, але культурно далеких, цивілізацій знаходив чи не найяскравіший вираз у теорії націй. У гуманітаріїв навіть у першій половині ХХ ст. панували напівміфологічні уявлення про національну ментальність, яку тоді називали «національним характером» або «національною психологією» [5, с. 14]. Зазначимо, що національна свідомість і національна солідарність нерозривно пов'язані. По суті, це два вияви того самого почуття, що можна б назвати патріотизмом, повагою, любов'ю до свого народу. Тільки свідомість – це думка, а солідарність – дія. Свідомість – переважно теорія, а солідарність – практичний висновок із неї. У зрілих народів національна свідомість і солідарність неподільні. У незрілих національна свідомість нерідко виливається в абстрактне теоретизування, через що й залишається належністю вузьких інтелігентських кіл [18, с. 371].

Синтез всіх структурних компонентів ментальності, їх засвоєння здійснюється на підсвідомості і обумовлює спосіб життя. Науковий дискурс з ментальної проблематики дозволяє констатувати, що ментальність, з одного боку, є міждисциплінарним поняттям, а з іншого – полісемантичним, багатогранним, поліфункціональним явищем, що має безпосередній зв'язок з тією чи іншою людською спільнотою і віддзеркалює історичну, політичну, соціальну, мовну, духовно-релігійну специфіку суспільного буття. Менталітет, у свою чергу, представляє сукупність ідей, поглядів, стереотипів, форм і засобів поведінки, що склались історично, були засвоєні суспільством [2, с. 26].

Слід підкреслити, що новітній ментальний простір українського суспільства є результатом синтезу власних історико-культурних процесів та впливів-нашарувань глобального світу. Сьогодні українське суспільство змушене демонструвати й утверджувати свою ментальну специфічність, втім реальність активно впливає на ментальність окремих людей, робить її хиткою та неусталеною, а особистісна кризова, стресова невизначеність ускладнює процес національної ідентифікації. За умов

стабільного розвитку соціальної системи ментальний простір може зберігати відносну усталеність, втім, у разі кризи суспільства ментальні структури також потрапляють у зону біфуркації. В умовах сучасного українського суспільства, через ускладненість геополітичної ситуації, внаслідок різного роду деструктивних політичних подій, тривалої ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів, акцент зміщується на домінування соціальної ідентичності. Таким чином, сьогодні в українському суспільстві наявною є флюктуююча національна ідентичність, що актуалізує проблему традиційних, перевірених часом, духовних цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, людяність, сімейні цінності й т. ін. [17, с. 366-367].

Разом з тим, якісні зміни сучасного становлення національної ментальності виробляються саме активним громадянським суспільством як виразником української національної доктрини.

Зокрема, формування громадянської нації не виключає доктринального розуміння титульної нації як такої, що дала назву державі, а в її етнічному вимірі – найчисельнішої на своїй споконвічній землі. Саме на основі національної ідеї державотворення можна консолідувати український народ, зменшити чи нівелювати ризики та небезпеки федералізації, регіоналізації і декомпозиції (як це провокаційно зазначають російські політологи) України, а також поставити бар'єри розмиванню національної (економічної, культурної, релігійної та ін.) ідентичності українства як носія і продуцента ексклюзиву, втрата якого була б непоправною для світового культурного тезаурусу та цивілізаційного розвитку. Україну можуть врятувати інтелект, патріотизм, мораль і консолідація [6, с. 11]. Таким чином, поняття «національної ідентичності» варто розглядати як найбільш широке, воно включає і парадигму «громадянської ідентичності», і етнічний компонент (в тій чи іншій мірі, в залежності від конструкту «нації»), і концепт державної ідентичності. Крім того, національна ідентичність на інструментальному рівні має сприяти подоланню нестійкості та амбівалентності національного самовизначення спільноти, ідейно-політичному протистоянню, конфронтації між різними, часто несумісними формами самоідентифікації. Тобто той тип національної ідентифікації, який панує у суспільстві повинен бути сприйнятним для всіх без виключення соціальних та етнічних груп [13, с. 85]. Особливістю становлення української демократичної держави є нині те, що вона вирішує питання формування політичної нації з урахуванням, по-перше, подолання колоніальної залежності (відродження рідної мови, національної культури та ін.), по-друге, наявності різних етносів, що неоднозначно сприймають перспективу розвитку політичної системи. Щоб максимально сприяти етнічній ідентифікації українців, необхідно не просто дбати про їхні знання, усвідомлення власної історії, мови, культури, традицій — кожен з нас, особливо молоді люди, повинен мати відповідну етнічну свідомість, без якої немає цілісного етносу. Зростання етнічної свідомості, активна громадсько-політична діяльність, а також усвідомлення належності до світового співтовариства спричинять зростання почуття національної гідності, відродження історичної пам'яті, утвердження української ідеї. Держава має стати фактором гармонізації етнічних відносин та консолідації поліетнічного українського народу [11, с. 451].

Формування української національної ментальності у політичній площині відзначається досить важким перебігом становлення політичних відносин, що знаходить вияв у низці проблемних ланок суспільно-політичного життя, як-от: декларативність політичних гасел та програм без подальшої практичної реалізації, регіональне сприйняття (подекуди несприйняття) основного вектору державної національної політики, проблеми творення державницьких ідей та одночасна неоднозначність інформаційної політики.

Якщо на початку і під час виборчих кампаній у новітній історії України більшість патріотичних сил намагаються ототожнити себе з ідеєю національного відродження, свободи і справедливості, «приватизувати» для цього провідне місце, то після їх завершення відбувається диференціація на основі боротьби за «право власної репрезентації» зазначених цінностей. Іншими словами, активні намагання реалізувати задекларовані раніш політичні обіцянки виявляються, як це часто буває, тільки бажанням ствердити себе. Саме тому діалоги між партіями до цього часу ведуться не у сфері конструктивної співпраці в галузі державотворення, а у сфері з'ясування особистісних пріоритетів [10].

Місцеве самоврядування на сьогодні знаходиться на етапі ґрунтовної

перебудови, яка сьогодні нерідко гальмується пасивністю та нерозумінням і протидією з боку багатьох громадян. Серед багатьох чинників, які негативно впливають на цей процес є ментальне несприйняття самої сутності демократичних засад організації взаємовідносин значною частиною суспільства, яке в свою чергу забезпечено певними історичними обставинами та набутим «досвідом» життя в період існування попередніх недемократичних соціально-економічних систем. Значна частина цінностей тоталітарних та авторитарних режимів, які сьогодні продовжують складати основу морально-етичних орієнтацій значної частини громадян, є безпосереднім антагонізмом ідей побудови демократичного суспільства в нашій країні та розбудові розвинутої мережі самоврядних інститутів [8, с. 34].

Визначальну роль у збереженні безпеки держави відіграє також інформаційна політика. Доводиться констатувати, що на сьогодні в Україні поки що не створено належної законодавчої бази щодо забезпечення проактивної зовнішньої інформаційної політики держави. Стрімкий розвиток як внутрішніх, так і зовнішньополітичних процесів не сприятиме остаточному вирішенню цього питання, адже спонукають до рішучих, проактивних організаційних заходів, що, безумовно, завжди випереджатимуть роботу законодавця, оскільки війна, в т.ч. інформаційна, здебільшого ведеться поза правилами. З метою усунення нормативних прогалин необхідно, з-поміж іншого, запроваджувати залучення інститутів громадянського суспільства, груп експертів для того, щоб зібрати кілька думок та уникнути таких ситуацій, коли однакові за змістом документи розробляються в різних відомствах, і при цьому немає платформи, яка забезпечила б їх об'єднання. Подібна практика вже позитивно себе зарекомендувала і активно розвивається в демократичних країнах, де законопроектну роботу здійснюють, в т.ч. й на замовлення державних структур, переважно неурядові, приватні фонди, громадські організації, волонтерські формування, а також науково-освітня спільнота у ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців та дослідження в галузі журналістики, соціальних комунікацій, міжнародного та інформаційного права, головною рушійною силою чого часто виступає національний бізнес [14, с. 105-106].

Засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, визначено основами національної безпеки України. Визначення чітких пріоритетів національних інтересів стають основою розробки відповідних стратегії розвитку держави та становлення нації.

Національна безпека стосується інтересів багатьох країн. В сучасних умовах економічного розвитку країни проблеми безпеки мають внутрішній та зовнішній характер, що призводять до погіршення економічної та національної безпеки стають актуальними і потребують вирішення. Тому слід вживати заходів виявлення та запобігання серйозним загрозам національній безпеці України. Економічна безпека країни є важливою складовою національної системи безпеки, яка формує захист національних інтересів, забезпечує стійку соціально-економічного розвитку в країні, формує механізм протидії внутрішніх та зовнішніх загроз, сприяє підвищенню рівня життя населення та розвитку системи міжнародної економічної взаємозалежності [21, с. 26].

Таким чином, загальною для членів соціально-політичної групи або організації політичною основою, яка дозволяє однаково сприймати та оцінювати довколишню політичну реальність, є вироблення спільних засад діяльності та вміння розуміти один одного та діяти у відповідності з визначеними нормами та зразками, що визнані в суспільстві. При цьому принциповим є першочергове зосередження на тих сторонах свідомості, поведінки, ментальних структур, які дають можливість пояснити процеси та явища в галузі прийняття політичних рішень. Виходячи з цього, стає зрозумілим, що одним із суттєвих моментів політичної ментальності стає процес відображення у свідомості людей соціальних відносин, що склалися, формування схеми сприйняття, оцінки людьми свого становища в соціумі [7, с. 36]. У цілому, національна свідомість, як і будь-яка форма суспільної свідомості, репрезентує єдність двох складових: повсякденної та ідейно-теоретичної свідомості нації, а також вироблення політичних засад формування національної політики та вироблення національної парадигми.

Провідну роль у збереженні та формуванні національної ментальності нації відіграє інститут освіти. Освітня сфера впливає на становлення особистості, колективу, суспільства в цілому. Дотримання канонів державної політики у закладах освіти через пропагування та виховання патріотизму, толерантного ставлення до національностей, обов'язковість опанування державною мовою, формування усвідомлення необхідності

розвитку політичної системи на засадах демократизму стануть запорукою творення національної української держави на засадах виробленої національної ідеї та національної ментальності.

Неодмінною умовою життєдіяльності громадянського суспільства є високий рівень соціального, інтелектуального й психологічного розвитку кожної окремої особи, її внутрішньої свободи і бажання самореалізації через включення до того чи того інституту громадянського суспільства. Становлення громадянського суспільства напряму залежить від процесів формування людини, визначальними характеристиками якої є такі духовно-ціннісні орієнтації, як свідомість, чесність, толерантність, людяність, дисциплінованість, здатність до духовно-патріотичних переживань тощо. Саме тому центр уваги у проблемі побудови громадянського суспільства нерідко політологи на науковці переносять у сферу свідомості людини, вважаючи, що саме там відбуваються істотні зрушення, що в кінцевому результаті ведуть до формування якісно нового суспільства – розвиненого та дієвого громадянського суспільства [16, с. 165]. Освітній процес в Україні як прояв певних функцій ментальності відбувається сьогодні як процес соціалізації, становлення духовних цінностей, послідовного засвоєння індивідом чи групою соціально напрацьованих ментальних норм, надбань, способів діяльності. Саме впровадження національно ментальної парадигми створює міцне підґрунтя для інноваційних підходів у освіті. Важливо, що саме через ментальний підхід можливо вирішити питання розвитку громадянських компетенцій у молоді, що теж певною мірою сприятиме розбудові громадянського суспільства [15]. Політика України у цій сфері свідчить про те, що влада не розуміє справжньої ролі освіти, не усвідомлює, що без людини, її творчості, інтелекту стабільність і добробут суспільства неможливі. Саме освіта є фактором економічного процвітання і саме безцінний її вплив на культуру дозволяють розглядати її як найважливішу умову духовної безпеки українського суспільства. Серед загроз українському суспільству слід виділити так звану духовну «всепоглинаючість», що поширюється серед молоді через Інтернет і ЗМІ, породжує мораль уседозволеності. Налагодження системи патріотичного виховання молоді, яке має яскраво виражений національний характер, допоможе сформулювати і реалізувати нові параметри ідентичності [3, с. 7].

Беззаперечним вважаємо твердження про те, що мова відіграє провідну роль у збереженні ментальності етносу та визначальним також є факт самоідентифікації етнічної спільноти за мовним чинником. І, до речі, розгляд співвідношення «мова»-«етнос» щодо самовизначення етнічної ідентифікації, як правило, не викликає протиріч. Натомість при визначенні державної мови як фундаментальної основи творення нації (у розрізі державної нації) виникають спекулятивні дискусії, що, як правило, точаться навколо забезпечення прав розвитку мов національних меншин, а не тільки прав української мови. На наш погляд, у самій аргументації наведеного твердження криється і помилка, і відповідь: сформована на демократичних засадах українська держава послідовно захищає права національних меншин, що відображено у законодавстві. Разом з тим, прогалини в українському законодавстві щодо визнання української мови як державної були подолані без перебільшення через тернистий шлях аж наприкінці третього десятиліття незалежності України. Зрештою, опір прийняттю законодавчої бази щодо функціонування української мови як державної свідчить про актуальність та важливість визнання мови як основного фактору збереження нації та держави.

Розглядаючи тлумачення поняття «політичної ментальності» та виокремлюючи серед інших підходів дискурсивно-семіотичне вивчення політичної ментальності через аналіз емпіричних фактів політичного мовлення, необхідно зазначити, що специфіка сучасного політичного дискурсу України відзначається динамізмом внаслідок інтенсивного реформування державно-владних структур. Ці процеси обумовлюють плинність та змінюваність понять і смислів політичного дискурсу у тій його частині, що звернена на характеризувannya національного менталітету. Політична ментальність, як вважають представники дискурсивно-семіотичного підходу, детермінується етнокультурними особливостями, що виражаються у національній мові. Національна мова надає специфічного значення всім політико-орієнтованим актам мовлення, оскільки в ній існує унікальна семіотична система, що є першоосновою «галузевих» смислоутворень. Мовні звичаї кожного народу визначають і практику застосування політико-орієнтованих значень, включно із застосуванням екстралінгвістичних засобів [4, с. 111].

Мова і національна ментальність співвідносяться як форма і зміст національної

словесно-розумової культури в найширшому сенсі цього поняття. У мові виявляється національна ментальність, яка, у свою чергу, найбільшою мірою пояснює потребу в існуванні окремої національної мови [19, с. 3]. На підставі визначень поняття «ментальність» національна ментальність – це характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу. Національна ментальність, найвиразніше відбита мовою, є основою національної самоідентифікації кожної людини. Вона передусім виробленню національної свідомості, яка тільки на її підставі й може розвинути. Звідси є зрозумілою актуальність вивчення національної ментальності в її зв'язках із мовою для тих народів, що, як українці, тільки-но завершують своє формування в націю. Національно своєрідне в ментальності кожного народу в найскладніший спосіб пов'язане із загальнолюдським, зональним або ареальним. Зрозуміти те, що допомогло тому чи тому етносові зберегтися як народ, – це усвідомити й те, що допоможе йому в кінцевому підсумку остаточно стати нацією [19, с. 5].

Отже, мова – це не лише засіб комунікації та спосіб вираження змісту смислів культури, вона є одним з основоположних маркерів етносу та національної ідентичності. водночас, мова – один із чинників самоорганізації суспільства і невід'ємна ознака таких спільнот як етнос, народність, нація [12, с. 740]. Тобто мова є тою онтологічною межею для нашого народу, яка відокремлює нас від інших культур та підкреслює нашу самобутність. Так, очевидним є висновок, що поширення чи примусове насадження іншої мови є причиною втрати етнонаціональної специфіки характеру народу і трансформації рис та властивостей національного менталітету. Яскравим прикладом такого впливу є використання російською імперією «інструменту російської мови» як першочергової та «величної» [12, с. 742].

З початком процесу утворення національних держав феномен мови як основного маркера нації вийшов за межі лінгвістичної і культурної царини й набув не лише націєтворчої, але й державотворчої функції. Національна мова – чинник буття нації, такий же важливий, як і територія, історичне минуле, культурні традиції, особливості ментальності тощо. Вона згуртовує націю, підносить її самосвідомість, стверджує її окремішність і самодостатність щодо інших націй. Натомість чужа мова завжди була аспектом асиміляції, покликаної розмити, а ліпше – завжди стерти національну самоідентифікацію завойованого народу, сприяти його самоототожнення з народом-загарбником. Національна самоідентифікація особи, тобто усвідомлення себе частиною особи (нації), передбачає прийняття культурного надбання цього народу, насамперед його мови. Укорінення національної самоідентифікації створює надійне підґрунтя для патріотизму та свідомого захисту інтересів нації, а отже, є запорукою надійного функціонування й успішного розвитку нації-держави [20, с. 40].

Таким чином, поняття «мова» пов'язане з ідентичністю: мова – це система, що її використовує певна спільнота – насамперед нація, – ідентичність якої ця мова виражає. Тому в ідеалі має бути повна відповідність між мовами та націями чи, інакше кажучи, між мовами та національними ідентичностями, ключовим елементом яких є однойменні мови. Проте цю відповідність може бути порушено, якщо зміна в мові не супроводжується зміною в ідентичності, тобто коли люди переходять на іншу мову, але далі ідентифікують себе з тією самою групою, або ж приймають іншу ідентичність, але зберігають мову [9, с. 158].

Мова є стрижневим елементом на кожному з етапів виникнення та розвитку держави. Становлення народу тісно пов'язане з формуванням його мови. Жодне суспільство, на якому б рівні воно не було, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх верств і прошарків суспільства й кожної окремої людини. Оскільки мова – явище суспільне, то не лише загибель суспільства призводить до зникнення мови, а й умирання мови спричиняє зникнення нації, яка не вберегла своєї мови [1, с. 24]. Надання українській мові статусу державної сприяє всебічному розвитку національної культури українського народу, а тим самим здійсненню найвищих гуманістичних загальнолюдських ідеалів. Державний статус української мови належить до тих позамовних чинників, які визначають національно-мовну політику в галузі освіти взагалі, статус мови в засобах масової інформації, в міждержавному дипломатичному спілкуванні тощо [1, с. 31].

На основі вищевикладеного стверджуємо, що одним з основних чинників збереження не тільки етносу, але й нації виступає мова. Зазначимо, що у розрізі розгляду існування етносу завдяки збереженню саме мови дискусії науковців не

точаться, і навіть загально визнаним виступає постулат щодо самоідентифікації етнічності саме за мовленням, причому як і для окремого індивіда, так для усього етносу в цілому. Натомість визначення як провідної ролі мови у становленні нації і по сьогодні викликає опір чи заперечення, спираючись в аргументації на такі фактори як поліетнічність нації, існуванні субрегіонів та фактичної двомовності (у деяких країнах більше, ніж дві мови чи наявність «живих» діалектів), пропозиції автономізації національних меншостей, т. зв. мультикультуралізм тощо. Однак зазначені аспекти якраз і виступають чинниками творення національної спільноти, а за умов демократичного розвитку суспільства, задоволення потреб багатоетнічності певної нації та задоволення освітньо-культурних та мовних запитів знаходять шляхи реалізації. Саме тому умовою консолідації нації та формування національної держави беззаперечно стає саме мова, що репрезентує дану націю, тобто державна мова. І якщо у виборі мови, як правило, спираються на мову титульного етносу, то, по-перше, ця закономірність є сталою для більшості націй та народів світу, по-друге, саме такий підхід одночасно формує та ідентифікує, а також слугує чинником творення національної політики і нації в цілому.

Висновки. Тридцятилітня практика українського державотворення доводить необхідність формування згуртованої сконсолідованої громадянської нації для подальшої розбудови й збереження держави. Нація, як ядро народу, повинна мати ідеологічну, духовну, інтелектуальну стратегію суспільного та державного розвитку, ґрунтуючись на вироблених сторіччями національно-ментальних настановах, також ідеологічна політика модерних державотворчих прагнень чітко визначає стратегічні складові національної ідеї в сучасних умовах. Шляхи щодо збереження національної ментальності, на наш погляд, визначено чіткими векторами: функціонування та підтримка державної мови – української, державотворча освітня діяльність, проведення інформаційної політики по захисту національних інтересів, практичне виконання політичних гасел та програм та уникнення їх декларативності, формування національно-політичної еліти та національної ідеї. Вироблення української національно-політичної культури на ґрунті національних чинників ментальності повинні домінувати в сучасному управлінському середовищі, законодавчих органах та політичній еліті. Фактично національна ментальність українського суспільства на сучасному етапі перебуває в еволюційному вимірі української політичної системи, адже становлення держави триває. Важливою настановою у державному будівництві виступає те, що світоглядний феномен – ментальність, як і національний менталітет та національна ідея, не повинні амбіційно змінювати вектори залежно від зміни правлячих політичних сил. Українська національно-політична ментальність повинна стати фундаментальною основою сучасного державотворення. Події останніх років дають усі підстави стверджувати, що квінтесенція патріотичних поглядів, національного світобачення та усвідомлення державної незалежності здобули підтримку та сконсолідували український народ як єдину політико-етнічну спільноту. Таке завдання та його реалізація стоїть й перед політичною елітою України.

Теоретична і практична значимість проблеми трансформації національного ментального простору, чинників його формування, зокрема, і мовного, та визначення ролі у процесах консолідації української нації вимагає подальших спеціальних досліджень, що дозволить більш ґрунтовно осмислити політико-соціальні проблеми сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Азарова Л. Є. Мова як визначальний чинник ідентичності української нації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2018. Вип. 292. С. 24 – 32.
2. Балтаджи П. М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*. 2012. 65. С. 22-28.
3. Беловецька Л. Є. Проблема збереження національної ідентичності як складової духовної безпеки українського суспільства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. №2(77). С. 6-14.
4. Брехаря С. Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності. *Політичний менеджмент*. 2006. №1. С. 109-117.
5. Візниця Ю. В. Національна ментальність та риси її українського виміру. *Український соціум*. 2010. №2 (33). С. 13-19.
6. Вовканич С. Українська Національна Ідея (УНІ) як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний вектори. *Українська Національна Ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та*

цивілізаційний вектори (матеріали круглого столу) / за ред. В. С. Кравціва; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2011. 60 с.

7. Дмитрук Д. А. Суспільний менталітет та його вплив на суб'єктів прийняття рішень. *Український соціум*. 2006. №3-4(14-15). С. 33-42.

8. Іванов М. С. Ментальні чинники процесу становлення та розвитку системи місцевого самоврядування в Україні: регіональний аспект. *Наукові праці. Політологія*. Вип. 302. Т. 314. 2018. С. 34-39.

9. Кулик В. М. Роль української мови в національній ідентичності громадян пострадянської України. *Наукові записки. ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 4-5. С. 72-73.

10. Марасюк С. С. Український національний характер як чинник державотворення в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика: електрон. зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Сербогін (голов. ред.) [та ін.]. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 1 (1). URL: <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2009-01/MarasykStat.pdf>.*

11. Михайлова М. О. Національна мова та проблема етнокультурної ідентифікації українців. *Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / Упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь, Дрогобич : Посвіт, 2011. С. 449 – 452.*

12. Поліщук Р. М. Мова як чинник збереження національно-культурної ідентичності. *Молодий вчений. Філософські науки*. 2018. № 11 (63). С. 740-744.

13. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

14. Самогута А. В. Значення програмних документів держави у законодавчому забезпеченні проактивної зовнішньої інформаційної політики України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 99-109.

15. Синицина Н. Г. Сучасна освіта в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні. URL: [http://dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01\(5\)/11snggsu.pdf](http://dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01(5)/11snggsu.pdf)

16. Стадніченко О. І. Ментальність як чинник становлення та розвитку громадянського суспільства (на прикладі України). *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1. №1. С. 164-168.

17. Стасевська О. А. Новітній ментальний простір українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Політологія*. 2017. № 2. С. 363-367.

18. Ткаченко О. Б. Українська мова: перспектива й сьогодення. Київ : Наукова думка, 2014. 512 с.

19. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). К.: Грамота, 2008. 240 с.

20. Чеховська М. М., Шлапаченко В. М. Мова як чинник національної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. №3 (61). С. 39-46.

21. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, 2021. pp. 25-36.

Надійшла до редакції 31.05.2022

References

1. Azarova, L. Ye. (2018) Mova yak vyznachal'nyi chynnyk identychnosti ukrains'koi natsii [Language as a determining factor in the identity of the Ukrainian nation]. *Naukovyi visnyk natsionalnoho universitetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Filolohichni nauky*. №2, pp. 24-32. [in Ukr.].

2. Baltadzhly, P. M. (2012) Poniattia "mentalnist" u suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh [The concept of «mentality» in modern research]. *Aktualni problem polityky*. № 65, pp. 22-28. [in Ukr.].

3. Bielovets'ka, L. Ye. (2017) Problema zberezhennia natsionalnoi identychnosti yak skladovoi dukhovnoi bezpeky ukrainskoho suspilstva [The problem of preserving national identity as a component of the spiritual security of Ukrainian society]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. № 2(77), pp. 6-14. [in Ukr.].

4. Brekharina, S. (2006) Suchasni teoretychni pidkhody do vyvchennia politychnoi mentalnosti [Modern theoretical approaches to the study of political mentality]. *Politychnyi menedzhment*. № 1, pp. 109-107. [in Ukr.].

5. Viznytsia, Yu. V. (2010) Natsionalna mentalnist ta rysy yii ukrainskoho vymiru [National mentality and features of its Ukrainian dimension]. *Ukrainskyi sotsium*. № 2(33), pp. 13-19. [in Ukr.].

6. Vovkanich, S. (2001) Ukrainska Natsionalna Ideia (UNI) yak dukhovno-intelektualnyi kod sobornosti narodu: etnichnyi, integratiinii ta thyvilizatsiinyi vektory [Ukrainian National Idea (UNI) as a spiritual and intellectual code of the unity of the people: ethnic, integration and civilization vectors]. *Ukrainska Natsionalna Ideia yak duhovno-intelektualnyi kod sobornosti narodu: etnichnyi, intebratsiinyi ta tsyvilizatsiinyi vektory (materialy kruhloho stolu) / za red. V. S. Krabtsiva; NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen*. Lviv. 60 p. [in Ukr.].

7. Dmytruk, D. A. (2006) Suspilnyi mentalitet nf yoho vplyv na sbiektiv pryiniattia rishen [Public mentality and its impact on decision makers.]. *Ukrainskyi sotsium*. № 3-4 (14-15), pp. 33-42. [in Ukr.].

8. Ivanov, M. S. (2018) Mentalni chynnyky protsesu stanovlennia ta rozvytku systemy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: rehionalnyi aspekt [Mental factors of the process of formation and development of the system of local self-government in Ukraine: regional aspect]. *Naukovi pratsi. Politolohiia*, № 302. Vol. 314, pp. 34-39. [in Ukr.].

9. Kulyk, V. M. (2014) Rol ukrainskoi movy v natsionalnii identychnosti hromadian postradianskoi Ukrainy [The role of the Ukrainian language in the national identity of the citizens of post-Soviet Ukraine]. *Naukovi zapysky. IPiND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. №4-5(72-73), pp. 156-177. [in Ukr.].
10. Marasiuk, S. S. (2009) Ukrainskyi natsionalnyi kharakter yak chynnyk derzhavotvorennia v Ukraini [Ukrainian national character as a factor of state formation in Ukraine]. *Publichne administruvannia: teoriya ta praktyka: electron. zb. nauk. pr. / redkol.: S. M. Ser`ohin (holov. red.)* [ta in.]. Dnipro : DRIDU NADU, №1(1). Retrieved from: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2009-01/MarasykStat.pdf>. [in Ukr.].
11. Mykhailova, M. O. (2011) Natsionalna mova ta problema etnokulturnoi identyfikatsii ukrainsiv [National language and the problem of ethnocultural identification of Ukrainians]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Upor. M. Fedurko, V. Kotovych, H. Fil. Drohobych : Posvit*, pp. 449-452. [in Ukr.].
12. Polishchuk, R. M. (2018) Mova yak chynnyk zberezhennia natsionalno-kulturnoi identychnosti [Language as a factor in preserving national and cultural identity]. *Molodyi vcheni. Filosofska nauky*. №11 (63), pp. 740-744. [in Ukr.].
13. Rudenko, Yu. Yu. (2020) Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization]: monografia. Kyiv: "Vydavnytstvo Liudmyla", 364 p. [in Ukr.].
14. Samotuha, A. V. (2021) Znachennia prohramnykh dokumentiv derzhavy u zakonadovchomu zabezpechenni proaktyvnoi zovnishn`oi informatsiinoi polityky Ukrainy [The importance of program documents of the state in the legislative support of proactive foreign information policy of Ukraine]. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. №4, pp. 99-109. [in Ukr.].
15. Synytsyna, N. H. (2011) Suchasna osvita v kontesti rozbudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Modern education in the context of building civil society in Ukraine]. Retrieved from: [http://dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01\(5\)/11snggsu.pdf](http://dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01(5)/11snggsu.pdf). [in Ukr.].
16. Stadnichenko, O. I. (2010) Mentalnist yak chynnyk stanovlennia ta rozvytku hromadianskoho suspilstva (na prykladi Ukrainy) [Mentality as a factor in the formation and development of civil society (on the example of Ukraine)]. *Naukovi visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU*. Seria: ekonomika, pravo, politolohia, turizm. №1. T. 1, pp.164-168. [in Ukr.].
17. Stasevska, O. A. (2017) Novitnii mentalnyi prostir ukrainskoho suspilstva [The newest mental space of Ukrainian society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna academia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*. Seria: *Politolohia*. №2, pp. 363-367. [in Ukr.].
18. Tkachenko, O. B. (2014) Ukrainska mova: perspektyva I s`ohodennia [Ukrainian language: perspective and modernity]. Kyiv : Naukova dumka. 512 p. [in Ukr.].
19. Tkachenko, O. B. (2008) Mova i natsionalna mentalnist (Sproba suchasnoho syntezu) [Language and national mentality (An attempt at modern synthesis)]. Kyiv : Hramota, 240 p. [in Ukr.].
20. Chekhovska, M. M., Shpalachenko, V. M. (2018) Mova yak chynnyk natsionalnoi bezpeky [Language as a factor of national security]. *Derzhava ta rehiony*. Seria: *Pravo*. №3(61), pp. 39-46. [in Ukr.].
21. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E. & Ohrimenco, S. (2021). Modeling economic component of national security. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 25-36.

ABSTRACT

Olha Yadlovska. Factors of formation of national-political mentality: Ukrainian dimension. The article examines the role of mentality, national character in the formation of a system of ideas, ideals, values of both the individual and the nation as a whole and the further impact of mentality on socio-political transformations in the context of statehood in Ukraine. The regularity is traced that the specifics of worldview and ideological guidelines, the degree of assimilation and adaptation of dominant views in the community, values and traditions form the level of national self-identification of both the individual and society as a whole. It is analyzed that the foundations of mental worldview and national identity are a kind of formula that defines and maintains the cohesion of the nation, as well as sets guidelines for each individual about their place and role in the system of categories «we-they», «their-others». It is noted about the existence of regularity: under conditions when society and the state become appropriate to each other, then in the future a political nation is created.

The interrelation of concepts and social phenomena «nation mentality», «national character», «national identity», «national psychology», «national idea», «political mentality» and the ability to organize the political life of the Ukrainian people, level democracy and development of civil society in the state. The importance of developing national ideology and relevant vectors of state policy in the Ukrainian political space for the creation of the Ukrainian political nation as a consolidated and able to constitute its individuality and uniqueness in socio-political relations with other peoples and nations at the present stage of nation-building.

Attention is drawn to the special importance of the formation of the national language as a factor of self-preservation, identification and further development of the Ukrainian nation. It is generalized that the state language and its functioning in all spheres of public life is an aspect of state security policy, but at the present stage there is an underestimation of the language issue in the formation of Ukrainian statehood and the Ukrainian nation as a subject of politics. Emphasis is placed on the need for constant attention to the functioning of the Ukrainian language as the state language, which will simultaneously influence the formation of the political mentality and the formation of both civil society and the national paradigm.

Keywords: nation, language, national mentality, national identity, political mentality, national idea.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.98(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-253-258

Вадим БАБАКІН®

доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет цивільного
захисту України, м. Харків, Україна)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ МОНІТОРИНГ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДЦЮ

Проаналізовано стан наукових досліджень окремих аспектів оперативно-розшукового моніторингу оперативної обстановки у протидії злочинам, що вчиняються молоддю. У криміногенній та оперативній обстановці, що склалася, актуальність виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів є пріоритетними завданнями оперативними підрозділами, які під час здійснення оперативно-розшукової діяльності повинні використовувати сучасні підходи та методи.

Ключові слова: оперативна інформація, тактика, оперативна обстановка, криміногенна ситуація, оперативні підрозділи, протидія, молодь.

Постановка проблеми. Згідно з дослідженням, питанням протидії злочинності серед молоді приділяється велика увага, що характеризується підвищенням вимог з боку держави, суспільства та громадськості. Водночас наявна система протидії злочинам у цьому напрямі оперативними й іншими підрозділами поліції не дає ефективних результатів щодо превентивного впливу на таку категорію осіб, що спонукає до пошуку, здійснення і удосконалення більш ефективних оперативно-розшукових та інших заходів, а також вимагає від державних і правоохоронних органів значних зусиль з усунення чинників, що сприяють їх вчиненню. Молоді особи, які вчиняють злочини, поступово нарощують кримінальний потенціал, що погіршує рівень оперативної обстановки на території держави. Статистичні показники протидії молодіжній злочинності свідчать про недооцінку оперативними та іншими підрозділами поліції цього важливого напрямку оперативно-розшукової і службової діяльності. Зокрема, за останні п'ять років їх питома вага до усіх зареєстрованих становить у середньому 73,5 % (у 2017 р. – 77 %, 2018 р. – 76,7 %, 2019 р. – 76 %, 2020 р. – 63 %, 2021 – 75,1 %). У зв'язку з вказаним працівники оперативних підрозділів повинні належним чином організувати діяльність з метою стабілізації оперативної обстановки та організації відповідних і адекватних оперативно-розшукових заходів з протидії злочинам, що вчиняє молодь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням моніторингу оперативної обстановки присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як Л. Аркуша, О. Бандурка, І. Даньшин, В. Дараган, С. Денисов, О. Долженков, О. Джужа, В. Дрьомін, В. Захаров, О. Кальман, В. Лисенко, О. Литвинов, Н. Никифорчук, М. Панов, О. Подобний, В. Пчолкін, А. Савченко, О. Снігерьев, В. Шендрік, О. Юхно та ін. Проте у вітчизняній юридичній науці запровадження технологій профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів щодо протидії злочинності висвітлені недостатньо, в наявних наукових працях ці питання досліджувались

© В. Бабакін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7157-0241>

vadon7373@gmail.com

фрагментарно або в межах ширшої правової проблематики, а поодинокі публікації з цих питань стосуються окремих напрямів.

Метою статті є дослідження оперативно-розшукового моніторингу оперативної обстановки у протидії злочинам, що вчиняються молоддю, та напрацювання пропозицій щодо удосконалення дослідженого напрямку.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямів протидії злочинності є проведення моніторингу стану оперативної обстановки серед молоді. За визначенням О. Литвинова, Л. Давиденка, М. Давиденка та О. Юхна, моніторинг – це зумовлені практичною необхідністю наукові закономірності, що ґрунтуються на пізнанні будь-якого явища чи процесу шляхом розгляду, опису, аналізу, оцінювання їх сьогоdnішнього стану [1, с. 67], що ми підтримуємо. Згідно з даними наукових досліджень, питання моніторингу запобігання і протидії злочинності серед молоді за результатами аналізу стану криміногенної обстановки в державі та окремих регіонах, відповідно до статистичних даних, практики досудового розслідування у кримінальних провадженнях і розгляду їх у суді, з думкою окремих вчених свідчить про існування тенденції до збільшення кількості вчинення кримінальних правопорушень з боку осіб молодого віку, а також неповнолітніх та тих осіб, які за чинним законодавством не досягли віку кримінальної відповідальності. Ця проблема викликає гостру увагу і реакцію з боку громадськості, державних, правоохоронних органів, вчених-кримінологів, вчених-процесуалістів і вчених з ОРД тощо. Нині науковці та практики розробляють новітні форми протидії таким видам злочинів. Результатом їх роботи стали розробки методик аналізу окремих видів злочинів та осіб, які їх учиняють.

За визначенням Н. Реймерса, сутність моніторингу полягає у виконанні двох взаємопов'язаних функцій – у спостереженні (відслідкуванні) та запобіганні, що, на нашу думку, має досить важливе значення для вирішення проблемних питань, у тому числі щодо протидії та запобігання злочинів у молодіжному середовищі. Крім того, як зазначає Є. Блажівський, доцільність подальшого вивчення проблем кримінологічного моніторингу зумовлена необхідністю глибокого, всебічного, теоретичного осмислення проблеми і створення фундаментальних, методологічно правильних наукових основ його організації та здійснення, адже сьогодні є ціла низка невирішених завдань, спірних моментів щодо понятійно-категоріального апарату моніторингу протидії злочинності, його співвідношення із суміжними системами [2, с. 5–6], що, на нашу думку, зумовлює активні наукові дослідження у сфері запобігання і протидії окремим видам та напрямам злочинності. За визначенням О. Литвинова та О. Юхна, мета моніторингу стану злочинності полягає передусім у тому, щоб своїм інформаційним потенціалом значно підвищити науковий рівень та обґрунтування планування, прогнозування й організації протидії злочинності на підставі виявлення латентних, але таких, що мають визначальне значення, напрямів її розвитку [3, с. 124–125], що ми підтримуємо та наголошуємо, що це стосується й протидії злочинам, що вчиняє молодь. При цьому найбільш важливим є виділення значущих проблем вирішення питань протидії у конкретному напрямі.

Зміст моніторингу становлять процеси отримання, оброблення та аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації. Ймовірно, це не формальний збір та сума статистичних чи інших даних про минуле й теперішнє. Згідно з науковою позицією вказаних та інших вчених, це нова і додаткова інформація, що збільшує наші знання про стан досліджуваних явищ та процесів [3, с. 68], що ми підтримуємо. Треба зробити висновок, що моніторинг протидії злочинності – це крок наперед в оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному процесі та кримінологічній науці, практиці та в протидії злочинам, оскільки він уперше пов'язує інформацію про відповідні явища минулого та явища і процеси сьогоdnення. За результатами висновків та на основі їх аналізу ухвалюються управлінські рішення щодо необхідних та доцільних заходів протидії певним видам злочинів чи тенденціям. Моніторинг стану криміногенної обстановки у молодіжному середовищі на сьогодні є активним посередником між науковими дослідженнями та потребами практики.

Результати аналізу наукової літератури та законодавчих актів свідчать про те, що завданнями, які вирішують оперативні працівники поліції під час оперативно-розшукового моніторингу оперативної обстановки, є: 1) виявлення за допомогою оперативно-розшукових заходів, а також гласних та негласних джерел оперативної інформації щодо кримінальних правопорушень, установлення осіб, які їх підготовляють, вчиняють або вчинили, а також інших фізичних об'єктів, що впливають на стан

оперативної обстановки; 2) аналіз та прогнозування тенденцій оперативної обстановки з метою вирішення завдань протидії кримінальним правопорушенням серед молоді; 3) ухвалення організаційно-тактичних рішень щодо протидії молодіжній злочинності.

Досліджуючи питання оперативно-розшукового моніторингу стану злочинності серед молоді оперативними підрозділами поліції, зокрема вивчення елементів оперативної обстановки, зазначимо, що безпосередньо цільовому впливу з боку правоохоронних органів підлягають зокрема: 1) явище злочинності в цілому, рівень та інтенсивність якого мають бути знижені шляхом результативної діяльності оперативних підрозділів щодо попередження і протидії кримінальним правопорушенням; 2) умови, що полегшують своєчасне виявлення кримінальних правопорушень; 3) криміногенна обстановка; 4) правоохоронні органи (сили та засоби, організаційна структура, принципи управління); 5) запобігання кримінальним правопорушенням, протидія їм; 6) суб'єкти, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень; 7) інші явища і процеси, з якими пов'язано виконання органами поліції їх посадових і функціональних обов'язків; 8) правові акти, що регламентують діяльність поліції та їх структурних підрозділів [4, с. 4–5].

Необхідність проведення оперативно-розшукового моніторингу злочинності кримінально налаштованої молоді зумовлена сучасною оперативною обстановкою в Україні, що визначається виникненням нових проблем молодіжній злочинності. Переоцінка цінностей після набуття Україною незалежності, занепад моральних основ у окремих громадян, особливо молодого віку, що призвело до того, що вони дедалі частіше намагаються знайти шлях до суб'єктивного самовираження, найскорішого отримання матеріальних благ внаслідок вчинення протиправних дій. Такі чинники, як зниження життєвого рівня населення та безробіття, стимулюють, зокрема, зростання серед молоді кількості кримінальних правопорушень, насамперед корисливої спрямованості. Ситуація, що склалася в суспільстві, та наслідки глибокої кризи в усіх сферах соціального життя, в умовах перебування нашої держави у стані війни зумовлюють необхідність активізувати запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді, протиправна поведінка яких щоденно зазнає якісних змін, стає більш зухвалою і цинічною. Правоохоронні органи дедалі частіше стикаються з непоодинокими фактами залучення молодих осіб до організованої злочинної діяльності.

Зважаючи на актуальність і дискусійність зазначеної проблеми, треба дослідити один із напрямів оперативно-розшукового моніторингу, а саме аналіз оперативної обстановки.

Наукову позицію І. Шинкаренка, який вважає, що оперативна обстановка становить сукупну єдність взаємопов'язаних географічних, соціально-демографічних, соціально-економічних, політичних умов, притаманних конкретному об'єкту оперативної уваги або території, на якій функціонує правоохоронний орган (оперативний підрозділ), а також аналітико-статистичної характеристики злочинності та інших правопорушень, стану сил і засобів правоохоронного органу та ефективності його оперативно-службової діяльності [5, с. 4], ми підтримуємо. Треба також підтримати наукову позицію М. Корнієнка, який визначає оперативну обстановку як сукупність важливих для правоохоронної діяльності соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-політичних, стабілізуючих або дестабілізуючих чинників, які є суттєвими для цього регіону в певний період часу, що виражається через систему кількісних та якісних характеристик стану злочинності, адміністративної деліктності, охорони громадського порядку та громадської безпеки в конкретно взятому регіоні, а також оцінку ефективності організаційно-правових заходів, що застосовують правоохоронні органи [6, с. 8–9]. За визначенням О. О. Юхна, оперативна обстановка – це відомчий термін, що застосовується в нормативних, організаційних, методичних, інших документах поліції, під нею розуміють умови діяльності поліції під час реалізації завдань протидії кримінальним правопорушенням. Модель оперативної обстановки складається з блоків, що характеризують умови зовнішнього середовища; злочинність та інші правопорушення; осіб, які їх вчинили; систему органів, які, взаємодіючи, вирішують завдання із протидії злочинності; поліцію як систему, покликану вирішувати правоохоронні завдання [7, с. 25], що ми підтримуємо. На нашу думку, це одне з кількох вдалих понять, які можна застосовувати під час вирішення проблем протидії злочинності серед молоді.

Досліджуючи та аналізуючи стан оперативної обстановки на території, лінії, напрямі оперативного обслуговування оперативними підрозділами, С. Гриценко зазначає,

що її елементами є такі: 1) збір і вивчення оперативної інформації щодо оперативної обстановки, що склалася на території, лінії, напрямі оперативного обслуговування; 2) наявні сили й засоби конкретного оперативного підрозділу та забезпечення у процесі пошуку їх комплексного використання; 3) розроблення з урахуванням конкретної обстановки спеціальних планів (заходів) щодо виявлення первинних даних про маргінальних осіб і поведінку, що становить оперативний інтерес; 4) своєчасне внесення коректив до намічених пошукових заходів щодо стану оперативної обстановки; 5) здійснення постійного моніторингу й контролю та надання методичної, практичної і консультативної допомоги підлеглим працівникам оперативних підрозділів у процесі пошукової діяльності; 6) систематичне навчання працівників підрозділів досудового розслідування та оперативних підрозділів формам та методам пошукової роботи [8, с. 13], а також запобігання злочинній діяльності у молодіжному середовищі та протидія кримінальним правопорушенням такої категорії осіб.

Відповідно до чинників оперативної обстановки її моніторинг повинен містити такі елементи: 1) моніторинг середовища функціонування (геополітичні, демографічні, соціально-економічні особливості); 2) моніторинг кримінологічної обстановки; 3) моніторинг сил та засобів правоохоронних органів; 4) моніторинг результативності протидії злочинності; 5) моніторинг громадської думки про стан середовища функціонування, криміногенної ситуації; 6) моніторинг результативності діяльності правоохоронних органів.

За результатами нашого дослідження, простежується тенденція щорічного зростання відсотка загальної кількості кримінальних правопорушень, вчинених молодими особами. При цьому збільшився відсоток вчинення молоддю тяжких та особливо тяжких злочинів від їх загальної кількості, який в середньому становить 67,2 %, а їх щорічний приріст збільшився на 36,8 % (2017 р. – 48 %, 2018 р. – 62 %, 2019 р. – 78 %, 2020 р. – 73 %, 2021 р. – 74,8 %). За цей же період зросла кількість вчинення молодими особами таких видів кримінальних правопорушень, як: крадіжки чужого майна, питома вага яких в середньому становить 87,2 % від їх загальної кількості; незаконний обіг наркотиків, вчинених такою категорією осіб, дорівнює 81,6 %, а їх щорічне зростання в середньому становить 21,4 % (2017 р. – 21,2 %, 2018 р. – 19,9 %, 2019 р. – 22,8 %, 2020 р. – 23,4 %, 2021 р. – 23,6 %), а також простежується тенденція до вчинення молодими особами фактів шахрайств, які становлять у середньому 32,3 % від загальної кількості вчинених злочинів (2016 р. – 46,3 %, 2017 р. – 31,3 %, 2018 р. – 28,4 %, 2019 р. – 29,4 %, 2020 р. – 26,3 %, 2021 р. – 27,4 %).

Статистичні дані свідчать про необхідність посилення роботи оперативних підрозділів Національної поліції України з протидії кримінальних правопорушень серед молодих осіб у взаємодії з державними організаціями та усіх зацікавлених до цього структур, про нагальну необхідність виявлення причин та умов, що є чинниками росту злочинності такою категорією осіб. У цих умовах протидії молодіжної злочинності як організаційно впорядкований стан відповідних процесів та засіб реалізації режиму законності є провідною умовою самозбереження нашого суспільства, реальним інструментом подолання негативних тенденцій у всіх сферах його життєдіяльності, адже криміногенна ситуація сьогодні реально загрожує національній безпеці України.

В оперативно-розшуковій діяльності та під час її проведення треба підвищувати ефективність постійного моніторингу стану оперативної обстановки у довузівських, шкільних, та вузівських закладах з метою своєчасного виявлення осіб, які схильні чи мають намір до вчинення правопорушень і злочинів, зокрема корисливо-насильницької спрямованості, зловживання психотропними речовинами та наркотичними засобами, щодо їх припинення і розробки профілактичних та запобіжних заходів разом із адміністрацією та іншими зацікавленими відомствами, установами, громадськістю тощо.

Важливим напрямом діяльності сучасної правоохоронної системи в межах здійснення моніторингу злочинності серед молоді є вивчення, аналіз та врахування громадської думки. У спеціальній літературі громадську думку визначають і як стан громадської (масової) свідомості певної соціальної спільноти, що охоплює її оцінку та установку щодо соціально значущих об'єктів, і як колективну поведінку, що знаходить свій безпосередній вияв у цих оцінках та установках [9, с. 111–112], що, на нашу думку, має досить важливе значення для напрацювання тактики щодо протидії злочинності серед молоді.

За дослідженням Г. М. Бірюкова, до організаційної структури оперативно-

розшукової діяльності треба зарахувати такі елементи: 1) оцінку оперативної обстановки; 2) ухвалення рішення про оперативно-розшукове втручання щодо відповідних об'єктів; 3) визначення та вибір адекватних оперативно-розшукових засобів, методів і способів; 4) інформаційно-аналітичне забезпечення практичної реалізації оперативно-тактичних заходів (інформаційно-пошуковий, розвідувальний аспекти); 5) безпосередню реалізацію оперативно-розшукових заходів, їх послідовність і коригування залежно від розвитку оперативно-розшукової ситуації; 6) облік, аналіз і оцінку результатів та ефективності застосування запланованих заходів [10, с. 27]. На нашу думку, до організаційної структури оперативно-розшукової діяльності доцільно включити також організацію та здійснення моніторингу оперативної обстановки в осередку молоді.

На підставі позицій окремих вчених, які ми підтримуємо, треба зазначити, що отримати інформацію стосовно осіб молодого віку можна: з Реєстру досудових розслідувань, оперативних обліків та інших матеріалів, інформації колишніх працівників системи МВС України та Національної поліції, що обслуговували цю територію. Отримання відомостей, що становлять оперативний інтерес, дає підстави аналізувати їх, давати оцінку оперативній обстановці на території, по лінії, напрями оперативного обслуговування, а також адекватно реагувати на злочини відповідними оперативно-розшуковими заходами, застосовувати при цьому творчу і професійну ініціативу.

З огляду на особливості протидії злочинам, що вчиняє молодь, можемо констатувати, що: 1) зміст оперативно-розшукового моніторингу не обмежується постійним контролем (діагностуванням) криміногенної обстановки в молодіжному середовищі; до його складу входять аналіз та прогнозування всіх складових загальної оперативної обстановки, планування заходів впливу на її стабілізацію; 2) моніторинг конкретного стану у молодіжному середовищі має свої особливості, що визначається його загальними та специфічними особливостями; 3) моніторинг повинен здійснюватися за правовим і науково-обґрунтованим алгоритмом відповідно до вирішення стратегічних завдань протидії кримінальним правопорушенням серед молоді та в цілому в Україні з визначенням вимог до можливих типових джерел отримання інформації.

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що процес оперативно-розшукового моніторингу оперативної обстановки у сфері протидії злочинам, що вчиняються молоддю, містить послідовні етапи: збір та вивчення загальної інформації про криміногенне середовище молоді функціонування; виявлення інформації про кримінологічну обстановку та конкретні об'єкти оперативної уваги; пошук інформації про об'єкти оперативної уваги в кримінально активному та криміногенному середовищі з метою виявлення тенденцій розвитку злочинності серед молоді; пошук оперативно-розшукової інформації щодо конкретних кримінальних правопорушень та осіб, які схильні до цього або які їх вже учинили; збір та оцінка інформації про сили і засоби; виявлення чинників, що впливають на оперативну обстановку, після чого за результатами розробляється комплекс загальних і оперативно-розшукових заходів щодо вдосконалення процесу пошуку, отримання й перевірки такої інформації.

Однак порушені питання не є остаточними і потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Литвинов А. Н. Противодействие преступности : учеб. пособие. Киев : Хай-Тек Пресс, 2011. 200 с.
2. Юхно А. А., Литвинов А. Н. Основы деятельности правоохранительных органов по противодействию преступности : учеб. пособие. Киев : Хай-Тек Пресс, 2011. 176 с.
3. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монограф. Харків : Золота миля, 2013. 372 с.
4. Прогноз основних тенденцій оперативної обстановки в Україні на 2001 рік : наук. звіт. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 36 с.
5. Шинкаренко І. Р. Моніторинг оперативної обстановки: теоретичні підвалини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. Ч. 2. С. 3–21.
6. Корнієнко М. В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ун-т внутр. справ. Харків, 2000. 21 с.
7. Юхно О. О. Концептуальні засади оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ у сучасних умовах розвитку України : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / ХНУВС. Харків, 2011. 40 с.

8. Ромат В. В., Косяк В. Л., Грищенко С. И. Организация и тактика оперативного поиска лиц и фактов, представляющих оперативный интерес : лекция. Харьков : ХВК МВД СССР, 1989. 31 с.
9. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / за заг. ред. В. О. Соболева, Ю. О. Свеженцевої. Харків : Поларт, 2005. 240 с.
10. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях : проблемы и перспективы : монограф. Луганск : РИО ЛАВД, 2005. 136 с.

Надійшла до редакції 30.05.2022

References

1. Litvinov, A. N. (2011) Protivodeystviye prestupnosti [Combating crime] : ucheb. posobiye. Kyiv : Khay-Tek Press, 200 p. [in Russ.].
2. Yukhno, A. A., Litvinov, A. N. (2011) Osnovy deyatelnosti pravookhranytel'nykh orhanov po protyvodeystviyu prestupnosti [Fundamentals of the activities of law enforcement agencies to combat crime] : ucheb. posobiye. Kyiv : Khay-Tek Press, 176 p. [in Russ.].
3. Blazhiv's'kyy, Ye. M. (2013) Monitorynh protydyiyi zlochynnosti v Ukrayini [Monitoring of crime prevention in Ukraine] : monohraf. Kharkiv : Zolota mylya, 372 p. [in Ukr.].
4. Prohnoz osnovnykh tendentsiy operatyvnoyi obstanovky v Ukrayini na 2001 rik [Forecast of the main trends of the operational situation in Ukraine for 2001] : nauk. zvit. Kharkiv : Un-t vnutr. sprav, 2001. 36 p. [in Ukr.].
5. Shynkarenko, I. R. (2010) Monitorynh operatyvnoyi obstanovky: teoretychni pidvalyny [Monitoring of the operational situation: theoretical foundations]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. Part. 2, pp. 3–21. [in Ukr.].
6. Korniyenko, M. V. (2000) Upravlinnya sylamy i zasobamy orhaniv vnutrishnikh sprav pry uskladnenni operatyvnoyi obstanovky v sferi okhorony hromads'koho porjadku [Management of forces and means of internal affairs bodies when the operational situation in public order protection is complicated] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 21 p. [in Ukr.].
7. Yukhno, O. O. (2011) Kontseptual'ni zasady operatyvno-rozshukovoho zapobihannya zlochynam orhanamy vnutrishnikh sprav u suchasnykh umovakh rozvytku Ukrayiny [Conceptual principles of operative and investigative crime prevention by internal affairs bodies in modern conditions of development of Ukraine] : avtoref. ... dys. d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / KyNUVS. Kharkiv, 40 p. [in Ukr.].
8. Romat, V. V., Kosyak, V. L., Gritsenko, S. I. (1989) Organizatsyya i taktika operativnogo poiska lits i faktov, predstavlyayushchikh operativnyy interes [Organization and tactics of operational search of persons and facts representing operational interest] : lektsyya. Kharkiv : KhVK MVD SSSR, 31 p. [in Russ.].
9. Partnerstvo ta spivrobitnytstvo militsiyi z naseleennyam: stan, problemy, rekomendatsiyi [Partnership and cooperation of the police with the population: state, problems, recommendations] / za zah. red. V. O. Sobolyeva, YU. O. Svyehentsevoyi. Kharkiv : Polart, 2005. 240 p. [in Ukr.].
10. Baranenko, B. I. Metodologiya teorii i praktiki ORD v sovremennykh usloviyakh [Methodology of the theory and practice of ORD in modern conditions] : problemy i perspektyvy : monohraf. Luhansk : RIO LAVD, 2005. 136 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Vadym Babakin. Operational-search monitoring over operational situation on combating crimes committed by youth. The research paper deals with state of scientific research on certain aspects of operational and investigative monitoring of the operational situation in combating crimes committed by young people. In the current criminogenic and operational situation, the urgency of detecting, preventing, stopping and detecting crimes is a priority for operational units, which should use modern approaches and methods in carrying out operational and investigative activities.

The author analyzes the statistics on the organization of operative and search activities of operative units' activities to combat crimes committed by youth. The author notes that the organization and tactics of operative and search activities of operative units to combat crimes of this category do not meet the requirements set for the National Police of Ukraine. The urgency of detecting, preventing, suppressing and solving these crimes in the current criminogenic and operating conditions is the priorities for operative units, which must use modern approaches and methods while exercising operative and search activities. The article contains scientifically substantiated propositions and recommendations for improving the organization and tactics of operative and search activities of operative units on counteracting crimes committed by youth.

The reasoning of monitoring prevention of juvenile delinquency importance that is confirmed with the analysis of political, economical, social and legal situation in Ukraine have been drawn.

Classification, theoretical and applied reasoning of the activity have been offered. Various viewpoints of scientists about the question of monitoring elements classification, their definite characteristics, the necessity of usage in practical activities of law-enforcement authorities and operating units, as well as the author's personal opinion have been provided.

Keywords: *operational information, tactics, operational situation, crime rate, operational subdivisions, counteraction, youth.*

УДК 343.533(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-259-266

Інна БЕРДНІК ©
доктор юридичних
наук, доцент
(Національний
університет
«Чернігівська
політехніка»,
м. Чернігів,
Україна)

**Михайло
ПУЗИРЬОВ** ©
доктор юридичних
наук, старший
дослідник
(Академія
Державної
пенітенціарної
служби, м. Чернігів,
Україна)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Здійснено компаративний аналіз норм кримінального законодавства окремих європейських країн, що встановлюють відповідальність за посягання у сфері інтелектуальної власності, з метою розробки єдиних підходів законодавчої техніки. З'ясовано, що вітчизняний законодавець залишив поза увагою питання уніфікації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері інтелектуальної власності, про що свідчить відсутність системного підходу до визначення критеріїв відповідальності щодо подібних за об'єктом і способом посягань та, як наслідок, розпорошення правових норм у різних розділах КК України. Виконаний компаративний аналіз положень кримінального законодавства Іспанії, Франції, Бельгії та Австрії засвідчив певну типовість підходів законодавців цих країн до формування законодавчих конструкцій щодо кримінально-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, кримінально-правова охорона, закордонний досвід, посягання на об'єкти інтелектуальної власності, кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки дає поштовх подальшому невідпинному розвитку інтелектуальної власності, яка дедалі стає одним із важливих елементів стратегічних ресурсів та конкурентоспроможності країн у світі, що постійно змінюється. Окреслена тенденція зумовлює, зокрема, необхідність розвитку кримінально-правового захисту інтелектуальних прав власників. Криміногенна ситуація свідчить про збільшення протиправних посягань в цій галузі. Крім традиційних кримінальних правопорушень, що посягають на право авторства, торгові марки, комерційні таємниці, виникла злочинність у сфері комп'ютерного програмного забезпечення, доменних імен, баз даних. При цьому способи вчинення злочинів стають все більш інтелектуальними, спеціалізованими, високотехнологічними та мережевими, а суб'єкти їх вчинення – транснаціональними та організованими. Отже, забезпечення кримінально-правової охорони соціальних цінностей в царині інтелектуальної власності, кримінально-правова протидія злочинності у цій сфері має становити підвищений інтерес для будь-якого технологічного суспільства.

Як свідчить практика, механізм захисту інтелектуальної власності ефективно діє у державах із розвинутою економікою, тому виникає необхідність проаналізувати основні засади кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в окремих зарубіжних країнах, досвід яких може бути використаний для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Для романо-германської правової сім'ї характерний високий рівень нормативних узагальнень, який досягається за допомогою кодифікованих законодавчих

© М. Пузирьов, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>

mpuzarov@gmail.com

© І. Берднік, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2672-2864>

inna_berdnik1983@ukr.net

актів і виражений у формуванні логічно завершеної, структурно замкнутої нормативної системи.

З усіх країн, що належать до континентального типу, розглянемо, зокрема, Іспанію, Францію, Бельгію, Австрію. Законодавство зазначених країн достатньо відображає особливості правового регулювання відносин інтелектуальної власності у цій групі країн. Аналіз кримінального законодавства вказаних держав дозволить окреслити загальні межі кримінально-правової охорони інтелектуальної власності у правовому просторі західноєвропейських країн континентального типу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-методологічною основою цього дослідження є наукові праці П. Берзіна, В. Гулкевича, М. Дімітрова, С. Лихової, А. Ломакіної, А. Нересеяна, О. Новікова, О. Парамонові, С. Тітової, В. Харченка та ін.

Метою статті є компаративний аналіз норм кримінального законодавства окремих європейських країн, що встановлюють відповідальність за посягання у сфері інтелектуальної власності, з метою розробки єдиних підходів законодавчої техніки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати дослідження законодавчих приписів, треба зупинитися на загальних підходах щодо кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності. Кримінальна відповідальність за посягання на інтелектуальну власність визначена вітчизняним законодавцем у ч. 2 ст. 190, ст. 176, 177, 229, 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Навіть поверхневий аналіз зазначених приписів свідчить про відсутність узагальненого системного підходу до нормативного регулювання правовідносин у цій сфері. Незважаючи на подібність регульованих правовідносин та способи вчинення протиправних посягань, зазначені статті розміщені у різних розділах Особливої частини КК України (розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності», розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», розділ XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку») [2, с. 35; 3, с. 38; 4, с. 5; 5, с. 42]. Такий підхід вітчизняного законодавця, на нашу думку, не сприяє належному правозастосуванню та потребує корегування з метою об'єднання цих норм в окремому розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності».

Отже, розглянемо нормативні приписи КК окремих європейських країн, якими встановлено кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

КК Іспанії 1995 р. містить два підрозділи зі складами злочинів проти інтелектуальної власності, зокрема у главі XI, що присвячена охороні інтелектуальної та промислової власності відповідно [6].

Розділ 1 глави XI КК Іспанії містить три статті про охорону інтелектуальної власності. До об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 270, належить плагиат, незаконні відтворення, розповсюдження, відкрите повідомлення літературного, художнього або наукового твору, а також його переробка, інтерпретація або художнє виконання.

Для визнання цих діянь незаконними необхідно, щоб вони були вчинені «з метою наживи та на шкоду третім особам» і без дозволу власників прав інтелектуальної власності або цесіонарія. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є корисливий мотив. Цією нормою захищаються лише майнові права власника інтелектуальної власності [6]. Крім того, для визнання злочину закінченим необхідно настання наслідків у вигляді шкоди третім особам. У цій частині склад сконструйований на кшталт матеріального, чим нагадує ст. 176 КК України [1].

Вказана стаття також містить заборони умисного ввезення, вивезення чи збереження примірників зазначених творів чи їх відтворень без відповідного дозволу. Крім того, у диспозиції статті встановлено відповідальність за дії, пов'язані з серійним виробництвом або володінням специфічним способом, що полегшує пропуск заборонених або нейтралізацію технічних засобів, призначених для захисту програм ЕОМ. Під способом розуміється технічний засіб чи установка, призначені для видалення пристрою для захисту від незаконного доступу. На думку деяких вчених, цей злочин є своєрідним аналогом ст. 361 КК України щодо того, що неправомірний доступ до комп'ютерної інформації часто супроводжується нейтралізацією інтелектуальних

засобів її захисту.

У ст. 361-1 КК України встановлено відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку [1]. Цю норму можна назвати прогресивною, оскільки вона захищає інформацію від неправомірного доступу.

КК Іспанії окремою статтею (ст. 271) окреслює кваліфікований склад злочину. При цьому обтяжуючими обставинами є особливе економічне значення отриманої вигоди чи особлива тяжкість заподіяної шкоди [6]. Кількісне вираження даних категорій у законі не розкривається, з чого можна зробити висновок, що ці поняття є оціночними. Водночас в аналогічних складах кримінальних правопорушень КК України кваліфікуючою ознакою є значна шкода, розмір якої конкретизовано у примітці до ст. 361.

Наступний розділ глави XI КК Іспанії присвячений злочинам, пов'язаним з промисловою власністю. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 273, виражається у незаконних: виробництві, ввезенні, володінні, використанні, пропозиції або введенні в обіг об'єктів промислової власності. Такі дії визнаються незаконними у разі, якщо будуть вчинені без згоди власника патенту або корисної моделі [6].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом з наявністю промислової чи комерційної мети.

Також за змістом положень цієї статті заборонені незаконні використання або пропозиція використання з тією ж метою будь-якого способу, що є об'єктом патенту, а також володіння, пропозиція або введення в обіг або використання продукту, прямо отриманого запатентованим способом. Крім того, протиправними визнаються ті ж дії, пов'язані з об'єктами, що захищаються правами третьої особи на промислову або художню модель або креслення, а також на топографію напівпровідника. Тож настання наслідків у вигляді заподіяння шкоди власнику для визначення моменту закінчення злочину не є обов'язковим. Достатньо лише наявності корисливої мети в особи, яка вчиняє злочин. Отже, склад цього злочину є формальним.

Згідно з приписами ч. 1 ст. 274 КК Іспанії, кримінальне покарання передбачено за відтворення, підробку, зміну або використання будь-яким іншим способом відмітного знака, ідентичного або навмисне подібного із зареєстрованим знаком, який призначений для розрізнення таких самих або схожих товарів, послуг, діяльності або установ [6].

Незаконними зазначені діяння будуть визнаватись у разі, якщо вони вчинені без згоди власника права промислової власності, яке вимагається за законодавством про торгові марки та за умови, що злочинець знає про їх реєстрацію. Отже, права власника об'єктів інтелектуальної власності підлягають кримінально-правовій охороні.

Статтею 275 КК Іспанії встановлено покарання за використання у торгівлі найменування джерела чи географічної назви, що захищаються законами для розрізнення товарів. Кваліфікований склад злочину визначено у ст. 276 КК. Відмінною ознакою є особлива тяжкість вчиненого злочину, яка виявляється у вартості незаконно вироблених товарів із відповідним найменуванням чи особлива важливість заподіяної шкоди.

Приписами ст. 277 КК Іспанії забороняється умисне поширення винаходів, що є об'єктом секретного патенту, за умови спричинення шкоди національній оборонній системі. При цьому до об'єкта посягання належать як відносини інтелектуальної власності, так і зовнішня безпека держави (національна безпека) [6].

Розділ 3 глави XI КК Іспанії містить злочини, пов'язані з ринком та споживачами. Серед них також є злочини, які посягають на інтелектуальну власність.

Стаття 278 КК Іспанії передбачає кримінальну відповідальність за заволодіння способом, відомостями, письмовими чи електронними документами, інформаційними пристроями чи іншими об'єктами, що належать до комерційної таємниці. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та метою – розкриття комерційної таємниці. Кримінально караним також визнано використання технічних засобів для прослуховування, передачі, запису або відтворення звуку або зображення або інших засобів зв'язку. За цією ж статтею карається поширення, видача комерційної таємниці або передача її третім особам. В окремій статті міститься кваліфікований склад розглянутого злочину. Кваліфікуючою ознакою є вчинення злочину особою, яка зобов'язана за законом або договором охороняти комерційну таємницю, тобто

використання особою свого службового становища.

У КК Іспанії відсутні спеціальні норми, що передбачають відповідальність за посягання на комп'ютерну інформацію, але вона встановлена за злочини, що вчиняються з використанням інформаційних технологій: розкриття та розповсюдження таємних відомостей (ст. 197); знищення та ушкодження електронних даних, програм та документів (ч. 2 ст. 264); посягання на інтелектуальну власність (ст. 270) та комерційну таємницю (ст. 278); підробка документів (ст. 394); виготовлення та володіння засобами (інструмент, матеріал, знаряддя, речовина, машина, комп'ютерна програма, апарат), спеціально призначеними для вчинення злочинів, передбачених у попередніх статтях (ст. 400). Серед вказаних злочинів далеко не всі посягають на комп'ютерну інформацію.

Аналіз кримінального законодавства Іспанії щодо охорони інтелектуальної власності дозволяє зробити певні висновки: особливостями даних норм є використання в тексті закону понять «інтелектуальна власність» та «промислова власність» та їх розміщення в окремих главах.

КК Франції був ухвалений у 1992 р. та набув чинності з 1 березня 1994 р. Книга третя «Про майнові злочини та проступки» містить розділ другий «Про інші майнові посягання», а глава III «Про посягання на системи автоматизованої обробки даних» цього розділу – кілька складів злочинів, що посягають у тому числі й на інтелектуальну власність [7]. За змістом їх положень можна стверджувати, що внаслідок вчинення цих злочинів спричиняється майнова шкода.

У ст. 323-1 КК Франції встановлено відповідальність за діяння, що виражаються в отриманні незаконного доступу до системи автоматизованої обробки даних або її частини шляхом обману. Підвищена відповідальність передбачена за те саме діяння, що призвело до знищення або зміни даних, що містяться в системі, або погіршення роботи функціонування цієї системи [7]. Отже, у ч. 1 статті закріплений основний склад злочину, сконструйований на кшталт формального, а в ч. 2 – кваліфікований склад, обов'язковою ознакою якого є настання наслідків.

Дії, що виражаються в обманному введенні інформаційних даних в систему автоматизованої обробки, або в обманному знищенні чи зміні даних, що містяться в такій системі, також віднесені до незаконних (ст. 323-3 КК Франції) [7]. У цьому випадку йдеться про неправомірні модифікації чи знищення інформації у системі автоматизованої обробки даних, що відповідно до диспозиції ч. 1 та ч. 3 ст. 362 КК України належить до злочинних наслідків діяння.

Вчинення перелічених посягань групою осіб закріплюється в окремій нормі (ст. 323-4), що відрізняє КК Франції від кримінальних законів інших європейських держав. Також заслуговує на увагу запроваджена законодавцями Франції можливість притягнення юридичних осіб до відповідальності за вчинення подібних порушень за певних умов.

Розглянувши склади посягань на системи автоматизованої обробки даних у КК Франції, можна дійти висновку, що основні склади злочинів цієї групи є формальними і не передбачають настання будь-яких наслідків. Таке положення ілюструє важливість об'єкта цієї категорії злочинів та визнання визначених КК посягань у сфері комп'ютерної інформації як особливо небезпечних для суспільства.

У відділі «Про посягання на таємницю» міститься склад злочину, що закріплює відповідальність за посягання на професійну таємницю. Об'єктивна сторона характеризується розголошенням інформації секретного характеру особою, яка має до неї доступ завдяки своєму службовому становищу чи професії. Об'єктом цього злочину за КК Франції є інтереси особистості, а предметом можуть бути будь-які таємні відомості, що не підлягають розголошенню. При цьому відомості щодо комерційної таємниці також належать до предмета цього злочину.

У КК Бельгії також містяться норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері інформаційних технологій. При цьому треба зазначити, що бельгійський законодавець, зберігаючи вірність історичним традиціям, не пішов шляхом розробки та ухвалення нового КК, а вніс зміни до чинного КК 1867 року.

Зокрема, 28 листопада 2000 р. КК Бельгії було доповнено розділом IX bis «Правопорушення проти конфіденційності, недоторканності та доступності інформаційних систем та даних, що накопичуються, обробляються та передаються цими системами». Він містить кілька складів злочинів, що встановлюють кримінальну

відповідальність за посягання, зокрема й на інтелектуальну власність.

Положення ст. 550 bis КК Бельгії конкретизують відповідальність за втручання до інформаційної системи. Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням у вигляді неправомірного доступу до інформаційної системи. Склад злочину є формальним та вважається закінченим з моменту входу до інформаційної системи без відповідного дозволу. Кваліфікований склад передбачає наявність спеціальних суб'єктивних ознак – мети здійснення обманної операції та використання особою свого службового становища.

Суворіше покарання в КК Бельгії встановлено для осіб, які здійснюють подібні дії і при цьому вилучають (незалежно від способу) дані, накопичені, оброблені або передані інформаційною системою; для осіб, які використовують інформаційну систему, що належить третій особі, або користуються нею для проникнення в інформаційну систему третьої особи; а також для осіб, які завдають певної шкоди (навіть ненавмисно) інформаційній системі або даним, які накопичуються, обробляються або передаються цією чи іншою системою. У цьому випадку законодавець розкриває наслідки у вигляді неправомірного заволодіння інформацією та заподіяння шкоди даним в інформаційній системі.

Окремо КК Бельгії передбачає покарання для організатора, підбурювача та особи, яка зберігає, розкриває, розповсюджує або використовує дані.

Ст. 550 ter КК Бельгії встановлює відповідальність осіб, які:

- з метою заподіяння шкоди прямо чи опосередковано вводять до інформаційної системи дані, змінюють або знищують їх;
- змінюють будь-яким технологічним способом можливість використання даних у цій системі.

При цьому законодавець конкретизує діяння суб'єкта злочину, визначаючи їх як модифікація та знищення інформації. Цією ж статтею передбачена відповідальність для тих, хто з обманними намірами або з метою заподіяти шкоду вивчає, надає у розпорядження третім особі, розповсюджує або робить предметом торгових операцій дані інформаційної системи.

Суб'єктивна сторона включає усвідомлення особою того, що ці дані можуть бути використані для спотворення інших даних, впроваджених до інформаційної системи, або перешкодити її роботі.

Підвищена відповідальність встановлена для тих осіб, які під час вчинення вказаного правопорушення завдають шкоди відомостям, що перебувають у цій чи іншій інформаційній системі, а також тим, які перешкоджають правильній роботі інформаційної системи. Отже, кваліфікований склад злочину містить наслідки у вигляді пошкодження інформації та порушення роботи інформаційної системи.

Заслугує на увагу також підхід австрійського законодавця до вирішення проблеми кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері інтелектуальної власності

Наприклад, у розділі п'ятому «Порушення, що посягають на приватну сферу та на розголошення певної професійної таємниці» КК Австрії встановлено відповідальність за «протизаконний доступ до комп'ютерної системи» (§ 118a) для особи, яка використовує дані, збережені в комп'ютерній системі, робить їх доступними для іншої особи, або публікує їх. До об'єктивних ознак цього злочину законодавець відніс такі дії, як створення майнової вигоди чи завдання шкоди [9]. Засобом вчинення протиправних дій визначена комп'ютерна система, до якої особа не має доступу або такий доступ обмежений. Обов'язковою ознакою при цьому є порушення заходів захисту.

Положеннями § 119 а КК Австрії «Використання перехоплення даних у корисливих цілях» встановлено покарання за використання даних, не призначених для винного, а також за їх публікацію з метою створення майнової вигоди або заподіяння шкоди. Крім того, до об'єктивної сторони входить використання обладнання, що встановлюється на комп'ютерній системі, або іншим способом уможлиблює прийом повідомлень, або ловить електромагнітне випромінювання комп'ютерної системи. Ця частина норми має прогресивний характер, оскільки акцентує увагу на використанні засобів незаконного доступу до системи.

Окремо КК Австрії передбачає відповідальність за порушення комерційної чи виробничої таємниці (§ 122). Об'єктивна сторона цього злочину включає розголошення та використання таких відомостей. Особливістю складу є предмет злочину – лише

комерційна чи виробнича таємниці. У КК України у подібній нормі об'єднуються посягання на комерційну та банківську таємниці або професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 232 КК України).

Конкретизація предмета посягання щодо комерційної таємниці не буде зайвою для КК України, оскільки допоможе правильніше визначати ознаки складу кримінального правопорушення. На нашу думку, норму про відповідальність за умисне розголошення комерційної таємниці з використанням електронно-обчислювальних машин необхідно виділити зі складу злочину, закріпленого у ст. 232 КК України, та помістити до розділу XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку».

Підвищена відповідальність у КК Австрії передбачена для осіб, які вчиняють такі ж дії з метою отримання майнової вигоди або заподіяння шкоди. У § 122 вказаного КК також закріплені кваліфікуючі ознаки: заподіяння шкоди і корислива мета.

Умовою настання відповідальності за вказаною статтею є порушення законного інтересу потерпілого внаслідок розголошення або використання таємниці. Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, якій таємниця була довірена або стала доступною у зв'язку з її діяльністю щодо здійснення нагляду, контролю або збору відомостей, передбачених законом або адміністративним розпорядженням.

У наступному злочині «Виробниче або комерційне шпигунство» (§ 123) суб'єкт загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умислом та метою використання таємниці, передачі її іншій особі для використання або розголошення громадськості. В окремий склад (§ 124) виділено виробниче та комерційне шпигунство на користь іноземної держави.

Розділ шостий КК Австрії «Злочинні діяння проти чужого майна» також розкриває низку порушень, які посягають на інтелектуальну власність. Такі злочини можуть завдавати майнових збитків законним власникам результатів інтелектуальної діяльності.

Так, положеннями § 126 а КК Австрії «Пошкодження даних» закріплюється відповідальність особи, яка завдає шкоди іншій особі тим, що змінює, стирає або іншим шляхом робить непридатними або знищує дані, що автоматично підтримуються, перероблені або пересилаються, якими вона не має права користуватися.

Об'єктивна сторона злочину, що розкривається в § 126 б, характеризується «тяжким пошкодженням працездатності комп'ютерної системи», якою особа не має права користуватися. Способами пошкодження є введення та передача даних. Особливістю складу цього злочину є відсутність будь-яких наслідків у диспозиції статті.

У § 126 с передбачено покарання за використання комп'ютерної програми або подібного обладнання, які були створені або адаптовані для здійснення протиправного втручання в комп'ютерну систему, порушення таємниці телекомунікації, використання в злочинних цілях перехоплення даних, пошкодження даних або для порушення працездатності комп'ютерної системи. Незаконними також визнаються використання пароля, коду доступу або даних, що дозволяють незаконне втручання в комп'ютерну систему або її частину. При цьому суб'єкт злочину має усвідомлювати, що дані використовуються для вчинення протиправних діянь.

У КК Австрії виділено відповідальність за шахрайське зловживання обробкою даних, що також відповідає сучасним потребам суспільства в охороні особистого майна.

Отже, австрійським законодавцем було детально досліджено протиправні посягання у сфері комп'ютерної інформації, визначено, які з них належать до категорії злочинів та розроблено основні засади кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Висновки. Отже, виконаний компаративний аналіз положень кримінального законодавства Іспанії, Франції, Бельгії та Австрії свідчить про певну типовість підходів законодавців цих країн до формування законодавчих конструкцій щодо кримінально-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності.

Зі свого боку, вітчизняний законодавець залишив поза увагою питання уніфікації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері інтелектуальної власності, про що свідчить відсутність системного підходу до визначення критеріїв відповідальності щодо подібних за об'єктом і способом посягань та, як наслідок, розпорошення правових норм у різних розділах КК України. У зв'язку з цим видається за доцільне об'єднати ці норми в окремому розділі КК України «Кримінальні

правопорушення проти інтелектуальної власності».

Такої ж думки дотримуються й розробники проекту нового КК України (станом на 24.12.2021), в окремому розділі 7.2 якого об'єднано склади кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
2. Берзін П. С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України : монограф. Київ : Атіка, 2005. 316 с.
3. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монограф. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 573 с.
4. Нерсесян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 19 с.
5. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монограф. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 480 с.
6. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія ; за ред. В. Л. Менчинського ; пер. з ісп. О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.
7. Кримінальний кодекс Французької Республіки ; за ред. В. Л. Менчинського ; пер. з фр. К. І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с.

Надійшла до редакції 13.05.2022

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2341-14. [in Ukr.].
2. Berzin, P. S. (2005) Nezakonne vykorystannia zasobiv indyvidualizatsii uchasnykiv hospodarskoho oborotu, tovariv ta posluh: analiz skladiv zlochnu, peredbachenoho st. 229 KK Ukrainy [Illegal use of means of individualization of participants in economic turnover, goods and services: analysis of the corpus delicti under Art. 229 of the Criminal Code of Ukraine] : monohraf. Kyiv, 316 z. [in Ukr.].
3. Lykhova, S. Ya. (2006) Zlochny u sferi realizatsii hromadianskykh, politychnykh ta sotsialnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna (rozdil V Osoblyvoi chastyny KK Ukrainy) [Crimes in the sphere of realization of civil, political and social rights and freedoms of man and citizen (Chapter V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine)] : monohraf. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 573 p. [in Ukr.].
4. Nersesian, A. S. (2008) Kryminalno-pravova okhrona prav intelektualnoi vlasnosti [Criminal protection of intellectual property rights] : avtoref. dys. ... kand. nauk : 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im V. M. Korestko NAN Ukrayiny. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].
5. Kharchenko, V. B. (2011) Kryminalno-pravova okhrona prav na rezultaty tvorchoi diialnosti ta zasoby indyvidualizatsii v Ukraini [Criminal and legal protection of the rights to the results of creative activity and means of individualization in Ukraine] : monohraf. Kharkiv : KhNU im. V. N. Karazina, 480 p. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi kodeks Korolivstva Ispaniya [Criminal Code of the Kingdom of Spain] ; za red. V. L. Menchynskoho ; per. z isp. O. V. Lishevskoyi. Kyiv : OVK, 2016. 284 s. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi kodeks Frantsuzkoyi Respubliki [Criminal Code of the French Republic] ; za red. V. L. Menchynskoho ; per. z fr. K. I. Mazurenko. Kyiv : OVK, 2017. 348 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Inna Berdnik, Mykhailo Puzyrov. Criminal and legal protection of intellectual property rights under the legislation of some European countries. The article presents a comparative analysis of the criminal legislation of some European countries that establish liability for encroachment on intellectual property, in order to develop common approaches to legislative technique. It was found that in Ukraine there is no generalized systematic approach to the regulation of legal relations in the field of intellectual property. A comparative analysis of the provisions of the criminal law of Spain, France, Belgium and Austria showed a certain approach of the legislators of these countries to the formation of legislative structures for criminal and legal protection of intellectual property rights.

The relevance of this study is due to the fact that the globalization of the world economy gives impetus to the continued development of intellectual property, which is becoming an important element of strategic resources and competitiveness of countries in a constantly changing world. This trend determines, in particular, the need to develop criminal and legal protection of intellectual property rights. The criminogenic situation indicates an increase in illegal encroachments in this area. Thus, in addition to traditional criminal offenses that infringe on copyright, trademarks, trade secrets, there is criminality in the field of computer software, domain names, databases.

The authors came to the conclusion that the domestic legislator ignored the issue of unification of criminal liability for criminal encroachments in the field of intellectual property, as evidenced by the lack of a systematic approach to determining the criteria of liability for similar encroachments and, consequently, – dispersion of legal norms in different sections of the Criminal Code of Ukraine. In this regard, it seems appropriate to combine these rules in a separate section of the Criminal Code of Ukraine «Criminal offenses against intellectual property».

Keywords: *intellectual property rights, criminal and legal protection, foreign experience, encroachment on intellectual property, criminal offenses.*

УДК 343.98 : 343.131

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-266-272

Ігор ПІРИГ[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Сергій
ПРОКОПОВ**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

У статті надано увагу практичному використанню криміналістичної характеристики під час розслідування перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом. Наголошено, що важливим є використання на початковому етапі розслідування таких елементів криміналістичної характеристики, як обстановка та спосіб вчинення правопорушення, інформації про сліди та особу правопорушника. Аналіз зазначених елементів впливає на виявлення правопорушення і тактику проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд та допит.

На основі аналізу думок науковців визначено, що застосування поліграфа можливо у формі проведення допиту або судово-психологічної експертизи. Доведено позицію щодо доцільності проведення допиту з участю спеціаліста-поліграфолога. Надано увагу використанню під час допиту поліграфа.

Ключові слова: *кримінальне провадження, криміналістична характеристика, наркотичні засоби, слідчий, початковий етап розслідування, огляд, сліди, допит, тактичні прийоми.*

Постановка проблеми. Незаконний обіг наркотиків завжди був і залишається одним з найбільш небезпечних проявів злочинної діяльності, що негативно впливає на соціальну складову суспільства, знищує моральні цінності та впливає на здоров'я населення, сприяє збільшенню інших видів кримінальних правопорушень. Не зважаючи на сьогоденне становище країни, коли український народ об'єднався у боротьбі з агресором, кількість кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів не зменшується. Зокрема, за даними Генеральної прокуратури України, в 2021 р. зареєстровано 29 587 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з яких у 21 949 оголошено особам

© І. Пиріг, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>

pira@ua.fm

© С. Прокопов, 2022

proko@ua.fm

про підозру. За чотири місяці цього року зареєстровано 10 368 кримінальних правопорушень, з яких у 4 334 випадках особам оголошено про підозру. З означених показників помітно, що якщо результати розслідування розглянутих правопорушень у 2021 році можна назвати задовільними, то за цей рік їх розкриття становить всього лише 40 %. Якщо розглядати складові незаконного обігу наркотичних засобів, то їх перевезення є найбільш латентним та викликає значну складність під час розслідування. Про це також свідчать статистичні дані: з 1 155 випадків перевезень наркотиків у 2021 році лише у 677 випадках оголошено про підозру, а за чотири місяці цього року з 348 лише 156.

Безумовно, таке становище зумовлено низкою причин, однією з яких є наявний на сьогодні військовий стан, та відповідно, завантаженість слідчих підрозділів поліції, які, крім виконання своїх обов'язків з розслідування кримінальних правопорушень, виконують також завдання з охорони громадського порядку, в тому числі у зоні бойових дій. Збільшення кількості випадків незаконного обігу наркотиків можна пояснити падінням економіки в умовах військового стану та змушеним безробіттям частини населення, яке у незаконний спосіб намагається заробити гроші. Зважаючи на означене вище, можна визначити проблему розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів актуальною та такою, що потребує наукових рекомендацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблема практичного використання елементів криміналістичної характеристики розглядалась вченими-криміналістами, такими як Ю. Алєнін, Л. Аркуша, В. Бахін, В. Берназ, А. Волобуєв, В. Журавель, О. Колесніченко, І. Когутич, В. Кузьмичов, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, М. Погорєцький, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Тищенко, О. Пчєліна, Ю. Черноус, С. Чернявський, В. Шепітько, Б. Щур та ін. Щодо зазначеної проблеми в методиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків, то її вирішенню присвячено роботи О. Вовчанської, Н. Косміної, Г. Меретукова, О. Одерія, А. Поляха та ін. Незважаючи на достатньо велику кількість праць з цієї тематики, науковці не завжди єдині у тому, яку конкретно роль відіграють елементи криміналістичної характеристики у практиці розслідування кримінальних правопорушень.

Метою статті є визначення особливостей використання елементів криміналістичної характеристики на початковому етапі розслідування перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом.

Виклад основного матеріалу. Одними з основних елементів методики розслідування окремого виду кримінального правопорушення є криміналістична характеристика. Визначення цієї наукової категорії на сьогодні не викликає особливих дискусій. Першими його надали О. Колесніченко та В. Коновалова як «систему відомостей (інформації) щодо криміналістично значущих ознак злочинів даного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними та слугують побудові й перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [1, с. 16]. Воно принципово не змінилось та наводиться у підручниках з криміналістики як «інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів» [2, с. 419] або як «сукупність взаємозалежних даних про криміналістично вагомї ознаки злочинів даного виду (групи), які сприяють їх розкриттю і розслідуванню шляхом побудови версій та їх перевірки в результаті проведення запланованих слідчих (розшукових) дій та інших заходів» [3, с. 409]. Як нами зазначалось вище, дискусії серед науковців виникають щодо практичного значення криміналістичної характеристики.

Ми поділяємо думку науковців, які надають значення криміналістичній характеристиці на початковому етапі розслідування як сукупності інформації, що сприяє у визначенні напрямів розслідування, висуненні та перевірці версій, спрямованих на вирішення завдань розслідування на цьому етапі, основними з яких є розшук та затримання правопорушника, отримання початкової інформації про подію кримінального правопорушення. Ми погоджуємось з авторами підручника з криміналістики, які зазначають, що «практичне значення даної категорії в тім, що слідчий може використовувати її як модель (матрицю), шляхом перенесення даних, які її складають, на конкретну подію, що дозволяє прогнозувати зміст окремих, ще не встановлених складових механізму вчинення цього злочину, а в підсумку дозволяє визначити методи, прийоми і засоби досягнення мети розслідування» [3, с. 406].

Практичне значення криміналістичної характеристики особливо виявляється у внутрішньовидових методиках, а саме під час розслідування перевезення наркотиків залізничним транспортом, що є предметом нашого дослідження.

Перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є одним із способів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307, 309 КК України. Залізничний транспорт завжди був найбільш стабільним та прогнозованим щодо часу перевезення пасажирів та вантажу, а також доступним за ціною для пересічних громадян. В умовах військового стану, незважаючи на окремі перебої в роботі на початку, він повністю відновив роботу і залишається найбільш доступним засобом пересування. Цим користуються і перевізники наркотиків, віддаючи йому перевагу порівняно з автомобільним транспортом.

У структурі криміналістичної характеристики перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом виділяють такі елементи: предмет посягання; спосіб вчинення правопорушення; сліди, що вказують на перевезення наркотиків; обстановку вчинення правопорушення; характеристика особи правопорушника [4, с. 6].

Розглянемо спочатку такий елемент криміналістичної характеристики, як обстановку вчинення правопорушення, під якою розуміють систему «різних взаємодіючих між собою до та в момент вчинення злочину об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, речовинні, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, а також інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та деякі обставини вчинення злочину» [3, с. 412–413]. Обстановка вчинення кримінального правопорушення багато в чому визначає обрання способу вчинення правопорушення, впливає на механізм його здійснення. В обстановці виявляються окремі важливі риси особи правопорушника, який частково формує цю обстановку або пристосовується до неї. Обстановка, в якій здійснюється незаконний обіг наркотиків, тісно пов'язана з географічним розташуванням України, яка розміщена на перетинанні маршрутів міжнародної контрабанди наркотиків. Серед таких маршрутів А. Полях виділяє: балканський маршрут – починається у Південно-Західній Азії, проходить через територію Ірану та Туреччини, а потім поділяється на два розгалуження, перше з яких («північна дорога») пролягає через Болгарію, Румунію, Угорщину до Австрії та Німеччини, захоплюючи територію України; північно-чорноморський маршрут починається в Афганістані та проходить через територію країн Центральної Азії до ринків Західної Європи через російську федерацію, Україну, Білорусь та Республіку Польща; циганський маршрут, за якого наркотики виробляються кустарним способом в Україні або Молдові та постачаються на захід; албанський маршрут, що починається з виробництва наркотиків у країнах Балканського півострова (Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина), далі через Румунію, Угорщину наркотики переміщуються в Україну, а потім до російської федерації; африканський маршрут починається у центрах виробництва наркотиків у країнах Центральної та Північно-Західної Африки, транзитом проходить через європейські країни до України; угорський маршрут починається з виготовлення наркотиків в Угорщині з подальшою доставкою до України; місцевий кримінальний маршрут, пов'язаний з постачанням через державний кордон на Північному Сході та Півдні України [5, с. 47–49].

До початку збройної агресії, не зважаючи на обмеженість пересування на кордоні з Росією, всі ці маршрути працювали. На сьогодні будь-які маршрути, пов'язані з перетином кордону, втратили своє значення. Також припинилось перевезення наркотиків морським транспортом через Чорне море. Однак в інших напрямках транспортування не припинилось. Крім того, на тому ж рівні залишається внутрішні перевезення наркотиків, що переважно відбуваються залізничним транспортом. Звертаючи увагу на такі обставини, підрозділам поліції, що спеціалізуються на розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, потрібно зосередити увагу на західних та південно-західних регіонах нашої країни, через які проходять шляхи перевезення наркотиків.

Центральне місце в криміналістичній характеристиці посідає спосіб вчинення кримінального правопорушення. Загальновідомо, що в криміналістиці спосіб має три складові: підготовку, безпосередньо вчинення та приховування злочину. Під час розслідування незаконного обігу наркотиків, на думку В. Шевчука, діяльність з підготовки містить: вибір місця та способу вчинення кримінального правопорушення; підбір засобів для виготовлення наркотиків; обрання місця для зберігання наркотиків;

вибір об'єкта для їх збуту; розробка плану вчинення правопорушення; підбір співучасників та розподіл ролей [6, с. 357]. Зазначене підтверджується проведеними нами дослідженнями. За матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що під час підготовки правопорушники, як правило, заздалегідь обирають: маршрут перевезення, потяг та вагон у складі потягу, місця розташування наркотиків у вагоні, спосіб доставки наркотиків до вагона, спосіб маскуванню наркотиків перед розміщенням їх у вагоні, співучасників, план дій у разі можливого викриття під час перевезення або безпосередньо після прибуття у кінцевий пункт маршруту.

Здебільшого (у 82 % випадків) правопорушники перевозять наркотики у пасажирських потягах. За даними дослідження О. Вовчанської, в пасажирських потягах наркотики можуть приховувати в таких місцях: в обшивках стін та стелі пасажирського купе (14 %); в обшивках стін та стелі вагона (4 %); в особистих речах пасажирів (41 %); у технологічних місцях (рундуки для вугілля, міжстельовий простір над вбиральнями та тамбурами вагонів, радіатори опалення, сміттєзбиральники, люки над електрощитами, вентиляційні люки, ніші для котлів опалення) (7 %); серед майна (постільної білизни, ковдр, подушок тощо) у службовому купе провідників (5 %); в туалеті потяга (5 %); у технічних пристроях локомотива (14 %). Розглянемо алгоритм дій слідчого та працівників оперативних підрозділів, спираючись на наведені вище дані криміналістичної характеристики.

Для виявлення наркотиків в обшивках стін та стелі пасажирського купе або вагона слідчому чи оперативному працівнику під час огляду або проведення негласних слідчих (розшукових) дій потрібно звертати увагу на зміни, що можуть бути помітні у кріпленні окремих деталей обшивки. Незалежно від того, де відбувається маскуванню наркотиків – на місці формування потягу або під час руху, правопорушники, як правило, роблять такі дії поспіхом та залишають недокрученими або пошкодженими шурупи, спостерігається не збігання стиковки швів, невідповідність стелі кріпленням обшивки. У разі розміщення наркотиків у технологічних місцях необхідно їх ретельно оглянути шляхом відкриття та огляду з використанням засобів освітлення та наборів оглядових дзеркал.

Під час огляду особистих речей пасажирів потрібно звертати увагу на стінки чемоданів, дорожніх сумок, рюкзаків, упакованих коробок з метою виявлення ознак порушення цілісності, що може свідчити про подвійне дно, за яким можливе розміщення досить великої кількості наркотиків. Огляду також підлягають книги, предмети особистої гігієни (жіноча косметика, тюбики зубної пасти, ємності з кремом чи шампунем). Наркотики можуть також перевозитись у предметах харчування. Потрібно оглядати та звертати увагу на цілісність банок з-під чаю, кави, коробок з цукерками, пакунків соку, консервів, металевих пляшок з пивом, пакунків з горілчаними напоями тощо. У разі виявлення пошкодження звертається увага на характер, вид та локалізацію слідів та робляться висновки щодо навмисного чи випадкового їх утворення.

В умовах військового стану значну допомогу армії та внутрішньо переміщеним громадянам надають волонтери. Волонтерський рух у сучасних умовах, безумовно, є прогресивним та дуже необхідним. Волонтерську допомогу надають як організації, так і окремі громадяни. Предметом надання допомоги можуть бути будь-які предмети, в тому числі одяг, предмети харчування, ліки тощо, що виготовляються як на території країни, так і надходять з-за кордону, в тому числі залізничним транспортом. Поки в авторів цієї статті немає інформації про розпочаті чи завершені кримінальні провадження, в яких під виглядом волонтерської допомоги провозились наркотичні чи психотропні засоби. Однак одним з напрямів в теорії криміналістики є криміналістичне прогнозування. Оскільки предмети, які надаються волонтерами, проходять спрощену процедуру контролю, цілком можливо передбачити, що під виглядом такої допомоги можуть перевозитись наркотики. Наприклад, під виглядом антисептичних та знеболювальних медикаментів, що випускаються у формі таблеток, порошку чи ампул з рідиною, можуть бути будь-які психотропні чи наркотичні речовини (наприклад, амфітамін чи його похідні: метамфетаміни, метилендіоксі- і метоксиамфетамін (МДА), мескалін, псевдоефедрин та ін.).

Наступним вагомим елементом криміналістичної характеристики є відомості щодо особи правопорушника. Серед інших, на нашу думку, більш вагоме для розслідування значення має соціально-правова характеристика особи правопорушника. Ми погоджуємось з думкою О. Вовчанської, яка поділила всіх перевізників наркотиків залізничним транспортом на п'ять груп: «професійні злочинці – члени організованих груп

та злочинних організацій (28 %); особи, які є професійними перевізниками наркотиків і працюють за завданням представників організованих злочинних груп (31 %); особи, які під впливом соціального чинника (втрата роботи, низька заробітна плата, бажання жити краще) стали на злочинний шлях з метою швидкого збагачення (20 %); наркомани, які за перевезення наркотиків отримують частину, що частково реалізують, а частково самі вживають (7 %); особи, які не пов'язані з незаконним обігом наркотиків, а перевозять їх під виглядом інших речей, не знаючи справжнього змісту (14 %)» [4, с. 9]. Кожна з цих груп має свої характеристики, що потрібно використовувати оперативним працівникам – під час виявлення осіб, що перевозять наркотики, слідчим – під час допиту та під час проведення інших слідчих (розшукових) дій.

У разі виявлення наркокур'єрів потрібно звертати увагу на такі обставини. Перевізники наркотиків, як правило, намагаються їхати в купе наодинці. Зважаючи на це, наявність в купе одного чи двох осіб при тому, що всі квитки викуплено, може викликати підозру. Перевізники синтетичних та напівсинтетичних наркотиків, які досить коштовні та займають мало місця, можуть обирати спальні купе. Оперативним працівникам потрібно звертати увагу на перебування осіб з великими сумками у таких купе. Перевізники наркотиків у таких випадках приходять завчасно до відправлення, розміщуючи сумки з наркотиками на верхніх багажних полках, прикриваючи їх іншими сумками чи або верхнім одягом. У цьому випадку також потрібно звертати увагу на сліди, що можуть вказувати на наявність наркотичних засобів, а саме: залишки самої речовини, що випадково висипалась під час пакування та завантаження сумок та її запах. Перевізники для маскуванню запаху наркотиків можуть використовувати одеколон або освіжувач повітря, який, як правило, має різкий запах, на що також треба звертати увагу.

Допит є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій, під час якої отримується значна кількість доказової інформації. Тактику допиту під час розслідування перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом потрібно будувати, зважаючи на категорії правопорушників, визначені криміналістичною характеристикою. Найбільш поширеними тактичними прийомами під час допиту можна зазначити такі: встановлення психологічного контакту; виклад показань у формі вільної розповіді; постановка запитань; пред'явлення доказів; покладання краю брехні на початковому етапі проведення допиту; допущення легенди; створення у допитуваного уявлення про інформованість слідчого про злочинну подію; викладення слідчим імовірного ходу розвитку злочинних подій; виявлення зацікавленості до незначних другорядних фактів та замовчування про інші відомі слідству обставини; приховування слідчим інформованості про подію злочину; спостереження за поведінкою допитуваного; використання темпу постановки запитань допитуваному; деталізацію показань; з'ясування контрольних даних; проведення повторного допиту; спростування неправдивого алібі; початок допиту з обставин (епізодів), найкраще відомих слідчому; запрошення до участі в допиті авторитетних для допитуваного осіб; застосування під час допиту науково-технічних засобів; використання фактору раптовості; використання конфліктів та суперечок у злочинній групі [7, с. 37–41; 8, с. 108; 9, с. 243–244].

Тож під час допиту осіб, які стали на злочинний шлях під впливом соціально-економічних чинників, потрібно використовувати прийоми емоційного та логічного впливу: встановлення психологічного впливу, пред'явлення доказів, деталізація показань, використання різних темпів допиту, викладення слідчим імовірного ходу розвитку подій, вплив на позитивні сторони допитуваного та ін. Під час допиту раніше засуджених осіб та членів організованих злочинних угруповань потрібно використовувати такі прийоми: пред'явлення доказів; спостереження за поведінкою допитуваного; створення та зняття напруги; створення уявлення про інформованість слідчого; приховування меж поінформованості слідчого; використання рефлексії допитуваного; використання фактору раптовості; «розпалення» конфлікту; використання конфліктів та суперечок у злочинній групі.

Ефективним тактичним прийомом отримання інформації є застосування науково-технічних засобів під час допиту. Серед них найбільші дискусії серед науковців виникають щодо можливості використання під час допиту поліграфа. Цей пристрій, відомий як «детектор брехні», є інструментом, що фіксує фізіологічні реакції організму людини: температуру тіла, кров'яний тиск, потовиділення, пульс, подих тощо. У разі неправдивих відповідей на поставлені під час допиту питання вказані показники змінюються. Більшість дискусій виникають щодо процесуального закріплення як доказів результатів застосування

поліграфа. Раніше нами зазначалось про дві можливі форми використання поліграфа: під час проведення психологічної експертизи та залучення поліграфолога як спеціаліста під час проведення допиту [10, с. 128]. При цьому обидві форми є перспективними, але, на нашу думку, простішим з процесуального погляду буде використання поліграфа під час допиту із залученням спеціаліста-поліграфолога. Для законодавчої регламентації використання поліграфа, на думку Л. Удалової, потрібно дотримуватися певних умов, а саме: тестувати на поліграфі тільки тих осіб, які добре усвідомлюють суть того, що відбувається, і добровільно на це погоджуються; для участі в допиті дозволяється залучати фахівця-психолога, який виконує функції оператора поліграфа, висновки якого доводяться до відома не лише ініціатора проведення допиту, але й особі, яка допитується; результати застосування поліграфа можуть використовуватися слідчим лише як орієнтовна інформація, а матеріали застосування поліграфа (стрічки, записи) до матеріалів кримінального провадження не долучаються [11, с. 173].

На використанні іншої форми, а саме під час судово-психологічної експертизи, наголошують А. Волобуєв і Т. Орлова при дотриманні таких умов: «1) використання поліграфа у кримінальному провадженні можливе лише в рамках судово-психологічної експертизи певної особи з метою отримання орієнтовної інформації для вирішення завдань ініціатора кримінального провадження; 2) підставою для використання поліграфа є характер завдань ініціатора судово-медичної експертизи за відсутності медичних протипоказань у обстежуваній особі за умови її письмової згоди на опитування з використанням поліграфа; 3) суб'єктом застосування поліграфа та оцінки результатів обстеження (тестування) є експерт-психолог, технічним помічником якого є оператор поліграфа; 4) методика проведення судово-медичної експертизи конкретної особи з використанням поліграфа визначається експертом самостійно, виходячи з завдань, поставлених ініціатором судової експертизи» [12, с. 122].

Висновки. На підставі викладеного потрібно зазначити, що криміналістична характеристика кримінального правопорушення відіграє значну роль на початковому етапі розслідування. Під час розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів потрібно враховувати такі елементи криміналістичної характеристики, як обстановку вчинення кримінального правопорушення, способи вчинення та слідову картину, характеристики особи правопорушника. Значні зміни в обстановці розглядуваного правопорушення у зв'язку з військовими діями потрібно враховувати під час виявлення поліцією руху потоків наркотиків територією України. Аналіз способу вчинення правопорушення та утворюваних відповідно ним слідів потрібно враховувати під час виявлення наркотиків у складі потягу та під час проведення огляду. Характеристики особи правопорушника потрібно використовувати під час підготовки та проведення допиту, в тому числі з використанням сучасних технічних засобів. Перспективним для подальших досліджень у цьому напрямі є побудова на основі аналізу елементів криміналістичної характеристики чітких алгоритмів дій уповноважених осіб під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
3. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В та ін. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
4. Вовчанська О. А. Розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
5. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 196 с.
6. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практ. посібник ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одісей, 2010. 960 с.
7. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посібник. Київ : НВТ «Правник», 1997. 64 с.
8. Кузьмічов В. С., Юсупов В. В. Алібі у розкритті злочинів : навч. посібник. Київ : КНТ, 2007. 264 с.
9. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

10. Пиріг І. В., Кайко В. І., Варданян Л. К. Можливості використання науково-технічних засобів при допиті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 126–131.

11. Удалова Л. Д. Допит: деякі проблеми використання нетрадиційних засобів та методів під час його провадження. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. № 1. С. 171–175.

12. Volobuyev A., Orlova T. Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 116–123.

Надійшла до редакції 02.06.2022

References

1. Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy [Forensic description of crimes]. Kharkiv : Yurid. in-t, 92 p. [in Russ].

2. Saltevs'kyy, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vyhlyadi) [Criminalistics (in its modern form)] : pidruch. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].

3. Chaplyns'kyy, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V ta in. (2017) Kryminalistyka [Forensic science] : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipro : DDUVS ; Lira LTD, 480 p. [in Ukr.].

4. Vovchans'ka, O. A. (2014) Rozsliduvannya nezakonnoho perevezennya narkotychnykh zasobiv zaliznychnym transportom [Investigation of illegal railway transportation of drugs] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipropetrovs'k, 20 p. [in Ukr.].

5. Polyakh, A. M. (2009) Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovy rozsliduvannya kontrabandy narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv [Forensic characteristics and basics of investigation of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 196 p. [in Ukr.].

6. Shepit'ko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel', V. A. (2010) Kerivnytstvo z rozsliduvannya zlochyniv [Guidelines for the investigation of crimes] : nauково-prakt. posibnyk ; za red. V. Yu. Shepit'ka. Kharkiv : Odisey, 960 p. [in Ukr.].

7. Bakhin, V. P., Vesel's'kyy, V. K. (1997) Taktyka dopytu [Tactics of interrogation] : navch. posibnyk. Kyiv : NVT «Pravnyk», 64 p. [in Ukr.].

8. Kuz'michov, V. S., Yusupov, V. V. (2007) Alibi u rozkrytti zlochyniv [Alibi in solving crimes] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT, 264 p. [in Ukr.].

9. Chaplyns'kyy, K. O. (2011) Taktychne zabezpechennya provedennya slidchykh diy [Tactical support for investigative actions] : monohraf. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 496 p. [in Ukr.].

10. Pyrih, I. V., Kayko, V. I., Vardanyan, L. K. (2018) Mozhlyvosti vykorystannya nauково-tekhnichnykh zasobiv pry dopyti [Possibilities of using scientific and technical means during interrogation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 3, pp. 126–131. [in Ukr.].

11. Udalova, L. D. (2001) Dopyt: deyaki problemy vykorystannya netradytsiynykh zasobiv ta metodiv pid chas yoho provadzhennya [Interrogation: some problems of using non-traditional means and methods during its proceedings]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti*. № 1, pp. 171–175. [in Ukr.].

12. Volobuyev, A., Orlova, T. (2021) Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 2, pp. 116–123.

ABSTRACT

Ihor Pyrih, Serhii Prokopov. Use of elements of criminal characteristics at the initial stage of the investigation of drug transportation by rail transport. The article pays attention to the practical use of forensic characteristics in the investigation of drug trafficking by rail. It is emphasized that it is important to use at the initial stage of the investigation such elements of forensic characteristics as the situation and manner of committing the offense, information about the traces and identity of the offender. The analysis of these elements affects the detection of offenses and tactics of such investigative (search) actions as inspection and interrogation.

It has been proved that significant changes in the situation of the crime in question in connection with hostilities should be taken into account when the police detect the flow of drugs through the territory of Ukraine. The analysis of the methods of committing the offense and the traces formed accordingly should be taken into account during the detection of drugs in the train and during the inspection. During the inspection it is necessary to plan tactics, using knowledge of the location of traces according to the forensic characteristics. The characteristics of the offender should be used in the preparation and conduct of the interrogation, including the use of modern technical means.

Based on the analysis of the opinions of scientists, it was determined that the use of a polygraph is possible in the form of interrogation or forensic psychological examination. The position on the expediency of conducting an interrogation with the participation of a polygraph specialist has been proved.

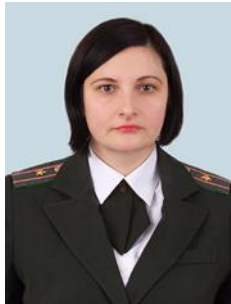
Keywords: *criminal proceedings, forensic characteristics, drugs, investigator, initial stage of investigation, review, traces, interrogation, tactics.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-273-278

**Сергій
ІВАШКО**[©]
кандидат
юридичних наук

**Людмила
ОЛЕФІР**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна)

ІНСТИТУТ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

У статті приділено увагу обставинам, що виключають участь осіб як понятих у кримінальному провадженні. Зокрема, розглянуто проблемні питання залучення осіб як понятих у кримінальному провадженні за нормами чинного кримінального процесуального кодексу України.

Відсутність законодавчо визначеного поняття понятих, конкретних вимог, що ставляться до них, порядок їх залучення до проведення слідчих (розшукових) дій має значний вплив на слідчу і судову практику.

Досліджено проблемні питання, які виникають за відсутності правової визначеності щодо поняття «заінтересованості» понятих у результатах кримінального провадження, у зв'язку з чим слідчим, прокурором та судом це питання тлумачиться самостійно на власний розсуд.

Крім того, приділено увагу питанню щодо заборони на участь як понятих родичів підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, оскільки законодавець, заборонивши залучати як понятих родичів осіб з вказаним вище процесуальним становищем, не роз'яснює термін «родичі».

Ключові слова: *понятий, обвинувачений, потерпілий, підозрюваний, слідчий, прокурор, близькі родичі.*

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України у 2012 році було запроваджено загальну модель вітчизняного кримінального процесу. За чинним КПК України не визначено межі прав та обов'язків понятого як учасника кримінального провадження. Однак потрібно зазначити, що і КПК України 1960 року також не визначав права та обов'язки понятих, чіткий порядок їх залучення, не визначав поняття «заінтересованості» понятих у кримінальній справі та попередньому (досудовому) розслідуванні.

Чинний КПК України не передбачає обов'язок слідчого переконатись в особі понятого, а особливо не передбачає обов'язок переконатись у незацікавленості особи, яка залучається як понятий, у результатах досудового розслідування. Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій, а особливо під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, слідчий на виконання вимог КПК України запрошує особу як понятого.

Зі слів понятого слідчий встановлює його особу та незаінтересованість у результатах досудового розслідування. При цьому особа не завжди повідомляє слідчому обставини, що виключають його участь як понятого у проведенні слідчої (розшукової) дії. Однак під час проведення подальшого досудового розслідування, судового розгляду справи виникають обставини, які ставлять під сумнів незаінтересованість понятого у результатах розгляду справи.

Зокрема, понятий може виявитись родичем потерпілого, підозрюваного і,

© С. Івашко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2547-9276>
academy@kvs.gov.ua

© Л. Олефір, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4565-8968>
mpuzytrov@gmail.com

перебуваючи на місці огляду події, може бути запрошеним до його проведення як понятій. Це може призвести до визнання протоколу слідчої (розшукової) як недопустимого доказу, який не можна взяти до уваги для ухвалення обвинувального вироку. Хоча треба зазначити, що КПК України передбачає випадки, в яких обов'язок слідчого встановлювати особу, яка братиме участь у проведенні слідчої дії. Наприклад, ч. 3 ст. 224 КПК України визначає що «... перед допитом встановлюється особа...».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вчених-процесуалістів, як-от: В. Бикова, О. Булейка, М. Вендера, В. Ісаєнка, О. Михайленка, А. Михайлова, В. Попелюшка, М. Селезньова, В. Томіна тощо.

Наукові здобутки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які безпосередньо стосуються інституту понять у кримінальному процесі і створюють методологічні передумови для його ефективного дослідження в реаліях сьогодення.

Метою статті є узагальнення наявних підходів та формулювання авторського бачення інституту понять у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Одним із кримінальних процесуальних інститутів, що потребує переосмислення та удосконалення, є інститут понять.

Незважаючи на це, чинним КПК України належним чином не врегульовані питання, що виникають у практичній діяльності під час здійснення досудового розслідування, зокрема проведення слідчих (розшукових) дій, а також дослідження отриманих внаслідок їх проведення доказів під час судового розгляду.

У слідчій практиці відомі ускладнення через невизначеність статусу понятого як учасника кримінального провадження.

Про понятого згадано лише у п. 25 ч. 1 ст. 3 та ч. 7 ст. 223 КПК України.

Законодавець у п. 25 ст. 3 КПК України згадує понятого лише як учасника кримінального провадження.

У главі 3 КПК України вказано учасників кримінального провадження, визначено їхні права та обов'язки. Водночас у цій главі окремою статтею не вказано понять як учасників процесу.

Частина 7 статті 223 КПК України містить застереження щодо осіб, які не можуть бути понятими, а саме: потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

На понятого, згідно зі статтею 66 КПК України покладено обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії на вимогу слідчого, прокурора [1].

Відсутність законодавчо визначеного поняття понять, конкретних вимог, що ставляться до них, порядок їх залучення до проведення слідчих (розшукових) дій має значний вплив на судову практику.

За відсутності правової визначеності щодо поняття «заінтересованості» понять у результатах кримінального провадження, слідчим, прокурором та судом це питання тлумачиться самостійно на власний розсуд.

У справі № 711/5180/19 [2] суд зазначив, що «...згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понять) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання. В даному випадку одну з понять осіб, саме ОСОБА_4 не можна вважати незаінтересованою особою, бо вона є свідком по справі, є найманим працівником потерпілої ОСОБА_2, а тому перебуває в певній залежності від останньої. Суд погоджується з доводами сторони захисту та застосовує правовий висновок, викладений Верховним Судом від 16.01.2020 року при розгляді справи № 756/5980/14-к [3], де зазначено, що трудові відносини, які існували між понятими, залученими для проведення слідчих дій, та ТОВ, яке визнано потерпілою стороною по цій же справі, свідчать про заінтересованість таких понять, та обґрунтовано зробив висновок про недопустимість доказів з цих підстав».

«... встановлено під час допиту свідка ОСОБА_13, що він є членом громадського формування, разом з поліцейськими патрулює на вулицях міста, часто буває понятим, давно знав, що ОСОБА_1 займається збутом наркотичної речовини, то такі обставини, із урахуванням даних відеозапису обшуку затриманого ОСОБА_1 (в частині спілкування обвинуваченого і понятого), дають суду підставу сумніватися у

незаінтересованості як понятого ОСОБА_13 та наданні достовірних показань щодо обставин справи» (справа № 565/1367/18) [4].

Крім того, законодавець забороняє залучати як понятих родичів підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого. Поряд з цим КПК України не роз'яснює термін «родичі».

У п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України дається визначення лише терміну «близькі родичі та члени сім'ї», якими є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, онук, онучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Наступні судові рішення ілюструють не тільки аспекти заінтересованості у результатах кримінального провадження, а й порядку встановлення особи понятого, його окремих біографічних характеристик.

Павлоградським міськрайонним судом Дніпропетровської області під час розгляду справи № 185/9029/17 встановлено, що «... в якості понятого для проведення огляду місцевості була запрошена ОСОБА_17. Під час допиту її в судовому засіданні вказаний свідок повідомила про те, що раніше притягувалась до кримінальної відповідальності за зберігання бойових припасів без передбаченого законом дозволу. У суду є певні сумніви у відсутності заінтересованості в результатах кримінального провадження з боку свідка ОСОБА_17» [5].

«Крім того, покази допитаного у судовому засіданні свідка ОСОБА_4 викликають у суду обгрунтовані сумніви у його незаінтересованості, оскільки він є колишнім працівником поліції, і відповідно до положень ч. 7 ст. 233 КПК України не міг бути залучений слідчим до проведення огляду місця події в якості понятого».

Яким чином слідчий чи дізнавач може встановити ці обставини на місці до початку проведення слідчої дії до цього часу не врегульовано.

Так само як стан здоров'я понятого.

«Свідок ОСОБА_24, який був понятим при обшуку за місцем проживання ОСОБА_10 та при обшуку належного йому автомобіля суду пояснив, що обставини справи пам'ятає погано, так як перед проведенням обшуків відпочивав і тому погано себе почував, після проведення обшуків він тривалий час вживав алкогольні напої і не може пригадати як проходили обшуки» (справа № 591/4742/16-к) [6].

Проблемним є відсутність закріплених прав та обов'язків понятого, регламентації його поведінки під час проведення слідчої дії, формалізованого порядку його залучення чи відмови від участі у слідчих діях.

Наприклад, «... допитаний під час судового розгляду ОСОБА_7 пояснив, що восени 2018 року він ішов біля річки в с. Сучевени, працівники поліції запросили його бути понятим. Вказував на те, що він не хотів брати участі в даній слідчій дії, тому близько не підходив до місця огляду, деь на відстані 200–300 м від КАМАЗу. Зважаючи на встановлені обставини справи, суд робить висновок, що протокол огляду місця події є недопустимим доказом» (справа № 715/26/19) [7].

Крім того, «показання свідків ОСОБА_2 та ОСОБА_3, які були залучені працівниками поліції в якості понятих під час проведення огляду місця події, а ОСОБА_2 був також свідком того, як у службовому приміщенні нічного клубу громадянин ОСОБА_1 добровільно виклав на стіл пакет з підозрілою речовиною, судом також не беруться до уваги, оскільки свідок ОСОБА_2 не є спеціалістом та не може стверджувати те, що вказаний пакет містив у собі саме наркотичний засіб, а відтак, вказані покази свідків не стверджують факт вчинення ОСОБА_1 кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 ч. 1 КК України [8].

Відсутність обов'язку перевіряти документи, що засвідчують особу понятого, призводить до випадків повідомлення понятими недостовірних особистих даних, що фактично унеможливорює їх наступний допит у суді.

У справі № 752/3915/18 «...обидва поняті, які брали участь в огляді місця події (ОСОБА_18 та ОСОБА_19) неодноразово викликалися, як свідки для їх допиту в судовому засіданні, однак не з'явилися. Вжитими судом процесуальними заходами щодо явки вказаних осіб, не вдалось за можливе таку явку забезпечити. Як вбачається із матеріалів справи (рапортів працівників міліції) останні не перебувають за місцем проживання – адресами, зазначеними у протоколі від 19.03.2014. Оскільки сторона

захисту не змогла допитати понятих при проведенні огляду місця події за адресою: АДРЕСА_4, то отриманий в результаті цієї слідчої дії протокол не може бути використаний судом як доказ та є недопустимим» [9].

Аналогічно, «свідків ОСОБА_7 та ОСОБА_8, які були понятими під час проведення огляду місця події 09.05.2019 року, допитати безпосередньо в судовому засіданні не представилось можливим, оскільки зазначені особи, незважаючи на неодноразові виклики, в судові засідання не з'явився, причини неявки суду не повідомляли. Судом було вжито всіх заходів для встановлення місця знаходження останніх, про що свідчать ухвали Придніпровського районного суду м. Черкаси про надання судового доручення органу досудового слідства, щодо встановлення місця перебування вищезазначених осіб та організації їх явки до суду».

У науковій літературі виділені додаткові пропозиції щодо законодавчого вдосконалення інституту понятих у кримінальному процесі:

1) Для підтвердження слідчим особистої незацікавленості понятого, який залучається ним для участі під час проведення слідчих (розшукових) дій, варто законодавчо закріпити зобов'язання понятих повідомити інформацію про особисті зв'язки та відносини з іншими учасниками кримінального провадження, що підлягає занесенню слідчим до протоколу.

2) Закріпити право інших учасників кримінального провадження, які мають власний інтерес чи захищають інтереси інших осіб, залучати своїх понятих, що забезпечить принцип рівності та змагальності сторін кримінального провадження. Також надати це право працівникам оперативних підрозділів, визначених у ч.1 ст.41 КПК України, які здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора.

3) Заборонити залучення понятими осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, неієздатних, інших учасників кримінального провадження, осіб, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, осіб, які мають фізичні або психічні недоліки, що перешкоджають сприйняттю змісту, ходу і результатів слідчої дії, перешкоджають робити заяви і зауваження, оскаржувати дії слідчого, сліпих або таких, що мають значні вади зору, слуху, мовлення.

4) Встановити адміністративну відповідальності за відмову особи без поважних причин бути понятим у ході проведення слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Отже, на законодавчому рівні доцільним є доповнення КПК України окремою статтею, зазначивши понятих як учасників кримінального провадження, порядок їх запрошення, їхні права та обов'язки, обов'язок слідчого, дізнавача переконатись перед початком проведення слідчої (розшукової) дії в особі понятого.

Одночасно доцільно законодавчо надати чітке визначення термінів «незацікавленої особи» та «інших близьких осіб».

Згідно з вимогами ч. 3 ст. 62 Конституції України та Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2001 року № 12-рп/2011 [9] обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, тобто з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина або встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання таких доказів.

Визнаватися допустимими і використовуватися як докази в кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог законодавства.

Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

2. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 15.09.2020, судова справа №711/5180/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

3. Постанова Верховного Суду від 16.01.2020, судова справа № 756/5980/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

4. Вирок Кузнецовського міського суду Рівненської області від 25.04.2019, судова справа № 565/1367/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

5. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 20.06.2019, судова справа 185/9029/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

6. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 22.02.2019, судова справа 591/4742/16-к.

URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

7. Вирок Глибочького районного суду Чернівецької області від 03.07.2020, судова справа 715/26/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

9. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 10.08.2020, судова справа 752/3915/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

10. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2001 року № 12-рп/2011, щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text>.

Надійшла до редакції 03.06.2022

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Art. 88. [in Ukr.].

2. Vyroky Prydniprovs'koho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 15.09.2020, sudova sprava №711/5180/19 [Judgment of the Prydniprovsky District Court of Cherkasy dated 15.09.2020, court case №711 / 5180/19]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16.01.2020, sudova sprava № 756/5980/14-k [Resolution of the Supreme Court of 16.01.2020, court case № 756/5980/14-k]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

4. Vyroky Kuznetsovskoho miskoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 25.04.2019, sudova sprava № 565/1367/18 [Judgment of the Kuznetsovsk City Court of Rivne Region of April 25, 2019, court case № 565/1367/18]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/> (data zvernennia: 29.12.2021). [in Ukr.].

5. Vyroky Pavlohradskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovs'koi oblasti vid 20.06.2019, sudova sprava 185/9029/17 [Judgment of the Pavlograd City District Court of Dnipropetrovsk region of 20.06.2019, court case 185/9029/17]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

6. Vyroky Zarichnoho raionnoho sudu m. Sumy vid 22.02.2019, sudova sprava 591/4742/16-k [Judgment of the Zarichny District Court of Sumy of February 22, 2019, court case 591/4742/16-k]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

7. Vyroky Hlybots'koho raionnoho sudu Chernivets'koi oblasti vid 03.07.2020, sudova sprava 715/26/19 [Judgment of Hlybokaje district court of Chernivtsi region from 03.07.2020, court case 715/26/19]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. Art. 131. [in Ukr.].

9. Vyroky Holosiyivskoho rayonnoho sudu mista Kyyeva vid 10.08.2020, sudova sprava 752/3915/18 [Judgment of the Holosiyivskyi District Court of Kyiv of August 10, 2020, court case 752/3915/18]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

10. Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 20 zhovtnia 2001 roku № 12-rp/2011, shchodo ofitsiynoho tлумachennia polozhennia chastyny tretoi statii 62 Konstytutsii Ukrainy [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of October 20, 2001 № 12-rp / 2011, regarding the official interpretation of the provision of part three of Article 62 of the Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Ivashko, Ludmyla Olefir. Institute of witness in criminal proceedings: problematic issues that arise during the pre-trial investigation and trial. The article pays attention to the circumstances that exclude the participation of persons as witnesses in criminal proceedings. In particular, the problematic issues of involving persons as witnesses in criminal proceedings under the current Criminal Procedure Code of Ukraine were considered.

The lack of a legally defined concept of witnesses, specific requirements for them, the procedure for their involvement in investigative actions has a significant impact on investigative and judicial practice.

Problematic issues that arise in the absence of legal certainty about the concept of «interest» of witnesses in the criminal proceedings, in connection with which the investigator, prosecutor and court interpreted this issue at its own discretion.

In addition, attention is paid to the issue of prohibiting the participation of relatives of the suspect, accused and victim, as the legislator, prohibiting the involvement of relatives of the persons with the above procedural status, does not clarify the term «relatives».

According to the requirements of Part 3 of Art. 62 of the Constitution of Ukraine and the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 20, 2001 № 12-rp/2011 accusation may not be based on evidence obtained illegally, ie in violation of constitutional rights and freedoms of human being and citizen or statutory procedure, means, sources of such evidence.

Only factual data obtained in accordance with the requirements of the law may be recognized as admissible and used as evidence in a criminal proceedings.

Verification of evidence for its admissibility is the most important guarantee of ensuring human and citizen rights and freedoms in criminal proceedings and making a lawful and fair decision in the case.

Therefore, compliance with the law in the involvement of witnesses in the pre-trial investigation has always been, is and will be relevant.

It is in the absence of these gaps in the legislation that it is urgent to form the practice of applying the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine of Ukraine on the procedure for involving witnesses in criminal proceedings.

Keywords: *witness, accused, victim, suspect, investigator, prosecutor, close relatives.*

УДК 343.343.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-278-284

Роман КАТОРКІН®

доктор філософії в галузі права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВІДМЕЖУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА СТРОКОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ, ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА ПРИЗОВОМ ОСІБ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ВІД СУМІЖНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ

Стаття присвячена аналізу питання відмежування ухилення від призову на строкову військову службу, військової служби за призовом офіцерського складу від суміжних адміністративних правопорушень. Зазначається, що цей кримінальний проступок має свої унікальні особливості. Своєчасне виявлення цих ознак дозволить правильно кваліфікувати суспільно небезпечне діяння.

Доведено, що неявка особи за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік не є кримінальним проступком. Це діяння в більшості випадків підпадає під ознаки адміністративного правопорушення «Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку».

Ключові слова: *адміністративне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, призов, строкова військова служба, ухиллянт.*

Постановка проблеми. Будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України як кримінально протиправне, має свої унікальні ознаки, що відмежовують його від інших видів протиправної поведінки. Водночас практика свідчить про наявність низки проблем під час кваліфікації діяння у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, вирішити які можна за допомогою наукового аналізу норм чинного законодавства України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу присвятили свою увагу ряд вітчизняних вчених, серед яких Ю. Александров, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Борисов, Д. Балобанова, Р. Вереша, О. Володавська, Н. Гуторова, О. Гритенко, В. Гришук, А. Джуза, О. Дудоров, В. Клименко, І. Копотун, М. Коржанський, В. Кузнецов, А. Ландина, М. Мельник, А. Митрофанов, І. Митрофанов, С. Петков, Є. Письменський, Є. Стрельцов, В. Тацій, П. Фріс, М. Хавронюк, В. Шаблистий, С. Школа, О. Ющик, Н. Ярмиш, А. Яценко та ін.

Проте потребує окремої уваги дослідження питання відмежування кримінального проступку, передбаченого ст. 335 КК України, від суміжних адміністративних правопорушень.

Метою статті є висвітлення особливостей кримінально-правової кваліфікації діяння у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, що допоможуть відмежувати його від суміжних адміністративних правопорушень.

© Р. Каторкін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0115-8198>

katorkinroman@gmail.com

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день на практиці виникає чимало проблем, пов'язаних з розмежуванням кримінального проступку у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу від суміжних адміністративних правопорушень. На початку квітня 2021 р. нами на дисертаційному рівні були розглянуті найбільш типові проблеми, які виникали під час розмежування названого діяння від складів окремих кримінальних та адміністративних правопорушень.

23 квітня 2021 р. набрав чинності Закон України від 30.03.2021 р. № 1357-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» [7], на підставі якого до законодавства України було внесено ряд змін та доповнень. Так, наприклад, з КУпАП було виключено ст.ст. 211¹-211⁶, а ст.ст. 210-211 викладені в новій редакції.

Згідно з пояснювальною запискою до проекту названого вище законодавчого акта, внесення змін до чинного законодавства спрямовано на: реформування місцевих органів військового управління шляхом створення на базі районних (об'єднаних районних), міських (об'єднаних міських) військових комісаріатів, військових комісаріатів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя відповідних територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки; удосконалення порядку здійснення військового обліку призовників, військовозобов'язаних, у тому числі запровадження військового обліку резервістів, визначення органів його ведення та їх повноважень; удосконалення з урахуванням вимог сьогодення засад адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, військовий обов'язок і військову службу, мобілізаційну підготовку та мобілізацію тощо [4].

Враховуючи викладене, доречно проаналізувати питання розмежування ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу від окремих адміністративних правопорушень в контексті названих вище змін, що були внесені до КУпАП.

Нині на практиці виникають проблеми з юридичною оцінкою діяння у вигляді неявки особи за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік.

До набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» таке діяння кваліфікувалось за ст. 211¹КУпАП («Неявка на виклик у військовий комісаріат»). Відмінність даного діяння від ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу полягала не тільки в об'єкті, але і суб'єкті [10, с. 80], адже якщо у ст. 211¹ КУпАП ним виступали допризовники, то у ст. 335 КК України – призовники або військовозобов'язані з числа офіцерського складу [11, с. 66-67].

На сьогоднішній день неявка за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік не може розглядатись в якості адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 211¹ КУпАП, адже відтепер дана норма виключена зі змісту цього законодавчого акта.

Водночас, подібне діяння жодним чином не може бути кваліфіковано за ст. 335 КК України, адже у такому випадку відсутні такі обов'язкові ознаки складу кримінального проступку, як об'єкт та об'єктивна сторона (ухилення від одного з етапів призову – проходження медичного обліку або ж відправки до військової частини) [11, с. 67]. Крім того, відрізняються, як правило, і суб'єкти.

Враховуючи викладене постає питання щодо відповідальності за вказане діяння. Зрозуміло, що з огляду на його ступінь суспільної шкідливості, воно (діяння) має бути принаймні адміністративно караним.

Проаналізувавши положення КУпАП в редакції станом на 11.05.2022 р. може виникнути думка, що неявка за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік підпадає під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 210¹ даного нормативно-правового акта, що передбачає адміністративну відповідальність за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію.

Утім, по-перше, неявку за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік більш доречно розглядати в

якості спеціального виду порушення військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про військовий обов'язок і військову службу, а не законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (хоча при цьому у ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» також згадується обов'язок військовозобов'язаних чи резервістів з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом Служби зовнішньої розвідки України) для взяття на військовий облік [8]), а, по-друге, відповідно до Правил військового обліку призовників і військовозобов'язаних (далі – Правила), затверджених Постановою Кабміну від 07.12.2016 № 921 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних призовники і військовозобов'язані повинні перебувати за викликом районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (органів СБУ) на збірні пункти, призовні дільниці у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (органів СБУ)), для взяття на військовий облік та визначення призначення на военний час, оформлення військово-облікових документів, приписки, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою здобуття або вдосконалення військово-облікової спеціальності, призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних [5].

З викладеного випливає, що неявка за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік є порушенням правил військового обліку, а відтак доречно притягати винних у вчиненні цього діяння до адміністративної відповідальності за ст. 210 КУпАП «Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку».

Водночас, відповідно до ч. 10 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» громадяни України, які приписані до призовних дільниць або перебувають у запасі Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України чи проходять службу у військовому резерві, зобов'язані: *прибувати за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України для оформлення військово-облікових документів (посвідчень про приписку до призовних дільниць, військових квитків, тимчасових посвідчень військовозобов'язаних), приписки, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою здобуття або вдосконалення військово-облікової спеціальності, призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних та резервістів; проходити медичний огляд та лікування в лікувально-профілактичних закладах згідно з рішеннями комісії з питань приписки, призовної комісії або військово-лікарської комісії відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а у Службі зовнішньої розвідки України – за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України; проходити підготовку до військової служби, військову службу і виконувати військовий обов'язок у запасі; виконувати правила військового обліку, встановлені законодавством [6].*

Отже, законодавець розмежовує обов'язок прибуття за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки від обов'язку виконувати правила військового обліку.

Таким чином можна зробити припущення, що неявка за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік не може розглядатись як порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку.

Зауважимо, що схожої позиції дотримуються і фахівці Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, що відображено у другому абзаці п. 1 розділу «Щодо змін до КУпАП (п. 3 розділу I законопроекту)» висновку на проект Закону

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» [1].

Таким чином, з одного боку, неявка за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік – це пряме порушення Правил військового обліку, з іншого ж – законодавець розмежує ці обов'язки на законодавчому рівні.

Зрозуміло, що закон має вищу юридичну силу, ніж інші підзаконні акти, проте, враховуючи той факт, що обов'язок прибувати за викликом районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (органів СБУ) на збірні пункти, призовні дільниці у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (органів СБУ)), для взяття на військовий облік та визначення призначення на воєнний час прямо передбачений Правилами [5], припускаємо, що законодавець у ч. 10 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» не відмежував його від правил військового обліку, а лише перелічив у даній нормі частину та ціле.

Відтак, ми схилиємось до думки, що неявка громадян України за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік – це пряме порушення Правил військового обліку.

При цьому варто зауважити, що у випадку неприбуття допризовників до відповідних районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для приписки, їх діяння не можуть бути кваліфіковані за ст. 210 КУпАП, адже суб'єктом цього адміністративного правопорушення виступають лише призовники, військовозобов'язані та резервісти.

Додамо, що на сьогоднішній день у судовій практиці зустрічаються численні випадки, коли особа визнається невинною у вчиненні даного адміністративного правопорушення, тому що не підпадає під ознаки суб'єкта (наприклад, подібна ситуація описана у рішенні Глибоцького районного суду Чернівецької області від 21 липня 2021 року по справі № 715/1556/21 [9]).

Зрозуміло, що таке діяння також є суспільно шкідливим, а відтак особа, яка його вчинила, має підлягати адміністративній відповідальності. Для цього пропонуємо викласти назву ст. 210¹ КУпАП та диспозицію ч. 1 даної норми у наступній редакції: «Порушення законодавства про військовий обов'язок і військову службу, оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Оскільки допризовники відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зобов'язані особисто прибути до відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки в строк, зазначений у повістці, та подати необхідні документи, перелік яких устанавлюється Міністерством оборони України [6], порушення цього обов'язку підпадатиме під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 210¹ КУпАП (у запропонованій нами редакції). При цьому, у випадку неявки призовників або військовозобов'язаних на виклик до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом Служби зовнішньої розвідки України) для взяття на військовий облік, їх дії кваліфікуватимуться (як і зараз) за ст. 210 КУпАП, адже дана норма у такому випадку виступатиме в якості спеціальної порівняно зі ст. 210¹ КУпАП (у запропонованій нами редакції).

Доволі проблемним є питання кваліфікації діяння призовника, який в категоричній формі відмовляється отримувати повістки і, тим самим, ухиляється від їх отримання. З цього приводу доцільним буде зазначити, що неотримання повісток військового комісаріату або їхнє ігнорування не є кримінально караним діянням, оскільки ст. 335 КК України встановлює покарання лише за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, який включає проходження військовозобов'язаними призовної комісії та відправлення їх до військових частин в строки, зазначені у повістці військового комісара, без поважних причин [3].

Варто наголосити, що навіть у разі неотримання повістки особа зобов'язана у вказані в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» терміни з'явитися до призовної дільниці. Умовно кажучи, повістка слугує «допоміжним

нагадуванням та застереженням» для призовника, а не є інструментом, за допомогою якого (точніше за відсутністю якого) можна ухилитися від призову. Кримінальний проступок у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (в даному випадку) починається не з моменту відмови отримувати повістку, а з моменту невиконання свого прямого обов'язку – прибути у зазначений час до вказаного у повістці місця.

У квітні 2021 р. на дисертаційному рівні ми зазначали, що службові особи органів реєстрації актів громадського стану за неподання військовим комісарам відомостей про зміну призовниками прізвища, імені, по батькові, про внесення до актів громадського стану змін про дату і місце їх народження несли адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 211⁶ КУпАП, керівники та інші відповідальні за військово-облікову роботу службові особи за несвоєчасне подання у військові комісаріати документів на жильців, які є призовниками для оформлення взяття на військовий облік – за ст. 211⁵ КУпАП, а за перешкоджання своєчасній явці призовників на збірні пункти чи призовні ділянки – за ст. 211⁴ КУпАП [2, с. 290].

На сьогоднішній день згадані норми виключені зі змісту КУпАП [12], утім якщо указані дії вчинено з метою сприяння призовникові в ухиленні від призову на строкову військову службу, зазначені особи повинні нести відповідальність за пособництво в ухиленні від призову на строкову військову службу (ст.ст. 27 і 335 КК) [2, с. 290].

Висновки. Отже, кримінальний проступок у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу має свої унікальні особливості. Своєчасне виявлення цих ознак дозволить правильно кваліфікувати суспільно небезпечне діяння [13, с. 135].

Неявка особи за викликом до призовних дільниць з метою взяття громадян України чоловічої статі на військовий облік не може розглядатися в якості кримінального проступку, передбаченого ст. 335 КК України через відсутність відповідних об'єктивних ознак (а в багатьох випадках і суб'єкта). Це діяння, як правило, підпадає під ознаки адміністративного правопорушення «Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку».

Встановлено, що відмова призовника від отримання повістки не є кримінальним проступком у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Перспективним напрямком подальших досліджень є аналіз питання відмежування ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу від суміжних кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України: Проект Закону України від 28.05.2020 № 3553. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68960&pf35401=530365>.
2. Кримінальне право (Особлива частина): підруч. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ : вид-во «Елтон – 2», 2012. 780 с.
3. Митрофанов І. І. Окремі аспекти реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2015. № 2 (91). С. 187-193.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку»: Проект Закону України від 28.05.2020 № 3553. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68960&pf35401=5280>.
5. Правила військового обліку призовників і військовозобов'язаних: постанова Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 921. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-2016-%D0%BF#n10>.
6. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку : Закон України від 30.03.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n20>.
8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
9. Рішення Глибоцького районного суду Чернівецької області від 21.07.2021 по справі № 715/1556/21// *ZakonOnline*: юридичний портал. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98444436>.

10. Шаблістий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78-85.
11. Katorkin, R. Відмежування ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу від суміжних злочинів та адміністративних правопорушень. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 66-70.
12. Nestertsova-Sobakar O., Prymachenko V., Liudvik V. et al. Approaches to the Regulation of Cryptocurrency and Business Ethics of ICO in the European Union. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22 Issue 2S. URL: <https://www.abacademies.org/articles/legal-approaches-to-the-regulation-of-cryptocurrency-and-business-ethics-of-ico-in-the-european-union-8447.html>.
13. Tudorică A.-A. Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. № 1. Volume 1. P. 134-139.

Надійшла до редакції 10.06.2022

References

1. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnya aparatu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnya aparatu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny: Proyekt Zakonu Ukrayiny vid 28.05.2020 № 3553 [Conclusion of the Chief Scientific Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine Chief Scientific Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine: Draft Law of Ukraine dated May 28, 2020 No. 3553]. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68960&pf35401=530365>. [in Ukr.].
2. Kryminal'ne pravo (Osoblyva chastyna) [Criminal law (Special part)] : pidruch. / za red. O. O. Dudorova, Ye. O. Pys'mens'koho. T. 2. Luhans'k : vyd-vo «Elton – 2», 2012. 780 p. [in Ukr.].
3. Mytfofanov, I. I. (2015) Okremi aspekty realizatsiyi kryminal'noyi vidpovidal'nosti za ukhylennya vid pryzovu na viys'kovu sluzhbu [Certain aspects of implementing criminal liability for evasion of military service]. *Visnyk KrNU imeni Mykhayla Ostrohrads'koho*. № 2 (91), pp. 187-193. [in Ukr.].
4. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya okremykh pytan' vykonannya viys'kovoho obov'yazku ta vedennya viys'kovoho obliku» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Certain Issues of Military Duty and Military Recordkeeping»] : Proyekt Zakonu Ukrayiny vid 28.05.2020 № 3553. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68960&pf35401=5280>. [in Ukr.].
5. Pravyta viys'kovoho obliku pryzovnykiv i viys'kovozobov'yazanykh [Rules for military registration of conscripts and conscripts] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 07.12.2016 № 921. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-2016-%D0%BF#n10>. [in Ukr.].
6. Pro viys'kovyy obov'yazok i viys'kovu sluzhbu [On military duty and military service] : Zakon Ukrayiny vid 25.03.1992. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. [in Ukr.].
7. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya okremykh pytan' vykonannya viys'kovoho obov'yazku ta vedennya viys'kovoho obliku [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of certain issues of the performance of military duty and the maintenance of military records] : Zakon Ukrayiny vid 30.03.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n20>. [in Ukr.].
8. Pro mobilizatsiyu pidhotovku ta mobilizatsiyu [On mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrayiny vid 21.10.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>. [in Ukr.].
9. Rishennya Hlybots'koho rayonnoho sudu Chernivets'koyi oblasti vid 21.07.2021 po spravi № 715/1556/21// [Decision of the Hlybotskyi District Court of the Chernivtsi Region dated 07/21/2021 in case No. 715/1556/21] ZakonOnline: yurydychnyy portal. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98444436>. [in Ukr.].
10. Shablysty, V. V. (2016) Zakonna profesiyna diyal'nist' zhurnalista yak «novyy ob'yeht kryminal'no-pravovoyi okhorony» [Legal professional activity of a journalist as a «new object of criminal law protection»]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*. № 2 (13), pp. 78-85. [in Ukr.].
11. Katorkin, R. (2019) Vidmezhuвання ukhylennya vid pryzovu na strokovu viys'kovu sluzhbu, viys'kovu sluzhbu za pryzovom osib ofiters'koho skladu vid sumizhnykh zlochyniv ta administratyvnykh pravoporushen' [Separation of evasion of conscription for military service, military service by conscription of officers from related crimes and administrative offenses]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5. Part. 2, pp. 66-70. [in Ukr.].
12. Nestertsova-Sobakar, O., Prymachenko, V., Liudvik, V. et al. (2019) Approaches to the Regulation of Cryptocurrency and Business Ethics of ICO in the European Union. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 22 Issue 2S. URL : <https://www.abacademies.org/articles/legal-approaches-to-the-regulation-of-cryptocurrency-and-business-ethics-of-ico-in-the-european-union-8447.html>.
13. Tudorică, A.-A. (2021) Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law Review*. № 1. Vol. 1, pp. 134-139.

ABSTRACT

Roman Katorkin. Distinction of evasion of conscription for military service, military service by conscription of officers from related administrative offenses. The article deals with analysis of the issue of delimiting of evasion from draft for term military service, military service on draft of officers from

related administrative offenses. The author has noted that this crime has its own unique features. Identifying these signs in a timely manner will allow to properly qualify a socially dangerous act.

It has been emphasized that today in practice there are a number of problems related to the correct qualification of the act in the form of evasion of conscription for military service, military service for conscripts. It has been proven that non-appearance of a man on conscription to conscription stations for the purpose of military registration of male citizens of Ukraine is not a criminal offense. This act in most cases falls under the sign of an administrative offense «Violation by conscripts, conscripts, reservists of the rules of military accounting».

It has been proven that in case of non-arrival of conscripts to the relevant district (city) territorial centers of staffing and social support for registration, their actions can not be qualified under Art. 210 of the Code of Administrative Offenses, because the actors of this administrative offense are only conscripts, conscripts and reservists. The author has proposed to amend the title of Art. 210-1 of the Code of Administrative Offenses and the disposition of Part 1 of this norm in the following wording: «Violation of the legislation on military duty and military service, defense, mobilization training and mobilization».

It has been found that the refusal of a conscript to receive a summons is not a criminal offense in the form of evasion of conscription for military service, military service on the conscription of officers.

Keywords: *administrative offense, crime, criminal offense, conscription, military service, evader.*

УДК 316.367.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-284-290

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГОМОФОБИЯ ЯК ПІДГРУНТТЯ ДЛЯ ЗЛОЧИНОЇ ПОВЕДІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто гомофобію як деструктивне соціальне явище в українському суспільстві. Гомофобія є формою дискримінації особистості за ознакою її сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, що порушує права людини та є неприпустимим у сучасному демократичному світі. Зокрема, приділяється увага факторам, що є підґрунтям для скоєння злочинної поведінки на ґрунті ненависті, зокрема: спадок криміналізації гомосексуальності за часів СРСР, дихотомізація гетеросексуального та гомосексуального, розділення та ієрархізація традиційно маскуліних та фемініних рис, соціальних ролей, стійкість гендерних стереотипів у ландшафті колоніальної, пострадянської культури. Методологічною межею дослідження є квір-теорія. Існування гомофобії авторка пояснює через поняття перформативності (автор Дж. Батлер).

Ключові слова: *гомофобія, гетеросексуальність, гомосексуальність, перформативність, сексуальність, квір-теорія, гендерні стереотипи, гендерна рівність, гендерна ідентичність.*

Постановка проблеми. Сучасні суспільства в своєму розвитку не позбуваються дискримінаційних проявів у процесі соціальної взаємодії, а окремі з них навіть посилюються. Гомофобія є саме такою формою приниження людини, яка в термінах кримінального судочинства позначається, як адресне насильство, поряд з релігійним, гендерним, расистським, трансфобним. А отже, проблема злочинності на ґрунті гомофобії є однією з тих, що потребує збільшення уваги з боку правоохоронних структур. У 2020 році моніторинговою мережею «Наш світ» було задокументовано 188 випадків дій на ґрунті гомофобії, дискримінації, порушень прав ЛГБТ в Україні [4, с. 34].

Проблематика нетрадиційної сексуальності та соціальних феноменів, що тією чи іншою мірою пов'язані з нею, видається особливо актуальною в контексті сучасних трансформацій суспільства. Одними із суттєво значущих різновидів таких змін є гендерні, на думку української дослідниці Е. Скиби [8]. Суспільство постмодерну, або суспільство, що перебуває в процесі перетворення та частково набуває постмодерних

© Н. Комих, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76.nk@gmail.com

характеристик, передбачає наявність великої кількості варіантів для індивідуальної самоідентифікації, в тому числі і сексуальної. Така ситуація призводить до переструктуризації існуючої системи соціальних ролей, зміни соціального порядку. Власне, затвердження гомосексуальності як категорії для ідентифікації та поява гомофобії як реакції на це вже стали причинами соціальних змін в усьому світі, тобто є соціально значущими, що цілком виправдовує сплеск дослідницького інтересу до них.

Цей соціальний феномен не є суто сучасним, проте актуалізація його ролі в соціальному житті почалася приблизно у середині–другій половині ХХ ст., а на теренах країн колишнього СРСР – приблизно 80-х рр. ХХ ст., і була пов'язана з актуалізацією проблематики гомосексуальності, зокрема з її декриміналізацією, активізацією соціальних та психологічних досліджень гомосексуальності, а також сплеском діяльності соціальних рухів та організацій відповідної спрямованості. Гомофобія трактується як відчуття страху, ворожості, неприязні по відношенню до людей, чий сексуальні вподобання відрізняються від традиційно гетеросексуальних, зокрема тих, чий еротичний та романтичний потяг спрямований на осіб тієї ж статі.

На сьогодні гомофобія визнається формою дискримінації на міжнародному рівні. З 2014 року 17 травня низка країн світу відзначають Міжнародний день боротьби з гомофобією. Ще в 1990 році Всесвітньою організацією охорони здоров'я гомосексуальність була виключена з переліку психічних захворювань. Організація Об'єднаних Націй на порядку денному у сфері сталого розвитку спрямовує зусилля саме на протидію гомофобії та дискримінації на підставі сексуальної орієнтації, підтримку толерантності в глобальному суспільстві, а також на забезпечення дотримання прав і свобод людини щодо осіб, чия сексуальна орієнтація відрізняється від традиційної. Незважаючи на антигомофобну діяльність ООН та безлічі інших громадських та політичних організацій, в багатьох країнах світу, навіть в тих, що вважаються досить ліберальними та демократичними, гомофобія є серйозною проблемою, що ставить під загрозу життя та добробут людей і є підґрунтям для скоєння насильства та злочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незважаючи на те, що проблематика гомофобії представлена в суспільствознавчому дискурсі як на глобальному рівні, так і в Україні, кількість ґрунтовних соціологічних досліджень з цієї тематики є відносно невеликою, що пов'язано зі специфікою та чутливістю теми.

Перші наукові роботи, присвячені тематиці гомосексуальності, з'явилися наприкінці ХІХ ст. Визначними для цього періоду стали роботи німецького психіатра Ріхарда Крафт-Ебінга, який вперше висунув тезу про те, що гомосексуальність має не засуджуватися як злочин, але лікуватися, оскільки є за своєю природою психічним захворюванням, девіацією [9]. Це твердження певною мірою сприяло декриміналізації гомосексуальності та гуманізації досліджень сексуальності в цілому, проте ставлення широкого загалу до гомосексуальності залишалось переважно негативним, а закони щодо легалізації гомосексуальності, як форми статевої поведінки між дорослими людьми за умови згоди всіх учасників, були прийняті в більшості західних країн лише в середині ХХ ст.

Засновником нетрадиційного підходу до вивчення сексуальності можна вважати Зигмунда Фрейда, який у своїх роботах висунув ідею про бісексуальність як вроджений, природний стан людини, що передбачає лабільність сексуальних вподобань залежно від різних факторів. Положення З. Фрейда набули продовження та розвитку в роботах багатьох інших дослідників, наприклад Дж. Мані, А. Ерхарда та інших.

Центром практичних досліджень сексуальності впродовж більшої частини ХХ ст. були Сполучені Штати Америки і саме там були проведені перші масштабні емпіричні дослідження сексуальності, які стали визначними, зокрема для змін у сприйнятті гомосексуальності. Це були дослідження, проведені професором Університету Індіани Альфредом Кінсі у період з 1939 по 1952 роки, результати яких було опубліковано у так званих «Звітах Кінсі»: «Статева поведінка чоловіка» (1948 р.) та «Статева поведінка жінки» (1952 р.).

Сучасне тлумачення множинності, небінарності ідентичностей розгортається в межах квір-теорії. Квір-теорія – напрям критичного теоретизування сексуальності та ідентичності в цілому, який ґрунтується на базі постструктуралістських теорій, зокрема, на роботах Мішеля Фуко [6] та відзначається комплексністю, мультидисциплінарністю, гнучкістю та варіативністю трактувань. Одним із центральних понять квір-теорії є перформативність, що являє собою процес конструювання презентаційної сторони

ідентичності через низку перформативних актів, які виконуються індивідом, переважно несвідомо. Ідеї перформативності знаходимо в роботах Дж. Батлер [1]. Спостерігаючи перформативні акти, які ініціює людина, оточення робить висновки щодо її ідентичності. При цьому власна ідентичність, що усвідомлюється людиною персонально, не обов'язково збігатиметься з ідентичністю, що зчитується оточенням на основі перформативних актів: вона може бути більш складною або кардинально відрізнятись.

Тож можна сказати, що гомосексуальність, нетрадиційна сексуальність як практика та категорія ідентичності сприймаються через низку типізованих перформативних актів, які можуть збігатись або не збігатись із реальним станом речей. Отже, можна припустити, що специфіка перформативних актів, які асоціюються з нетрадиційною сексуальністю, а також суспільно-прийнятні варіації їх сприйняття можуть являти собою фактори виникнення гомофобних настроїв, на протидію яким спрямовані квір-теорія та практика.

Мета статті полягає у розгляді явища гомофобії з акцентуванням на факторах, що пов'язані з розгортанням злочинної поведінки, яка є не припустимою з позицій засад гуманізму та формування толерантної поведінки сучасної особистості.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням теоретика лесбі-гей студій Сюзен Фарр, наведеним в її роботі, присвяченій впливу гомофобії на жіночий рух, «Гомофобія – знаряддя сексизму», гомофобію можна трактувати як ірраціональний страх або ненависть до людей, що відчують романтичний і сексуальний потяг до людей власної статі [5]. Гомофобія може розглядатись як форма ксенофобії – негативного ставлення, страху, агресії до представників груп, меншин, в цьому випадку, сексуальних, яких індивід ідентифікує як «Інших». Гомофобія як форма ксенофобії існує як на рівні суспільства, як соціально-політична проблема, так і на індивідуальному рівні, на рівні повсякденного досвіду.

Незважаючи на те, що окрема субкультура гомосексуалів почала формуватися майже одночасно з утвердженням гомосексуальності як категорії ідентифікації, часткова демаргіналізація гомосексуальності протягом більшої частини ХХ ст. відбувалася переважно внаслідок активної діяльності правозахисних рухів, зокрема в США, Австралії та деяких країнах Західної Європи.

Історія лесбі-гей рухів почалася з появи гомофільського руху, в межах якого виникла перша офіційна правозахисна організація в 1924 р. в Чикаго, США. Основна мета діяльності гомофільського руху полягала в захисті громадянських прав та свобод людей, яким зазвичай в цих правах відмовляється через певні відхилення фізичного та психічного характеру – гомосексуальність, у розумінні гомофілів. Певні ідеї гомофільського руху було продовжено гей-лібералістським напрямом соціально-політичного активізму, початком діяльності якого вважається кінець 1960-х рр. Гей-лібералізм відрізнявся більшою культурною та контркультурною спрямованістю, порівняно з гомофільством. У 1980-х рр. затвердився ще один напрям активізму та теоретизування – лесбі-фемінізм, акцентом діяльності якого стали проблеми жінок у межах патріархальної системи, а також репрезентації лесбійок як сексуальної меншини в контексті загального гей-лібералізму. На сьогодні можна спостерігати одночасно інтеграцію глобального лесбі-гей теоретизування і активізму під егідою квір-ідентичності й квір-теорії та її фрагментацію, яка, ймовірно, є наслідком активної деконструкції концепту гомосексуальної ідентичності [10].

На сьогодні науки – ані природничі, ані соціальні – не мають чіткої відповіді на питання щодо походження гомосексуальності. В сучасних дослідженнях сексуальності існує дві основні парадигми: натуралістська та конструктивістська. В межах натуралістського або есенціалістського підходу, сексуальність вважається біологічно детермінованим набором рис, притаманних людині від народження. Сексуальний потяг до осіб своєї статі, в цьому випадку, нерідко вважається генетично зумовленим, його прояви в певному віці – неминучі за наявності специфічного набору генів.

У конструктивістському підході сексуальність розглядається як продукт взаємодії індивіда та суспільства, зокрема його культурної компоненти, в якій містяться цінності, норми та регуляції, що засвоюються індивідом в процесі соціалізації та подальшої взаємодії з оточенням. Отже, можна констатувати, що нетрадиційна сексуальність є комплексним феноменом, на специфіку якого впливає велика кількість факторів різного характеру. Тож, зважаючи на вплив суспільства та культури на сексуальність людини, становлення сексуальної ідентичності можна описати так. Індивід

народжується з певними характеристиками, в тому числі і сексуальними, сутність яких ще до кінця не з'ясована. В процесі соціалізації особистість, що формується, засвоює певні моделі та норми гендерної та сексуальної поведінки. В контексті гетеронормативного суспільства, тобто суспільства, в якому гетеросексуальність та гетеросексуальні стосунки вважаються єдиними прийнятними, «нормальними», – а саме такими є більшість сучасних суспільств західного зразка – характерним буде набуття саме гетеросексуальної ідентичності, оскільки в більшості випадків вона транслюється агентами соціалізації [10].

Сексуальна ідентичність, зокрема гетеросексуальна, є переважно натуралізованою, тобто сприймається як даність, а будь-які варіації сексуальності – маргіналізуються, вважаються відхиленнями від норми. Незважаючи на те, що гомосексуальність та інші варіації сексуальної поведінки та ідентичності були декриміналізовані в більшості західних держав, в суспільній свідомості ті, хто не виявляють очікуваної, «нормальної» гендерно-диференційованої сексуальної поведінки, маргіналізуються та стигматизуються, зокрема, на рівні повсякденної комунікації: навіть діти, не завжди повністю розуміючи специфіку сексуальної поведінки, використовують лайливі епітети, що вживаються стосовно гомосексуалів, висловлюючись на адресу тих, чия поведінка не збігається з нормою.

Проблематизація та маргіналізація гомосексуальної ідентичності в гетеронормативних суспільствах пов'язана, насамперед, з дихотомізацією гетеросексуального та гомосексуального, а також з розділенням та ієрархізацією традиційно маскулітних та фемінних рис. Власне, в модерному західному дискурсі щодо гомосексуальності остання тісно пов'язується з жіночністю чоловіків та мужністю жінок. Незважаючи на те що в контексті постмодерних теорій сексуальності, популяризації яких сприяла діяльність різноманітних рухів на підтримку прав сексуальних меншин, певного розвитку набула ідея про те, що поведінка, яка виходить за встановлені норми мужності або жіночності, не обов'язково є елементом гомосексуальної ідентичності, саме такі поведінкові моделі та відповідні перформативні акти типізуються, сприймаються як компоненти гомосексуальності, причому часто як оточенням, так і самими представниками меншин.

На нашу думку, саме з дихотомізації, чіткого розділення гомосексуального та гетеросексуального, фемінного та маскулітного в поведінці та культурі виникають гомофобні настрої на індивідуальному та інституціональному рівні, в тому числі й так звана інтерналізована гомофобія – упереджене сприйняття самих себе та інших людей з нетрадиційною сексуальністю самими лесбійками та гомосексуалами. Так само, як і інші форми ксенофобії, гомофобія пов'язана з виділенням «своїх», з якими індивід ідентифікується, та «чужих», наділених «іншістю», незрозумілих. Останні, особливо за умов кардинальної розбіжності певних цінностей, нерідко сприймаються ворожо, агресивно, з страхом.

Гетеронормативність суспільства, культури передбачає формування дуже чітко розділених груп: «своїх» – гетеросексуалів, «нормальних», та «чужих» – гомосексуалів – маргіналів. В такій моделі практично ніколи немає місця для певного амбівалентного стану, навіть враховуючи певну тенденцію до поліморфності сприйняття особистісних символів сексуальності, яка спостерігається на початку XXI ст. Існуючі в масовій свідомості категорії сексуальної ідентифікації доволі легко протиставити одна одній. Крім того, «ціннісні суперечності» між групами в цьому випадку лежать у сфері інтимності, тілесності, сексуальності, яка, враховуючи сучасну тенденцію до публіцизації приватної сфери, є однією з найзначніших не тільки в особистісному, але й в соціальному сенсі. Отже, в суспільстві створюються умови, сприятливі для виникнення гомофобії.

Радянське минуле значною мірою вплинуло на сучасне загальносуспільне ставлення до гомосексуальності. В цей період гомосексуальність як жіноча, так і чоловіча, хоча й продовжували існувати як субкультури, проте були маргіналізованими, медикалізованими та, подекуди, криміналізованими на рівні загальнодержавної ідеології, яка була основним фактором формування громадської думки. Можна стверджувати, що гомофобія була ідеологічно закріплена на повсякденному та інституціональному рівні.

У сучасній Україні гомосексуальність, за умови взаємної згоди партнерів, є декриміналізованою, проте все ще стигматизується суспільством. Незважаючи на те що після розпаду СРСР розпочалася активна діяльність ЛГБТ-організацій (суспільних

організацій, що об'єднують лесбійок, геїв, бісексуалів та транссексуалів) різної спрямованості, дискримінація щодо гомосексуалів та лесбійок, а також інших представників меншин, наявна як на інституціональному, наприклад заборона на одностатеві шлюби, так і на індивідуальному рівнях. Крім того, треба зазначити, що в контексті як всього суспільства, так і діяльності ЛГБТ-організацій, гомосексуальні жінки потерпають не тільки від гомофобних настроїв, але й від додаткового впливу патріархального суспільного ладу.

Про те, що гомофобія в сучасній Україні фактично наявна та може набувати різко негативних форм, свідчать дані опитувань громадської думки. У серпні 2021 року соціологічна група «Рейтинг» презентувала результати опитування громадської думки «Покоління незалежності: цінності та мотивації». Згідно з ними, 7 % українців віком понад 16 років ставляться до ЛГБТ+ людей позитивно, 47 % – негативно, 44 % – нейтрально. Найтолерантнішим виявилось «покоління незалежності» – 16–24 роки. Позитивно до ЛГБТ+ ставляться вже 19 %, 23 % – негативно, а 58 % – нейтрально. Молоді люди цієї вікової категорії зростають в період толерування цінностей гендерної рівності та зменшення впливу негативних стереотипів дискримінаційного характеру. За регіональним розрізом, найбільш толерантним до ЛГБТ+ є Київ (31 % негативно, 10 % позитивно і 58 % нейтрально). Найбільш нетерпимими є Донбас (59 % негативно, 4 % позитивно, і 35 % нейтрально; дослідження проводилося тільки на неокупованих територіях України) та Галичина (49 % негативно, 5 % позитивно, і 45 % нейтрально) [3].

Очевидно, що рівень гомофобії залишається високим, що спричиняє ризики для загострення злочинної поведінки. Можемо припустити за результатами теоретичного аналізу, що така ситуація зумовлена дедалі більшою поінформованістю суспільства про сам факт існування гомосексуальних стосунків, а також тим, що інформація про такі стосунки часто є упередженою та транслює негативні стереотипи і дуже рідко виявляється науково обґрунтованою. Зростання антипатії до секс-меншин також зумовлюється пострадянським відродженням інтересу до релігії. Оскільки православна церква вважає гомосексуалізм гріхом, то саме під релігійною егідою проводяться акції протесту, учасники яких закликають до обмеження прав людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, кидають дискримінаційні та образливі гасла.

Про деструктивність гомофобії як соціального феномена свідчить, принаймні, те, що протягом останніх років в Україні щорічно відбувається певна кількість насильницьких злочинів на ґрунті гомофобії. За інформацією, що наводить центр «Наш світ», Національна поліція в 2021 році достатньо ефективно захищала учасників масових ЛГБТ заходів від дій опонентів, наприклад маршу у Херсоні 27 червня, акції у Кривому Розі 25 липня в межах «Кривбас Прайд 2021», «Рейвах Прайді» під Офісом Президента у Києві 30 липня. Однак продовжує пасивно реагувати на вже скоєні напади, злочини з мотивів нетерпимості. За даними центру виявилось, що за останні три роки у 38 % випадків поліція не починала розслідувань після повідомлення про можливе скоєння злочину з мотивів гомо/трансфобії і лише у 3,3 % випадків починала розслідування за статтею 161 Кримінального кодексу України, а прокуратура ніколи не висувала офіційне обвинувачення підозрюваним за цією статтею [2, с. 32].

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна констатувати, що проблема гомофобії в сучасному українському суспільстві є значущою з огляду на актуалізацію питання прав людини та рівності, що сприяє запобіганню злочинної поведінки. Ризики злочинності на ґрунті гомофобії зумовлені як соціокультурними факторами, так і факторами з боку законодавчої системи. Можна припустити, що тимчасом, як інституціональна гомофобія зумовлена, насамперед, специфікою радянського минулого та аномічним станом сучасного українського суспільства, то для гомофобії, що існує на індивідуальному рівні, першочергову роль відіграє закріпленість у культурі дихотомізованих груп гомосексуалів та гетеросексуалів, а також стереотипи щодо чоловічої фемінності та жіночої маскулітності як домінуючих перформативних характеристик представників сексуальних меншин. Однак питання законодавчого узгодження та ефективності залишаються відкритими. Законодавча влада повинна усунути положення українського законодавства, які призводять до дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Дотримуватися антидискримінаційного підходу за статевою та гендерною ознакою в ухваленні нових норм законів. ЛГБТ спільнота потребує більш суттєвого захисту з боку правоохоронних структур та ухвалення закону 5488, який вирішує проблеми щодо злочинів на ґрунті ненависті.

Список використаних джерел

1. Батлер Дж. Психика власті: теорія суб'єкції. Харків : ХЦГІ ; СПб. : Алетейя, 2002. 168 с.
2. Об'єднані проти насильства. Становище ЛГБТ+ в Україні у 2021 році. Київ : Центр «Наш світ», 2022. 53 с.
3. Покоління незалежності: цінності та мотивації. Соціологічна група «Рейтинг» 19.08.2021. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html.
4. Спільнота онлайн. Становище ЛГБТ в Україні у 2020 році. Центр «Наш світ». Київ : Центр «Наш світ», 2021. 51 с.
5. Фарр С. Гомофобія – знаряддя сексизму. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/farr.htm>.
6. Фуко М. Історія сексуальності. Воля к знанню. Т. 1. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/farr.htm>.
7. Agger B. Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance. *Annual Review of Sociology* 1991. Vol. 17. P. 105–131. URL : <https://www.jstor.org/stable/2083337>.
8. Skyba E., Tkachenko K. Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1459.
9. Jagose A. Feminism's Queer Theory. URL: <http://fap.sagepub.com.offcampus.lib.washington.edu/content/19/2/157.full.pdf+html>.
10. Humm M. The Dictionary of Feminist Theory / M.Humm. – Columbus, OH: Ohio State University Press, 1990. 278 p. URL : <https://www.worldcat.org/title/dictionary-of-feminist-theory/oclc/20098584>.

Надійшла до редакції 27.05.2022

References

1. Batler, Dzh. (2002) Psihika vlasti: teoriya subekcii [The psyche of power: the theory of subjection]. Kharkiv : HCGI; SPb. : Aleteya, 168 p. [in Russ.].
2. Obiednani proty nasyilstva. Stanovyshche LHBТ+ v Ukraini u 2021 rotsi [United against violence. The position of LGBT+ in Ukraine in 2021]. Kyiv : Tsentr «Nash svit», 2022. 53 p. [in Ukr.].
3. Pokolinnia nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsii [Generation of independence: values and motivations]. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh» 19.08.2021. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html [in Ukr.].
4. Spilnota onlain. Stanovyshche LHBТ v Ukraini u 2020 rotsi [Community online. The position of LGBT people in Ukraine in 2020]. Tsentr «Nash svit». Kyiv : Tsentr «Nash svit», 2021. 51 p. [in Ukr.].
5. Farr, S. Homofobiiia – znariaddia seksyzmu [Homophobia is a tool of sexism]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/farr.htm>. [in Ukr.].
6. Fuko, M. Istoriya seksualnosti. Volya k znaniyu [Istoriya seksualnosti. Volya k znaniyu]. T. 1. URL: http://krotov.info/lib_sec/21_fuk/o_44.htm. [in Russ.].
7. Agger, B. (1991) Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance. *Annual Review of Sociology*. Vol. 17, p. 105–131. URL : <https://www.jstor.org/stable/2083337>.
8. Skyba, E., Tkachenko, K. (2021) Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 2. URL: https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1459.
9. Jagose, A. Feminisms Queer Theory. URL: <http://fap.sagepub.com.offcampus.lib.washington.edu/content/19/2/157.full.pdf+html>.
10. Humm, M. (1990) The Dictionary of Feminist Theory / M.Humm. – Columbus, OH: Ohio State University Press. 278 p. URL: <https://www.worldcat.org/title/dictionary-of-feminist-theory/oclc/20098584>.

ABSTRACT

Nataliia Komykh. Homophobia as a ground for criminal behavior in Ukraine. The article attempts to consider homophobia as a destructive social phenomenon in Ukrainian society. In particular, attention is paid to the factors that are the basis for committing criminal behavior based on hatred. It is noted that modern society is in the process of transformation and partially acquires postmodern characteristics. This state is characterized by increasing variability of identities, multiple scenarios of playing social roles by individuals. Homophobia is a form of discrimination against individuals on the basis of their sexual orientation and gender identity, which violates human rights and is unacceptable in today's democratic world. The methodological framework of the study is the constructivist paradigm, namely queer theory, which provides for consideration of both objective and subjective factors that determine the process of self-identification, shaping social action in society. The author tried to explain the existence of the phenomenon of homophobia in society by interpreting the concept of performativity (author J. Butler), which is a process of constructing the presentation side of identity through a series of performative acts performed by the individual, mostly unconsciously. A number of sociocultural factors underlying homophobia and criminal behavior are presented, in particular: inheritance, criminalization of homosexuality in Soviet times, dichotomization of heterosexual and homosexual, separation and

hierarchy of traditionally masculine and feminine traits, cultural and social traits. It is noted that the reduction of homophobic sentiments in society is possible due to legislative and educational activities at the institutional and personal levels of public relations: breaking negative gender stereotypes, implementing gender equality policy, anti-discrimination approach in the legislative sphere.

Keywords: *homophobia, heterosexuality, homosexuality, performativity, sexuality, queer theory, gender stereotypes, gender equality, gender identity.*

УДК 343.353

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-290-295

Олексій КРИЖАНОВСЬКИЙ[©]

кандидат юридичних наук
(Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Автором запропоновано два підходи щодо критеріїв класифікації кримінальних правопорушень працівників Національної поліції. Залежно від об'єктивних та суб'єктивних ознак складів конкретних кримінальних правопорушень наведено їх класифікацію за об'єктом кримінально-протиправних посягань. Основою другого підходу щодо класифікації досліджуваних правопорушень визначені окремі ознаки кримінологічної характеристики злочинності працівників Національної поліції. До таких ознак запропоновано віднести мотиваційно-цільову спрямованість використання службових повноважень та можливостей служби, характер цих можливостей, місце проходження працівником поліції служби, характер антисуспільної спрямованості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ключові слова: *працівник Національної поліції, кримінальна відповідальність, класифікація кримінальних правопорушень, критерії класифікації, злочинність.*

Постановка проблеми. Вивчення будь-якого явища або процесу, розгляд їх характеристик та форм прояву неможливе без вивчення їх складових частин. Злочинність також не є винятком з цього правила. Особливості будь-якого виду злочинності (насильницької, економічної, корупційної тощо) визначаються специфічними ознаками та внутрішніми якостями кримінально-протиправних посягань (наприклад, особливостями суб'єкта кримінального правопорушення та домінуючими мотивами вчинення цього правопорушення, сферами кримінально-протиправних проявів та об'єктів, на які вони посягають).

Для надання характеристики конкретному виду злочинності необхідно виділити її складові елементи з урахуванням різних критеріїв, тобто класифікувати. Класифікація кримінальних правопорушень, а також ознак, що їх характеризують, дає змогу отримати дані про співвідношення суспільної небезпеки цих правопорушень, здійснити пошук ефективних заходів їх запобігання.

Питанням класифікації кримінальних правопорушень та окремих їх елементів у юридичній літературі приділялось достатньо уваги. Водночас дослідження питання класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції за сучасних умов, не мало комплексного характеру.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання злочинності працівників правоохоронних органів досліджували такі вчені, як: П. Андрушко, М. Бажанов, Л. Бріч, В. Борисов, В. Голіна, Н. Гуророва, О. Джува, О. Дудоров, І. Здреник, С. Лихова, М. Мельник, А. Музика, В. Навроцький, В. Осадчий, В. Тацій, В. Сташис, В. Харченко, В. Хашев та ін. Водночас критерії класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, не

© О. Крижановський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5358-9758>

dozpu@ukr.net

набули універсального характеру і потребують додаткового дослідження.

Метою статті є визначення можливих критеріїв класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, та напрацювання пропозицій щодо виділення видів таких правопорушень.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, підходи щодо критеріїв класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, доцільно поділити на два види.

Основою першого є виділення як критеріїв класифікації об'єктивних та суб'єктивних ознак складів конкретних кримінальних правопорушень, насамперед, тих, що визначають працівників Національної поліції як одних з потенційно можливих виконавців цих правопорушень.

Класифікація кримінальних правопорушень працівників Національної поліції за допомогою наведеного критерію дасть змогу відобразити систему досліджуваних кримінальних правопорушень.

В основу другого підходу доцільно закласти окремі ознаки кримінологічної характеристики злочинності працівників Національної поліції. Такий підхід стане основою для розробки повної кримінологічної характеристики цього виду злочинності.

У науковій літературі наводяться узагальнені дані щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками поліції. За даними В. Є. Боднара, працівники поліції найбільш схильні до вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, з-поміж яких 27,3 % респондентів назвали зловживання службовим становищем, 19,7 % – одержання неправомірної вигоди, 19,7 % – перевищення влади або службових повноважень, 17,2 % – службову недбалість, 13,6 % – незаконне збагачення, 9,6 % – зловживання впливом, 5,5 % – провокацію підкупу, 4,5 % – службове підроблення [1, с. 56]. Майже такі самі висновки зробив і В. І. Дьордяй, який зазначає, що більшу частину кримінальних правопорушень, вчинених поліцейськими після реформування, становлять службові злочини, а саме їх частка становить від 78 до 84 %, зокрема в 2013 році – 81 %, 2014 році – 76 %, 2015 році – 70 %, 2016 році – 68 %, 2017 році – 65 % [2, с. 332]. Інші дослідники вважають, що до поширених кримінальних правопорушень працівників Національної поліції треба віднести, зокрема, передбачені ст. 127 «Катування» та ч. 2 ст. 365 КК України: «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування» [3, с. 6].

Проте працівниками поліції вчиняються не тільки кримінальні правопорушення проти здоров'я та у сфері службової діяльності, а й в інших сферах, де можливе використання влади або службових повноважень.

Залежно від об'єктивних та суб'єктивних ознак складів конкретних кримінальних правопорушень пропонуємо таку класифікацію кримінальних правопорушень працівників Національної поліції за об'єктом кримінально-протиправних посягань (з урахуванням особливостей інших елементів складів кримінальних правопорушень, які виділяють працівників Національної поліції як одних з потенційно можливих виконавців цих правопорушень): 1) проти здоров'я особи (ст. 127 КК України «Катування»); 2) проти власності (ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»); 3) проти громадської безпеки (ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»); 4) у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» КК України); 5) проти встановленого режиму конфіденційної інформації, що є власністю держави, який забезпечує державну безпеку (ст. 330 КК України «Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-

розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни»); 6) проти авторитету органів державної влади (ст. 359 КК України «Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації»); 7) у сфері службової діяльності (ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», ст. 366 «Службове підроблення», ст. 366-2» Декларування недостовірної інформації», ст. 366-3 «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», ст. 367 «Службова недбалість», ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», ст. 368-5 «Незаконне збагачення», ст. 369 «Зловживання впливом», ст. 370 КК України «Провокація підкупу»); 8) проти правосуддя (ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», ст. 373 «Примушування давати показання», ст. 374 «Порушення права на захист», ст. 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист», ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування») [4].

У кримінально-правовій політиці держави класифікація кримінальних правопорушень, зокрема тих, потенційними суб'єктами яких є працівники поліції, має значення для розробки програм запобігання злочинності, вдосконалення ведення кримінальної статистики, організації профілактичних заходів серед особового складу цього правоохоронного органу тощо.

Як зазначалось, основою другого пропонованого нами підходу щодо класифікації злочинності працівників Національної поліції є окремі ознаки кримінологічної характеристики цього виду злочинності. Як такі ознаки пропонуємо взяти мотиваційно-цільову спрямованість використання службових повноважень та можливостей служби, характер цих можливостей, місце проходження працівником поліції служби, характер антисуспільної спрямованості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

За мотиваційно-цільовою спрямованістю використання службових повноважень та можливостей служби доцільно виділити такі види кримінальних правопорушень працівників Національної поліції: 1) кримінальні правопорушення, що вчиняються з метою отримання матеріальної або іншої вигоди; 2) кримінальні правопорушення, що вчиняються з метою вирішення неправильно зрозумілих службових завдань.

Кримінальні правопорушення, що вчиняються з метою отримання матеріальної або іншої вигоди, у структурі злочинності поліцейських посідають перші позиції у відсотковому співставленні з іншими кримінальними правопорушеннями. Ці кримінальні правопорушення, особливо пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, мають характер продовженого осмислення їх вчинення. Особи суб'єктів, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, відрізняє та обставина, що вони, як правило, мають добру професійну кваліфікацію. Тому їх конфлікт із законом не пояснюється короткочасною спокусою або правовою необізнаністю.

Кримінальні правопорушення, що вчиняються з метою вирішення неправильно зрозумілих службових завдань, характеризуються, насамперед, короткочасним характером кримінально-протиправного посягання, викликаного раптовим конфліктом з потерпілою особою (зазвичай затриманим правопорушником). Такі кримінальні правопорушення вчиняються, як правило, через неправильне розуміння можливих методів вирішення службових завдань. Нерідко для підвищення відсотка розкритих кримінальних правопорушень або отримання визнання керівництвом професійної майстерності працівники поліції вдаються до так званих силових методів отримання показань або інших відомостей, спричиняючи потерпілим тілесні ушкодження або інші розлади здоров'я. Більшість суб'єктів цих кримінальних правопорушень вважають, що з метою розкриття кримінальних правопорушень можна використовувати незаконні методи, керуючись принципом, згідно з яким мета виправдує засоби.

За характером можливостей використання службових повноважень доцільно виділити такі кримінальні правопорушення працівників поліції: 1) кримінальні правопорушення, що вчиняються з використанням повноважень, передбачених конкретно посадою у Національній поліції; 2) кримінальні правопорушення, що

вчиняються з використанням загальних для всіх працівників поліції прав і повноважень.

Кримінальні правопорушення, що вчиняються з використанням повноважень, закріплених посадовою інструкцією, характеризуються тим, що для досягнення своїх інтересів особа використовує надані їй владні та службові повноваження, які є її професійним інструментом у повсякденній роботі. Наприклад, слідчий під час проведення огляду вилучає фінансові документи на підприємстві, результатом чого стає неможливість вчинити підприємством певні дії, обумовлені обов'язковою наявністю цих документів. Повноваження слідчого щодо вилучення речей і документів під час проведення огляду прямо передбачені ст. 237 КПК України [5]. У таких кримінальних правопорушеннях особа свідомо спрямовує свої службові можливості на вчинення незаконних дій для досягнення кримінально-протиправного результату.

Кримінальні правопорушення, що вчиняються з використанням загальних для всіх працівників поліції прав і повноважень, характеризуються вчиненням правопорушень поза сферою службової діяльності у буквальному розумінні. Під час вчинення таких кримінальних правопорушень особи використовують повноваження, надані усім працівникам поліції, визначені Законом України «Про Національну поліцію» і зрозумілі більшій частині населення, а також однострій, елементи екіпірування, службове посвідчення, спеціальні засоби тощо. Суб'єкти таких кримінальних правопорушень характеризуються зухвалістю, рішучістю, швидко реагують на ситуацію, що змінюється. Прикладом такого кримінального правопорушення може слугувати вчинення поліцейським грабежу з проникненням до місця зберігання товарно-матеріальних цінностей з використанням однострою та службового посвідчення. Використання зовнішніх атрибутів представника влади на початковому етапі вчинення кримінального правопорушення може надати поліцейському змогу безперешкодного проникнення до приміщення.

Залежно від місця проходження служби з урахуванням складу поліції, встановленого ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» [6], доцільно виділити такі кримінальні правопорушення працівників поліції: 1) кримінальні правопорушення працівників кримінальної поліції; 2) кримінальні правопорушення працівників патрульної поліції; 3) кримінальні правопорушення працівників органів досудового розслідування; 4) кримінальні правопорушення працівників поліції охорони; 5) кримінальні правопорушення працівників спеціальної поліції; 6) кримінальні правопорушення працівників поліції особливого призначення; 7) кримінальні правопорушення працівників інших підрозділів, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких ухвалюється керівником поліції за погодженням з міністром внутрішніх справ.

Класифікація кримінальних правопорушень за таким критерієм, як місце проходження служби має значення під час вивчення злочинності у конкретному структурному підрозділі органів поліції. Зважаючи на те, що кримінальні правопорушення працівники поліції вчиняють у зв'язку з наданими їм службовими повноваженнями, доцільно визначити перелік специфічних службових повноважень працівників того чи іншого підрозділу поліції, які вони можуть використовувати всупереч інтересам служби, порушуючи права, свободи та законні інтереси окремих громадян або у власних інтересах. Наприклад, згідно з п. 9 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263-265 КПК України [7]. Таке право надано тільки працівникам оперативних підрозділів, а тому кримінальні правопорушення з незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації вчиняються переважно працівниками підрозділів кримінальної поліції, які застосовують методи оперативно-розшукової діяльності.

За характером антисуспільної спрямованості працівника поліції, який вчинив кримінальне правопорушення, пропонуємо виділити такі кримінальні правопорушення: 1) з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших прав і благ; 2) з корисливо-егоїстичною мотивацією; 3) з легковажно-безвідповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків та загальних норм поведінки.

За характером антисуспільної спрямованості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тип працівника поліції з агресивно-зневажливим ставленням до

людини та її найважливіших прав і благ характеризується стійким комплексом негативних, аморальних потреб, системою відверто антигромадських поглядів. Порушники цієї групи мають спотворену уяву про поняття моралі, обов'язку, у них значно послаблене почуття провини і розвинене почуття сили і безкарності. Особи з таким психологічним портретом переважно вчиняють кримінальні правопорушення, об'єктом яких є життя та здоров'я людини, її честь та гідність.

Працівники поліції, схильні до вчинення кримінальних правопорушень з корисливо-егоїстичною мотивацією, ігнорують принципи соціальної справедливості та чесної служби. Вони усвідомлюють неприпустимість та незаконність своїх дій, проте це не стає їх переконанням. При цьому егоїстичне прагнення особистого задоволення потреб або невміння протистояти провокуючій ситуації, як правило, призводять до вчинення кримінального правопорушення. З часом досвід такої поведінки перетворюється на звичайний стереотип.

Особи з легковажно-безвідповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків та загальних норм поведінки мають низький рівень правової свідомості. Вони не розуміють основні вимоги до служби і легковажно ставляться до їх виконання. Таке ставлення до службових обов'язків призводить до невиконання або неналежного їх виконання, що за умов заподіяння істотної шкоди може визнаватися кримінальним правопорушенням.

Висновки. Класифікація за різними критеріями кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, має важливе кримінологічне значення, оскільки її запровадження орієнтоване на вирішення завдань запобігання злочинності цієї категорії осіб. Запропоновані класифікації кримінальних правопорушень працівників Національної поліції залежно від об'єктивних та суб'єктивних ознак складів конкретних кримінальних правопорушень та залежно від ознак кримінологічної характеристики цього виду злочинності створюють підґрунтя для розробки ефективної системи заходів їх спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання.

Список використаних джерел

1. Боднар В. Є. Запобігання корупційним злочинам, учиненим поліцейськими. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 55–60.
2. Дьордяй В. І. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень поліцейськими після реформування (кримінологічний аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 331–333.
3. Неналежне поведіння в діяльності Національної поліції України: прояви, поширеність, причини: аналітичний звіт за результатами дослідження / заг. ред. Ю. Белоусова. Київ : ПП «Видавництво «Фенікс», 2017. 88 с.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%97%D0%BC%D0%BA%D0%B0#w1_2.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

Надійшла до редакції 31.05.2022

References

1. Bodnar, V. E. (2019) Zapobihannya koruptsiynym zlochynam, uchynenym politseys'kymy [Prevention of corruption crimes committed by police officers]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 2 (111), pp. 55–60. [in Ukr.].
2. D'ordiyay, V. I. (2019) Prychyny ta umovy vchynennya kryminal'nykh pravoporushen' politseys'kymy pislya reformuvannya (kryminolohichnyy aspekt) [Reasons and conditions for committing criminal offenses by police officers after the reform (criminological aspect)]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. № 5, pp. 331–333. [in Ukr.].
3. Nenalezhne povodzhennya v diyal'nosti Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny: proyavy, poshyrenist', prychny: analitychnyy zvit za rezul'tatamy doslidzhennya [Improper behavior in the activities of the National Police of Ukraine: manifestations, prevalence, causes: analytical report on the results of the study] / general. ed. Yu. Belousov. Kyiv : «Phoenix Publishing House», 2017. 88 p. [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code

of Ukraine of April 13, 2012]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%97%D0%BC%D0%BA%D0%B0#w1_2. [in Ukr.].

6. Pro Natsional'nu politsiyu : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 [On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].

7. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist': Zakon Ukrayiny vid 18.02.1992 [On operational-search activities : Law of Ukraine of February 18, 1992]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Krizhanovsky. Classification of criminal offenses committed by National Police officers. The article proposes two approaches to the criteria for classification of criminal offenses committed by National Police officers. Depending on the objective and subjective characteristics of specific criminal offenses, the classification of criminal offenses of National Police officers according to the object of criminal offenses (taking into account the peculiarities of other elements of criminal offenses, which identify National Police officers as one of the potential perpetrators these offenses). Based on this criterion, eight groups of criminal offenses have been identified: 1) against a person's health; 2) against property; 3) against public safety; 4) in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors; 5) against the established regime of confidential information, which is the property of the state, which ensures state security; 6) against the authority of public authorities; 7) in the sphere of official activity; 8) against justice. The basis of the second approach to the classification of criminal offenses of the National Police identified certain features of the criminological characteristics of this type of crime. It is proposed to include such motivational and targeted orientation of the use of official powers and opportunities of the service, the nature of these opportunities, the place of service of a police officer, the nature of anti-social orientation of the person who committed a criminal offense. On the basis of these features, fourteen groups of criminal offenses were identified. The proposed classifications of criminal offenses of the National Police create the basis for the development of an effective system of measures for their special criminological and individual prevention.

Keywords: *employee of the National Police, criminal liability, classification of criminal offenses, classification criteria, crime.*

УДК 341.322

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-295-300

Дарія ЛАЗАРЕВА®
кандидат
юридичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Андрій МЕЛЬНИЧЕНКО®
кандидат
юридичних наук
(Головне управління
національної поліції
в Дніпропетровській
області, м. Дніпро,
Україна)

ПОНЯТТЯ АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ІСТОРИЧНИЙ І ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наголошено на правовій регламентації злочину агресії, який цілком виправдано вважається одним із найтяжчих міжнародних злочинів. Цей злочин становить серйозну загрозу для миру, безпеки та міжнародного правопорядку. Автором досліджено міжнародні документи, які передбачають склад злочину агресії і містять імперативну заборону його вчинення. Поліаспектно досліджено злочин агресії із звернення до історичного аспекту та текстів основних міжнародних документів, які розкривають сутність і зміст злочину агресії, а також передбачають дії, вчинення яких є підставою для кваліфікації злочину агресії.

Ключові слова: *злочин агресія, Міжнародний кримінальний суд, інститут індивідуальної кримінальної відповідальності, злочин проти людства, воєнний злочин, Статут ООН, Резолюції ГА ООН.*

© Д. Лазарева, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>
lazareva_d@ukr.net

© А. Мельниченко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5200-3006>
mav0978015258@gmail.com

Постановка проблеми. Злочин агресії сьогодні є одним із найтяжчих міжнародних злочинів, тому що становить серйозну загрозу миру і безпеці людства, посягаючи на людські блага. Термін «міжнародний злочин» характеризує поняття агресії та агресивної війни, що є сукупністю небезпечних діянь щодо миру, міжнародного правопорядку тощо. Заборона агресії зафіксована у нормах міжнародного права, зокрема у деклараціях, резолюціях, статутах і положеннях тощо. Однак сучасні реалії прямо вказують на недостатність факту закріплення злочину агресії та визнання його як міжнародного злочину, адже ми сьогодні зіткнулися із карколомним руйнуванням усіх принципів, норм і положень, яке роками напрацьовувало міжнародне товариство, щоб назавжди запобігти вчиненню злочину агресії. Цим зумовлена неабияка актуальність питання невідворотності покарання за вчинення злочину агресії як одного із ключових і дискусійних у сучасному міжнародному праві.

Прикладом розв'язання агресивної війни є повномасштабне вторгнення на територію України збройних сил російської федерації, яка до 24 лютого 2022 року вела гібридну війну на тимчасово окупованих територіях. Агресивні дії держави-агресора на території України підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а, найголовніше, містять склад злочину, норми якого викладено у міжнародних і українських законодавчих актах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення агресії та пошуку міжнародно-правових засобів протидії їй було предметом досліджень багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких треба окремо відзначити внесок таких науковців, як В. Антипенко, М. Баймуратов, М. Буроменський, К. Важна, Ю. Відмар, Ю. Волошин, К. Волтер, М. Гнатовський, Є. Годованик, О. Гріненко, В. Денисова, А. Дмитрієв, В.Свінтов, О. Задорожній, О. Копиленко, А. Кориневич, Н. Криш, Д. Кулеба, І. Лукашук, О. Мережко, М. Микієвич, В. Мицик, А. Пелле, Л. Тимченко, Г. Фокс, Г. Шварценбергер, О. Шпакович.

Мета наукової статті полягає в дослідженні міжнародного злочину «агресія» в сучасній доктрині міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Злочин агресії цілком виправдано вважають найтяжчим міжнародним злочиним, тому що становить серйозну загрозу миру і безпеці людства, посягаючи на людські блага. Власне і термін «міжнародний злочин» характеризує ведення агресивної війни. Заборона агресії фактично зафіксована у нормах міжнародного права, тобто численних деклараціях, резолюціях, статутах і положеннях тощо. Такі заборонні норми є імперативними, тому, відповідно до правил сучасного загального міжнародного права, відхилення від них неприпустиме. Сьогодні залишається питанням – які дії можна кваліфікувати як акт агресії і яким чином ознаки таких дій закріплені в міжнародному і вітчизняному законодавстві.

Розглянуті нами доробки, в яких висвітлюється злочин агресії, вказують на багатоаспектність цього поняття. Треба зауважити, що основними джерелами, де може бути якнайповніше висвітлена така дефініція відповідно до теми, є тлумачні словники, які розкривають це поняття у широкому розумінні, формуючи загальне уявлення. У вузькому розумінні злочин агресії розкрито в текстах міжнародних документів, що пов'язані із захистом миру і безпеки, а також окремі розділи кримінальних кодексів країн світу.

Агресія (фр. – *agressif* – нападник, войовничий) – усі види та форми незаконного, з огляду на Статут ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою держав щодо суверенітету, територіальної або політичної незалежності іншої країни, народу [1].

Дослідження природи злочину агресії як одного з найнебезпечніших у ретроспективі сприяє створенню досконалого законодавства щодо попередження, заборони і санкціонування злочину агресії. У сучасному міжнародному кримінальному праві виникають труднощі належного упорядкування нормативної бази щодо злочинів проти людства, зокрема злочину агресії. Проблема в тому, що міжнародно-правові норми, які є основою для заборони застосування збройної сили та відповідальності за її порушення, були затверджені ще в ХХ столітті, є відповідна практика органів системи ООН та конкретних держав із тлумачення і правозастосування норм такого характеру – усе це великий і міцний фундамент для становлення сучасних інститутів протидії злочину агресії [2]. Привертає увагу дослідників також і практика Міжнародного кримінального суду, який уповноважений здійснювати розгляд міжнародних злочинів, зокрема тих, які сьогодні вчиняються на території України. Доцільно зауважити, що

наявна кореляція міжнародного і національного кримінального законодавства у цьому питанні може значно пришвидшити притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Однак зважаючи на те, що ця наукова стаття є оглядовою, наголосимо на правовій регламентації злочину агресії, адже її якість прямо впливає на реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності суб'єктів кримінальних правопорушень проти миру, безпеки та міжнародного правопорядку.

У XIX–XX століттях війна вважалася цілком виправданим зняряддям вирішення політичних питань і регулювання зовнішніх відносин. Проте під впливом гуманізації та усвідомлення наслідків ведення збройних конфліктів міжнародна спільнота прийшла до необхідності заборони агресії у міжнародному праві.

Переважає більшість науковців як перший правовий акт, який абсолютно заборонив війну, розглядають Паризький пакт (пакт Бріана-Келлога) 1928 року. До 1945 року цей документ мав універсальний характер, поки заборона агресії була значно розширена в Статуті ООН [3]. У статті 2 (4) Статуту ООН зазначено, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави...». Така норма сьогодні має декларативний характер, яка має суворо дотримуватися усіма державами-учасниками. Крім Статуту ООН, цей основний принцип закріплений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, а також у Заключеному акті Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 року [4].

Прецедентами покарання за акти агресії в міжнародних відносинах стали Нюрнберзький і Токійський військовий трибунали після Другої світової війни. Стаття 6 (а) Статуту Нюрнберзького трибуналу оголошує злочином проти миру «планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь у загальному плані чи змові для здійснення будь-якого з вищенаведених діянь» [5].

Відповідно до Резолюції ГА ООН № 3314 1974 року, у статті 1 визначено, що «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй» [6]. Застосування збройної сили державою першою в порушення Статуту є *prima facie* (з лат. – з першого погляду) свідченням акту агресії. Стаття 3 Резолюції містить перелік суспільно небезпечних діянь, які можуть кваліфікуватися як акт агресії і такий перелік не є вичерпним.

Статут ООН став джерелом норм і положень для Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут). У Статуті зафіксовано низку видів злочинів, які підлягають юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Прикладом може слугувати VII розділ Статуту ООН «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії». Саме тут визначено існування зокрема акта агресії і у відповідних статтях надані рекомендації щодо того, які саме дії треба розпочати, щоб досягти відновлення міжнародного миру й безпеки.

Стаття 5 Римського статуту називає злочини, які є підсудними органу міжнародного значення: «...юрисдикція Суду обмежується особливо тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії...» [7].

Суд фактично здійснював юрисдикцію стосовно злочину агресії як тільки, згідно зі статтями 121 і 123, не було прийнято положення, що містить визначення цього злочину та встановлює умови, за яких Суд здійснює юрисдикцію стосовно цього злочину. Таке положення було узгоджено з відповідними положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Тож 11 липня 2010 року у Кампалі (Уганда) для вирішення цього питання була прийнята консенсусом на 13-му пленарному засіданні Комісією RC/Res.6 Резолюція, яка послідовно розкриває поняття «злочину агресії», його основні особливості, а також визначає сукупність ознак, за якими суспільно небезпечне діяння кваліфікуватимуть як «злочин агресії». Резолюція є юридично важливим документом, тому що завдяки їй суд

може визначити склад такого злочину, окреслити сутність власне суспільно небезпечного діяння і призначити санкцію [8, с. 184–185].

Пункт 1 статті 8 bis Римського статуту встановляє, що «злочин агресії» для цілей Статуту означає «планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка в змозі фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними або військовими діяннями держави, акта агресії, який у силу свого характеру, серйозності і масштабів є грубим порушенням Статуту ООН» [3].

У пункті 2 статті 8 bis висвітлено зміст поняття «акту агресії» та наведено перелік діянь, які кваліфікуються як акт агресії. Потрібно зазначити, що визначення «акту агресії» у пункті 2 статті 8 bis є практично аналогічним визначенню «агресії», прийнятому Резолюцією ГА ООН № 3314 від 14 грудня 1974 року, проте є деякі суттєві відмінності. Наприклад, основна відмінність полягає у тлумаченні «злочину агресії». У Резолюції ГА ООН подана така дефініція: «Агресією вважається застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави тощо» [6]. Проте в Додатку I Римського Статуту МКС передбачене конкретне і всебічно характеризуюче ведення і будь-які інші дії, пов'язані з агресивною війною як злочином проти людства. Перелік діянь, що кваліфікуються як акти агресії згідно з пунктом 2 статті 8 bis Статуту МКС, є аналогічним переліку актів агресії, який міститься у визначенні агресії, прийнятому Резолюцією № 3314 [6]:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

в) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройними силами держави на суходільні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави;

д) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави відповідно до угоди з державою, яка їх приймає, в порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

е) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана нею у розпорядження іншої держави, використовувалася цією державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

ж) заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює вказаним вище актам, або її істотна участь в них.

Безперечно, прийняття визначення агресії до Статуту МКС є вагомим кроком для всієї світової спільноти щодо підтримання і охорони миру і безпеки. Подана дефініція і закріплення її у багатьох документах міжнародного значення дасть поштовх до пошуків процесів заперечення ведення агресивної війни як абсолютно неприпустимого явища, проте у світлі останніх подій створюється враження, що ці приписи сьогодні існують дещо формально, а повинні застосовуватися на практиці. Але подана ситуація має негативні фактори і слабкі сторони. Стосовно держав, які не є учасниками Римського Статуту, Суд не може здійснювати свою юрисдикцію за злочин агресії, що вчинений громадянами держав-неучасниць Статуту або на їх територіях. Суд не може здійснювати юрисдикцію щодо акту агресії, який був вчинений державою-учасницею, якщо вона заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом надсилання відповідної заяви Секретарю.

Безперечно, Рада Безпеки ООН на основі глави VII Статуту ООН має певні важелі впливу на загострення агресивних конфліктів, тобто за допомогою прийняття резолюції передати Суду ситуацію, яка включає злочини, вчинені на території не держави-учасниці або не її громадянами. Наприклад, Судан не є учасником Статуту МКС, проте Рада Безпеки використовувала вищезазване повноваження, коли передавала ситуацію щодо Дарфуру в МКС. Але такий механізм впливу на сьогодні є більше винятком, тому що таким чином ускладнюється процедура прийняття до справи.

Відповідно до ст. 12-13 Римського статуту, де зазначено, що суд може здійснювати юрисдикцію лише щодо злочинів агресії, вчинених через один рік після

ратифікації або прийняття поправок щодо агресії (прийнятих Резолюцією RC/Res.6), такі аспекти разуче послаблюють можливості МКС і міжнародного права в цілому щодо злочину агресії.

На думку Ю. Решетова, агресія, як міжнародний злочин особливо небезпечного характеру, що характеризується широкими масштабами і підвищеним рівнем суспільної небезпеки, передбачає винний умисел держави-агресора. Агресія – не результат ексцесів чи недогляду якихось посадових осіб, а наслідок продуманої і спланованої агресивної політики.

У Додатку III до Резолюції RC/Res.6 Конференцією було прийнято поправки до Римського статуту, де зазначено, що «агресія є найсерйознішою і найнебезпечнішою формою незаконного застосування сили». Конференцією також було вказано, що встановлення вчинення акту агресії вимагає розгляду всіх обставин у кожному конкретному випадку, включно з тяжкістю відповідних актів і їх наслідками, відповідно до Статуту ООН [7].

Треба наголосити, що інститут індивідуальної кримінальної відповідальності цілком адаптований для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні агресії, злочинів проти людства, звичайних вбивств на території України. На сьогодні є всі підстави для ув'язнення представників політичних і військових кіл російської федерації, як це було зроблено свого часу із Радованом Караджичем, лідером боснійських сербів, який був звинувачений в геноциді. Дії російської сторони підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а також подано колективний міжнародний позов проти російської федерації щодо її воєнних злочинів, зокрема злочину агресії. Сучасні реалії створюють умови для численних міжнародних документів, прийнятих та неодноразово обговорюваних міжнародною спільнотою показати себе в дії, «оживити» існуючі механізми кримінального переслідування].

Висновки. Злочин агресії передбачений основними міжнародними документами, якими міжнародна спільнота виражає власну згоду щодо заперечення ведення агресивної війни. Однак сучасні реалії доводять зворотнє. Незважаючи на досить широку регламентацію злочину агресії, практика свідчить про наявність численних перешкод у притягненні винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Навіть розробка інституту індивідуальної кримінальної відповідальності жодним чином не впливає на процес розгортання широкомасштабного вторгнення країни-агресора Російської Федерації, політичними і військовими силами якої вчинено десятки злочинів на території України. Ключовим є те, що склади вчинених ними злочинів передбачені Статутом ООН та низкою інших міжнародних нормативно-правових актів. У ситуації, що склалася, є необхідність активізації міжнародного процесу притягнення винних до кримінальної відповідальності шляхом відкриття відповідного провадження та в подальшому оголошення таких осіб у міжнародний розшук.

Список використаних джерел

1. Словник основних термінів в міжнародному праві. URL : <https://www.naiu.kiev.ua/books/mg/slovník.html>.
2. Васюренко А. О. Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Серія 27. Т. 3. С. 168–171.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1945 р. Департамент громадської інформації ООН. Київ, 2008. 69 с.
4. Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва у Європі : акт № 994_055 від 01.08.1975. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
5. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945 : *The official site of ICRC*. URL : <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/350?OpenDocument>.
6. Резолюція ГА ООН № 3314 1974 року : резолюція № 995_001-74 від 14.12.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74.
7. Римський статут міжнародного кримінального суду : статут № 995_998 від 17.07.1998. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
8. Кибальник А. Г. Развитие определения агрессии в международном праве. *Библиотека криминалиста*. 2011. № 1. С. 181–188.
9. The History of the Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind. URL: <http://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/history-of-the-draft-code-of-crimes-against-the-peace-and-security-of-mankind/98743F12D97C36ACE99F35662AAC6F71>.
10. Jean Allain and John R. W.D. Jones. A Patchwork of Norms: A Commentary on the 1996 Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. URL :

<http://www.ejil.org/pdfs/8/1/1401.pdf>.

11. Мохончук С. М. Міжнародна регламентація відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства. *Кримінальне право, криміналістика і кримінологія*. 2012. № 1–2 (18–19). С. 76–81.

Надійшла до редакції 15.04.2022

References

1. Slovník osnovných terminů v mezinárodním právu [Glossary of main terms in international law]. URL : <https://www.naiu.kiev.ua/books/mg/slovník.html> [in Ukr.].

2. Vasiurenko, A. O. (2014) Analiz osoblyvostei skladu zločynu ahresii v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi [Analysis of the peculiarities of the crime of aggression in international criminal law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo. Seriya 27*. Vol. 3, pp. 168–171. [in Ukr.].

3. Statut Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy vid 24 zhovtnya 1945 r [Charter of the United Nations of October 24, 1945]. Departament hromadskoyi informatsiyi OON. Kyiv, 2008. 69 p. [in Ukr.].

4. Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva u Yevropi : akt № 994_055 vid 01.08.1975 [Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe: Act 4994_055 of 01.08.1975]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055. [in Ukr.].

5. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945 : The official site of ICRC. Retrieved from: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/350?OpenDocument>.

6. Rezoliutsiya HA OON № 3314 1974 roku [UN General Assembly Resolution No. 3314 1974]: rezoliutsiya № 995_001-74 vid 14.12.1974. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74. [in Ukr.].

7. Rymyskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu : statut № 995_998 vid 17.07.1998 [Rome Statute of the International Criminal Court: Statute No. 995_998 of 17.07.1998]. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588. [in Ukr.].

8. Kybalnyk, A. H. (2011) Razvytye opredeleniya ahressyy v mezhdunarodnom prave [Development of the definition of aggression in international law]. *Byblyoteka krymynalysta*. № 1, pp. 181–188. [in Rus.].

9. The History of the Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind. URL : <http://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/history-of-the-draft-code-of-crimes-against-the-peace-and-security-of-mankind/98743F12D97C36ACE99F35662AAC6F71>

10. Jean Allain and John R. W.D. Jones. A Patchwork of Norms: A Commentary on the 1996 Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. URL : <http://www.ejil.org/pdfs/8/1/1401.pdf>.

11. Mokhonchuk, S. M. (2012) Mizhnarodna rehlementatsiia vidpovidalnosti za zločyny proty myru i bezpeky liudstva [International regulation of vigilance for evil deeds against the world and the security of people]. *Kryminalne pravo, kryminalistyka i kryminolohiia* : zb. naukovykh statei. № 1–2 (18–19), pp. 76–81. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dariia Lazareva, Andrii Melnychenko. The concept of aggression in international law: historical and legal analysis. The scientific article focuses on the legal regulation of the crime of aggression, which is justified by reports of one of the most serious international crimes. Data between crimes is a serious threat to peace, security and international law and order. The authors have studied international documents that provide for the composition of the crime of aggression and have an imperative ban on its commission. The crime of aggression has been multifaceted with reference to the historical aspect and texts of major international documents that reveal the essence and content of the crime of aggression, as well as provide actions, the commission of which is the basis for qualifying the crime of aggression.

Despite the fairly broad regulation of the crime of aggression, practice shows the presence of numerous obstacles in bringing guilty persons to international criminal responsibility. Even the development of the institution of individual criminal responsibility in no way affects the process of unfolding the large-scale invasion of the aggressor country of the Russian Federation, whose political and military forces have committed dozens of crimes on the territory of Ukraine. The key thing is that the composition of the crimes committed by them is provided for by the UN Charter and a number of other international legal acts. In the current situation, there is a need to activate the international process of bringing the culprits to criminal responsibility by opening the relevant proceedings and subsequently declaring such persons on international wanted list.

Keywords: *crime of aggression, International Criminal Court, institute of individual criminal responsibility, crime against humanity, war crime, UN Charter, UN GA Resolutions.*

УДК 343.122

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-301-308

**Анатолій
ЧЕРНЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Анатолій
ШИЯН**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРО ФУНКЦІЮ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Автори дійшли висновку, що потерпілий, відмовившись від обвинувачення, є представником сторони обвинувачення. Слідчий, приймаючи рішення про закриття кримінального провадження, не перестає бути представником сторони обвинувачення, бо реалізує положення принципу законності в демократичному суспільстві, яким йому дозволено робити лише те, що дозволяє закон, а громадяни можуть робити все, що не заборонено законом. Тому, на думку авторів, потерпілий має право вільно обирати лінію своєї поведінки, що відповідає п. б) ст. 6 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою.

Ключові слова: потерпілий; сторона обвинувачення, приватне обвинувачення, відмова від обвинувачення; право потерпілого вільно обирати лінію своєї поведінки.

Постановка проблеми. Кримінальна процесуальна діяльність здійснюється певними учасниками кримінального процесу і від їх правового статусу залежить зміст такої діяльності, або їх можливість досягнути мети, з якою вони здійснюють таку діяльність. Кожний із учасників кримінальної процесуальної діяльності у залежності від обсягу його прав та обов'язків певним чином й може впливати на таку діяльність. Більший обсяг прав учасника дає йому більше можливостей, а менший – звужує його можливості. Особливого значення набуває обсяг прав тих учасників, які є представниками сторін кримінального провадження, бо частина 2 ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) закріплює правове положення, згідно з яким «Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом»[1]. Звісно, досягнути рівності сторін кримінального провадження у нормах КПК без наукового дослідження не можливо і це факт. Саме вчені пильнують за балансом прав представників сторін кримінального провадження, але це завдання не є простим. Прикладом складної ситуації в цьому плані є правовий статус потерпілого у кримінальному провадженні. Складність з правами цього учасника полягає у тому, що доволі тривалий час залишається не вирішеним питання функції, яку здійснює потерпілий у кримінальному провадженні, а це ускладнює визначення його належності до тієї чи іншої сторони кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Звісно це питання не є новим і воно було предметом наукових досліджень. Ним займалися: Ю. Аленін, О. Герасимчук, І. Гловюк, В. Гончаренко, М. Гошовський, Ю. Грошевий, О. Капліна, О. Кучинська, Г. Нікішов, Л. Удалова, Н. Федорчук,

© А. Черненко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0923-2663>

ap_1956@ukr.net

© А. Шиян, 2022

k_kpd@dduvs.in.ua

Л. Шаповалова та ін.

Дослідження кожного з авторів торкалися якогось конкретного питання і є важливим у розв'язанні всього комплексу проблем, пов'язаних із потерпілим у кримінальному провадженні. Ми у цій статті хотіли б звернути увагу на питання визначення функції потерпілого у кримінальному провадженні та проблемах допиту представника потерпілого, тому й **метою** цієї статті є висвітлення проблем, пов'язаних із визначенням функції потерпілого у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Ще у 2010 році до прийняття чинного КПК ми (Черненко А.П.) звертали увагу на означені вище проблеми: «Багато авторів відносять потерпілого до суб'єктів кримінального процесу, який поряд із слідчим, органом дізнання та прокурором здійснює функцію кримінального переслідування, або функцію обвинувачення, як варіант її іншої назви (назва цієї функції та її зміст являє собою окрему проблему, що потребує детального розгляду)». Важко не погодитися з таким твердженням вчених, бо історично так склалося, що можливість кримінального переслідування виникла саме через позов потерпілого (жертви злочину). Перші кримінальні справи були розглянуті саме через позов потерпілого, він тривалий час був єдиним суб'єктом кримінального переслідування. Сьогодні він у більшості кримінальних справ є ініціатором кримінального переслідування та його суб'єктом.

Тут лише хочеться звернути увагу на те, що без потерпілого, без завдання йому шкоди не можна повною мірою говорити про злочин, а раз так, то потерпілий повинен мати серйозні важелі впливу на кримінальне переслідування. У контексті положень Конституції України, він повинен, мабуть, й вирішувати долю переслідування в цілому.

Про сумніви щодо виконання потерпілим такої функції свідчать непоодинокі факти з розслідування конкретних кримінальних справ та розгляду заяв про злочин. Так, у практиці автора цієї публікації мав місце такий випадок: до районного відділу внутрішніх справ надійшла заява батьків дівчини С., яку намагаючись зґвалтувати, побив її знайомий (заява розглядалася, як повідомлення про хуліганство). Сама постраждала С. до правоохоронців не зверталася і в подальшому відмовилася давати пояснення. Мало того, вона відмовилася проходити медичне освідчення, забрала і не надавала медичні документи про огляд її лікарем та зробила все можливе, щоб провести таке освідчення без її участі було не можливо. Причину такого її відношення до події не встановлено.

Якщо з наведеного випадку не відомо причини відмови потерпілої С. співпрацювати з правоохоронцями, то в іншому характерному випадку про причини відмови потерпілого співпрацювати з правоохоронцями здогадатися не так і складно. Молодий чоловік – В., який потрапив до Дніпропетровська (*сучасна назва -Дніпро – наше пояснення*), як кажуть, проїздом на шляху з Тюмені до Херсону. Шукаючи ввечері у зимовому Дніпропетровську Південний залізничний вокзал, потрапив у незнайомий йому район серед приватних будинків і заблукав, де й був пограбований. При цьому троє нападників забрали у В. шапку, дублянку, чоботи, джинси, светр, гроші та валізу з особистими речами й зникли. Після звернення до працівників міліції, на щастя В., нападники були затримані і в них було вилучено все викрадене у В. Працівники міліції викрадене у В. майно повністю йому повернули, бо В. був по суті голий і босий. Оформляючи заяву В., працівники міліції, мабуть, з причини співчуття до В. не упевнившись в його особі, записали до заяви придумані В. неіснуючі його анкетні дані. Вранці слідчому прийшлося відпустити нападників, бо потерпілого вже не було у Дніпропетровську, а знайти його ні за даними адресного бюро Тюмені, ні Херсона не вдалося. Пізніше виявилось, що людини з такими анкетними даними не існує. Очевидно В., не бажаючи приїздити до Дніпропетровська для участі у розслідуванні, не говорячи вже про переслідування, й дав неправдиві дані про себе, чим по суті аналогічно поведінці потерпілої С. відмовився від свого права переслідувати осіб, які вчинили злочин у відношенні до нього.

З наведеного можна зробити висновок, що ні С., ні В. не здійснювали жодних дій, спрямованих на викриття осіб, які вчинили злочини стосовно них, тобто не здійснювали функцію кримінального переслідування. Якщо С. навіть не заявляла на свого кривдника, то В. заявив, але зробив це таким чином, що ця заява хоч і дала поштовх до початку переслідування та все ж таки була непридатним засобом переслідування, бо була по суті анонімною заявою, що й виключає можливість її використання, як засіб кримінального переслідування чи ініціацію цього процесу.

Можна говорити й про позбавлення певних потерпілих такого статусу навіть тоді, коли вони бажають його мати, про що слідчий відповідно до ч. 2 ст. 49 КПК виносить мотивовану постанову. Зокрема, звільнення хабародавців від кримінальної відповідальності за мотивами вимагання хабаря або добровільної заяви про дачу хабаря не означає відсутності в діях цих осіб складу злочину, тому вони не можуть визнаватися потерпілими і не вправі претендувати на повернення їм цінностей, переданих у вигляді хабаря.

Слід говорити про наявність випадків, коли потерпілий є малолітнім, неповнолітнім чи таким, який має фізичні чи інші вади, що позбавляють його можливості повною мірою реалізувати свої права, слідчий повинен визнати їх представниками близьких родичів, котрі можуть виконувати повноваження представника потерпілого не якісно, або навіть в супереч правам потерпілого, їх також слідчий повинен усунути від участі у справі, але як буде виконувати ці повноваження інша, замінена слідчим особа? Чи буде вона зацікавлена і чи діятиме з метою переслідування винуватих? Наприклад, мати вбиває свою дитину, а її чоловік – батько дитини, котрий повинен бути визнаний потерпілим як єдиний близький родич, висловлює думку, що дитину вже не врятувати, а дружину він любить і зацікавлений у її не притягненні до відповідальності. Як бути слідчому в цьому випадку? Зрозуміло, що батько вбитої дитини, у такому випадку, буде більше захисником своєї дружини, ніж потерпілим та захищати права вбитої дитини. Вчені (М. Гошовський, О. Кучинська) пропонують «замінити» такого потерпілого іншим – представником органів опіки та піклування чи представником служби у справах дітей. На нашу думку, така пропозиція є цілком слушною, але такий потерпілий в більшості випадків не є спеціалістом у галузі кримінального процесу і в поєднанні з його відносною незацікавленістю у справі, робить його неспроможним повною мірою захистити права вбитої дитини. Відповідь на це болюче питання повною мірою дає Конституція України (ст. 121): «Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається...представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом...». Ці положення Конституції України повинні бути розтлумачені КПК, де повинно бути зазначено, які це випадки. Зрозуміло, одним із таких випадків й повинен бути описаний вище. Прокурор, на нашу думку, в силу закону зобов'язаний, а головне повною мірою спроможний в силу величезного досвіду, процесуальному положенню та й авторитету, захистити права вбитої людини (у даному випадку – дитини)» [2].

Тоді ми аналізували Кримінально-процесуальний кодекс України, прийнятий у 1960 році та й Конституцію України, норми якої також втратили чинності і такий аналіз спонукав нас тоді сумніватися в тому, що потерпілий завжди виконує функцію обвинувачення. Але чинний КПК у цьому питанні ситуацію не змінив, а навпаки, ще й ускладнив її. Дивлячись на структуру КПК, ми бачимо, що у главі 3 КПК під назвою «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» містяться §1 «Суд і підсудність», §2 «Сторона обвинувачення», §3 «Сторона захисту», §4 «Потерпілий і його представник», §5 «Інші учасники кримінального провадження» та §6 «Відводи» [1].

Як бачимо, в КПК законодавець відокремив потерпілого від інших учасників кримінального провадження через відокремлення норми, що регламентують діяльність потерпілого, від інших норм. При цьому у §2 «Сторона обвинувачення» (стаття 37 «Призначення та заміна прокурора», стаття 38 «Орган досудового розслідування», стаття 39 «Керівник органу досудового розслідування», стаття 39-1 «Керівник органу дізнання», стаття 40 «Слідчий органу досудового розслідування», стаття 40-1 «Дізнавач») ми не бачимо норм, присвячених потерпілому [1]. Структура КПК вказує на те, що інститут (сукупність правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин) потерпілого відокремлений від норм, що присвячені стороні обвинувачення.

Більше того, у п.п. 19, 25 та 26 ч. 1 ст. 3 КПК законодавець чітко вказує місце потерпілого серед інших учасників кримінального провадження.

Зокрема, у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК дається склад сторін кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [1].

Пункт 25 ч. 1 ст. 3 КПК дає перелік учасників кримінального провадження: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник [1].

Пункт 26 ч. 1 ст. 3 КПК дає перелік учасників судового провадження: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження [1].

З наведених цитат видно, що лише у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК відносить потерпілого до сторони обвинувачення, але з зазначенням, що лише у випадках, установлених КПК. При цьому таких випадків КПК не називає. Можна припустити, що мова йде про справи приватного обвинувачення, котрі у відповідності до КПК бувають двох видів: а) кримінальні провадження, зазначені у ст. 477 КПК та б) які «трансформуються» із справ публічного обвинувачення після відмови прокурора від обвинувачення в суді (ч. 2, 4 ст. 340 КПК) чи у разі зміни прокурором обвинувачення на менш тяжке або в меншому обсязі та заперечень на це потерпілого (ч. 3 ст. 338 КПК).

Така ситуація у КПК із місцем потерпілого серед учасників кримінального провадження стала можливою через відсутність чітких теоретичних уявлень щодо цього питання і, як наслідок, проблеми в практичному застосуванні відповідних норм КПК.

Саме на це вказують адвокати.

Так, Г. Нікішов вказує на конкретну ситуацію: «Захисник, мабуть, читав кодекс, та недочитав», – така фраза пролунала з вуст прокурора в судовому засіданні. Так він намагався довести неправильність моєї позиції щодо відсутності у сторони захисту обов'язку відкривати потерпілому отримані під час судового розгляду додаткові матеріали. Прокурор наполягав, що потерпілий є стороною обвинувачення, а тому відкривати йому матеріали необхідно. І суд прокурора підтримав. Щоправда, без обґрунтування нормами закону, а обмежившись лише висловлюванням, що потерпілий в будь-якому випадку учасник кримінального провадження. Тому виникла необхідність розібратись: чи є потерпілий саме стороною кримінального провадження з відповідними правами та обов'язками?» У висновках Г. Нікішов зауважує: «Отже, лише за таких обставин потерпілий є стороною обвинувачення в кримінальному провадженні та користується правами цієї сторони під час судового розгляду. В інших випадках, а їх переважна більшість, він є окремим учасником кримінального провадження зі своїми правами та обов'язками» [3].

На проблеми реалізації потерпілим своїх прав за відсутності чіткого визначення місця потерпілого серед учасників кримінального процесу вказує інша представниця адвокатського корпусу Скрипник Дар'я. Вона зазначає: «Відповідно до ч. 1 ст. 331 КПК України, під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. В контексті даної статті постає питання – чи можуть потерпілий, його представник подавати зазначене клопотання?» [4]. Тут же авторка і відповідає на своє питання: «Отже, стверджуємо, що потерпілий, його представник є стороною судового провадження лише у випадку, передбаченому ч.ч. 2, 4 ст. 340 КПК України, що впливає з положень КПК України. І, виходячи з цього твердження, потерпілий, його представник не можуть заявляти клопотання про обрання, скасування або зміну запобіжного заходу, клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій в суді під час судового розгляду тощо, окрім випадків, коли це право прямо передбачено КПК України.

Однак, як з наукової, так і з практичної точки зору, наголошуємо на тому, що потерпілого, його представника слід віднести до сторони обвинувачення в судовому провадженні. Дане твердження впливає з огляду на наступне. Потерпілим у

кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику (ч. 4 ст. 58 КПК України). Відтак, правове положення, процесуальні дії як потерпілого, так і його представника (зважаючи взагалі на підстави набуття статусу потерпілого в кримінальному провадженні) є за своєю правовою природою обвинувальними.

Підсумовуючи, вважаємо, що задля ефективного забезпечення виконання завдання кримінального провадження в частині охорони прав, свобод та законних інтересів учасників, потерпілого, його представника має бути віднесено до сторони обвинувачення саме у судовому провадженні, що забезпечить право заявляти вищевказані клопотання та іншими способами сприяти відновленню порушених прав» [4].

Без сумніву, ці виключно практичні проблеми, висвітлені практиками, вказують на особливу актуальність питання визначення функції потерпілого в кримінальному провадженні, що не можливо без теоретичного опрацювання.

І. В. Гловюк, на наш погляд, доволі ретельно дослідила теоретичні погляди щодо цього питання та висловила власне бачення шляхів розв'язання цих теоретичних проблем. Досліджуючи функціональну спрямованість діяльності потерпілого в історичному плані, вчена аналізує думки ряду вчених. Зокрема, вказує думку С. Альперта: «У справах приватного обвинувачення потерпілий виступав як обвинувач. У справах публічного та приватно-публічного обвинувачення потерпілий не був стороною у кримінальному процесі» [5, с. 234].

Далі вчена продовжує наводити думки інших вчених: «Так, заперечувалося здійснення потерпілим кримінально-процесуальної функції (М. Чельцов), а також указувалося на сприяння ним здійсненню інших кримінально-процесуальних функцій (Л. Кокорев). Було обґрунтовано думку про здійснення потерпілим обвинувальної функції (М. Строгович), явно виражений обвинувальний характер його діяльності (В. Савицький); однак у деяких дослідженнях указувалося на те, що не виключений інший, крім обвинувального, напрям у діяльності потерпілого (В. Божьєв). У якості функції виділявся також захист потерпілим своїх інтересів (Ц. Каз).

В. Нор виділив захист порушених злочином майнових прав та інтересів потерпілих осіб як кримінально-процесуальну функцію, мотивувавши тим, що ця діяльність здійснюється для вирішення спеціально визначеного процесуальним законом завдання; для її здійснення встановлені спеціальні форми (способи); вона здійснюється не тільки органами, які ведуть процес, а й спеціально залученими для цієї мети учасниками процесу. В. Нор заперечив при цьому, що названа функція здійснюється в межах функції підтримання цивільного позову та заперечення проти нього, оскільки законодавство передбачає різні засоби захисту порушених злочином майнових прав та інтересів потерпілих осіб.

Думка про здійснення потерпілим функції обвинувачення активно підтримувалася і надалі, вона в цілому є пануючою у сучасній доктрині кримінального процесу (Ю. Бауліна, В. Борисова, Д. Бєрова, В. Андреєнова та інших), хоча і не є єдиною. Наприклад, О. Антонова наділяє потерпілого функцією захисту особистих прав та інтересів, визнаючи при цьому причетність останнього до реалізації функцій кримінального переслідування, обвинувачення та відшкодування шкоди, завданої злочином. На думку М.В. Танцерева, функція потерпілого відмінна від функції обвинувачення; процесуальна функція потерпілого – захист прав, порушених злочином, та законних інтересів. О.Ю. Шуміліна зазначає, що в діяльності потерпілого у справах приватного обвинувачення можна виділити дві функції: функція обвинувачення та функція захисту порушених прав і інтересів.

За КПК 1960 року потерпілий відносився до сторони обвинувачення в судовому розгляді: ст. 261 прямо передбачала, що до сторони обвинувачення відносяться: прокурор, а також потерпілий, цивільний позивач та їх представники.

За КПК 2012 р., якщо потерпілий є стороною, то, відповідно, реалізує функцію обвинувачення (яка виникає з моменту затвердження або складання обвинувального акта прокурором); таким чином, потерпілий реально може реалізувати права сторони лише в судовому провадженні.

Питання виникають у зв'язку із спробою визначити функціональну спрямованість діяльності потерпілого в досудовому провадженні [5, с. 234-235].

Наприкінці дослідження І. Гловюк, думки якої ми вже наводили, проаналізувавши точки зору багатьох вчених, доходить висновку: «Таким чином, за КПК 2012 р., якщо потерпілий є стороною, то, відповідно, реалізує функцію обвинувачення у судовому провадженні. Якщо потерпілий є цивільним позивачем, його кримінально-процесуальною функцією є підтримання цивільного позову. У випадку, коли підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа відшкодовує шкоду, завдану потерпілому, реалізується функція забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У решті випадків потерпілий є нефункціональним суб'єктом кримінального провадження» [5, с. 236].

На наш погляд, щодо виконання потерпілим функції обвинувачення висновок вченої є слушним, а з рештою висновків І. Гловюк щодо функції потерпілого важко погодитися, бо бути нефункціональним суб'єктом кримінального провадження не може жодний із учасників кримінального провадження.

Нагадаємо, на думку Л. Лобойка та й інших науковців, про те, що «кримінальні процесуальні функції – це визначені законом *основні напрями* кримінальної процесуальної діяльності».

До числа кримінальних процесуальних функцій належать: 1) функція обвинувачення (кримінального переслідування); 2) функція захисту; 3) функція правосуддя; 4) допоміжна функція. В основу цієї класифікації функцій покладаються об'єкт і обсяг окремих напрямів одномотивної кримінальної процесуальної діяльності» [6, с. 13].

Якщо брати за основу таку систему кримінальних процесуальних функцій та підставу поділу всієї діяльності на функції – напрями одномотивної діяльності, то вся кримінальна процесуальна діяльність «розпадається» або об'єднує в собі один з наведених основних напрямків (функцій), а бути нефункціональним суб'єктом кримінального провадження означає, що суб'єкт кримінального провадження не здійснює такої діяльності або здійснює її без жодних мотивів чи неосмислено. На наш погляд, так не буває. Навіть, на перший погляд, незацікавлений в результатах кримінального провадження свідок, виконує допоміжну функцію і його мотивом є дати правдиві показання – допомогти правосуддю.

На нашу думку, потерпілий без будь-яких умов чи застережень повинен відноситися до сторони обвинувачення, про що слід внести відповідні зміни до ст. 3 та до глави 3 КПК. Потерпілий, давши показання, зазначає в них, якої шкоди та хто її йому завдав, чим безсумнівно здійснює обвинувальну функцію, бо ці його дії носять явно основну спрямованість – викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, що охоплюється функцією обвинувачення. Звісно, побічними, але для нього важливими будуть і вимоги про відшкодування шкоди тощо, але основним спрямуванням його дій все ж залишається викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення.

У тому випадку, коли потерпілий відмовляється від давання показань, він лише висловлює своє ставлення до провадження, але сам факт його появи є підставою до притягнення винуватого до кримінальної відповідальності. Це так само, як слідчий чи прокурор приймають рішення про закриття кримінального провадження чи звільнення особи від кримінальної відповідальності, вони ж після такого рішення не перестають бути представниками сторони обвинувачення, просто вони діють в межах закону. Слідчий чи прокурор у описаній ситуації не перестають бути представниками сторони обвинувачення, бо це ж не основний їх напрямок діяльності, а побічний. Це по суті реалізація ними положень принципу законності в демократичному суспільстві, згідно з яким всім посадовим особам дозволено робити лише те, що дозволяє робити закон, а громадянам дозволяється робити все те, що не заборонено законом. Діючи згідно з цим принципом, на нашу думку, потерпілий має право вільно обирати лінію своєї поведінки, що відповідає рекомендаціям п. б) ст. 6 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою: «забезпечення можливості розкладення та розгляду думок та побажань жертв на відповідних етапах судового розгляду у тих випадках, коли зачіпаються їх особисті інтереси, без шкоди для обвинувачених та відповідно до відповідної національної системи кримінального правосуддя» [7].

Бувають випадки коли потерпілий й у справах приватного обвинувачення в суді відмовляється від обвинувачення і ніхто у такому разі не говорить, що потерпілий в

цьому випадку перестає бути представником сторони обвинувачення. Навпаки, автори стверджують, що саме в стадії судового розгляду потерпілий є представником сторони обвинувачення, а в інших не завжди. На наш погляд, такий висновок є помилковим, бо одного й того ж учасника кримінального процесу в залежності від стадії кримінального провадження відносити до різних груп його учасників є помилкою. Мабуть, підозрюваний, обвинувачений і засуджений чи виправданий можуть змінювати свій статус, але не групу учасників кримінального провадження. Так, підозрюваний може стати обвинуваченим, а потім засудженим чи виправданим, але і він завжди залишається представником сторони захисту. Так само й потерпілий завжди залишається представником сторони обвинувачення.

Більше того, лише одна поява потерпілого в кримінальному провадженні є проявом обвинувачення, про що зазначають С. Резніченко і Г. Резніченко. На їх думку, «Говорячи про характерні риси «потерпілого від кримінального правопорушення» в кримінальному праві і кримінальному процесі, слід також розглянути функції даної категорії. В кримінальному процесуальному праві це поняття є необхідним, щоб виділити потерпілого серед інших учасників кримінального процесу, наділити його специфічними правами і обов'язками для реалізації призначення кримінального судочинства. Іншу функцію виконує поняття потерпілого в кримінальному праві. Воно необхідне для визначення підстав кримінальної відповідальності, її диференціації й індивідуалізації» [8, с. 187].

Висновки. Проведене дослідження надає підстави стверджувати, що потерпілий без будь-яких умов чи застережень повинен відноситися до групи учасників кримінального провадження, які іменуються «сторони обвинувачення». У зв'язку з цим необхідно внести відповідні зміни до КПК. Зокрема, до п.п. 19, 25 та 26 ч. 1 ст. 3 КПК та глави 3 КПК під назвою «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», виключивши з її змісту §4 «Потерпілий і його представник».

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387>.
2. Черненко А. П. Чи завжди потерпілий є суб'єктом кримінального переслідування? *Потерпілий у досудовому провадженні : матер. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 19.11.2010)*. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2010. С. 24-27.
3. Нікішов Г. І. Потерпілий в кримінальному провадженні: сторона чи ні? URL : https://protocol.ua/ua/poterpiliy_v_kriminalnomu_provadzhenni_storona_chi_ni/.
4. Скрипник Д. Функції потерпілого та його представника у кримінальному провадженні. URL : https://protocol.ua/ru/funktsii_poterpilogo_ta_yogo_predstavnika_u_kriminalnomu_provadzhenni/.
5. Гловюк І. В. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності потерпілого у кримінальному провадженні України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2013. Вип. № 16. С. 233-236.
6. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с.
7. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью (Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text.
8. Резніченко С. В., Резніченко Г. С. Деякі проблеми визначення поняття «потерпілий» у кримінальному законодавстві України. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 184-188.

Надійшла до редакції 07.06.2022

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387>. [in Ukr.].
2. Chernenko, A. P. (2010) *Chy zavzhdy poterpilyy ye sub"yektom kryminal'noho peresliduvannya? [Is the victim always the subject of criminal prosecution?]* *Poterpilyy u dosudovomu provadzhenni : mater. kruhloho stolu (m. Dnipropetrovs'k, 19.11.2010)*. Dnipropetrovs'k : DDUVS, pp. 24-27. [in Ukr.].
3. Nikishov, H. I. *Poterpilyy v kryminal'nomu provadzhenni: storona chy ni? [The victim in criminal proceedings: a party or not?]* URL : https://protocol.ua/ua/poterpiliy_v_kriminalnomu_provadzhenni_storona_chi_ni/. [in Ukr.].
4. Skrypnyk, D. *Funktsiyi poterpiloho ta yoho predstavnyka u kryminal'nomu provadzhenni [Functions of the victim and his representative in criminal proceedings]*. URL : https://protocol.ua/ru/funktsii_poterpilogo_ta_yogo_predstavnika_u_kriminalnomu_provadzhenni/. [in

Ukr.].

5. Hlovyuk, I. V. (2013) Problemy vyznachennya funktsional'noyi spryamovanosti diyal'nosti poterpiloho u kryminal'nomu provadzhenni Ukrainy [Problems of determining the functional orientation of the victim's activity in the criminal proceedings of Ukraine]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «PRAVO»*. Issue № 16, pp. 233-236. [in Ukr.].

6. Loboiko L. M. () Kryminal'nyy protses [Criminal procedure] : pidruch. Kyiv : Istyna, 2014. 432 p. [in Ukr.].

7. Deklaratsyya osnovnykh printsypov pravosudiya dlya zhertv prestupleniy i zloupotrebleniya vlast'yu (Rezolyutsyya 40/34 General'noy Assamblei ot 29 noyabrya 1985 goda) [Declaration of basic principles of justice for victims of crimes and abuse of power (Resolution 40/34 of the General Assembly dated November 29, 1985)]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text. [in Russ.].

8. Reznichenko, S. V., Reznichenko H. S. (2022) Deyaki problemy vyznachennya ponyattya «poterpilyy» u kryminal'nomu zakonodavstvi Ukrainy [Some problems of defining the concept of «victim» in the criminal legislation of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo*. № 1, pp. 184-188. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan. On the function of the victim in criminal proceedings. The authors concluded that the victim should treat the prosecution without any conditions or reservations, even if he refuses to testify, because he only expresses his attitude to the results of the proceedings, and the very fact of his appearance is the basis for bringing the perpetrator to justice. criminal liability. It is the same as the investigator or the prosecutor decides to close the criminal proceedings, they do not cease to be representatives of the prosecution in this case, they simply act within the law. This is essentially the implementation of the provisions of the rule of law in a democratic society, according to which all officials are allowed to do only what the law allows, and citizens are allowed to do everything that is not prohibited by law. Acting in accordance with this principle, according to the authors, the victim has the right to freely choose the course of his behavior, which is consistent with the recommendations of paragraph b) of Art. 6 Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Even if a victim of a private prosecution withdraws from the prosecution, no one claims that the victim has ceased to be a representative of the prosecution. On the contrary, the authors argue that at the stage of the trial the victim is a representative of the prosecution, and in others not always. This conclusion, according to the authors, is erroneous, because the same participant in the criminal process, depending on the stage of the criminal proceedings, cannot be attributed to different groups of its participants. Yes, a suspect can be charged and then convicted or acquitted, but he always remains a representative of the defense. Similarly, the victim always remains a representative of the prosecution, which should be amended accordingly, Art. 3 and to Chapter 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *victim, prosecution, private prosecution, denial of prosecution, the right of the victim to freely choose his line of conduct.*

УДК 343.638

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-308-314

Каріна АЛІЄВА ©

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕПОВАГУ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто проекти законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1.

© К. Алієва, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2346-9026>

akm-1881@ukr.net

Обґрунтовано підходи щодо встановлення юридичної відповідальності за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Запропоновано за вчинення публічних дій, які ображають честь та гідність працівника правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків і не супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є цей працівник, передбачити адміністративну відповідальність.

Ключові слова: *честь, гідність, неповага, працівник правоохоронного органу, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Розвиток України відбувається у напрямі становлення її як сучасної демократичної держави. Такий розвиток неможливий без запровадження правових механізмів захисту прав і свобод громадян, до яких належить і встановлення юридичної відповідальності за вчинення діянь, здатних заподіяти шкоду тим чи іншим суспільним інтересам чи інтересам окремих осіб.

До шкідливих діянь, які мають достатнє поширення в Україні і не набули належної правової оцінки у національному законодавстві, належать, зокрема, прояви неповаги у різних формах до працівників правоохоронних органів під час виконання ними службових обов'язків. У Верховній Раді України зареєстровані проекти законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 (далі – Проект № 1) та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 (далі – Проект № 2), метою яких, зокрема, є захист честі й гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків шляхом запровадження адміністративної відповідальності за правопорушення зазначеної категорії (Проект № 1) [1] та запровадження адміністративної відповідальності за образу поліцейських, працівників Державної прикордонної служби України під час виконання ними своїх службових обов'язків, а так само членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону під час залучення їх до охорони громадського порядку (Проект № 2) [2].

Водночас ступінь суспільної небезпеки цих діянь та інших проявів неповаги до працівників правоохоронних органів, їх вплив на нівелювання авторитету органів державної влади є недостатньо дослідженим, потребує розгляду доцільності встановлення не адміністративної, а кримінальної відповідальності у разі їх вчинення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням дослідження підстав встановлення юридичної відповідальності за діяння проти працівників правоохоронних органів присвячені праці як українських, так і закордонних науковців, зокрема: М. Бажанова, О. Бандурки, Л. Гаухмана, П. Грішаніна, В. Дзюби, С. Єрмолаєвої-Задорожньої, М. Журавльова, В. Клименка, В. Колпакова, А. Комзюка, М. Лошицького, Т. Мінки, В. Навроцького, В. Осадчого, В. Сташиса, Є. Стрельцова, М. Хавронюка, С. Яценка тощо. Проте на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо визначення ступеня суспільної небезпеки проявів неповаги у різних формах до працівників правоохоронних органів.

Метою статті є визначення наявності або відсутності достатніх соціальних (соціально-психологічних) принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу та обґрунтування доцільності встановлення юридичної відповідальності за це діяння та її виду.

Виклад основного матеріалу. Причини і умови злочинності проти працівників правоохоронних органів криються як в об'єктивних явищах і процесах життєдіяльності людей, так і в груповій свідомості. Соціальна зумовленість цього виду злочинності, як і злочинності загалом, залежить від стану політичного, соціального та духовно-морального життя суспільства на певному етапі його розвитку.

З кожним роком рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням службовій діяльності працівників правоохоронних органів, поступово збільшується. Динаміка цього виду злочинності характеризується зростанням. У структурі перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів переважають, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю,

приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб», 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», 369-2 «Зловживання впливом» КК України. Протягом останнього часу зберігається тенденція до переважання цих кримінальних правопорушень у структурі перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів [3, с. 2].

Яскравим прикладом приниження честі та гідності працівників правоохоронних органів в Україні є поведінка окремих так званих «блогерів». Наприклад, блогер Vitos Dnprg опублікував відео, на якому видно, як він зухвало поводитьсь у присутності працівника патрульної поліції, що зупинив його автомобіль, світить ліхтарем йому в обличчя, говорить на підвищених тонах, грубо і агресивно, а потім плює в обличчя поліцейського [4].

Проте притягти до адміністративної або кримінальної відповідальності за такі дії зараз неможливо. Винних осіб притягують до адміністративної чи кримінальної відповідальності лише у разі, якщо приниження честі та гідності працівників правоохоронних органів супроводжується злісною непокорю законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків (ст. 185 КУпАП) або ж посяганням на їх здоров'я чи життя чи опір (Розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України).

Наведене підтверджується вироками судів. Наприклад, 04.09.2021 р., приблизно о 02.00 екіпаж у складі інспектора взводу № 1 роти № 4 БПП в м. Бориспіль УПП в Київській області ДПП В. та інспектора взводу № 1 роти № 4 БПП в м. Бориспіль УПП в Київській області ДПП К. прибув на виклик за повідомленням про порушення тиші. В. та К. почали з'ясувати обставини події, назвали свої прізвища, посади, спеціальні звання та розпочали словесну бесіду з М. та її співмешканцем щодо припинення порушення громадського порядку на вулиці. Останні, не бажаючи виконувати законні вимоги, не реагували на вказівки працівників патрульної поліції, намагаючись покинути місце події, прикриваючись при цьому собакою породи «стафордшир-тер'єр». Під час з'ясування обставин М., яка перебувала у стані алкогольного сп'яніння, почала поводити себе зухвало та в грубій формі голосно висловлювалася нецензурною лайкою на адресу працівників патрульної поліції, відмовлялася виконувати їх законні вимоги, а саме припинити порушення громадського порядку, тобто вчиняла правопорушення, передбачені ст. 173, ч. 1 ст. 178 КУпАП. Суд визнав М. винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 342 КК України [5].

Інший приклад судової практики. Працівники патрульної поліції Р. та Л. підійшли до громадянина Д. та повідомили йому, що на лінію «102» надійшла скарга щодо його поведінки у громадському місці, однак останній, висловлюючись нецензурною лайкою в бік працівників правоохоронного органу, здійснив намір завдати удар правою рукою в ділянку голови Л., однак останній ухилився від удару. Після цього, відповідно до вимог ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію», Р. застосував до Д. спеціальний засіб, споряджений речовинами сльозогінної та дратівливої дії, – газовий балончик. Д. визнали винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 343, ч. 2 ст. 345 КК України [6].

В обґрунтуванні Проекту № 2 зазначається, що образа поліцейського, працівника Державної прикордонної служби під час виконання ними службових обов'язків, військовослужбовця або члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, у випадку залучення їх до охорони громадського порядку повинно розглядатись як юридично-каране діяння та законодавство повинно передбачати адекватний механізм реагування на зазначені випадки. До 1996 р. положення КУпАП містили окрему норму (ч. 1 ст. 185 КУпАП), яка й передбачала адміністративну відповідальність за зазначені дії. З 1996 р. КК України 1960 р. був доповнений нормою (ст. 189-1), відповідно до якої ці дії були криміналізовані, але під час ухвалення КК України 2001 р. ці положення були «втрачені» та кримінальна/адміністративна відповідальність за образу правоохоронців фактично була скасована [2].

Зокрема, ст. 189-1 КК України 1960 р. передбачала відповідальність за образу

працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку, що каралось позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Під час вирішення питання законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за певне діяння, визначення доцільності встановлення адміністративної чи кримінальної відповідальності у разі його вчинення, одним з основних завдань є встановлення наявності або відсутності *достатніх принципів криміналізації*. До таких принципів, зокрема, належать соціальні (соціально-психологічні), тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки [8, с. 210].

З метою вивчення суспільної думки щодо наявності в Україні *соціальних (соціально-психологічних) принципів криміналізації* неповаги до працівника правоохоронного органу нами використаний метод анкетного опитування, поєднаний із серійним методом відбору респондентів з урахуванням професійного принципу (працівники Національної поліції України та судових органів Дніпропетровської, Запорізької та Харківської областей). При цьому вибірка населення цієї категорії становила 150 респондентів віком від 18 років (69,3 % респондентів – представники Національної поліції України (104), 30,6 % респондентів – представники судових органів (46)).

У процесі анкетного опитування нами поставлені, зокрема, такі питання: у чому саме полягають прояви неповаги до працівників правоохоронних органів (на прикладі Національної поліції України) під час виконання ними своїх професійних обов'язків; які причини поширення проявів такої неповаги; чи є ефективним чинне законодавство щодо запобігання проявам неповаги до працівників правоохоронних органів; чи є реформи правоохоронних органів дієвими у контексті запобігання проявам неповаги; які є можливі шляхи запобігання проявам неповаги до працівників правоохоронних органів.

Виконане опитування дозволяє констатувати таке.

Більшість опитаних респондентів під час своєї професійної діяльності так чи інакше стикалися з проявами неповаги до працівників правоохоронних органів – про це свідчать 76,0 % опитаних, що становить три чверті від загальної кількості респондентів, які взяли участь у дослідженні. З боку пересічних громадян прояви неповаги виникають набагато частіше, ніж з боку інших груп населення (йдеться про професійну належність). Про випадки проявів неповаги до працівників поліції з боку владних структур згадують 19,3 % респондентів, що у 3,5 рази менше, ніж під час спілкування з громадянами.

Під час дослідження встановлено, що серед проявів неповаги до працівників правоохоронних органів домінують образи та нецензурні висловлювання – на це звертають увагу 78,7 % респондентів. Ці дії, як правило, супроводжуються відмовою виконувати їх законні вимоги – 62,7 %, погрозою фізичної розправи – 34,0 %, намаганням вплинути на результати професійної діяльності працівників правоохоронних органів – 30,7 %, пошкодженням їх майна – 24,7 %. Порівняно нечасто буває поширення неправдивої інформації, яка ображає честь та гідність працівника правоохоронного органу – 1,3 %.

Причинами такого стану справ респонденти визнають кризу довіри до правоохоронних органів – 82,7 %, низький рівень правової культури громадян – 75,3 %, упереджене ставлення населення до правоохоронних органів – 68,0 %.

При цьому, на думку опитаних респондентів (74,6 %), реформи правоохоронних органів, які відбувалися протягом останніх декількох років, не є дієвими у контексті вирішення питань, пов'язаних із запобіганням проявам неповаги до працівників правоохоронних органів.

Чинне законодавство України також не можна, на думку респондентів, вважати ефективним у питанні запобігання проявам досліджуваного діяння. Найбільш неефективною вважається матеріальна відповідальність винних у його вчиненні – 100,0 % опитаних звернули на це увагу. Кримінальна відповідальність ефективна лише певною мірою (85,9 % визнали її неефективність), але потрібно корегувати кримінальне законодавство в частині криміналізації цього діяння. Цивільно-правова відповідальність

також суттєво не відрізняється від кримінальної за своєю ефективністю у досліджуваному напрямі (84,6 % зазначили її неієвність). Порівняно ефективною опитані респонденти визнали адміністративну відповідальність, хоча також зазначили, що цей вид відповідальності застосовується за діяння, пов'язані з неповагою до працівників правоохоронних органів, а не за самі прояви такої неповаги (21,9 %).

Аналіз генезису юридичної відповідальності за посягання на честь та гідність працівників правоохоронних органів, судової практики у цій сфері, застосування методу експертних оцінок дозволяє стверджувати, що встановлення адміністративної або кримінальної відповідальності за це діяння посідає одне з перших місць у його запобіганні.

Проект № 1 пропонує встановити адміністративну відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню, вимозі працівника Національної поліції України під час виконання ним службових обов'язків, а також умисні, публічні дії, які ображають честь та гідність працівника Національної поліції України під час виконання ним службових обов'язків, виражені в непристойній формі, осквернення поліцейського однострою (ч. 1 ст. 185 КУпАП), а також за вчинення таких саме дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 2 ст. 185 КУпАП) [1].

Проект № 2 також передбачає можливість встановлення відповідальності за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків, а також вчинення таких же дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця або їх образу у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 1 ст. 185 КУпАП), а також за публічну образу поліцейського під час виконання ним службових обов'язків або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 3 ст. 185 КУпАП) [2].

На нашу думку, ступінь суспільної небезпеки проявів неповаги до працівників правоохоронних органів залежить, зокрема, й від обстановки, в якій це діяння вчиняється. Під обстановкою, зокрема, розуміють кримінальні правопорушення, за сукупності з якими посягають на честь та гідність працівника правоохоронного органу. Як вже зазначалось, здебільшого посягання на честь та гідність працівників правоохоронних органів поєднуються із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» та 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» КК України.

Вважаємо, що кримінально караним треба визнавати посягання на честь та гідність працівника правоохоронного органу у випадку поєднання цього діяння із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень, тобто визнати таке посягання обтяжуючою ці правопорушення обставиною.

Висновки. На нашу думку, публічні дії, які ображають честь та гідність працівника правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків і не супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є цей працівник, потребують встановлення за їх вчинення адміністративної відповідальності. Відповідальність за посягання на честь та гідність працівника правоохоронного органу в разі опору цьому працівникові доцільно передбачити у ч. 3 ст. 342 КК України, а за таке ж посягання під час погрози вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків – у ч. 2 ст. 345 КК України. Нумерацію чинних частин 2, 3, та 4 ст. 345 КК України змінити на 3, 4 та 5 відповідно.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців : Проект закону України від 08.02.2021 № 5050. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71060.
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо

захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів : Проект закону України від 24.02.2021 № 5050-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217.

3. Єрмолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 217 с.

4. Скандально відомого блогера, який плюнув в обличчя поліцейському, затримали п'яним за кермом. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/skandalno-vidomoho-blohera-iaquy-piunuv-v-oblychchia-politseyskomu-zat/>.

5. Кримінальна справа № 359/11714/21. *Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області*.

6. Кримінальна справа № 308/11177/21. *Архів Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області*.

7. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>.

8. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209–214.

Надійшла до редакції 30.03.2022

References

1. Pro vnesennya zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya shchodo zakhystu chesti ta hidnosti pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy, chleniv hromads'kykh formuvan' z okhrony hromads'koho porядku i derzhavnoho kordonu ta viys'kovosluzhbovtiv [On amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses regarding the protection of honor and dignity of officers of the National Police of Ukraine, members of public formations for the protection of public order and the state border, and military personnel] : Proyeckt zakonu Ukrainy vid 08.02.2021 № 5050. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71060. [in Ukr.].

2. Pro vnesennya zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya shchodo zakhystu chesti i hidnosti hromadyan ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [On amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses regarding the protection of honor and dignity of citizens and law enforcement officers] : Proyeckt zakonu Ukrainy vid 24.02.2021 № 5050-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217. [in Ukr.].

3. Yermolayeva-Zadorozhnyaya, S. V. (2019) Kryminolohichna kharakterystyka pereshkodzhannya sluzhbovyy diyal'nosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv ta yoho zapobihannya [Criminological description of obstruction of official activities of law enforcement officers and its prevention] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 217 p. [in Ukr.].

4. Skandal'no vidomoho blohera, yakyy plyunuv v oblychchya politseys'komu, zatrymaly p'yanyam za kermom [The scandalously famous blogger who spat in the face of a police officer was arrested for drunk driving]. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/skandalno-vidomoho-blohera-iaquy-piunuv-v-oblychchia-politseyskomu-zat/>. [in Ukr.].

5. Kryminal'na sprava № 359/11714/21 [Criminal case No. 359/11714/21. Archive of the Boryspil city and district court of the Kyiv region]. *Arkhiv Boryspil's'koho mis'krayonnoho sudu Kyiv's'koyi oblasti*. [in Ukr.].

6. Kryminal'na sprava № 308/11177/21 [Criminal case No. 308/11177/21]. *Arkhiv Uzhhorods'koho mis'krayonnoho sudu Zakarpat's'koyi oblasti*. [in Ukr.].

7. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 28 hrudnya 1960 roku [Criminal Code of Ukraine dated December 28, 1960]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>. [in Ukr.].

8. Popovych, O. (2018) Prynysypy kryminalizatsiyi: ponyattya, zmist ta dotrymannya (na prykladi st. 110-2 KK Ukrainy) [Principles of criminalization: concept, content and compliance (on the example of Article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 209–214. [in Ukr.].

ABSTRACT

Karina Alieva. Legislative regulation of legal liability for disreputation of a law enforcement officer. The article concerns consideration of the draft laws of Ukraine «On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Protection of the Honor and Dignity of Employees of the National Police of Ukraine, Members of Public Organizations for the Protection of Public Order and the State Border, and Military Servicemen» dated February 8, 2021 No. 5050 and «On amending the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Protection of Honor and Dignity of Citizens and Law Enforcement Officers» dated February 24, 2021 No. 5050-1.

The author provides separate social (social-psychological) principles of criminalization of disrespect to a law enforcement officer, obtained as a result of using the questionnaire survey method combined with the serial method of selecting respondents taking into account the professional principle (employees of the National Police of Ukraine and judicial bodies of Dnipropetrovsk, Zaporizhia, and Kharkiv regions). She carried out an analysis of individual court verdicts in criminal cases related to

encroachment on the honor and dignity of law enforcement officers. Approaches to establishing legal responsibility for disrespecting a law enforcement officer are substantiated. It is proposed to provide for administrative liability for the commission of public actions that offend the honor and dignity of a law enforcement officer during the performance of his official duties and are not accompanied by the commission of other criminal offenses of which this employee is the victim. Part 3 of Art. 342 of the Criminal Code of Ukraine, and for the same offense during the threat of murder, violence or destruction or damage to property against an employee of a law enforcement agency in connection with the performance of official duties – in Part 2 of Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *honor, dignity, disrespect, law enforcement officer, administrative responsibility, criminal responsibility.*

УДК 343.123.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-314-321

Гліб БАРАБАШ[©]

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРАВООХОРОННА СИСТЕМА НІМЕЧЧИНИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз нормативно-правової бази та загальних принципів роботи правоохоронної системи Федеративної Республіки Німеччини. Визначено основні напрями діяльності її правоохоронних органів, попередження ними злочинності та налагодження системи роботи органів поліції для забезпечення максимально безпечних умов життєдіяльності кожної особи, розглянуто політику і стратегію боротьби зі злочинністю, стратегію, форми і методи діяльності поліції, взаємовідносини поліції з іншими державними органами. Визначено загальний напрям діяльності поліцейських сил права поліції Німеччини, відображена її організаційна структура. Розглянуто основні завдання поліцейських сил Німеччини та наступні функції поліції у вигляді забезпечення громадського порядку та безпеки на території країни і на її кордонах; виявлення і розслідування злочинів; підтримання внутрішньої безпеки; профілактика злочинів тощо. Досліджено повноваження поліції на рівні Федеральної поліції у складі Федерального відомства із кримінальних справ (кримінальна поліція); Федерального відомства з охорони конституції (політична поліція і контррозвідка); Федеральної прикордонної охорони; Військової поліції бундесверу; Служби митного розшуку Міністерства фінансів; залізничної, транспортної і повітряної поліції Міністерства транспорту. Також досліджено повноваження Поліції земель та Допоміжні підрозділи поліції. Розглянуто основні функції та повноваження Федерального відомства із кримінальних справ (Bundeskriminalamt – БКА) щодо забезпечення інформацією і встановленню контактів між усіма поліцейськими органами і службами країни у сфері боротьби зі злочинністю; функції національного бюро Інтерполу; ведення слідства у справах, пов'язаних з контрабандою та нелегальним розповсюдженням наркотиків, незаконним обігом зброї та вибухових речовин тощо.

Ключові слова: *правоохоронні органи, поліція, поліцейська система, громадський порядок, громадська безпека.*

Постановка проблеми. Завдання комплексного наукового дослідження системи поліцейських органів та світових стандартів їх діяльності актуалізується і через те, що законодавче закріплення питань діяльності поліції в національному законодавстві перебуває тільки на етапі реформування. В Україні тривалий час здійснюється реформування правоохоронної системи і органів поліції зокрема, але вітчизняний законодавець ніяк не може визначитися, за якою моделлю будувати систему органів поліції. Нами проаналізовано діяльність поліції Федеративної Республіки Німеччина з метою визначення найбільш ефективних форм та прийомів в її діяльності, що можуть

© Г. Барабаш, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1820-017X>

voron1206@gmail.com

бути використані в сучасних умовах в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз правоохоронної системи Федеративної Республіки Німеччина здійснювали науковці, як-от: О. Проневич, В. Січка, В. Князев, Н. Сазонова та ін. У наукових роботах було проаналізовано адміністративну структуру та повноваження підрозділів поліції Федеративної Республіки Німеччина, при цьому не досліджено можливість використання досвіду поліції Німеччини в Україні.

Мета статті передбачає аналіз та узагальнення матеріалу щодо структури та діяльності поліції Німеччини щодо використання досвіду її діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Німеччині загальний напрям діяльності поліцейських сил визначається федеральним Міністерством внутрішніх справ. Воно є багатофункціональним урядовим органом, який у поліцейській сфері довгий час залишався лише контролюючою інстанцією. З 1983 року МВС Німеччини стало вищим органом щодо ухвалення рішень у сфері громадської безпеки.

Поліція Німеччини наділена правом арешту, затримання, обшуку, допиту, проведення оперативно-розшукових заходів, збору відповідної інформації, люстрації, придушення антиконституційних дій тощо.

Організаційна структура поліції відображає адміністративно-територіальний устрій Німеччини, обумовлений її федеративною формою. У поліцейській системі виділяють федеральний і земельний рівні, а також муніципальні органи громадської безпеки. Тож поліцейська система Німеччини належить до півцентралізованого типу управління. Поліція Німеччини в цілому налічує 350 000 співробітників, з яких 80 % обіймають посади молодшого начальницького складу, для призначення на які необхідно отримати диплом про закінчення поліцейської школи [1, с. 45].

Федеративний характер поліцейського апарату породжує певний організаційний (і термінологічний) різномісний у структурі поліцейських сил суб'єктів федерації. Водночас загальним у структурі земельних поліцейських органів є те, що очолює їх чиновник у ранзі міністра, в чій обов'язки входить велика кількість різноманітних функцій. Поліції відведена провідна роль у підтриманні громадського порядку, в боротьбі зі злочинністю та у підтримці «внутрішньої безпеки». За визначенням німецьких експертів, загроза безпеці – це сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави.

Основним завданням поліцейських сил Німеччини є запобігання загрози суспільній безпеці. До функцій поліції належать такі: забезпечення громадського порядку та безпеки на території країни і на її кордонах; виявлення і розслідування злочинів; підтримання внутрішньої безпеки; профілактика злочинів; пропаганда правових знань серед населення і заходів щодо дотримання безпеки; захист і допомога населенню в надзвичайних ситуаціях (стихійні лиха, катастрофи, військові дії); участь у заходах цивільної оборони [2, с. 2–3].

Розслідування злочинів проводиться, головним чином, поліцейськими службами, що перебувають у підпорядкуванні федеральної влади і міністра внутрішніх справ відповідної землі. Однак відповідно до ст. 163 КПК Німеччини обов'язки із розслідування злочинів і кримінального переслідування злочинців покладені як на кримінальну, так і на охоронну (уніформовану) поліцію (загальнополіцейські частини).

Через те, що останніми роками в більшості земель були введені службові директиви про розмежування компетенції кримінальної поліції і загальнополіцейських частин, на кримінальну поліцію покладено обов'язок, в основному, із розслідування тяжких і складних злочинів, а на загальнополіцейські частини – розслідування незначних злочинів і правопорушень, а також злочинів середньої тяжкості за дорученням вищих поліцейських органів: транспортні злочини у зв'язку з дорожньо-транспортними пригодами, порушення недоторканності житла, таємниці листування, нанесення тілесних ушкоджень, випадки примусу, вимагання і шахрайства, привласнення чужого майна (виключно з автомобілями), розтрати.

Федеральна поліція. До федеральних поліцейських відомств належать: Федеральне відомство із кримінальних справ (кримінальна поліція); Федеральне відомство з охорони конституції (політична поліція і контррозвідка); Федеральна прикордонна охорона; Військова поліція бундесверу; Служба митного розшуку Міністерства фінансів; залізнична, транспортна і повітряна поліція Міністерства транспорту.

Федеральне відомство із кримінальних справ (Bundeskriminalamt – БКА) було створено на підставі «Закону про освіту федерального відомства із кримінальних справ», який набрав чинності 15 березня 1951 року. Штаб-квартира БКА розміщена у Вісбадені. У 1955 року БКА мало 482 штатних співробітники, з них 246 чиновників кримінальної поліції, 17 співробітників по інших напрямках роботи, 184 службовці і 35 робітників. Бюджет цього відомства становив 66 млн німецьких марок, з яких витрати на утримання особового складу – 4 млн німецьких марок.

Для порівняння треба зауважити, що з 1998 році БКА працювало уже 4 700 штатних співробітників, з них понад 2 000 – співробітники кримінальної поліції. Бюджет відомства з 1998 року сягав 569,5 млн німецьких марок, з яких витрати на утримання особового складу становлять на цей час 351,2 млн євро.

Перетворення Федерального відомства із кримінальних справ в центральний орган, який керує всією системою кримінального розшуку і виконує найважливіші функції в цій сфері, почалося, по суті, з моменту його утворення, причому БКА відразу вийшло за межі своєї компетенції, розгорнувши активну діяльність у землях. Зростання повноважень БКА було законодавчо закріплено в законі 1969 року, який дозволяв втручання федеральної кримінальної поліції в роботу поліції земель.

Програма «внутрішньої безпеки» 1972 року передбачила розвиток БКА таким чином, щоб федеральна кримінальна поліція могла сама займатися розслідуванням у всіх випадках, коли «немає спеціальної згоди генерального прокурора або вищого земельного відомства землі про передачу справи до земельної поліції» [1, с. 44].

Важливою рисою розвитку БКА стало посилення в першу чергу її підрозділів, що займаються безпосередньо політичними справами, а саме «Боннської групи безпеки», яка виконує функції оперативного органу Федерального відомства з охорони конституції [3, с. 135].

До початку 1970-х років в БКА не було спеціального підрозділу для боротьби із загальною кримінальною злочинністю. З цією метою в кожному конкретному випадку використовувалися службовці різних відділів відомства. Пізніше за розпорядженням МВС ФРН була створена спеціальна слідча група у таких справах. В результаті поступово здійснюється пропозиція конференції міністрів внутрішніх справ земель про те, щоб охоронна і кримінальна поліція вже в початкових ланках були підпорядковані єдиному керівництву з центру. Новим структурним підрозділом у складі БКА став також спеціальний «відділ по боротьбі з тероризмом».

Практичні заходи щодо розвитку БКА знайшли відображення в законі, вдруге істотно змінений і доповнений закон про БКА від 1951 року. Йдеться про закон від 28 липня 1973 року, де визначено БКА «центральним відомством кримінальної поліції ФРН» і закріплює за ним право розслідування за власною ініціативою найбільш небезпечних (у тому числі політичного характеру) злочинів, підтримки кримінальної поліції земель і керівництва нею в найбільш серйозних випадках. Централізації поліцейської влади служать і суто технічні засоби. БКА перетворена в центр збору і електронної обробки необхідних поліції даних (кримінальні обліки, матеріали дактилоскопічної реєстрації).

На Федеральне відомство із кримінальних справ як центрального органу покладено основні функції щодо забезпечення інформацією і встановленню контактів між усіма поліцейськими органами і службами країни у сфері боротьби зі злочинністю; функції національного бюро Інтерполу; ведення слідства у справах, пов'язаних з контрабандою та нелегальним розповсюдженням наркотиків, незаконним обігом зброї та вибухових речовин, фальшивомонетництвом і тероризмом, якщо подібні злочини мають міжнародний характер; розслідування злочинів за дорученням керівних органів, а також розслідування злочинів, скоєних проти життя і свободи федерального президента, членів федерального уряду, Бундестагу, Федерального конституційного суду або гостей конституційних органів (§1 Закону про БКА) [1, с. 46].

Федеральне відомство із кримінальних справ розслідує порушення федерального і міжнародного законодавства. Крім того, відомство координує роботу кримінальної поліції всієї країни, веде центральну картотеку кримінальних справ, підтримує зв'язок з Інтерполом. Відповідно до закордонних публікацій, комп'ютеризовані кримінальні обліки БКА містять приблизно 2 млн документів.

У складі Управління Федерального відомства із кримінальних справ є до десяти підрозділів, включно з двома дослідними інститутами, в тому числі: а) слідчий, який

займається розслідуванням злочинів, пов'язаних з розповсюдженням наркотиків, терористичними акціями, фальшивомонетництвом, замахом на життя федерального президента, канцлера, членів уряду, Бундестагу і Федерального конституційного суду; б) наукових досліджень і статистики, в обов'язки якого входить комп'ютерна обробка інформації, що надходить в центральну ЕОМ, збір і аналіз даних розвідувального характеру, передача відомостей відповідним управлінням та службам, ідентифікація злочинців, проведення криміналістичних експертиз, досліджень, ведення статистичних обліків, підвищення кваліфікації співробітників поліції; в) забезпечення безпеки і охорони високопоставлених осіб, співробітників урядових органів; г) національне бюро Інтерполу, функції якого полягають в боротьбі з міжнародними злочинцями і налагодження співробітництва з правоохоронними органами інших країн – членів Інтерполу; д) видачі сертифікатів і різних дозволів.

Відповідно до положень закону про БКА в редакції 1973 року відомство виконує різноманітні завдання як на федеральному, земельному, так і на міжнародному рівнях. БКА вирішує такі завдання: 1) здійснює збір інформаційних матеріалів та інших документів, що стосуються боротьби зі злочинністю, в тому числі з організованою. БКА є також автоматизованим центром обміну інформацією між федеральною поліцією і поліцією земель; 2) інформує поліцію федерації і земель з питань, що становлять для них інтерес; 3) вивчає стан і динаміку злочинності, в тому числі і її організовані прояви, і на їх підставі готує статистичні звіти про злочинність; 4) надає допомогу поліції земель в боротьбі зі злочинністю, і зокрема, з її організованими проявами; 5) проводить заходи щодо вдосконалення діяльності кримінальної поліції, в тому числі і підрозділів по лінії боротьби з організованою злочинністю.

З метою надання допомоги у проведенні розслідування злочинів, в тому числі організованих, БКА може направляти своїх співробітників в органи поліції земель. Якщо міжнародна організована злочинність діє у прикордонних районах Німеччини, Федеральний міністр внутрішніх справ за погодженням з вищими органами влади відповідних земель може доручити боротьбу з нею іншим поліцейським силам. При загальнонаціональному розшуку БКА надає допомогу поліції федеральних земель. Спеціальний підрозділ БКА зі служби безпеки «Бонн» забезпечує охорону конституційних органів федерації та їх гостей з іноземних держав.

Федеральна прикордонна охорона (Bundesgrenzschuts) – ФПО є особливим видом поліцейських формувань. Вона заснована законом від 16 березня 1951 року. Це федеральна загальнополіцейська служба, яка підпорядковується Федеральному міністерству внутрішніх справ. ФПО налічує понад 30 тис. співробітників, включно з кандидатами на службу в поліції, що проходять підготовку, і приблизно 7 тис. цивільних службовців. Як зрозуміло з самої назви, ФПО створювалася для певних цілей, лише побічно пов'язаних з діяльністю внутрішніх поліцейських органів. Федеральна прикордонна охорона поділяється на чотири групи командування: «Південь», «Центр», «Північ» і «Берег», на командування школами і штабні управління. До компетенції цього відомства входять: забезпечення охорони території держави за допомогою нагляду за дотриманням паспортного режиму; охорона громадського порядку і безпеки у прикордонній зоні.

Одне з головних завдань прикордонної охорони – боротьба з незаконною імміграцією іноземних громадян. Для вирішення цього завдання на неї покладені такі функції: 1. Забезпечення спостереження і контролю за прикордонною зоною. 2. Перевірка документів у осіб, що перетинають кордони Німеччини, з метою боротьби з транснаціональною злочинністю. 3. Проведення оперативно-розшукових заходів щодо осіб, оголошених у федеральний розшук. 4. Проведення, в разі потреби, оперативних заходів щодо запобігання загрози ззовні і забезпечення захисту від неї в межах 30-кілометрової прикордонної зони. 5. Забезпечення спостереження і контролю за аеропортами і великими залізничними вокзалами.

Під час здійснення програми «внутрішньої безпеки» в 1970-х роках ФПО набула нових якостей, які перетворили її на універсальну централізовану воєнізовану поліцію, підпорядковану уряду федерації. Знову змінена в 1972 році ст. 35 Конституції Німеччини легалізувала її широкі повноваження становищем про використання ФПО для підтримки або відновлення громадської безпеки і порядку в особливо значущих випадках. До інших завдань ФПО належить охорона конституційних органів федерації (наприклад, Відомства федерального президента, Відомства федерального канцлера,

найважливіших міністерств, а також Федерального конституційного суду, міністерств), сприяння БКА у вирішенні завдань з охорони важливих осіб, а також завдання у відкритому морі і охорону довкілля. З 1 квітня 1992 року на ФПО додатково покладено виконання деяких завдань залізничної поліції і захист від посягань на цивільне повітряне сполучення. ФПО допомагає землям у вирішенні особливо відповідальних поліцейських завдань щодо запобігання експесів, наприклад під час офіційних візитів або демонстрацій. Крім того, вона надає допомогу в разі катастроф і стихійних лих. Крім функцій, покладених на неї законом, і низки інших, ФПО виконує і міжнародні поліцейські функції в рамках миротворчих акцій ООН. В даний час зростає значення завдань, які виконуються ФПО з охорони кордонів, що вступило в дію 26 березня 1995 року Шенгенської угоди, яка визначає здійснення послідовного контролю на зовнішніх кордонах

Закони від 11 серпня 1972 року і від 1 липня 1976 року проголошують ФПО поліцією федерації і закріплюють за нею надзвичайно широкі права. Водночас, відповідно до закону, службовці ФПО зберігають правовий статус комбатантів, а її частини залишаються резервом збройних сил. Прямим обов'язком ФПО за законом є підтримка поліцейських формувань земель у надзвичайних ситуаціях, активні дії в зв'язку з надзвичайним станом і в разі введення «стану оборони». В офіційних органах Німеччини не раз висловлювалися пропозиції вивести деякі частини ФПО із прикордонних районів і рівномірно розподілити їх по всій території країни. Першим кроком у цьому напрямі стало створення в 1972 році за наказом Міністерства внутрішніх справ ФРН так званої «групи 9» (GSG-9), за номером параграфа закону про використання частин ФПО у землях, що базується в Бонні. Передбачалося розміщення таких підрозділів у «критичних» пунктах всієї країни.

«Група 9» покликана вести боротьбу з тероризмом, найбільш небезпечними злочинами і повинна бути готова до використання в будь-який час і в будь-якому місці за призовом влади земель. Вона укомплектована снайперами, підривниками, зброярами, хіміками, електротехніками, радистами і іншими технічними фахівцями. Її службовці отримують не тільки практичні навички збройних дій і самозахисту, а й знання в галузі психології і права. Група оснащена новітньою зброєю, потужними транспортерами і вертольотами. Для зближення ФПО з поліцією була уніфікована система навчання її кадрів, принципи оплати та проходження служби. Тепер вона комплектується не за рахунок призовників, а із професійних поліцейських.

Федеральне відомство з охорони конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz) (ФВБК) являє собою таємну політичну поліцію і контррозвідку. Федеральне відомство з охорони конституції ФРН (в землях – земельні відомства з охорони Конституції) здійснює свою діяльність відповідно до закону «Про співпрацю федерації і земель у питаннях охорони конституції» від 27 вересня 1950 року. Відомство підпорядковане федеральному Міністерству внутрішніх справ. Згідно із законом, це відомство не може користуватися поліцейськими повноваженнями. Цей орган виконує завдання зі збору та оцінки інформації, повідомлень та інших даних про зазіхання на правопорядок і безпеку федеральної держави і його земель. У нього немає повноважень поліції, тобто йому не дозволяється проводити допити або арешти.

У Конституції Німеччини захист існуючого ладу визначено як охорона конституції. У законі 1950 року, яким була заснована ця секретна служба, вказувалося, що її завдання полягає у зборі відомостей, що стосуються посягань на правопорядок і заподіяння шкоди конституційному ладу федерації або земель. По суті це відомство є федеральною контррозвідкою. Діяльність з охорони конституції здійснюється в Німеччині на двох рівнях – федеральному і земельному. Для ефективного виконання своїх функцій федеральні і земельні органи з охорони конституції збирають інформацію про екстремістські організації, їх наміри і плани, які становлять загрозу безпеці, аналізують її для федерального уряду і урядів земель, для виконавчих органів і судів. Ще однією сферою діяльності органів з охорони конституції є протидія розвідувальній активності іноземних держав на суверенній території Німеччини. У своїй роботі вона взаємодіє із земельними органами з охорони конституції.

Оскільки це відомство не має поліцейських функцій, проведення оперативно-розшукових заходів доручається спеціальному відділу БКА, які займаються питаннями державної безпеки.

Законом від 1990 року уточнені правові основи діяльності ФВБК і забезпечені

права громадян. Нагляд за відомствами з охорони конституції в федерації та землях здійснюється міністрами, парламентами і уповноваженими урядів з питань охорони даних. Крім того, діяльність з охорони конституції перебуває під контролем судів. У систему МВС не входять такі поліцейські органи федерального значення:

1. Федеральна залізнична поліція, підпорядкована Управлінню залізниць Федерального міністерства транспорту. Основними завданнями цієї поліції є охорона громадського порядку на залізницях та залізничних спорудах, підтримання порядку на вокзалах, забезпечення безпеки руху та збереження вантажів. Співробітники поліції носять форму синього кольору. В разі відсутності представників інших поліцейських підрозділів співробітники залізничної поліції можуть взяти на себе виконання поліцейських функцій в повному обсязі.

2. Поліція Федерального міністерства пошти, радіостанцій і телеграфу. Співробітники цієї служби розслідують розкрадання поштових відправлень, підробку поштових та телеграфних документів, і деякі інші злочини, а також несуть охорону пошти, радіостанцій і телеграфу.

3. Служба митного розшуку, що займається розслідуванням податкових правопорушень.

4. Військова поліція МО, яка діє відповідно до Закону «Про застосування безпосереднього примусу і виконання особливих повноважень солдатами Бундесверу та цивільним персоналом охорони» від 1965 року.

5. Транспортна і повітряна поліція Федерального міністерства транспорту. Поліцейські підрозділи цієї поліції забезпечують безпеку на наземних і повітряних комунікаціях.

Поліція земель. Відповідно до положень Основного закону ФРН основу політики становлять поліцейські органи земель. Ст. 73 Основного закону встановлює, що винятковою законодавчою компетенцією федерації є «співпраця Федерації і земель у сфері кримінальної поліції і охорони конституції, установа Федерального відомства з кримінальних справ (БКА) і міжнародна боротьба зі злочинами». Кожна адміністративно-територіальна одиниця країни (земля) має власні поліцейські формування. Їх підрозділи підпорядковуються міністру внутрішніх справ землі, фінансуються урядом землі і знаходяться під командою поліцай-президента. Свої функції земельна поліція виконує в межах юрисдикції відповідної землі. Обов'язки та повноваження поліції кожної з земель, її юрисдикція та організована структура визначаються спеціальними поліцейськими приписами відповідної землі.

Поліція земель так звана «поліцейська виконавча служба» поділяється на дві складові частини: уніформовану поліцію (поліція громадської безпеки або поліція загального призначення) і кримінальну поліцію (кримінальний розшук). Структурно земельна поліція містить такі види: кримінальну поліцію (розслідування кримінальних злочинів), уніформовану охоронну поліцію (громадський порядок, безпеку дорожнього руху), поліцію оперативного реагування (поліція готовності). Уніформована поліція там, де є водні шляхи, містить також водну поліцію. Співробітники охоронної поліції носять форму сіро-зеленого і зелено-блакитного кольору.

У принципі забезпечення громадської безпеки та порядку – справа спільних поліцейських охоронних формувань. Їх завдання полягають від профілактики злочинності до кримінального переслідування. У тому, що стосується кримінального переслідування, охоронна поліція підпорядковується прокуратурі, яка й веде справу. Ця поліція контролює і вуличний рух.

Кримінальна поліція входить до складу земельного відомства у кримінальних справах, що підкоряється міністрові (в деяких землях – сенатору) внутрішніх справ. Земельне відомство із кримінальних справ розслідує особливо важливі справи, особливі злочини, пов'язані з організованою злочинністю, накопичує, узагальнює і аналізує інформацію про злочини та злочинців, яку направляють територіальні органи кримінальної поліції і тісно взаємодіють у боротьбі зі злочинністю з БКА. До завдань кримінальної поліції також входить запобігання і розслідування злочинів. У той час як охоронна поліція займається в першу чергу дрібними і незначними правопорушеннями, основна увага кримінальної поліції спрямована на небезпечні злочини і деякі інші кримінально-карані діяння. При цьому йдеться, насамперед, про вбивства, тяжкі злочини проти власності та, все більшою мірою, про злочини, вчинені організованими групами. У кримінальної поліції є, частково спільно з охоронною поліцією, спеціальні підрозділи.

Вони використовуються, головним чином, для боротьби з тероризмом, звільнення заручників, для здійснення охоронних заходів під час проведення різних заходів, а також для спостереження і розшуку.

Умовно завдання кримінальної поліції фахівці Німеччини поділяють на дві основні групи: запобігання злочинам та кримінальне переслідування злочинців. У поліції земель завдання профілактики покладені, насамперед, на управління кримінальної поліції і служби, які здійснюють функції керівництва.

У Німеччині у складі кожної земельної поліції є підрозділи, які займаються забезпеченням громадського порядку під час надзвичайних ситуацій, зокрема в період масових заходів. Вони прекрасно оснащені, добре навчені і підготовлені до дій у складних ситуаціях, до ухвалення самостійних рішень. Ці підрозділи займаються також організацією на ввіреній території цивільної оборони. Мова в цьому випадку йде про поліцію готовності, яка веде своє походження від поліції безпеки 1920-х років, наприклад річкова й берегова поліція землі Північної Рейн-Вестфалія, яка налічує 300 кадрових службовців і оснащена 31 патрульним судном. Крім того, вона готує поліцейські кадри. Поряд з цим вона надає допомогу поліцейським службам у справі нагляду за рухом транспорту, під час здійснення великих облав і великомасштабного розшуку. Поліція готовності використовується і в боротьбі з організованою злочинністю. В цей час в її рядах налічується понад 30 тис. чоловік. Підрозділи цього виду поліції дислокуються на всій території держави і підрозділяються на групи, батальйони і сотні. Співробітники поліції готовності носять форму сіро-зеленого кольору.

Одна з функцій цієї поліції – дії під час масових заворушень населення і заворушень, зокрема в умовах введення надзвичайного стану. У разі введення надзвичайного стану федеральний уряд може використовувати частини земельної поліції готовності за межами відповідної землі. Муніципальна поліція (міська), яку ще називають комунальною. Відповідно ідентичні функції виконують її підрозділи. Ця поліція, як правило, обслуговує великі міста.

Допоміжні підрозділи поліції. В системі поліцейських органів ФРН наявні підрозділи допоміжної поліції на рівні земель і муніципалітетів. Обов'язок формування допоміжних підрозділів поліції покладено на начальників поліції міст і округів. До допоміжних підрозділів поліції належать: добровільні служби поліції, наприклад в землі Баден-Вюртемберг; добровільні підрозділи внутрішньої і патрульної служби поліції, наприклад в землі Гамбург; поліцейські резерви федеральних органів (наприклад, прикордонної охорони). Правовою основою формування та використання допоміжних підрозділів поліції є нормативні акти, наприклад закони про добровільну поліцейську службу, положення § 48, 49 і 52 федерального закону про органи прикордонної охорони Німеччини [1, с. 45].

Працевлаштування поліцейських цих підрозділів проводиться на основі укладання індивідуальних трудових договорів. Співробітникам розглянутих підрозділів видаються відповідні посвідчення. Їх роботу спрямовують співробітники кадрів органів поліції. Як правило, особи, що входять до складу допоміжних підрозділів, залучаються до участі у проведенні великих поліцейських заходів в тих випадках, коли у поліції недостатньо власних сил. В основному ж вони займаються виконанням таких завдань: контролем і регулюванням вуличного руху, патрулюванням, охороною об'єктів. Вони можуть також виконувати обов'язки водіїв автотранспорту і зв'язківців. Співробітники формувань допоміжних підрозділів поліції землі Гамбурга мають право на носіння зброї.

Підготовка кадрів. Загальнонаціональним і навчальним закладом поліції Німеччини є Федеральна академія поліції (Хільтруп, недалеко від Мюнхена). Одночасно в структурі поліції кожної із земель функціонує власна поліцейська школа. Вся підготовка поліцейських кадрів побудована за трирівневою системою: початковий, підвищений і вищий рівень підготовки. Крім поліцейських шкіл, у підготовці кадрів беруть участь земельні школи управління.

Висновки. Проаналізований нами матеріал щодо структури та діяльності поліції Німеччини дозволив зробити узагальнення щодо того, що досвід діяльності може бути частково використаний в Україні, але лише в частині діяльності підрозділів поліції під час припинення масових заворушень та затримання активних їх учасників. Однак, якщо порівняти діяльність поліції Німеччини декілька років тому і останній рік, то можна сказати про втрату нею ефективності, оскільки протидіяти хвилі мігрантів, яка захопила всю Європу, і Німеччину зокрема, їх протиправну діяльність, – поліція Німеччини

зупинити не може. Пов'язано це з відсутністю політичної волі керівництва країни чи непрофесійністю поліцейських – сказати складно, оскільки ми не знаємо всіх складових цієї ситуації. Але одне можна стверджувати: діяльність поліцейських структур Німеччини останні роки не є настільки ефективною і дієвою у забезпеченні громадського порядку та безпеки в суспільстві, щоб можна було використати цей досвід в Україні в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Проневич О. С. Реформування національних поліцейських систем Німеччини та Польщі у 90-х роках ХХ ст.: стратегічні напрями і результати. *Право і безпека*. Харків, 2011. № 1. С. 44–47.
2. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України : порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 36 с.
3. Січкач В. О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав та свобод людини (організаційно-правовий аспект) : монограф. Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2009. 174 с.

Надійшла до редакції 07.06.2022

References

1. Pronevych, O. S. (2011) Reformuvannia natsionalnykh politseiskykh system Nimechchyny ta Polshchi u 90-kh rokakh XX st.: stratehichni napriamy i rezultaty [Reforming the national police systems of Germany and Poland in the 90s of the XX century: strategic directions and results]. *Pravo i bezpeka*. № 1, pp. 44–47. [in Ukr.].
2. Pronevych, O. S. (2011) Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti politsii (militsii) Nimechchyny, Polshchi ta Ukrainy : porivnialno-pravovyi analiz [Organizational and legal principles of the police (police) of Germany, Poland and Ukraine: a comparative legal analysis] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 36 p. [in Ukr.].
3. Sichkar, V. O. (2009) Vykorystannia dosvidu politsii zarubizhnykh krain v diialnosti militsii Ukrainy po zabezpechenniu prav ta svobod liudyny (orhanizatsiino-pravovyi aspekt) [Using the experience of the police of foreign countries in the activities of the police of Ukraine to ensure human rights and freedoms (organizational and legal aspect)] : monohraf. Donetsk : Noulidzh (Donetske viddilennia), 174 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Glib Barabash. The German law enforcement system and the regulatory framework of its activities. This article analyzes the legal framework and general principles of the law enforcement system of the Federal Republic of Germany. The main activities of its law enforcement agencies, crime prevention and police system to ensure the safest living conditions of each person, policy and strategy to combat crime, strategy, forms and methods of police, police relations with other government agencies. The general direction of activity of police forces of law of police of Germany is defined, its organizational structure is reflected. The main tasks of the German police force and the following functions of the police in the form of public order and security in the country and on its borders are considered; detection and investigation of crimes; maintaining internal security; crime prevention, etc.

The experience of the German police can be partially used in Ukraine, but only in the part of the activities of the police units during the cessation of mass riots and the detention of their active participants. However, if we compare the activity of the German police a few years ago and the last year, we can say that it has lost its effectiveness, since the German police cannot stop the wave of migrants that has taken over all of Europe, and Germany in particular, their illegal activities. This is due to the lack of political will of the country's leadership or the unprofessionalism of the police – it is difficult to say, since we do not know all the components of this situation. But one thing can be said: the activity of police structures in Germany in recent years has not been so efficient and effective in ensuring public order and safety in society that it is possible to use this experience in Ukraine in modern conditions.

Keywords: law enforcement agencies, police, police system, public order, public safety.

УДК 343.541.2/611.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-322-329

Світлана КОРОГОД[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО, ПОСДНАНЕ ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ

Досліджено закордонний досвід окремих країн щодо правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством.

З огляду на важливість врахування зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством, зазначено, що критерієм відбору країн, які підлягали дослідженню, була схожість правових систем країн колишнього Радянського Союзу (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) та територіальна особливість розташування поряд з Україною (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина).

Як наслідок, виокремлено та систематизовано позитивний закордонний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством.

Ключові слова: закордонний досвід, закордонне законодавство, умисне вбивство, згвалтування, сексуальне насильство.

Постановка проблеми. Цілком справедливо відзначає С. Я. Лихова, що безпека людини – це стан, в якому небезпека і умови, які призводять до фізичної, психічної шкоди і матеріальних збитків, контролюються заради збереження здоров'я та добробуту окремих людей і суспільства в цілому. Враховуючи це, слушно наголошує автор, що враховуючи інтеграційні процеси, які сьогодні надзвичайно активно протікають у Європі, процеси гармонізації правових систем європейських держав, які стосуються не лише тих держав, які вступили до Європейського Союзу, а і тих держав, які лише прагнуть цього, процес європейської глобалізації, ми не можемо не звертатися до європейських норм і стандартів в галузі гарантій безпеки людини. Права і свободи людини мають реальну цінність лише тоді, коли існують реальні гарантії їх захисту і реалізації [1, с. 4].

Поряд із цим, як слушно наголошує М. Цимбалюк, правові системи в сучасному світі не можуть ізолюватися одна від іншої. І особливо виразною стає потреба у їх взаємодії в часи докорінного реформування держави і суспільства, яке відбувається вже понад тридцять років в Україні та інших пострадянських державах. Постає проблема використання закордонного правового досвіду [2, с. 20].

Більше того, Ю. Шемшученко, спираючись на вислів Рене Давида: «Причинами міжнародної напруженості часто є незнання і нерозуміння чужого досвіду, в тому числі правового, ізоляціонізм і відчуття вищості», зазначає, що одним із найважливіших проблем сьогодення є подолання цих негативних явищ, які заважають взаєморозумінню різних народів [3, с. 25].

Незважаючи на зазначене вище, значення досліджень, які стосуються врахування та імплементації міжнародного досвіду кримінально-правового регулювання набуває неабиякої актуальності в умовах сучасних цивілізаційних процесів, які в першу чергу наві'язуються Україні сусідніми державами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження окремих питань кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством, здійснювали такі вчені, як

© С. Корогод, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6696-6818>

k_kpk@dduvs.in.ua

Ю. Антонян, О. Дудоров, К. Задоєв, Н. Маковецька, М. Мельник, А. Ткаченко, М. Самарчук, М. Стетюха, М. Хавронюк, Ю. Швец, О. Шигонін та ін. Але дослідження закордонного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, не було предметом окремих наукових досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні закордонного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Є. Стрельцов, складні процеси, які відбуваються сьогодні на світовому рівні, у певному регіоні або окремій державі, незалежно від їх змісту та спрямованості, потребують відповідної правової бази для їх урегулювання (у загальному розумінні цього поняття) [4, с. 42].

Також погоджуємось із О. Берило, що для того щоб належним чином проаналізувати дію та зміст будь-якої кримінально-правової норми, треба порівняти її із закордонним законодавством країни з відповідною системою права. Це дасть змогу розширити бачення можливих моделей її конструкції. Ба більше, розвиток сучасного кримінального законодавства України передбачає імплементацію норм міжнародного законодавства та з розвитком кримінального законодавства багатьох країн в умовах глобалізації дасть змогу успішно гармонізувати КК України з кримінальним законодавством сучасної Європи [5, с. 181–182].

Тим часом П. Черепій відзначає, що злочини проти життя і здоров'я є найбільш небезпечними посяганнями на особу. Відповідальність за їх вчинення передбачена у кримінальних законах усіх закордонних держав. Водночас система таких посягань, способи регламентації кримінальної відповідальності, межі караності часом істотно розрізняються [6, с. 12].

Тож, окреслюючи важливість врахування закордонного досвіду кримінально-правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, відзначимо, що критерієм відбору країн, які підлягають дослідженню, є схожість правових систем країн колишнього Радянського Союзу (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) та країни, які за територіальною особливістю розташовані поряд з Україною (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина). Також попередимо читача, що у зв'язку з тим, що кримінальне законодавство закордонних країн, яке є у вільному доступі, викладено здебільшого російською мовою, тому в роботі цитування буде подано в перекладі з російської.

Отже, у КК Азербайджанської Республіки норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розміщена у Главі 18 «Злочини проти життя та здоров'я» Розділу VIII «Злочини проти особи» (120.2.6. з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння, так само як і зґвалтуванням чи іншими насильницькими діями сексуального характеру) [7, с. 146].

Як можемо бачити, азербайджанський законодавець вирішив об'єднати два склади умисного вбивства (умисне вбивство з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення та умисне вбивство із зґвалтуванням чи іншим насильницькими діями сексуального характеру) в один пункт 120.2.6. формуючи такий вид кваліфікованого вбивства – вбивство з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння, так само як і зґвалтуванням чи іншими насильницькими діями сексуального характеру.

Цей крок азербайджанського законодавця є цікавим, однак одночасно і спірним. Адже вбачається, що, з одного боку, у випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи сексуального насильства з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (як умисне вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення) [8]. А з іншого боку, умисне вбивство із зґвалтуванням або сексуальним насильством може охоплюватись змістом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення, а в інших проявах – виходити за межі такого змісту [9, с. 85]. Тому, на нашу думку, доцільніше все ж таки розділяти ці кваліфіковані склади умисного вбивства в окремі пункти.

Білоруський законодавець кримінально-правову норму, яка передбачає

кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розмістив у Главі 19 «Злочини проти життя та здоров'я» Розділу VII «Злочини проти людини» (п. 7 ст. 139 пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру) [10].

В першу чергу звертається увага на те, що білоруським законодавцем виділяється більший перелік кваліфікованого умисного вбивства. Зокрема, порівняно з українським законодавством, хочеться виділити вбивство особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпорадному стані, та вбивство з метою отримання трансплантата чи використання елементів трупа. Більше того, відразу помітно, суворість верхньої межі покарання за кваліфіковане вбивство – смертна кара. Формулювання диспозиції умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, майже повністю відповідає українському.

Вірменський законодавець кримінально-правову норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розмістив у Главі 16 «Злочини проти життя та здоров'я» Розділу VII «Злочини проти людини» (п. 12 ст. 104 пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру) [11].

Одразу помітно неозброєним оком, що у КК Вірменії передбачено меншу нижню границю покарання як за просте умисне вбивство, так і за кваліфіковане.

Якщо в КК України за ч. 1 ст. 115 передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, за ч. 2 ст. 115 КК України – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавлення волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому п. 6 ч. 2 цієї статті [12], то в КК Вірменії за умисне вбивство передбачено позбавлення волі від шести до дванадцяти років, а за кваліфіковане вбивство, в тому числі й за умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру – позбавлення волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років чи довічне позбавлення волі [11].

Цікавим шляхом пішов грузинський законодавець. Зокрема, у кримінальному кодексі Грузії було розділено в окремі статті умисне вбивство та умисне вбивство за обтяжливих обставин. Зокрема, у ст. 108 Глави 19 «Злочини проти життя» Розділу 7 «Злочини проти людини» передбачено відповідальність за умисне вбивство, а у ст. 109 умисне вбивство за обтяжливих обставин [13, с. 165].

Як бачимо, у КК Грузії взагалі відсутня кваліфікуюча обставина умисного вбивства у вигляді зґвалтування або сексуального насильства. Однак цікавою практикою вбачається розділення простого умисного вбивства та умисного вбивства за обтяжуючих обставин в окремі кримінально-правові норми. Більше того, умисне вбивство за обтяжуючих обставин поділено за трьома рівнями суспільної небезпеки. Також вбачається і національне забарвлення, що характерне для грузинського народу. Це, зокрема, по-перше, віднесення до обтяжуючих обставин умисне вбивство члена сім'ї. По-друге, наявність додаткового покарання у вигляді обмеження прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

Проте відсутність кваліфікуючої обставини умисного вбивства у вигляді зґвалтування або сексуального насильства грузинський законодавець компенсує внаслідок включення смерті потерпілого як наслідок зґвалтування (ст. 137 КК Грузії) або дій сексуального характеру (ст. 138 КК Грузії).

Отже, як бачимо, грузинський законодавець ухвалив рішення умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством віднести до кваліфікуючих складів відповідних діянь. Водночас необхідно зазначити, що відповідно до положень КК Грузії тяжкі наслідки зґвалтування або інших дій сексуального характеру не можуть передбачати смерть потерпілої (потерпілого). Однак про довічне позбавлення волі як про верхню межу покарання тут не йдеться. У першому випадку максимальне покарання позбавлення волі до 20 років, а у другому – до 15 років.

У Пенітенціарному кодексі Естонії повторюється позиція грузинського законодавця. Тож смерть потерпілого передбачено як наслідок зґвалтування (п. 4 ч. 2 ст. 141 Пенітенціарного кодексу Естонії) та дій сексуального характеру, які вчинене проти волі людини (п. 4 ч. 2 ст. 141-1 Пенітенціарного кодексу Естонії). Ба більше, незвичним для української правової системи є те, що у Пенітенціарному кодексі Естонії до кримінальної відповідальності може бути притягнуто юридичну особу, навіть за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах.

У КК Казахстану умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, на кшталт КК Азербайджану поєднано в

одному пункті з умисним вбивством з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення.

Окремо необхідно зазначити, що незвичним для українського кримінального законодавства є виділення кваліфікованого умисного вбивства в умовах надзвичайної ситуації або під час масових заворушень. Що можливо, мало б місце і в КК України, особливо в сучасних умовах соціально-політичної нестабільності Батьківщини. Більше того, у КК Казахстану окремо виділяється особливо кваліфіковане вбивство. На думку казахстанського законодавця, найбільшою суспільною небезпекою наділене вбивство малолітньої особи.

Умисне вбивство із зґвалтуванням киргизький законодавець відносить до кваліфікованого умисного вбивства. Водночас не типовим є формулювання цього пункту (умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті в інших формах).

У КК Латвії передбачено окремі кримінально-правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 117 КК Латвії) та умисне вбивство при особливо обтяжуючих обставинах (ст. 118 КК Латвії), умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, належить до першого типу. Отже, на відміну від переважної більшості вже розглянутих зарубіжних кримінальних законодавств, у КК Латвії диспозиція ст. 117 має обмежений склад діянь сексуального характеру, які можуть бути вчинені в рамках умисного вбивства. Разом із тим, необхідно наголосити, що за умисне вбивство при особливо обтяжуючих обставинах (ст. 118 КК Латвії), як максимальна міра покарання передбачено смертну кару. Що з відповідної сторони характеризує відносну суворість латвійського кримінального законодавства, щодо захисту досудового, судового розслідування та порядку відбування покарання [14].

Литовським законодавцем взагалі не передбачено такої кваліфікуючої обставини умисного вбивства, як зґвалтування або сексуальне насильство. Більше того, загибель потерпілого не передбачено як наслідок ні в зґвалтуванні (ст. 149 КК Литви), ні в сексуальному насильстві (ст. 150 КК Литви). У зв'язку з цим умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, кваліфікується сукупністю [15].

Серед кваліфікованого виду умисного вбивства у КК Республіки Молдова не передбачено умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Проте смерть потерпілого може бути наслідком зґвалтування (ст. 171 КК Молдови) чи насильницьких дій сексуального характеру (ст. 172 КК Молдови). Водночас, не зважаючи на схожу ситуацію з КК Грузії (в частині відсутності кваліфікованого складу умисного вбивства поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством), ще однією відмінністю є те, що молдовським законодавцем за зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру передбачено верхню межу покарання у вигляді довічного позбавлення волі. На відміну від КК Грузії, де у першому випадку максимальне покарання позбавлення волі до 20 років, а у другому – до 15 років [16].

У КК країн колишнього Радянського Союзу умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру, поєднано з умисним вбивством з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння. Ця практика поєднання двох кваліфікованих складів умисного вбивства вже була помічена у розглянутих кримінальних законодавствах Азербайджану та Казахстану. Також хочеться відмітити, що за кваліфікований склад умисного вбивства, в тому числі і умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру, у КК деяких закордонних країн передбачено найбільшу наявну в правовому полі світу міру покарання – смертну кару [17].

Досліджуючи КК Таджикистану, можемо побачити характерне для низки вже розглянутих країн (Азербайджан, Казахстан) поєднання умисного вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення з умисним вбивством, пов'язаним з зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру. Водночас знову помітна суворість кримінальної відповідальності за кваліфіковане умисне вбивство – смертна кара [18].

Оглядаючи ст. 101 КК Туркменістану, можемо побачити характерну для України кваліфіковану обставину умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру. Проте дещо дивує відносна м'якість санкції. Адже за кваліфікований вид умисного вбивства передбачено максимальну міру покарання у вигляді позбавлення волі до двадцяти п'яти років.

У КК Узбекистану передбачено кваліфікований вид умисного вбивства у поєднанні із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої потреби у протиприродній формі. Вбачається, наявне формулювання другої частини цього пункту «насильницьке задоволення статевої потреби у протиприродній формі» звужує всі інші можливі прояви сексуального насильства, які можуть бути вчинені. А тому, вважаємо, що формулювання у вигляді: «умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством» більшою мірою відповідає заявленим потребам кримінального законодавства.

Зазначимо, що серед країн, які за територіальною особливістю розташовані поряд з Україною, ми умовно виділяємо: Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина.

Досить незвичною у КК Польщі є побудова диспозиції кваліфікованого вбивства. Це, зокрема, стосується поєднання двох (з використанням вогнепальної зброї або вибухових речовин), а іноді й трьох (у зв'язку із захопленням заручника, зґвалтуванням або розбоем) складів кваліфікованого умисного вбивства в окремих пунктах. Ба більше, у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачено у ст. 148 КК Польщі, тільки умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням, обмежуючи діяння у вигляді умисного вбивства, поєднаного із сексуальним насильством [19, с. 124].

Румунським законодавцем не виділяється окремої кваліфікованої обставини умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Проте наявна характерна для досліджуваних країн кримінальна відповідальність за кваліфіковане вбивство у вигляді довічного позбавлення волі. Однак у ст. 218 передбачено кримінальну відповідальність за зґвалтування, де смерть потерпілого передбачено як особливо тяжкі наслідки [20].

Словацьким законодавцем розділено кваліфіковані види умисного вбивства на дві окремі кримінально-правові норми (ст. 144 та ст. 145 КК Словацької Республіки). Більше того, в обох статтях відсутнє умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством [21].

У кримінальному законодавстві Угорщини не передбачено кваліфіковане вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Більше того, у КК Угорщини взагалі відсутня кримінально-правова норма за зґвалтування. Однак у ст. 197 Розділу 19 встановлено кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, але відсутні наслідки у вигляді смерті потерпілого [22].

Висновки. Отже, дослідження закордонного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, дало змогу стверджувати таке. У більшості досліджуваних країн умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є кваліфікованим видом умисного вбивства (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, Туркменістан, Узбекистан). У Латвії та Польщі умисне вбивство поєднане тільки із зґвалтуванням, обмежуючи при цьому випадки вчинення умисного вбивства, поєднаного із сексуальним насильством.

У низці досліджуваних країн взагалі не передбачено умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Однак смерть потерпілого визначено як особливо тяжкі наслідки при зґвалтуванні або сексуальному насильстві (Грузія, Естонія, Молдова, Словаччина). А у кримінальному законодавстві Литви та Угорщини і цього не передбачено.

У деяких країнах (Азербайджан, Казахстан, Таджикистан) умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, поєднане із складом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Досліджуючи санкцію за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що переважна більшість країн (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, Узбекистан) встановили максимальну міру покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У невеликої кількості країн передбачено смертну кару (Білорусія, Таджикистан). Найлояльнішим на покарання за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, видався КК Туркменістану, де, зокрема, передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 25 років.

Водночас було встановлено, що незвичним для української правової системи є

практика, запроваджена у Пенітенціарному кодексі Естонії, згідно з якою до кримінальної відповідальності може бути притягнуто юридичну особу, в тому числі за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах.

Надалі актуальним напрямом досліджень вбачається встановлення юридичного складу умисного вбивства, поєднаного із звалтуванням або сексуальним насильством.

Список використаних джерел

1. Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за порушення безпеки людини за законодавством держав-учасниць Європейського Союзу : монограф. Київ : Ред. журн. «Право України», 2012. 89 с.
2. Цимбалюк М. М. Порівняльне правознавство: поступ у майбутнє. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. наукових пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Криценка; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 20–24.
3. Шемшученко Ю. С. Місія порівняльного правознавства. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. наукових пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Криценка; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 25–29.
4. Стрельцов Є. Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 42–53.
5. Берило О. Кримінальне законодавство зарубіжних країн про відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 181–182.
6. Черепій П. П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2019. 257 с.
7. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / науч. редактирование, предисловие докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова, перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 325 с.
8. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
9. Дудоров О. О. Умисне вбивство, поєднане зі звалтуванням: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 77–92.
10. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: http://continent-online.com/document/?doc_id=30414984#pos=6;-140.
11. Уголовный кодекс Республики Армении. URL : http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7472.
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
13. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава, вступ. статья к.ю.н., доц. В. И. Михайлова, обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкредидзе, перевод с грузинского И. Мериджанашвили. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.
14. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашова. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.
15. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL : <http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakonlatviius.pdf>.
16. Уголовный кодекс Республики Молдова URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923.
17. Onyshchuk I. Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 167–177.
18. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=3353;-45.
19. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э. А. Саркисовой; перевод с польского Д. А. Бурилович. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.
20. Art 188 Omorul Codul Penal. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gezdmnrzgi/art-188-omorul-codul-penal?dp=gqytsojugu3dk>.
21. Trestný zákon. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>.
22. Act C of 2012 on the Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUngary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

Надійшла до редакції 11.04.2022

References

1. Lykhova, S. Ya. (2012) Kryminal'na vidpovidal'nist' za porushennya bezpeky lyudyny za zakonodavstvom derzhav-uchasnyts' Yevropeys'koho Soyuzu [Criminal liability for violation of human security under the legislation of the member states of the European Union] : monohraf. Kyiv : Red. zhurn. «Pravo Ukrainy», 89 p. [in Ukr.].
2. Tsymbalyuk, M. M. (2012) Porivnyal'ne pravoznavstvo: postup u maybutnye. Porivnyal'ne pravoznavstvo: suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku [Comparative jurisprudence: progress to the future. Comparative jurisprudence: current state and prospects of development] : zb. naukovykh pr. / za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. P. Tykhoho, M. M. Tsymbalyuka, I. S. Krytsenka; upor. O. V. Kresin, I. M. Sytar. L'viv : L'vivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, pp. 20–24. [in Ukr.].
3. Shemshuchenko, Yu. S. (2012) Misiya porivnyal'nogo pravoznavstva. Porivnyal'ne pravoznavstvo: suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku [The mission of comparative jurisprudence. Comparative jurisprudence: current state and prospects of development] : zb. naukovykh pr. / za red. YU. S. Shemshuchenka, V. P. Tykhoho, M. M. Tsymbalyuka, I. S. Krytsenka; upor. O. V. Kresin, I. M. Sytar. L'viv : L'vivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, pp. 25–29. [in Ukr.].
4. Strel'tsov, Ye. L. (2016) Skladni suchasni protsesy intehratsiyi mizhnarodnoho, zarubizhnoho ta natsional'nogo zakonodavstv [Complex modern processes of integration of international, foreign and national legislation]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 1 (12), pp. 42–53. [in Ukr.].
5. Berylo, O. (2019) Kryminal'ne zakonodavstvo zarubizhnykh krayiny pro vidpovidal'nist' za nenadannya dopomohy khvoromu medychnym pratsivnykom [Criminal legislation of foreign countries on liability for failure to provide assistance to a sick by a medical worker]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, pp. 181–182. [in Ukr.].
6. Cherepiy, P. P. (2019) Kryminal'na vidpovidal'nist' za umysne vbyvstvo z osoblyvoyu zhorstokystyu za zakonodavstvom Ukrainy [Criminal liability for intentional murder with particular cruelty under the legislation of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / DVNZ «Prykarpats'kyy natsional'nyy universytet imeni Vasyl'ya Stefanyaka». Ivano-Frankivsk, 257 p. [in Ukr.].
7. Ugolovnyi kodeks Azerbaydzhanskoj respubliki [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan] / nauch. redaktirovaniye, predisloviye dokt. yurid. nauk, prof. I. M. Ragimova, perevod s azerbaydzhanskogo B. É. Abbasova. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo «Yuridycheskiy tsentr Press», 2001. 325 p. [in Russ.].
8. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttya ta zdorov'ya osoby [On judicial practice in cases of crimes against life and health of a person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 07.02.2003 № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>. [in Ukr.].
9. Dudorov, O. O. (2016) Umysne vbyvstvo, poyednane zi zvaltvanniam: pytannya kvalifikatsiyi ta vdoskonalennya kryminal'nogo zakonu [Intentional murder combined with rape: the question of qualification and improvement of the criminal law]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. № 4 (76), pp. 77–92. [in Ukr.].
10. Ugolovnyi kodeks Respubliki Belarus' [Criminal Code of the Republic of Belarus]. URL : http://continent-online.com/document/?doc_id=30414984#pos=6;-140. [in Russ.].
11. Ugolovnyi kodeks Respublyiki Armenii [Criminal Code of the Republic of Armenia]. URL : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7472. [in Russ.].
12. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine dated 04.05.2001]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
13. Ugolovnyi kodeks Gruzii [Criminal Code of Georgia] / nauch. red. Z. K. Bigvava, vstup. stat'ya k.yu.n., dots. V. I. Mikhaylova, obzorn. stat'ya d.yu.n., prof. O. Gankrelidze, perevod s gruzynskogo I. Meridzhanashvili. Sankt-Peterburg : Yzdatel'stvo «Yurydycheskiy tsentr Press», 2002. 409 p. [in Russ.].
14. Ugolovnyi kodeks Latviyskoj Respubliki [Criminal code of the Latvian Republic] / nauch. red. i vstup. stat'ya kand. yurid. nauk A. I. Lukashova i kand. yurid. nauk É. A. Sarkisovoy. Perevod s latyshskogo kand. yurid. nauk A. I. Lukashova. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo «Yuridycheskiy tsentr Press», 2001. 313 p. [in Russ.].
15. Ugolovnyi kodeks Litovskoy Respubliki [Criminal Code of the Republic of Lithuania]. URL : <http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakonlatviirus.pdf>. [in Russ.].
16. Ugolovnyi kodeks Respubliki Moldova [Criminal Code of the Republic of Moldova]. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923. [in Russ.].
17. Onyshchuk, I. (2021) Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 2, pp. 167–177.
18. Ugolovnyi kodeks Respubliki Tadzhykistan [Criminal Code of the Republic of Tajikistan]. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=3353;-45. [in Russ.].
19. Ugolovnyi kodeks Respublyiky Pol'sha [Criminal code of the Republic of Poland] / nauch. red. kand. yurid. nauk, dots. A. I. Lukashov, dokt. yurid. nauk, prof. N. F. Kuznetsova; vstup. stat'ya kand. yurid. nauk, dots. A. I. Lukashova, kand. yurid. nauk, prof. É. A. Sarkisovoy; perevod s pol'skogo

D. A. Burilovich. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo «Yuridicheskyy tsentr Press», 2001. 234 p. [in Russ.].

20. Art 188 Omorul Codul Penal. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gezdmnrzgi/art-188-omorul-codul-penal?dp=gqytsojugu3dk>. 21. Trestný zákon. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300-22-Act-C-of-2012-on-the-Criminal-Code>. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

ABSTRACT

Svitlana Korogod. Foreign experience of individual countries, regarding the legal regulation of responsibility for deliberate murder combined with rape or sexual violence. In the article the author has conducted a study of foreign experience of individual countries, regarding the legal regulation of responsibility for deliberate murder combined with rape or sexual violence.

The author, outlining the importance of taking into account foreign experience in criminal-legal regulation of responsibility for the intentional murder, combined with rape or sexual violence notes that the criterion for selecting countries that were subject to the study of the similarity of the legal systems of the former Soviet Union (Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Estonia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Moldova, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan) and territorial feature Location next to Ukraine (Poland, Romania, Slovakia, Hungary).

As a result of the study, the author distinguished and systematized the positive foreign experience of legal regulation of responsibility for intentional murder is combined with rape or sexual violence.

Investigation of foreign experience of legal regulation of responsibility for intentional murder is combined with rape or sexual violence enabled to assert the following. In most of the investigated countries, intentional murder is combined with rape or sexual violence acts as a qualified type of intentional murder (Azerbaijan, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Poland, Turkmenistan, Uzbekistan). In Latvia and Poland, deliberate murder is combined only with rape, while limiting the cases of committing intentional murder combined with sexual violence.

In a number of investigated countries, there is no intentional murder combined with rape or sexual violence. Instead, the death of the victim is defined as particularly severe consequences in rape or sexual violence (Georgia, Estonia, Moldova, Slovakia). And in the Criminal Legislation of Lithuania and Hungary, it is not provided.

In some countries (Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan), deliberate murder is combined with rape or sexual violence combined with a deliberate murder in order to hide another criminal offense or to facilitate its commitment.

Investigating the sanction for the deliberate murder combined with rape or sexual violence, it was found that the vast majority of countries (Azerbaijan, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Poland, Uzbekistan) have established a maximum degree of sentence in the form of life imprisonment. In a small number of countries there is a mortal punishment (Belarus, Tajikistan). The most beautiful for punishment for a deliberate murder is combined with rape or sexual violence issued by the Criminal Code of Turkmenistan, where, in particular, it is foreseen maximum punishment in the form of deprivation of lines for a period of 25 years.

At the same time, it was found that unusual for the Ukrainian legal system is the practice introduced in the Penitentiary Code of Estonia. Accordingly, a legal entity may be attracted to criminal responsibility, including intentional murder in burdensome circumstances.

Keywords: *foreign experience, foreign legislation, intentional murder, rape, sexual violence.*

УДК 334.02

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-330-336

**Олександр
НЕКЛЕСА**[©]
викладач

**Денис
ЮР'ЄВ**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

АКТУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Виявлено прогалини чинного кримінального законодавства, а саме: проблеми правозастосування статті 368 Кримінального кодексу України, що викликає необхідність більш ґрунтовного дослідження цих положень. Низький рівень якості цього законодавства, яке регламентує відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, призводить до суттєвих проблем притягнення до кримінальної відповідальності.

Реформи антикорупційного законодавства в Україні зумовили зміни у формулюванні назви та викладі диспозиції цієї норми. У початковій редакції Кримінального кодексу України вона мала назву «Одержання хабаря», а нині – «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Зокрема, зміна назви пов'язана з розширенням об'єктивної сторони. Безумовно, з'ясування дискусійних питань кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України, за ознаками об'єктивної сторони допоможе виявити переваги та недоліки досліджуваної законодавчої конструкції. Необхідність такого дослідження зумовлена і тим, що від його вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозастосовної практики в частині кваліфікації злочинної діяльності.

***Ключові слова:** хабар, неправомірна вигода, службова особа, службове становище.*

Постановка проблеми: Відповідно до ст. 19 Конституції України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1]. Наведена норма Основного закону поширюється на всіх службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової влади, виконують свої службові обов'язки у державному апараті, в органах місцевого самоврядування або на окремих підприємствах, в установах та організаціях. Крім того, службове становище особи, відомча чи галузева належність органу, сфера його діяльності, характер та обсяг повноважень або форма власності, на підставі якої створені та функціонують підприємства, установи й організації, не мають суттєвого значення у застосуванні ч. 2 ст. 19 Конституції України [1].

У ст. 2 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією закріплено, що кожна сторона цієї конвенції вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким посадовим особам, для

© О. Неклеса, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9572-9600>
sanuzh@ukr.net

© Д. Юр'єв, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7251-9114>
densyao77@gmail.com

них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків [2].

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією є ратифікованою Верховною Радою України. Внаслідок імплементації національного законодавства до європейського було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». Тому в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) зазнали змін чимало норм, що встановлюють відповідальність за службові злочини, вчинення яких зумовлене службовим становищем винної особи [2]. Одним із них є зміна статті 368 КК України, а саме прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою, яка за старою редакцією вказувала на таке діяння, як одержання службовою особою в будь-якому вигляді неправомірної вигоди за виконання чи невиконання в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. У літературі прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду розглядають як згоду службової особи щодо наміру на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища і може бути здійснене в будь-якій формі (усній, письмовій, SMS-повідомленням тощо). Крім того, вказується, що зміст цієї форми фактично обмежується лише тим, що службова особа схвалює (не заперечує) намір того, хто прагне у майбутньому передати їй неправомірну вигоду. Тож доцільно з'ясувати питання, що вважати неправомірною вигодою, як її оцінювати й які санкції застосовувати?

Характеристику складу цього, як і будь-якого злочину, традиційно розпочинають з аналізу об'єкта злочину. Одні науковці вважають, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є суспільні відносини, які забезпечують правильну (нормальну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій, а також їх службових осіб, в частині їх непідкупності та фінансування виключно у порядку, встановленому законодавством [3]. Під правильною діяльністю розуміється діяльність цих органів лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Цікаво визначає родовий об'єкт службових злочинів (який є характерним і для злочину, передбаченого ст. 368 КК України) В. Тацій, який зазначає, що у розділі XVII Особливої частини КК України встановлена кримінальна відповідальність за злочини, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах і публічного, і приватного права. Ці діяння належать до так званих загальних видів службових злочинів, безпосереднім об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права [4, с. 524].

О. Узунува й Є. Артьомов у своїй науковій статті зазначають, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, потрібно вважати три групи суспільних відносин:

1) безпосереднім обов'язковим об'єктом – авторитет органів державної влади й їх посадових осіб, які належно здійснюють функції держави у зв'язку із посадою та пов'язаною з нею законною винагородою, а не за додаткові незаконні переваги;

2) безпосереднім факультативним об'єктом – авторитет органів державної влади, який стосується ухвалення ними законних рішень;

3) безпосереднім факультативним об'єктом – права третіх осіб, що були порушені внаслідок ухвалення рішення [5, с. 142].

Якщо об'єкт злочину є суспільними відносинами, то предмет злочину – об'єктом матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяч особи конкретного складу злочину. В примітці до ст. 364-1 КК України визначено, що неправомірною вигодою є грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. Аналогічна норма закріплена й у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції».

Є. Найдьон зазначає, що неправомірна вигода – родове поняття, яке охоплює склад злочину, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [6, с. 123].

Мета статті: на підставі аналізу об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, визначити позиції щодо уніфікації правозастосовної практики в частині кваліфікації цього діяння.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення поняття «неправомірна вигода» наведено у примітці до ст. 364-1 КК України, а також у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»: «Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав». Для досягнення поставленої нами мети необхідно висвітлити базові характеристики поняття «неправомірна вигода». Зокрема, наголосимо на тому, що неправомірна вигода може мати матеріальний чи нематеріальний характер. Крім цього, дослідники алгоритмів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою наголошують на виокремленні важливої деталі для подальшої кваліфікації кримінального правопорушення і доказування: річ, яка передається як неправомірна вигода, повинна мати цінність для особи, яка її приймає або одержує. Цікавим є висвітлення у теоретичному аспекті розуміння процесу надання переваг, пільг або послуг, адже визнання переваг, послуг або пільг майновими здійснюється за умови, що вони надаються безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, але підлягають оплаті. Тобто стосовно переваг, пільг або послуг простежується ідентична класифікація: безоплатність або оплачуваний характер [7].

Із цього випливає необхідність висвітлення базових складових кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, до яких належать об'єктивна сторона, об'єкт, суб'єктивна сторона, суб'єкт суспільно небезпечного діяння. Як свідчить правозастосовна практика, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є:

- майно, зокрема вилучене з вільного обігу (гроші, цінності й інші речі);
- право на майно (документи, що надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо);
- будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних або туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо) [7].

Тож вбачаємо широкий спектр майнових і немайнових благ, які можуть бути отримані набувачем від надавача неправомірної вигоди за вчинення заздалегідь обумовленого комплексу дій, які за замовчуванням не мають позитивного змісту для розвитку суспільства і держави. Акцентуємо увагу на тому, що законодавець не обмежує перелік наведених вище благ, передбачаючи їх розширення через розвиток суспільних відносин та поліфонічність прагнень і бажань службових осіб, які отримують неправомірну вигоду.

У процесі аналізу ст. 368 КК України ми розглянули примітку цієї статті, у якій диференційовано розмір неправомірної вигоди на значний (розмір отриманої неправомірної вигоди в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), великий (розмір отриманої неправомірної вигоди у 200 і більше разів перевищує НМДГ) та особливо великий (отримана неправомірна вигода в 500 і більше разів перевищує НМДГ) [4; 7].

Найбільш важливою складовою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є об'єктивна сторона кримінального правопорушення, адже її наявність є визначальною під час здійснення кваліфікації суспільно небезпечного діяння та оцінці наявних фактичних даних. Зважаючи на це, практичним працівникам треба розрізняти альтернативні діяння досліджуваного кримінального правопорушення і виокремлювати їх залежно від ситуації, що склалася:

- прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Треба розуміти, що під прийняттям службовою особою пропозиції чи обіцянки розуміють вчинення відповідною службовою особою комплексу дій, а саме: висловлення згоди в

будь-який спосіб, відсутність заперечення проти прийняття відповідної обіцянки чи пропозиції, чи в будь-який інший спосіб невчинення дій з реагування, як передбачено ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції», на пропозицію чи обіцянку того, хто пропонує або обіцяє надати неправомірну вигоду в майбутньому;

– одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [7].

Із вищевикладеного випливає, що об'єктивна сторона охоплює і безпосереднє одержання неправомірної вигоди, що виражається шляхом учинення певних дій, активне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, тобто висловлення згоди на пропозицію вчинити чи не вчинити певні дії в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища тощо. Водночас законодавець не відхиляє вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, шляхом бездіяльності, тобто пасивного прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду (так звана «мовчазна згода»). Практичним працівникам під час виявлення та документування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди слід зважати на те, що дане суспільно небезпечне діяння належить до кримінальних правопорушень із формальним складом і вважається закінченим із моменту, коли службова особа прийняла пропозицію, обіцянку або одержала хоча б частину неправомірної вигоди. На нашу думку, виокремлення моменту вчинення даного кримінального правопорушення впливає на успіх його подальшого документування і фіксації, а також перебіг досудового розслідування. З огляду на це треба зауважити, що уповноважені службові особи повинні мати ґрунтовні базові знання і навички, які стосуються реагування на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України. Аналізуючи момент прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, можна вивести таке твердження: об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, вичерпується фактом прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди. Цим пояснюється те, що відповідні дії службової особи, обумовлені неправомірною вигодою, перебувають за межами об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, а відповідальність за ст. 368 КК України настає незалежно від того: а) чи одержано неправомірну вигоду до або після вчинення цих дій; б) чи було заздалегідь обумовлене одержання неправомірної вигоди; в) чи виконала службова особа дії, які повинна була чи могла вчинити за неправомірну вигоду; г) чи збиралася вона їх виконувати або не мала такого наміру [7].

Здійснення виключно аналізу об'єктивної сторони та об'єкта досліджуваного кримінального правопорушення робить його дослідження однобоким та поверховим. Ми дотримуємося позиції, що звернення до суб'єктивної сторони та суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, формує повне уявлення про особливості притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення досліджуваного суспільно небезпечного діяння. Суб'єктом цього кримінального правопорушення є лише службова особа публічного права, що висвітлено у відповідній примітці до ст. 364 КК України. Відповідно до примітки, наведеної у ст. 364 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Зауважимо, що поняття «службових осіб» насправді досить широке і містить чимало тлумачень та формулювань, серед яких можна навести таке: «Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому

числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів». Однак треба вивести загальне правило, закладене законодавцем у ст. 368 КК України, що суб'єктом службових злочинів і зокрема злочину, передбаченого ст. 368 КК України, є спеціальний суб'єкт – службова особа, але тільки публічного права, адже, якщо незаконну винагороду одержує службова особа приватного права (ч. 3 ст. 18 КК України), відповідальність настає за ст. 368-3 КК України, а якщо ця особа надає публічні послуги – відповідальність настає за ст. 368-4 КК України [7].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і наявністю корисливих мотивів. Причому між умислом особи, яка отримує неправомірну вигоду чи приймає пропозицію/обіцянку надання неправомірної вигоди, і діями особи, яка надає неправомірну вигоду, пропонує чи обіцяє її надати, завжди є тісний, нерозривний зв'язок, бо обидва вони усвідомлюють, що вчиняють дії, які становлять собою кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України. Якщо особа, що фактично передає незаконну винагороду, із тих чи інших причин (наприклад, унаслідок обману або зловживання довірою) не усвідомлює, що надає неправомірну вигоду, вона не може нести відповідальність за ст. 368 КК України, а службова особа – за його одержання. За таких умов дії останньої можуть бути кваліфіковані (за наявності підстав) як службове зловживання, шахрайство, незаконне збагачення тощо.

За результатами виконаного дослідження можна вивести твердження стосовно того, що прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, – це одна з найнебезпечніших форм корисливого зловживання владою чи службовим становищем, однак ми переконані, що це кримінальне правопорушення не має жодного адекватного законного способу боротьби, оскільки нині чітко не визначено та не закріплено у законодавстві санкцій. Межі покарання, яке може бути призначено за вчинення цього кримінального правопорушення, є розмитими, що має наслідком затягування корупційних справ, які тягнуться довго, неефективно та безрезультатно. На нашу думку, найбільш раціональним вирішенням цієї проблеми є закріплення неправомірної вигоди у кримінальному законодавстві не лише як поняття, але й висвітлення базових ознак кримінального правопорушення. За результатами дослідження ст. 368 КК України нами виявлено необхідність більш суворої регламентації призначення покарання за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, оскільки достатня поінформованість усіх верств населення, окреслення меж боротьби з отриманням неправомірної вигоди повинні дати позитивні результати. Крім того, треба наголосити, що визначення поняття «неправомірна вигода» є неповним та не охоплює способів її отримання. Варто розширити та доповнити поняття «неправомірна вигода» поняттям «хабар», який власне і замінили ширшим терміном «неправомірна вигода» [7-8].

Висновки. Під час аналізу ст. 368 КК України нами висвітлено широкий спектр майнових і немайнових благ, які можуть бути отримані набувачем від надавача неправомірної вигоди за вчинення заздалегідь обумовленого комплексу дій, які за замовчуванням не мають позитивного змісту для розвитку суспільства і держави. Акцентуємо на тому, що законодавець не обмежує перелік наведених вище благ, передбачаючи їх розширення через розвиток суспільних відносин та поліфонічність прагнень і бажань службових осіб, які отримують неправомірну вигоду. Об'єктивна сторона охоплює і безпосереднє одержання неправомірної вигоди, що виражається шляхом учинення певних дій, активне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, тобто висловлення згоди на пропозицію вчинити чи не вчинити певні дії в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища тощо. Водночас законодавець не відхиляє вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, шляхом бездіяльності, тобто пасивного прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду (так звана «мовчазна згода»). Для запобігання неповноті цього дослідження нами розглянуто також суб'єктивну сторону і

суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України. На нашу думку, найбільш раціональним вирішенням цієї проблеми є закріплення неправомірної вигоди у кримінальному законодавстві не лише як поняття, але й висвітлення базових ознак кримінального правопорушення. За результатами дослідження ст. 368 КК України нами виявлено необхідність більш суворої регламентації призначення покарання за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, оскільки достатня поінформованість усіх верств населення, окреслення меж боротьби з отриманням неправомірної вигоди повинні дати позитивні результати.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : Конвенція, Міжнародний документ від 27.01.1999 № ETS173. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 47–48. Ст. 497.
3. Валле В. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини в Україні. URL : https://issuu.com/duh-i-litera/docs/koruptcia_extract (дата звернення: 02.04.2022 р.).
4. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
5. Арт'юмов Є. Аналіз статті 368 Кримінального кодексу України на відповідність вимогам юридичної техніки, гуманності й верховенства права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 141–150.
6. Найд'юн Є. М. Загальноправова характеристика фактів одержання неправомірної вигоди посадовими особами державних органів України (на основі діяльності підрозділів податкової міліції Міністерства доходів та зборів України щодо протидії корупції). *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 122–126.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, редакція від 27.03.2022. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Про запобігання корупції : Закон України в редакції від 16.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

Надійшла до редакції 26.05.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
2. Kryminal'na konventsiya pro borot'bu z koruptsiyeyu [Criminal Law Convention on Corruption] (ETS 173) : Konventsiya, Mizhnarodnyy dokument vid 27.01. 1999 № ETS173. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2007. № 47–48. Art. 497. [in Ukr.].
3. Vallye, V. Kryminal'na vidpovidal'nist' za koruptsiyni zlochyny v Ukrayini [Criminal liability for corruption crimes in Ukraine]. URL : https://issuu.com/duh-i-litera/docs/koruptcia_extract. [in Ukr.].
4. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tyutyuhin, V. I. (2010) Kryminal'ne pravo Ukrayiny: Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine: Special part] : pidruchnyk / za red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiya. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 608 p. [in Ukr.].
5. Art'omov, Ye. (2015) Analiz statti 368 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny na vidpovidnist' vymoham yurydychnoyi tekhniki, humannosti y verkhovenstva prava [Analysis of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine for compliance with the requirements of legal technique, humanity and the rule of law]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. № 1 (80), pp. 141–150. [in Ukr.].
6. Nayd'on, Ye. M. (2013) Zahal'nopravova kharakterystyka faktiv oderzhannya nepravomirnoyi vyhody posadovymy osobamy derzhavnykh orhaniv Ukrayiny (na osnovi diyal'nosti pidrozdiliv podatkovoyi militsiyi Ministerstva dokhodiv ta zboriv Ukrayiny shchodo protydyi koruptsiyi) [General legal description of the facts of receipt of illegal benefits by officials of state bodies of Ukraine (based on the activities of the tax police units of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine in the fight against corruption)]. *Mytna sprava*. № 5 (89), pp. 122–126. [in Ukr.].
7. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001, redaktsiya vid 27.03.2022 [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001, revised March 27, 2022]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
8. Pro zapobihannya koruptsiyi [On Prevention of Corruption] : Zakon Ukrayiny v redaktsiyi vid 16.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriev. Current characteristics of criminal offense stipulated in article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The article deals with the analysis of the objective side of the composition of the criminal offense provided for in Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine, on

the basis of which the authors defined positions regarding the unification of law enforcement practice in terms of the qualification of this act. A wide range of property and non-property goods, which can be received by the acquirer from the giver of unlawful benefits for committing a predetermined set of actions, which by default do not have a positive meaning for the development of society and the state, is highlighted. The authors have emphasized that the legislator does not limit the list of the above benefits, foreseeing their expansion due to the development of social relations and the polyphony of aspirations and desires of officials who receive undue benefits

It is worth starting with the fact that the imperfection of the current criminal legislation necessitates a thorough analysis of the provisions of Art. 368, because the current state of legislation regulating liability for accepting an offer, promise or receiving an improper benefit, leads to significant problems of law enforcement. It should be noted that the reforms of anti-corruption legislation in Ukraine have led to changes in the wording of the title and the wording of this provision. Thus, in the initial version of the Criminal Code of Ukraine it was called «Receiving a bribe», and now – «Accepting an offer, promise or receiving an improper benefit by an official.» In particular, the change of name is associated with the expansion of the objective side. Of course, clarifying the issues of qualification of the crime under Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine, on the grounds of the objective side will help to identify the advantages and disadvantages of the studied legislative structure. The need for such a study is due to the fact that its solution will depend on the unambiguity and validity of law enforcement practice in terms of qualification of criminal activity.

Keywords: *bribe, illegal benefit, official, official position.*

УДК 343.62 : 343.85 Ц 87

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-336-343

**Дмитро
ЦУРКАЛЕНКО**[©]
викладач

**Микола
РЕПАН**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, М. Дніпро, Україна)*

ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Досліджено питання нормативного врегулювання профілактики домашнього насильства в Україні. Акцентовано на тому, що сьогодні законодавець ретельно приписав у законі та підзаконних нормативно-правових актах усі необхідні інструменти протидії домашнього насильства. При цьому сьогодні, на думку авторів, на перший план виходить питання профілактичної діяльності в досліджуваній проблематиці.

Проблематика профілактики домашнього насильства є на часі, бо маючи усі можливі інструменти щодо попередження та протидії цьому дуже негативному явищу, ще й досі серед населення є думка стосовно того, що домашнє насильство – це норма, а звертатися за допомогою потерпілим від домашнього насильства, як правило, соромно та ніяково.

Зроблено висновок, що наступним кроком держави у напрямі протидії та запобігання домашньому насильству має бути створення нормативно закріпленого комплексу профілактичних заходів у зазначеній сфері, за допомогою якого послідовно силами державних та громадських інституцій проблема домашнього насильства в Україні стане не такою глобальною та поширеною.

Ключові слова: *профілактика правопорушень, протидія домашньому насильству, засоби запобігання домашнього насильства.*

© Д. Цуркаленко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8736-5608>

k_appad@dduvs.in.ua

© М. Репан, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9251-0961>

berezan002@ukr.net

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення можна стверджувати, що однією з гострих та нагальних соціальних проблем є домашнє насильство. На підтвердження цього доречно зазначити, що лише за 10 місяців 2021 року до Національної поліції України надійшло 267 тис. звернень про вчинення домашнього насильства, це на 53 % більше, ніж за аналогічний період у 2020 році. До адміністративної відповідальності було притягнуто 123 тис. кривдників, тобто на них були складені адміністративні протоколи за ст. 173-2 КУпАП, що також на 50 % більше, ніж за зазначений період у минулому році. І хоча на перший погляд здається, що ці цифри говорять про те, що випадків домашнього насильства у суспільстві стало більше, насправді вони відображають той факт, що ця проблема вийшла так би мовити з тіні. А саме це свідчить про те, що громадяни вже менше бояться заявляти про свою проблему, росте рівень обізнаності у питаннях, що таке насильство та як з ним боротися, й насильство визнають незалежно від статі, віку, соціального статусу тощо. Тобто можна стверджувати, що останніми роками проблемі протидії та профілактиці домашнього насильства почали приділяти особливу увагу не лише на рівні громадських, а й на рівні державних інституцій.

До того ж зараз державою створені усі необхідні механізми для протидії цьому негативному явищу, а на нормативному рівні врегульований комплексний підхід у проблемі протидії домашнього насильства. А саме у 2018 році почав діяти Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначив організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству [1], основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашнього насильства, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. В цьому ж році 22 серпня Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанову № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [2]. 1 серпня 2018 року Міністерство внутрішніх справ видало наказ № 654 «Про затвердження порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» [3], а 13 березня 2019 року наказ «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» [4]. 21 квітня 2021 Розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено план невідкладних заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства [5].

Сьогодні доцільно зазначити, що держава робить все можливе для того, щоб допомогти тим, хто цього потребує та звертається до відповідних органів. Однак доцільно звернути увагу, що ще й сьогодні по допомогу, зазвичай, звертається лише незначна частина постраждалих. І причини полягають, як правило, в певному культурі замовчування – жертви не говорять про насильство через страх помсти від кривдника та стигматизації у суспільстві. Крім того, багато хто з людей просто не знає, що робити у випадках домашнього насильства, куди звертатися, інакше кажучи, мають низький рівень поінформованості щодо можливої допомоги.

При цьому, незважаючи на всі кроки, зроблені державою для подолання проблеми домашнього насильства, вона все ще залишається широко поширеною та в реаліях сьогодення актуальності набуває питання профілактики домашнього насильства, бо незаперечним є факт, що будь-яку соціальну проблему краще та ефективніше попередити, ніж боротися з її наслідками. Крім того, профілактика адміністративних правопорушень та усунення причин і умов, які сприяють їх вчиненню – одне з першочергових завдань будь-якої демократичної держави [6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загалом тема профілактичної діяльності, здійснювана державними та громадськими інституціями, є на часі у правовій науці, її дослідженню приділили увагу доволі багато науковців, як-от: В. Бабакін, А. Блага, Ю. Біла-Тюріна, К. Бугайчук, Т. Журавель, А. Йосипів, С. Дангул О. Ключев, І. Комарницька, М. Корнієнко, О. Проневич, В. Мельник, С. Соха, С. Шестаков, С. Шайхет та багато інших. Однак на сьогодні відсутні актуальні комплексні дослідження щодо профілактичної діяльності у сфері протидії домашнього насильства.

Метою статті є детальне дослідження та визначення поняття та змісту профілактичної діяльності здійснюваної державними та громадськими інституціям у

сфері протидії домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. З огляду на логіку наукового дослідження вважаємо за доцільне насамперед розпочати з аналізу термінології, а саме визначити, що розуміється під термінами «домашнє насильство» та «профілактична діяльність».

Профілактика – попередні заходи для недопущення чого-небудь. Профілактика правопорушень — комплексне застосування компетентними суб'єктами загальних і спеціальних заходів, спрямованих на недопущення правопорушень та їх запобігання, ліквідацію причин та умов, що їх викликають. При цьому в спеціальній літературі адміністративного права, наголошує Д. Хандусенко, профілактика правопорушень, головню, розглядається як різновид соціального управління, як система соціально-економічних, суспільно-політичних, організаційних, правових і виховних заходів, спрямованих на виявлення і усунення або нейтралізацію причин і умов скоєння правопорушень, як протидія асоціальним вчинкам, формування правомірної поведінки громадян і посадових осіб [8]. Це найбільш гуманний засіб боротьби з адміністративними правопорушеннями, засіб, який передбачає не покарання, а виховання, застереження членів суспільства від вчинення адміністративних правопорушень, вважає С. Соха [9].

У науці є безліч визначень цього поняття, ба більше, як слушно відмічає О. Макаренко, на цей час правова наука не виробила не те, що єдиного поняття терміна «профілактика правопорушень», а й не знайшла єдиного підходу до визначення понять «профілактика», «попередження», «організація профілактики (попередження)», «превенція» тощо [10]. Однак, на думку зазначеного науковця, переважна більшість вчених профілактику правопорушень розглядають як здійснення економічних, політичних, ідеологічних, виховних, правових та інших заходів з протидії правопорушенням; це діяльність щодо виявлення та усунення причин правопорушень, окремих їх видів та груп, конкретних правопорушень, щодо недопущення завершення правопорушень на різних етапах розвитку протиправної поведінки. Профілактичні заходи – це дії поліції, спрямовані на недопущення правопорушень та запобігання їх учиненню, ліквідацію їх причин та умов, що їх викликають (наказ НПУ № 1377 від 27.12.2018 «Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів»). З огляду на це твердження можна зробити висновок, що елементами профілактичної діяльності є: недопущення правопорушення, запобігання правопорушенню, виявлення причин та умов правопорушення та їх ліквідація. Водночас профілактика передбачає три групи заходів: організаційні, правові і виховні, а її метою визначено попередження та усунення причин і умов правопорушень, виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів щодо їхнього виправлення [11].

Домашнє насильство – акт зумисного залякування, фізичного нападу, побиття, замах сексуального характеру чи будь-яка інша неправомірною поведінка одного партнера щодо іншого [12]. Безумовно, проблема домашнього насильства надзвичайно важлива для суспільства й держави передусім тому, що сім'я є основою суспільства і має перебувати під особливим захистом держави. Насильство і жорстокість в сім'ї не тільки руйнують гармонію і злагоду в ній, а й є однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Саме тому логічно та досить доречно, що законотворець детально визначив усі терміни цієї категорії в законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Термін «домашнє насильство» тлумачиться як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного та економічного насильства, що вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах або у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення цих діянь. Та розрізняє чотири види домашнього насильства:

– *Психологічне* – форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну

непевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

– *Фізичне* – форма домашнього насильства, що містить ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

– *Економічне* – форма домашнього насильства, що містить умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

– *Сексуальне* – форма домашнього насильства, що містить будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [1].

Навіть більше, законодавець надає визначення й терміну запобігання домашньому насильству, під яким розуміє систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що *профілактика домашнього насильства* – це дії державних та громадських інституцій, спрямовані на недопущення вчинення домашнього насильства та на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

Як ми вже зазначали, суб'єктами профілактичної діяльності у сфері запобігання домашньому насильству є державні та громадські інституції, вважаємо за доцільне розібратися з цим питанням більш детально.

На думку М. Легенької, суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства – це наділені відповідними повноваженнями державні органи, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації, а також фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які наділені відповідною правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у зв'язку з вчиненням такого насильства і спрямовані на його припинення, недопущення в подальшому та покарання кривдника [13]. В Україні створена система суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зазначає К. Гурковська, а пріоритетною ознакою системи зазначених суб'єктів є наявність їх значної кількості, а також їх відмінність за характером, формами та методами діяльності та повноваженнями [14]. Власне таким широким підходом керувався й законодавець, відносячи до кола суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:

1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання

та протидії домашньому насильству; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству);

2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації;

3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, а саме: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам, спеціалізовані мобільні бригади;

4) громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах [1].

Усі вищезазначені уповноважені державою суб'єкти профілактики адміністративних правопорушень реалізують профілактичну діяльність у зазначеній сфері за допомогою таких методів, як примус, заохочення та переконання [15].

Переконання пов'язано безпосередньо із правовим вихованням населення, проведення різних профілактичних заходів, спрямованих на формування в населення переконання в недопустимості толерантного відношення до проявів домашнього насильства функцій. Яскравим прикладом подібних заходів є виставки «Річ у тім» та «Річ у тім. 2.0.», мета яких привернути увагу населення до такого жакливого явища, як насильство. Акцентувати на тому, що ця проблема часто залишається за зачиненими дверима. Її замовчують. Від неї відводять очі і не помічають.

Стосовно такого методу, як заохочення, то взагалі його сутність полягає у стимулюванні та наданні різних пільг суб'єктам, які безпосередньо беруть участь або сприяють ефективному здійсненню профілактичних функцій держави. Говорячи про цей метод у розрізі питання профілактики домашнього насильства, можна зазначити, що держава заохочує постраждалих від домашнього насильства звертатися за допомогою, надає широке коло можливостей безоплатної допомоги, наприклад: притулок, безоплатну правову допомогу, консультування з психологами та соціальними працівниками.

Метод примусу полягає в застосуванні до суб'єктів, що вчинили правопорушення, передбачених нормами права заходів покарання, перевиховання та спонукання до діяльності, спрямованої на не вчинення правопорушень, усунення шкоди, заподіяної такої поведінкою. Тобто за вчинення домашнього насильства особа буде притягнута до адміністративної відповідальності, поставлена на облік, до неї можуть бути застосовані санкції матеріального характеру та виховного. Зокрема, є спеціальні програми для кривдників, які можуть бути призначені за рішенням суду.

Профілактична діяльність у сфері протидії домашньому насильству здійснюється так би мовити на двох рівнях, та як наслідок, буває загальною та індивідуальною.

Загальна профілактика – будь-які заходи, які спрямовані на виявлення причин і умов, що сприяють учиненню домашнього насильства на всій території України чи окремому регіоні. Прикладами загальної профілактики домашнього насильства є будь-які масові заходи, акції, спрямовані на привернення увагу до проблеми домашнього насильства, руйнування стереотипів, що склалися у цій сфері та поширення інформації щодо всіх наявних у державі інструментів у сфері протидії домашньому насильству як юридичного, так і психологічного характеру.

Індивідуальна профілактика – система спеціальних заходів щодо конкретних

осіб, які ще не скоїли правопорушення – домашнє насильство, але перебувають у несприятливих умовах і під їх впливом можуть учинити такі дії, характеризуються формуванням умислу і мотиву на вчинення домашнього насильства, або особи, які вже вчинили домашнє насильство і можуть допустити його повторне вчинення. До цих заходів можемо відносити індивідуальну бесіду з ймовірним кривдником, винесення поліцейськими терміново заборонного примусу, поставлення кривдника на облік, проведення корекційних програм для кривдників тощо.

Тож можна зробити висновок, що сьогодні держава створила усі необхідні інструменти щодо попередження та протидії домашньому насильству та нормативно закріпила всі необхідні для цього положення. Однак ще й досі більша частина звернень до поліції, як правило, надходить від тих самих осіб, в сім'ях яких протягом багатьох років вчиняється домашнє насильство. Проте, не зважаючи на запропоновані державою інструменти протидії цьому явищу, потерпілі обирають нічого не робити та не звертатися за допомогою ні до кого, крім поліції і лише у моменти гострого конфлікту, не бажаючи при цьому притягати свого кривдника до відповідальності.

Висновки. Дослідження проблематики профілактики домашнього насильства є на часі, бо маючи усі можливі інструменти щодо попередження та протидії цьому дуже негативному явищу, ще й досі серед населення є думка стосовно того, що домашнє насильство це норма, а звертатися за допомогою потерпілим від домашнього насильства, як правило, соромно та ніяково. У зв'язку з цим, на нашу думку, наступним кроком держави у напрямі протидії та попередження домашньому насильству повинно бути створення нормативно закріпленого комплексу профілактичних заходів у зазначеній сфері. За допомогою якого послідовно, силами державних та громадських інституцій проблема домашнього насильства в Україні стане не такою глобальною та поширеною.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35.
2. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text>
3. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text>
4. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерство внутрішніх справ України від 13.03.2019 р. № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>
5. Про затвердження плану невідкладних заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 361-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2021-p#Text>
6. Лешук А. Р. Проблеми визначення меж застосування принципу субсидіарності щодо організаційно-правового забезпечення профілактичних деліктів в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні, теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 2014. С. 213–217.
7. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Профілактика>
8. Хандусенко Д. І. Профілактика податкових правопорушень. *Фінансове право*. 2013. С. 157–161.
9. Соха С. І. Профілактика адміністративних правопорушень: поняття та зміст. *Митна справа*. 2014. № 2(92). С. 206–211.
10. Макаренко О. М. Щодо з'ясування терміну «профілактика правопорушень» та суміжних понять. *Право і Безпека*. 2004. № 3. С. 118–120.
11. Бахур О. В. Профілактика правопорушень у сфері інтелектуальної власності. *Право і економіка*. 2019. № 2. С. 83–91.
12. Келлі Ліз. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її іновачіюність та професіоналізм : посібник. Львів : Астролябія, 2011. 176 с.

13. Легенька М. Суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства та їх повноваження. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2019. С. 153–159.

14. Гурковська К. А. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 214–216.

15. Лещук А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012.

Надійшла до редакції 07.05.2022

References

1. Pro zapobihannia ta protyidii domashnomu nasyilstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07 hrudnia 2017 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR)*. 2018. № 5. Фке. 35. [in Ukr.].

2. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protyidii domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu stati [On the approval of the Procedure for the interaction of entities carrying out measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text> [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku vynesennia upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho prypysu stosovno kryvdnyka [On the approval of the Procedure for issuing an urgent restraining order against the offender by authorized units of the National Police of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> [in Ukr.].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynnennia domashnoho nasyilstva [On the approval of the Procedure for assessing the risks of committing domestic violence] : nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 13.03.2019 r. № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia planu nevidkladnykh zakhodiv iz zapobihannia ta protyidii domashnomu nasyilstvu, nasyilstvu za oznakoiu stati, zakhystu prav osib, yaki postrazhdaly vid takoho nasyilstva [On the approval of the plan of emergency measures to prevent and counter domestic violence, gender-based violence, protection of the rights of persons affected by such violence] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 kvitnia 2021 r. № 361-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2021-r#Text> [in Ukr.].

6. Leshchuk A. R. Problemy vyznachennia mezh zastosuvannia pryntsyphu subsidiarnosti shchodo orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia profilaktychnykh deliktiv v umovakh reformy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini, teoriia ta praktyka protyidii zlochynnosti v suchasnykh umovakh [Problems of determining the limits of the application of the principle of subsidiarity in relation to the organizational and legal provision of preventive torts in the conditions of local self-government reform in Ukraine, the theory and practice of countering crime in modern conditions] : tezy dopovidei ta povidomlen uchasykyv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv, 2014. S. 213–217. [in Ukr.].

7. Vikipediia. Vilna entsyklopediia [Wikipedia. Free encyclopedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Profilaktyka> [in Ukr.].

8. Khandusenko, D. I. (2013) Profilaktyka podatkovykh pravoporushen [Prevention of tax offenses]. *Finansove pravo*. Pp. 157–161. [in Ukr.].

9. Sokha, S. I. (2014) Profilaktyka administratyvnykh pravoporushen: poniattia ta zmist [Prevention of administrative offenses: concept and content]. *Mytna sprava*. № 2(92), pp. 206–211. [in Ukr.].

10. Makarenko, O. M. (2004) Shchodo ziasuvannia terminu «profilaktyka pravoporushen» ta sumizhnykh poniat [Regarding clarification of the term «crime prevention» and related concepts]. *Pravo i Bezpeka*. № 3, pp. 118–120. [in Ukr.].

11. Bakhur, O. V. (2019) Profilaktyka pravoporushen u sferi intelektualnoi vlasnosti [Prevention of offenses in the field of intellectual property]. *Pravo i ekonomika*. № 2, pp. 83–91. [in Ukr.].

12. Kelli, Liz. (2011) Nasyilstvo shchodo zhinok i ditei. Novyi pohliad na politseisku dialnist, yii inovatsiiniist ta profesionalizm [Violence against women and children. A new look at police activity, its innovation and professionalism] : posibnyk. Lviv : Astroliabiia, 176 p. [in Ukr.].

13. Lehenka, M. (2019) Subiekty administratyvno-pravovoho reahuvannia na vchynnennia domashnoho nasyilstva ta yikh povnovazhennia [Subjects of administrative and legal response to domestic violence and their powers]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 153–159. [in Ukr.].

14. Hurkovska, K. A. (2020) Subiekty, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protyidii domashnomu nasyilstvu v Ukraini [Entities carrying out measures in the field of prevention and

counteraction of domestic violence in Ukraine] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3, pp. 214–216. [in Ukr.].

15. Leshchuk, A. R. (2012) Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi profilaktyky administratyvnykh pravoporushen: orhanizatsiino-pravove zabezpechennia [Activities of local self-government bodies in the field of prevention of administrative offenses: organizational and legal support] : monohrafiia. Lviv : LvDUVS, [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Tsurkalenko, Mykola Repan. Prevention of domestic violence in Ukraine: concept and content. This article the authors explore the issues of regulatory regulation of domestic violence prevention in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that today the legislator has carefully prescribed in the law and bylaws all the necessary tools to combat domestic violence. At the same time, today, according to the authors, the issue of preventive activities in the researched issues comes to the fore.

The author's definition of the term «prevention of domestic violence» is given in the article by analyzing scientific publications and current legislation. Namely, these are the actions of state and public institutions aimed at preventing domestic violence and raising public awareness of the forms, causes and consequences of domestic violence, the formation of intolerance of violent behavior in private relationships, indifference to victims, especially victims children, the eradication of discriminatory perceptions of the social roles and responsibilities of women and men, as well as any customs and traditions based on them.

The study of subjects in the field of combating domestic violence, emphasizes that certain state-authorized entities for the prevention of administrative offenses, implement preventive activities in this area through methods such as coercion, encouragement and persuasion.

It has been emphasized that the issue of prevention of domestic violence is on time, because having all possible tools to prevent and counteract this extremely negative, there is still an opinion among the population that domestic violence is the norm, and to seek help from victims of domestic violence ashamed and embarrassed.

It has been concluded that the next step of the state in the direction of combating and preventing domestic violence should be the creation of a normatively established set of preventive measures in this area. With the help of which, consistently, the problem of domestic violence in Ukraine will become less global and widespread by state and public institutions.

Keywords: *crime prevention, domestic violence, preventive activities, preventive activities, prevention of domestic violence.*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

UDC 343.5+343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-344-348

**Nataliia
PROTOPOVA**[©]
Lecturer
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

**Yevheniia
KOVALENKO-
MARCHENKOVA**[©]
PhD in Economics
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

**Bijay Kumar
KANDEL**[©]
PhD (Management)
(Kathmandu University,
University of the South
Pacific, Great Britain)

BASICS OF PREVENTING THE ECONOMIC CRIMES DURING A FORENSIC-AUDIT

Наталія Протопопова, Євгенія Коваленко-Марченкова, Біджай Кумар Кандел.
ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ ПІД ЧАС ФОРЕНЗІК-АУДИТУ.
В умовах глобального поглинання бізнесу в фінансових махінаціях та шахрайствах актуальнішим стає використання форензіку на підприємствах. В статті розглянуто поняття «форензік», методи його проведення та призначення загалом. Визначено переваги та недоліки, проаналізовано необхідність форензік-аудиту як засад запобігання економічним злочинам. У статті визначено поняття «форензік-аудит» як важливий аспект запобігання економічним злочинам на підприємствах. За необхідності фахівці розробляють і впроваджують на підприємстві програму боротьби із шахрайством, яка включає елементи запобігання, виявлення та реагування.

Авторами розглянуто процес форензік-аудиту. Його процедура – це комплексна перевірка всіх підрозділів компанії. Але алгоритм цієї перевірки може відрізнитися залежно від цілей, для яких вона працює. Також форензік-аудитори вивчають показники прибутковості підприємства, його ліквідність, наявність кредиторської заборгованості, боргів зі сплати податків або розрахунків з персоналом. Крім того, за допомогою спеціальних методів здійснюється аналіз структури компанії та ризики щодо відмивання грошей, адже це допоможе виявити вразливі місця в господарській діяльності та заблокувати їх. Зазначено, що форензік-аудит проводиться не тільки при підозрі на розкрадання коштів на підприємстві. Ця процедура є своєрідним тестом на ефективність команди та внутрішніх бізнес-процесів у ній.

Зроблено висновок, що аудит як ніколи необхідний кожному підприємцю, який прагне до

© N. Protopopova, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0207-9301>
k_aem@dduvs.in.ua

© Ye. Kovalenko-Marchenkova, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7350-7740>
kovalenko.marchenkova@gmail.com

© Bijay Kumar Kandel, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3793-2410>
bijaykkandel@gmail.com

ефективного ведення свого бізнесу та захисту інтелектуальної власності. І звідси саме вчасне проведення такої експертизи як основи запобігання економічним злочинам дозволить власникам компанії мінімізувати фінансові втрати та захистити свою ділову репутацію.

Ключові слова: *форензик, форензик-аудит, шахрайство, економічна безпека, підприємство, бізнес, результати аудиту, грошові потоки, фінансові результати, власник, компанія, збитки, ефективність.*

Relevance of the study. The question of economic security of the company remains relevant for every entrepreneur. After all, the desire to have a successful and efficient business is above all else. Nowadays, the owners are constantly trying to stay afloat. They make business plans, monitor the market, attract specialists, try to control the work process. But it is simply impossible to cover everything and that too 24/7. Therefore, it is more appropriate than ever to involve forensic experts.

Recent publications review. The word «forensic» literally translates as «before the forum» originates from the times of Ancient Rome, where there was a tradition of presenting disputes or crimes before a large audience – the forum. Both the criminal and the accused had to argue their position, and the most convincing one won. In English-speaking countries, the term «forensics» is often used as a synonym for criminology – the science of investigating crimes. Therefore, it is not surprising that there are many definitions of this concept, and scientists who considered it from different sides.

The research paper's objective is to define the concept of «forensics» as an important aspect of preventing economic crimes at the enterprises.

Discussion. In Ukraine, the concept of «forensics» is a new and little-known phenomenon, unfortunately. After all, this innovative business tool can help shed light on the real picture of the company's work. Corruption, fraud, raider attacks, attacks on intellectual property, computer crimes – this is far from a complete list of threats that companies have to face every day in the process of carrying out their activities. According to various estimates, the most common crime that companies suffer from is misappropriation of property [7].

Forensics is an independent service, although it is considered as one of the forms of control. By definition, the authors consider forensics as:

- activity on settlement of disputed issues;
- analysis and consideration of high-risk transactions;
- activity that examines and analyzes the actions of the organization and individual employees that contradict laws and other regulatory acts;
- investigation of the actions of the company's top management [8].

The only thing that is not taken into account by the authors is the fact that the main direction of forensics is the detection of all types of fraudulent activities.

Forensics is a form of expert research that is conducted at the invitation of managers, investors, and shareholders in order to uncover fraud and identify organizational risks [1].

Forensics is a so-called company scan. Its activities, internal processes, financial results, absolutely everything. The main goal of forensics is to ensure the security of the company. So that all assets, resources are used exclusively for their purpose and under the control of the owner.

There are methods of combating corporate fraud. One of which is WBS (whistle blowing system – feedback system). Which, in turn, is considered one of the most effective. Forensics helps resolve corporate disputes between shareholders/partners. Forensics allows:

- resolve the situation in the order of pre-trial regulation – mediation (though not always) and with minimal damage to one's own interests;
- increase business efficiency;
- ensure investment security;
- to collect the evidence base for legal disputes.

For this, special methods of information collection are used. That is:

- various types of complex inspections of all business units;
- forensic check-express-diagnosis of business for fraud (fraud) within the enterprise;
- OSINT and HUMINT – special methods of collecting and obtaining information (both directly from people and from other sources).

Moreover, forensic experts can use their own methods depending on the situation of a specific company.

The question arises whether there are negative effects from using this procedure [3]. Of course, everyone can find their «underwater» sides here, but in any case, after conducting

forensics, the owners have a great opportunity to check the professional competence of the company's managers or identify unscrupulous entities. One way or another, forensics gives an impetus to the further work of the enterprise.

It is possible to point out a number of issues that make the need for a forensic audit clear:

- employees are 100 % satisfied with their salary?
- employees are 100 % satisfied with their financial situation?
- employees Do they already have everything they have been striving for since childhood?

Experts believe that if you answer «no» to these questions, the probability of fraud at the enterprise is 50 % [4]:

- is there an approved plan for responding to fraudulent actions?
- are there resources for an independent investigation?
- have the necessary means of evidence of financial fraud been developed?
- has a system been developed for collecting electronic and documentary evidence of financial fraud?
- were the facts of fraud discovered in the last year?

If the answer is still «no» to the previous questions, there is a 100 % probability that the company will be stolen.

If necessary, specialists develop and implement an anti-fraud program for the enterprise, which includes elements of prevention, detection and response.

Let's consider the process of conducting an investigation. The forensics procedure is a comprehensive check of all company departments. But the algorithm of this check may differ depending on the purposes for which it is initiated. Other factors also have an impact, for example, the size of the company or the industry in which it operates.

- But in any case, the first thing that forensic experts pay attention to is:
- completeness and reliability of the company's financial statements;
 - the level of internal control systems in the company;
 - the presence of corporate regulations and policies, for example, procurement policies and the granting of discounts by the commercial department of the company;
 - the presence of a conflict of interests in the company, for example, a combination of job duties;
 - audit findings for past years [2].

Forensic experts also study the company's profitability indicators, its liquidity, the presence of payables, debts for tax payments or settlements with personnel. In addition, with the help of special methods, an analysis of the company's structure is carried out for the risk of money laundering – this will help to identify vulnerabilities in the business and block them. Or go after fraudsters, if the fact of theft is still confirmed.

In parallel with the verification of the documentation, the HUMINT (Human source intelligence) procedure is carried out – an operational survey of the personnel. It is of different types and can cover both the entire staff, including top management, and individual employees.

It is important to note that forensics is conducted not only when there is suspicion of theft of funds in the company. This procedure is a kind of test for the effectiveness of the team and internal business processes in the company. A convenient opportunity to assess how well the business is working and what risks are present or may arise in the future [11].

The work of forensic scientists is directly related to solving crimes and finding the culprit, forensic scientists often conduct operational and investigative activities. They conduct full-scale interrogations and often look for perpetrators. But only intellectual knowledge of accounting, finance, jurisprudence, analytical potential and the ability to notice details are used to search for evidence and form an evidence base, because it is often in them that the thread of a fraudulent scheme is hidden. Therefore, the work teams of forensic scientists often include: accountants, auditors, lawyers, analysts, former law enforcement officers. For all its focus on investigating crimes, forensics is not only about fraud. It can also be used to solve other problems:

- to conduct corporate intelligence;
- conduct a feasibility study of startups;
- check the trustworthiness of business partners, counterparties and other legal entities and individuals;
- to collect the evidence base for forensic or forensic examination, because the

presence of forensic examination increases the chances in Ukrainian courts.

Forensics in the world is a serious direction that unites specialists in specific organizations. For example, ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) is an international association of certified fraud investigation specialists. They develop rules for conducting investigations, codes of conduct, etc. Annual reviews by types of internal investigations are also published [5].

Based on the results of the discussion, a number of recommendations were identified that will be useful in the investigation of fraud:

- you need to know your counterparty and competitor;
- bypass the fictitious director;
- the counterparty's criminal case – the owner's case;
- use of attorney investigations as a format of evidence;
- procedures and control, control and procedures [9].

In particular, it is worth gathering as much information as possible about competitors and counterparties, especially in the case of a criminal case investigation involving the latter, paying close attention to the fact of the presence of a fictitious director, etc.

The main areas of internal investigations include:

- anti-corruption investigations;
- investigation into projects funded by international development institutes;
- investigation of cases of corporate fraud;
- investigation of violations of internal policies, labor discipline.

Every two years since 2009, the PWC company publishes the results of research on the sources of fraud in Ukraine, economic crimes and fraud.

101 representatives of various Ukrainian organizations, both private and public sector, took part in the 2018 survey. Ukraine took sixth place in the ranking of countries with the largest number of economic crimes [2]. According to the results of the survey, the following data were established [7]:

– 48 % of organizations suffered from economic crimes and fraud during the last two years;

– 56 % of all cases of fraud were committed by employees of organizations;

– 73 % of respondents indicated bribery and corruption as the most significant economic crime;

– 14 % of fraud cases were discovered accidentally. According to the results of the survey, the following data were established [7]:

– 48 % of organizations suffered from economic crimes and fraud during the last two years;

– 56 % of all cases of fraud were committed by employees of organizations;

– 73 % of respondents indicated bribery and corruption as the most significant economic crime;

– 14 % of fraud cases were discovered accidentally.

Bribery and corruption (73 %) is the leader among the economic crimes that have affected organizations over the past two years, the top 5 also include: misappropriation of property (46 %), fraud in procurement (33 %), fraud in personnel management (33 %) and cybercrime (31 %). 31 % of respondents noted that the losses suffered by their organization from the most significant fraud cases amount to more than \$100,000. USA, while 12 % of them reported losses of USD 1 million. USA up to 50 million dollars USA [6].

The consequences of fraud are not only financial. Ukrainian organizations note that their reputation/brand (50 %), relations with business partners (42 %) and interaction with regulators (38 %) were most affected by economic crimes and fraud.

58 % of Ukrainian organizations noted the deterioration of professional ethics and behavior of employees as a result of the most significant cases of fraud.

The survey revealed a significant increase in cases of fraud in Ukrainian organizations committed by employees (from 28 % in 2016 to 56 % in 2018), among which the share of fraud committed by senior management also increased significantly (from 27% in 2016 to 55 % in 2018 year) [10].

Also, Ukrainian respondents noted that 67% of third parties committing fraud are individuals and legal entities close to the organization: agents, suppliers, and clients.

Despite the increase in spending on the fight against economic crimes and fraud, many Ukrainian organizations still do not engage in fraud prevention, but only react or defend

themselves when the fact of fraud has already been committed.

Only 40 % of surveyed organizations in Ukraine conducted a general fraud risk assessment during the last two years. One in five organizations (17 %) did not conduct a risk assessment at all within two years [5].

And the share of organizations in Ukraine that answered that they have an official professional ethics and compliance program decreased from 75 % to 59 %.

South Africa (62 %) and Kenya (57 %) are also among the top three countries with the highest number of economic crimes. Next in the ranking are Canada (56 %), Mexico (51 %), Ukraine (45 %), Great Britain (43 %), New Zealand (42 %) and Australia (40 %) [6; 9].

At the same time, PwC compiled a rating of countries where the number of economic crimes is the lowest in the country. Thus, the top three countries with a low level of fraud include Italy (19 %), Sweden (19 %) and Singapore (18 %). It was followed by India, Indonesia, Switzerland, Finland, Romania, the Netherlands, Turkey, Hong Kong and Japan.

Conclusions. It is clear from all of the above that forensics is needed more than ever by every entrepreneur who strives for the efficient operation of his business and for the protection of intellectual property. And from here, just in time conducting a forensic audit as a basis for preventing economic crimes will enable company owners to minimize financial losses and protect their business reputation.

References

1. Alshurafat, H., Beattie, C., Jones, G., & Sands, J. (2020). Perceptions of the usefulness of various teaching methods in forensic accounting education. *Accounting Education*, 29(2), 177-204.
2. Alshurafat, H., Al Shbail, M. O., & Mansour, E. (2021). Strengths and weaknesses of forensic accounting: An implication on the socio-economic development. *Journal of Business and Socio-economic Development*.
3. Dubinina, M., Ksonzhyk, I., & Syrtseva, S. (2018). Forensic accounting: the essence and prospects of development in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(1), 131-138.
4. Honigsberg, C. (2020). Forensic accounting. *Annual Review of Law and Social Science*, № 16, pp. 147-164.
5. Kranacher, M. J., & Riley, R. (2019). *Forensic accounting and fraud examination*. John Wiley & Sons.
6. Nigrini, M. J. (2020). *Forensic analytics: Methods and techniques for forensic accounting investigations*. John Wiley & Sons.
7. Rehman, A., & Hashim, F. (2020). Can forensic accounting impact sustainable corporate governance?. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*.
8. Rezaee, Z., & Wang, J. (2018). Relevance of big data to forensic accounting practice and education. *Managerial Auditing Journal*.
9. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021). Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 1, no. 2, pp. 78-91.
10. Yang, C. H., & Lee, K. C. (2020). Developing a strategy map for forensic accounting with fraud risk management: An integrated balanced scorecard-based decision model. *Evaluation and Program Planning*, 80, 101780.
11. Wahyuni-TD, I. S., Haron, H., & Fernando, Y. (2021). The effects of good governance and fraud prevention on performance of the zakat institutions in Indonesia: a Shari'ah forensic accounting perspective. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

Submitted 03.06.2022

ABSTRACT

Considering global absorption of business in financial manipulations and frauds, the use of forensics at enterprises is becoming more relevant. The article examines the concept of «forensics», its methods and purpose in general. Advantages and disadvantages are defined, the need for forensic audit as a basis for preventing economic crimes is analyzed.

Keywords: *forensics, forensic audit, fraud, economic security, enterprise, business, audit results, cash flows, financial results, owner, company, losses, efficiency.*

УДК 343.5+622.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-349-356

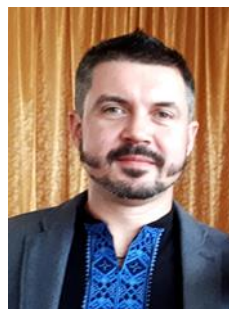
**Володимир
ВИШНЯ**[©]

доктор технічних наук,
професор, Заслужений діяч
науки і техніки України

**Едуард
РИЖКОВ**[©]

кандидат юридичних наук,
професор

**Олександр
МАХНИЦЬКИЙ**[©]

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПРИГОТУВАННЯМ ЗАКЛАДАЛЬНОЇ СУМІШІ

У статті систематизовано результати теоретичних та експериментальних досліджень створення системи приготування закладальної суміші на збагачувальних комбінатах, що забезпечують потрібні міцнісні характеристики суміші і штучного масиву загалом, виключає можливість здійснення викрадання високоліквідних компонентів суміші.

Авторами сформульовано основу для розробки науково-методичної бази та створено комплекс технічних засобів для автоматизованого управління процесом приготування твердої закладальної суміші, яке знищить підґрунтя для здійснення безпосередньо крадіжок та документальних маніпуляцій з витратами компонентів.

Ключові слова: економічна безпека, прогресивна технологія суцільної виїмки, система автоматизованого управління технологічними процесами, гірничо-рудне виробництво, закладна суміш.

Постановка проблеми. Одним із напрямків сучасного розвитку економіки України є створення нових та інтенсифікація діючих ресурсозберігаючих виробництв на основі використання передових технологій, засобів (ТЗ) і систем автоматизованого управління технологічними процесами (САУ ТП) [1–2].

При підземній розробці родовищ корисних копалин важлива роль відводиться прогресивній технології суцільної виїмки із закладанням виробленого простору твердою сумішшю. Це пов'язане передусім з тим, що системи розробки із закладкою повною мірою відповідають вимогам максимального видобутку при використанні родовищ корисних копалин (втрати не перевищують 3–5 %, збіднювання 5–7 %).

Високі показники виймання руд з одночасним вирішенням соціальних, економічних та екологічних завдань визначають те, що з використанням даної технології у Фінляндії видобувається 85 % руд кольорових і цінних металів, у Франції – 87 %, у

© В. Вишня, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5836-8639>
k_inf@dduvs.in.ua

© Е. Рижков, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6661-4617>
kovalenko.marchenkova@gmail.com

© О. Махницький, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1514-7462>
alex.system256@gmail.com

Канаді – 40 %, в Австралії – 30 %, у пострадянських країнах – 25 % [3, 4].

Така технологія проте ефективна лише за умови, що створені штучні масиви мають необхідні міцнісні характеристики. Проведені на крупніших гірничорудних підприємствах (наприклад, Запорізькому ЗРК, Південному ГЗК) дослідження виявили чималі відхилення фактичної міцності закладеного масиву від нормативної (до 40 і 50%). Зниження міцності закладеного масиву неприпустиме за умови безпечного ведення гірничих робіт. Крім того, такі факти можуть свідчити про зловживання в процесі виробництва, а саме про крадіжки.

Таким чином, розгляд заявленої тематики у кінцевому рахунку позитивно впливає на забезпечення економічної безпеки виробництва у одному з базових секторів господарства в Україні [5].

У статті систематизовані результати теоретичних та експериментальних досліджень створення системи приготування закладальної суміші на збагачувальних комбінатах, що забезпечують потрібні реологічні та міцнісні характеристики суміші і штучного масиву загалом виключає можливість здійснення викрадання високоліквідних компонентів суміші.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням підвищення ефективності гірничого виробництва, що є складовою економічного сектору України, через використання закладних сумішей у своїх наукових розробках приділяли увагу: О. Бойконуров, І. Задгенідзе, О. Кузьменко, П. Мельник, М. Петльований, Б. Петров, В. Усатий, С. Фабричков, В. Хомяков, М. Цигалов та інші вчені. Проте у науковій літературі цьому питанню в недостатній мірі приділялося уваги з точки зору прикладних практичних аспектів. У зв'язку з цим перед вченими постає завдання вивчення даної проблематики із наданням конкретних рекомендацій щодо вдосконалення технологічного процесу.

Мета публікації полягає в тому, щоб сформулювати основу для розробки науково-методичної бази та створити комплекс технічних засобів для автоматизованого управління процесом приготування твердіючої закладальної суміші, яке знищить підґрунтя для здійснення безпосередньо крадіжок та документальних маніпуляцій з витратами компонентів [6].

Виклад основного матеріалу. Виконання закладальних робіт містить наступні технологічні операції: видобуток та підготовка закладальних матеріалів; транспортування матеріалів і вивантаження на складах закладального комплексу; підготовка камер до заповнення; приготування суміші певного складу та її транспортування по трубопроводу у вироблений простір; контроль якості одержаного масиву. Приготовлена суміш надходить у трубопровід і під дією статичного напору і стисненого повітря спрямовується до місця закладання.

Ефективність систем розробки із закладанням виробленого простору та економічна її доцільність багато в чому залежить від якості створеного штучного масиву. Критерій якості масиву – межа міцності матеріалу на одновісний стиск. Для більшості рудників нормативна міцність монолітної закладки, тобто встановлена проектом величина мінімально допустимої міцності до тримісячного терміну формування, складає 3-5 МПа.

Ефективність систем розробки із закладанням виробленого простору та економічна її доцільність багато в чому залежить від якості створеного штучного масиву. Критерій якості масиву – межа міцності матеріалу на одновісний стиск. Для більшості рудників нормативна міцність монолітної закладки, тобто встановлена проектом величина мінімально допустимої міцності до тримісячного терміну формування, складає 3-5 МПа.

Вивчення причин низької якості штучних масивів дозволило встановити, що при приготуванні закладальної суміші допускаються істотні відхилення у складі вхідних сировинних матеріалів порівняно з рецептом закладальної суміші. Таке становище пояснюється передусім спрощеним підходом розробників до вирішення складної проблеми підготовки суміші з важкодозованих матеріалів, використання малоєфективних методів управління, орієнтованих на застосування лише локальних систем управління та масштабного викрадання коштовних компонентів.

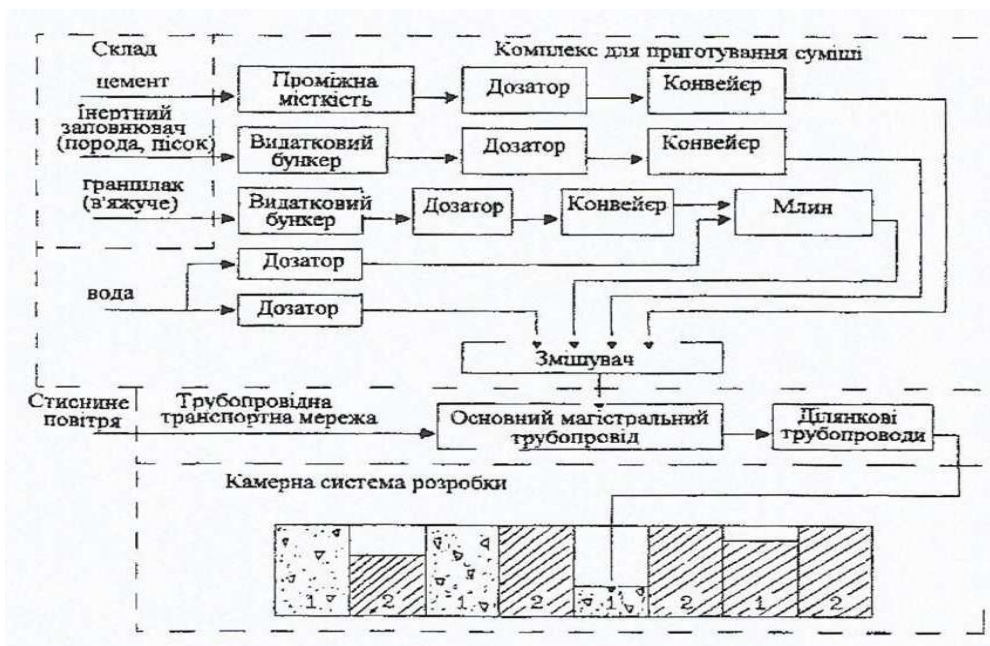

Рис. 1. Приготування та транспортування закладальної суміші

Тому одним із важливих напрямів підвищення якості штучного масиву є створення АСУ ТП приготування закладальної суміші, що базується на нових принципах і методах управління, сучасних комп'ютерних технологічним процесом (АСУ ТП) приготування закладальної суміші. Автори запропонували подати цей процес як сукупність інтегрованого виробництва закладальних робіт (приготування суміші – транспортування – формування масиву [1] засобів управління, обліку та дозування матеріалів.

Для того, щоб сформулювати мету і завдання управління для автоматизованої системи управління, а потім, відштовхуючись від головної (глобальної) мети закладальних робіт, послідовно виділити технологічні цілі та цілі управління для окремих виробництв.

Глобальна технологічна мета закладальних робіт – це забезпечення повного виймання корисних копалин з мінімальними втратами, збіднюванням і безпечною технологією очисних робіт, спроможна бути досягнута, якщо закладальний масив має необхідну міцність та однорідність. Так само однорідність закладальної суміші залежить від якісного виконання операцій дозування і змішування компонентів, а міцність закладального масиву від однорідності закладальної суміші та складу інертного і активного заповнювачів. Таким чином, одержання твердіючої суміші заданої якості та безперервність її подачі до камери заповнення є важливими умовами отримання необхідних характеристик створюваного масиву.

Звідси сформулюємо технологічну мету для ділянки приготування закладальної суміші – забезпечити приготування твердіючої суміші заданої якості і з необхідною продуктивністю [6, 7].

При виконанні закладальних робіт можлива зміна складу сировинних компонентів суміші (цементно-породна, шлако-цементно-породна), а закладальна суміш готується для різної нормативної міцності створюваного штучного масиву. У зв'язку з цим, мета управління процесом приготування закладальної суміші формулюється так: забезпечити задану якість твердіючої суміші з адаптацією відносно зміни складу сировинних компонентів щодо зміни вимог до складу суміші та обсягу виробництва.

Для створення АСУ ТП приготування закладальної суміші необхідна достовірна інформація про склад та характеристики суміші в процесі її виробництва, з метою оперативної оцінки якості суміші, а отже, і якості створюваного масиву, і формування потрібних керуючих впливів на технологічний процес.

Застосовувані на закладових комплексах лабораторні методи аналізу основних

характеристик суміші (рухливість, вміст води, щільність, міцність матеріалу до одно-, дво- і три- місячного терміну тверднення) вимагають чималих витрат часу і не можуть бути використаними для управління технологічним процесом у режимі реального часу. Тому розроблений метод оперативної оцінки якості суміші в процесі її приготування передбачає створення й визначення параметрів еталонних математичних моделей суміші. Еталонна модель суміші на відміну від рецепту суміші відображає емпіричні залежності, що з'єднують склад і властивості суміші, та використовується для порівняння її параметрів з параметрами суміші, одержаними у процесі приготування. Підставивши в еталонну модель значення фактичних витрат компонентів, отримаємо характеристики суміші відповідно до реальної технології, що дозволяє прогнозувати міцнісні властивості штучного масиву, визначати причини відхилення параметрів суміші та впливати на технологію приготування суміші.

Для ефективного управління процесом підготовки суміші був вибраний та обґрунтований техніко-економічний критерій якості функціонування технології – підвищення однорідності суміші при мінімальній витраті найбільш дорогого в'язучого компонента (цементу).

Обов'язковою умовою процесу приготування закладальної суміші є забезпечення встановленої нормативної міцності створюваного масиву і заданої консистенції суміші, що задовольняє вимогу мінімального опору руху суміші при транспортуванні по трубопроводу. Під час вибору обмежень моделі виходили з того, що фактична нормативна міцність закладки

$$R = f_1 (m_{ш}, m_{п}, m_{ц}, m_{в})$$

повинна бути не менше допустимої міцності закладки $R_{доп}$, а гранична напруга зсуву готової суміші $T_{(доп)} = f_2 (m_{ш}, m_{п}, m_{ц}, m_{в})$ не повинна перевищувати максимально допустимої $T_{(доп)}$ (обмеження щодо зниження витрати води). Тут $m_{ш}, m_{п}, m_{ц}, m_{в}$ маса шлаку, піску, цементу, води розраховується на одиницю об'єму суміші відповідно. Вибір реологічної характеристики суміші T_0 пояснюються її важливістю для запобігання утворення пробок і закупорювання трубопроводу (на закладових комплексах у залежності від розмірів і топології транспортного трубопроводу регламентується значення $T_{(доп)}$).

Таким чином, відповідно до прийнятого критерію еталонна математична модель суміші відображає залежність необхідної маси цементу

$M_{ц}^3$ від значень решти компонентів ($m_{ш}, m_{п}, m_{ц}, m_{в}$) з метою забезпечення

однорідності суміші для встановленої нормативної міцності закладки R_n та вибраних обмежень

$$m_{ц}^3 = (m_{ш}, m_{п}, m_{ц}, m_{в}, R_n) \quad (1)$$

$$R > R_{доп} \quad (2)$$

$$T_{(п)} < T_{(доп)} \quad (3)$$

Вирішення моделі (1)–(3) дозволяє здійснити непряму оцінку показників $m_{ц}$ і визначити вплив кожного чинника $m_{ш}, m_{п}, m_{в}$ на витрату цементу. Це дає можливість коригувати витрату цементу при зміні будь якого чинника, підтримуючи однорідність суміші, та здійснювати контроль за його витратами [10].

Еталонні математичні моделі закладової суміші розроблені для найбільш часто вживаних типів суміші: шлако-цементно-породної (ЦПШ) та цементно-породної (ЦП).

За існуючою практикою приготування твердіючої суміші витрати компонентів встановлюються згідно з рецептами, рекомендованими для одержання суміші (штучного масиву) необхідної міцності (0,5; 1,5; 3,0; 5,0 МПа) відповідно до карти закладки камери. Тому розробка еталонних математичних моделей суміші здійснювалася для цих фіксованих значень нормативної міцності.

Для визначення рівнянь еталонної моделі закладової суміші, коефіцієнти яких наближено відтворюють властивості, дійсно існуючі поблизу деякого поєднання аргументів (чинників) $m_{шо}, m_{по}, m_{цо}, m_{во}$, що зветься базовими, використаний статистичний метод планування експерименту (метод повного факторного експерименту [10]).

Побудова планів першого порядку повного факторного експерименту 2^n ($n=3$ для ЦП-суміші і $n=4$ для ЦПШ-суміші) передбачала завдання різних значень компонентів суміші (чинників) та визначення за відомими методиками граничної напруги зсуву T_0 суміші і міцності R зразків закладки. За основний рівень значень

чинників взяті значення рецепту суміші. Рівень варіювання чинників взятий середнім (не більше 30 %) згідно з рекомендованим алгоритмом прийняття рішень для середньої точності фіксування значень чинників (похибка виміру 1–5 %), допущені про лінійну поверхню відгуку і широкий діапазон зміни параметра, що визначається. Одержані емпіричні залежності еталонної моделі закладової суміші (ШЦП-суміш, 5,0 МПа) встановлюють зв'язок між складом суміші, необхідною масою цементу m_u^3 і характеристиками суміші (R , T_0) та дозволяють їх використовувати для оперативної оцінки якості суміші, що готується, й визначення розрахункових завдань щодо витрати цементу за вибраним критерієм.

$$m_u^3 = 0,78 + 0,0681m_n + 0,1825m_e + 0,348m_{ш}, \quad (4)$$

$$R = 4,96 + 0,00351m_n + 0,0515m_u + 0,0094m_e + 0,00179m_{ш}, \quad (5)$$

$$\tau_0 = 48,97 + 0,00618m_n + 0,054m_u + 0,0468m_e + 0,0388m_{ш} \quad (6)$$

Як вихідні матеріали закладальної суміші, використовуються матеріали (порода, пісок, шлак), що зберігаються на відкритих складах. Тому їх вологість змінюється від 5 до 15 %, а в окремих випадках досягає 20–22 %. Це позначається на міцнісних та реологічних характеристиках суміші. І якщо зниження граничної напруги зсуву, викликане наявністю додаткової вологи в суміші, призводить лише до зменшення ймовірності закупорювань трубопроводу, то зниження міцності масиву вимагає коригування витрати компонентів суміші.

Результати моделювання на ПЕОМ різних складів закладальної суміші при зміні вологості компонентів (0–20 %) виявили, що зниження фактичної міцності закладового масиву за рахунок надлишку води в суміші досягає 60 % для ШЦП-суміші і 29 % для ЦП-суміші (рис. 2, графік 1) за відсутності корекції вологи, і 13% для ШЦП-суміші і 5,6 % для ЦП-суміші (рис.2, графік 2) при використанні існуючих способів компенсації вологості [11].

Ці способи передбачають визначення вологи $\Delta m_{в}$ у компонентах суміші за виміряною вологістю g матеріалу і зменшення заданої витрати води на величину $\Delta m_{в}$, по кожному компоненту з одночасним збільшенням витрати компонента на цю величину.

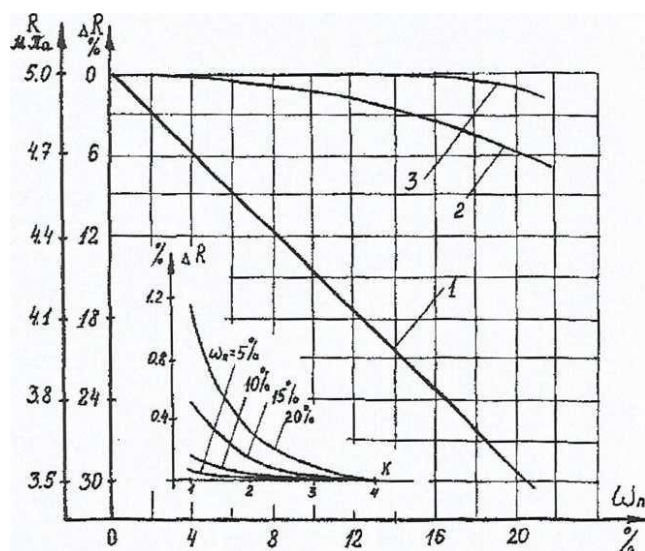

Рис. 2. Вплив вологості породи на міцність закладки для ЦП-суміші 5,0 Па

У цьому випадку проте не враховується, що в доданих порціях матеріалу міститься волога. Наприклад, для типового рецепту ШЦП-суміші міцністю 3,0 МПа при вологості піску 15 % кількість вологи, не врахованої в добавці піску, складе 29 л на 1м³ суміші.

З метою підвищення точності коригування складу компонентів авторами запропоновано враховувати наявність вологи в основній суміші та в коригуючих добавках сипких матеріалів.

Якщо витрата сипких компонентів суміші заданої базовими значеннями $m_{ш0}$, $m_{п0}$, $m_{ц0}$ а наявність вологи в компонентах визначена коефіцієнтами вологості $g_{ш}$, $g_{п}$, $g_{ц}$, то для засобів дозування сипких матеріалів завдання збільшується на величину вологи, що міститься в основній порції $\Delta m_{в1}^1 = 0,01 g$; $m_{в1}$ і в коригуючій добавці $\Delta m_{в1}^{k+1} = 0,01 g_i \Delta m_{в1}^k$, де K крок коригування вологи в добавці [12].

Ітераційний процес визначення вологи в коригуючих добавках триває доти, поки $|\Delta m_{в1}^{k+1} - \Delta m_{в1}^k| > \hat{\epsilon}_i$, де $\hat{\epsilon}_i$ – задана величина помилки, обумовлена можливістю та характеристиками дозувального устаткування.

Результати моделювання виявили, що застосування розробленого методу вже на першому кроці ітерації дає зменшення ΔR до 2,2 % для ШЦП-суміші і 1,2% для ЦП-суміші (рис. 2, графік 3) та усуває помилку для реальної вологості матеріалу за 3-4 кроки ітерації, що свідчить про ефективність методу й доцільність його використання в процесі приготування суміші.

Таким чином, додавання породи в закладну суміш свого часу стало прогресивним кроком в технологічному, економічному і природоохоронному аспекті видобутку залізних руд [13, с. 12].

Висновки. Наведені в статті результати досліджень свідчать про те, що на основі статистичного методу повного факторного експерименту T можливо розробити сталонні математичні моделі цементно-породної і шлако-цементно-породної закладальної суміші, які дозволяють встановити залежності між складом суміші, її реологічними характеристиками та міцністю штучного масиву, а також визначити необхідні витрати основного в'язучого компонента (цементу) для підтримки однорідності суміші при змінах витрат інших компонентів. Автоматизований контроль витрат цементу дозволяє ліквідувати умови для його викрадання.

Розроблений і досліджений метод та алгоритм розрахунку поправок до завдань на втрати компонентів суміші, що, на відміну від відомих, враховує наявність вологості в матеріалі компонентів і додаткових порціях, завдяки чому можна підвищити якість закладальної суміші.

Список використаних джерел

1. Технология добычи руд с твердеющей закладкой/ Бойконуров О. и др. Киев : Вища школа, 1979. 151с.
2. Временные инструкции по охране выработок из твердеющих материалов. Свердловск : ИГД им. А. А. Скочинского, 1981. 68 с.
3. Хомяков В. Зарубежный опыт закладки на рудниках. Усть-Каменогорск : ВНИИ ЦветМет, 1984. 86 с.
4. Техничко-економичекие показатели работы зарубежных горнодобывающих предприятий. Москва : ЦНИИЭИМ. 1988. 131с.
5. Eduard Ryzhkov, Lyudmila Rybalchenko Ensuring enterprise economic security. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue №1. pp. 268–271.
6. Stnore W., Szezurowkl A. Optimalnv model proektowanej nopolin rud zeleza. Przeland corulczv, 1987. T. 43. Pp. 1–10.
7. Загенидзе И. и др. Применение математических методов при исследовании многокомпанентных систем. Киев : Металургія. 1974. 96с.
8. Бойконуров О., Фабричков С. Исследование качества закладочных материалов. *Горный журнал*. 1970. №3. С.12–14.
9. Цыгалов М. и др. Влияние точности дозирования материалов на качество монолитной закладки. *Горный журнал*. 1981. № 5. С.27–28.
10. Математические модели технологических процессов и разработка САР с переменной структурой / Под. ред. акад. Б. Петрова. Труды ГИНЦветМет. Провешение, 1984. Сб. 21. 467 с.
11. Вишня В. Корректирование рецепта закладочной смеси при формировании искусственных массивов. *Приднепровский научный вестник*. 1997. № 44. С. 31–33.
12. Вишня В. Модели многокомпанентного дозирования при приготовлении закладочной смеси. *Приднепровский научный вестник*. 1997. № 50. С.12–15.
13. Петльований М. В. Інтенсифікація використання шахтних порід у закладних сумішах: екологічні та технологічні наслідки. *Фізико-технічні проблеми горного виробства: Сб. научн. тр.* 2020. Вип. 22. С. 103–117.

Надійшла до редакції 02.06.2022

References

1. Tekhnologiya dobychi rud s tverdeyushchey zakladkoj/ Boykonurov O. i dr. (1979) [Technology of ore mining with hardening backfill]. Kyiv : Vyscha shkola. 151 p. [in Russ.].
2. Vremenyeye instruksii po okhrane vyrabotok iz tverdeyushchikh materialov. (1981) [Temporary instructions for the protection of workings from hardening materials]. Sverdlovsk : IGD im. A. A. Skochinskogo. 68 p. [in Russ.].
3. Khomyakov, V. (1984) Zarubezhnyy opyt zakladki na rudnikakh. [Foreign experience of backfilling at mines]. Ust-Kamenogorsk : VNII TsvetMet, 86 p. [in Russ.].
4. Tekhniko-ekonomicheskiye pokazateli raboty zarubezhnykh gornodobyvayushchikh predpriyatiy. (1988) [Technical and economic performance indicators of foreign mining enterprises]. TsNIEIM. 131p. [in Russ.].
5. Ryzhkov E., Rybalchenko L. (2019) Ensuring enterprise economic security. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue №1, pp.268–271.
6. Stnore, W., Szezurowkl, A. (1987) Optimalna model projektowanej nopalin rud zezeza [The optimal model of the designed iron ore nopaline]. Przeland corulczv. T. 43. pp. 1–10. [in Pol.].
7. Zadgenidze, I. et al. (1974) Primenenie matematicheskikh metodov pri issledovanii mnogokomponentnykh sistem. [Application of mathematical methods in the study of multicomponent systems]. Kyiv : Metalurgiya. 96 p. [in Russ.].
8. Boykonurov O., Fabrichkov, S. (1970) Issledovanie kachestva zakladochnykh materialov. [Study of the quality of filling materials]. *Gornyy zhurnal*. №3, pp.12–14. [in Russ.].
9. Tsygalov, M. et al. (1981) Vliyaniye tochnosti dozirovaniya materialov na kachestvo monolitnoy zakladki. [Influence of dosing accuracy of materials on the quality of a monolithic backfill]. *Gornyy zhurnal*. №5, pp. 27–28. [in Russ.].
10. Matematicheskie modeli tekhnologicheskikh protsessov i razrabotka SAR s peremennoy strukturoy /Pod. red. akad. B. Petrova. (1984) [Mathematical models of technological processes and the development of ACS with a variable structure / Under. ed. acad. B. Petrova]. Trudy GINTsvetMet. Proveshchenie. Vol. 21. 467 p. [in Russ.].
11. Vishnya, V. (1997) Korrektirovaniye retsepta zakladochnoy smesi pri formirovanii iskusstvennykh massivov. [Correction of the filling mixture recipe during the formation of artificial arrays]. *Pridneprovskiy nauchnyy vestnik*. № 44, pp. 31–33. [in Russ.].
12. Vishnya, V. (1997) Modeli mnogokomponentnogo dozirovaniya pri prigotovlenii zakladochnoy smesi. [Models of multi-component dosing in the preparation of filling mixture]. *Pridneprovskiy nauchnyy vestnik*. № 50, pp.12–15. [in Russ.].
13. Petlyovanyy, M. V. (2020) Intensyfikatsiya vykorystannya shakhtnykh porid u zakladnykh sumishakh: ekologichni ta tekhnologichni naslidky [Intensification of the recovery of mine formations in mortgage sums: environmental and technological implications]. *Fiziko-tekhnicheskiye problemy gornogo proizvodstva*: Sb. nauchn. tr. Issue 22, pp. 103–117. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Vishnya, Eduard Ryzhkov, Oleksandr Makhnytsky. Management system of the preparation of the foundation mixture. The article systematizes the results of theoretical and experimental research on the creation of a system for preparing the laying mixture at enrichment plants, which provide the necessary strength characteristics of the mixture and the artificial massif as a whole, and excludes the possibility of stealing highly liquid components of the mixture.

The authors formulated the basis for the development of a scientific and methodological base and created a complex of technical means for automated management of the process of preparing a hardening grout mixture, which will destroy the basis for direct theft and documentary manipulation of component costs.

The study of the reasons for the low quality of artificial massifs made it possible to establish that significant deviations in the composition of the input raw materials compared to the recipe of the paving mixture are allowed during the preparation of the paving mixture. This situation is primarily explained by the developers' simplified approach to solving the complex problem of preparing a mixture of heavy-dosed materials, the use of inefficient management methods focused on the use of only local management systems, and the large-scale theft of valuable components.

It was established that one of the important directions of improving the quality of artificial massif is the creation of an automated control system for the technological process of preparing the grouting mixture, based on new principles and methods of modern computer control of the technological process of preparing the grouting mixture. The authors proposed to present this process as a set of integrated production of laying works (preparation of the mixture – its transportation – formation of an array of management tools, accounting and dosing of materials).

A developed and researched method and algorithm for calculating corrections to tasks for the loss of mixture components, which, in contrast to the known ones, takes into account the presence of moisture in the material of the components and additional portions, thanks to which it is possible to improve the quality of the laying mixture.

The research results presented in the article indicate that, based on the statistical method of a

full factorial experiment, it is possible to develop reference mathematical models of the paving mixture, which allow establishing the relationship between the composition of the mixture, its rheological characteristics and the strength of the artificial massif, as well as determining the necessary costs of the main binder component (cement) to maintain the homogeneity of the mixture when the costs of other components change. Automated control of the costs of the relevant components allows eliminating the conditions for their theft, which in turn is an additional tool for protecting the economic sector of the state.

Keywords: *economic safety, progressive technology of continuous excavation, system of automated management of technological processes, mining and ore production, foundation mixture.*

УДК 338.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-356-362

Ольга СТАНИНА®

кандидат технічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВИПУСК ПРОДУКТУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: СТРАТЕГІЯ ТА МЕТОДИ

В роботі наголошено, що процес прийняття рішень є невід'ємною складовою роботи будь-якої організації. Зазначено, що підхід до вирішення тієї чи іншої проблеми завжди буде різний: залежно від величини організації, професіоналізму його менеджерів і поставлених цілей, процес боротьби з невизначеностями для кожного з гравців на ринку буде відрізнятися. Відмічається, що завдяки існуючому на сьогоднішній день різноманіттю способів протидії ризикам можна поєднувати декілька з них, в результаті чого – досягти значного покращення у процесі. Наведено модель застосування деяких методів роботи з невизначеностями на прикладі розв'язання практичної задачі.

Ключові слова: *прийняття рішень, невизначеність, ризики, випуск продукції, альтернативи*

Постановка проблеми. Процес прийняття рішень є невід'ємною складовою роботи будь-якої організації. Саме від правильно сформованого та обґрунтованого рішення залежить ефективність роботи організації та її існування на ринку взагалі. Особливо важливим даний процес стає у тому випадку, коли компанія стикається з реальністю і їй в подальшому необхідно працювати в умовах невизначеності та ризику [1].

Тут слід зазначити таке. Сам процес прийняття управлінського рішення, насправді, є доволі складним процесом, проте водночас і творчим. З цього випливає, що особі, яка приймає такі рішення (ОПР), що впливають на функціонування діяльності цілої організації, слід запропонувати у якості своєрідного фундаменту для власних аргументів певну чітку та логічну основу, яка дозволить швидко та якісно проаналізувати та узагальнити інформаційні потоки, з якими безпосередньо взаємодіє менеджер.

В той же час, залежно від стану кожного з елементів, якими характеризується процес прийняття рішень, кожна окремо взята ситуація може бути окреслена тим чи іншим рівнем невизначеності. Крім цього, варто розуміти і те, що досить часто на практиці саме обрані до розгляду альтернативи, отримані початкові дані і, власне, вибір самого методу для подальшого аналізу інформації носять суб'єктивний характер, що у дійсності може суттєво вплинути на результати проведеної роботи.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вітчизняні науковці, такі як І. Гевко, В. Василенко, В. Колпакова, Ю. Петруні [2], провели власні дослідження в області теорії прийняття рішень і випустили багато робіт

на дану тему. Також у своїх наукових публікаціях такі провідні вчені, як В. Врума, М. Йохна, В. Колпакова, О. Кузьміна, Ч. Ліндблома, Д. Марча, О. Мельник, Л. Орбан-Лембрик, Г. Саймона В. Стаднік, Ф. Хміля та ін., розглядають наведену проблему і роблять цікаві висновки, засновані на досвіді глибокого вивчення питання, що розглядається у роботі.

Метою даної роботи є дослідження стратегій та методів прийняття управлінських рішень щодо випуску продукції в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. В будь-якій ситуації, яка трапляється з людиною, існує відома та невідома складова. Працювати з відомою складовою, звісно, набагато простіше, оскільки при цьому маємо чітке розуміння, де ми знаходимося на даному етапі, що, взагалі, трапилося, де, власне, ми хотіли би знаходитися у подальшому (тобто наші цілі на майбутнє). Все, що нам необхідно в цьому випадку, – це просто побудувати маршрут свого шляху з однієї точки до іншої. Складнішою ж є ситуація, коли необхідно працювати з невідомою складовою, оскільки в даному випадку ми в той чи іншій мірі не розуміємо власну точку відліку. Тут робота полягає у тому, що спочатку потрібно виявити всі можливі точки відліку, а вже після цього побудувати декілька шляхів для досягнення своєї мети.

Сьогодні загальна наука вже суттєво просунулася до напрямку побудови дієвих алгоритмів досягнення мети та безпосередньо принципів, як саме використати заданий алгоритм на свою користь. На практиці існує велика кількість методик для виконання цього. Наукові праці, у яких розглянуті питання прийняття рішень в умовах невизначеності чи ризику, є відносно новими, і на сьогоднішній день ця частина науки продовжує свій активний розвиток [3-4], незважаючи на те, що вже на даний момент вже існує немала кількість визначних робіт в області прийняття ефективних управлінських рішень.

У випадку, коли доводиться мати справу з невизначеністю, одне з першочергових питань, яке виникає, – це питання щодо того, де саме відбувається невизначеність (рис. 1). Так, зазвичай ми можемо мати справу з однією з таких невизначеностей: невизначеністю, яка прослідковується у стані середовища, невизначеністю у меті (цілі, яка стоїть, наприклад, перед ОПР чи організацією взагалі) та невизначеністю у можливих альтернативах, серед яких менеджеру слід обирати оптимальні рішення. Більш того, слід зазначити й про важливість такої складової процесу прийняття рішень як час: його нестача або, навпаки, достатність може суттєво вплинути на появу чи виключення невизначеностей. Так, наприклад, при достатній кількості часу група ОПР може мінімізувати певну невизначеність, а при його відсутності – буде вимушена працювати з більшою кількістю невизначеностей.

Тут слід зазначити, що невизначеність, з якою стикається будь-яка організація, може бути двох видів, які доволі часто ще й поєднуються між собою. До невизначеності першого виду – макроневизначеності – відносяться ті типи невизначеностей, які стосуються здебільшого зовнішнього середовища організації. До них будемо відносити такі фактори, як раптова зміна постачальника, форс-мажорні обставини тощо. До невизначеностей другого типу – мікроневизначеності – віднесемо такі, які виникають всередині самої організації – на кшталт збою технологічного процесу, помилок в управлінських рішеннях тощо. Більш того, слід зазначити й те, що мікроневизначеності (так само, як і макро-) у свою чергу можна умовно поділити на наступні види: невизначеність в інформації (недостовірну інформацію, невірність суджень тощо), невизначеність в комунікації (зриви строків, номенклатури тощо) та форс-мажорні обставини (збій технологічного процесу, поломка обладнання тощо).

Не можна не зазначити і про наступний момент: при збільшенні рівня невизначеності – від такої, що прослідковується у фізичному стані до тієї, що виявлена в інформації – її визначення, подолання та робота з наслідками стають дедалі складнішими. В цьому випадку вкрай важливо знайти першопричину, тим більше, що частіше за все невизначеність в фізичному стані є наслідком невизначеності в комунікації чи інформації.

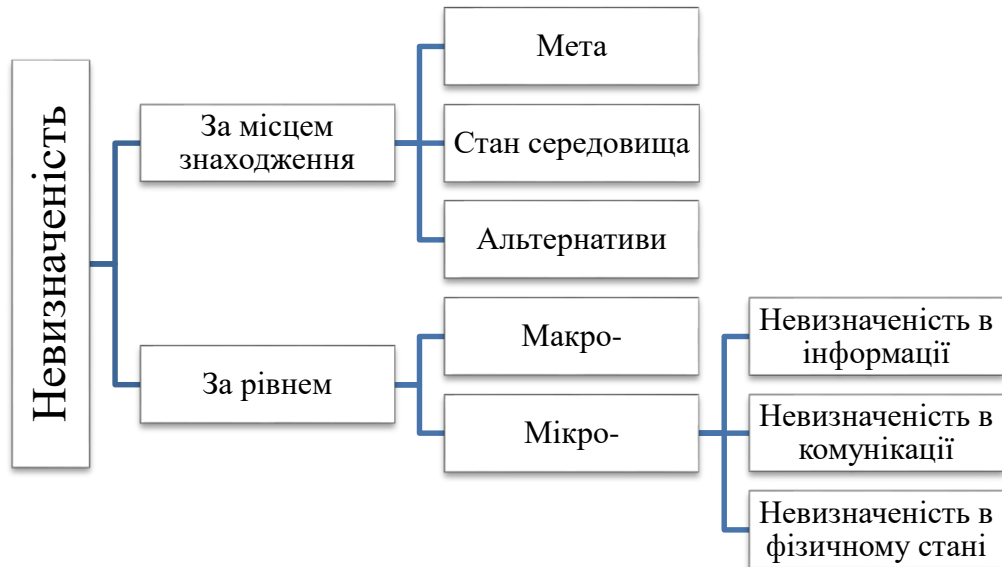

Рис. 1. Види невизначеностей

Звичайно, уникнути невизначеностей та ризиків повністю неможливо, але мінімізувати їх – безпосередня задача команди ризик-менеджера. На сьогоднішній день вже існує досить велика кількість різноманітних робіт [5-8], у яких наведені дієві методи боротьби з різними типами невизначеностей та ризиками, пов'язаними з ними, але в більшості випадків сам алгоритм дій залишається незмінним:

1. Виявити ситуацію невизначеності чи ризику.
2. Визначити можливі події, що можуть трапитися, якщо ситуація відбудеться.
3. Визначити ймовірність для кожної з можливих подій (за можливістю).
4. Визначити можливі дії організації при настанні кожної з виявлених ризикових подій для подальшої мінімізації негативних наслідків та максимізації позитивних.
5. Визначити критерії прийняття рішень в умовах невизначеності (ризиків).
6. Визначити та реалізувати найкращу стратегію поведінки організації.
7. Оцінити результати та зробити висновки.

Зазначимо, що одну з ключових ролей в цьому процесі грає правильна комунікація, адже саме вона дозволяє досить чітко визначити поточний стан в організації, наявні проблеми та шляхи їх вирішення. Високий рівень взаємодії та спілкування зі стейкхолдерами в певній мірі дозволяє визначити стан навколишнього середовища, його готовність до сприяння діяльності компанії чи, навпаки, відсутність бажання допомагати будь-яким чином. Більш того, високий рівень комунікації, як усередині самої організації, так і поза її межами, може призвести до визначення нових ризиків (невизначеностей) чи методів вирішення вже існуючих, а це у свою чергу сприяє полегшенню діяльності менеджера.

Проте, саме інформація є найважливішою складовою процесу прийняття важливого рішення, здатного змінити курс розвитку компанії. Саме достовірна інформація та коректна робота з нею надає можливість організації і ОПР зокрема досягати поставлених цілей. І вже тут однією зі значущих проблем, яка виникає і потребує свого швидкого вирішення, стає питання коректної роботи з інформацією, її аналізу та вірної інтерпретації. Власне, під час безпосереднього розгляду даної проблеми людина стикається з особливостями влаштування людського розуму, його заскоружлістю та притаманним багатьом догматизмом [9]. Це, насправді, може призвести до таких небажаних результатів, як, наприклад, визначення подальших дій компанії виключно на основі своїх переваг, а не на основі скрупульозного аналізу та творчого пошуку.

Відтак, дуже важливим у роботі є саме командна робота з інформацією. Зрозуміло, що досвід кожного члена команди є не останньою складовою у процесі, і навіть існує такий феномен, як професійна інтуїція, але наявність цілої команди професіоналів, усі члени якої будуть не заважати один одному, а, навпаки, допомагати та доповнювати, дозволяє переглянути наявну ситуацію об'ємніше та ширше.

Практично сьогодні вже введена у дію незліченна кількість різноманітних методик роботи з ризиками та невизначеностями. Сюди можна віднести і деякі інструменти роботи з наступними елементами:

- поточний стан організації (контрольні списки, Марковський аналіз);
- економічні складові (аналіз витрат та вигід, аналіз чутливості);
- причинно-наслідкові зв'язки (аналіз «краватка-метелик», аналіз причинно-наслідкових зв'язків);
- ймовірності (Баєсова статистика и Баєсові мережі, матриця ризику);
- пошук нових ідей («мозковий штурм», дерева подій та відмов);
- прогнозування (метод Делфі, метод Монте-Карло) тощо.

На етапі визначення оптимального рішення важливим є питання міри. Як визначити, коли кількість проведеного аналізу буде достатньою? На якому етапі ми можемо говорити про те, що вже слід зупинитися на одному (чи, можливо, декількох) рішенні серед усіх обраних альтернатив? Скільки досліджень треба зробити для цього? Яка кількість інструментів повинна бути задіяна у процесі?

Наразі не існує однозначної відповіді на питання достатньої міри аналізу. Тому кожен з управлінців повинен сам для себе, враховуючи власний досвід, знайти свою особисту міру для припинення дії алгоритму, обраного для визначення невизначеності чи пошуку ризиків.

Далі розглянемо один з основних етапів запропонованого вище алгоритму – етап 6-й («Визначення оптимальної стратегії поведінки організації»). Для цього переглянемо наступну задачу.

Невелике підприємство виробляє аксесуари для подальшого продажу – партіями по 100 штук. Протягом сезону воно може продати від 0 до 5 таких партій. Оскільки визначений товар має фактор сезонності та з настанням нового сезону з'являється необхідність у продажі товарів з нової колекції, продати поточні аксесуари у новому сезоні за минулу ціну вже неможливо. Якщо частина придбаних партій аксесуарів виявилася не проданою, наприкінці строку сезонного продажу робиться їх уцінка, після чого вони продаються вже за нижчою ціною.

Собівартість партії аксесуарів дорівнює 10 000 грн.

Ціна, за якою підприємство продає партію, становить 20 000 грн.

Після зниження ціни вартість партії буде становити 9 000 грн.

Спочатку сформуємо таблицю платежів для початкових даних у гривнях (рис. 2). З урахуванням постановки задачі, зрозуміло, що якщо кожна партія коштує 10 000 грн., у випадку її своєчасного продажу (за 20 000 грн.) магазин отримає 10 000 грн. прибутку, а у випадку несвоечасного – втратить 1 000 грн. Тобто для розрахунку функції виграшу магазину можна скористатися такою формулою:

$$f_{jk} = \begin{cases} 10000 \cdot x - (y - x) \cdot 1000, & \text{якщо } x \leq y, \\ \text{попереднє значення за стовпцем-в іншому випадку.} \end{cases}$$

Тут x , $x = \overline{0,5}$ – кількість проданих, а y , $y = \overline{1,5}$ – кількість вироблених партій.

Продано \ Вироблено	Вироблено				
	1	2	3	4	5
0	-1 000,00	-2 000,00	-3 000,00	-4 000,00	-5 000,00
1	10 000,00	9 000,00	8 000,00	7 000,00	6 000,00
2	21 000,00	20 000,00	19 000,00	18 000,00	17 000,00
3	32 000,00	31 000,00	30 000,00	29 000,00	28 000,00
4	43 000,00	42 000,00	41 000,00	40 000,00	39 000,00
5	54 000,00	53 000,00	52 000,00	51 000,00	50 000,00

Рис. 2. Початкові дані

Надалі визначимо оптимальне рішення щодо кількості партій аксесуарів, що виробляються. Зазначимо, що через освоєння нового ринку визначення ймовірності того чи іншого стану середовища є ускладненим, і менеджер буде вимушений шукати оптимальну альтернативу в умовах невизначеності.

Перш ніж перейти до безпосередньому розв'язку, слід зазначити наступні моменти:

1. ОПР виділив для себе ряд (m) взаємовиключних рішень (альтернатив) $\Phi = \{\varphi_1, \varphi_2, \dots, \varphi_m\}$.

2. Зовнішнє середовище може знаходитися в одному з n станів $\Theta = \{\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_n\}$.

3. ОПР може визначити для себе «виграш» $F = \{f_{ij}\}$ при виборі кожної з альтернатив при кожному зі станів середовища, де

$$F = \begin{pmatrix} f_{11} & f_{12} & \dots & f_{1m} \\ f_{21} & f_{22} & \dots & f_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ f_{n1} & f_{n2} & \dots & f_{nm} \end{pmatrix}$$

Для початку застосуємо критерій Бернуллі-Лапласа. Згідно з ним, найкращим рішенням є таке, для якого середнє значення прибутку (збитку) буде набувати найбільшого (найменшого) значення серед усіх можливих. Тобто тут будемо мати справу з наступним виразом:

$$\varphi_{k0} : B^+(\varphi_{k0}, p) = \max_{\varphi_k \in \Phi} (B^+(\varphi_k, p)), \quad k = 1, m, \quad B^+(\varphi_k, p) = \sum_{i=1}^n p_i f_{ik}^+$$

де ймовірності ($p = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}, \sum_{j=1}^n p_j = 1$) всіх станів є рівнозначними,

тобто

$$p_i = \frac{1}{n} = \frac{1}{6}$$

Отримаємо такі результати, представлені на рис. 3.

Критерій	1	2	3	4	5
Бернуллі-Лапласа	26 500,00	25 500,00	24 500,00	23 500,00	22 500,00

Рис. 3. Результати застосування критерію Бернуллі-Лапласа

Як можна бачити, згідно з цим критерієм та представленими розрахунками, оптимальним є перший варіант – виробництво однієї партії аксесуарів.

Наступним розглянемо критерій Вальда, який повинен забезпечити максимальний прибуток навіть у найгіршій для компанії ситуації. При його застосуванні це досягається за рахунок вибору такої альтернативи, яка забезпечує максимальний виграш в найгіршій ситуації. Таке рішення задовольняє наступній умові:

$$f(\varphi_{k0}) = \max_{\varphi_k \in \Phi} \min_{\theta_j \in \Theta} f_{jk}^+$$

Отримаємо результати, представлені на рис. 4.

Критерій	1	2	3	4	5
Вальда	-1 000,00	-2 000,00	-3 000,00	-4 000,00	-5 000,00

Рис. 4. Результати використання критерію Вальда

Як можна бачити, згідно з цим критерієм та представленими вище розрахунками, оптимальним для ОПР теж є вибір першої альтернативи – створення лише однієї партії аксесуарів, адже саме в цьому варіанті – при найгіршому розкладі ситуації для підприємства – воно втратить найменшу кількість грошей.

Далі застосуємо критерій Гурвіца. Оптимальне рішення обирається з наступної умови:

$$\lambda \min_{\theta_j \in \Theta} f_{jk}^+ + (1 - \lambda) \max_{\theta_j \in \Theta} f_{jk}^+ = \max_{\varphi_k \in \Phi} (\lambda \min_{\theta_j \in \Theta} f_{jk} + (1 - \lambda) \max_{\theta_j \in \Theta} f_{jk})$$

де λ , $0 \leq \lambda \leq 1$ – спеціальна величина, яка дозволяє поєднувати як найгіршу, так і найкращу для підприємства ситуації.

Зазначимо, що завдяки особливостям цього критерію (а саме можливості завдяки коефіцієнту λ обирати поточний стан зовнішнього середовища) можна одразу переглянути декілька варіантів розв'язку задачі та порівняти отримані результати. Визначені варіанти представлені на рис. 5.

Критерій Гурвіца					
λ	1	2	3	4	5
0,50	54000	53000	52000	51000	50000
0,10	54000	53000	52000	51000	50000
0,90	54000	53000	52000	51000	50000

Рис. 5. Результати використання критерію Гурвіца

Як можна бачити, згідно з цим критерієм та представленими розрахунками, оптимальним знову є вибір ОПР першої альтернативи, тобто створення лише однієї партії аксесуарів.

Аналізуючи отримані результати, можна прийти до висновку, що для конкретного випадку менеджеру краще запропонувати створення лише однієї партії товару. Такий вибір обумовлює висока залежність товару від поточних тенденцій, моди та великої різниці в його вартості, в залежності від часу продажу.

Висновки. Таким чином, в роботі розглянуто приклад застосування деяких методів та алгоритмів роботи з невизначеностями при вирішенні практичної задачі з подальшим визначенням можливого прибутку чи величини ймовірних втрат підприємства. Можна бачити, що підхід до вирішення тієї чи іншої проблеми завжди буде різний: залежно від величини організації, професіоналізму його менеджерів (ОПР) і поставлених цілей, процес боротьби з невизначеностями для кожного з гравців на ринку буде відрізнятися. Завдяки існуючому на сьогоднішній день різноманіттю способів протидії ризикам можна поєднувати декілька з них, в результаті чого досягається значне покращення у процесі вирішення.

Список використаних джерел

1. Тютченко С. М. Ідентифікація ризиків як фактор економічної безпеки підприємства. *The 2nd International scientific and practical conference "Topical issues of the development of modern science" (October 16-18, 2019)*. Sofia : Publishing House «ACCENT». 2019. С. 91-93
2. Прийняття управлінських рішень : навч. посібник ; за ред. Ю. Є. Петруні. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2020. 276 с.
3. Доманчук А. І. Методичний підхід до прийняття управлінських рішень страховими компаніями в умовах невизначеності. *Економіка, управління та адміністрування*. 1(99), 2022. С. 83–92.
4. Kumar M. Making decisions under uncertainty: The Prudent Judgement Approach. *European Journal of International Security*. 2022.: URL: doi:10.1017/eis.2022.17.
5. Yoe C. Principles of Risk Analysis: Decision Making Under Uncertainty (2nd ed.). CRC Press. 2019. URL: <https://doi.org/10.1201/9780429021121>.
6. Leuker C. Pachur T. Hertwig R., Pleskac T. J. Exploiting risk–reward structures in decision making under uncertainty. *V*. 175. 2018. P. 186-200. URL : <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.02.019>.

7. Marchau V. A. W. J., Walker W. E., Bloemen P. J. T. M., Popper S.W. Decision Making under Deep Uncertainty. From Theory to Practice URL : <https://doi.org/10.1007/978-3-030-05252-2>.

8. Ус С. А., Легостаева С. А. Застосування методу оптимального розбиття множин в задачах дослідження критеріїв прийняття рішень. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. Фізико-математичні науки*. 2011. С. 128-133.

9. Schulz L., Rollwage M., Dolan R. J., & Fleming S. M. Dogmatism manifests in lowered information search under uncertainty. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2020, 117(49). URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.200964111>.

Надійшла до редакції 31.05.2022

References

1. Tiutchenko, S. M. (2019) Identyfikatsiya ryzykiv yak faktor ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Risk identification as a factor of economic security of the enterprise]. *The 2nd International scientific and practical conference "Topical issues of the development of modern science" (October 16-18, 2019) Publishing House "ACCENT", Sofia, Bulgaria*. Pp.91-93. [in Ukr.].

2. Prynyattya upravlins'kykh rishen' [Making managerial decisions] : navchal'nyy posibnyk / za red. Yu. Yu. Petruni. Dnipro : Universytet mytnoyi spravy ta finansiv, 2020. 276 p. [in Ukr.]

3. Domanchuk, A. I. (2022) Metodichnyy pidkhid do prynyattya upravlins'kykh rishen' strakhovymy kompaniyamy v umovakh nevyznachenosti [Methodical approach to management decision-making by insurance companies in conditions of uncertainty]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*. 1(99), pp. 83–92. [in Ukr.].

4. Kumar, M. Making decisions under uncertainty: The Prudent Judgement Approach. *European Journal of International Security*. 2022.: URL: [doi:10.1017/eis.2022.17](https://doi.org/10.1017/eis.2022.17).

5. Yoe, C. (2019) Principles of Risk Analysis: Decision Making Under Uncertainty (2nd ed.). CRC Press. URL: <https://doi.org/10.1201/9780429021121>.

6. Leuker, C., Pachur, T., Hertwig, R., Pleskac, T. J. (2018) Exploiting risk–reward structures in decision making under uncertainty. *V.175. Pp. 186-200. URL : https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.02.019*].

7. V. A. W. J. Marchau, W. E. Walker, P. J. T. M. Bloemen, S.W. Popper. Decision Making under Deep Uncertainty. From Theory to Practice URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-05252-2>.

8. Us, S. A., Lehostaeva, S. A. (2011) Zastosuvannya metodu optimal'noho rozbyttya mnozhyn v zadachakh doslidzhennya kryteriyiv prynyattya rishen' [Application of the method of optimal partitioning of sets in research problems of decision-making criteria]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu: zb. nauk. prats'. Fyzyko-matematychni nauky*. Pp. 128-133. [in Ukr.]

9. Schulz, L., Rollwage, M., Dolan, R. J., & Fleming, S. M. Dogmatism manifests in lowered information search under uncertainty. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2020, 117(49). URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.200964111>.

SUMMARY

Olha Stanina. Product release under uncertainty: strategy and methods. The paper emphasizes that the decision-making process is an integral part of the activity of any organization. The efficiency of the organization and its existence in the market in general depends on the correctly formed and substantiated decision. Depending on the state of each of the elements that characterize the decision-making process, each individual situation can be defined by a certain level of uncertainty. It is noted that one can usually deal with one of the following uncertainties: uncertainty in the state of the environment, uncertainty in the goal and uncertainty in possible alternatives, among which the manager should choose the best solutions.

The author notes that the uncertainty faced by any organization can be of two types: macro-uncertainty and micro-uncertainty. In addition, they are often combined with each other. Each of these species can be divided into the following subspecies: uncertainty in information, uncertainty in communication and uncertainty in physical condition (force majeure). It is established that proper communication has one of the part to play in this process. However, information is the most important component of the decision-making process that can change the course of the company's development. At the same time, team work with information is very important in the work. It is noted that the approach to solving a problem will always be different: depending on the size of the organization, the professionalism of its managers (or decision makers) and goals, the process of combating uncertainty for each player on the market will be different. The author notes that due to the current variety of ways to counter the risks, you can combine several of them, and as a result get significant increasing efficiency of the enterprise. An example of the application of some methods of working with uncertainties on the model of a practical problem is given.

Keywords: *decision making, uncertainty, risks, product release, alternatives.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.74.085:316.77

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-363-369

Юлія КОРОТКОВА ©

доктор педагогічних наук, професор,
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО З ДІТЬМИ

У статті висвітлено питання професійного спілкування поліцейського з дітьми різних категорій. Особливу увагу приділено правилам спілкування з дітьми різного віку (діти 2–3 років, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку, підлітки, юнаки), дітьми, які загубились, дітьми під час війни. Установлено, що для ефективного спілкування правоохоронцю необхідно знати статево-вікові (фізіологічні та психологічні) особливості дітей, бути здатним до вивчення їх індивідуальних особливостей, до розуміння їх внутрішнього стану, урахування конкретної ситуації спілкування. Сформульовані загальні правила професійного спілкування з визначеними категоріями дітей.

Ключові слова: поліцейський, спілкування, діти, дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітки, юнаки, воєнний стан.

Постановка проблеми. Для успішного виконання своїх професійних обов'язків поліцейський повинен точно, логічно, змістовно висловлюватися, уміти створювати сприятливу професійну атмосферу, розуміти культуру та менталітет представників інших культурних середовищ, дотримуватися правил поведінки та норм етикету, володіти засобами психологічного впливу, навичками самоконтролю за своїм психічним станом. Особи, які здійснюють правоохоронну діяльність, постійно спілкуються з людьми різних професій і різного рівня культури, оскільки щоденного вирішення потребують поточні професійні питання, які виникають у робочому процесі. Кожного разу фахівцям правоохоронної галузі доводиться добирати потрібний тон, відповідні слова, аргументувати сказане та правильно висловлювати думки. Відтак особливої значущості набуває проблема готовності поліцейського до продуктивного ділового спілкування з різними категоріями громадян, у тому числі з дітьми. Для ефективної комунікації з дитиною правоохоронець має знати її вікові та психологічні особливості, ураховуючи при цьому умови спілкування, як наприклад, сьогоденні воєнні події, які відбуваються у нашій державі. Усе це вимагає відповідних знань і умінь, які можуть бути надані як під час базової, так і післядипломної освіти.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню різноманітних аспектів формування та удосконалення умінь і навичок професійного спілкування поліцейських присвячено роботи І. Голопич [3], Т. Гороховської [5], О. Євдокімової, І. Клименка, Я. Посохової, Д. Швеця [7], Т. Крашеніннікової [8], О. Макарової [11], Т. Юрченко-Шеховцової, О. Галустян, Л. Захаренко [6; 13] тощо. Проблеми професійного спілкування поліцейських з дітьми різних категорій вивчали І. Голопич [4], В. Клачко, В. Костюк, В. Литвин,

© Ю. Короткова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

ResearcherID W-4253-2019

y.korotkova1201@ukr.net

Н. Федоровська [12]. А втім, як показує практика, значна кількість поліцейських недостатньо готові до ефективного спілкування з дітьми, що обумовлює необхідність проведення відповідної роботи під час їх базової та післядипломної освіти.

З огляду на вищезазначене, **метою** статті є висвітлення особливостей та формулювання правил ефективного спілкування поліцейських з дітьми різних категорій.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо особливості спілкування поліцейського з дітьми: 1) різних вікових категорій; 2) з дітьми, які загубилися; 3) з дітьми під час війни.

1. Особливості спілкування поліцейського з дітьми різних вікових категорій.

Під час спілкування з дітьми *2–3 років (раннє дитинство)* необхідно турбуватись не стільки про зміст сказаного, скільки про його інтонаційне та емоційне забарвлення. Маленька дитина зрозуміє суть повідомлення тільки тоді, коли воно донесене з чітким емоційним посилом. При цьому речення мають бути простими, оскільки складних фраз дитина просто не зрозуміє через малий словниковий запас та неспроможність сприймати надто довгі фрази. У цьому віці діти ще не здатні щось вигадати, обдурити, натомість можуть раптово пригадати побачене чи почуте раніше. Спілкування з малюком варто почати з посмішки, називати малюка на ім'я, організувати бесіду за допомогою малюнків, казок тощо. Найбільш невимушеною для них буде та розмова, яка присвячена близьким для них темам: мультфільми, іграшки, улюблені тварини тощо. Головне – показувати дитині щире зацікавлення її словами. Після того, як дитина заспокоїлась, почала активно з вами розмовляти, можете обережно переходити до суті справи. Налагоджуючи спілкування з 3-річними дітьми зважайте на їх підвищену образливість і чутливість до визнання їхніх досягнень, емоційні спалахи з приводу дрібниць. Необхідно пам'ятати, що діти в цьому віці не розуміють сарказму й болісно реагують на глузування, усі слова дорослих вони сприймають всерйоз і вірять ним беззастережно, особливо батькам.

Під час спілкування з дітьми *дошкільного віку (3–6 років)* можна отримати лише приблизну, поверхневу інформацію. Дітям дошкільного віку притаманна яскрава уява й тому вони здатні щиро вірити у деякі речі, яких насправді не було, забувати неважливі факти або плутатись у свідченнях. Розмовляють простими або складними реченнями, слабо орієнтуються у часі, просторі, числах. Вірять інформації, отриманій від дорослих, реагують на похвалу, зазвичай сором'язливі з незнайомими людьми. У дошкільному віці в дитини формується потреба в повазі з боку дорослого. Похвала й заохочення дорослого надає дитині впевненості у своїх силах.

Спілкування організується у вигляді малюнків, казок, інших «м'яких» методик. Якщо не вдалось розговорити дитину дошкільного віку, то варто почати розмову про цікаві для неї теми («Ти любиш мультфільми?»; «Яка твоя улюблена казка, гра?»; «Яка твоя улюблена іграшка?»).

Під час спілкування з дітьми *молодшого шкільного віку (6–10 років)* варто враховувати, що у них є цілком достатній словниковий запас для висловлювань, вони можуть описувати подробиці, пояснювати хід подій. Пам'ятають факти протягом тривалого часу, розрізняють категорії «добре» та «погано», мають власну думку. Їх мислення та оцінки контрастні, крайні (добре–погане, свої–чужі, правильно–неправильно). З 9–10 років починають вільно виражати свої емоції, швидко говорити, можуть брехати для самозахисту від негативних наслідків. До дорослого ставляться з довірою і відкритістю. Для них надважливим є особистий приклад дорослих, громадське оцінювання їхніх вчинків, знань й особистих якостей.

Під час спілкування з дітьми *підліткового віку (10–15 років)* врахуйте, що підлітки здатні мислити критично, можуть висловлювати незгоду з діями дорослих, потребують фактів та аргументації. Вони дуже чутливі до зовнішності, одягу, манер. Особистісно значущим для них є збереження статусу у власній соціальній групі. Необхідно пам'ятати, що у підлітків спостерігаються різкі зміни емоційних станів – запальність, дратівливість, конфліктність з дорослими (батьками, вчителями, представниками влади), в тому числі через гормональні зміни у зв'язку із статевим дозріванням. У спілкуванні з цією категорією потрібно бути чесними, відвертими, прислуховуватись до їхньої думки та поважати як особистостей, обережно використовувати зауваження, повчальний тон чи наказ (замість наказу «Припини палити!» зауважити: «Паління шкодить твоєму здоров'ю» тощо). Використовуючи пропозицію, прохання, домовленість можна отримати певну довіру підлітка [13, с. 23–24].

Якщо ви спілкуєтесь із групою підлітків, у жодному разі не можна прилюдно принижувати лідера цієї групи. Для останнього вкрай важливим буде збереження свого лідерства серед однолітків, він ніколи не погодиться з Вами з будь-якого питання, буде демонструвати агресивну поведінку, навіть знаючи, що його можуть за це суворо покарати. Втратити свої лідерські позиції для підлітка набагато гірше, ніж можливе покарання. Краще з такою дитиною поспілкуватись наодинці, і в жодному разі не принижувати її гідності.

Під час спілкування з підлітками досить корисно застосовувати метод сторітелінг. У науковій літературі цей метод визначають як «спосіб впливу на людину через уміле розказування історій» [2], ефективний інструмент передачі знань, інформації та обміну досвідом.

Правоохоронці можуть використовувати цей метод під час профілактичної бесіди як засіб впливу з метою попередження кримінальних правопорушень. Ця бесіда потребує ретельної попередньої підготовки, зокрема складання плану, визначення структури та основного змісту. Під час створення тексту необхідно враховувати статево-вікові особливості підлітка, його життєвий та кримінальний досвід, освіту, характер вчиненого правопорушення, ступінь морально-психологічної занедбаності, а також суспільної небезпечності.

Профілактичні бесіди, як правило, мають стабільну структуру (вступ, основну частину й підсумкову).

На початку бесіди поліцейському необхідно встановити психологічний контакт із підлітком та зазначити, про що буде йти мова.

Зміст основної частини профілактичної бесіди визначається, виходячи з правового становища профілактованої особи, оцінки її протиправної поведінки або можливості її виникнення. Профілактичну бесіду з підлітками не можна зводити до загальних гасел з абстрактними побажаннями, необхідно добирати таку лексику й аргументи, щоб вони були зрозумілими й ефективними. Для кращої образності й виховного впливу можна використовувати різні техніки сторітелінгу:

1. Мономіф, або шлях героя. Поліцейський може скласти історію про те, як, наприклад, хлопець був бешкетником, а потім познайомився з волонтерами, які допомагали військовим, почав їздити з ними в зону військових дій і зрештою став медбратом, який врятував не одне життя.

2. Sparklines – історія-порівняння. Удаючись до такого прийому, доцільно скласти історію про життя й можливості дітей навчатися й розвиватися у 90-ті роки та в нинішній час. У такій історії необхідно зробити акценти на реальному й правильному, підказати способи перетворення реального в правильне.

3. Пелюстки. Орієнтовними варіантами застосування такого різновиду сторітелінгу можуть бути розповіді, об'єднані в єдину «оповідну квітку» темою, «Затримання небезпечного злочинця», «Запобігання правопорушенню», «Врятоване життя».

4. Фальстарт. Для ілюстрації цього виду сторітелінгу можна скласти історію про людину, яка ледве не стала злочинцем, але вчасно це зрозуміла й виправилась.

У профілактичних бесідах метод сторітелінгу має виконувати такі функції:

1. Мотиваційну. Як спосіб переконання підлітків у тому, що вони мають поводитись у суспільстві відповідно до правил, норм і законів.

2. Об'єднуючу. Коли історії є інструментом розвитку дружніх, колективних міжособистісних стосунків у класі, групі.

3. Комунікативну. Історії здатні підвищити ефективність спілкування на різних рівнях.

4. Інструменту впливу. Дозволяє впливати на підлітків із метою формування в них суспільно корисних переконань.

5. Утилітарну. Один із найпростіших способів донести до підлітків зміст бесіди [4, с. 49–50].

Під час спілкування з дітьми *юнацького віку (15–18 років)* необхідно опиратися на їхні морально-вольові якості. Юнаки (юнки) в спілкуванні вибіркові, усвідомлюють цінність власної особистості, своєї неповторності, прагнуть рівності стосунків з дорослими як з друзями чи порадиниками. У цьому віці посилюється увага до особистісних, внутрішніх, власне психологічних якостей людини, на основі чого робиться висновок про неї. Необхідно врахувати, що небажання чи невміння дорослих

визнавати автономію юнаків (юнок) часто призводить до конфліктів. Загалом варто дотримуватись таких правил:

1. Протягом спілкування контролюйте свої емоції та уникайте проявів негативного емоційного впливу на психіку дитини, адже це може ускладнити спілкування та призвести до виникнення негативних установок щодо поліцейських.

2. Підтримуйте доброзичливий, товариський стиль розмови, демонструйте своє позитивне ставлення (через привітний погляд, посмішку, прямі слова типу «радий тебе бачити», «як добре, що ми знайшли тебе» тощо) [10].

3. Навчіться слухати й чути дитину, щоб зрозуміти причини її погані поведінки. Спробуйте поставити себе на місце дитини через заглиблення у її внутрішній світ, уявіть, як би Ви поведилися на її місці.

4. Під час розмови уважно підбирайте слова, адже Ваше слово має величезний вплив на дитину. Використовуйте інформування, пояснення, переконання, будьте зразком для наслідування (це стосується Вашого зовнішнього вигляду, певних зовнішніх рис, манер, вчинків, слів тощо).

5. Визнавайте успіхи дитини (осуд менш інформативний, ніж схвалення) та використовуйте позитивне підкріплення (похвалу, заохочення, схвалення, власний приклад), що сприяє формуванню позитивних звичок поведінки та подоланню наявних негативних звичок.

6. Поважайте дитину як особистість, а тому будьте завжди ввічливими, поступливими, щирими та уникайте брехні. Якщо не вдалось розговорити дитину – спілкуйтесь на цікаві для неї теми.

7. Запропонуйте дитині свою допомогу в подоланні наявних проблем, вирішити які вона ще не в змозі, адже до досягнення повноліття (до 18 років) діти вважаються неповнолітніми [13, с. 25-26; 1, с. 62].

2. Професійне спілкування поліцейських з дітьми, які загубилися.

Під час спілкування з такими дітьми необхідно дотримуватись таких правил:

1. Дитина, яка загубилась, виглядає розгубленою, очима шукає батьків, може бігти кудись, голосно кричати чи навпаки – сидіти та плакати. Вона виглядає доглянутою, у чистому одязі відповідно до сезону та, на відміну від безпритульної дитини, не поводить зухвало або занадто театральню.

2. Спілкуйтесь з дитиною, присівши поруч або напроти неї на рівні очей.

3. Перелік можливих запитань: «Як тебе звати?»; «Ти тут сам?»; «Ти сюди сам прийшов?»; «Де твої мама чи тато?»; «Ви домовлялись, що ти будеш її тут чекати?»; «Де Ви домовлялись зустрітись?»; «Яке ім'я твоєї мами?»; «Як вона виглядає?»; «Де ви живете?»; «Ти знаєш телефон мами (тата, друзів, знайомих?)».

4. При спілкуванні з дитиною, що загубилася, дотримуйтесь правил професійного спілкування з дітьми різного віку (див. вище).

5. Займіться пошуком батьків дитини. По можливості один поліцейський залишається з дитиною (на випадок, якщо батьки повернуться), інший – шукає батьків (через гучномовці в магазинах, на заправках, дитячих майданчиках тощо). Якщо дитина не розмовляє, спробуйте знайти навколо людей, які знають дитину, її батьків чи свідків, які бачили її з дорослим.

6. Зауважте, що відповідно до п. 1. ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, здійснюється поліцейське піклування, наслідком якого є її передання батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування.

Пам'ятайте, що спілкуватися з дітьми різного віку краще при наявності свідків, та необхідно уникати тиску, погроз у бік дитини, контактів з нею наодинці. Відповідно до ст. 226 Кримінального процесуального кодексу України проведення опитування (допит) неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога, психолога, а за необхідності – лікаря та не може продовжуватися понад годину без перерви (загалом 2 год.) [9; 13, с. 26–27].

3. Правила професійного спілкування поліцейського та військового з дітьми під час війни.

На сьогодні в умовах воєнного стану найбільш уразливими категоріями громадян є діти, які не просто змушені змінювати звичні для них умови життя, а й втрачають своїх рідних і близьких, стають свідками страшних злочинів російських військових проти мирного населення. У такій ситуації поліцейському варто знати й

уміти дотримуватись правил професійного спілкування з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних подій. Ці правила можна сформулювати таким чином.

1. Залишайтеся стабільним і врівноваженим. Стан, у якому дорослі говорять з дитиною під час війни, важливіший за власне слова. Страх втрати контролю – найбільший для дитини після страху втрати близької людини. Коли дитина бачить, що дорослий не контролює ситуацію, не контролює сам себе – це лякає.

2. Якщо рідні дитини перебувають у найбільш небезпечних районах бойових дій, варто розповідати, що вони роблять, змальовувати картинку, що відбувається. Проговоріть прості, лаконічні механізми, як можна підтримати одне одного і тих, хто в небезпеці, поговорити з ними телефоном або написати в месенджер, якщо це можливо.

3. Називайте речі своїми іменами. Не можна говорити про загиблих, що вони «заснули», «пішли», бо це може нав'язати страх, що спати – означає померти. Треба казати як є – людина померла, якщо дитина про це питає. Діти розуміють, що життя кінчене. Із 4–5 років вони починають ставити ці запитання, це вікова норма. Говорючи про смерть, обов'язково повертати в бік безпеки: завжди закінчувати цю розмову словами: «Ти тут у безпеці! Ми знаємо, що робити, щоб подбати тебе».

4. У разі втрати близької людини допоможіть дитині знайти стабільного дорослого, можливо, родича або близького знайомого родини, на якого можна опертися. Саме завдяки цій людині дитина може відчувати, що її дитячий світ не розвалився повністю. Порадьте дорослому, який стане піклуватись про дитину, горювати, плакати, дозволяти і не зупиняти ці прояви, згадувати, говорити стільки, скільки дитині потрібно. Багато обіймати. Згадувати весь рід, тих, хто метафорично стоїть за нами, ніби янголи-охоронці.

5. Якщо психологічний стан дитини досить важкий, порадьте дорослому звернутися до психолога. Коли поруч з дитиною немає нікого, хто може підтримати, коли дорослим самим настільки важко, що вони не можуть впоратись із втратою, потрібно звернутися до фахівця. Бо така втрата є втратою довіри до світу. Дитина може замертти і відмовитися від подальшого розвитку. Можливе тривале порушення сну. Може з'явитись аутоагресія – ушкодження самого себе. Тоді дитина буде бити, різати себе, обкушувати собі шкіру, нігті. Це все – привід звернутися до фахівця [14–15].

Висновки. Таким чином, під час воєнних подій поліцейському необхідно стати ще й гарним психологом, розуміти почуття дитини і знати шляхи допомоги маленьким громадянам. Під час спілкування з дитиною необхідно враховувати її вікові, статеві та психологічні особливості, її життєвий та кримінальний досвід, освіту, характер вчиненого правопорушення, ступінь морально-психологічної занедбаності, а також суспільної небезпечності. Українським важливим є врахування умов, у яких відбувається спілкування. За останні місяці в Україні зросла кількість дітей, які загубились, втратили близьких, які дні або навіть місяці провели в бомбосховищах. Цілком зрозуміло, що в спілкуванні з такими дітьми поліцейський має демонструвати розуміння, чуйність, бути терплячим, але й водночас спокійним і стабільним.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, яка вивчається. Подальшого вивчення потребує досвід формування й удосконалення навичок і вмінь професійного спілкування поліцейського з різними категоріями дітей у провідних країнах світу з метою його творчого застосування в Україні.

Список використаних джерел

1. Ваньчик Ю. А. Професійне спілкування поліцейських із різними категоріями громадян. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 1. С. 60–63.

2. Гич Г. М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 4 (51). 2015. С. 188–191.

3. Голопич І. М. Методика формування компонентів готовності майбутніх поліцейських до професійного спілкування. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»)*. 2021. № 4(4). С. 128–140.

4. Голопич І. М. Застосування правоохоронцями методу «Сторітелінг» у профілактичних бесідах із підлітками. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «АГОС» with Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (Cambridge, October 29, 2021)*. Cambridge-Vinnitsya: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2021. Vol. 2. pp. 49–50.

5. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх

працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с.

6. Захаренко Л., Юрченко-Шеховцова Т. Професійне спілкування поліцейських офіцерів громади: реалії та перспективи. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 2(2). С. 28–41.

7. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : Інформаційно-довідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських МВС України. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 52 с.

8. Крашеніннікова Т. В. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2017. 104 с.

9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст. 131.

10. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посібник. 2-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

11. Макарова О. П. Формування професійного спілкування поліцейських на етапі фахової підготовки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 2. С. 29–32.

12. Особливості спілкування патрульних поліції з учасниками масових акцій в конфліктних ситуаціях : метод. рекомендації / В. М. Клачко, В. Л. Костюк, В. В. Литвин, Н. В. Федоровська. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 48 с.

13. Юрченко-Шеховцова Т. І., Галустьян О. А., Захаренко Л. М. Особливості професійного спілкування патрульних поліцейських з різними категоріями осіб: методичні рекомендації. Київ : НАВС, 2017. 45 с.

14. Як говорити з дітьми про війну. URL : <https://osvitoria.media/experience/yak-govoryty-z-ditmy-pro-vijnu/>.

15. Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни. URL : <https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytnu-pid-chas-viyny/2022/02/28/>.

Надійшла до редакції 11.05.2022

References

1. Vanchyk, Yu. A. (2021). Profesiine spilkuvannia politseiskykh iz riznymy katehoriiami hromadian [Professional communication of police officers with different categories of citizens]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. № 1. pp. 60–63. [in Ukr.].

2. Hych, H. M. (2015). Storitelinh yak innovatsiina metodyka formuvannia movnoi kompetentnosti uchniv ZNZ [Storytelling as an innovative method of forming the language competence of school students]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*. № 4 (51). pp. 188–191. [in Ukr.].

3. Holopych, I. M. (2021). Metodyka formuvannia komponentiv hotovnosti maibutnikh politseiskykh do profesiinoho spilkuvannia [Methods of forming the components of readiness of future police officers for professional communication]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika»)*. № 4(4). pp. 128–140. [in Ukr.].

4. Holopych, I. M. (2021) Zastosuvannia pravoohorontsiamy metodu «Storitelinh» u profilaktychnykh besidakh iz pidlitkamy [The use of the storytelling method by law enforcement officers in preventive conversations with teenagers]. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΗΟΣ» with Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (Cambridge, October 29, 2021)*. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform. Vol. 2. pp. 49–50. [in Ukr.].

5. Horokhovska, T. V. (2007) Formuvannia kultury profesiinoho movlennia maibutnikh pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Forming the culture of professional speech of future law enforcement officers]: avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Natsional'na akademiya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny im. Bohdana Khmel'nyts'koho. Khmelnytskyi, 20 p. [in Ukr.].

6. Zakharenko, L., Yurchenko-Shekhovtsova, T. (2022) Profesiine spilkuvannia politseiskykh ofitseriv hromady: realii ta perspektyvy [Professional communication of community police officers: realities and perspectives]. *Nauka i tekhnika sohodni*. № 2(2). pp. 28–41. [in Ukr.].

7. Klymenko, I. V., Shvets, D. V., Yevdokimova, O. O., Posokhov, Ya. S. (2017) Pamiatka pratsivnyka Natsionalnoi politsii Ukrainy : Informatsiino-dovidkovi materialy z pytan profesiinoho spilkuvannia politseiskykh MVS Ukrainy [Memo of an employee of the National Police of Ukraine: Information and reference materials on professional communication of police officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 52 p. [in Ukr.].

8. Krasheninnikova T. V. (2017) Komunikatyvna kompetentsiia pratsivnyka Natsionalnoi politsii [Communicative competence of an employee of the National Police] : navch. posib. Dnipro : DDUVS, 104 p. [in Ukr.].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001, № 25-26, art. 131. [in Ukr.].

10. Kutishenko, V. P. (2010). Vikova ta pedahohichna psykholohiia (kurs lektsii) [Age and pedagogical psychology (lecture course)]: navch. posibnyk. 2-e vyd. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 128 p. [in Ukr.].

11. Makarova, O. P. (2019) Formuvannia profesiinoho spilkuvannia politseiskykh na etapi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional communication of police officers at the stage of professional training]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. № 2. Vol. 2. pp. 29–32. [in Ukr.].
12. Osoblyvosti spilkuvannia patrolnykh politsii z uchastykamy masovykh aktsii v konfliktnykh sytuatsiiakh [Peculiarities of communication of patrol police with participants of mass actions in conflict situations]: metod. rekomendatsiyi (2016) / V. M. Klachko, V. L. Kostyuk, V. V. Lytvyn, N. V. Fedorovska. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 48 p. [in Ukr.].
13. Iurchenko-Shekhovtsova, T. I., Halustian, O. A., Zakharenko, L. M. (2017). Osoblyvosti profesiinoho spilkuvannia patrolnykh politseiskykh z riznymi katehoriiami osib [Features of professional communication of patrol policemen with different categories of people: metodychni rekomendatsii]. Kyiv : NAVS, 45 p. [in Ukr.].
14. Iak hovoryty z ditmy pro viinu [How to talk to children about the war]. URL : <https://osvitoria.media/experience/yak-govoryty-z-ditmy-pro-vijnu/>. [in Ukr.].
15. Iak pidtrymaty ta zaspokoity dytynu pid chas viiny [How to support and calm a child during the war]. URL: <https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytynu-pid-chas-viiny/2022/02/28/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Korotkova. Peculiarities of professional communication of a police officer with children. The article covers the issue of professional communication between police officers and children of different categories. Particular attention is paid to the rules of communication with children of different ages (children of 2-3 years of age, preschool children, children of primary school age, teenagers, adolescents), children who got lost, children during the war. It is established that for effective communication the law enforcement officers need to know the gender-and-age (physiological and psychological) characteristics of children, be able to study their individual characteristics, to understand their inner state, taking into account the specific communication situation.

It is noted that for successful communication with preschool and primary school children it is necessary to consider such factors as insufficient vocabulary (especially for preschoolers), the predominance of specific thinking, a fairly high level of trust in adults, especially parents, inability to hide lies and so on. When communicating with teenagers, it is worth noting their ability of critical thinking, their sensitive attitude to appearance, clothing, dignity, their dependence on the opinion of peers, the possibility of a sharp change in emotional states. Storytelling technique, which is defined as the way to influence a person through skillful telling the story, has been identified as the effective one in communicating with teenagers. While communicating with young people, it is necessary to remember about their developed sense of self-worth, individuality, desire for independence and autonomy.

The rules of communication with children who got lost, as well as with children during the war, are formulated.

Keywords: *policeman, communication, children, preschool age, primary school age, teenagers, adolescents, martial law, storytelling techniques.*

UDC 159.922.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-369-376

Inna SHINKARENKO®

PhD in Psychology, Assistant Professor
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

AGGRESSIVENESS AND CONFLICT AS A SOURCE OF ADOLESCENT DELINQUENCY

Інна Шинкаренко. АГРЕСИВНІСТЬ ТА КОНФЛІКТНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДЛІТКОВОЇ ДЕЛІНКВЕТНОСТІ. Досліджено питання виникнення агресивності та конфліктності у дітей підліткового віку та її вплив на деліквентну поведінку, визначення негативної дії неконтрольованого використання засобів масової інформації (соціальних мереж, телебачення) на несформовану особистість дитини. В роботі з'ясовано поняття «агресія», «агресивні дії», «конфліктність», визначені вікові особливості дітей підліткового віку: кризовий

© I. Shinkarenko, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0040-2010>

inna.shinkarenko1@gmail.com

період, нерівномірність розвитку, зміни в психіці. Зазначені основні види реакції на проблемні стосунки з дорослими (батьками): самостійність та незалежність, скептицизм, формування ілюзії захищеності, формування накопичення, формування цинічної недовіри. Відзначено, що підліткова схильність до конфліктів пояснюється не тільки емоційними та фізіологічними віковими змінами, а й недостатністю сформованості соціальних навичок, а отже – і порушеним процесом соціалізації. Всі вищезазначені фактори впливають на підвищену агресивність і конфліктність підлітка. Підкреслено роль сім'ї у формуванні підлітка, зокрема, виявлено, що соціально-економічний статус родини також вагомий у процесі взаємовідносин батьки-діти. Отже, конфліктність як деструктивне особистісне утворення визначено певним комплексом факторів, як особистісно-психологічними (темперамент, рівень агресивності, емоційний стан) соціально-психологічними (установки і цінності, компетентність у спілкуванні, інтелект, поведінкові особливості), соціальними (умови життя і діяльності, соціальне оточення, загальний рівень культури та ін.). Дані аспекти слід враховувати у роботі з неповнолітніми і правоохоронцям, і психологам і педагогам.

Ключові слова: *агресія, конфліктність, підлітковий вік, деліквентність, агресивна поведінка, насильство.*

Relevance of the study. Changes in the life of modern Ukrainian society are characterized by difficulties in the ethical and psychological sphere. Declining living standards of a large part of the population affect psychological well-being, generating internal conflicts, tension, aggression, and sometimes cruelty. This is confirmed by the words of NV Hutsol: "We live in such a field of cruelty, in such tension that no one is guaranteed anything. Neither from becoming a murderer, nor from becoming a victim. Cruelty has become an everyday affair" [1, p. 225]. In this context, in psychological and pedagogical science, in the research of lawyers, the problems aimed at finding means to prevent and reduce the manifestations of aggression of children and adolescents become especially relevant.

The relationship between aggression and delinquent behavior is clear and needs to be considered separately. However, there is no doubt that in their combination these two phenomena are of threatening significance, both for society as a whole and for the delinquent person in particular.

The manifestation of delinquent behavior among adolescents is a matter of concern, because only at this age can we hope for a change in the delinquent person. Overcoming the limits of their adulthood, they automatically become antisocial individuals and hopes for correction, without high motivation of the delinquent himself are pathetic.

Recent publications review. Representatives of various scientific fields (psychology, sociology, jurisprudence, pedagogy, etc.) I. Andreeva, A. Golyga, I. Kon, V. Rolinsky, T. Safonova, N. Shcherbak, A. Adler, A. Bandura, A. Bass, L. Berkovets, J. Dollard, D. Zilmann, N. Miller, W. Frankl, Z. Freud, B. Ananiev, Y. Antonyan, O. Ratinov, M. Yenikeev, L. Kobernik, L. Kotlova, I. Melnychuk, O. Mizerna, V. Pavelkiv and others. note aggressive behavior as an essential feature that threatens human life, health and dignity. Traditionally, aggression is seen as a kind of deviant behavior, as an action that contradicts the norms of human coexistence.

The research paper's objective is to examine the issue of aggression and conflict in adolescence as a kind of delinquent behavior, to determine the impact of social networks and television on the aggression of adolescents.

Discussion. In order to understand what aggression is, it is necessary to analyze the concepts of «aggression» and «aggressive actions». The problem of aggression and aggressive behavior in science becomes relevant when society is experiencing critical periods of development. In psychology, aggression is understood as a specific form of destructive (destructive) human actions, which involve the use of force and infliction on other people, as well as other living beings or objects, various kinds of harm (it should be noted that harm can be both physical and psychological) . Such behavior is perceived by others as not meeting certain standards, norms, rules approved in a particular society. It should be emphasized that various authors who were interested in the problem of aggression from a scientific point of view, considered aggression as a behavior and as a state, as a property of the psyche, that is, this phenomenon is reflected in all forms of human psyche. For example, some have argued that aggression should be understood as a specific event, and aggressive aggression should mean specific actions taken by a person. According to the Austrian psychotherapist, the founder of the psychoanalytic branch of psychology Sigmund Freud, the tendency to aggression and aggressive forms of behavior is the initial instinctive tendency of each person as a representative of a particular species of living beings. Therefore, aggression can be

considered a natural form of human response to stress, frustration of its needs (relevant at the moment), the manifestation of which is accompanied by a series of various negative emotional states, such as hostility, hatred, anger, rage.

Under aggression is understood not only behavioral and emotional manifestations, but also analyze it in terms of form – human social behavior. If aggression can be seen as an intention to do harm, then aggressive behavior is aimed at committing an action. Among the main features of such behavior are the following manifestations: the tendency to dominate over others; desire for destruction; causing harm to others, other living beings and things; propensity to show violence and cruelty [2, p. 261]. Thus, aggression is a destructive form of behavior that is in confrontation with existing norms and rules in society, and also creates psychological discomfort of his personality. However, aggression finds its manifestation both in the real world of man and in fantasies or intentions. When there is a manifestation of aggression as a situational reaction of a person, then here we are not talking about aggression, but about aggressive actions. If such reactions and actions are periodically repeated – this is aggressive behavior. Also, aggression in psychology is seen as a property and personality traits, which are manifested in the following: the tendency to attack other people and animals; cause trouble to others. Most psychologists attribute aggression to personality traits, but despite the fact that it stands next to cruelty, human aggression can be considered a more moral category, because not every action supported by aggression will be characterized as cruel.

The causes of aggression stem from both the peculiarities of man himself and the influence of the surrounding reality, so this property is often defined as a bipolar phenomenon – as a negative manifestation of man and as a central function of personality aimed at adapting to living conditions. Aggression as a form of hostility is manifested in fights, quarrels, violence (psychological in the first place), insults, destructive actions. Aggression as a dynamic characteristic of human adaptability and activity is manifested as a way of human self-defense, defending their rights, preserving the independence and autonomy of their personality.

Aggressive wrongdoing is most common in adolescence. This type of criminal offense can be caused by imitation of a certain person, neurotic reaction, antisocial orientation, pathological reactions (as an affect). There are the following types of aggression: instrumental aggression, expressive aggression as a way of emotional relaxation, motivated aggression and cruelty. The latter is a separate type of aggression and is manifested in indifference to the suffering of others, the reduction of man by his actions to the subject (multiple stab wounds, ax blows, etc.). There are different forms of aggression: from verbal aggression in the form of threats, insults to physical aggression.

Criminal aggression of young people and adolescents has its own specific feature – it is the influence of the group, the criminal situation and the influence of substance abuse on the commission of a criminal offense. Quite often drug addiction, substance abuse is the basis of aggressive offenses, such as robbery.

Manifestation of physical aggression in adolescents is manifested in attempts to hit, push, scratch a person nearby to make it as painful as possible. Adolescents with side aggression try to express it by directing it at someone specific through other people, using slander, slander, evil jokes, or actively spreading rumors and gossip.

Irritation is manifested in negative emotions, uncontrolled reactions directed at a person or group of people or an unpleasant situation. This condition is most often manifested in rapid eye movements, loud voice, monotonous repetitive movements. Adolescents behave defiantly, become inflammatory, rude.

Negativism arises as a protective reaction of adolescents to influences that contradict their needs. Under these conditions, failure to comply is a way out of the conflict and release from its traumatic impact. Verbal aggression manifests itself in the form of attempts to cause moral harm to a person through words. Adolescents seek harm through shouting, screaming, and personal abusive words, anger, hatred, or ridicule. Most often, they shout curses or threats against other people. Adolescents who resort to object aggression most often transfer it to the surrounding objects. They knock on doors, ruin clothes, throw things, contaminate walls, break things and break glass, light fires, damage valuables, and stomp their feet, punching the table. During emotional aggression, the adolescent develops emotional alienation when communicating with others, which is accompanied by suspicion, hostility, or disrespect for them. Thus, there is a relationship between the strategy of behavior in conflict and the aggression of adolescents.

Destructiveness, motivated by the undermining of faith, usually occurs as a result of a breach of the trusting relationship between children and parents. The child begins his life

believing in love, goodness and justice, the baby trusts the mother and relies on the fact that the mother is always ready to feed him when he is hungry, to dress him when he is cold, and to take care of him when he is sick.

For many, this faith is undermined in early childhood. The child does not receive proper care, suffers because his parents lie, leave him alone or do not punish him fairly. He is unhappy and intimidated, but neither his mother nor his father, who are so concerned about his well-being, notice him. They absolutely do not listen to him when he talks about his fears and sufferings [3, p. 123].

The reaction to such experiences is different, both in children and adults:

- formation of independence and independence (a person ceases to depend on who disappointed him, while he becomes more independent and finds new friends, teachers and loved ones whom he trusts and in whose reliability he believes; this is the most desirable reaction to disappointment);

- the formation of skepticism (in this case, the shock leads to the fact that a person becomes a skeptic and each new object of attachment is tested, and disappointed in it, again seeks and tests other people; this phenomenon is called «vicious circle»; it is closed for the reason that does not allow the relationship to develop);

- the formation of the illusion of security (in this case, to find faith again, a person relies on someone's powerful authority; such reactions have a clear regressive orientation; insecure and frightened child clings to the mother, next to whom she feels comfortable and safe);

- the formation of accumulation (often a person overcomes his despair, loss of faith in life through a convulsive pursuit of material values – money, as well as power, status, prestige, popularity);

- the formation of cynical hatred (a deeply disappointed person who feels cheated may begin to hate life; if nothing and no one can rely on, and faith in goodness and justice turned out to be an illusion, then life is truly hateful and want to prove that life is evil, people are evil).

Examining the existing and discussed above definitions, of course, we can conclude that they are too contradictory. All these theories seek to understand the nature and content of this concept and in the role of such explanatory mediators are instincts, instrumental learning, anger, genetic factors.

It should be noted that adolescence is a crisis period in the development of personality. The child's development is uneven. At some stages, changes in the child's psyche occur slowly and gradually (stable periods), at others – rapidly and rapidly (crisis periods). The sequence of development is determined by the alternation of stable and critical periods. During a crisis, the child in a very short period of time changes in its main features. This is a revolutionary, tumultuous, rapid course of events, both in tempo and in the content of the changes that are taking place. Crisis periods are characterized by certain features: their boundaries are extremely vague, blurred. The crisis comes unnoticed, it is very difficult to determine the beginning and end. The apogee of the crisis for the child is manifested in a change of behavior or «difficult upbringing.» The child seems to get out of control of adults, becomes cranky, the number of conflicts with the environment increases. Development during the crisis is mostly negative. In contrast to stable periods, here is more destructive than creative work.

Conflicts in adolescence and adolescence are extremely pronounced and are a mandatory attribute of the whole age period. Conflict between adolescents and young people, according to Tchaikovsky, has a number of features associated with lack of their life experience and low self-criticism, inability to adequately assess life circumstances, increased emotional excitability, impulsivity, motor and verbal activity, acute aspiration to acquire a certain status in the reference group, negativism, imbalance of excitation and inhibition.

At the same time, as noted by O. Tchaikovsky, adolescent predisposition to conflict can be explained not only by emotional and physiological age changes. One of the characteristics of the unstable uncomfortable position of the adolescent is the insufficient formation of his social skills, which contribute to successful socialization. Insufficiently formed social skills, enhanced by socio-economic insecurity, are often the reason that affects the increased aggression, conflict of the adolescent, his desire to compensate by any means to his dissatisfaction with life [4, p. 252].

Adolescence and adolescence are associated with a problem in self-affirmation, which is expressed in the desire to be independent, independent, free; desire to assume the rights and responsibilities of an adult. The realization of this need may encounter unfavorable conditions in the family environment, which leads to disputes, conflict situations, aggression between

adolescents and parents.

According to M. Kots and I. Mudrak, at the beginning of adolescence there is a situation of contradictions – if an adult maintains the attitude to the adolescent as a child. This attitude, on the one hand, contradicts the tasks of raising children of this age and the development of social adulthood, and on the other hand, it contradicts the adolescent's perception of his own adulthood and his claims to new rights. This contradiction is the source of conflicts, aggression and difficulties in the relationship between adult and adolescent [5, p. 163].

Note that the attitude of parents to adolescents and young people as a dependent person also exacerbates their relationship. All this provokes an increase in conflict and aggression of this age group and the consolidation of these personal characteristics. The connection between resentment, vengeance and intolerance as characteristics of a conflicted personality has been revealed. Failure by adults to accept qualitatively new relationships with adolescents and young people leads to misunderstanding and conviction of the injustice of the adult. And on this basis there may be a conscious rejection of requirements, assessments.

Any form of conflict between adolescent and adult, aggravated reactions of the child bears the imprint of the socio-economic situation of the family. Conflicts related to politeness, obedience, and respect are more likely to occur in families with low socioeconomic status, while in middle-income families, parents are more concerned about the development of children's independence and initiative. It has been noticed that in low-income families parents are concerned with protecting children from trouble at school, while in middle-income families parents are more concerned with the successes and achievements of children [5, p. 165].

The environment in which a child is brought up causes the fears and anxieties that a teenager's parents experience. If a teenager grows up in an area with high crime and drug addiction, then, naturally, his parents will be concerned about this issue.

Adolescents and young people have different manifestations of conflict behavior. Thus, adolescence is characterized by personal behaviors, while adolescence – situational. This can be explained by the fact that these age periods differ from each other, namely: personal forms of behavior in adolescence are associated with the desire for self-expression, the realization of their own personal aspirations. The predominance of situational forms of conflict behavior in adolescence can be explained by the fact that at this stage there is an adequate assessment of the conflict situation, as well as a tendency to constructive ways to resolve it [6, p. 98].

Conflict between adolescents and young people is often associated with accentuations of character, ie the excessive development of some characterological qualities at the expense of others. According to L. Kotlova, personality conflict is more characteristic of adolescents and young people with demonstrative, meticulous hyperthymic, affective-labile, dysthymic accentuations of character traits than for representatives of other accentuations. We can assume that this is due to the fact that these accentuations are characterized by stable traits, almost unchanged personality traits, which are manifested in all actions and deeds, including conflict forms of behavior [6, p. 99].

During adolescence, the following types of conflicts are identified between adolescents:

- conflicts of status held by adolescents in interpersonal relationships;
- conflicts due to insults, gossip and envy, the level of personal incoherence to each other;
- leadership conflicts, which reflect the struggle of 2-3 leaders for the championship;
- conflicts in the absence of mutual understanding, solidarity, group affiliation, friendly mutual assistance;
- conflicts are related to the difference of moral and spiritual values;
- communicative conflicts that arise due to lack of communication skills;
- conflicts that arise due to individual psychological characteristics of the individual, in particular, aggression;
- conflicts related to the emergence of sympathy for the opposite sex;
- conflicts due to the socio-economic status of the family, different social status (disadvantaged, low-income, antisocial families).

These conflicts, on the one hand, are natural, and on the other – these contradictions will contribute to or hinder the process of forming the personality of the adolescent.

The determination of destructive conflict as personal qualities of young people and adolescents is determined by the interaction of subjective and objective factors. According to O. Chala, important in understanding the determination of destructive conflict in adolescents is the fact that the immediate causes of a particular behavior are associated with a number of

contradictions in society, the microenvironment and the individual. The main one is the contradiction between the requirements of society and the aspirations of young people to development and self-realization. Objective conditions create a potential opportunity for conflict in adolescents and young people, which can become a reality only in combination with subjective factors [7, p. 401].

Among the subjective factors, a special place is occupied by the tendency of the individual to choose a negative, destructive tendency to behave in a conflict situation. It also determines how a young person will perceive a situation that has arisen, how he will evaluate another person's behavior. The subjective side of the emergence and consolidation of destructive conflict is associated with those individual characteristics of man, which motivate him to be prone to persistent conflict behavior in a particular situation of interpersonal communication.

Practice shows that adolescents and young people do not know how to constructively resolve conflicts that arise, behave aggressively, show conflicting personality traits, and in their relationships with others (peers or adults) are dominated by destructive tendencies. Thus, the conflict of personality is a destructive personality formation, which is determined by a set of factors:

- personal and psychological (temperament, level of aggression, emotional state (anxiety));
- socio-psychological (social attitudes and values, attitude to the opponent, orientation in interaction, competence in communication, intelligence, basic tendencies of behavior);
- social factor (living and working conditions, the possibility of relaxation, social environment, general level of culture, the ability to meet needs, etc.).

At the same time, personality conflict is one of the age characteristics in adolescence and adolescence. Analysis of the reasons for the formation of conflict between adolescents and young people allows to identify its psychological determinants, among them the main ones are: low conflict resistance, lack of empathy, inadequate level of demands and values, low level of reflection and inadequate self-esteem, accentuations of character and temperament. It has been established that in adolescents, conflict is personally caused by contradictions in relationships with adults, who ignore the adolescent's desire to «be an adult» and are unfair in their relationship with him. The conflict of young people is closely connected with the inner world and the formation of self-awareness, which is the most important task of this age. Arising on the basis of intra-personal conflict, the general conflict of young people significantly affects their relationships with others.

One of the most important problems of our time is also the influence of social networks and television on the aggressive behavior of adolescents and their propensity to violence. Today, social networks have become very popular not only in Ukraine but also around the world. A social network is a community of people who share the same interests, preferences, or other reasons for communicating directly with each other. The younger generation views the Internet as the main source of information and the main means of communication. Young people go online to search for useful information, news, communicate with friends, get acquainted with song hits and movies, shop in online stores, and use its endless opportunities for self-expression and social adaptation. Information through the virtual environment about all spheres of human life has influenced the process of socialization, especially for children and youth.

In cyberspace, a person learns patterns of behavior, social norms, values, must receive information quickly, in real time, without leaving the room. Among the positive qualities of the Internet are the opportunity to meet and communicate with a large number of people, receive education remotely, use a lot of information, develop their thinking, self-improvement, master communication technologies, e-literacy and more. Thus, there is socialization in cyberspace. With the help of the Internet, a person can be better than he or she is, and even be different, not who he or she really is in real life. To do this, Internet users use nicknames instead of real names, hiding them, marital status and even gender. Therefore, in addition to the positive phenomenon as Internet technology, it is necessary to pay attention to the fact that the information field of Ukraine is characterized by hyperdeviation (aggression, cynicism, values of the criminal world, etc.), which leads to antisocial behavior of people and youth. The analysis of research confirms that the most prone to the negative impact of modern information space are adolescents who have not yet learned to evaluate the information obtained.

Considering the process of socialization of the younger generation, it should be emphasized that children and young people pay attention to «aggressive forms of culture»,

which are spreading with the speed of the epidemic. Today, anyone who uses the Internet can find documentary photos, videos of murders, rapes, beatings, torture, and other forms of fear-inducing violence. Based on the above, it should be emphasized that due to different types of communication in the virtual environment there is a criminal exploitation of children.

Studies have shown that viewers do behave more aggressively after watching movies (shows) where violence is presented as sanctioned, especially if they felt angry before watching it. During one of the laboratory experiments, participants deliberately tried to get angry, then showed them a scene of violence (a boxing match, which is a sanctioned form of violence). Later, the participants in the experiment were allowed to apply an electric shock to the person who provoked their anger. Another group of participants, also quite angry, was shown a non-violent film, and members of the third controlled group were not provoked. The researchers found that participants who watched a boxing match applied stronger electric shocks to their abuser than those who watched a neutral film. Further desensitization is noted [8, p. 11].

With regular viewing of scenes of violence, adolescents become less prone to on-screen violence and are more willing to accept violence in real life. Several studies have studied this effect, but data from two laboratory studies have provided sufficient evidence to increase the likelihood of this hypothesis. In one experiment, researchers found that children who were shown scenes of violence were less likely to seek help from adults during fights with other children. Scientists have found that children who are in the Internet space for 2.5 hours or more have changed their process of development and socialization.

The extreme degree of the negative consequences of Internet addiction of adolescents is the transformation into an «Internet Mowgli». People with Mowgli syndrome (phenomenon) are a category of people (including children) who, due to prolonged stay in cyberspace, lose touch with reality, sometimes not even able to distinguish between virtual and real world, lose language skills (unable to reasonably express their point of view), when communicating with others, take a hostile, aggressive negative position towards them. As a rule, in everyday life they are lethargic, apathetic, sad, passive, devoid of cheerfulness, they have reduced cognitive activity, they are not able to constructively get out of a conflict situation. The process of negative impact of the Internet environment on the child's mind can lead to tragic consequences for both health and the level of aggression, and therefore to the level of delinquency.

Particular attention should be paid to children and adolescents who suffer from violence. According to the mechanism of identification, the child resembles the aggressor and uses aggressive manifestations towards younger animals. By aggressive actions the teenager can demonstrate protest against the arbitrariness of adults, use the «aggressive shield» in order to isolate himself from reality with its problems [9, p. 8].

Adolescent aggression can be a manifestation of anxiety and fear, the reverse side of insecurity. In an effort to alleviate his fear, the child chooses protective and aggressive behavior towards others. Another possible overcoming of fear may be the focus of aggression on oneself. Autoaggression can manifest itself in different ways, for example, in self-destructive fantasies, cowardice or ideas of self-punishment. Adolescent self-aggression is characterized by the fact that they can not drive their aggression on the object or person who caused these feelings because of its inaccessibility. In this case, aggression begins to manifest itself. Adolescents begin to openly self-flagellate, humiliate themselves, causing themselves both moral and physical suffering.

Conclusions. So, summarizing the above, we can conclude that the aggressive behavior of adolescents is preceded by:

- the emergence of conflict situations and the need or desire to eliminate mental stress;
- especially strong stimuli that affect the psycho-emotional tone of the adolescent;
- the choice of a specific aggressive action.

The greatest contribution to aggressive behavior is made by irritability, resentment, vengeance. When considering the causes of adolescent delinquency, it should be noted that aggression and conflict are an integral part of it. Illegal behavior of adolescents today is characterized by cynicism, determination, cruelty. Systematization of scientific data on the problem of delinquent behavior of adolescents allows us to state that the analysis of the state of its research requires the implementation of a systematic approach that determines the relationship of various adverse determinants, which negatively affect the process of formation of the personality of the minor and his behavior. Rejuvenation of crime and wrongdoing is a reality today, and this should be taken into account by both law enforcement and psychologists and educators in working with minors.

References

1. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2013. 225 с.
2. Мойсеєва О. Є. Психологічні складові змісту поняття «агресивності». *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ, 2015. Т. 14, Вип. 22. С. 259-263.
3. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник НТУУ «КПУ». Філософія. Педагогіка. Психологія*. 2012. Вип. 2. С. 117-125.
4. Чайковська О. М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. Київ, 2013. Вип. 38 (1). С. 251-257.
5. Коць М., Мудрак І. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків. *Соціальна психологія*. 2007, № 1. С. 162-169.
6. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2013, вип. 19. С. 95-99.
7. Чала О. А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктної особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки*. Київ, 2019, № 26 (50). Ч. 1. С. 399-402.
8. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 20 с.
9. Павлова Н. В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2 (34). С. 7-15.

Submitted 30.11.2021

1. Drozdov, O. Yu. (2013) Sotsial'no-psykholohichni faktory dynamiky ahresyvnoyi povedinky molodi [Socio-psychological factors of the dynamics of aggressive behavior of youth] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.05 / Chernihiv's'kyu derzh. pedahohichnyu un-t im. T. H. Shevchenka. Chernihiv, 225 p. [in Ukr.].
2. Moysyeva, O. Ye. (2015) Psykholohichni skladovi zmistu ponyattya «ahresyvnosti» [Psychological components of the content of the concept of «aggressiveness»]. Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. nauk. pr. In-tu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny/ za zah. red. S. D. Maksymenka. Kyiv, vol. 14, issue 22, pp. 259-263. [in Ukr.].
3. Apisheva, A. Sh. (2012) Problema konfliktnykh stosunkiv suchasnykh pidlitkiv ta yunakiv z bat'kamy [The problem of conflict relations of modern teenagers and young men with their parents]. *Visnyk NTUU «KPU». Filosofiya. Pedahohika. Psykholohiya*. Issue 2, pp. 117-125. [in Ukr.].
4. Chaykovs'ka, O. M. () Psykholohichni osoblyvosti konfliktnosti osobystosti u pidlitkovomu vitsi [Psychological features of personality conflict in adolescence]. *Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity. Pedahohika i psykholohiya*. Kyiv, 2013. Issue 38 (1), pp. 251-257. [in Ukr.].
5. Kots', M., Mudrak I. (2007) Psykholohichni determinanty konfliktnoyi povedinky pidlitkiv [Psychological determinants of adolescent conflict behavior]. *Sotsial'na psykholohiya*. № 1, pp. 162-169. [in Ukr.].
6. Kotlova, L. O. (2013) Henderni osoblyvosti konfliktnykh form povedinky u pidlitkovomu ta yunats'komu vitsi [Gender specifics of conflict forms of behavior in adolescence and young adulthood]. *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka. Pedahohika. Psykholohiya*, issue 19, pp. 95-99. [in Ukr.].
7. Chala, O. A. (2019) Sutnist' ta determinanty destruktivnoyi konfliktnoyi osobystosti [Essence and determinants of destructive conflict personality]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriya № 12. Psykholohichni nauky*. Kyiv, № 26 (50). Part 1, pp. 399-402. [in Ukr.].
8. Afanas'yeva, V. V. (2011) Sotsial'no-pedahohichna profilaktyka deviantnoyi povedinky u diyal'nosti zahal'noosvitn'oyi shkoly [Social-pedagogical prevention of deviant behavior in the activities of a comprehensive school] : avfotref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05 / DZ «Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka». Luhans'k, 20 p. [in Ukr.].
9. Pavlova, N. V. (2020) Rol' spetsialista u provedenni dopytu malolitn'oyi osoby postrazhdaloyi vid nasyil'stva [The role of a specialist in the interrogation of a minor victim of violence]. *Kryminalistychnyy visnyk*. № 2 (34), pp. 7-15. [in Ukr.].

ABSTRACT

The growth of aggressive tendencies in the adolescent environment reflects one of the most acute problems of modern society. The paper defines the characteristics of the transition age, what forms aggression takes in this age category. The main types of reactions of an unformed personality to conflict situations are analyzed. The relationship between aggression and delinquent behavior is addressed. The influence of social networks and Internet technologies on the hyperdeviation of young people (aggression, cynicism, violence) is determined and analyzed, which leads to the formation of antisocial behavior of young people who have not yet learned to evaluate the information obtained. The problem of illegal behavior of adolescents who suffer from violence is considered.

Keywords: aggression, conflict, adolescence, delinquency, aggressive behavior, violence.

УДК 351.47(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-377-383

**Дмитро
БОДИРЕВ**[©]
викладач

**Ольга
НАМЛИНСЬКА**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВПЛИВ COVID-19 НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено чинники (причини та умови), які небезпечно впливають на особисту безпеку поліцейського під час негативної епідеміологічної ситуації, спричиненої COVID-19, тобто збільшують ризики професійної захворюваності та смертності серед особового складу. Зазначається, що проблематика коронавірусу як світової пандемії підтверджується статистикою, так само, як і в Україні, до якої додалися небезпечні хвороби, спричинені гуманітарною кризою на тимчасово окупованих територіях. Моніторинг і запобігання професійної захворюваності та смертності, у тому числі від коронавірусу, припинені внаслідок введення воєнного стану в країні.

Ключові слова: особиста безпека поліцейських, воєнний стан, коронавірус, COVID-19, постковідний синдром, надзвичайний стан, карантин.

Постановка проблеми. Внаслідок збройної агресії РФ на території України було введено воєнний стан 24 лютого 2022 [1] та продовжено його строки [2]. Постійні обстріли та вбивства мирного населення України спричинили багато втрат і водночас «переключили» увагу держави та громадян з діяльності, пов'язаної з турботою про здоров'я населення, на збереження життя кожної людини. Уся цивілізована міжнародна спільнота долучилась до відвернення причин і наслідків вторгнення російських військ на територію нашої країни. Водночас, окрім небезпечних хвороб, спричинених гуманітарною кризою на тимчасово окупованих територіях, нікуди не зникла проблематика коронавірусу як світової пандемії. Епідеміологічну ситуацію ускладнює скупчення багатьох людей в укриттях; міграція, як внутрішня, так і зовнішня, у більш безпечні регіони; зміна та скасування карантинних обмежень, що може призвести до спалахів різних інфекційних захворювань, зокрема, коронавірусу [3].

Пандемія призвела до введення особливих умов несення служби поліцейських, адже супроводжується різноманітними факторами, які доцільно дослідити для усунення можливих негативних наслідків в їх діяльності. Актуальним в усьому світі залишається питання про те, яким чином пандемія COVID-19 вплинула на несення служби поліцейських і які нові виклики постали перед поліцією у зв'язку з цим, зокрема, в Україні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика особистої безпеки та підготовки поліцейських до дій в екстремальних умовах ґрунтовно досліджені такими вітчизняними вченими, як: В. Грибан, Д. Казначеев, В. Криволапчук, І. Годуров, М. Бондарчук, А. Юрченко, О. Шаповалов, а особливості їх діяльності під час епідемії COVID-19 досліджували також К. Бахчев,

© Д. Бодирев, 2022
bodyrev@ukr.net

© О. Намлинська, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0139-1448>
k_tsp@dduvs.in.ua

В. Гарічев, Л. Наливайко, Б. Логвиненко, О. Мислива, В. Покайчук, А. Фоменко та ін.

Наукові доробки вітчизняних вчених і практиків мають важливе теоретичне і практичне значення для вироблення ефективних форм і методів забезпечення публічної безпеки і порядку, заходів особистої безпеки поліцейських, розробки правильної стратегії поведінки на місці події та вироблення єдиної практики кваліфікації правопорушень, пов'язаних із порушенням карантину.

Водночас проблематика особистої безпеки поліцейських під час пандемії залишається актуальною у зв'язку з не вирішеними питаннями боротьби з наслідками хвороби COVID-19, їх постійним прогресом та іншими факторами, зокрема, недосконалістю нормативно-правової бази, яка їх регламентує, а також потребою поліпшення рівня професійної підготовки поліцейських до безпечного виконання службових обов'язків, що вимагає подальшого наукового дослідження цієї тематики.

Метою статті є вивчення чинників, які впливають на особисту безпеку поліцейських під час несення служби як в умовах пандемії COVID-19, так і під час дії воєнного стану, їх порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Впритул до початку повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну в нашій країні було оголошено надзвичайну ситуацію, пов'язану з негативною статистикою і значною динамікою захворюваності та смертності від COVID-19 як у світі [4], так і лабораторно підтверджених МОЗ України. Так, наприкінці травня 2022 року в Україні нараховувалось понад 50 тисяч заражених цим вірусом осіб, з яких померли – майже 11 тисяч осіб [5].

Офіційна статистика в умовах війни не здатна врахувати всі показники захворюваності у цій сфері, адже практично в половині держави медики не можуть відстежити хворих і місце їх перебування, а також призупинена вакцинація та лабораторна діагностика діагнозу COVID-19 [3].

Тобто верифікація вірусу наразі ускладнена і, в деяких випадках унеможливлена, у зв'язку з перебуванням хворих на тимчасово окупованих територіях, або в районах бойових дій у складі Збройних сил України або територіальної оборони, або у стані тимчасового переселення, або на території іншої держави, або в більш небезпечному адміністративному районі нашої країни, але не мають відповідної декларації з сімейним лікарем, отримання значно зменшує офіційні статистичні показники, зазначені вище.

Зокрема, взагалі не відстежуються наслідки перебігу хвороби, які негативно впливають на стан здоров'я осіб, які вже перехворіли на COVID-19, насамперед так званого «постковідного синдрому». Згідно Міжнародного класифікатора хвороб факт його існування офіційно визнано як «Стан після COVID-19 неуточнений» у зв'язку з небезпекою довгострокового погіршення стану здоров'я після перенесеної хвороби на COVID-19: слабкості, серцевої недостатності, задишки, головного та суглобового болю, запаморочення, втрати пам'яті, дезорієнтації у просторі, порушення сну, тривоги та панічних атак та ін. [6].

Як відзначають вітчизняні науковці, пандемія COVID-19 в Україні суттєво ускладнила поліцейським несення служби та поставило перед МВС України нові завдання щодо посилення заходів особистої безпеки кожного працівника, розробки ефективної стратегії забезпечення публічної безпеки та порядку, пов'язаних із порушенням встановлених законодавством вимог карантину. До завдань і обов'язків поліцейських, переважно підрозділів превенції, додалися ще й забезпечення карантинних обмежень і заборон, зокрема, моніторинг носіння масок в публічних місцях, у тому числі, в транспортних засобах на суші, воді та в повітрі, а також в закладах торгівлі, контролю за особами, які поміщені на карантин після прибуття з-за кордону чи не виконують вимоги застосування «Дій вдома», а також перевірка документів про вакцинацію у водіїв, екіпажу та пасажирів чи сертифікату про негативний результат тестування. Особливі умови несення служби поліцейськими спричинили значне емоційне і фізичне навантаження, нехтування правилами особистої безпеки, та виявили відсутність достатнього штату особового складу та відсутність необхідних матеріальних ресурсів (видачі засобів захисту при незадовільному фінансуванні) для забезпечення особистої безпеки та боротьбою з наслідками власне перенесеної працівниками хвороби COVID-19 [7, с. 77]. Це поставило особисту безпеку поліцейського в період карантинних обмежень і заборон в особливе становище. На такі питання, зокрема, під час професійної підготовки поліцейських в Україні не реагують і донині, хоча практичне навчання

тактичній медицині та медицині катастроф у зарубіжних країнах надає цьому питанню належне значення, що доцільно взяти до уваги вітчизняному освітньому простору [8, с. 222].

Особливості ризиків для поліцейського в період пандемії вимагають аналізу та усунення чинників (причин і умов), внаслідок яких вона виникає, тобто таких складових, які становлять ризики професійної захворюваності та загибелі поліцейських від коронавірусу, який потрапляє в незахищений організм неконтрольовано, здебільшого через органи дихання і здатен смертельно пошкодити структуру головного мозку та дихальний центр, викликати ушкодження органів і тканин як у період хвороби, так загострити стан здоров'я навіть в осіб без симптомів захворювання [9].

Так, науковці виокремлюють певну класифікацію, до речі, яка стала загальноновизнаною [10, с. 14-16], причин та умов, які негативно відбиваються на особистій безпеці поліцейських. Ми проаналізували останні, та вважаємо за необхідне відзначити, що чинники, які безпосередньо призводять до ризику зараження COVID-19 під час професійної діяльності поліцейських в умовах надзвичайного стану та в умовах воєнного стану дещо відрізняються, про що свідчить розроблена нами для наочності порівняльна таблиця (див. табл. 1).

Таблиця 1

Чинники (причини та умови), які безпосередньо призводять до ризику зараження COVID-19 під час професійної діяльності поліцейських

п/п	Надзвичайний стан	Воєнний стан
1)	<i>Організаційні:</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> – неякісна підготовка з питань етіології, перебігу та можливих наслідків хвороби; – відсутність протоколів лікування постковідного синдрому. 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність підготовки до запобігання зараження і усунення ускладнень внаслідок хвороби в районах з більшим рівнем безпеки; – неможливість підготовки в умовах окупації чи бойових дій; – відсутність, зокрема, можливості, збору інформації про стан захворюваності; – можливість вільного в'їзду на територію України без надання сертифікатів, довідок її громадян та власників посвідок на постійне проживання, які мають на це право незалежно від стану здоров'я.
	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність інструктажів з особистої безпеки щодо вимог дотримання норм і правил індивідуального захисту, а також контролю за їх виконанням; – порушення вимог забезпечення особистої безпеки (ігнорування правильного носіння маски на обличчі та рукавичок для захисту рук, крім випадків спеціальних тактичних рукавичок); – зниження рівня заборон і вимог карантину. 	
2)	<i>Технічні:</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> – недостатня кількість засобів індивідуального захисту, зокрема, дезінфікуючих засобів; – ненадійність результатів вакцинації. 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність засобів індивідуального захисту, дезінфікуючих засобів; – відсутність (можливості) вакцинації.
3)	<i>Санітарно-гігієнічні:</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> – незадовільні мікрокліматичні умови робочих приміщень, які виявляються в підвищенні рівня в повітрі в робочих приміщеннях та на предметах концентрації вірусу, зокрема, в місцях масового перебування затриманих і запрошених для процесуальних дій осіб; – порушення правил особистої гігієни (миття чи інша дезінфекція рук, одягання чужої маски, повторне використання гумових рукавичок та ін.). 	<ul style="list-style-type: none"> – незначна частка вірусу на свіжому повітрі; – можлива концентрація вірусу на предметах, особливо – трофейної зброї та боєприпасів; – вимушене скупчення людей в укриттях чи місцях евакуації (місця масового сумісного перебування); – відсутність медичного обстеження та медикаментозного лікування; – порушення правил особистої гігієни (відсутність можливості мити чи дезінфікувати руки та предмети,

п/п	Надзвичайний стан	Воєнний стан
		необхідність торкатись сторонніх предметів без рукавичок та ін.); – надбання певного рівня імунітету серед населення, що зменшує ризик повторного зараження.
4)	<i>психофізіологічні</i>	
	– порушення вимог і обмежень карантину через необережність (недбалість чи самовпевненість) через надмірне навантаження, напруженість в роботі.	– порушення вимог і обмежень карантину через особливий емоційний стан, сильне душевне хвилювання, у тому числі, постравматичний синдром, втоми від надмірного навантаження, напруженості.
5)	<i>економічні</i>	
	– низький рівень матеріального забезпечення, який не дозволяє забезпечити власним коштом необхідними засобами захисту та медикаментів; – недієвий механізм доплат за небезпечні умови та посилений режим несення служби (доплати, надбавки та премії тощо).	– високий рівень фінансового забезпечення за відсутності вольового бажання забезпечення власним коштом засобів захисту та медикаментів, а в «небезпечних» районах – вільного доступу до необхідних засобів захисту та медикаментів.

Свідоме ігнорування поліцейськими забезпечення засобами особистої безпеки від COVID-19 та інших похідних цього небезпечного вірусу під час службової діяльності, а також припинення аналогічних вимог від громадян у публічних місцях (одягати маски та мати COVID-сертифікати) пов'язане з тимчасовим зняттям заборон і обмежень на час дії воєнного стану. Так, тимчасово зупинені «ковідні» рівні епідеміологічної небезпеки за кольорами та обов'язок пред'явити COVID-сертифікати при відвідуванні публічних місць (зокрема, закладів і громадського транспорту), а також при перетині адміністративних кордонів між регіонами на території України та в'їзді в Україну її громадян або осіб з посвідками на постійне проживання. Крім того, виявлення та притягнення до відповідальності за порушення правил щодо карантину людей було припинено у зв'язку з фактичною «декриміналізацією», обґрунтованою зміненним емоційним станом населення (сильним душевним хвилюванням або постравматичним синдромом) через війну в Україні, яку умовно можна порівняти з обставиною, що виключає юридичну відповідальність за фактично вчинене правопорушення.

Водночас фахівці МОЗ України стверджують, що небезпека інфікування залишається досить високою і наполегливо рекомендують залишити обмеження, які були встановлені під час карантину на території країни та, за можливості, запобігати великим скупченням громадян. На жаль, статистику виявлення інфікованих штамом «Омікрон» та «Дельтою» поліцейських в Україні наразі не оприлюднюється, але МОЗ ПАР заявляє, що останній зі штамів в 11 разів небезпечніший за попередні і на 50-70% збільшує ризик особи отримати серйозні ускладнення, ніж COVID-19 [11]. Тож такі факти вказують на існування небезпеки населенню, а тим більше – поліцейському, який має бути «першим на місці події», а в умовах війни – виконувати свої обов'язки в умовно небезпечних районах з більшою кількістю громадян, тим більше – надавати домедичну допомогу, яка припускає тактильний контакт з постраждалими і підвищує ризик захворюваності.

Тож ми вважаємо, що рішення щодо припинення дії заборон і обмежень в діяльності поліцейських є досить обґрунтованою. Водночас, за умов відсутності заходів вакцинації забезпечення особистої безпеки громадянам, зокрема, поліцейським, має відбуватись за рахунок забезпечення медичними засобами запобігання захворюваності. Так, МОЗ України для запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, мало «раціонально» і для «цільового використання» розподілити по областях лікарський засіб «Молнупіравір, 200 мг», закуплений за кошти Державного бюджету України на 2021 рік [12]. Невдовзі до цього наказу було внесено зміни і до Департаменту охорони здоров'я Дніпропетровської обласної військової адміністрації мало бути передано препарату в кількості понад 26 тисяч таких капсул. У той же час, повний обсяг передачі тільки на цю область мав становити понад 62 тисячі капсул (понад 1,5 тисячі пляшок). Для порівняння: в Донецьку область мали розподілити понад 325 тисяч капсул, у Полтавську – понад 200 тисяч, у Рівненську область – понад 135 тисяч, у Закарпатську – майже 100

тисяч, у Львівську – майже 80 тисяч і т.ін, а найменше серед усіх областей – у Сумську, майже 7 тисяч капсул. Принагідно зазначити, що мова не йшла про поліцейських, лише про військових у всіх областях України та м. Київ у той час, коли військові так само вже були вакциновані, а воєнний стан згідно Указу Президента було введено лише 24 лютого 2022 року. Наразі, коли обмеження карантину скасовані на час дії воєнного стану, ані населення, ані поліцейські цим безкоштовним препаратом не забезпечуються, що сприяє розповсюдженню коронавірусу. Видається доцільним забезпечити лікарським засобом «Молнупіравір, 200 мг» органи та підрозділи системи МВС України, які переведено на особливий порядок несення служби шляхом перерозподілу препарату, призначеного тимчасово окупованим областям, адже неможлива їх передача та застосування за призначенням, забезпечення відповідного температурного режиму зберігання, а також контролю за його зберіганням та використанням. Особливу увагу необхідно приділити логістиці в умовно безпечних районах з найбільшим відсотком евакуйованого цивільного населення, оскільки несення служби поліцейських ускладнює як збільшення кількості постраждалих і потреби усунення наслідків бойових дій, так і заходів забезпечення публічного порядку та росту злочинності.

Висновки. Таким чином, на особисту безпеку поліцейського суттєво впливає воєнний стан у країні, він набагато більший, порівняно з ризиками цивільного населення. Фізичну небезпеку поліцейського під час виконання оперативно-службових завдань зазвичай утворює пряма фізична загроза з боку носія COVID-19 під час безпосереднього контактування: з правопорушником під час затримання, з потерпілим під час спілкування, з постраждалим – під час надання домедичної допомоги. Тобто до фізичної загрози додається ще й біологічна загроза, адже карантин припинено лише юридично. Ці ризики збільшуються під час воєнного стану за рахунок можливих поранень від обстрілів та авіаударів, значного збільшення кількості постраждалих, з якими потрібно контактувати, а також інших випадків усунення наслідків військової агресії.

За відсутності в Україні інтересу до проблематики COVID-19 в умовах воєнного стану, в усьому світі триває боротьба з цим гострим інфекційним захворюванням людини і тварин, що поширюється у формі епідемій та його непередбачуваними та складними для лікування наслідками, порівняними у небезпеці хіба що з чумою та бойовими діями. Таким чином, швидка зміна епідеміологічної обстановки під час дії воєнного стану в Україні, які наразі не є контрольованими, поряд із небезпечними фізичними чинниками та відсутності медичних препаратів для запобігання інфікування, збільшують ризики професійної захворюваності та загибелі поліцейських від коронавірусу чи наслідків постковідного синдрому. Також цьому сприяють відсутність достовірних методів лікування та вакцинації від нових похідних штамів коронавірусу. Виснаження від війни та постковідний синдром негативно впливає на психологічний стан правоохоронців, що може негативно вплинути на працездатність та несення служби.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України 24.02.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text/>.
2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 341/2022 від 23.05.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#n2>.
3. Гетьман А. Як війна витіснила пандемію: цифр по Україні немає, але хвороба не зникла. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3442868-ak-vijna-vitisnila-pandemiu-cifr-po-ukraini-nemae-ale-hvoroba-ne-znikla.html>.
4. Coronavirus Update. Worldometer. URL : www.worldometers.info.
5. Минфин. Текущая статистика по коронавирусу на 09.06.2022 (Украина). URL : <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/ukraine/>.
6. Постковидный синдром. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Постковидный_синдром.
7. Мислива О. О. Ризики поліцейської діяльності під час COVID-19. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2022. С. 77-79.
8. Myslyva O., Nykyforova O., Kuntsevych Iu.. The modern methods of first aid (premed care) teaching in the police institutions. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 2, 2021, pp. 215-227.
9. Вспышка коронавирусной инфекции COVID-19. URL : <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.

10. Забезпечення охорони праці та особистої безпеки в Національній поліції України : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д.б.н., проф. Грибана В. Г., к.ю.н. Глуховері В. А. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 212 с.

11. У ВООЗ назвали причину появи нових штамів коронавірусу. URL: <https://susplne.media/195982-u-vooz-nazvali-pricinu-poavi-novih-stamiv-koronavirusu/>.

12. Про внесення змін до Розподілу лікарського засобу «Молнупіравір, 200 мг» для запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом: наказ МОЗ України від 09.06.2022 № 1000. URL : <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-09062022--1000-pro-vnesennja-zmin-do-rozpodilu-likarskogo-zasobu-molnupiravir-200-mg-dlja-zapobigannja-zanesennju-i-poshirennju-na-teritorii-ukraini-gostroji-respiratornoi-hvorobi-covid-19-sprichinenoi-koronavirusom>.

Надійшла до редакції 06.06.2022

References

1. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24.02.2022. [On the approval of the Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine» : Law of Ukraine dated 24.02.2022]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text/>. [in Ukr.].

2. Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 341/2022 vid 23.05.2022. [On extending the term of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 341/2022 dated 05/23/2022]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#n2>. [in Ukr.].

3. Hetman A. Yak viina vytisnyla pandemiiu: tsyfr po Ukraini nemaie, ale khvoroba ne znykla. [How the war supplanted the pandemic: there are no figures for Ukraine, but the disease has not disappeared]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3442868-ak-vijna-vitisnila-pandemiu-cifro-ukraini-nemaie-ale-hvoroba-ne-znykla.html>. [in Ukr.].

4. Coronavirus Update. Worldometer. URL: www.worldometers.info.

5. Minfin. Tekushchaia statistika po koronavirusu na 09.06.2022 (Ukraina). [Ministry of Finance. Current statistics on coronavirus as of 06/09/2022 (Ukraine)]. URL : <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/ukraine/> [in Russ.].

6. Postkovidnyi sindrom [Post-covid syndrome]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Postkovidnyi_sindrom. [in Russ.].

7. Myslyva, O. O. (2022) Ryzky politseiskoi diialnosti pid chas COVID-19. [The risks of policing during COVID-19.] *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* : zb. nauk. pr. Kharkiv : KhNUVS, pp. 77–79 [in Ukr.].

8. Myslyva, O., Nykyforova, O., Kuntsevych, Iu. (2021) The modern methods of first aid (premed care) teaching in the police institutions. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2, pp. 215-227.

9. Vspyshka koronavirusnoi infektsiyi COVID-19. [An outbreak of the coronavirus infection COVID-19]. URL: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> [in Russ.].

10. Zabezpechennia okhorony pratsi ta osobystoi bezpeky v Natsionalnii politsii Ukrainy : navch. posibnyk / kol. avt. ; za zah. red. d.b.n., prof. Hrybana V.H., k.i.u.n. Hlukhoverti V.A. [Ensuring occupational safety and personal safety in the National Police of Ukraine: training. manual / col. author ; in general ed. Doctor of Science, Prof. Hrybana V.G., Doctor of Jurisprudence Hlukhoverti V. A.]. Dnipro : DDUVS ; Lira LTD, 2017. 212 p. [in Ukr.].

11. U VOOZ nazvaly prychnu poiavy novykh shtamiv koronavirusu. [The WHO named the reason for the emergence of new strains of coronavirus]. URL: <https://susplne.media/195982-u-vooz-nazvali-pricinu-poavi-novih-stamiv-koronavirusu/> [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do Rozpodilu likarskoho zasobu «Molnupiravir, 200 mg» dlia zapobihannia zanesenniu i poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom: nakaz MOZ Ukrainy vid 09.06.2022 № 1000. [On making changes to the Distribution of the drug «Molnupiravir, 200 mg» to prevent the introduction and spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus on the territory of Ukraine: order of the Ministry of Health of Ukraine dated 09.06.2022 No. 1000]. URL : <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-09062022--1000-pro-vnesennja-zmin-do-rozpodilu-likarskogo-zasobu-molnupiravir-200-mg-dlja-zapobigannja-zanesennju-i-poshirennju-na-teritorii-ukraini-gostroji-respiratornoi-hvorobi-covid-19-sprichinenoi-koronavirusom> [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Bodyryev, Olga Namlynska. The impact of COVID-19 on the personal security of police officers in Ukraine during war. The article is devoted to highlighting the factors (causes and conditions) that dangerously affect the personal safety of police officers during the negative epidemiological situation caused by COVID-19, that is increase the risk of occupational morbidity and mortality among personnel. It is noted that the problem of coronavirus as a global pandemic is confirmed by statistics, as well as in Ukraine, which added dangerous diseases caused by the humanitarian crisis in

the temporarily occupied territories. Monitoring and prevention of occupational morbidity and mortality, including coronavirus, has been suspended due to the martial law in the country.

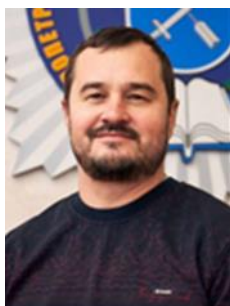
The risks of police professional activity during a pandemic, as a state of emergency, require analysis and elimination of the factors (causes and conditions) that cause them. The article compares these factors with those transformed by martial law in tabular form.

The validity and effectiveness of the use of special medicines developed to prevent new cases of infection, which were purchased in peacetime from the state budget for military administrations, have been determined. It is noted that due to the full-scale invasion of Russian troops, their implementation in the temporarily occupied territories of many regions is impossible to transfer and use for its intended purpose, as it is impossible to ensure appropriate storage temperature and control over its storage and use. Given the removal of quarantine restrictions and disrupted logistics of vaccination in relatively safe areas and regions of the country, as well as a significant increase in the burden on police officers in evacuation areas, proposed a rational redistribution of these medical supplies for police officers in intensive service, especially in which significant indicators of internally displaced persons and the dynamics of crime are recorded, etc.

Keywords: *personal security of police officers, martial law, coronavirus, COVID-19, postcovid syndrome, state of emergency, quarantine.*

UDC 796.015.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-383-386

**Oleksandr
ZHURAVEL**®
PhD in Law

**Mykola
POZHYDAYEV**®
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

TRAINING STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF TRAINING OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE IN THE COURSE OF PHYSICAL EDUCATION

Олександр Журавель, Микола Пожидаєв. ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ. У навчально-методичній статті розглядаються основні напрями удосконалення фізичної підготовки курсантів та шляхи їх реалізації із урахуванням забезпечення практичної спрямованості навчання у вищих навчальних закладах МВС України. А також основні об'єктивні та суб'єктивні проблеми, які перешкоджають відмінній підготовці курсантами до вдосконалення своїх фізичних можливостей, з метою опанування деяких елементів своєї майбутньої професії. Відповідно до аналізу спеціальної науково-методичної літератури доцільним вважається розробка та впровадження в освітній процес майбутніх офіцерів НПУ ефективної педагогічної технології, спрямованої на вдосконалення системи їх фізичної підготовки.

Ключові слова: *фізична підготовка, дисципліна, проблематика, курсанти, обов'язки, професія, правомірність.*

Introduction. Physical training in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is inextricably linked with the processes taking place in the socio-political space and socio-economic life of the state. A fundamental change in the basic

© O. Zhuravel, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6830-150X>
k_sfp@dduvs.in.ua

© M. Pozhydayev, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5680-4580>
k_sfp@dduvs.in.ua

characteristics of modern society, increasing the volume and complexity of the tasks assigned to law enforcement, increasing crime – necessitates clarification of the required level of their readiness to perform the tasks assigned to them.

The experience of law enforcement shows that underestimation of the importance of physical fitness of personnel often leads to injuries, wounds and deaths of law enforcement officers in the performance of official duties. The above-mentioned negativism takes place in the lives of law enforcement officers due to their lack of legal training and low social protection, as well as their lack of necessary applied skills in the use of physical force, firearms and special equipment. In addition, it is important to observe safety measures and rational and uniform tactics of action in the performance of their duties in the future profession.

In this regard, experts in this field of research note the need to create and implement modern pedagogical technologies aimed at accelerating and improving the training of future officers of the National Police of Ukraine and as close as possible to the practical component of service.

Recent publications review. The theoretical basis of this study were – educational literature and scientific works of M. Anufriev, S. Bezpaly, V. Bondarenko, O. Garkavoy, I. Zakorka, G. Zayarina, S. Zhevago, B. Logvynenko, O. Hatsayuka, A. Chukha and other scientists and other specialists in this field, which reveals the methodological aspects of improving the level of physical fitness of future officers of similar law enforcement agencies., And the legal basis was: Law of Ukraine «On the National Police» and other regulations that may be required when considering this issue.

The article's objective is to highlight modern pedagogical technologies aimed at improving the system of physical training of future officers of the National Police of Ukraine and the establishment of this issue in general.

Basic content. Today, in the framework of modern training for the National Police of Ukraine there is an important issue of mastering and improving the physical skills of higher education students in the Ministry of Internal Affairs with specific training conditions to prepare for future professions. According to Part 1 of Section IV of the Code of Ethical Conduct for Police: «The police officer performs his duties in close cooperation and interaction with the population, local communities and public associations on a partnership basis and directs its activities to meet their needs» [1].

Given the current attitude of the population of Ukraine to the police, the existing mentality, a significant ability to respond aggressively to the lawful demands of the police, it can be determined that sometimes there are situations where there are grounds to use physical coercion or special means defined by the Law of Ukraine «On National Police» [2].

As we have studied before, it is very important to train cadets in the process of physical education, the correctness of execution, which precedes the prevention of injuries, wounds and even deaths, as well as knowledge of the material basis for the lawful use of such physical influence. international legal mechanism for the protection and guarantee of human rights and freedoms covers international organizations and institutions that directly address issues related to violations of human rights and freedoms [3].

Sometimes, there are some problems with the physical training of cadets, which can be characterized by subjective and objective reasons. The main subjective reasons for not mastering the discipline of special physical training is disorganization and indifference of the cadet to this discipline. This behavior is due to the physical aspect, because due to age, we can say that the cadet does not understand the importance of training and does not feel responsible for actions and consequences, which can lead to improper and unjustified use of physical influence in the performance of his duties. practical activities. The objective cause of this problem may include ineffective teaching of discipline and lack of time for a complete, well-established set of defense exercises, methods of detention, struggle, and more.

To achieve the goal of the study in the context of determining the main directions of improving the physical training of future officers in the higher education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine it is necessary:

1. improving the content and forms of physical training of cadets, taking into account the specifics of future service activities;
2. complexation of means of physical, fire and tactical-special training on the basis of improvement of interdisciplinary connections;
3. modeling of real conditions and situations of professional activity during practical physical training classes.

It should also be noted that the problems outlined above are not fundamentally new. For a long time, some of them were actively implemented in practice. Attempts have been repeatedly made to study and account for certain components of service activities during the development of methods of physical, fire and tactical special training [4].

The analysis of the practice of using physical force, special means and firearms allowed specialists in this field to determine the structure of physical and fire training, as well as model characteristics of law enforcement officers for the effective use of physical measures.

In addition, during the study of the service activities of law enforcement officers, leading specialists of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine found that the specifics of law enforcement activities are inextricably linked with high nervous and emotional stress.

In our opinion, one of the promising areas in solving our tasks and achieving the research goal is the use of special comprehensive learning tools that allow on the basis of interdisciplinary interaction to create the necessary high level of nervous and emotional stress through extensive use of various disruptive factors. In addition, it is advisable to use: elements of the unexpected; dangers; risk; confrontations; competitive method; sound and light stimuli; various influences that are associated with intense stress on the psyche, memory and thinking processes of law enforcement.

The most effective in this direction are complex practical classes on training grounds, in specialized tactical classes, halls of special physical training (martial arts), as well as the use of other means of increasing emotional tension. In higher educational institutions, the implementation of the interdisciplinary approach in the educational process of higher education seekers (cadets) in physical training is provided by phased design [5].

In accordance with the above, to strengthen the practical component of the discipline «Physical Training» is considered appropriate:

1. introducing the method of problem-situational exercise at the stage of consolidation and improvement of material on physical training, to study educational tasks during practical classes in the form of a complex solution of the most typical job tasks;

2. to simulate during practical classes situations and conditions that are as close as possible to the real conditions of official activity;

3. to develop educational and material base, to use during practical classes the possibilities of natural and artificial landfills, which ensure the approximation of external conditions of practical classes to the real conditions of tasks;

4. to improve the system of training, retraining and advanced training of teaching staff, taking into account interdisciplinary interaction, etc.

Conclusions. Thus, as a result of the research, the use of the pedagogical technology proposed by us in the educational process of future NPU officers, which is aimed at improving the system of their physical training, is theoretically substantiated.

It should be noted that none of the pedagogical technologies will have a positive result if there is no interest in the professional attitude of teaching and cadet staff to scientific and pedagogical activities aimed at using innovative educational technologies, the latest scientific and practical achievements.

We propose to increase the time for this discipline, in order to improve the physical skills of police officers and develop an effective content-functional model aimed at developing skills of physical force by cadets in future work.

References

1. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС № 1179 від 09.11.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

3. Журавель О. А. Міжнародний механізм самозахисту як структурний елемент конституційної системи захисту прав людини в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 58–59.

4. Хацаюк О. В., Любич Р. І., Оленченко В. В. Удосконалення військовопрофесійних навичок військовослужбовців Національної гвардії України в процесі спеціальної фізичної підготовки. *Проблеми вищої освіти*. 2019. № 1 (95). С. 63–69.

5. Ольховий О. М. Теоретико-методичні основи професійно-спрямованої фізичної підготовки курсантів ВВНЗЗС України : монограф. Харків : ХУПС, 2012. 286 с.

Submitted 18.04.2022

1. Pro zatverdzhennya Pravyl etychnoyi povedinky politseys'kykh [On the approval of the Rules of Ethical Behavior of Police Officers] : nakaz MVS № 1179 vid 09.11.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>. [in Ukr.].

2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].

3. Zhuravel', O. A. (2019) Mizhnarodnyy mekhanizm samozakhystu yak strukturnyy element konstytutsiynoyi systemy zakhystu prav lyudyny v Ukraini [he international self-defense mechanism as a structural element of the constitutional system of human rights protection in Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 bereznya 2019 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 58–59. [in Ukr.].

4. Khatsayuk, O. V., Lyubchych, R. I., Olenchenko, V. V. (2019) Udoskonalennya viys'kovoprosyatsiynykh navychok viys'kovosluzhbovtziv Natsional'noyi hvardiyi Ukrainy v protsesi spetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky [Improvement of military professional skills of servicemen of the National Guard of Ukraine in the process of special physical training]. *Problemy vyshchoyi osvity*. № 1 (95), pp. 63–69. [in Ukr.].

5. Ol'khovyy, O. M. (2012) Teoretyko-metodychni osnovy profesiyno-spryamovanoyi fizychnoyi pidhotovky kursantiv VVNZZS Ukrainy [Theoretical-methodical foundations of professionally oriented physical training of cadets of VVNOZZS of Ukraine] : monohraf. Kharkiv : KhUPS, 286 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The educational and methodical article considers the problems of improving the educational process of physical education in higher education institutions in order to develop physical qualities and motor skills of cadets – future specialists for units of the National Police of Ukraine to ensure their effectiveness in performing assigned tasks. Also, the main directions of improving the physical training of law enforcement cadets and ways to implement them, taking into account the practical orientation of education in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Also, the main objective and subjective problems that prevent excellent training of cadets to improve their physical capabilities, in order to master some elements of their future profession. It should be noted that in accordance with the analysis of the component practice of physical training of National Police officers and taking into account some aspects of current legislation, special scientific and methodological literature, it is advisable to develop and implement in the educational process of future NPU officers effective pedagogical technology. To strengthen the practical component of the discipline «Physical Training» we will identify some aspects of improvement. Finally, we will also identify the main proposals related to physical training of cadets, and ways and means of improving it in practical and pedagogical activities on this issue.

Keywords: *physical training, discipline, issues, cadets, duties, profession, legitimacy.*

UDC 37.09+378

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-387-391

Dmytro ANISIMOV[©]
Lecturer

Anna BURIK[©]
Cadet

Valeriia LAKTIONOVA[©]
Cadet

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

PHYSICAL TRAINING AS A FACTOR OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF PREVIOUS YOUTH

Дмитро Анісімов, Анастасія Буряк, Валерія Лактіонова. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ДОВУЗІВСЬКОЇ МОЛОДІ. Навчально-методична стаття передбачає розгляд основних тенденцій викладання фізичної підготовки молоді, а також фізичній та функціональній підготовленості школярів для подальшого вступу до закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання, оскільки що фізичне виховання завжди розглядалося та розглядається як засіб підготовки людини до трудової діяльності та соціалізації. Фізична підготовка – це цілеспрямований процес розвитку фізичних якостей, які потрібні людині для навчання різних фізичних вправ і вміння застосовувати їх у повсякденному житті. Протягом усього життя людина навчається виконувати велику кількість рухів. Навчання та вдосконалення будь-якого руху є процесом оволодіння руховою дією. Рух – це результат рухової діяльності людини, що забезпечує переміщення тіла або його частин щодо зовнішніх предметів або один до одного.

Підготовка до сучасної висококваліфікованої праці потребує профілювання системи фізичного виховання відповідно до особливостей вимог різноманітних професій. Гіпотеза полягає в тому, що на основі аналізу публікацій цього напрямку можна встановити, що введення факультативів фізичної підготовки школярів, поставлення навчального процесу з урахуванням сучасних тенденцій педагогіки допоможе підвищити ефективність навчального процесу з фізичної підготовки, бо цілеспрямоване та систематичне застосування засобів фізичної підготовки сприяє впливу на фізичний розвиток майбутніх співробітників правоохоронних органів та слугує фундаментом їх загальної та службово-професійної працездатності. У сучасності ці завдання вирішують за допомогою професійно-прикладної фізичної підготовки.

Ключові слова: фізична культура, професійно-прикладна фізична підготовка, фізична підготовка, психофізичний настрій, професійна діяльність.

Introduction. Physical training is quite an important component, as it promotes the development of a number of important qualities, such as special and general physical, psychological and moral will. Physical training is a set of measures for physical improvement, aimed at the development of general and special physical qualities, the formation of military-applied skills, education of moral and psychological qualities. Throughout life, a person learns to perform many movements. Learning and improving any movement is a process of mastering a motor action. Movement is the result of human motor activity, which ensures the movement

© D. Anisimov, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2893-8343>
aleksey47@i.ua

© A. Buriak, 2022
anna99buriak112@gmail.com

© V. Laktionova, 2022
laktionovavaleria@ukr.net

of the body or its parts in relation to external objects or to each other. For physical culture, voluntary movements are important, because following features include movement, which always functions in consciousness. A separate movement is an element of action. Through interconnected movements, an action is carried out (an example of an action can be a jump, and an example of a movement is the movement of a hand when jumping). A motional action is a group of movements combined into a system to solve a motion problem. Motor action is a very complex set of processes affecting the musculoskeletal system, the central nervous system, the human mental sphere, etc.

Basic content. Depending on the tasks being solved, mastering a particular action can be brought to varying degrees of perfection. Allocate such degrees of mastering actions as motor skills and motor skills. Motor skill is a level of mastering movement when it is performing under the control of consciousness, based on knowledge. Mastering a new motor action, the student thinks about what movement, when and how it should be performed. The thought process proceeds because of knowledge about the motor action and about the peculiarities of its implementation. The previously acquired motor experience is used; the current state of physical capabilities takes into account. In such conditions, the student at first cannot carry out the action easily and seamlessly. With each repetition, changes and refinements made, which makes it possible to form an effective system of movements and fix it in memory. However, various unfavorable factors (fatigue, emotional shifts, breaks in learning, etc.) can destroy the mastered system of movements, which is typical for the considered degree of mastering a motor action [1].

In addition, physical culture includes not only sports, gymnastics, etc., but also the mode of work, the method of its implementation and even rest. In this article, we seek to consider the role of physical training for those seeking to enter a university with specific learning conditions, for further service in law enforcement. A high emotional load characterizes the professional activities of law enforcement officers and a degree of physical activity, as the official is often involved in various conflict situations, which, in turn, can be dangerous to life and health of both police officers and others. That is why the conditions of law enforcement provide a high need for professional training, especially general endurance, the ability to respond quickly and coordinate movements, which is why it requires an effective approach to learning. One of the most important tasks of physical training of law enforcement officers is to reduce the negative impact of official activities and ensure physical readiness to act in dangerous and extreme situations. In addition, the solution of these problems includes a variety of motor reflexes, namely the expressiveness of movements and differentiation, which are necessary for a person. That is why a set of significant features that are professionally important becomes important. The purpose of physical education stems from the main task of education, which is the need to prepare comprehensively developed, active and healthy members of society, which organically combines humanistic and universal positive personality traits, harmony of physical and mental development. Tasks of physical education can be classified into the following groups:

1. Health-improving tasks, which consist in strengthening the musculoskeletal system, forming the correct posture, normalizing the development of internal organs, improving the activity of the central nervous system, hardening of the body.

2. Educational tasks, which consist in the formation and improvement of motor skills, in the acquisition of knowledge in the field of theory, methods and organization of physical culture and sports.

3. Educational tasks, which are to improve motor skills (strength, speed, endurance, agility, etc.), to strengthen the willpower (will to win, courage, perseverance, courage, etc.), to improve mental abilities (attention, memory, etc.), in the education of positive moral traits, instilling the right aesthetic tastes. It should be emphasized that the implementation of the above health, educational and upbringing tasks of physical education should be carried out in a certain relationship that requires their comprehensive solution [1–3].

The main specific means of physical education is physical exercises, ie motor actions that used in accordance with the laws of physical education. In turn, physical exercises are such types of motor actions that aimed at the implementation of the tasks of physical education and are subject to its laws. Only with the help of physical exercises is a directed influence on a person in order to develop his physical and spiritual abilities [3].

A number of publications in this area highlights the possibility that the delivery of the educational process taking into account the latest direction of pedagogy will increase the

productivity of the educational process of people studying in lyceums or planning to enter universities with specific learning conditions. Physical education considered, at first, as a means of preparing a person for socialization and work. Modern conditions help to solve this problem through professional and applied physical training, which reflects a specialized variety of physical education, which implemented in agreement with the requirements and separate properties of a particular profession. Although this principle applies to the entire social system of physical education, it is in professional and applied physical training that it finds its specific expression. As a kind of physical education, professional-applied physical training is a pedagogically oriented process of providing specialized physical fitness for the chosen professional activity. In other words, a learning process enriches the individual fund of professionally useful motor skills, education of physical and directly related abilities, on which directly or indirectly depends on professional capacity [2].

Moreover, the system of training students intends to solve the following tasks:

- the principle of connection of physical education with the practice of labor and defense activities, which expresses the basic social patterns of physical education, its main service function, which is to prepare people for activity and life;
- the principle of comprehensive development of personality, which provides, firstly, strict adherence to the unity of the various aspects of education of physical, mental, moral, labor and aesthetic qualities and, secondly, (in a narrower sense) versatile physical training;
- the principle of health orientation, which provides for the responsibility of physical education workers to the state, society and family for the health of those who engage in physical culture. This principle also stipulates the obligation of medical and pedagogical control over the state of development and health of all those who play sports.
- the principle of consciousness and activity;
- the principle of clarity;
- the principle of accessibility (from this principle follows a very important requirement of an individual approach to those involved);
- the principle of systematicity (which includes the rules of sequence: «From the known to the unknown», «From simple and easy to complex and difficult», «From general to partial»);
- the principle of strength (which requires proper study and development of current material before moving on to the next) [3].

It is important to remember that this training is closely related to physical education, which is a discipline included in the education system, for the formation of certain qualities in the younger generation. It is an integral part of the subjects, both in schools and lyceums and aims to establish the foundation of general physical education and ensure the diverse development of physical and directly related abilities [4].

Significant components of general physical culture in its school forms are:

- analytical «school of movements» in the system of elementary gymnastic exercises and ways of their interconnected performance, which forms the ability to control individual movements and develop the ability to coordinate them in different combinations;
- system of exercises designed to master the general means appropriate for the use of their own forces for movement, overcoming obstacles, etc.;
- «School» of martial arts, which is used against the influence and interaction in complex forms of motor activity, covering interpersonal contacts, for example, in wrestling [5].

Looking at the following literature, it is possible to highlight that the physical training of future specialists of the Ministry of Internal Affairs can't completely solve the problem of special training for the chosen profession. Thus, vocational training should be basing on appropriate general physical training. This ratio may vary according to professional activity [4].

It should be noted that the training of future employees of the Ministry of Internal Affairs couldn't provide the necessary level of psychophysical readiness for future work. The selection of PPF means depends on the specifics of the future profession. When choosing applied physical exercises, it is necessary to take into account physical and special qualities so that their psychophysiological influence corresponds to the formed (physical and special) qualities [4].

When analyzing the literature, we can conclude that the most effective may be a system of physical education in the school schedule, which would have the following elements:

– the lesson would offer students information on the history of physical culture, exercise hygiene, biomechanics, talk about the impact of exercise on performance and the human body as a whole, etc.;

– another lesson should be instructive and methodical in nature and be conducted in the form of educational practice, where students will be able to acquire available and necessary, especially in the applied relationship, knowledge of training methods, methods of mastering various exercises. In these classes, students will try to use the acquired knowledge in practice, for example, in compiling and testing sets of exercises for the development of physical qualities or sets of exercises that assigned to master the technique of any motor action [5].

In addition to these two components, there should be at least two or three classes, the main purpose of which is training with a professional and applied orientation. In the process of conducting them, the knowledge and skills acquired in physical education lessons should also be consolidated [6].

The above types of classes should be included in the mandatory minimum of physical education classes organized as part of educational work on physical culture at school. It is also necessary to operate all other forms of extracurricular and out-of-school work on physical education of schoolchildren, in the process of which each student should have at least 6-8 hours a week. Independent forms of physical exercises, which include exercises of professional and applied orientation, should occupy the most important place [7].

Conclusions. Therefore, after analyzing the hypothesis, we found that these aspects will allow with the least material costs and without significantly exacerbating the problem of staffing, most effectively solve many important problems of physical education. With the right approach to the implementation of these forms, it is possible to open opportunities for solving the most important, but in other forms almost unsolvable, the problem of individualization of exercise. This becomes real due to more significant than in any other form, opportunities to meet personal interests, taking into account individual characteristics and reserves of your own body. Successful implementation of the presented material is impossible without the proper level of formation of the value-motivational sphere, without creating a base of knowledge and skills methodically competently, taking into account individual capabilities, to conduct independent classes. This shows the leading importance of the effective implementation of the tasks of educational orientation in providing the necessary level of motor training, physical education, improving the level of physical and general culture of society.

Список використаних джерел

1. Професійно-прикладна фізична підготовка. URL : https://knastu.ru/media/files/posobiya_files/-prikladnaya_fizicheskaya_podgotovka_studentov_6YemS1.pdf.
2. Професійна підготовка: фізичне виховання. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14266/>.
3. Борисюк О. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів закладів вищої освіти. URL : https://ffv.udpu.edu.ua/?page_id=4692.
4. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50523/1/Pylypei_Fizychna_pidhotovka.pdf;jsessionid=ECAC3E8762AF2DCE8AB3CA7BAB7C1381.
5. Фізична культура. URL : <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/373/fizichna-kultura>.
6. Фізична культура в житті студента. URL : <http://studhosp.city.kharkov.ua/>.
7. Фізична культура в основний період трудової діяльності. URL : <https://ua-referat.com/>.
8. Трудове виховання в розвитку особистості школяра. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14886/>.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Profesiino-prikladna fizychna pidhotovka [Professional and applied physical training]. URL : https://knastu.ru/media/files/posobiya_files/-prikladnaya_fizicheskaya_podgotovka_studentov_6YemS1.pdf. [in Ukr.].
2. Profesiina pidhotovka: fizychnе vykhovannia [Vocational training: physical education]. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14266/>. [in Ukr.].
3. Borysiuk, O. Profesiino-prikladna fizychna pidhotovka studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Professional and applied physical training of students of higher education institutions]. URL: https://ffv.udpu.edu.ua/?page_id=4692. [in Ukr.].
4. Profesiino-prikladna fizychna pidhotovka studentiv [Professional and applied physical training of students]. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50523/1/>

Pylypei_Fizychna_pidhotovka.pdf;jsessionid=ECAC3E8762AF2DCE8AB3CA7BAB7C1381. [in Ukr.].

5. Fizychna kultura [Physical Education]. URL : <https://www.pharmacyclopeda.com.ua/article/373/fizichna-kultura>. [in Ukr.].

6. Fizychna kultura v zhytti studenta [Physical culture in the student's life]. URL : <http://studhosp.city.kharkov.ua/>. [in Ukr.].

7. Fizychna kultura v osnovnyi period trudovoi diialnosti [Physical culture in the main period of employment]. URL : <https://ua-referat.com/>. [in Ukr.].

8. Trudove vykhovannia v rozvytku osobystosti shkoliara [Labor education in the development of the student's personality]. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14886/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

This educational and methodological article considers the main trends in teaching physical training to young people, as well as physical and functional readiness of students for further admission to a university with specific learning conditions, because physical education has always been seen as a means of preparing people for work and socialization. Preparation for modern highly qualified work requires profiling the system of physical education in accordance with the requirements of various professions. The hypothesis is that based on the analysis of publications in this area it is possible to establish that the introduction of electives for physical training of students, setting the educational process taking into account current trends in pedagogy will help increase the efficiency of the educational process of physical training.

Keywords: *physical culture, professional and applied physical training, physical training, psychophysical mood, professional activity.*

УДК 351.741

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-391-395

Олена ЛОПАСВА®

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Нині у правоохоронній системі виникла низка проблем, пов'язаних з якістю вогневої підготовки, які торкаються трьох основних напрямів: методологічного, організаційно-правового та матеріально-технічного. У навчально-методичній статті йдеться про шляхи досягнення високого рівня вогневої підготовки працівників поліції. Ефективність вогневої підготовки особливо важлива при затриманні злочинних груп та озброєних правопорушників. Дослідження причин втрат особового складу в ході виконання оперативно-службових завдань свідчать про те, що відсутність стійких навичок у поводженні із табельною зброєю, її використання та застосування сприяло здійсненню проти них злочинних намірів з боку осіб, які здійснюють протиправну діяльність. Заплановане внесення змін до Курсу стрільб безпосередньо пов'язане з регламентом побудови та проведення вправ практичних стрільб, запровадженням великої кількості тактичних і ситуаційних вправ, тому найефективнішим, кращим та правильним є паралельне удосконалення методологічного, організаційно-правового та матеріально-технічного забезпечення вогневої підготовки.

Ключові слова: *співробітники поліції, вогнева підготовка, поводження зі зброєю та боєприпасами, принцип побудови занять.*

Вступ. Сучасні умови провадження службової діяльності працівників МВС висувають підвищені вимоги до їхньої професійної підготовки. Кожен, хто навчається даної діяльності, не дасть збрехати, що це дуже небезпечно, але при цьому важливе вміння, яке вимагає багато сил та розуму. Так, вогнева підготовка вважається одним із

© О. Лопасва, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1132-9357>

k_tsp@dpuvs.in.ua

найважливіших елементів професійної діяльності людини, яка має стосунок до органів внутрішніх справ.

Вогнева підготовка – самостійна навчальна дисципліна та найважливіший компонент професійної майстерності працівника органів внутрішніх справ. Вона складовою частиною входить до циклу «Бойової та фізичної підготовки» та відповідає за підготовку працівників МВС до дій в умовах, пов'язаних із застосуванням або використанням табельної зброї, але є незамінним компонентом професійної діяльності [1, с.97].

У якій формі проходить вогнева підготовка? Нині вона здійснюється шляхом щомісячного прийому контрольної вправи зі стрільби та нормативів, які відображають специфіку службової діяльності. Однак потрібно зазначити, що навички стрільби з бойової зброї, які формуються у межах початкової підготовки, повинні закріплюватися та удосконалюватися в процесі подальшої службової діяльності на заняттях з вогневої підготовки, які мають проводитись у підрозділах.

Стан дослідження. Питанням службово-бойової діяльності поліцейських займались широке коло вітчизняних вчених, дослідників, фахівців, як-от: В. Бондаренко, В. Гурський, Д. Казначеев, М. Долгополова, А. Наточій, О. Конев.

Метою статті є розгляд завдань вогневої підготовки, якими є: навчання стрілка самостійному веденню вогню у складній тактичній обстановці та максимальному використанню бойових можливостей зброї для вирішення вогневих задач за короткий проміжок часу; навчання особового складу для виконання завдань у складі підрозділу умовах сучасного бою; навчання командирів організації вогневої поразки супротивника та управління вогнем штатних, наданих та підтримуючих підрозділів (вогневих коштів) під час бою.

Виклад основного матеріалу. У системі професійної підготовки значна роль приділяється навчання співробітника МВС грамотного поводження з пістолетом та автоматом. Тут до цього ставляться з повною серйозністю, адже майбутній працівник повинен точно знати свою справу, вміти не просто використовувати, а саме правильно користуватися зброєю, знати заходи обережності у складній ситуації та вчасно знайти вихід із неї.

Що ж містить структура даної діяльності? Структура вогневої підготовки містить у собі передовсім дві основні частини: практичну та теоретичну. Перш ніж перейти до практичної частини, необхідно вивчити заходи безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами, а також навчитися їх дотримуватися. Незважаючи на те що практику вважають важливим елементом у будь-якому починанні, у цій сфері під час перевірки рівня підготовки учня практичні питання мають велике значення. Це означає те, що особи, які навчаються, повинні передовсім вміти своєчасно, грамотно та чітко виконувати практичні завдання у поводженні зі зброєю, як-от: розбирати та збирати зброєю, розряджати та заряджати її різними способами, пред'являти до огляду, усувати затримки, що виникли під час стрільби, виконувати правила техніки безпеки, про які було сказано раніше [2, с. 64].

Вогнева підготовка є найважливішим компонентом професійної майстерності працівників поліції. Практичні заняття з вогневої підготовки повинні моделювати різні ситуації, максимально наближені до реальних умов несення служби. Сьогодні, на нашу думку, у правоохоронній системі виник ряд проблем, пов'язаних з ефективністю вогневої підготовки. Вони торкаються трьох основних напрямів: методологічного, організаційно-правового та матеріально-технічного.

Високого рівня підготовки працівників поліції можна досягти тільки на основі застосування передових знань в галузі науки та практики, спрямованих на удосконалення засобів та методів навчання, за умови постійного підвищення рівня професійної підготовки та її складової частини – вогневого тренування та навчальних тренажерів.

Для працівників поліції її ефективність особливо важлива при затриманні злочинних груп та озброєних правопорушників, які для досягнення своїх цілей вдаються до небезпечних протиправних діянь, не зупиняючись перед жодними кримінальними правопорушеннями, аж до вбивства. Численні дослідження причин втрат особового складу під час виконання оперативно-службових завдань свідчать про те, що відсутність стійких навичок у поводженні із табельною зброєю, використання та застосування її сприяло здійсненню проти них злочинних намірів із боку осіб, які здійснюють

протиправну діяльність [3, с. 116]. Останнім часом табельна зброя працівниками поліції застосовується:

- на випередження, без ретельного прицілювання, в обмежений час, а також здвоєними пострілами;
- в умовах обмеженої видимості (з використанням тактичного ліхтаря);
- з перенесенням вогню по фронту;
- у русі або на тлі факторів, що збивають і відволікають, викликаних фізичною або психологічною складовою;
- на коротких та надкоротких дистанціях;
- з розворотом і переміщенням.

Нині працівники поліції при організації занять з вогневої підготовки використовують застарілі накази, які регламентують побудову та проведення практичних вправ стрільб, що свідчить про консервативність та статичність. Ця ситуація характерна для більшості силових структур, хоча, природно, існують винятки. Це можна простежити на прикладі збройних сил, де Курс стрільб приймається щорічно, а у разі надходження на озброєння нових зразків виходять доповнення.

Для побудови та використання нових методик та відповідних вправ з практичних стрільб необхідно внести зміни в нормативно-правовій базі, що регламентує цей напрямок. Проводячи аналіз основних навчально-методичних матеріалів та нормативних актів, що регулюють вогневу підготовку працівників поліції, можна відзначити той факт, що умови і характер навчання стрільби працівників та стрільців спортсменів істотно різняться [4, с. 159]. На думку більшості викладачів, річна норма кількості боєприпасів, що виділяється на курсанта навчального закладу з специфічними умовами навчання, а також на працівника поліції, недостатня і порівняна з кількістю боєприпасів, що витрачається на одне заняття у процесі навчання стрільби стрільців-спортсменів. Час, що виділяється на вогневу підготовку, також не відповідає вимогам, які необхідні для придбання, а також підтримки на належному рівні стійких навичок у застосуванні вогнепальної зброї, особливо це об'єктивно у зв'язку з екстремальним характером служби. Так, курсанти навчальних закладів набувають навичок вогневої підготовки під час практичних занять, що проводяться не більше 1 разу на тиждень, тоді, як стрілки-спортсмени займаються стрільбою не менше 2-3 разів на тиждень. При рівномірній формі розподілу така мала кількість практичних занять протягом семестру значно знижує ефективність отримання та підтримки на належному рівні навичок з вогневої підготовки. Ця проблема існує у всіх навчальних закладах, що навчають працівників поліції, і кожен вирішує її по-своєму: хтось концентрує весь обсяг годин на старших курсах, підбиваючи підсумок дисципліни до випуску, інші – з 1-го до 3-го курсу. Однак у всіх перерахованих варіантах існують недоліки.

У першому випадку курсантів 1-го та 2-го року навчання забороняється залучати до несення служби та виконання оперативних завдань із використанням вогнепальної зброї, у другому – протягом двох останніх років навчання старшокурсники не мають занять з дисциплін вогневої підготовки, відповідно майже повністю втрачають навички поведінки зі зброєю та боєприпасами, тому після прибуття до територіальних органів для проходження подальшої служби показують низький результат підготовленості.

Узагальнення практики свідчить про те, що вирішення завдань, що стоять перед працівниками поліції, залежить не тільки від достатньої кількості кваліфікованих працівників, від ступеня їхньої оснащеності різноманітними матеріальними та технічними засобами, але й від уміння професійно грамотно їх застосовувати у конкретній ситуації. Недостатнє забезпечення особового складу, що виконує повсякденні оперативні завдання або бере участь у проведенні операцій із запобігання та припинення різноманітних неправомірних дій, озброєнням, спеціальними засобами, засобами зв'язку, зразками та комплексами спеціальної техніки, а також їх неефективне використання негативно впливає на морально-психологічний стан працівників поліції, їх готовність та здатність виконати поставлене завдання, призводить до невинуватих травм та втрат. Професійне володіння із зброєю можливе лише тоді, коли працівник не тільки має спеціальні знання (з теорії, правових підстав застосування та використання зброї і т.д.), а також володіє необхідними руховими вміннями та навичками, пов'язаними з його ефективним та безпечним зверненням під час виконання оперативно-службових чи бойових завдань.

Як зазначено раніше, практичні заняття з вогневої підготовки повинні моделювати різні ситуації, максимально наближені до реальних умов несення служби. Завдяки цьому будуть ефективно формуватися необхідні прикладні знання, вміння та навички в поводженні зі зброєю, готовність до миттєвого використання її в складних оперативних ситуаціях, виховуватися психологічна стійкість до факторів, що збивають, розвиватися координаційні, швидкісно-силові, фізичні здібності, а також щеплюватися культура поводження зі зброєю [5, с. 132].

Досягти високих результатів у стрільбі можна лише постійними тренуваннями зі зброєю з використанням інноваційних технічних засобів та перевірених практикою методик навчання [6, с. 84]. Одна з таких методик – використання в навчанні оптикосенсорних, лазерних стрілецьких тренажерів «СКАТТ» та «РУБІН», а для пострілів бойовими патронами – мультимедійного апаратного комплексу вогневої підготовки. Ці системи дозволяють моделювати різні вправи та практичні ситуації, що виникають у працівників поліції, із застосуванням вогнепальної зброї. Під час викладання вогневої підготовки курсантам, які вже здобули початкові навички з вогневої підготовки, доречним є впровадження вправ зі стрільби, що максимально відображають специфіку діяльності поліцейських різних підрозділів на практиці [8, с. 331].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, доцільно зробити висновок, що заплановане внесення змін до Курсу Стрільб безпосередньо пов'язано з регламентом побудови та проведення вправ практичних стрільб, запровадженням великої кількості тактичних та ситуаційних вправ, тому найефективнішим, кращим та правильним є паралельне удосконалення методологічного, організаційно-правового та матеріально-технічного забезпечення вогневої підготовки. Це спричинить не лише зміну норм витрати боєприпасів на бойову підготовку, а й збільшення кількості практичних занять з вогневих дисциплін з використанням новітніх методик навчання як у навчальних закладах, так і у практичних органах.

Список використаних джерел

1. Ануфрієв М. І., Бутов С. Є. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : навч. посібник ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. М. Моїсєєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 338 с.
2. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т.П., 2018. 524 с.
3. Воробець Х. О. Використання новітніх методик під час викладання дисципліни «Вогнева підготовка» у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр.* Харків : ХНУВС, 2019. С. 316-318.
4. Гурський В.Є. Теоретичне обґрунтування використання імітаційних засобів для розвитку професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Випуск 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrps_2013_3_28.
5. Долгополова М. М. Окремі питання професійної підготовки поліцейських. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Дніпро : ДДУВС, 2016. С. 178-180.
6. Семенюк В.І., Лавров О.Ю., Гришин М.В. та ін. Комплексний підхід до навчання вогневої підготовки з використанням інноваційних технологій. *Системи озброєння і військова техніка*. 2015. № 1(41). С. 186-190.
7. Жевага С. І., Пронтенко К. В., Безпалый С. М. Фізична підготовка викладацького складу вищих навчальних закладів МВС України: навч.-метод. посіб. Житомир : ЖВІ НАУ 2013. 232 с.
8. Наточій А. Д., Смаль П. Вогнева підготовка – складова професійної компетентності майбутніх офіцерів поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 с. 329-333.

Надійшла до редакції 03.06.2022

References

1. Anufriyev, M. I., Butov, S. Ye. (2003) *Osnovy spetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav* [Basics of special physical training of internal affairs officers] : navch. posibnyk ; za zah. red. YA. Yu. Kondrat'yeva, Ye. M. Moiseyeva. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayiny, 338 p. [in Ukr.].
2. Bondarenko, V. V. (2018) *Profesiyina pidhotovka pratsivnykiv patrol'noyi politysiyi: zmist i perspektyvni napryamy* [Professional training of patrol police officers: content and promising direction] :

monohrafiya. Kyiv : FOP Kandyba T.P., 524 p. [in Ukr.].

3. Vorobets', Kh. O. (2019) Vykorystannya novitnikh metodyk pid chas vykladannya dystsypliny «Vohneva pidhotovka» u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh zi spetsyfychnymy umovamy navchannya [The use of the latest methods during the teaching of the discipline «Fire training» in higher educational institutions with specific learning conditions]. *Pidhotovka polityseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy MVS Ukrainy* : zb. nauk. pr. Kharkiv : KhNUVS, pp. 316-318. [in Ukr.].

4. Hurs'kyy, V.Ye. (2013) Teoretychne obgruntuvannya vykorystannya imitatsiynykh zasobiv dlya rozvytku profesiyno vazhlyvykh yakostey pratsivnykiv spetspidrozdiliv Ministerstva vnurishnikh sprav Ukrainy [Theoretical justification of the use of simulation tools for the development of professionally important qualities of employees of special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*. Vypusk 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_28. [in Ukr.].

5. Dolhopolova, M. M. (2016) Okremi pytannya profesiynoyi pidhotovky polityseys'kykh [Separate issues of professional training of police officers]. *Svitovyy dosvid pidhotovky kadrov politysiyi ta yoho vprovadzhennya v Ukraini : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. ronf.* Dnipro : DDUVS, pp. 178-180. [in Ukr.].

6. Semenyuk, V.I., Lavrov, O.Yu., Hryshyn M.V. et al. (2015) Kompleksnyy pidkhid do navchannya vohnevoyi pidhotovky z vykorystannyam innovatsiynykh tekhnolohiy [A comprehensive approach to the training of fire training using innovative technologies]. *Systemy ozbroynennya i viys'kova tekhnika*. № 1(41), pp. 186-190. [in Ukr.].

7. Zhevaha, S. I., Pronenko, K. V., Bezpalyy, S. M. (2013) Fizychna pidhotovka vykladats'koho skladu vyshchyykh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrainy [Physical training of teaching staff of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : navch.-metod. posib. Zhytomyr : ZHVI NAU. 232 p. [in Ukr.].

8. Natochiy, A. D., Smal', P. (2021) Vohneva pidhotovka – skladova profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv politysiyi [Fire training is a component of the professional competence of future police officers]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 4, pp. 329-333. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Lopayeva. Main directions of improvement of fire training of police officers. Today in the law enforcement system there are a number of problems related to the quality of fire training, which relate to three main areas: methodological, organizational and legal and logistical. The educational and methodological article discusses ways to achieve a high level of fire training for police officers.

The effectiveness of fire training is especially important in the detention of criminal groups and armed offenders. Studies of the causes of personnel losses in the course of operational and service tasks show that the lack of stable skills in handling firearms, their use and application has contributed to the implementation of criminal intentions against them by persons engaged in illegal activities. The planned changes to the Shooting Course are directly related to the regulations for building and conducting practical shooting exercises, the introduction of a large number of tactical and situational exercises, so the most effective, best and correct is the parallel improvement of methodological, organizational, legal and logistical support of fire training.

The shooting course is directly related to the rules of construction and conduct of practical shooting exercises, the introduction of a large number of tactical and situational exercises, so the most effective, best and correct is the parallel improvement of methodological, organizational, legal and logistical support of fire training. This will lead not only to a change in the norms of ammunition consumption for combat training, but also to an increase in the number of practical classes in fire disciplines using the latest teaching methods in both educational institutions and practical bodies.

Keywords: *police officers, fire training, handling of weapons and ammunition, the principle of training.*

УДК 34.025
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-396-399

Anatoliy
NATOCHIIY[©]
Lecturer

Volodymyr
TYMOFIEIEV[©]
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

SPECIFIC ISSUES REGARDING COMPLIANCE WITH GENDER EQUALITY BY EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Анатолій Наточій, Володимир Тимофєєв. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ. В оглядовій статті розглянуто окремі положення щодо явища гендерної рівності в українському суспільстві. Проаналізовано становище жінок, які служать в органах Національної поліції України, та дотримання прав жінок-поліцейських. Визначено певні явища гендерної нерівності в органах Національної поліції України. Досліджені питання дотримання принципів гендерної рівності працівниками правоохоронних органів. Основним полем розгляду сучасної гендерної теорії є нерівність положення жінки та чоловіка, адже наразі місце й роль жінки в суспільстві найчастіше окреслюється певними межами, за які вона не може переступати, точніше, їй не дозволяють це робити суспільна думка, традиції, культура тощо. Надано ґрунтовні пропозиції щодо поліпшення становища жінок під час добору на службу та безпосередньо під час несення служби в правоохоронних органах.

Досягнення гендерної рівності є не лише міжнародно-правовим зобов'язанням, це також необхідно для досягнення цілей національного розвитку. Врахування гендерної рівності в поліцейській діяльності є основоположним фактором захисту прав на робочому місці, а також покращення правоохоронної діяльності, побудови більш безпечного суспільства та зміцнення верховенства права, оскільки досягнення гендерної рівності врешті-решт запобігає насильству, захищає права всіх і надає змогу всім зробити вагомий внесок у суспільне життя.

Діяльність поліції, яка сприяє гендерній рівності, спрямована на потреби громадян. Вона служить інтересам і потребам суспільства в цілому, зосереджуючись на традиційно уразливих групах, таких як жінки, дівчата та представники ЛГБТІ-спільноти. Здійснення правоохоронної діяльності забезпечує представницька та авторитетна поліцейська служба, яка культивує культурне та етнічне різноманіття, рівність і толерантність до представників різних верств суспільства.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна стратифікація, Національна поліція України, служба в поліції, професійна підготовка, суспільні відносини, відпустка, гендерна політика, рівність, жінки та чоловіки.

Introduction. Achieving gender equality is not only an international legal obligation, it is also necessary to achieve national development goals. In policing, gender mainstreaming is a fundamental factor in protecting rights in the workplace, as well as improving law enforcement, building a safer society and strengthening the rule of law, as achieving gender equality ultimately prevents violence, protects the rights of all and empowers all. people to make a meaningful contribution to public life.

The purpose of the article is to study the issue of gender equality in the National Police of Ukraine.

Basic content. The concept of «gender» implies that the vast majority of differences between the genders, especially in terms of professional qualities, skills and traits, are not of

© A. Natchiy, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4227-5251>
natchiy@gmail.com

© V. Tymofieiev, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6805-8933>
ronwhisly66@gmail.com

natural origin, but rather a consequence of education, socialization, cultural and social influences.

An important stereotype that needs to be addressed at this stage of gender policy is the belief that women can hold leadership positions. This problem exists due to the practice of vertical occupational segregation as a disproportionate distribution of women by position in the occupational hierarchy, known as the «glass ceiling effect». These are informal, artificial barriers that prevent skilled workers from reaching higher levels of professional activity and moving up the career ladder [1, p. 9].

According to Yu. Ivchenko, «to confirm their ability to hold positions, women police officers must prove their knowledge and skills and work at least twice as effectively as men».

When a woman occupies a high position in the service, it is perceived not as her own achievement, but as an accidental, undeserved advancement on the ladder and sometimes leads to excessive masculinization of women.

A woman is invited to develop purely masculine qualities – toughness, perseverance, authoritarianism, propensity for impersonal control, emotional asceticism. Women's career models often do not fit into the «male» model of professional development, which violates the principle of gender equality.

In a such situation, a woman is faced with a choice: either to accept the existing model of behavior, or to make an effort to defend their right to women's style of behavior in the team.

Despite the active efforts of women to reduce the negative impact of external and internal barriers to career growth, hinder opportunities and reduce negative trends in certain areas of self-realization, academic and professional achievements of gifted women point to their significant untapped potential.

Women police officers are primarily victims of discriminatory practices by colleagues. They are struggling to adapt to the conditions in the police force, a predominantly male environment and the police subculture, with the rejection of their male counterparts as full-fledged workers. They are more likely to suffer from prejudices about professionalism, have less mobility in career growth, are subject to a certain role of women in the team and become victims of sexual harassment and the like.

People's experience of security is inextricably linked to gender as a social construct. The most obvious evidence of the link between gender and security is the prevalence of gender-based violence (GBV), including sexual violence, domestic violence, human trafficking, forced/early marriages and pernicious traditional practices such as female genital mutilation. lead to disabilities and murder for honor. It is estimated that 35% of women worldwide experience lifelong GBV. Men and boys also suffer from some of these forms of GBV. Moreover, other forms of violence experienced by men and boys are increasingly seen as belonging to socially ascribed gender differences. Violence against LGBTI and other people of different sexual orientation, gender identity and self-expression is also a form of GBV in the sense that it is violence against people who are perceived as challenging the prevailing heterosexual gender norms [2].

Integrating a gender perspective into policing contributes to a more effective safe environment and access to justice for all. Men, women, boys and girls face different security challenges because they are subjected to different crimes, in different places, they are committed by different offenders.

The police, which is made up of people from all walks of life, including those from a gender perspective, are more accessible and more trusted. Reports of crime and community cooperation with the police are likely to increase if both men and women feel comfortable interacting with the police, for example, when a woman who has been sexually abused can report it to a female police officer. A diverse police force has a deeper understanding of the needs of the community and can therefore build stronger ties with the community. This situation contributes to more effective law enforcement.

A diverse police force, including one with a gender perspective, can benefit from a wider range of ideas, skills and experience. Evidence suggests that female police officers tend to have special qualities. For example, in certain circumstances, the work of women police officers is associated with less use of force and fewer complaints from citizens than men [4]. Police chiefs in South Africa and the United States report that female officers often have better communication skills and are perceived as more compassionate by complainants (although it is important not to project generalized stereotypes on women, assuming they all share the same skills).

Greater representation of women is also essential for law enforcement, as female

police officers are more likely to successfully screen female suspects, interview women victims of crime, and search women. At the same time, women make up only a small proportion of police officers worldwide.

Over time, more gender-diverse police can help transform the organizational culture of the police service and make it more effective in responding to the security needs of all citizens. They can also work towards achieving gender equality in a broader sense: hiring more women can enhance their economic opportunities and set an example for other women and girls [3, p. 57].

Therefore, it is important to strive for gender equality in the police themselves (by making the police representative), and this work can be continued through law enforcement, which will provide opportunities for gender diversity and increase the protection and security of all citizens.

All countries have ratified international treaties and legal instruments that contain commitments on gender equality, including in the security sector. Moreover, states have committed themselves to ensuring the observance of human rights for all citizens, including LGBT people. The UN Human Rights Council emphasized this in its resolutions on «Protection from violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity» and «Human rights, sexual orientation and gender identity». Gender mainstreaming in policing is crucial for countries to make progress in their commitments.

In addition, the «Women, Peace, Security» Agenda, which consists of nine UN Security Council resolutions, reaffirms the important role of women in maintaining peace and security and emphasizes the importance of expanding their role to ensure equal and full participation in efforts to build security and build peace. A number of UN Security Council resolutions on the use of police in international peacekeeping operations also call for gender mainstreaming, call for more women in the police and recognize the urgency of gender-sensitive security needs, with a special focus on sexual violence in conflict [4, p. 43].

As the police are often the first point of interaction with the criminal justice system, they have the opportunity to provide a positive experience so that all persons – men, women, girls and boys – are treated with respect and crimes against them are investigated seriously. This aspect can play an important role in the development of a society where discrimination and gender-based violence are not allowed and where equality can be achieved.

Police activities that promote gender equality are aimed at the needs of citizens. They serve the interests and needs of society as a whole, focusing on traditionally marginalized groups such as women, girls and people in the LGBTI community. The implementation of law enforcement activities is ensured by a representative and authoritative police service, which cultivates cultural and ethnic diversity, equality and tolerance for different segments of society. Such police are subject to strict independent control and supervision in order to maintain professionalism, integrity and high standards of conduct. This section sets out a vision of what a high-quality, gender-conscious police force is.

The work of the police is in the interests of the community, not for the purpose of police oversight of the community. The police must see the community in all its diversity as a partner in ensuring the protection and security of all members of the community, including from abuse by the state and its representatives. The use of force is absolutely extreme and should be used sparingly and minimally. Police officers should be accessible to citizens and show respect in communication with all members of the community.

Statements and public image of the police, including in the media, communication with the government and recruitment campaigns, should reflect the cultural and ethnic diversity and contribution of women and people of different socio-ethnic groups. Police should not be associated with a culture of hypermasculinity, but should be seen as a service that cultivates respect for people, employs people from different walks of life and values gender diversity, as well as diversity in age, nationality, race, religion, territorial origin, class affiliation and other markers of identity.

The composition of the police should reflect the diversity of the community it serves, and the service should use the valuable contributions made by different women and men. This situation means that women and people of different socio-ethnic groups should be represented not only in the entire structure of ranks and ranks, but also in all areas of law enforcement, including operational and managerial positions in the police. Women and people from different socio-ethnic groups should not work only in services for women, children and the LGBTI community or perform ancillary functions [4, p. 62].

Personnel diversity should be ensured through policies that recruit, train, retain and promote that recognize merit and skills rather than outdated notions of policing. For this purpose, positive actions (or positive discrimination) can be used when representatives of previously discriminated groups are hired, retained or promoted. Flexible working conditions, parental leave and childcare allowance create equal opportunities. Uniform, equipment and facilities (e.g. living quarters and toilets) should be designed to take into account gender differences. Recruitment campaigns should be open to women and people from all walks of life, and recruitment and promotion commissions should also include representatives of different categories. In order to promote the diversity of staff, it is necessary to consult with women and people of different socio-ethnic groups on the rules, programs and planning of premises.

Conclusions. It should be emphasized that the current stage of reforming the National Police of Ukraine requires new qualities from a police officer and takes into account the gender aspect, which is based on a system of ideas and predominance of competence and professionalism regardless of gender.

Also important is the correct and clear position of law enforcement officers themselves on gender equality issues. After all, every day a member of the National Police is confronted with different segments and groups of the population, and tolerant and impartial treatment of all people without exception will significantly increase the level of public confidence in law enforcement agencies and the state as a whole.

Список використаних джерел

1. Смірнова О. М. Психологічні умови забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 20 с.
2. Мартиненко О. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. *Права людини в Україні: інформаційний портал / Харківська правозахисна група*. 07.05.2009. URL: <http://khp.org/index.php?id=1241689788>.
3. Івченко Ю. Професійне зростання жінок у правоохоронній сфері: проблемні питання. *Право України*. 2006. № 5. С. 57–61.
4. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посібник / Шевченко Л. О., Кобікова Ю. В., Ламаш І. В. та ін. Київ. 2015. 148 с.

Надійшла до редакції 30.05.2022

References

1. Smirnova, O. M. (2015) *Psychologichni umovy zabezpechennya hendernoyi rivnosti v diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny* [Psychological conditions for ensuring gender equality in the activity of internal affairs bodies of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. Nauk : 19.00.06 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
2. Martynenko, O. (2009) *Prava zhinok-pravookhorontsiv ta polityka hendernoyi rivnosti: dosvid inshykh krayin u vitchyznyanomu konteksti* [Rights of female law enforcement officers and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. *Prava lyudyny v Ukrayini: informatsiynyy portal / Kharkivs'ka pravozakhysna hrupa*. 07.05.2009. URL : <http://khp.org/index.php?id=1241689788>. [in Ukr.].
3. Ivchenko, Yu. (2006) *Profesiyne zrostannya zhinok u pravookhoronniy sferi: problemni pytannya* [Professional growth of women in law enforcement: problematic issues]. *Pravo Ukrayiny*. № 5, pp. 57–61. [in Ukr.].
4. *Gender u psykholohichnykh ta sotsiolohichnykh doslidzhennyakh* [Gender in psychological and sociological research]: navch. posibnyk / Shevchenko L. O., Kobikova Yu. V., Lamash I. V. et al. Kyiv. 2015. 148 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The review article considers some provisions on the phenomenon of gender equality in Ukrainian society. The situation of women serving in the National Police of Ukraine and the observance of the rights of women police officers are analyzed. Certain phenomena of gender inequality in the bodies of the National Police of Ukraine have been identified. The issues of observance of the principles of gender equality by law enforcement officers have been studied. The main field of consideration of modern gender theory is the inequality of women and men, because now the place and role of women in society is often defined by certain limits beyond which she cannot transcend, or rather she is not allowed to do so public opinion, traditions, culture and more. Thorough proposals have been made to improve the situation of women during the selection process and directly during the service in law enforcement agencies.

Keywords: *Gender equality, gender stratification, National Police of Ukraine, police service, training, public relations, gender policy, equality, women and men.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО, ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІІ КВАРТАЛІ 2022 РОКУ

• 20 квітня 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану». Захід було проведено в очно-дистанційному форматі Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ, Національною академією внутрішніх справ, Львівським державним університетом внутрішніх справ та Луганським державним університетом внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Учасників конференції вітали ректор ДДУВС А. Фоменко, заступник директора Департаменту освіти, науки і спорту МВС України Є. Бодюл, ректор Львівського державного університету внутрішніх справ Р. Благута та ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка Віталій Комарницький.

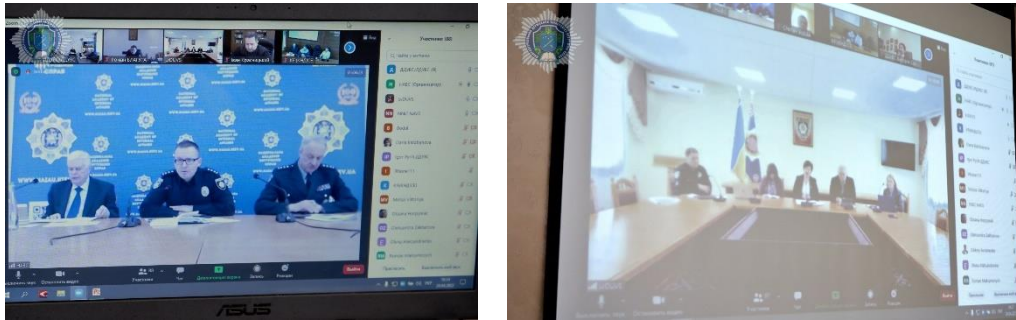
Як зазначив ректор ДДУВС А. Фоменко, ключовою метою заходу стало створення професійного майданчика для відкритого діалогу, обміну думками, актуальною інформацією у сфері напрацювання рекомендацій для правоохоронних органів та суду в частині документування, розкриття та розслідування тих військових злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняють військовослужбовці росії на території України.

Модераторами конференції виступили: проректор ДДУВС Л. Наливайко, проректор НАВС С. Чернявський, проректор ЛьвДУВС О. Балинська, перший проректор

ЛугДУВС імені Е. О. Дідоренка М. Карчевський.

До участі у заході долучилося понад 100 учасників: науковці у сфері кримінальної юстиції, працівники правоохоронних органів та суду, науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти та здобувачі вищої освіти.

Під час конференції учасники обговорювали питання щодо новел кримінального законодавства України, прийнятого в умовах воєнного стану, окремі питання доказування у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану, особливості криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні воєнних злочинів в умовах воєнного стану, а також окремі організаційні та процесуальні питання, що виникають під час проведення вибухотехнічних експертиз в умовах воєнного стану, тощо.

Свої доповіді презентували і представники Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Про окремі ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», та особливості передбаченого за їх вчинення покарання розповів доцент кафедри кримінального права та кримінології С. Бабанін. Із доповіддю «Геноцид українського народу у ХХІ столітті: як притягнути рашистів до відповідальності» виступив завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін В. Шаблистий. Доцентка кафедри кримінального процесу В. Рогальська наголосила на окремих аспектах здійснення досудового провадження в умовах воєнного стану. За результатами конференції були прийняті відповідні рекомендації з актуальних питань.

● **27 квітня 2022 року** – *Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану», організований факультетом підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.*

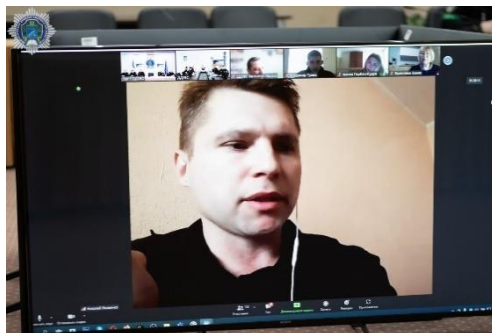

До участі у заході долучилося понад 100 фахівців: науковців і практичних працівників, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів, правозахисних, громадських організацій, а також представників наукових установ із різних регіонів України.

Із відкриттям семінару всіх присутніх привітала проректор ДДУВС Л. Наливайко. Вона наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті виклики, з якими стикаються поліцейські в умовах воєнного стану, винести на розсуд як наукової громадськості, так і досвідчених практиків проблеми діяльності передового загону Національної поліції – поліції превентивної діяльності. Серед ключових завдань заходу Л. Наливайко позначила, зокрема, пошук окремих дієвих шляхів удосконалення діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Як зазначив декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності К. Бахчев, такий науково-практичний захід є ґрунтовною платформою для обміну досвідом та вироблення нових підходів до вдосконалення превентивної діяльності поліції, взагалі, та під час воєнного стану, зокрема. Із вітальним словом також виступив завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності А. Собакарь.

Під час семінару обговорювалися питання правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції, зокрема в умовах воєнного стану; особливості організації та проведення загальної та індивідуальної профілактики (превенції) підрозділами превентивної діяльності, зокрема в умовах воєнного стану; особливості підготовки поліцейських для надання домедичної допомоги постраждалим в умовах воєнного часу; взаємодія спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері з поліцією в умовах воєнного стану.

Свої доповіді презентували начальник відділу взаємодії з громадами Управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області Д. Полич, офіцер з мобілізації громад Програми розвитку ООН в Україні А. Лебедева, речник Управління патрульної поліції в Закарпатській області Е. Завадський, радник з питань цивільної

безпеки Вінницької міської ради І. Гузь, прокурор спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Південного регіону В. Гаркуша, завідувач кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету №1 Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка М. Яковенко, викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ І. Горбач-Кудря, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ С. Шатрава, викладач кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету №1 Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка Т. Каверіна, поліцейський офіцер громади Піщанської територіальної громади Управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області В. Гужва.

Презентували свої виступи і науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності майор поліції О. Бочковий розповів про вплив психологічних характеристик працівника Національної поліції на ефективність правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Р. Миронюк докладніше зупинився на особливостях тимчасового відчуження майна в умовах воєнного стану. Про організацію охорони публічного порядку та безпеки працівниками закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного часу розповів завідувач відділення професійної первинної підготовки поліцейських, спеціалізації та підвищення кваліфікації Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації полковник поліції О. Мамчій.

За результатами науково-практичного семінару прийнято відповідні рекомендації та пропозиції до законодавчих актів з актуальних питань.

● **28 квітня 2022 року** – *Всеукраїнський науково-практичний форум «Психолого-педагогічні засади національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану»*. Учасниками заходу стали понад 200 фахівців, серед яких академіки, професори, доктори наук, викладачі, практики, представники правозахисних, громадських організацій та здобувачі вищої освіти.

Із вітальним словом до присутніх звернулася в.о. директора Департаменту освіти, науки і спорту МВС України І. Ящук. Вона зазначила, що головною метою форуму є створення платформи для діалогу між науковцями та психологами-практиками для застосування у роботі найкращих наукових досягнень, а також аналізу та систематизації досвіду психологічної допомоги різним категоріям населення України в умовах воєнного стану.

Як зауважив ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх

справ А. Фоменко, форум всеукраїнського рівня проводиться за підтримки Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України. Питання заходу є актуальними для всієї спільноти демократичних держав в умовах військових, економіко-політичних, інформаційних та інших загроз, що підривають основоположні правові цінності і принципи. В цілому ж виховання громадянина-патріота України, підготовленого до життя, з високим рівнем національної свідомості набуває надважливого значення, адже завдяки патріотизму молоді та всього суспільства ми зупинимо російську агресію, і саме це мотивуватиме до розбудови та процвітання України, як наголосив ректор.

До вітань приєдналася також проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко, яка наголосила, що форум є рухом до подальшого утвердження вільної, демократичної, європейської країни з високим науковим потенціалом, один із принципів якого – національно-патріотичне виховання та консолідація громадянського суспільства.

Серед учасників заходу – начальник відділу психологічного забезпечення Департаменту персоналу МВС України Н. Лигун, перший заступник начальника Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) О. Захарова, заступник начальника управління науки, вищої та професійно-технічної освіти, начальник відділу науки, вищої освіти та атестаційної експертизи М. Кравченко, заступник директора департаменту молодіжної політики та національно-патріотичного виховання Дніпровської міської ради С. Луденський.

Загалом у форумі взяли участь представники 32 установ, організацій, закладів вищої освіти з усієї України (Київ, Дніпро, Харків, Запоріжжя, Луцьк, Львів, Северодонецьк, Вінниця, Кропивницький тощо).

Під час науково-практичного форуму психологи, правники, практики та науково-педагогічні працівники обговорили питання пріоритету національно-патріотичної складової формування особистості здобувача вищої освіти в сучасній парадигмі вищої освіти, виклики сьогодення у національно-патріотичному вихованні молоді, а також досвід і перспективи патріотично орієнтованої освіти майбутніх фахівців. Зокрема, вони запропонували удосконалити форми роботи з молоддю та розширювати вектори розвитку національної самосвідомості юнацтва в умовах воєнного стану.

Під час заходу свою доповідь презентувала завідувачка кафедри фізичної реабілітації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Л. Сущенко, яка розповіла про пріоритети національно-патріотичної складової формування особистості здобувача вищої освіти в сучасній парадигмі вищої освіти.

Із доповіддю виступила завідувачка кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ О. Федоренко, яка зосередила увагу на сучасних викликах у національно-патріотичному вихованні молоді.

У роботі заходу взяла участь завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди М. Васильєва. Спікерка розповіла про досвід і перспективи патріотично орієнтованої освіти майбутніх фахівців соціальної галузі.

Свою доповідь презентувала завідувач кафедри практичної психології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» Е. Панасенко. Вона зупинилася на векторах розвитку національної самосвідомості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану, про їхні теоретико-методологічні та прикладні аспекти. Окрім цього, вона виступила з ініціативою про створення клініки «Асоціація викладачів-патріотів».

Презентували свої виступи і науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Розглянуті питання стосувалися змісту та значущості, особливостей національно-патріотичного виховання сучасної молоді в умовах воєнного

стану, удосконалення форми роботи з молоддю у вирішенні проблеми щодо відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України, формування національної ідентичності як шляху вирішення внутрішнього конфлікту самоідентифікації, психологічних основ проєктного патріотизму, психологічної підтримки здобувачів вищої освіти в кризових умовах та кризової психології: надання психологічної допомоги в умовах воєнного стану. Завідувач відділення психологічного забезпечення С. Вишневський зосередив увагу на організації та здійсненні практичної діяльності психолога у бомбосховищі та необхідності надання психологічної допомоги в умовах воєнного стану, у тому числі і здобувачам вищої освіти.

За результатами науково-практичного форуму прийнято резолюцію щодо актуальних питань, обговорених на заході.

● **29 квітня 2022 року** – Всеукраїнський круглий стіл «**Захист прав та інтересів дітей і жінок в умовах воєнного стану**», участь у якому взяли близько 100 фахівців.

Захід організували фахівці кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності. До тематичних дискусій долучилися представники 20 установ, організацій, закладів вищої освіти з усієї України (Київ, Дніпро, Харків, Одеса, Львів, Северодонецьк, Чортків та ін.).

Проведення круглого столу є підтримкою ініціативи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України. Актуальність теми зумовлена необхідністю обговорення фахівцями питань захисту прав жінок та дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії, ресоціалізації жертв сексуального насильства та особливостей організації діяльності роботи підрозділів превентивної діяльності в умовах воєнного стану.

Із вітальними словами до учасників звернулася проректор ДДУВС Л. Наливайко. Вона зауважила, що значущість тематики круглого столу визначена жахливими злочинами з боку збройних сил російської федерації на тимчасово окупованих територіях відносно людяності, взагалі, та дітей і жінок, зокрема. За участі науковців, практиків, міжнародних партнерів, громадських організацій існує нагальна необхідність обговорення актуальних питань захисту прав та інтересів дітей і жінок в умовах воєнного стану. Результатом плідних дискусій стануть науково обґрунтовані рекомендації та практичні висновки щодо вдосконалення суспільних відносин в цих сферах, як зазначила проректор.

Привітала учасників наукового заходу і помічниця ректора з гендерних питань І. Грицай. Спікерка наголосила на тому, що захист найбільш вразливих категорій населення – жінок і дітей, у тому числі і психологічна допомога є надзвичайно важливим питанням для всієї спільноти демократичних правових держав в умовах військових, економіко-політичних, інформаційних та інших загроз, що руйнують основоположні правові цінності і принципи.

Під час заходу психологи, правники, практики та науково-педагогічні працівники обговорили питання подолання дитячої безпритульності; особливості адміністративної відповідальності за порушення правил та заборон під час комендантської години; особливості документування та притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства; особливості правового та організаційного забезпечення роботи підрозділів превентивної діяльності Національної поліції у сфері захисту прав жінок та дітей, зокрема в умовах воєнного стану; особливості застосування міжнародного досвіду у сфері захисту прав жінок та дітей за умов дії особливих правових режимів, а також перспективні напрямки модернізації законодавства щодо цього; напрями взаємодії підрозділів превентивної діяльності з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю, іншими підрозділами у сфері захисту прав жінок та дітей, зокрема в умовах воєнного стану.

Свою доповідь про дотримання прав дитини в умовах збройного конфлікту презентував віце-президент Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей», начальник управління кримінальної міліції у справах дітей МВС України (2012-2015) О. Лазаренко.

Керівник міжнародного благодійного фонду «Максимум» М. Нудьга розповів про власний досвід у сфері захисту прав дітей, які опинились в складних життєвих обставинах.

Директорка Дніпропетровського обласного центру соціальних служб Л. Калитюк зосередила увагу на особливостях підготовки кандидатів в усиновлювачі, опікуни/піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі в умовах воєнного стану.

Начальник відділу зв'язків з громадськістю управління патрульної поліції в Дніпропетровській області капітан поліції Н. Очеретяна розповіла про запобігання та протидію насильству в сім'ї у період воєнного стану та допомогу і підтримку переселенок з дітьми.

Свої доповіді представили на розгляд і фахівці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. У виступах були висвітлені питання сучасних викликів щодо захисту прав та інтересів дітей в Україні в умовах збройної агресії російської федерації, диференціації працевлаштування жінок у період воєнного стану, тактико-правових аспектів протидії сексуальному насильству в умовах воєнного стану тощо. Обговорювали також міжнародний досвід у сфері захисту прав жінок та дітей за умов дії особливих правових режимів, права на тимчасовий захист, зокрема локальну політику країн ЄС, законодавчі аспекти протидії домашньому насильству у Польщі серед українських мігрантів, проблеми перетину державного кордону дитиною разом з одним із батьків під час воєнного стану та адміністративно-правовий статус волонтерських організацій і особливості його реалізації під час воєнного стану, психологічні особливості роботи поліцейського з жінками, потерпілими від сексуального насильства в умовах воєнного часу.

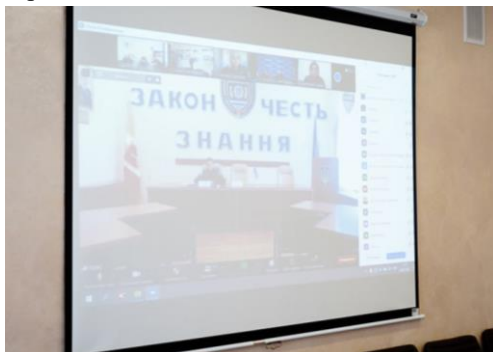
За результатами круглого столу було узагальнено практичний досвід доповідачів, зібрано пропозиції учасників з удосконалення законодавства, за результатами яких прийнято резолюцію щодо актуальних питань, яку надіслано до відповідних структурних підрозділів МВС.

• 6 травня 2022 року – регіональний круглий стіл «Виявлення корупційних ризиків у діяльності МВС в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України». Захід проведено за ініціатииви Управління запобігання корупції МВС України спільно з Одеським державним університетом внутрішніх справ.

Модератором науково-практичного заходу виступила Л. Наливайко, проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України. Привітав учасників начальник Управління запобігання корупції МВС України А. Фодчук, який наголосив, що цей захід є, безумовно, актуальним, і головною метою круглого столу є вироблення підходів щодо мінімізації корупційних ризиків у діяльності МВС в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

З вітальним словом виступив ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, полковник поліції А. Фоменко, який наголосив, що одне із першочергових завдань кожного з нас – виявити потенційні корупційні ризики у системі МВС України та не дозволити їм перетворитися у реальну загрозу обороноздатності нашої держави, а також не стати тим фактором, який буде впливати на відновлення країни у післявоєнний період.

Привітав учасників заходу також проректор Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник поліції М. Корнієнко.

До участі у круглому столі долучилися понад 200 учасників: представники Міністерства внутрішніх справ України, Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, Національного агентства з питань запобігання корупції, регіональних сервісних центрів МВС України, закладів охорони здоров'я, що належать до сфери управління

МВС України, науково-дослідних установ та закладів вищої освіти, що належать до сфери управління МВС, громадських та волонтерських організацій.

У ході проведення заходу учасниками були розглянуті питання щодо корупційних ризиків, які виникають при списанні майна, втраченого, пошкодженого, знищеного чи переданого під час бойових дій; при виплаті додаткової винагороди поліцейським; при одержанні, обліку та використанні отриманої гуманітарної/благодійної допомоги тощо. Особливу увагу було приділено питанням міжнародного досвіду протидії корупції у діяльності сектору безпеки та оборони та кримінально-правових заходів запобігання корупції в умовах воєнного стану.

Про міжнародні стандарти протидії корупції у діяльності сектору безпеки та оборони розповів старший радник з питань боротьби з корупцією Консультативної місії Європейського Союзу в Україні Дж. Джулай. Про корупційні ризики, які можуть виникати при розподілі гуманітарної допомоги, розповіла Н. Панафеда, керівник відділу координації уповноважених підрозділів у сфері правосуддя, правоохоронної діяльності та безпеки Управління координації уповноважених підрозділів та виконання антикорупційних програм Департаменту запобігання та виявлення корупції.

Жваву дискусію викликала доповідь О. Бондаренка, співзасновника Фонду Святослава Хороброго, керуючого партнера ГО «Бюро Інвестиційних Програм», який розповів про роботу благодійних організацій з міжнародними партнерами та вантажами в умовах воєнного стану.

До обговорення проблемних питань також долучилися: заступник начальника Регіонального сервісного центру Головного сервісного центру МВС у Дніпропетровській області Ю. Підпригора; керівник Координаційного гуманітарного штабу при Одеській військовій адміністрації О. Чорний, уповноважений з антикорупційної діяльності Державної установи «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Кіровоградській області» Т. Якубінська; виконавчий директор Урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» М. Серебряков; волонтер Координаційного гуманітарного штабу при Одеській військовій адміністрації, адвокат А. Петрова та заступник директора Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України Т. Гій.

Активну участь в обговоренні актуальних питань протидії корупції взяли й науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, майор поліції О. Бочковий та доцент кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук, доцент С. Бабанін, а також Одеського державного університету внутрішніх справ – професор кафедри адміністративної діяльності поліції, кандидат юридичних наук, доцент О. Коропатов, професор кафедри кримінального права і кримінології, доктор юридичних наук, доцент А. Собко, професор кафедри кримінального процесу, кандидат

юридичних наук, професор С. Смоков та викладач циклу загальноправових дисциплін ОЦППП «Академія поліції», адвокат А. Коток.

Підбили підсумки проведення круглого столу проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко та начальник Управління запобігання корупції МВС України А. Фодчук, які наголосили на тому, що за результатами обговорюваних на заході актуальних питань прийнято відповідні рекомендації та пропозиції до законодавчих нормативно-правових актів, які надалі будуть надіслані до МВС України та інших державних установ.

• **11 травня 2022 року** – Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «**Фізична культура в університетській освіті: інновації, досвід та перспективи розвитку в умовах сучасності**», яка була організована кафедрою фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки ННІ права та інноваційної освіти. Мета конференції – обмін досвідом практичної роботи та впровадження інноваційних методик в освітній та тренувальний процес, популяризація спорту та фізичної активності серед студентської молоді.

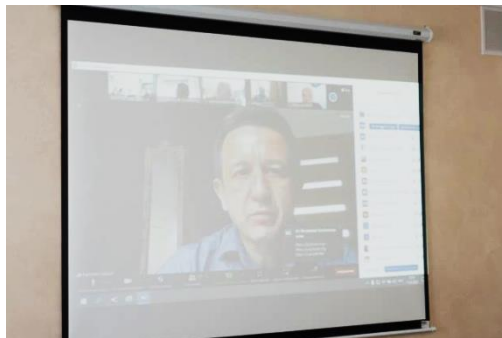

До науково-практичного заходу долучилися близько 200 учасників, серед яких представники 20 вітчизняних та 17 зарубіжних спортивних і освітніх установ та організацій: Головне управління освіти в Майсані (Ірак), Міжнародний дослідницький та освітній центр (Естонія), Федерація важкої атлетики Албанії, Білостоцький технічний університет (Польща), Університет Східного Сараєво (Боснія і Герцеговина), Академія фізичного виховання і спорту ім. Є. Снядецького (Польща), Інститут розвитку спорту та освіти IRSIE (Польща), Галацький університет Дунареа де Жос (Румунія), Грузинський державний педагогічний університет фізичного виховання і спорту, Західно-Казахстанський університет ім. Махамбета Утемісова (Казахстан), Самаркандський державний університет (Узбекистан), Чирчикський державний педагогічний інститут (Узбекистан), Інститут менеджменту Гоа (Індія), Інститут медичних і технічних наук Савети (SIMATS) (Індія), Університет Маніпура (Індія), Університет Кувемпу Шівамогта (Індія), Університет Пондічері (Індія), Університет Сорана, Ербіль (Ірак), Міжнародний інститут «Кураш» (Узбекистан), Університетський коледж Гогте Белагаві (Індія), Жіночий коледж Шрі Аді Чунчанагірі (Індія), Національний паралімпійський комітет України з легкої атлетики, Дніпропетровське обласне відділення Комітету з фізичного виховання та спорту МОН України, КПЗО «ДОС ДЮСШ» ДОР осіб з інвалідністю, ДПТНЗ «Дніпропетровський центр професійної підготовки», НВК «Школа I ступеня – гімназія ім. Митрополита А. Шептицького, Медичний фаховий коледж Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, Білоцерківський національний аграрний університет, ВНЗ «Університет «КРОК», (Київ), Дніпровський гуманітарний університет, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ), ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний

університет» (Дніпро), Дніпропетровська медична академія МОЗ України, Київський університет ім. Бориса Грінченка, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Київ), Національний університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка», Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського (м. Київ), Полтавський інститут економіки і права, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту, Український державний університет науки і технологій (Дніпро), Університет ім. Альфреда Нобеля (Дніпро), Університет митної справи та фінансів (Дніпро), Херсонський державний університет.

Учасниками заходу були 1 академік, 10 професорів, 9 докторів, 64 кандидати наук, 13 викладачів, 4 практики та понад 30 здобувачів вищої освіти.

Учасники конференції обговорили актуальні питання впливу реформ нової української школи на розвиток фізичної культури студентів закладів вищої освіти, теоретичні та практичні аспекти національно-патріотичного та фізичного виховання молоді в закладах позашкільної освіти, розвиток компетентностей засобами фізичного виховання, перспективи реабілітації спортсменів та використання засобів рекреації студентської молоді, питання інклюзії у спорті тощо.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, сформульовано такі пропозиції.

1. Звернутися з клопотанням до МОН України:

- про повернення фізичному вихованню статусу нормативної дисципліни для всіх спеціальностей закладів вищої освіти, керуючись положеннями Закону України «Про фізичну культуру» з редакцією від 16.02.2018 р., Постанови

Верховної Ради України від 19.10.2016 №1695-VIII «Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади» та Указу Президента України №42/2016 «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», інших нормативних документів, де фізичне виховання здобувачів вищої освіти вважається одним із головних напрямів впровадження фізичної культури у студентському середовищі, органічною частиною загального виховання студентів, покликаною забезпечити розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей і професійно-прикладних навичок, та у зв'язку з негативною динамікою показників фізичної підготовленості студентів та воєнною ситуацією у державі.

2. Підтримати ініціативу про необхідність удосконалення здоров'яформувального освітнього середовища; розробки варіативних модулів з різних видів спорту та підготовки до нової форми викладання фізичного виховання у закладах вищої освіти, удосконалення матеріально-технічної бази ЗВО, рефлексії та професійного саморозвитку науково-педагогічних працівників; надання методичної допомоги НПП з питань фізичної підготовки здобувачів та їх соціалізації засобами фізичної культури, розвитку їх компетентностей і здібностей для майбутньої професійної діяльності, висвітлення досвіду у соціальних мережах, під час вебінарів і науково-практичних конференцій тощо.

3. Здійснювати впровадження інноваційних підходів до проведення занять з фізичного виховання у ЗВО, забезпечувати належний рівень рухової активності здобувачів (на рівні не нижчому ніж визначеному Глобальними рекомендаціями щодо фізичної активності для здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я), залучення їх до систематичних самостійних занять фізичними і спортивними вправами, участі у спортивних та оздоровчих заходах різних рівнів, продовжити пошук ефективних методів онлайн фізичної культури, в тому числі в умовах карантину та воєнного стану, впроваджувати, а також широко використовувати засоби туризму і корекційної фізичної культури.

4. Випусковим кафедрам профільних спортивних ЗВО: посилити співпрацю зі стейкхолдерами в контексті вивчення сучасних вимог щодо підготовки майбутніх вчителів фізичної культури та Центрами професійного розвитку педагогічних працівників щодо планування та визначення траєкторії професійного розвитку, проведення супервізії, розроблення документів закладу освіти щодо впровадження компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та інклюзивного підходів у фізичній культурі, застосуванні нових освітніх технологій, організації освітнього процесу за різними формами, у тому числі з використанням технологій дистанційного навчання.

5. Розвивати спільну наукову та освітню діяльність між профільними закладами вищої освіти України й закордонних країн. Сприяти розвитку і впровадженню різних форм кооперації наукових досліджень університетів, інших освітніх і наукових центрів.

6. Продовжити обмін досвідом і забезпечити можливість ведення дискусій із сучасних проблем фізичної культури й спорту між вченими, які представляють різні заклади вищої освіти України та закордонних країн.

● **23 травня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Боротьба за незалежність України в умовах воєнного стану».** Захід організовано кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін ННІ права та інноваційної освіти.

Привітала учасників заходу директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти, доктор юридичних наук, доцент В. Савіщенко. До роботи семінару долучилися понад 130 представників академічної та громадської спільноти з Дніпра, Києва, Харкова, Одеси, Вінниці, Кропивницького, Слов'янська та інших міст. Мета заходу – прагнення вітчизняних науковців до обміну ідей та втілення їх у практичну сферу, що дозволить визначити спільні шляхи до трансформування концептів української незалежної держави до викликів сьогодення.

Тематика виступів учасників науково-практичного заходу стосувалась актуальних проблем становлення української державності, сучасних історико-правових та освітніх процесів в умовах воєнного стану.

Про пріоритети гуманітарного та правничого розвитку України в сучасних екстраординарних умовах боротьби за суверенітет та територіальну цілісність розповів професор кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи і

фінансів, доктор юридичних наук, професор Володимир Тертишник.

Про особливості освіти в умовах воєнного стану розповіла завідувач кафедри соціології Державного університету телекомунікацій, доктор соціологічних наук, професор О. Клименко. Жваві дискусії викликали доповіді І. Петрової, професора кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету ім. Василя Стуса, доктора історичних наук, доцента; В. Борисова, доцента кафедри філософії та українознавства ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»; С. Легези, доцента кафедри соціології Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, кандидата історичних наук та ін. Презентували свої доповіді також науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: О. Халапсіс, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор філософських наук, професор; А. Маргулов, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, доцент та ін.

За результатами проведення Всеукраїнського науково-практичного семінару учасники погодили резолюцію з обговорюваних на заході питань.

• **26 травня 2022 року** – *Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану», організований кафедрою кримінального процесу ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.*

Привітала учасників проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті виклики, з якими стикаються органи досудового розслідування, судді, прокурори та адвокати під час здійснення своїх повноважень, винести на розсуд як наукової громадськості, так і досвідчених практиків проблеми діяльності слідчих та дізнавачів Національної поліції, а також запропонувати в результаті дискусії окремі дієві шляхи удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції.

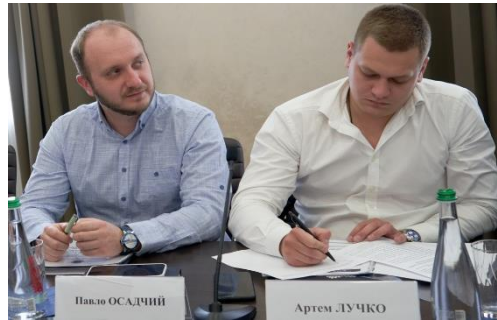
З вітальною промовою також виступив заступник директора Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції С. Обшалов, який зазначив, що науково-практичний захід стане ґрунтовною платформою для обміну досвідом, ідеями та вироблення нових підходів для покращення діяльності органів кримінальної юстиції, взагалі, та органів досудового розслідування в умовах воєнного стану, зокрема.

Модераторами науково-практичного семінару виступили представники кафедри кримінального процесу Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції – В. Федченко та В. Рогальська.

До участі у заході долучилися понад 75 учасників із різних регіонів України, серед яких науковці, здобувачі вищої освіти, юристи, адвокати, працівники

правоохоронних органів, судді.

Під час науково-практичного семінару учасниками були обговорені питання щодо необхідності викладання практики ЄСПЛ в умовах воєнного стану; використання у доказуванні комп'ютерних даних та арешт комп'ютерних систем або їхніх частин; доцільності постановлення ухвали в порядку ч. 5, ч. 6 ст. 615 КПК України; відкриття матеріалів проведення негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту після завершення досудового розслідування; проблемних аспектів практичного застосування судом ч. 6 ст. 615 КПК України; оскарження на досудовому провадженні в умовах воєнного стану; проблемних питань здійснення досудового розслідування слідчими Національної поліції.

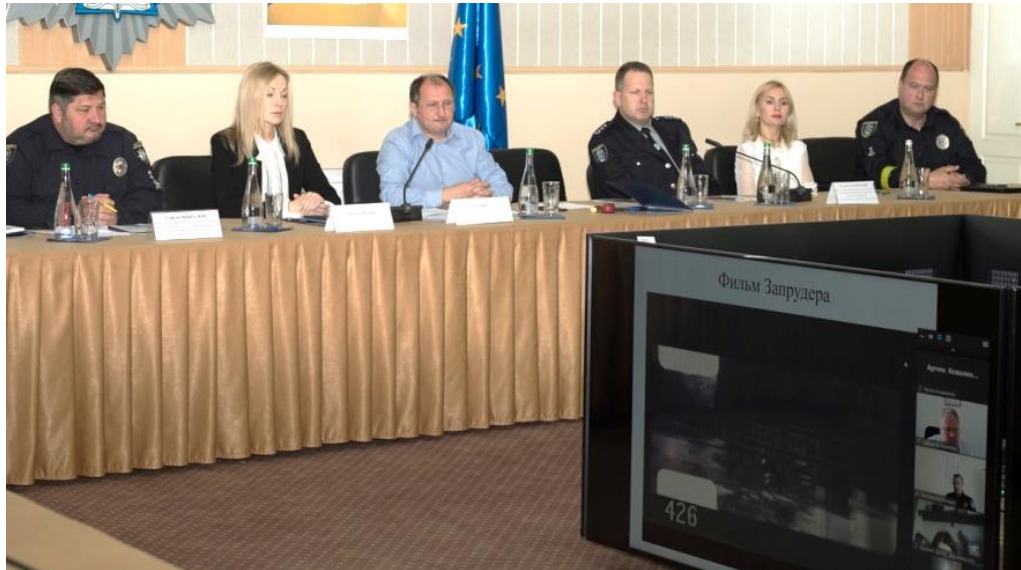

Жваве обговорення викликали доповіді І. Гловюк, професора кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, Заслуженого юриста України, доктора юридичних наук, професора; І. Шаповалової, судді Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, доктора філософії в галузі права; Т. Лоскутова, професора кафедри організації досудового розслідування Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора; В. Єднака, заступника начальника відділу нагляду за додержанням законів органами фіскальної служби Дніпропетровської обласної прокуратури, доктора юридичних наук; Г. Тетерятник, завідувача кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента, підполковника поліції; А. Мельниченка, заступника начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області – начальника відділу розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, кандидата юридичних наук; П. Осадчого, старшого слідчого третього слідчого відділу Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Полтава, капітана Державного бюро розслідувань; М. Тауса, судді Ленінського районного суду м. Дніпропетровська та Д. Ігнат'єва, судді Приморського районного суду Запорізької області.

Презентували свої виступи й науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: професор кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент В. Федченко; доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції В. Рогальська; доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції А. Гаркуша та доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент А. Черненко.

За результатами науково-практичного семінару були ухвалені рекомендації та пропозиції до нормативно-правових актів.

• 27 травня 2022 року – Регіональний науково-практичний семінар «Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану», організований кафедрою кримінального процесу та дотримання ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.

До участі у заході долучилися близько 100 учасників: науковці та практичні працівники, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів, правозахисних організацій, громадських організацій, а також представники наукових установ із різних регіонів України.

Привітала учасників проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті виклики, які постають перед органами досудового розслідування в умовах воєнного стану, винести на розсуд як наукової громадськості, так і досвідчених практиків проблеми криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану.

Привітав учасників також заступник директора Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції С. Обшалов, який зазначив, що обговорені впродовж семінару питання мають стати підґрунтям для обміну досвідом та наданні рекомендацій для покращення діяльності поліції в цілому та експертних установ під час воєнного стану зокрема.

Під час науково-практичного семінару учасниками були обговорені питання щодо методичного забезпечення дослідження балістичних та інших об'єктів, теоретичні та практичні питання організації розслідування різних видів правопорушень, взаємодії представників різних служб та відомств з поліцією в умовах воєнного стану, надання дотримання допомоги потерпілим в умовах воєнного стану, значення вищої юридичної освіти для професійної діяльності слідчих тощо.

Жваве обговорення викликали доповіді експерта-балістика балістичної лабораторії криміналістичного управління поліції Ізраїлю П. Гіверца та завідувача відділу досліджень зброї лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС, кандидата юридичних наук О. Соколова про особливості застосування пристрою для балістичної реконструкції руху відстріляного снаряда задля фіксування злочинів, скоєних військовими РФ, а також доповіді доцента кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидата юридичних наук А. Коваленка, старшого судового експерта сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС Д. Пеца та професора кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора О. Одерія.

Презентували свої виступи й науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор К. Чаплинський розповів про проблемні питання залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості. Доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, доцент В. Плетенець зупинився на темі особливостей виявлення фактів сексуального насильства в умовах воєнного стану.

«Проблемні питання взаємодії слідчого та працівника оперативного підрозділу у кримінальному судочинстві: теоретико-праксеологічні аспекти» – тема доповіді доктора юридичних наук, доцента, заступника директора ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ підполковника поліції С. Обшалова.

Професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки доктор юридичних наук, професор І. Пиріг акцентував на видах спеціальних знань, що використовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю.

За результатами науково-практичного семінару були підбиті підсумки та вироблені рекомендації, надані до відповідних установ.

• **3 червня 2022 року** – *Всеукраїнський круглий стіл «Організаційно-правове забезпечення функціонування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану»*. Захід організовано навчально-науковою лабораторією з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності. До участі у заході долучилося понад 80 учасників – представники органів державної влади, практичні працівники підрозділів Національної поліції, науковці та молоді вчені закладів вищої освіти України.

Привітала учасників проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті ефективно реагування на виклики, що постають перед органами Національної поліції при здійсненні своїх повноважень в умовах воєнного стану, а також

у результаті дискусії виробити окремі дієві шляхи вдосконалення діяльності поліції. Також промовиця додала, що на особливу увагу наразі заслуговують питання законодавчого врегулювання діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану.

З вітальним словом виступив народний депутат України, доктор юридичних наук В. Медяник, який наголосив на актуальності тематики круглого столу, враховуючи важливість діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічного порядку в країні в умовах воєнного стану. Також він звернув увагу на активну діяльність Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України у питаннях нормативно-правового забезпечення превентивної діяльності Національної поліції та співпрацю у цій роботі з науковцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Привітав учасників також народний депутат України, доктор юридичних наук, професор Д. Припутень. Він зазначив важливість ефективної роботи підрозділів превентивної діяльності для формування довіри населення як до поліції, так і до держави загалом, що вкрай необхідно в умовах воєнного стану та безпосередньо впливає на рівень обороноздатності країни.

Декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, полковник поліції К. Бахчев у вітальному слові звернув увагу на деякі проблеми, з якими стикаються практичні підрозділи під час виконання своїх обов'язків, та висловив впевненість, що, враховуючи представництво круглого столу, вони неодмінно будуть вирішені.

Під час заходу учасниками були обговорені питання, які стосувалися діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї; діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо недопущення вчиненню неповнолітніми особами правопорушень під час воєнного стану; інформаційного забезпечення діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції тощо.

Окрему увагу приділено питанню законодавчих змін. Зокрема, про напрями удосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану розповів головний спеціаліст Департаменту юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент підполковник поліції Д. Голобородько.

Заступник директора Департаменту моніторингу дотримання прав людини, начальник відділу моніторингу та аналізу дотримання прав людини Міністерства внутрішніх справ України Р. Сабіров звернув увагу на необхідність залучення працівників поліції до заходів щодо документування фактів порушення прав людини на деокупованих територіях та прийняв пропозицію співпраці з науковцями університету щодо підготовки відповідних методичних матеріалів.

Презентували свої доповіді також працівники Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області: старший інспектор з особливих доручень відділу аналізу та планування управління превентивної діяльності Ю. Горгула, начальник сектору адміністративної практики С. Зосименко та старший інспектор сектору адміністративної практики Дніпровського районного управління поліції Р. Войченко.

Про проблемні питання превентивної діяльності територіальних підрозділів Національної поліції в умовах воєнного стану доповів завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник О. Бочковий.

Про питання забезпечення та реалізації поліцейських повноважень в частині застосування заходів примусу під час дії режиму воєнного стану розповіла старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент М. Саєнко.

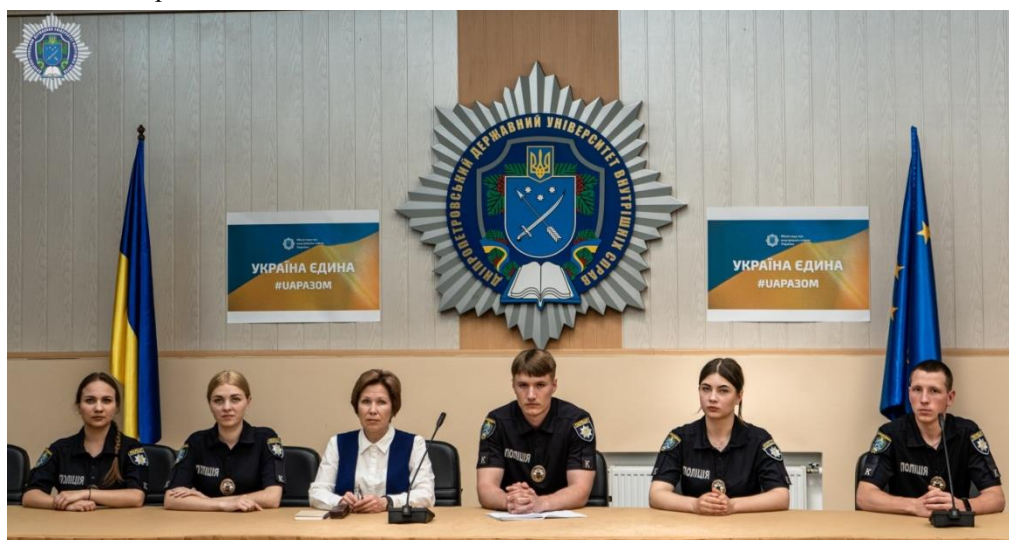
Науковий співробітник Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент І. Дрок розповіла про особливості встановлення адміністративної відповідальності за порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану.

За результатами обговорених на науково-практичному заході питань учасниками схвалено рекомендації щодо внесення відповідних змін до законодавчих актів, напрямів удосконалення діяльності Національної поліції, які надіслані до МВС України для подальшого впровадження у практичну роботу підрозділів превентивної діяльності Національної поліції.

• **10 червня 2022 року** – *IV Всеукраїнська англомовна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти «Молодь і світова співпраця в умовах воєнного стану», організована кафедрою українознавства та іноземних мов ННІ права та підготовки фахівців Національної поліції.*

Привітала учасників проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення цього заходу має на меті актуалізувати ті виклики, які постають перед здобувачами вищої освіти у контексті світової інтеграції.

З вітальною промовою також виступив директор Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, кандидат юридичних наук, підполковник поліції В. Лазарев. Він наголосив на актуальності тематичних напрямів роботи конференції, особливо тих, що стосуються освіти та професійної підготовки майбутніх правоохоронців, набуття ними іншомовних компетентностей в

умовах воєнного стану.

Привітав учасників також заступник директора інституту, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції С. Обшалов. Він наголосив, що попри війну розв'язання актуальних проблем в діяльності молоді у контексті світової інтеграції залишається в прерогативі фахового середовища, незважаючи на те що умови воєнного стану змінили виклики, з якими доводиться працювати.

Завідувач кафедри українознавства та іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент А. Колесник у вітальному слові зазначила, що цей науково-практичний захід стане ґрунтовною платформою для обміну досвідом, ідеями, що стосуються актуальних проблем міжнародної діяльності молоді, та студентських ініціатив у контексті світової інтеграції.

Модераторами науково-практичного семінару виступили науково-педагогічні працівники кафедри українознавства та іноземних мов ННІ інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції – О. Ковалевська та Т. Пакулова.

У ході обговорень учасники зупинилися на таких важливих питаннях: вивчення мов у контексті міжкультурної комунікації, вирішення професійних питань засобами іноземної мови, усний і письмовий переклад у професійній діяльності, особливості професійної лінгвістики. Перелік напрямів роботи конференції не обмежився цим списком, відкриваючи можливість для нових творчих пошуків та аналізу молоддю найактуальніших тем.

До участі у заході долучилися здобувачі вищої освіти з різних регіонів України, зокрема Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Дніпровського державного медичного університету, Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана, Національної академії внутрішніх справ.

За результатами роботи конференції учасниками схвалено рекомендації з актуальних питань, обговорених на цьому науково-практичному заході.

• 24 червня 2022 року – II Міжнародна науково-практична конференція «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану». Захід проведено за підтримки МВС України та Урядової уповноваженої з гендерної політики, доктора юридичних наук, кандидата філософських наук, професора Катерини Левченко, який спрямовано на обговорення питань щодо напрацювання ефективних заходів протидії порушенню прав людини в Україні та їх захисту в реаліях сьогодення.

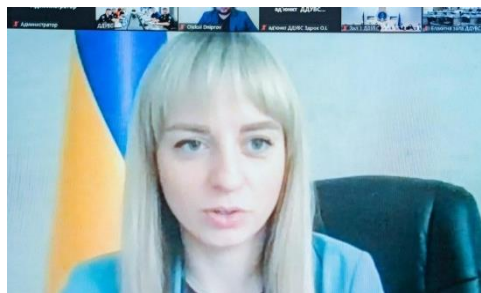
До участі в конференції долучилося близько 300 учасників – представники Офісу Президента України, Верховної Ради України, Офісу Генерального прокурора, Кабінету Міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства у справах ветеранів України, Збройних Сил України, Третього апеляційного адміністративного суду, Дніпропетровського окружного адміністративного суду, Південно-Східного

міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро), Національної академії правових наук України, Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, представники органів місцевого самоврядування, громадських організацій та науковці закладів вищої освіти України.

Участь в конференції взяли також представники організацій та закладів вищої освіти із таких країн, як Данія, Іспанія, Литва, Молдова, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Хорватія тощо. В обговоренні питань захисту прав людини в умовах воєнного стану взяли також участь представники Консультативної місії Європейського Союзу в Україні.

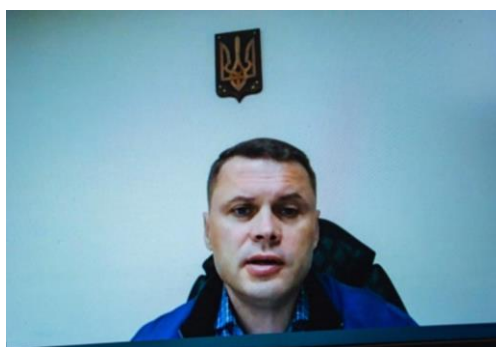
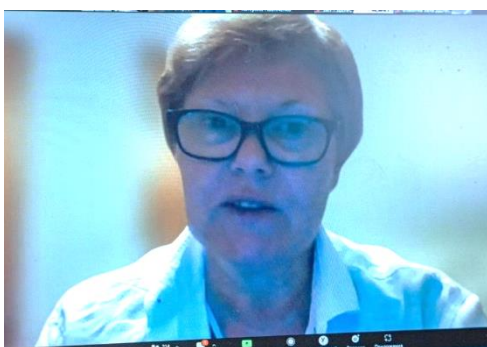
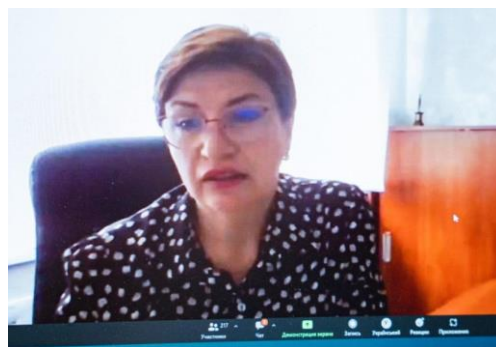
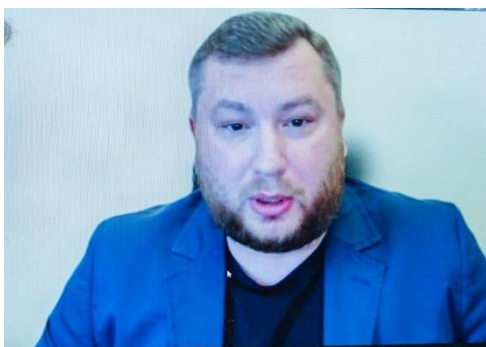
Модераторами наукового заходу виступили проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко та радник ректора з гендерних питань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор І. Грицай.

Із вітальним словом виступила заступник міністра внутрішніх справ України К. Павліченко, яка наголосила на тому, що МВС України, Національна поліція відіграють провідну роль у забезпеченні надійного захисту прав і свобод людини, адже їхня діяльність безпосередньо спрямована на виконання такого завдання. «Тема конференції є актуальною та вкрай важливою в тій ситуації, в якій сьогодні перебуває Україна. Зокрема, сьогодні рівно чотири місяці, як почалося повномасштабне вторгнення росії на територію України. Дуже важливо, що такі заходи проводяться на базі вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ, знаходяться дієві механізми захисту прав людини в умовах війни, які згодом будуть працювати й застосовуватися на практиці», – зазначила вона. Також заступниця міністра додала, що проведення заходу дозволяє не лише об'єднати досвід та наукові й практичні напрацювання українських і закордонних вчених, представників органів влади, інститутів громадянського суспільства України, міжнародних організацій, а й робить значний внесок у подальше згуртування українського суспільства, формування відчуття

причетності до боротьби за незалежність нашої держави та мотивацію до натхненної і самовідданої праці заради перемоги, відновлення та розвитку України.

Привітав учасників ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України полковник поліції А. Фоменко, який наголосив на тому, що університет, як осередок освітньої і наукової діяльності, традиційно докладає системних зусиль у питаннях забезпечення прав і свобод людини й громадянина, ці напрацювання активно імплементуються в навчальний процес та виховну роботу з молоддю. «Історичною подією для нас є те, що Європарламент прийняв резолюцію щодо надання Україні статусу кандидата у членство в ЄС. Тому тепер українське суспільство не має права на помилку у подальшій розбудові держави. Ми повинні бути гідними наших співгромадян, які пожертвували собою, та побудувати нову державу, в якій панує верховенство права та забезпечуються права і свободи людини, цінності гуманізму та демократії», – зауважив ректор.

Проректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктором юридичних наук, професором, Заслуженим юристом України Л. Наливайко було зазначено, що метою заходу є створення платформи для об'єднання досвіду і потенціалу науковців та практиків, представників органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства України та провідних держав світу з вирішення правових, соціальних, економічних проблем захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні під час війни.

Привітав учасників заступник керівника Офісу Президента України, доктор юридичних наук О. Дніпров, який наголосив на тому, що всі верстви українського

суспільства згуртувалися для боротьби з агресором, захисту незалежності нашої держави, демократії та курсу європейської інтеграції. Органи державної влади України працюють у посиленому режимі.

До привітань приєдналася також директор Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, доктор педагогічних наук, професор І. Ящук, яка зазначила, що Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція докладають системних зусиль у значущій для кожного громадянина України справі – обороні територіальної цілісності держави від збройної агресії, наданні допомоги Збройним Силам України у гідній відсічі ворогу, а також забезпеченні безпеки громадян та захисті від будь-яких порушень їх прав та свобод.

З вітальним словом виступили також: Урядова уповноважена з питань гендерної політики, доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор К. Левченко; заступник генерального прокурора України, Заслужений юрист України О. Симоненко; Міністр у справах ветеранів України, кандидат психологічних наук Ю. Лапутіна.

Відзначили актуальність проведення науково-практичної конференції та привітали учасників: радник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України В. Соловей; радник з юридичних питань Головнокомандувача Збройних Сил України Є. Рябека; Надзвичайний і Поважний посол Хорватії в Україні А. Джамич; постійний посол Швеції у Раді Європи М. Енберг; генеральний директор Європейської академії жінок у політиці та бізнесі у Берліні (EAF Berlin) Х. Лукошат; керівник Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні (Харків) Б. Трібель; народний депутат України, доктор юридичних наук В. Медяник; народний депутат України, доктор юридичних наук, професор Д. Припутень; керівник Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н. Федорович; Президент Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) НАПрН України, доктор юридичних наук, професор О. Петришин; директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України А. Свінцицький; ректор Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат педагогічних наук, доцент, генерал-майор О. Луцький; голова Третього апеляційного адміністративного суду, доктор філософії з права А. Коршун; голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук А. Коренев; перший заступник начальника Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) О. Захарова; Президент ВГО «Асоціація українських правників», Президент ГО «Міжнародна екологічна академія», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України В. Костицький та Президент Української федерації учнівського спорту, заступник Міністра освіти і науки (2016-2019) Р. Греба.

Презентували свої виступи, присвячені питанням дотримання прав людини в умовах воєнного стану: радник з гендерних питань Консультативної місії Європейського

Союзу в Україні Г. Дуєтінг; суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, професор В. Львов; Президент ВГО «Асоціація українських правників», Президент ГО «Міжнародна екологічна академія», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України В. Костицький; завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, доцент О. Литвинов; радник ректора з гендерних питань Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент І. Євхутич; начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник О. Парфіло; завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент В. Маковій; заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор С. Халимон та ін.

З доповідями виступили також науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

За результатами конференції були підбиті підсумки та сформовано розширену резолюцію щодо внесення відповідних змін до законодавства, визначення алгоритму дій інституційного механізму захисту прав людини в умовах воєнного стану. Вищезазначена резолюція оприлюднена на сайті університету та надалі направлена до відповідних вищих органів державної влади, місцевого самоврядування тощо.

• **28 червня 2022 року** – *Регіональний науково-практичний семінар «Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану», організований кафедрою теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.*

До участі у заході долучилися понад 60 учасників – науковці, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів, правозахисних організацій, громадських організацій, здобувачі вищої освіти з Дніпра, Києва, Полтави, Чернігова, Сум, Харкова та інших міст.

Відкрила захід проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка привітала учасників з Днем Конституції – єдиним державним святом України, встановленим положеннями самої Конституції. Вона наголосила на тому, що метою науково-практичного семінару є об'єднання зусиль у вирішення актуальних питань сучасного конституціоналізму, у тому числі пов'язаних із конституційним процесом, буттям Основного Закону держави та реалізацією його норм в умовах воєнного стану.

З вітальними словами до учасників також звернулися голова Богунського районного суду м. Житомир, кандидат юридичних наук Д. Кузнецов, науковий консультант судді Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук

Г. Карелова, начальник відділу з питань запобігання корупції Дніпровської міської ради
Д. Зимний, директор громадської організації «Інститут реформ та інновацій» Р. Сердюк.

Модератором заходу – доцентом кафедри теорії та історії держави і права, кандидатом юридичних наук І. Сердюком було організовано жваву дискусію та обговорення виступу завідувача кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента, підполковника поліції М. Марчука про правовий режим

воєнного стану в державі (погляд крізь призму Конституції України) та доповіді начальника сектора моніторингу Прилуцького районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області, члена-кореспондента Національної академії наук вищої освіти України, кандидата юридичних наук М. Самбора, яка стосувалася гарантій, охорони та захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану.

Не менш змістовними та цікавими були виступи професора кафедри права та методики викладання правознавства

Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, доктора юридичних наук, професора А. Кучука про Конституцію України саме як акт установчої влади народу. Презентували свої доповіді також науковці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара: завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, кандидат філософських наук Л. Мудриєвська, професор кафедри адміністративного і кримінального права, доктор юридичних наук, професор Н. Юзікова, а також професор кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, доктор юридичних наук, професор В. Калашников. Промовці запропонували для обговорення проблематику обмеження конституційних прав людини під час воєнного стану, питання інформаційної безпеки як основи національної безпеки України, висвітили особливості функціонування конституції США в умовах надзвичайного стану.

Неабиякий інтерес та дискусію викликали й виступи С. Ковтуна, адвоката, президента Дніпропетровської обласної громадської організації «Фонд конституційних і громадянських прав», старшого викладача кафедри цивільного, господарського та екологічного права НТУ «Дніпровська політехніка», про реалізацію окремих прав людини та громадянина в умовах воєнного стану (крізь призму міжнародного досвіду і реалій сучасної України) та В. Завгороднього, інспектора сектору реагування патрульної поліції відділення поліції № 12 Дніпровського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області, майора поліції, доктора юридичних наук, професора кафедри теорії та історії держави і права про проблемні питання обмеження права власності в умовах правового режиму воєнного стану.

Презентували свої виступи й науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

За результатами роботи регіонального науково-практичного семінару були запропоновані й прийняті відповідні рекомендації та пропозиції, що будуть опубліковані у збірнику матеріалів.

• **30 червня 2022 року** – II Всеукраїнський круглий стіл «**Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування**». Захід започатковано кафедрою управління та адміністрування до Дня державної служби України з метою створення професійного майданчика для обговорення актуальних проблем публічного управління та адміністрування.

Участь у круглому столі взяли понад 60 представників органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування різних рівнів Дніпропетровської, Запорізької, Хмельницької, Київської областей та міста Києва, закладів вищої освіти, недержавних організацій з різних куточків України.

Відкрила захід проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка зауважила, що цей Всеукраїнський круглий стіл є продовженням циклу науково-практичних заходів, спрямованих на напрацювання нових ідей задля розвитку країни в такий складний період.

Особливості роботи обласної влади в умовах воєнного стану розкрили у своїх доповідях директор департаменту соціального захисту населення Дніпропетровської ОДА О. Кришень та начальник Управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти виконавчого апарату Дніпропетровської обласної ради Л. Гиренко.

Бачення академічної спільноти процесів трансформації механізмів державного управління презентували науковці Національної академії внутрішніх справ, Університету митної справи та фінансів, Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», Національного університету цивільного захисту України, Національного технічного університету «Львівська політехніка», Хмельницького національного університету та інших закладів вищої освіти України.

На законодавчі новели воєнного часу звернув увагу керівник практики вирішення цивільних спорів Адвокатського об'єднання «Mitraх», переможець всеукраїнського конкурсу «Адвокат року-2021» у номінації «Цивільне право» Ю. Бабенко.

Підсумовуючи результати круглого столу завідувач кафедри управління та адміністрування, доктор наук з державного управління, професор С. Шевченко наголосив на практичній спрямованості виступів сьогоденного заходу.

За результатами проведення заходу учасниками схвалена розширена резолюція з обговорюваних на заході питань.

• 30 червня 2022 року – Регіональна науково-практична конференція «Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки та оборони України в умовах воєнного стану», організована кафедрою тактико-спеціальної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності та кафедрою спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.

Привітав учасників проректор, доктор юридичних наук, професор, генерал поліції ІІІ рангу С. Комісаров, який наголосив, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті виклики, які постають перед силами безпеки та оборони в умовах воєнного стану, винести на розсуд як наукової громадськості, так і досвідчених практиків проблеми забезпечення обороноздатності нашої країни, а також у результаті дискусії виробити окремі дієві шляхи її удосконалення.

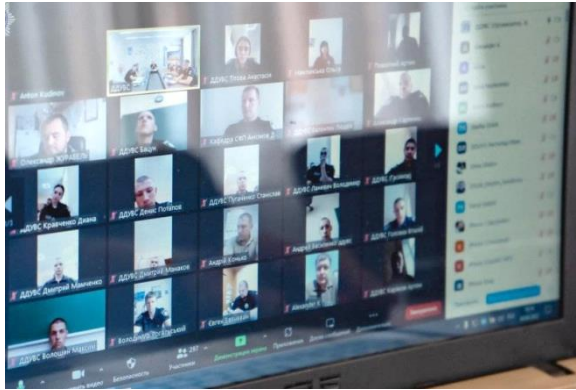
З вітальними словами виступили також декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, полковник поліції К. Бахчев та декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, кандидат юридичних наук, майор поліції С. Балабан.

До участі у заході долучилися понад 300 учасників: науковці та практичні працівники складових сектору безпеки та оборони, представники органів державної влади, а також представники наукових установ із різних регіонів України.

Під час науково-практичної конференції учасниками були обговорені питання нормативно-правового та організаційного забезпечення службово-бойової діяльності, зокрема в умовах воєнного стану; особливості виконання службово-бойових завдань, зокрема в умовах воєнного стану; особливості підготовки особового складу сил сектору безпеки та оборони до виконання завдань за призначенням, надання домедичної допомоги постраждалим в умовах воєнного часу; взаємодія складових сектору безпеки та оборони в умовах воєнного стану.

Жваве обговорення викликали доповіді: О. Комісарова, професора кафедри забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України, доктора юридичних наук, професора, полковника; С. Беляя, заступника начальника навчально-методичного центру – начальника відділу методичного забезпечення навчального процесу Національної академії Національної гвардії України, доктора наук з державного управління, професора; С. Федоряченка, доцента кафедри конструювання, технічної естетики і дизайну НТУ «Дніпровська політехніка», кандидата технічних наук, доцента; Є. Бахчевана, т.в.о.

завідувача кафедри тактико-спеціальної, вогневої та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, майора поліції; В. Синенького, доцента кафедри ТСП факультету № 3 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, кандидата історичних наук, полковника поліції; А. Кудінова, завідувача кафедри спеціальних дисциплін та домедичної підготовки факультету № 1 Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидата юридичних наук, доцента, майора поліції; С. Гриненка, завідувача спеціальної кафедри № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидата юридичних наук, доцента; І. Токаря, старшого інспектора тренінгового центру ГУНП в Луганській області, майора поліції; А. Мумінова, старшого викладача кафедри фізичного виховання, спорту і здоров'я Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, Заслуженого тренера України.

Презентували свої виступи й науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, майор поліції О. Бочковий розповів про мотивацію як фактор, що впливає на рівень та ефективність здійснення службово-бойової діяльності сил безпеки і оборони України.

Професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, доктор юридичних наук, професор Р. Миронюк розповів про правові засади та реалії функціонування волонтерських організацій під час воєнного стану.

Про вдосконалення рівня службово-прикладних єдиноборств правоохоронних структур розповів старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки, кандидат юридичних наук О. Журавель.

26 травня 2022 року відбулося засідання Ради молодих вчених Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Привітала учасників заходу проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка відзначила рівень наукового потенціалу Ради молодих вчених та наголосила на пріоритетних напрямках подальшої роботи, серед них підготовка публікацій до наукових видань, які індексуються в наукометричних базах даних Scopus/WebofScience, проведення наукових досліджень спільно з іноземними

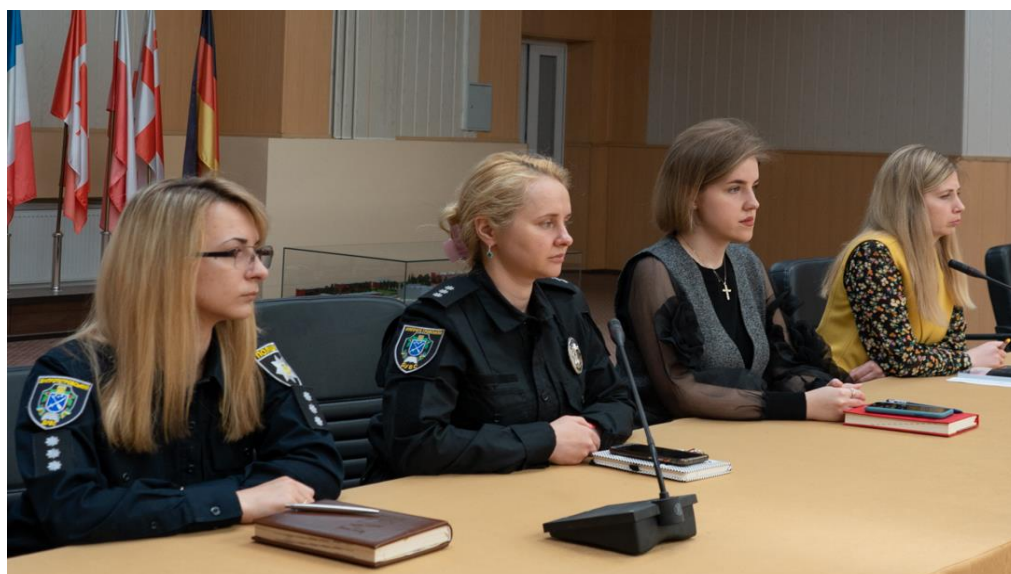
науковцями, участь у науково-практичних заходах, наукових конкурсах, отримання свідочств про реєстрацію авторського права на твір тощо.

Також особливу увагу приділено питанню щодо напрямів подальшої співпраці з Радою молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України.

Заступник голови Ради молодих вчених, доктор юридичних наук, доцент В. Мороз виступила з доповіддю щодо напрямів діяльності Ради молодих вчених, в якій наголосила про необхідність забезпечення системи інформування молодих вчених та міждисциплінарну комунікацію, налагодження механізму взаємодії з міжнародними організаціями та волонтерськими структурами з метою напрацювання перспективних напрямів роботи за програмами підтримки науковців міжнародною спільнотою.

Про перспективні напрями міжнародної діяльності, участь у міжнародних конкурсах, проєктах на отримання грантів розповіла завідувач відділення міжнародних зв'язків Т. Чумаченко. Вона наголосила на тому, що наразі Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ активно співпрацює з міжнародними організаціями, установами, що сприяє консолідації з європейськими інституціями за програмами підтримки науковців.

Під час дискусії наголошено на забезпеченні та реалізації заходів, спрямованих на підтримку наукової роботи та створення сприятливих умов для кар'єрної та професійної науково-дослідної діяльності молодих вчених, сприяння становленню молодих вчених.

За результатами засідання були визначені та схвалені пріоритетні напрями подальшої роботи Ради молодих вчених Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

1 червня 2022 року відбулося чергове засідання наукового товариства курсантів, студентів та слухачів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Понад 100 молодих науковців обговорювали ключові напрями подальшої діяльності.

Привітала учасників заходу проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила на ключових напрямках діяльності товариства, зокрема, його участі у наукових конкурсах, програмах академічної мобільності, проведенні наукових заходів, популяризації наукових досліджень тощо.

З вітальним словом виступила також помічниця ректора з гендерних питань, доктор юридичних наук, професор І. Грицай, яка наголосила на тому, що науково-дослідна робота в сучасних умовах виступає одним з основних компонентів професійної характеристики майбутнього фахівця, розширення можливостей його самореалізації.

Про важливість розвитку наукового потенціалу молодих науковців в сучасних умовах розповіла директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти, доктор юридичних наук, доцент В. Савіщенко.

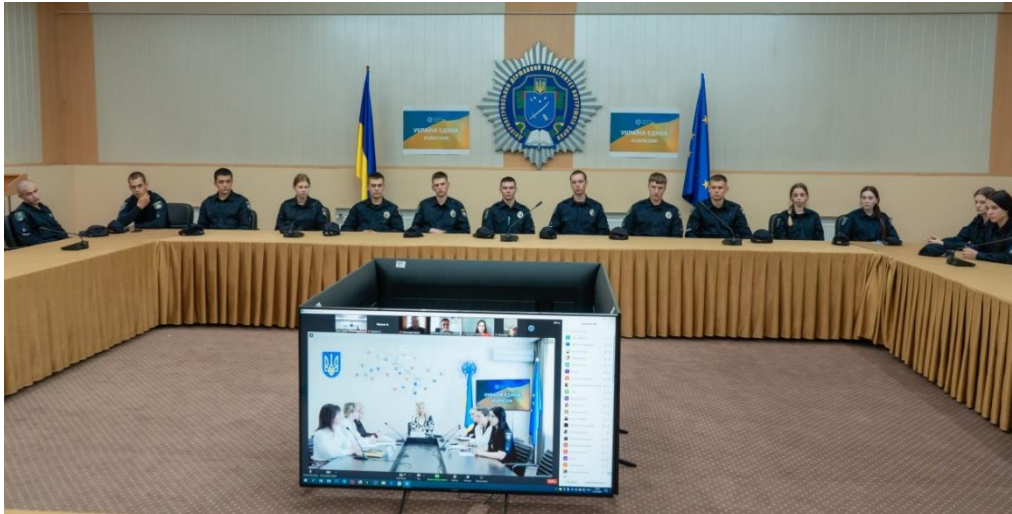

Під час проведення заходу окрему увагу приділено питанню міжнародної діяльності. Про перспективи участі у міжнародних конкурсах, проектах розповіла завідувач відділення міжнародних зв'язків університету Т. Чумаченко.

Голова відділу організації наукової роботи наукового товариства курсантів, студентів та слухачів С. Бідняк акцентувала увагу на принципах діяльності товариства, розповіла про досягнення молодих науковців у 2021-2022 навчальному році.

Про результативність та перспективи участі представників товариства у конкурсах наукових робіт розповіла заступник голови студентсько-курсантської ради О. Ковіненко, яка відзначила, що молоді науковці ДДУВС є переможцями конкурсів наукових робіт різного рівня, серед найбільш знакових – Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузей знань та спеціальностей у 2021-2022 навчальному році; Конкурс здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти закладів вищої освіти, що належать до сфери управління МВС України; університетський конкурс на кращу наукову роботу тощо.

Голова відділу профорієнтаційної роботи та сприяння працевлаштуванню Є. Вільхова акцентувала увагу на участі представників товариства в онлайн-курсах, таких як Coursera та Prometheus. Про організацію та перспективи проведення наукових конкурсів, семінарів, тренінгів доповіла голова відділу організації наукової роботи студентсько-курсантської ради В. Полух.

За результатами проведення заходу були визначені подальші перспективні напрями науково-дослідної роботи Наукового товариства курсантів, студентів та слухачів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

КОНКУРСИ

► З 2018 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ до дня заснування навчального закладу започатковано проведення щорічного **Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання**, в якому беруть участь видання закладів вищої освіти та наукових установ України. У 2022 році черговий конкурс тривав протягом квітня-травня і його підсумки було підбито у червні.

Мета конкурсу – виявлення та відзначення кращих видань, які всебічно та якісно забезпечують потреби освітнього процесу у закладах вищої освіти юридичного профілю. Відповідно до рішення конкурсної комісії переможцями конкурсу визначено такі видання:

у номінації «Навчальні видання»:

ПІДРУЧНИКИ

Диплом I ступеня

Костицький В.В. Вибрані проблеми теорії права: підручник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 522 с. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Інститут права))

Диплом II ступеня

Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с. (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Диплом III ступеня

1. Судові та правоохоронні органи України: підручний / кол. авт.: Дараган В. В., Бойко О. П., Бублик Н. С. та ін.]. Дніпро : ДДУВС, 2021. 400 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

2. Інформаційні системи та технології: підручник / кол. авт ; за заг. ред. д. т. н., проф. В. Б. Вишні. Дніпро : ДДУВС, 2021. 280 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

Диплом I ступеня

1. Основи приватного права України : навчальний посібник / кол. авт.; за заг. ред. к. ю. н., проф. А. Ю. Олійника. Дніпро : Ліра, 2020. 468 с. (Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ)

2. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України : навчальний посібник / за заг.ред. д. ю. н., професора О. І. Безпалової. Харків : ХНУВС, 2021. 468 с. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Диплом II ступеня

1. Правові засади взаємодії військовослужбовців управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації : навчальний посібник / Горова О.Б. та ін. Ужгород : РІК-У, 2021. 224 с. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Інститут управління державної охорони України))

2. Теорія держави і права в тестових завданнях : навчальний посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 760 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

3. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях: навчальний посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків: ХНУВС, 2021. 300 с. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Диплом III ступеня

1. Судово-медична експертиза в кримінальних провадженнях : навчальний посібник. 3-є вид, доп. і перероб. / Войченко В. В., Мішалов В. Д., Пантелєєв К. М., Шиян А. Г. Дніпро : ДДУВС, 2021. 400 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

2. Цивільне право: особлива частина. Практикум : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 264 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О., Воробель У., Грабар Н. та ін. ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : ЛьвДУВС. 2021. 416 с. (Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

4. Трудове право України: практикум : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти / Золотухіна Л. О., Межевська Л. В., Бондар С. О. та ін. ; кер. авт. кол. д-р юрид.наук, доц. Л. О. Золотухіна. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 260 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

у номінації «Навчально-методичні посібники, навчально-практичні посібники, практикуми. Методичні рекомендації»:

Диплом I ступеня

1. Вереша Р. В. Кваліфікаційний іспит суддів: навчально-практичний посібник. 3-є вид., перероб. та доп. Київ : Алерта, 2021. 484 с. (*Академія адвокатури України, м. Київ*)

Диплом II ступеня

1. Філіпов С., Мота А., Петриченко С. Конституційне право України та зарубіжних країн: навчально-методичний посібник. Київ : Видавництво «Людмила», 2021. 264 с. (*Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*)

2. Господарське право : навчальний практикум / Резворович К. Р., Юнін О. С., Юніна М. П. та ін. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 507 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

3. Конституційне право : методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (для здобувачів вищої освіти 2 курсу денної форми навчання юридичного факультету) / уклад. Л. Р. Наливайко, Є. В. Касяненко, О. С. Чепік-Трегубенко ; за заг. ред. д.ю.н., проф., Засл. юриста України Л.Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 212 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом III ступеня

1. Цивільне право: практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило та ін. ; за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Ч. 1. 180 с. (*Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів*)

2. Орел О. В., Луньов О. Ю. Оцінка корупційних ризиків в органах військового управління та військових частинах Національної гвардії України: практ. посіб. Харків : НА НГУ. 2021.82 с. (*Національна академія Національної гвардії України, м. Харків*)

3. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін –У» під час проведення сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка» / Покайчук В., Поливанюк В., Фурса В., Зубець О. Дніпро : ДДУВС, 2021.64 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

у номінації «Наукові видання»:

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ, КОМЕНТАРІ

Диплом I ступеня

Запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів: науково-практичні рекомендації / кол. авт. Дніпро : ДДУВС, 2021.184 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом II ступеня

Превентивна діяльність Національної поліції щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї : науково-практичні рекомендації / Фоменко А. Є., Глуховеря В. А., Бахчев К. В. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2021. 116 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом III ступеня

Логвиненко Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

МОНОГРАФІЇ

Диплом I ступеня

1. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія / редкол. : О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнецова (заст. голови редкол.), Л. Р. Наливайко [та ін.]. Харків : Право, 2021. 680 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

2. Criminalisation. Ideas and Restrictions / Edited by Justyn Piskorski. Wydanie drugie. Warszawa : Elpil, 021. 454 p. (*Університет імені Адама Міцкевича у Познані, Республіка Польща*)

3. Juliusz Piwowarski. Nauki o bezpieczeństwie. Warszawa, 2020. 253 p. (*Вища школа громадської та індивідуальної безпеки «Апейрон» у Кракові, Республіка Польща*)

Диплом II ступеня

1. Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : монографія / В. І. Галаган, Р. М. Дудурець, С. С. Чернявський. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 245 с. (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

2. Щирба М. Ю. Правовий статус пацієнтів: теоретико-правове дослідження : монографія. Луцьк : СПД Гадак Жанна Володимирівна ; друкарня «Волиньполіграф», 2019. 492 с. (*Волинський національний університет імені Лесі Українки*)

3. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія / Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

4. Безпалова О. І. Сутність правоохоронної функції держави та адміністративно-правовий механізм її реалізації : монографія. Харків : Факт, 2021. 320 с. (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

5. Скрипник В. А. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні : монографія. Харків : Право, 2022. 408 с. (*Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*)

6. Felenchak Y., Yankovska L. Directions for Improving the Institutional Environment of Tourism in Ukraine: Problems and Prospects. Development and Security of the State, Citizens and Business Entities in the Modern World: Challenges and Perspectives : Collective monograph. Czech Republic, Prague : Oktan Print, 2021, pp. 260–273. (*Львівський університет бізнесу та права, м. Львів*)

Диплом III ступеня

1. Деркач Е. М. Концептуальні засади господарсько-правового регулювання транспортної діяльності : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 376 с. (*Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця*)

2. Вереша Р. В. Теорії вини у кримінальному праві : монографія. Київ: Алерта, 2020. 260 с. (*Академія адвокатури України, м. Київ*)

3. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с. (*Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса*)

4. Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку і конопель: монографія / Бондар В. С., Кривонос М. В., Морозов Д. А., Пупинін О. М. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2021. 361 с. (*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ*)

у номінації «Періодичні видання»:

Диплом I ступеня

1. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : науковий журнал ; редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. №4 (121). 90 с. (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

2. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : науковий журнал ; ред. кол.: А. Є. Фоменко (голов. ред.) та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2021. №4. 363 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом II ступеня

Philosophy, Economics and Law Review: Scientific journal ; редкол.: Фоменко А. Є. (голов. ред.) та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Volume 1, no. 2, 232 p. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

у номінації «Довідкові видання (словники, покажчики, довідники)»:

Диплом I ступеня

1. Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень Національною поліцією України: актуальне законодавство, судова практика та інформаційні матеріали / Цуцкірідзе М. С., Гайду С. В., Дударець Р. М. та ін. Київ : 7БЦ, 2021. 682 с. (Головне слідче управління Національної поліції України, м. Київ)

2. Протидія злочинності в Україні (2013-2020) : інфографіка / Карчевський М. В. Київ : ВАІТЕ, 2021. 312 с. (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ)

Диплом II ступеня

Бібліографічний покажчик для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Конституційне право» (для здобувачів вищої освіти юридичного факультету та Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації) ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 5-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. унів.внутр. справ, 2021. 344 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Диплом III ступеня

Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві. 4-е вид. доп. і перероб. / Упоряд. Р. В. Вереша. Київ : Алерта, 2021. 312 с. (Академія адвокатури України, м. Київ)

► **Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей у 2021/2022 навчальному році, проведений Міністерством освіти і науки України.**

Мета конкурсу – підготовка фахівців нової генерації європейського рівня, формування у них знань і умінь дослідницької діяльності, для яких установлення на професійну майстерність є пріоритетною стратегією їх життєдіяльності.

Основними завданнями конкурсу є:

- виявлення та розвиток обдарованих студентів, сприяння реалізації їх здібностей;
- стимулювання творчого самовдосконалення студентської молоді;
- популяризація досягнень науки, техніки та інноваційних технологій;
- залучення провідних вчених, наукових, науково-педагогічних працівників до творчої роботи з обдарованою молоддю.

**Переможці від Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Диплом I ступеня

Софія БІДНЯК – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Дмитро ПРИПУТЕНЬ, професор кафедри загальноправових дисциплін, д.ю.н., проф.;

Тайсія ВОВК – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Алла ДЕМИЧЕВА, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, к.соц.н., доц.;

Анастасія ГОРДІСНКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Ірина ЄРЕМЄЄВА, доцент кафедри міжнародних відносин, к.іст.н., доц.;

Марія ЗЕМЛЯНКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Дмитро ПРИПУТЕНЬ, професор кафедри загальноправових дисциплін, д.ю.н., проф.;

Максим ІВАНОВ – здобувач вищої освіти факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності; науковий керівник – Владислав САКСОНОВ, доцент кафедри теорії та історії держави і права, к.ю.н., доц.;

Анастасія МУХАЙ – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО, професор кафедри загальноправових дисциплін, д.ю.н., проф., Засл. юрист України;

Костянтин ПЕРЕТЯТЬКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Зоя Дмитрівна КАЛІНІЧЕНКО, доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту, к.е.н., доц.;

Віолетта РЕЦ – слухач магістратури Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції; науковий керівник – Василь БЕРЕЗНЯК, доцент кафедри кримінального права та кримінології, к.ю.н., с.н.с.;

Дар'я САВЧУК – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Зоя КАЛІНІЧЕНКО, доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту, к.е.н., доц.;

Єлизавета ТЕМЧЕНКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Тамара ЯРОШЕВСЬКА, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, д.ю.н., доц.;

Дар'я ТОЛОЧКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Ольга СТАНІНА, доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки, к.тех.н., доцент;

Діана ТУПОТІНА – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції; науковий керівник – Артем ЯРОШЕНКО, доцент кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н.;

Артур ШЕВЦОВ – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Наталія СИДОРЕНКО, доцент кафедри управління та адміністрування, к.н.держ.управл., доц.;

Уляна ШЕМЕТ – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО, професор кафедри загальноправових дисциплін, д.ю.н., проф., Засл. юрист України;

Олександр ЯНЧЕНКО – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції; науковий керівник – Юрій ПАРШИН, професор кафедри фінансових та стратегічних розслідувань, д.е.н., проф.

Диплом II ступеня

Єлизавета ВІЛЬХОВА – здобувач вищої освіти факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності; науковий керівник – Віта МОРОЗ, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, д.ю.н., доц.;

Віолетта РЕЦ – слухач магістратури Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції; науковий керівник – Аліна ГАРКУША, доцент кафедри кримінального процесу, к.ю.н.;

Артем ХАШЕВ – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти; науковий керівник – Володимир ШАБЛИСТИЙ, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін, д.ю.н., проф.

► *Конкурс наукових робіт здобувачів першого (бакалаврського рівня) вищої освіти, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України.*

Переможці від Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

I місце

Яна ЛАЗАРЄВА, науковий керівник – Андрій КИСЕЛЬОВ (кафедра оперативно-розшукової діяльності), номінація «Оперативно-розшукова діяльність та спеціальна техніка»;

Єлизавета ВІЛЬХОВА, науковий керівник – Оксана Олегівна МИСЛИВА (кафедра тактико-спеціальної підготовки), номінація «Тактико-спеціальна та службова підготовка».

II місце

Анастасія ЧЕЧЕЛЬ, науковий керівник – Олена СОЛДАТЕНКО (кафедра кримінального процесу), номінація «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза»;

Олександр КРИСА, науковий керівник – Юрій ПАРШИН (кафедра фінансових та стратегічних розслідувань), номінація «Економічні науки та фінанси, логістичне забезпечення службово-бойової діяльності».

III місце

Анастасія МУХАЙ, науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін), номінація «Конституційне та міжнародне право»;

Софія БІДНЯК, науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін); номінація «Науки оборонної та безпекової сфери держави».

► *Науково-популярний конкурс есе серед здобувачів вищої освіти «Україна – Литва: співпраця у руслі європейських стандартів» у 2021-2022 навчальному році*

Диплом I ступеня

Аліна ЛУКОМСЬКА «Перспективи розвитку академічної мобільності здобувачів вищої освіти навчальних закладів Литви та України, що здійснюють підготовку поліцейських», науковий керівник – Вікторія РОГАЛЬСЬКА (кафедра кримінального процесу);

Катерина ХМЕЛЕНКО «Україна та Литва: безпековий діалог», науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін);

Уляна ШЕМЕТ «Розбудова безпекової та оборонної співпраці України та Литви», науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін);

Диплом II ступеня

Наталія БРАТІШКО «Стратегічне партнерство між Україною та Литвою», науковий керівник – Світлана ТЮТЧЕНКО (кафедра економічної та інформаційної безпеки);

Юлія ВОЛОШИНА «Становлення інституту державної мови в Литовській республіці та Україні», науковий керівник – Аліна ГАРКУША (кафедра кримінального процесу);

Данієла ГОЛУБЄВА «Порівняльна характеристика загальної частини кримінальних кодексів України та Литви», науковий керівник – Світлана КОРОГОД (кафедра кримінального права та кримінології);

Андрій КОСЕНКО «Політика без прикрас: допомога та партнерство Литви з Україною в російсько-українському конфлікті», науковий керівник – Сергій ШЕВЧЕНКО (кафедра управління та адміністрування);

Аліна ЛУКОМСЬКА «Особливості співпраці України та Литовської Республіки у сфері національної безпеки», науковий керівник – Тетяна ЖЕГЛІНСЬКА (кафедра теорії та історії держави і права);

Диплом III ступеня

Софія БІДНЯК «Україна-Литва: партнерство у правовому просторі», науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін);

Катерина БУТ «Стратегічне партнерство Литви та України», науковий керівник – Наталія ПРОТОПОПОВА (кафедра аналітичної економіки та менеджменту);

Катерина ВЕРБИЦЬКА «Україна – Литва: сексуальному насильству – ні!», науковий керівник – Олександра СКОК (кафедра кримінально-правових дисциплін);

Катерина ГУНЬКО «Співпраця України з Литвою в питаннях безпеки», науковий керівник – Ірина ЦАРЬОВА (кафедра українознавства та іноземних мов).

Аліна ПРОЦЕНКО «Співпраця України та Литви в питаннях національної безпеки України», науковий керівник – Лариса НАЛИВАЙКО (кафедра загальноправових дисциплін);

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

БАНДУРКУ Олександра Марковича

дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 24 квітня 1937 р. у с. Калинівка Городищенського району Черкаської обл. У 1958 р. закінчив обліково-економічний факультет Харківського інженерно-економічного інституту, у 1964 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), у 1980 р. закінчив Академію МВС СРСР у м. Москва. Працював на металургійному заводі у м. Дніпродзержинську (нині – м. Кам'янське) Дніпропетровської обл. З 1959 р. – на службі в МВС України, де працював слідчим, старшим оперуповноваженим, заступником начальника відділу міліції, начальником відділу міліції, заступником начальника відділу карного розшуку, начальником відділу карного розшуку, начальником Управління карного розшуку, заступником начальника Управління внутрішніх справ, начальником Управління позавідомчої охорони у Дніпропетровській, Полтавській, Житомирській областях. У 1984–1994 рр. очолював Управління внутрішніх справ Харківської обл. З 1994 р. по 2003 р. – ректор Національного університету внутрішніх справ МВС України (нині – Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України). Народний депутат України I-IV скликань. З 2002 р. – перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з серпня 2006 р. – ректор Київського міжнародного університету, з 2007 р. – радник-наставник Київського міжнародного університету, Голова Науково-консультативної ради Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з 2010 р. – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, з 2012 р. – радник ректора Харківського національного університету внутрішніх справ.

У 1994 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції» (спеціальність 12.00.07), у 1996 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи вдосконалення» (спеціальність 12.00.07). Вчене звання професора присвоєно у 1994 р. Обраний дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2000 р.

Напрями наукових досліджень: теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; конституційне право; кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право; оперативно-розшукова діяльність; соціальна психологія, психологія особистості, соціологія та психологія управління. Опублікував понад 400 наукових праць, серед яких: «Протидія злочинності та профілактика злочинів» (у співавт., 2011), «Професійна етика працівників міліції» (2011), «Основи управління в органах внутрішніх справ: навчальний посібник» (2011), «Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVII ст. – 1917

р.): монографія» (у співавт., 2012), «Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія» (у співавт., 2012), «Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т.2: Публічно-правова доктрина України» (у співавт., 2013 (укр.), 2016 (англ.)), «Професійна етика поліцейського» (2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 5: Адміністративне право (у співавт., 2020), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (у співавт., 2021).

Брав участь у розробці та прийнятті Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України, Конституції України та інших законопроектів та нормативних актів. Голова редакційної колегії науково-практичного журналу «Наше право», голова редакційної ради наукового журналу «Європейські перспективи», член редакційних колегій наукових видань «Віче», «Публічне право», «Право і.а.», «Право та безпека». Науковий консультант Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, був членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. Президент Кримінологічної асоціації України, Президент Західно-регіональної асоціації клубів ЮНЕСКО.

Заслужений юрист України (1993), Заслужений працівник МВС СРСР (1978). Нагороджений орденами князя Ярослава Мудрого V та IV ступенів (1999, 2012), повний кавалер ордена «За заслуги» (1997, 2002, 2004), медаллю «Незалежність України» (2016). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2001), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002), Почесною відзнакою МВС України «Хрест Слави» (1997), Юрист-працівник МВС (2012). Почесний громадянин м. Харкова.

БУРОМЕНСЬКОГО Михайла Всеволодовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 6 квітня 1957 р. у м. Севастополі. У 1981 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), де залишився працювати і пройшов шлях від асистента до професора кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн (у 2007 – 2015 рр. – очолював цю кафедру). З 2015 р. – професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Механізм переговорів про роззброєння (міжнародно-правові аспекти)» (спеціальність 12.00.11), у 1997 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Вплив міжнародного права на політичні режими держав» (спеціальність 12.00.11). Вчене звання професора присвоєно в 2001 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2002 р.

Напрями наукових досліджень: міжнародно-правове співробітництво у сфері прав людини, співвідношення міжнародного і національного права, міжнародне кримінальне право, правові питання міжнародної безпеки, історія міжнародних відносин, конституційне право зарубіжних країн. Опублікував понад 180 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Міжнародне право. Гендерна експертиза» (2001), «Міжнародний захист прав людини та права біженців: навчальний посібник» (2002), «Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст» (у співавт., 2004), «Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»: Науково-практичний коментар» (2005), «Репродуктивні права та механізм їх реалізації у ВІЛ-позитивних жінок» (2005), «Міжнародне право: навчальний посібник» (2005), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення; Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України» (у співавт., 2013 (укр.), 2016 (англ.)).

Співголова Комісії з питань правової реформи. Був членом Конституційної Асамблеї та Конституційної комісії. Неодноразово залучався як експерт провідними міжнародними міжурядовими організаціями (Рада Європи, Європейський Союз, Управління Верховного Комісара ООН з прав людини, Управління Верховного Комісара

ООН у справах біженців, Світовий Банк, Програма Розвитку ООН, Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, ОБСЄ). Як правовий експерт ООН брав участь у діяльності Місії ООН в Грузії (Абхазії) – UNOMIG. Був членом Спеціальної ad hoc групи з питань навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства на переговорах України та Російської Федерації (2007), суддею ad hoc Європейського суду з прав людини (2009 – 2010). З 2006 р. – член, а з 2016 р. – Голова постійної делегації України для участі в роботі GRECO (Група держав Ради Європи проти корупції). З 2017 р. – аудитор НАБУ.

Брав участь у підготовці низки проектів законів України, серед яких: «Концепція державної політики захисту прав людини», «Про біженців», «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та ін. Заступник головного редактора наукового видання «Український часопис міжнародного права», член редакційних колегій збірників «Проблеми законності», «Офіційний вісник».

Заслужений діяч науки і техніки України (2021). Лауреат IV та VI Всеукраїнських конкурсів на краще юридичне видання (2001, 2006). Має відомчі відзнаки.

ТИЩЕНКА Валерія Володимировича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 7 квітня 1947 р. у с. Велика Михайлівка Великомихайлівського р-ну Одеської обл. У 1969 р. закінчив юридичний факультет Кишинівського державного університету за спеціальністю «правознавство». У 1969-1972 рр. навчався в аспірантурі Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З грудня 1972 р. по червень 1974 р. працював асистентом кафедри криміналістики, а потім старшим викладачем, з 1978 р. – доцент цієї ж кафедри. З 1991 р. по 1997 р. – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики Юридичного інституту Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З 1998 р. – завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

У 1973 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Расследование хищений продукции полеводства в колхозах и совхозах» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання доцента присвоєно в 1981 р. У 2003 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання професора присвоєно у 2004 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2010 р.

Напрями наукових досліджень: теоретичні проблеми криміналістики, оптимізація досудового розслідування, криміналістична методика розслідування злочинів. Оpubлікував понад 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці» (у співавт., 2012), «Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів: навчально-методичний посібник» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4: Кримінально-правові науки України: стан проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Розслідування злочинів проти особи: керівництво для слідчих» (у співавт., 2014), «Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів: навчально-методичний посібник» (у співавт., 2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. (у співавт., 2018).

Брав участь у робочих групах з розробки Кримінально-процесуального кодексу України, у наданні наукових висновків щодо проектів Законів України «Про судову експертизу», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про адвокатуру».

Голова спеціалізованої вченої ради СРД 41.086.05 та член спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 у Національному університеті «Одеська юридична академія». Член редакційних колегій наукових видань «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія», «Актуальні проблеми держави і права», «Вісник Південного регіонального центру НАПрН України», «Вісник кримінального судочинства».

Заслужений діяч науки і техніки України (2012). Відзначений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (1984). Відмінник освіти України (1997).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2022 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 352 с.

ISBN 978-617-8032-45-6

Збірник містить тези доповідей однойменної Міжнародної науково-практичної конференції (розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів у сфері медіації та шляхи їх розв'язання в Україні).

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ЗВО та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9157>

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 332 с.

ISBN 978-617-8032-63-0

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару (розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні) та проекти учасників VII Міжнародного студентського саміту «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів».

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ЗВО та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9803>

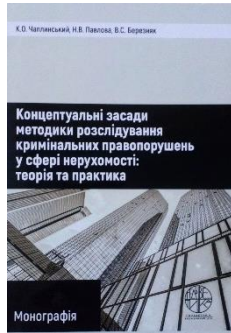

Наукові та практичні основи методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність : монограф. / К. О. Чаплинський, М. М. Єфімов, В. В. Приловський. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 278 с.

ISBN 978-966-992-783-5

Наукову розробку присвячено аналізу складного та багатоаспектного явища – розслідуванню втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. В дослідженні, з урахуванням сучасного стану розвитку теорії кримінального процесу та науки криміналістики окреслено особливості розслідування відповідних протиправних діянь. Вирізнено й охарактеризовано складові криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Розкрито особливості планування та організації кримінальних проваджень визначеної категорії. Запропоновано тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів. Визначено особливості профілактики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, обливості профілактики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Для науковців, викладачів, курсантів і студентів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, аспірантів та ад'юнктів, докторантів, працівників органів прокуратури, оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правозастосовної практики.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9454>

Концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика : монограф / К. О. Чаплинський, Н. В. Павлова, В. С. Березняк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 352 с.

ISBN 978-966-992-784-2

У монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики різних категорій кримінальних правопорушень, вчинених у сфері нерухомості, надамо їх класифікацію. Розкрито особливості організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з нерухомістю. Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування. Наголошено на проблемних питаннях взаємодії та міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Удосконалено тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Для науковців, викладачів, докторантів, ад'юнктів і аспірантів, курсантів, студентів та слухачів юридичних закладів вищої освіти, працівників прокуратури, Національної поліції та Служби безпеки України, адвокатів та суддів, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правоохоронної практики.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9497>

Теоретичні та праксеологічні засади кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : монограф. / В. Л. Кириченко, М. М. Єфімов. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 449 с.

ISBN 978-617-645-484-7

Монографію присвячено аналізу складного та багатоаспектного кримінально-процесуального явища, а саме кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. У дослідженні проведено огляд передумов виникнення та розвитку інституту кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (XVIII–початок XX ст.). Авторами розглянуто міжнародні, європейські та національні стандарти забезпечення прав особи з розладами психіки і поведінки у кримінальному провадженні. Надано характеристику особи з розладами психіки і поведінки як елементу криміналістичної характеристики суспільно небезпечного діяння.

Для фахівців кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, науковців інших юридичних спеціальностей, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, студентів, курсантів, слухачів, адвокатів та практичних працівників правоохоронних органів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9390>

Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. / М. М. Єфімов, І. В. Пиріг. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

ISBN 978-617-645-483-0

Проаналізовано складне та багатоаспектне явище – розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. В процесі викладення з урахуванням сучасного стану розвитку наук криміналістики та кримінального процесу розглянуто особливості розслідування одних з найбільш розповсюджених в практиці правоохоронних органів протиправних діянь. Опрацьовано структуру криміналістичної характеристики різних складів кримінальних правопорушень, а також здійснено докладний аналіз їх елементів. Виокремлено типові слідчі ситуації, котрі можуть мати місце в визначених категоріях кримінальних проваджень. Значну увагу зосереджено на висвітленні організаційно-тактичних особливостей проведення

окремих слідчих (розшукових) дій початкового та подальшого етапів розслідування.

Для фахівців криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, науковців інших юридичних спеціальностей, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, здобувачів, курсантів, слухачів та практичних працівників правоохоронних органів

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9452>

Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: сучасний стан та перспективи : монографія / М. М. Таус, В. В. Рогальська. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 296 с.

ISBN 978-966-992-626-5

Монографію присвячено дослідженню сучасного стану та перспективам розвитку судового провадження на підставі угод у кримінальному процесі України. Проаналізовано генезу законодавства та теоретичних поглядів щодо здійснення судового провадження на підставі угод у кримінальному процесі України, визначено предмет та функціональне призначення судового провадження на підставі угод, а також досліджено угоду (її суб'єктний склад, форму та зміст) як предмет розгляду під час судового провадження на підставі. Досліджено процесуальний порядок судового провадження на підставі угод в суді першої інстанції та визначено особливості здійснення перегляду вироку на підставі угод в судах апеляційної та касаційної інстанції. З урахуванням позитивного міжнародного досвіду правового регулювання судового провадження на підставі угод визначені напрями вдосконалення порядку здійснення судового провадження на підставі угод у кримінальному процесі України.

Видання розраховано на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів (ад'юнктів), здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність», суддів, адвокатів, прокурорів, юристів, представників органів правопорядку, а також усіх, хто цікавиться зазначеною проблематикою.

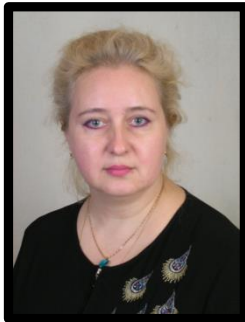
Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

ISBN 978-617-8032-59-3

Висвітлено питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном з урахуванням стану розвитку суспільства. На основі статистичних даних Офісу Генерального прокурора, в роботі наведено результати аналізу кількісних та якісних показників організованої злочинності, а також дані результатів розслідування, пов'язаних із нею кримінальних правопорушень. Визначено підстави необхідності дослідження організованої злочинності та надано характеристику цьому явищу. Встановлено сучасний стан організованої злочинності, процеси, які на неї впливають та тенденції її розвитку. З урахуванням положень кримінального законодавства України та зарубіжних країн здійснено кримінально-правову характеристику організованої злочинності. З'ясовано особливості правового регулювання протидії організованій злочинності за кордоном. Проаналізовано нормативне регулювання правового статусу та організаційно-тактичних можливостей суб'єктів, діяльність яких спрямована на боротьбу з організованою злочинністю. У роботі наведено відповідні висновки та пропозиції щодо протидії організованій злочинності в Україні, що можуть бути використані під час подальших досліджень. Для науковців, працівників правоохоронних та судових органів, викладачів, аспірантів, здобувачів вищих юридичних навчальних закладів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9736>

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

6 квітня 2022 року померла **ШАЛГУНОВА Світлана Аполлінаріївна** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Народилася 17 листопада 1966 р. у м. Дніпродзержинськ (нині – м. Кам'янське) Дніпропетровської області. Трудову діяльність розпочала у 1984 р. на посаді обслуговуючої інспекції у справах неповнолітніх Дніпровського РВВС УВС Дніпродзержинського міськвиконкому УВС Дніпропетровського облвиконкому. 1989-1991 рр. – курсант Вільнюської спеціальної середньої школи підготовки начальницького складу МВС СРСР. 1991-1992 рр. – служба на оперативних посадах в установах кримінально-виконавчої системи.

Закінчила Київський інститут внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ (нині – Національна академія внутрішніх справ) у 1995 р. У 1995-1998 рр. навчалася в адюнктурі Національної академії внутрішніх справ.

У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ працювала з 1998 р. Обіймала посади старшого викладача, доцента, начальника кафедри кримінального права та кримінології, начальника докторантури та ад'юнктури, заступника начальника факультету заочного навчання працівників органів внутрішніх справ, професора кафедри кримінального права та кримінології, професора кафедри кримінально-правових дисциплін. Полковник міліції у відставці.

У 1999 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання доцента присвоєно у 2005 р.

Автор понад 80 наукових та навчально-методичних публікацій, серед яких: монографії «Кримінальна відповідальність за незаконний обіг зброї» (у співавт., 2020) та «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)» (у співавт., 2020), навчальний посібник «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів» (у співавт., 2022). Підготувала 4-х кандидатів юридичних наук.

Добре ім'я фахівця, педагога й наставника Світлани Аполлінаріївни Шалгунової завжди пам'ятатимуть її колеги та учні.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алієва Каріна Мамедівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Андрєєв Андрій Вікторович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Анісімов Дмитро Олексійович – викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бабакін Вадим Миколайович – викладач кафедри прикладної механіки та технологій захисту навколишнього середовища Національного університету цивільного захисту України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Бабанін Вадим Валерійович – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Барабаш Гліб Вікторович – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Бахчев Костянтин Вікторович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Берднік Інна Володимирівна – професор кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Бодирєв Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бондаренко Олексій Сергійович – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Братішко Наталія Анатоліївна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Буряк Анастасія Сергіївна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Висоцький Олександр Юрійович – професор кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), доктор політичних наук, професор

Вишня Володимир Борисович – професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Гаріфуллін Максим Валерійович – аспірант, Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Гіденко Євген Сергійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Горбалінський Володимир Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Григор'єва Наталія Віталіївна – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Дрозд Тетяна Вікторівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Журавель Олег Євгенович – доцент кафедри цивільно-правових наук

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Задаля Дмитро Костянтинович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Івашко Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук

Кандел Біджай Кумар – доктор філософії (менеджмент), (Університет Катманду, Великобританія)

Каторкін Роман Анатолійович – старший науковий співробітник наукової лабораторії соціологічних та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, доцент

Киян Володимир Якович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна – доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук

Ковбаса Володимир Миколайович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Козар Юрій Юрійович – професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), доктор юридичних наук, професор

Комих Наталія Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Коренев Андрій Олексійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Корогод Світлана Володимирівна – викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Короткова Юлія Михайлівна – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), доктор педагогічних наук, професор

Кравчик Катерина Олександрівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Крижановський Олексій Миколайович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл., Україна), кандидат юридичних наук

Кріцак Ігор Любомирович – аспірант кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Кусько Руслана Валеріївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лазарева Дарія Володимирівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна),

кандидат юридичних наук, доцент

Лактіонова Валерія Володимирівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Левін Олег Леонідович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Лейба Олена Анатоліївна – асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук

Літошко Влада Володимирівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Логінова Марина Вікторівна – викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лопасва Олена Миколаївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Максимова Маргарита Костянтинівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Махницький Олександр Васильович – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Мельниченко Андрій Валерійович – заступник начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області – начальник відділу розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Мкртчян Каріне Валерівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Мовчан Роман Олександрович – професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна), доктор юридичних наук, професор

Намлиньська Ольга Сергіївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Настич Тетяна Миколаївна – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Наточій Анатолій Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Некlesa Олександр Вікторович – викладач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ніколайчук Світлана Василівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Обушенко Наталія Миколаївна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Оганісян Цагик Вазгенівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Олефір Людмила Іванівна – доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Петков Валерій Петрович – професор кафедри права Університету ім. Альфреда

Нобеля (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Письменський Євген Олександрович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пісоцька Каріна Олександрівна – викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Подзолкова Тетяна Юрійвна – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD) Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна)

Пожидаєв Микола Юрійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Полоз Альона Михайлівна – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Поплавський Олег Олександрович – т.в.о. завідувача кафедри військової підготовки Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Поповський Анатолій Михайлович – професор кафедри українознавства та іноземних мов (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор, Заслужений діяч освіти України

Примаков Каміль Юрійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Прокопов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Протопопова Наталія Андріївна – старший викладач кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пузирьов Михайло Сергійович – начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Резанова Наталія Олександрівна – доцент кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат філософських наук, доцент

Рибалкін Андрій Олександрович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Рижков Едуард Володимирович – завідувач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Рижкова Світлана Анатоліївна – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Савіщенко Вікторія Миколаївна – директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, кандидат педагогічних наук, доцент

Саснко Марина Іванівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Скиба Елеонора Костянтинівна – професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософських наук, професор

Станіна Ольга Дмитрівна – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Тимофєєв Володимир Павлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Тищенко Ірина Олександрівна – завідувач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Уваров Володимир Геннадійович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Цуркаленко Дмитро Петрович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Черненко Анатолій Павлович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Чудновський Олександр Вікторович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Шаблистий Володимир Вікторович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Шевчук Віталій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шемет Уляна Романівна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шинкаренко Ігор Ростиславович – професор кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Шиян Анатолій Григорович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Юніна Марина Петрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Юр'єв Денис Сергійович – викладач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ядловська Ольга Степанівна – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук

TABLE OF CONTENTS

LEGAL SUPPORT FOR COMBATTING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION IN UKRAINE

Yevhen Pysmensky, Roman Movchan Ideological and cultural and educational collaborationism: some issues of interpretation and improvement of legislation	8
Volodymyr Shabllysty, Volodymyr Uvarov On non-repetitive criminal offense under martial law	16
Ihor Shynkarenko, Tetiana Podzolkova Legal and methodological problems regarding the identification of members of russian diversion and intelligence groups during the military invasion	21
Kostyantyn Bakhchev Peculiarities of the activity of units of the permit system under martial law	28
Iryna Tyshchenkova Features of providing administrative services under the conditions of marital law in Ukraine of 2022	33
Oleksandr Chudnovskyy Interaction between National Police and Territorial defense in public order: normative aspect	41
Marina Loginova Legal regulation of compensation for damages caused by military action	46

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Yuri Kozar, Maxim Garifullin Parliamentary control in the system of public administration in Ukraine	51
Valeriy Petkov Essence, functions and types of strategic planning in the organization	58
Nataliya Obushenko, Volodymyr Kyvan Systematization of international legislative legal acts	63
Krystyna Rezvorych, Kateryna Kravchyk Principle of freedom of contract	69
Andriy Andreev The High Anti-corruption Court of Ukraine in the mechanism of anti-corruption: administrative and legal aspects	74
Oleh Zhuravel Modern practical problems of incorrect conclusion of civil legal agreements	79
Volodymyr Kovbasa, Ruslana Kusko, Tetyana Drozd Legal acts of authorities as objects of appeals in the procedure of administrative judiciary	85
Svitlana Nikolaychuk Problems of delimitation of jurisdiction in economic and administrative proceedings	90
Tsagik Oganisyan System of training mediators in Ukraine: current status and prospects	95

Kamil Prymakov, Nataliya Bratishko Administrative liability for offense in the field of population healthcare	101
Maryna Saienko, Tetyana Nastych, Alyona Poloz Comparative analysis of the compliance of Ukrainian legislation with the legislation of the European Union in the field of personal data protection	108
Maryna Yunina Institute of commercial concession: foreign practice of legal realities of application	113
Ihor Kritsak Concept, essence and features of legal regulation of mediation as a method of pre-judicial settlement of administrative and legal disputes	118
Vlada Litoshko Genesis of administrative and legal regulation of key reforms in the bodies of the National Police of Ukraine in recent years	125
Marharyta Maksymova Standards of international law as a source of administrative and legal ensuring the implementation of the child's right to safe living conditions	131
Karine Mkrtchian Directions of improvement of administrative and legal support of state social policy in the conditions of decentralization of power in Ukraine	137
Karina Pisotska Method of forces in the administrative activity of juvenial prevention divisions of the National Police of Ukraine	141
Svitlana Ryzhkova On the essence of the concept of combating administrative offenses by foreigners in the activities of the State Migration Service of Ukraine	146
Vitalii Shevchuk The concept of content and forms of public control over the activities of law enforcement agencies	150
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW. ISSUES OF LEGAL LINGUISTICS	
Oleksandr Vysotskyi Interactive and constitutionalist theories of the legitimacy of international law	157
Yuriy Kyrychenko, Nataliya Ryezanova The right of a person to free development of his personality: comparative legal analysis of the constitutions of Ukraine and European states	165
Anatoliy Popovskiy «In quality» or «as»?	169
Victoria Savishchenko Development of professional deontology in the conditions of technogenic, digital society	174
Eleonora Skyba The problem of gender differences	187
Vadym Babanin Impact of the Roman idea of the common good on the modern system of legal values	194

Andrii Korenev, Volodymyr Horbalynskyi International standards for ensuring the right to access to justice: administrative and legal aspect	201
Oleh Levin, Oleh Poplavskyi Ukraine as an outpost of democratic transformations on the post-Soviet space	207
Olena Leiba Presumption of innocence in the scope of national judicial practice and practice of the European Court of Human Rights	214
Kamil Prymakov, Dmytro Zадalia Principle of access to justice and problems of its implementation in administrative judiciary in conditions of quarantine restrictions	221
Andriy Rybalkin, Ulyana Shemet Problem issues ensuring access to public information	227
Maryna Sayenko, Nataliya Hrygoryeva, Oleksiy Bondarenko Problems of implementation and observance of decisions of the European Court of Human Rights in the practice of current legislation of Ukraine	233
Liliya Serdiuk Asylum in Ukraine: the issue of terminological certainty and meaningful content	238
Olha Yadlovska Factors of formation of national-political mentality: Ukrainian dimension	244

CURRENT ISSUES OF PREVENTING COMBATING OFFENCES

Vadym Babakin Operational-search monitoring over operational situation on combating crimes committed by youth	253
Inna Berdnik, Mykhailo Puzyrov Criminal and legal protection of intellectual property rights under the legislation of some European countries	259
Ihor Pyrih, Serhii Prokopov Use of elements of criminal characteristics at the initial stage of the investigation of drug transportation by rail transport	266
Serhii Ivashko, Ludmyla Olefir Institute of witness in criminal proceedings: problematic issues that arise during the pre-trial investigation and trial	273
Roman Katorkin Distinction of evasion of conscription for military service, military service by conscription of officers from related administrative offenses	278
Nataliia Komykh Homophobia as a ground for criminal behavior in Ukraine	284
Oleksiy Krizhanovsky Classification of criminal offenses committed by National Police officers	290
Dariia Lazareva, Andrii Melnychenko The concept of aggression in international law: historical and legal analysis	295
Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan On the function of the victim in criminal proceedings	301
Karina Alieva Legislative regulation of legal liability for disreputation of a law enforcement officer	308
Glib Barabash The German law enforcement system and the regulatory framework of its activities	314

Svitlana Korogod

Foreign experience of individual countries, regarding the legal regulation of responsibility for deliberate murder combined with rape or sexual violence 322

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriev

Current characteristics of criminal offense stipulated in article 368 of the Criminal Code of Ukraine 330

Dmytro Tsurkalenko, Mykola Repan

Prevention of domestic violence in Ukraine: concept and content 336

ECONOMIC SECURITY

Nataliia Protopopova, Yevheniia Kovalenko-Marchenkova,

Bijay Kumar Kandel

Basics of preventing the economic crimes during a forensic-audit 344

Volodymyr Vishnya, Eduard Ryzhkov, Oleksandr Makhnytsky

Management system of the preparation of the foundation mixture 349

Olha Stanina

Product release under uncertainty: strategy and methods 356

PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL ASPECTS
OF LAW ENFORCEMENT

Yuliia Korotkova

Peculiarities of professional communication of a police officer with children 363

Inna Shinkarenko

Aggressiveness and conflict as a source of adolescent delinquency 369

Dmytro Bodyryev, Olga Namlynska

The impact of COVID-19 on the personal security of police officers in Ukraine during war 377

Oleksandr Zhuravel, Mykola Pozhydayev

Training students of higher education institutions with specific conditions of training of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the course of physical education 383

Dmytro Anisimov, Anna Buriak, Valeriia Laktionova

Physical training as a factor of professional orientation of previous youth 387

Olena Lopayeva

Main directions of improvement of fire training of police officers 391

Anatoliy Natochiy, Volodymyr Tymofieiev

Specific issues regarding compliance with gender equality by employees of the National Police of Ukraine 396

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 400

Scientific competitions 429

Personalities 436

New editions 439

Sorrow and memory 442

Authors 443

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2022

№ 2 (117)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 06.07.2022. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 35,14. Обл.-вид. арк. 37,67. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018